KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. [108 I]
38/+

Dr. Bernstein Bonnagy
1128141 II.

בית אוצר

הספרות

מקדש לתורה וחכמה, אמרי בקורת ודברי שיר ומליצה

מאת חכמים ונבונים קרואי שם

בונגו ידי

שאלתיאל אייזיק גראבער

שנה ראשונה

יאראסלוי

התרמ"ז

MAGAZIN

für

HEBRÄISCHE LITERATUR UND WISSENSCHAFT

POESIE UND BELLETRISTIK

geschrieben von mehreren Celebritäten

edirt von

EISIG GRÄBER.

I. Jahrgang.

JAROSLAU 1887.

Druck Zupnik, Knoller et Hammerschmidt in Przemyśl.

M.T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

עלים אחדים נדפסו בדפוס לבוב .

תוכן המאמרים

אוצר התורה

אל הקוראים. מאת שא"ג 7-8

שער הבית. מאת המעריך 9-10

אהלי שם. מכתבי ר' שלמה מונק I-VII

שיר לם' יצירה . מאת פרופ' דוד קויפמאן VII-VIII

אלה שמות. מכתבי דר' יוליום פירסט VIII-XII

מרבה ספרים . מכתבי דר' א. כרמולי XIII XIV

ציוני ר"ת בספרות ישראל. מכתבי דר' יוט"ל צונץ XIV-XVII

אגרות שי"ר . מאת ש. י. רפאפארט למיעזעם XVIII-XIX

משלי הרומאים בתלמוד ומדרש .
א) פעסקעניום ניגגער . ב) וואלעריום דיוקלעטיאן. ג) קונסטאנטינום וגאלליום מאת פרופ. דר' צבי גרעטץ XX-XXVII.

תשובה ערבית מהרמב"ם. ע"ד כלי זמר מתורגמת על ידי דר' אברהם שמיעדל XXVII-XXIX

לקוטים מחכמת המוזיקא . נלקטו מאת דר' משה שטיינשנייידער XXIX-XXXII

אהל יששכר. תולדות נעל מתנות כהונה מאת יעקב רייפמאן עם הערות מאת דר. נחום

ברילל ומאת המעריך 1-20

גר למאור. תולדות ר' לחכן ווילמס מאת דר' נחום ברילל רב נפרמנקפורט דמיין 20-31

בינה במקרא ומדרש. מאת אלישי"ף 32

פשר דבר. פתרון מסעים מלות נודדות להרם"ג עם הערות ותקונים מאת שלמה באבער 33-52

מכתב להזכיר. מאת שוח"ה 53-58

דברי מרדכי. מאת דר. מ. הירש 58-61

כללים חדשים להבנת עמקי לשון עבר וחקותיה. א) ע"ד הקנון הסמנכי. ב) כלל מדם נתולה הפעול . ג) סם למדות נל"ע . ד) מוסג מדם לממום הפעל מאת דר' אברהם שמיעדל 61-68

הערות לם' החינוך מאת אברהם הכהן 68-70

מהערותי למס' אבות. מאת זה"ל—71-72

הערות ובאורים . מאת דר' משה הלוי עהרענרייך 72-76

בדין הזמה. מאת דר. חיים אפפענהיים 76-77

שלשה גרגרים. מאת יבא"ר 77-81

שלשה ציונים, מאת דר. חיים אפפענהיים 81-82

שמות קולנין, קוליום במדרש. מאת דר' יהושע לעוויזאהן 82-83

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

משפט ספר. מאת ד"ר אברהם אבלי עהרליך 84-87
דברי שלמה. (הערות לתולדות בעל מחנות כהונה) מאת שלמה באבער 87-90
עוללות שומרון. (דוגמא מס' שערי שומרון) מאת אברהם דוב דובזעוויטש. 90-96
דברי בקורת. מאת לייביש אייזלער 97-98
בינה בדבר. מאת אליעזר צבי הכהן צווייפעל 99-101
בר נזירא. מאת יחיאל מיכל כהנא 101-102
י"ד הערות. מאת מ. ווישקינד 102-105
דברי אלעזר. פירוש נדבכי הערוך ערך רג"ל מאת מנחם אליעזר מאהלער 105
באורי מקרא. מאת בעריש גאלדענבערג 106-109
מכתב להזביר (למח' פרמ' פרמנץ דעליטא) מאת הלל כהנא 109-112
לקושים שונים. ל) למהנה נפלאה. ג) מתון מתון. ג) נחומים במקרא מאת מו"ח 113-114
שגיאות מי יבין. מאת ממע"ל נחומלאנג 114-115
הערות שונות. מאת יעקב צבי יאנאווסקי 116-120
אור בעד אור. (נסיונים עיוקדים) מאת מ. א. שאצקעס 1-8
תולדות החכם הנגיד המנוח מוה' מרדכי יונה ראזענפעלד המכונה מישו"ב נכתב בספר מאת בנו החכם ר' מיכאל ראזענפעלד והכינה בלשון קלרה לתועלת בית האוצר שאלתיאל אייזיק גרעבער 121-128
תולדות הרב ר' דוד טעבלי איש אפרתי כתובות בידי עצמו (Autobiographie) 129-132

אוצר החכמה

אור וחשך. כולל ל) תולדות המסורכים הנגדים החכמים יעקב ועשעוכל פרלמנים והסייר מר' יעקב נגד המקובלים ג) תולדות המקובל ליבלי פרוסקויץ. ג) ותולדות המקובל חייס מלאך ע"פ מקורים חדשים ונלחמים עם הערות ומוספות מאת דוד כהנא (נסיונים עיוקדים) 1-26
אלה שמות (Bibliographische Notiz) הספרים והמחברים אשר הו"ל המחבר והוסיף כל ימיו בספרות ישראל וקובותיהם ה"ר דוד כהנא מאת איש מצית ג"ד 27-28
זכרון לישנות. (קדמוניות פולין) מאת ד"ר יוט"ל צונץ 1-6
דין ודברים. מאת ד"ר אליקום כרמולי 6-7
לקורות הגזרות על ישראל. (נגח לומן) מאת ח"י גורלאנד 8-13
שמות בע"ח משפות לועזיות בספרי הפוסקים מאת ד"ר לעוויזאהן 13-16
קודש וחול. מאת בנימין זאב ווילנער 16-26
אותיות מחבימות. מאת משה יצחק אשכנזי 27-30
אגרות בקורת. מאת אלכסנדר הלוי לאנגבאנק 30-37
מכתבי חכמי הנוצרים. (נספח ענבי) מאת ש"ל גן אהרן 37-41
לגזרות ת"ח ות"ט. מאת ח"י גורלאנד 41-45
האמונה בד'. מאת יוסף ברילל (לייוג) 45-50
גזרת תמ"ו באפען. מאת ד"ר מרדכי בראן 50-58
מעתיקים עברים בערב. מאת איזידאר לאב 58-59
מפעלת שפ"ע בישפות הלועזות. מאת ד"ר מ. גרינוואלד 59-60
שני מכתבים בספר (נסלח ע"י הח' יעקב צבי שפערלינג) מאת יעטטי וואהלענער 60-62
אל בית הספרות. מאת המעריך 63-64
הביבליוחקים. מאת ד"ר אהרן יעללענק 64
לתמונת הרב הנלוד ר' יוסף פערל מאת ח"י גורלאנד 65-67
קינה לדוד מאת יעקב צבי שפערלינג 68
מכתבי ר' דוד גארדאן (נכתב לפתגיום ניזעם) מאת דוד גארדאן 69-71
תולדות הח' ב"ג מפאריז (כתובות בידי עצמו) 71-72

תולדות ר' צבי הירש פיליפאווסקי. מאת ב"ג 72-74
על הר ציון ששמם. מאת אביגדור הלוי מערמילשטיין 74

אוצר השיר והמליצה

הורדום (פיר ספורי) מאת יעקב צבי שפערלינג (נפיטנים מיוחדים) 1-10
זכר ליציאת מצרים. מאת ד"ר. אברהם אברי עהרליך 10-16
קריאת הגבר. מאת יהודה ליב גארדאן 1-2
מוצאי גולה. (מסך רומינים) מאת יהל"ל 3-8
הגה והי. מאת אב"ג 3-8
תורת הקנאות. מאת פאביום מיעזעם 9-12
אל הטורף נפשו. מאת נטע סאמועלי 12-13
מוצא אבני יקר. מאת ד"ר שלמה מ אנדעלקערן 14-16
למי אני עמל. מאת רופא וכהן הוא 16-18
הבל הבלים. מאת ישראל ראלל 18-20
מדרשא (פיר בלסון קורית) מאת מיכאל וואלף 20-21
הפלא השמיני. מאת צבי אלעזר טעללער 21-25
על מות פרץ. מאת העב"י 25-30
אל השפה העבריה. (פיר זהב Sonett) מאת שבתי מוראים ס"ט 30
שירי ן' שלמה. מאת ד"ר האטצנער 31-32
לי הכסף ולי הזהב. מאת נטע סאמועלי 32
אנחת לב. על מות הסר הגדול ליהודים יוסף וועדטהיימער נפיר חנוכת כי"ח בוויען מאת המעסורר הנפלא ד"ר לודוויג לויגנסטפרימקיל ומתורגמת ע"י צבי אלעזר טעללער הלוי 33
לב העמים. מאת יעקב צבי שפערלינג 33-34
הרועה (מסיבי הייעט) מאת י. י. חורגין 35-36
שיר זהב (Sonett) מאת הלל כהנא 36
עדני-חיי. מאת נטע סאמועלי 37
הקופים. (מסך) מאת זאב הכהן קאפלאן 37-39
השועל. (עפ"י מדרש קהלת פ' עדות ישלחי) מאת נפתלי מענדיל שור 39-41
חקר דבר. מאת פאביום מיעזעם 41-44
הצפור בכלוב. (נוכח ישרחל ומעניה) מאת נפתלי מענדיל שור 44
מסוה הפורים. מאת הירש געלבערג 45-46
שיר האלף. מאת מתתיהו שמחה ראבענער 47-52
האסון. מאת יעקב עהרליך 52-53
שתי קינות ותפלה. על קדושי ישרחל נפטח ת"ח ות"ט מאת ח"י גורארנד 54-58
מלכי צדק. מאת צבי אלעזר טעללער הלוי 59-60
מכתמים. מאת פאביום מיעזעם 61
צצים ופרחים. מאת אברהם הכהן 61-63
מכתמים. מאת מו"ח 63-64

אוצר-הסיפורים (נפיטנים מיוחדים)

שאינו יודע לשאול. מאת ראובן א. ברודס 1-21
האשה וילדיה (ספור) מאת ראובן א. ברודס 22-28
תבואת השנה (כעין הסקפה כללית על מעשה הסנה העברה בנוגע למצב עס נני ישרחל בחרכות פזוריו, נחייס נחברה, ונספרות) מאת Dr. E. Sabura 29-34
הוספה לספרי או"ח מאת ד. כ. 35
הערות מאירות. מאת המעריך 35
הערות. מאת שזח"ה 35
תקונים והערות 36

אוצר התמונות

תמונת הרב היים הענוה מיסו"ב ז"ל

תמונת הרב הגאון דוד טעבלי ליס מפרטי ז"ל

תמונת הסר ר' יוסף פעדל ז"ל

תמונת החכם הנכבד ר' דוד גאלדמן ז"ל .

תמונת החכם הנכבד מו"ם דוד כהנא כ"י .

אל הקוראים

זה לי שנים אשר אנכי עוסק בפרקמטיא של ספרות ישראל וכל יודעי ומכירי ראו והכירו פעלי אשר פעלתי בהוצאת ספרי שד"ל ואגרות שי"ר לאור וכהנה וכהנה ספרי חכמה ומדע הנוגעים לספרותנו למען הגדילה ולמען האדירה. ועתה העירני רוחי ורעיון חדש עלה על לבבי להוציא ספר קובץ מכתבים מעשה ידי חכמי זמננו אשר בשם „בית אוצר הספרות" יכונה. ועודני חושב ומקבץ מכתבים שונים חדשים גם ישנים וינחני ד' במעגלי צדק, וַיָּקֶר לפני גבר משכיל רב תבונות אשר לא יחפוץ בהתגלות שמו כי אם להשכיל ולהועיל וידבנו לבו להיות לי לעזר ולקרב אל המלאכה מלאכת הקדש להוציא רעיוני לפעולת אדם. ובכן קמו ויתעודדו חכמי חרשים ונבוני מדע ויביאו איש איש כפי מסת חכמתו אשר ברכו ה' את פרי תבונתו אל „בית האוצר" אשר יסדנו לספרות קדשנו. בית האוצר הזה חָסֶן יקר יהיה לדברי תורה וחכמה ואוצר נחמד לדברי שיר ומליצה, וכל רואיו יכירו כי הוא בית מלא מגד שמים. —

לכן אליכם אישים אקרא וקולי לבני ישראל, קומו והתאוששו איש איש בעירו ועדתו לעזור לי כמסת ידו הטובה ולפי כחו לתמכני למען אשר אוכל אבצע את אשר החילותי ולמען יהי צִמְחִי זה אשר אצמיח בעזר האל הטוב, צמח אשר יעשה קמה, וניר לבית הספרות גם לימים יוצרו. רבות אוצרות אצרתי וצברתי בו, צנא הוא מלא ספרי, ולו יופי ולו הדר, במראה ותאַר, בגו ורוח —

ואני מדי דברי בו זכור אזכור לתת גם תודה וברכה לידידי גבר משכיל הנ״ל ולכל הסופרים הגדולים אשר עמלו ואשר יגעו בעבודת הקדש הזאת להיות יסוד מוסד פנת יקרת הספרות והנני עומד לשרתם בקדש גם לימים הבאים ואומר שלום לבית אוצרנו ושלום לעוזרינו.

שאלתיאל אייזיק גראָבער

שַׁעַר הַבַּיִת

ויען. אכ"מ: כנגין אוצר, מה לוכל זה קכל מלמעלה וכמה מלמעה כדי לקבל את ספירות (זהכות ס"ת). לכו ונלכה אל הר-ד' ואל (ת) בית יעקב, ילמ כאגדתם שכתוב בו — הר ולמ כילמק שכתוב בו שדה, אלמ כיעקב שקדמו בית שנמ', ויקרא שם המקום שהוא בית אל! — (פסחים פ"ח ע"ג)

בשם ד' שלמנו מלאכת הבית הזה ונעשה תבניתו כאוצר בכל חדריו תאיו ואולמיו, לאסוף ולכנוס כל הוסן ויקר ממיטב פרי בכורי הספרות ומחלביהם, מידי בעלי-האסופות וחכמי החרשים הנודעים לשם בעמנו. הבית פתוח לרווחה כי הקם על תלפיות שכל הכתות פונות אליו, ישוטטו רבים יבקשו וימצאו דם איש איש לפי טעמו ורוחו. האמנם ידענו גם ידענו עד כמה תכבד העבודה לכלול את יפי-השלמות ביציר בן שנתו, אשר זה מעט כָּלוּ לו חדשיו לצאת לאויר עולם הספרות, בכל זאת, אף אם לא אנחנו נרבה לאסף הזה תהלת פינו — כי אוי לו ליציר שיוצרו יגיד גדלו ותפארתו — תקותנו חזקה כי חכמי לב יראוהו, יבחנוהו, ויברכו חילנו לאורייתא ופועל ידינו ירצו.—

כמה קשה בימינו אלה לבנות בית-נאמן לחכמת ישראל, להחזיק במעשי אבותינו לעשות בית-ועד-לחכמים ובנוס נאה להם, לקבץ את כל כחות סופרי ישראל אל מכ"ע כללי, שכל המפלגות אשר בתוכנו נכנסות ובאות בשעריו, ומבית מדרשה של הספרות תצא תורה—זו אורה, להדליק נרות ברבים להאיר ולהעיר במבואות האפלות, ובאורה יראו אור וחיים, כי בהיותנו לאגדה אחת ירב כבוד הספרות והודה והדרה יראה עליה. כי הנה יצאו במחנה משכילים קנאים פירושים העושים מעשה צבועים, ויאמרו לדחות את חכמי גליציה בשתי ידים, ובקנאתם ובגדל לבב יתאמרו: "רק בנו תשכון החכמה" כאלו רק למו נתנה התורה למורשה ואנחנו לא נצטוינו עליה! לוא שמו אלה גבורי-הרוח על לבם וישכילו איכה ירדפו אמרי רוח בנתנם באחיהם דופי וביגנו כי חוצפא לא מהני; כי רק משלשת החכמים שי"ר רצ"ח רנ"ק אשר ילידי גליציה מלידה היו, מהם התחילה התקופה החדשה לספרותנו בישראל. והרוח נשא מארצנו, צרור בכנפיו את זרע-הקדש הזה, ונצר משרשנו פרה ויפרח מפרי אדמתנו בארצות אחרות, ומריח מימנו העלתה נצה ותעלה הספרות-החדשה כפורחת! וכן עוד גם עתה לא אלמנה גליציה ועזובה מזרע ברך ד', המחזיקים תורת רבותיהם ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם המה יושבים ועוסקים בנוי של הספרות החדשה ומרחיבים מקצעותיה להרים קרנה בכבוד. וזאת היא לדאבון כל לב אוהב עמו וספרותו לראות איך אבדה אחדות-הספרות בעמנו פרועה הוא לשמצה בקמיה, ומהרסיה ומחרביה ממנה יצאו.

ותרתי אני לראות, בשלמי נשא כה חרפת הארץ מקום משכן כבוד ההשכלה? וראיתי-אם אמנם גם בכנפי חכמינו נמצא שמץ דבר עון, וגם המאור שבתוכנו לא החזירום למוטב — והנה בעלי האסופות בארצנו יבדלו מקהל-הסופרים והספרות, בסודם לא יבואו ובקהלם בל תחד כבודם; בחמשים שערי בינה אשר נפלו בגורלם חבל בנעימים לא ישפיעו אף שער אחד אחוז מחמשים על אחרים זולתם, ובראותם כי השוערים שבתו מהיכלה הדלו חכמים ומשכילים משער-

הספרות חדלו, וגם בני הכהנים והלוים לא ישמרו משמרתם, אומרים אמור, כי בטלה הספרות בגליציה ותורה בקרבה אין!! — והנה אתם השרידים היחידים ילודי ארצנו, הביטו וראו עד היכן קמצנות-הדעת מגעת! דעו וראו כי לא בזה אשר נחלתם לכם חכמה ולבבם ראה הרבה תורה ודעת, או בכתבכם ספרים לעתים מזומנים תצאו ידי חובתכם, כי הגדלתם עשה כהתירים אשר בארץ. שובו, שובו, והתבוננו נא גם על תועלת הכלל! שימו עיניכם על בני הנעורים אשר מארצכם וממולדתכם יצאו, שיתו לבבכם להם, כמה גדיים נגזלו ונטרפו מעדרכם עדר-ה' לעדרים זרים נמכרו ומכם המה נעדרים. כי נספחו כמעט מרבית בני הנעורים אל ספריות זרות וישימו כבודם בבית נכרי וזרים ישבעו כחותיהם הטובים והיפים. אנא הגידו לי מופתי הדור! למי אתם עמלים עודדי מערכת הספרות? ולמי איפוא תפיצו מעינותיכם חוצה ללכוד קרית ספר? הלא מרבית תלמידי בתי הספר גלו מעל שלחן-רבותיהם מאפס עוזר ותומך ומנהל-ישר בידם, ואת מי תורו דעה תבינו שמועה אם לא לאלה הצאן. ואם אינן גדיים מאין התישים!? זכרו זאת והתאוששו החישו ואל תתמהמהו כי רחוק זה צריך קרוב! עת לקרב באה להביא את המרוחקים בזרוע-ברזל, לצאת לעזרתם ולקדמם בלחם חמודות, להוציא יקר מזולל, ולאסוף אוברים הביתה, לפתוח לפניהם כפתחו של אולם את כל בתי גנזינו ואוצרנו ולספחם אל בית ישראל; כי המעט אשר רוב אחב"י בארצות הנאורות פשטו את בגדי הקדש, ולבשו בגדי חול לשרת גם בם בקדש, ורק שאר ישראל בארצות הסלאוען עוד מעלין בקדש ולא מורידין. הגם עוד לעשירה הזאת תכבו נחלתה הנ שארת? זכרו לראשונים וגם לאחרונים והיטיבו, עוצו עצה ועשו פליליה, אל תפרו ברית אחים ברית קודש הוא, וכבודם רק מידכם נדרש! אתם הכהנים והלוים העומדים במשמרות הספרות עד מתי לא תטהרו, עד אנא לא תיטיבו לעשות? מדוע לא תשימו על לבבכם כי רק באחדות-האיברים אשר יתלכדו ולא יתפרדו רוח-חיים מתחולל ומתהלך באופני כל עם וספרותו, וכל פרוד-לב נפילה-רוחנית היא, ונגע-רע בקירות הבית יראה, ונפילה זו צריכה תקומה! משלש אלה תבא "הספרות" בכבודה ובעצמה, בשלשה דברים העומדת עליהם: בדעת וברצון ובמעשה להורות משפטיה ולעורר החפץ בלבות משחריה ודורשיה, בדעת (התלוי בלמוד ובעיון) ברצון (באהבת עמם) ובמעשה (בכח ובפעולה) אשר במקום נתיקתם שם תקונתם יהיה; ואם דעה (את עמם וספרותם) יחסרו מה קנו, ואם דעה כזו יקנו מה יחסרו!? — והיה אם מרי שיחנו יכנס בלבות אחינו אז בזכות שלשה דברים אלה, המפתח לגאולת הספרות יהיה בידנו, ויש תקוה כי גרה לא יכבה ולא ידעך ואינה פוסקת לעולם, והיא מרחבת ועולה ורחבה נסבה למעלה, והבית הזה בית אוצר-לספרות-ישראל יקרא! —

בחתימת דברנו עוד באחת נעיר את אזן יקירי עמנו ועוזרינו, כי מגמתנו זו מחשבתנו הרצויה לעשות את ספרנו באמת לאוצר כלי חמדה יהיה לספרותנו, וספרים שלמים המלאים תורה וחכמה מן החכמים המפורסמים באומתנו, בין הכתובים עברית או בשפות החיות ומתורגמים לשפ"ע בידי תלמידיהם (כמאמרי מונק, צונץ, פירסט ודומיהם) יופיעו בביתנו החדש המקודש לדבר הגדול הזה; וזה תחלת מעשינו להביא דוגמא מספרים וחוברות קטנות-בכמות ורבי האיכות,

ובכרכים הבאים עתידים ועומדים ספרים גדולים מגנוני-הספרות וראשיה לבא בשעריה, וזאת העודתנו כי תוכנו כברנו הוא ולא כמוליך שמנו האוצר שמבחוץ של זהב ומבפנים של חרס, וכי לא באלה חלקנו יכחן לדעת כל איש החפץ בתקנת אומתו וספרותה ודורשה בלב ונפש חפצה ובתוכם הגני הדורש טוב ודובר שלום לעוזריה המעריך.

אוצר התורה

אהלי שם

(מכתבי ר' שלמה מונק ז"ל)

חקירה ודרישה ע"ד המדקדקים

הראב"ע בהקדמתו לס' מאזנים ספר ומונה: "אלה שמות המדקדקים זקני לשון הקודש ושמונה יעלו במספרם.

א') הגאון ר' סעדיה מפיתום ראש המדברים בכל מקום אגר ספר האגרון וספר לשון ערבית וספר צחות.

ב') וחכם ירושלמי לא ידענו משמו גם הוא תקן בדקדוק הלשון שמונה ספרים כספירים יקרים.

ג') ור' אדונים בן תמים הבבלי עשה ספר מעורב מלשון ערב ועברי וכו' וכו' וכו'.

הנה אלה המדקדקים הראשונים כלם בני דור אחד היו ד') ועתה אלכה לי אחרי הקוצרים והמאספים בשדי החקירה, ואת אשר שכחו ה"ר דוקעס וכן עוואלד וחבריו, ואלקטה אחריהם להשלים זו מלאכת הקדש בהיות לאל ידי לעשות וזה תחלת דברי:

על הגאון רס"ג כבר הסכימו גדולי דורינו, כי אמנם גדול היה כבודו בתור פרשן ומדקדק, וכמו שזכרתי ג') במ"א. ואחריו יבא על הסדר: החכם הירושלמי שלא ידענו משמו; ואשר גם הוא: "תקן בדקדוק שמונה ספרים כספירים יקרים" והנה אף גם הר"י בן בלעם מזכירו בהעלם שם זה, והוא הוא הנסתר במדקדקים, והמיחשים לו סירוש מדוע כמו "מה דוע". ה) וגלוי וידוע לפנינו ששם המדקדק לא נודע במאה ה"א, ולולי זאת הלא היה נזכר מאחד המדקדקים שבדורו. ועתה נקדמה נא לדבר דברים אחדים על המדקדק השני כסדרו והוא ר' אדונים בן תמים הנקרא דונש, אשר לא נודע לנו ורק משמו לבד שמענו, וגם רבים טעו בו ובדעותיו בספריו; ויחשבו אותו ואת ר' יצחק בן

ד') וכדאי להעיר ממה שהרמב"ע מונה לת ר"י גר יפת לחדי ר"י בן בלעם, והוא בעלמו מזכיר דבריו בין הפעלים בשרש דגש, ובלשון שחיו בזמן לחד.

ג') ע' מאמרנו Notice sur R. S. G. ותרגום הרס"ג בתולדות הרמ"ך בסוף כתי, לס' יסעיס חלק ע'. וכן עוואלד תרגם בקונר ס' תהלות ולויוז (ע' נייטרעגע ס') וגם

להמרי"ל דוקעס בחאמר מפורש ושוס שכל (נייטרעגע ג') והר"ח גייגער כתב מאמר בשלח ע"ד הבקרת בחכ"ע לתיולגיס עבדיה V עמוד 262 (אבל לח הבליעגו!) ומחכיסס הבליס המלחכה הזחת הרב סי"ר בחולדות לחבי שם (בכתי"ע תקפ"ט) והוא יסיבד בעיגס, כי בגקורת חבד ובלוסף גחר מלחכתו. ולגד לעיבה "שהשיר על הלוחיות" לשכם"ג (שיר קצר הוא בחספר לוחיות הלשפת בית"ל) לשר דוקעס מחשבו כדין לפוקביבי מפבי שרק בחלה שם"ו בזכר חר' לליהו התשבי. ולולם יעיין לח בס' הקבלה (בדי לרון י' פרק ל') להגאון ס"ע שחבר בחלה ה"ר ומזכיר שחבר פירוש עליו (ע' כת"י לרלטוולה 65).

ד') כמ"ש בחולדת הר"י בן בלעם ע"ד המלוח (בכת"י פאריס בביבליותקה הלאומית סס 497) ז"ל: סורם מדוע מלה מזה שלחרתי מן עם-דוע, שהוא שם הדעה . . . וזה שלחרתי שהוא מורכב על דעת המדקדק שהיה בדיח המקדם וגם הודה לו ר' יונה כ"ע". כ"ל בעיקר הסורם הוא בלשון דעה; ורלה זה מלחתי לגלות מלפוניו של הבחור והוא הוא המדקדק חייב על מלקדמים שהיה בירושלים. ור"י חבן גנח"ח הודה לו (ע' בייחב על לחמת סוף פרק ר').

שלימון כי באיש אחד נאמרו, יען ובזען מצאו כ"י הוא פירוש על ס' יצירה שהיה בידי שד"ל, וימצאו כתוב עליו שם דונש בן תמים הנקרא "אסחק על ישראלי" וכן בסופו שם התום גם שם "דונש בן תמים והוא הידוע יצחק אלאסראלי" (כמ"ש באנאלען ליאסט 1840). והנה נשען על כ"י זה בא מהרי"ל

דוקעם ונתן מהודו — של הישראלי — על המדקדק אדונים בן תמים ככר אשר ידע ממנו ד) ואנכי אדמה למצוא פשר דבר לדעת על נכון ממוצא שני השמות השונים; והוא לפ"ד כי מדרכי סופרי העברים אז להשתמש בשני שמות האחד עברי, והשני הערב', ומפני שהמנהג בשמות אלו, שהשם הערבי לא ישתנה שנוי רב רק במקצת לפי שם העברי, והיא בתוספת הכניה (הכנוי) הערבית בצדו. אבל בכ"ז יקשה בעינינו להחליט כזאת ששם סופר והכם הנקרא יצחק בן שלמה ובתוספת כניה הערבית: אבו יעקוב אסחק בן שלימון שמו, ישתנה ויחלוף כליל, ובשם דונש בן תמים יקרא אשר לא מניהו ולא מקצתיה הוא. וזולת זאת הלא נמצא מפורש בספר "המלין לרפאות השיטיות מאת אבן בַּיתָר, במקום שמזכיר את הר"י ישראלי ואת דונש בן תמים, רואים אנו לדעת כי הלא שני חכמים וסופרים שונים היו. לכן גם עתה בקרוב נזכה לדעת ולראות מי ומי הוא הפירוש ע"ס יצירה שנמצא בידי שד"ל, וכי שוא היה תמורתו ולא דונש ולא הישראלי כתבוהו והרכסים יעשו למישור ונדעה מקור השעות ממי יצאה. וזה הדבר: בן דורו הצעיר של ההופא הישראלי, גם הוא חי בקאיראוואן ושניהם כאחד נודעו

לפרשנים של ס' יצירה. ואחריהם אף גם הר"י בן נסים כתב פירושו לס' יצירה ומלבד זאת, גם אלה הסופרים שלשתם כתבו גם ערבית בספר; ויהי בפרוץ המעתיקים מערבית לעברית שם, הנה גם לשלשת הפירושים שלחו את ידם. ולא נזהרו אלה המעתיקים במלאכתם, וישתמשו בערבוביא בתרגומיהם העברים וחלישת ותמורות ושנויים עשו בפירושיהם, ולא הכירו דברי הפרשנים במשפט, עד שהכניסו דברי שני סופרי בבת אחת; ומזה יצא לנו הבת"י בידי שד"ל. והנה למחיה שלח ד' את דוקעם לפנינו בהוצאתו "מקונטרים המסורות" (טיבינגען 1846) וישם מוציא לפנינו קצור דבר שני הפירושים לס' יצירה וגם מפי' הר"נ לא יחסר לנו. וזה מצאתי ראיתי שהפירוש השני דומה לאותו הכ"י בידי שד"ל. ונען כי אלה שניהם בכ"י נמצאים בביבליותקה הפריזית. ס') והמה לי לעינים ונספר נגזרו

ד') כמ"ש צנייערעגע ג' 116 ומפורש לומר שקוק לו לחוכים המדקדק שם נפילוסופיא ונרפואה, ומחליט שמת שנת 932 יען כי כמ"י שד"ל שטעגע לזה לחסגג שדוגם ויפרחלי חד הוא. וכן דעת אחן אזו לחעניים הנה שנת מות לחסגון' המחמדים 320 (לספה"כ 932) ע' גם' דע זאקי: Relation de l' Egypte par Abad Allatif 43 ומחון לסעיר פה כי גם אחן אזו לחעניים טעה ולא דק על שנת מותו; כי המעתיק ר' אנראהם בר' מקדאי בהקדמתו לס' סיקודות מניח שנת זאיד בן לחמניר על קוכטופי', שנת מותו היתה 330 (הוא 2-941 לספה"כ) (כמ"ש נאוריענט 1843) והנה סכי' דוקעם שנת נעלמו ממה שכתב הדברים ממש נהאוריענט שם. ואחר מכתים קופרי הערנאים יגידו שהיתאלי מי נהמתחלאן שנת 341 (פענר 951) והיה מסרת שם הכלבף

ספנוימיטי על מנהר (ימעאל בן עלקייס) כי רופא ניתו היה בעת ההיא (ע' במאמר אחן קתליקאן: "ימעאל בן אל קייס" ונספרי הסבתים הנמלאים בכת"י בניבליותקה דפתרים (זוף. הערני 8,742 חלק ו' 20) ונפי' הסייקה אל נאפתדי ומכתב-הגלוי לאחן גידון, הסלוח לאחן ג' לחמד בסיך קוהדנה (בכת"י זוף. ערני שם 1503 עמוד 17 ונסיעון 1504 עמוד 25).

ס') והמה בכת"י סיעון 160, ואולם בהעתקה ענרית שמאלאת בכת"י שיעה

לפני, אביאם פה עתה בכור הבחינה ואבחנם היעמדו דברי פירושיהם כמשפט.

אין ברצוני להחליט שהר"ן חי בקרוב למאה העשירית לספה"נ, ויחליף את אגרותיו עם שרירא גאון, ובשנת 987 שלח לו תשובתו ומחשבתו הרצויה ע"ד המשנה והתלמוד ו') גם מחבר הפירוש יאמר מפורש בהקדמתו: בן עשרים שנה היה עת ר' יצחק בן שלמה (הוא הישראלי ולא אחר!) כתב לו באגרתו לקיירואן מעניני החכמות של חול שלמד מפי הרס"ג טרם עזב את פיום ויוצא לאיראק; ובל"ס בשנת 928 היה, כי רק אז ובאותה השנה עזב את ארץ מולדתו. ולפי"ז ראוי היה הפירוש לצאת עוד טרם בא שנת 908 ובאמת הנוכל עתה לתת ידים לדבר כי הוא הסופר ר' יעקב בן נסים שהחליף אגרות עם ר"ש גאון בשנת 987, או י"א שנה אח"ז החליף גם אגרותיו בר' האי גאון בן רש"ג? (ע' בתולדות הרי"ן להרב שי"ר בה"ע תקצ"ב הערה ס').

לא מן הצורך לנו להראות עוד ולהוכיח שהפירוש לא מידי ר"י הישראלי יצא, כי הלא גם ההקדמה מוכחת לנו כזאת, וגם הפירוש בעצמו, לפי שמביאים בתוכו דבר בשם ר' יצחק בר' שלמה (ע' קנטרוס המסורות 73). לזאת מההקדמה בעצמה נודע לנו שר"י הישראלי לא חבר מעולם פי' לספר היצירה. וכן בפירוש יאמר הפרשן: "שלא אחר מבני דורו יתעסקו בספר זה ופירושו של הרס"ג נודע לו והובא לפנינו מן שני ירושלמים הבאים לקיירואן; ויען שאינו מספיק לפ"ד, נסה לחבר פירוש שני לו ז')". ויהיה איך שיהיה הנה לא ר"י הישראלי ולא הר"ן בקהל הפרשנים לס' יצירה יבואו ולמען כי תפתור השאלה מעצמה נאמר להתיחשו לדונש בן תמים. וראיה לדבר הפרשן הזה כי הנה גם

ממפֿתֿב סטעגט גמקור סכת"י ולפֿ דומה לזה ממה סטולין מסכיל"ד. וכן בפי' סמעלה בגיבליותקה גמיבטן (כת"י פי' 92) ובפלרמה (די רוסי פי' 769) המתיחסים לותו לסר"ף, נמלא גם בפלרים בכ"י (עמוד 93,65. והסתתקה לימנה בסלמותה כי הקדמתה חסר בהלסה. ותי רוסי מודיע לנו בהסיומתו מתוכנו. וכן בלוזיענע 1845 כדפסו ליזה ליוזים ויקריס עפ"י כת"י מיבטן. ולחוי להזכיר סנעמודי 95,107 בכ"י דומה לחותו הפירוש סגידי סד"ל, והסתתקה חסרים פה.

ו') ע' קונט די רוסי 117 והסנה מהכרת בכ"י זה הוא לפי הסנון התקופה הזעלייקית 1298 לנכון, כפי כת"י חדש בגיבליותקה דפה וזהו כתוכתו: סחלה סטחל מרכת ובכנת יעקב ז"ר נסים ז"ר יהסיהו מלפני לחדוניו מר רב סרירא גאון רחם ישיבה סל גולה נסם הקהל הקדם הקהל קיהואן יע"ר. וכתבו לו תשובתם בשנת אלף רל"ח למנין הסטרוות" וחסנון הכתוב ויסיר מעידת לנו ההקדמה לס' הדקדוק מעשה לפוד לפריפוט דוהלן וז"ל: וכתב רבינו סרירא בתשובה לקהל קיהואן שנת ד' אלפים תמת"ח וכו', והסופר טעה וזה בחסבו - שנת תמת"ח לב"ע הוא 988, ומעות הוא בנסים לחת למנין התקופה הזולייקית.

ז') המתרגם כ' ידעתי הספיני בחנכות הרמב"ן, משכיר פי' של הר"י ישרחלי לס' יצירה, וחלת לחות ולעדם לנו, סגם בסוף המאה הי"ג לא ידעו היעב מתכונת אלה הפירושים. וכן בן דורו של המלין כ' ידעיה, הוא כ' נרסון בן שלמה בספרו "מערי שמים" סוף פ"י מביא דבריו בשם ס' היצירה להיסרחלי: ז"ל: המלומות הנרחים בהסכמת ע"פ הכוח לומת הס יען כי בעת הזות מלחמת העיכול נגמרה כלה" עכ"ל. ומי לא ירחה כי אלה הדברים ממש נוהגים מתותו הפירוש שתו עוסקים בו; ולא נוכל בשום חופן להסכים ולהתיחסו להיסרחלי, והרי לדוגמת בכת"י חרחיל המונח לפני פי' 160 עמוד 74 כדברים אלה "לכן הס המלומות הנרחים בהסכמת חתר היות התלמוכה פנויה מן העיכול והיו נחתנים בדוב הדברים מבחרות העתידות קודם היות" וכו',

בכ"י הנמצא בביבליותקה דפאריז רשום זכר המפרש „אבעסאהל בן תָּמים". ח') וזה הכניה אבוסהל בל"ם כנוי לדונש הוא.

ועתה במה שנוגע לאותו הפירוש השני הנמצא בידי שד"ל וגם לפני פרוש הוא כספר, אבינה בו כי זה השני והראשון דומים הם ושוים מאד, וברור הוא שלא מבני דור הרס"ג כי אם אחרי מותו כי הרי אותו הפרשן יאמר שם: „ואבד שכלו של רב סעדיה הפיתומי ז"ל במקום הזה ומי יתן ואהיה בימיו להועיל לנפשי ממנו ואפשר מצא הוא שום תועלת ממנו, ואם גופותינו לא התחברו לא ימלט שלא יתחברו נפשותינו" [ואלה הדברים כמו שהם נמצאים גם בהעתקה עברית אחרת (אראט 564) ומשם כפי' הר"ן הוא שמיחשים אותו לדונש] היוצא לנו מזה, כי בשום אופן לא נוכל להתיחס פירוש זה לר"י ישראלי, כי הלא בן דורו של הרס"ג היה ומחליפים אגרות זע"ז. ועוד הלא מביאים דבר בשם ר"י הישראלי (ע' קונטרוס המסורות 9) ואף לוא נאמר ליחסו אל הר"ן, הלא זאת גם צריך להוכחה בברור. וכפי אשר ראינו שאותו הפירוש שדי רוסספי מתיחשו להר"ן, רק מידי דונש יצא באמת, והוא נאה לו ולשמו; ננסה נא איפוא להסיק עוד מעט אור ע"ד חיי דונש ויתר ספריו.

בראשית שנות המאה העשירית נולד דונש ומולדתו בל"ם העיר קאיראוואן היתה, ואולם מקור מחצבת משפחתו מבבל ט') הוא. ויקר שם דונש בחברת הרופא הר"י הישראלי להצלחתו, למען ישיג ארחות השם לדעת חכמה מישרים. והישראלי בל"ם השפיע עליו רבות ונכבדות מידיעותיו, והעירו לשמוע תורה וחכמה בלמודים, ואף גם מפילוסופיה העניקהו כיד ד' הטובה עליו. ובפירושו לס' יצירה שנכתב בשנת שמ"ה למספר-הערבי (כאג'ירא) והוא שנת ד' אלפים תשי"ו ליצירה י') היינו 955-6 לספה"נ; הנה מזכיר שם עוד מספריו שכתב וביחוד מחברת ע"ד „חשבון-ההודי" הנודע בשם חסב אלגאבאר (כִּיתָב על-כהאבאר) ותרגומו מספר-העפר (שטויבערבנונג) (וכמו שכתבתי להסופר הצרפתי ריינאוויד, ובספרו: „זכרונות שבילי עולם בקורות דברי ימי ההודים וחכמתם" מביא שם ביאור לס' מספר העפר וראוי לשום עליו לב) ספר על חכמת התכונה ג' חלקים ובלי ספק הוא ע"ד חשבונות התקופות והמולדות בישראל, וזה הספר שלח לר' חסדאי בר' יצחק כמ"ש בעצמו (שם בגליון ע"ב) וז"ל: „וכבר בארנוהו ושמנו לו תבניות

ח') כמ"ם נרשם בפי' הזה (עמוד ס"ה) וז"ל: מצוי כפי דעת אחד מן המכתים הנקרא מבוסהאל בן תָּמים.

ט') והרשב"ע נמשכים יכתבו „הבבלי" ודומה זה לשם הערבי „על נהנדאדי". וגפי' לתורה (נרשם ל"ת ט', קהלת י"ב ט') יקראנו „סמוכרי" והטעות כרוכה לתכיהם, לפי שדמו כי דומם מי נתן קדם מעבר מזרחה; וכיוצא בזה טעו גם על ר' אחונים בן לבבל, מעשה זה, כי דומה הוא לשמו, ומי נפשם ונקרא נ"כ „על נהנדאדי" כמ"ש נמקום אחר. ים נידינו תגיונות רחיות ע"ד כנויי הערבים, ולא פה מקומם. ועליהם יוכיח ממה שהרשב"ע מזכיר את ר' הלי נתון שהי נתן קדם, לא משם בבלי רק בבל יקיימנו. וכן נרשם עוד הלשם שהרשב"ע מכנה דומם „על-קיוומי" כשמו. וגם אחד מהם קראהו כשמו כן. ועתה הלא ירשם שלא ידע מהירקן ומשנותיהם דבר! וכן הר' נונן שהמין את דומם ומיהרשלי בפירוש אחד כשמו לס' היצירה, כבר הקדמנוהו בזה למעלה מרשם, כי רק שכי דומם נן תמים היו ועל דומם הסכי שהי נתן המזרח עליו ירמוז הרשב"ע (ע' בפי' תנמוס הירוסלמי וניאורו הערבי לשמואל ומלכים, שהעתקם רומים להרדביריקקער.)

י') כמ"ם נעמוד 70 שם ותשי"ו טעות סוף נכת"י, נכת"י מיכנין (ע' קונטרס המסורות 80) כי שמ"ד לפי חשבון המוסלמוני היה ונכת"י לפניהו תחות הסלטית מקוטעת נהיום ח'. —

בספרנו איך חברנוהו ושגרנוהו אל אבו יוסף חסידאי בן יצחק בתשובות שאלות שהגיעו אלינו ממדינת קסטנטינה והוא שלשה חלקים: החלק הראשון: ידיעת תכונת הגלגלים, והחלק השני: ההכרח בחכמת הגלגל מצורך החשבון, והשלשי בדרך הכוכבים ״ח) עכ״ל. וחוץ לזה חבר ספר גדול בתכונה ויגישהו לכבוד הכליף הפטימי ישמעאל בן אל חי קיים המכונה על מנזור כמ״ש בגליון ע״ב ע״ג שם: ״על כן אמרנו בספרנו שחברנו בחלשת עקרי חכמת דין הכוכבים״ וכו׳ והספר הזה הוא החלק השני מספרנו בתכונת הגלגל שחברנו אותו על שם מנהג יג) המנצור אסמעיל בן קאים״. וכן נראה שחבר שני ספרים בחכמת הטבע הפהיזיקא והמעטאפיזיקא כמ״ש שם בגליון ע׳: וז״ל והרוצה לעמוד על ביאור זה ותדר שנתו יקרא הספר שחברנו בענין זה ובעיקר התורה שהוא טמון ומוסד בספר ב ר א ש י ת ברמזים שלא יתכן לבארם אלא שהוא זוכה בהם והם מעטים ונעדרים״ ובמקום אחר שם יאמר: ״וכבר אמרנו במקום אחר זולת בספר הזה איך ישתנו ויתחלפו חלקי אלה היסודות והעמדנו עליו מופתים ממין המלאכות יג) ״. גם מחברי ישראל וספריהם מזכיר את הרס״ג ובעל ספר ההגיון (שם בגליון ס״ז) ובל״ם על אריסטו, כוונתו. ובדף ע״ד מביא גם את ספר יוסף בן גריון שחברו בבית שני והוא היוסיפון ״ך). ועוד גם ספרי רפואה חבר דונש וביחוד ברפואות הפשטיות כמ״ש אבן ביתר בספרו ומביא דבר בשמו ע״ד השושנים והורדים שנמצא בספר המלים לרפואות הפשטיות וז״ל: דונש בן תמים וקד יכון מנה אצפר ובלעני אנה יכון ורד אסוד באלעראק ואגודה אלפארס ויקאל אנה לא

ינפתח ואלחתאר מן אלורד אלקוי א ל ר א י ח ה אלשדיד אלחברה אלמנדמג אוראק

א ל ז ה ר ה עכ״ל. ותרגומו: דונש בן תמים אומר שנמצא מין ורדים בצבע ירוק (נעלב) ואנכי שמעתי אומרים שבאיראק ימצאון גם ורדים שחורים. והמובחר שבורדים נמצא בפרס, וכפי שאומרים לא יפתחו עליהם. והורדים

ח) מדוע כ׳ מקידאי רק מקוסטנטינאפעל מלמד לנו למלוח מכתבו — כי לא לקסטנטינה שלחפריקא נתכוון — יש טעם לדבר מפני שקוסטה ומשם שרים קוראים לו בין עצד אל רמתן הסלמי ובין הכליף מאפריקא, וכל עסקי המדינה שבין מלך למלך כתי״ם נמ״ל.

י) המנהג נמצעתו ובזולתו הוא שם הכתוב בערבית שנתן להכליף הפטימיטי, והכלפון ״ז״ שכליפים היה; ותמי לנו כזאת לעדה שדומם כמו היסרהלי נתתן היה נמלך המלך וכל״ם רומז הכליף היה.

יא) וכתי״ מיכנין שדומה לכתי״ נפתרעת, נמלוים לומם הדברים נשמוי בד״ם עקיב . . . יעיין בספרנו שחפסנו ופרשנו בסדר עולם ועיקר היציה (ע׳ קונטרים המסורות 60) ועל מומדי חלם הדברים יעל די רומסי (ע׳ קונץ העברי 769) וכן בדיקיוכר העברי ח׳ 134) ומקליטים שמקבר פירום זה מבר גם ס׳ ״סדר עולם״ ע״ד קורות הדברים; ולוח קבא די רומסי הדברים בעיון נמרן יותר, לח בא לכלל טעות זה. כי חלם הורחת ״תריב חלעחלם״ ״סדר ומערכה מהמלחים בעולם״ הוא. כן נמלח מחנו פי׳ קילור לפ׳ יציה ושם הפרשן לח מכר עליו ועין מבין תרחה כי הקיצור מפירושו של דומם כי גם שם כתוב: ומי שיבלח לדעת עיקר זה יקרא בספר שכתבנו בענין נרחמים״. ובכתי׳ שני נמלח: שכתבנו בספר נרחמים (ע׳ כ״י בניבליותקה דפרי׳ פחבר 222 עמוד 192 פי׳ 255 (בגליון 8) והקלור הזה נתחבר בשנת 1092, ובכתב״ם שם מחדם בעקוס שנת 4716, שנת 4852.

יך) חלם הדברים מבטלים דברי הרב פי״ר שכתב בתולדות הקליר (בכח״ע תק״ן) שם בהערה ז׳ שם היוסיפון לח היה עוד בימי הרס״ג, ומדברי דומם נראה שבבר היה בחבו בחחלה הסמיכים. לזאת בפרם הדברים שם בזה המופן, שלח ידע הקליר מפ׳ היוסיפון, רק בימי הגאון רב פרילח מחי בקוף המאה העשירית לז נודע. ובאמת פירי הקליר ופיוטיו מזכירים בפירוש פ׳ יציה להרס״ג (ע׳ בייטרעבע ג׳, 14 הערה ו׳, להריל״ך) ומלחתי פה לפרש דברי הרס״ג שבפלחים עפ״י כת״י ערבי נתוקספורד. על דברי

נהשושנים הנבחרים הן אלה שריחם חזק מאוד ואדום פניהם, לבנים וצחים, ועלי הפרח מחוברים זה לזה" ט"ו).

אבל נניח זאת ונפן ונראה במה שנוגע לתשלים ענינינו, וכן בבינה מספריו העברים. כי הלא הראב"ע בהקדמתו לס' מאזנים, מזכיר "שדונש בן תמים עשה ספר מלשון ערב וערב", רק ספר סתם, אחד, הוא בלשון ערבית ועברית כתב;

יאמין הראב"ע, ומתכונת הספר לא נודע דבר. לכן באנו עד חקר דבר, ובחקירה ודרישה, זאת חקרנוהו כי כן הוא שמצינו בהקדמת פירושו לס' היצירה וז"ל: ואם יעזרני צורי ויאחר יומי ואשלם הספר שהתחלתי לבאר בו כי לשון הקודש תחלת הלשונות וכי הוא לשון אדם הראשון ואחריו הערבי ושתוף הערבי לעברי וזכר כל מלה צחה שבלשון ערבי שהוא מצויה בלשון הקודש וכי העברי ערבי צח ושמות מקצת ענינים מן הערבי בשמות עבריות. ועיקר זה קבלנוהו מן בני הדני ט"ז) הבאים אלינו מארץ ישראל". והנה מזה אנו משערים שהספר מלשון ערבי ערב, היה ע"פ מערכה עשומילוגית והשתוף הערבי והעברי היתה מטרתו בכלל. וזאת היא שגם ר' משה אבן עזרא מגראנאדא בחבורו ע"ד המליצה והשיר, אחרי שהביא שם שמות המשתתפים, ודרכי הדקדוק לאבו אברהם "ז) הוכיח גם זאת להבדיל בין שפ"ע ושפות אחרות וז"ל: וקד כאן תקדם אלכלאם פי תקארב

אללעה האצה דון אלנחר בן התמים אלקירואני אלמנבוז באלשפלגי (!) ולם וצב

אצבה חדא אלרגל חסב מא יבדר למן שא מטאלעה תאליפהמא" "ח) ע"כ.

ותרגומו: עוד דונש בן תמים, מתחיל אלשפאלגי, ביחוד התעסק בעניני שמות המשתתפים, בנוגע בדקדוק הלשון; ואולם הוא לא בא עד תכליתו בחקירתו כאשר יבחן זאת לפני הקורא לדעת ההבדל בדרישת ספריו לנכון. (ע' כ"ץ בודעלייני קובץ הינט. ס' 599 עמוד 22) וכן במקום אחר מביא הראב"ע בספרו, את דברי דונש, וממקור זה הם נובעים. וז"ל: קאל דונש בן תמים אלקירואני. אן ועפו בכתף פלשתים משתק מן אלעיפה אי יתעופון פי עלם אל כתף והדא

שלשת המנעתים: ספר ספר וספור הדומים בכתיבתם, מוסיף למור: ולם תזל אלעלמא

תפעל מתל חדא פעול דלך פי כתב אלנסוח פתר ופתח ופת כו' לחתר תלת כלמאת לפטחה

ממשחה מם פי לקוחל אלטעלא קאל אלעזל לקוכבי למוסכי להסיכי נסיכת קדום. ותרגומו: משל הוא תמיד בפי חכמים בתחלת נסכים: פתר ופתח ופת (יסעי' כ"ד) ונאמרו שלש מלות הדומות גם בנוסחאן, נחנות: בשלשה דברים חדש נכר בכוסו בכיסו ובכעסו. וגם הפיוטן ר' אלעזר חוור: לכוכבי למוסכי להסיכי נסיכת קדום". ואלו מוסיפים דברי הקליר בסדרו מעט במחזור לשכנזי ליום ג' של סכות.

ט"ו) היוצא לנו מזה, כי דונש דר בזילקלן. ורחוי להעיר פה שם' שלשלת הייחוס סתעתיק ס' מגן גיתר לשכנזית כותב שם בחלק ג' עמוד 582 תחת שם דונש, דלוונים, בסיוע השלשלה כי לא ידע לת שם בכתיבתו, ושפשט ודרשנו בכת"י לחכים, ומשלמו סורם דבר לטעות, לפי שהקוויים הרחוייס על שם הלות חסרים היו בכ"י שלפנינו, ומנה מקום לטעות בו.

ט"ז) בני הדני, פן ירעוז על הנוסע שלנד הדני, חשר בל"ם היה לרגל בסיעתו גם בקלירואן, בחלו הימים שדונש חי שם.

י"ז) שמו של אבו לינרחים נרוד מלשו שהוא "סחכם הירושלמי" שהרחב"ע יאמר עליו שלש עודע שמו, ושחבר שמונה ספרים בספירים יקרים, ור' משה בן עזרא מזכיר בשם חכניה הערבי המורגל, ודברין הלה שמעיה בשם אבו לינרחים מתחילים יותר על ר"י בן קרים כמ"ש בש"ל. —

י"ח) הוא ספר "כחאב אלמחאדרה ואלמדאכרה" (חסקת חכמים שתכוסס הירושלמי מגילה (ע' פי' כ' תכוסס מ' 18, 10, הוצאת סחלבריקקר עמוד 32 ותרגומו הכוסל

אבעד יאסחק (עמוד י"ח) ותרגומו דונש בן תמים מקירואן אומר ועפו בכתף פלשתים, שעפו מגזרת "אלעיפה" רצוני ע"י תחבולות מעשי כשפים של הכתף (שולטערמאנטיק: ע"ט) והוא רחוק מדרך האמת". וכן עוד נמצא לפנינו בפירושו של תנחום הירושלמי, (לש"א הוצאת הארבריקקער, בתרגום רומית 9) ושלא נגמר כלו, ואומר: מלת עפולים נגזרת הוראתה מלשון עפל בערבית ופי' מחלת הנשים הנסתרת, ואמנם דונש התעסק בהבדלת השרשים והמלות משתי הלשונות. לכן במקומות אחדים שבא בעזרתה מלשון ערב ודקדוק שפת עבר וחקותיו לבאר את הענין כלו. עד"מ מלת אביונה בכנוי מאביגנה (ע' ראב"ע בפי' לקהלת שם). ואחריהם נמצא גם את הכם עמינו ר' סעדיה אבן דנאן מגראנאדא, כ') שחי במחצית השנית למאה הט"ו, מזכיר בספרו שדונש ור' חסידאי המירו את דתם וז"ל: והן היום חושבים הישמעאלים על קצת מהם שהם חזרו לדתם כמו שהם אומרים על דונש ועל חסידאי בן חסידאי וזולתם" עכ"ל. ואולם מעשה זר כזה שנעשה לא נמצא לנו ראיה מהימנא ומופת חותך כי באמת יסודתו לכן שוא תמורתם. —

שיר לס' יצירה *)

את השיר הזה והערות שד"ל אשר לדגלו העתקתי מתוך כ"י ברלין המסומן (אקט. 243) אני דוד קויפמאנן.

פי' ספר יצירה לדונש בן תמים הנקרא אסחק אלישראלי נ"ע והעתיקו מלשון ערב ללשון קודש המשכיל המבין ר' נחום בפיוס, המשכיל ר' שמואל פרנקו יצ"ו ואמר:

שאלתך ידיד יקדה — להליץ מפלאות ספר יצירה
ואיך יליץ ואיך ימריץ אשר מיץ חלב תנים ורוש נפשו שכורה
ואיך ישעם אנוש לחם תבונות — אשר לחמו בפיו נהפך לזרא
והורק מכלי לכלי הוריק — ונד ממדחבי מצר לצרה ה)
ונד מנחלה לנחלה ומאון — למשאון ומבמות בארה ג)
ומה לו לזמן עוה שפטיו — בכל נוצר ונהג בו כשורה ג)
והנחילו יהונות פי שנים — אמת כי לבבור משפט בכורה

עמוד 34) וכן מזכירו ר' מנחם בנימין בעל עומר המנחה (ד' ליוורנה 1748) ועי' בספרו ס"ר מסה גרמנדא (ד' מנטובה 1839) עמוד 6. ושמא לנעם כי כל הליוניס שהנחתי בתחתיכו ה' דוקעם העתיקם לנו בעוזו מכ"י מקספורד ותודה לו, ולמה מקסה הסבנה היו העמדים על מקסה—המערתנו.

*) כ) את מאמר הערבאים יכנו בשם "עלם של כתף" או, אלא, כלומר התמונה שלפניך מתיחסת בתחנונות על דפי הכתף מצע"מ יהועים, יעיין בהתילקופדים למכמת הקדם עלת המעמערפונרבשטאל 466.

ל) עיין בתמוד גנוזה, בתמור שאלת ע"ד התוספים. המעיר.

*) כי כן ללון תלמידי הרב המנוח וזכו כבודו. — המעיר.

ב) ההערות שד"ל. היתכן שיוכל להריץ ולהעתיק ספר מלמון ללמוד מי שהוקק בשלמה כלי יהונתה הלך ונדד ממדחבי גבול לגרה ולוקה? מלה ענין גבול כמו שאלה בשלמים.

ג) ונדד מנחלתו לנחל, ומאון ותוקף נשא למשאון ומעקום נבוה כגשה למקום שפוך כבמה.

ד) המסורה — את הזמן כחילו חיינו מחלק לבניו רק לעות והוא אמר כי עוה שפטיו עם כל שאר ה... ולא חלק להם ממתנותיו (שהן הרעות והצרות) אלא נעם, ועמו (עם המסורה) נשא כשורה, כי הרבה לו ממתנותיו, כלומר נתן לו לרות ויגונות יותר ממאחר בני אדם דמו שמפרם והולך, והנחילו יגונות פי שנים.

ותמך בו שתי ידים ושָׁמוּ תרומות מעשר מאין תמורה
ולמוקדה נתנהו כעגלה ולחטאת לכפרה כפרה
לטמא נוגעים בשאר בשרו לבלתי יגשו אליו לעזרה
וטהר את אשר מנהו רחוקים עדי טמא בפי הכל מקורא
ואוי לו לאשר טהור בעיניו ויוחם מאשר יוחם והורה ד)
ושם שָׁברו ביום שברו בבצרו ה) ולא יועיל ביום זעם ועברה
ואיש בטח בחסד אל ישוגב וכתמר אמת ישגה ופרה
אשר הכין עלילות על עלילות וסבה על ידי סבה שמורה
וברה אהבה מאז ואיבה שתי סבות כדין איום וגורא
להיטיב זאת וזאת מאז להרע וזאת לזאת כדין צרה לצרה ו)
בזאת ישקיט וירגיע ויחביר בזאת הפריד ובה הרחיק וזרה
ושם לאהבה שרי אלפים ומאות וחמשים ועשרה
ולאיבה אמת כהן וכהן וחדלו מספור כי אין ספירה
ומלכי זאת הלא המה שלשה אבינדב ויד תרבה עזרה ז)
וכן שרים שלשה שם לאיבה אבי נבל ואון ועצרה
ואשם איש אשר רבו אהוביו ועמו נהגו דרך ישרה
ואם מעטו הלא מעטו ששוניו לבד אם אהבתם בו בהירה
ויש אוהב לדוד מאה ורחבה עצתו בו ואם ידו קצרה
ומי ימצא בעולם איש אמונים ורע לו יגל חסדו ויקרא
ואם ימצא ענק חן יקשרנו בצוארו ואל ראשו עטרה
כרע נאמן נמצא לבבי למגדל עז וחומת אש בצורה
ביום צוקי אני חירם מצאתיו וליקודי עליות המקרה
שמואל בן יקותיאל ירא אל וכן לאל יחידתי מסורה
ונדב ואבינדב ונדיב בלב וביד וניב שפה ברורה
ולוא איש ישאלה מנו לבבו ונפשו העלה מנחה טהורה
לבבי אתנה תחת שאלה אשר שאל ונפשו בעבורה
לשון קדש להעמיד על מכונה לשון קדר הסירה מגבירה
לבאר נפלאות מעשה בראשית להוציא תעלומותיו לאורה. —

אלה שמות

(מִכְתָּבֵי ד"ר יוליוס פירסט)

(אספה ראשונה)

אַבּוּ הָרוּן (Abu Harun) שם הכנוי לר' משה אבן עזרא ונקרא כן ע"ש שנזכר יחד עם ר' אהרן (Harun) כדרכי הערביאים בכינוייהם (ראה במ"ע האשכנזי לידיעות ארץ הקדם א' 13 12 3.).

אַבּוּ עַמְרָאן (Abu Amrân) שה"כ למורנו הרמב"ם (ע' דע זאקי אבדלאת 90 4. קאזירי קובץ 884) ע"ש אביו ששמו עמרם הי' וגם ע"ז יסבו צידי הדברים של הרמב"ן במכתבו לקהלת ארגונה ולנבררה וישתמש שם במליצתו „גורא בי עמרם" כמליצת חכז"ל (קידושין פ"א) וכן גם אנשים וידועים מלבר

ד) מוי לו למי שחוטא טהור בעיניו ולא יזכור כי בעון חולל ונחטא יחמתנו למו וחם על דרך מי יתן טהור מטמא. הוכיח מן הלילה למר הוסיף נגר.
ה) ואוי לו לאיש אשר בגודו יום לידו יסיס בעוקבו בזעקו ובעצבו.
ו) בכ"י כדין. וכ"ל כי הסופר טעה בעלמא כדין הכתיבה בנין הקודם.
ז) מלכי האחנה ושריה הם הנדיבות והחמנות והעזר. —

הרמב"ם נקראים בכניה הערביאים המורגלת בפיהם כמשה על-עכברא (עיין שם).
אבו אפלח (Abu Aflach) בתוספת שם האשבלי (מסעויללא) הוא שם המהנדס
ותוכן הערבאי שחי במאה החמישים והרמב"ם מזכירו במורה (ב' ט') ושמו היה: "
אבו מהמד גביר בן אפלח על אשבלי ח); ספריו ההנדסיים מזכיר קזירי (קובץ
952 — 905) וספרו: "ספר מפורסם" (בל"ס הוא שמובא בקזירי קובץ 925) ע"ד
הספירות" (עיין מכ"ע לגייגר א' 427).
אולמנא (Ullmen) אצל טרייר, בספר תנ"ך — ישן כ"י (קובץ קענן. 186 ודי
רוסטי 129) מזכיר שם ר' יוסף בן משה — מאולמנא שנעתק למענו.
אלצורא (Auxerre) לרבנו אלצורא כתב רש"י (כנזכר בקובץ רש"י
בברלין).
אמלאב (Amilhau) במנחת קנאות 66 נזכר איש הנודע בשם ישראל
אמלאב בשנת 1305 והחכם ר' אברהם שחי בשנת 1391 נקרא בטעות מדי
רוסטי בקובץ 623) בשם "אמלאב".
בַּעַל בֶּק או בַּלְבֶּק (Balbek) אלה החרבות היפות נמצאות בקאלע
סוריא עוד, והנוסע וויד (Wood) חבר ספרו האנגלי מחרבות בעלבעק
ופלמירא (לאנדאן 1853) ובערבית נקראה "בעל בך" "ושום בעל בכ"י
הנזכר בהחז"ל [מעשרות פ"י] כונתם ע"ז (בעלבעקיש) וכפי הנראה היתה
שם במאה התשיעית קהלת ישראל. ואדם גדול יצא משם אשר יורה
משפטיו ליעקב ותורתו לישראל, ושמו ר' משה הַבַּלְבָּקי, ובערבית:
(Musa el Balbeki) ור' יהודה הנשיא מזכירו בשם: משה בלבק; [Mesweih Balbeki]
ומוצא לשם הזה, הוא עמק הלבנון הנודע בשמו "אל-בקעה" והוא העמק הטוב
והרחב. ובלבכי שמו של העמק הטוב שהוא בקעלע-סוריה. מגדולי בַּלְבַּכִּי יצא לנו
לקח טוב הוא "לקח אנשי ההרים" עד"מ: "התיר החלבים מזבחי חולין וכיו"ב"
מי ומי אנשי ההרים? יבואר לפנינו כי הם מקהלות ישראל שדרו בשלשלת ההרים
של הלבנון וגודעת בשם טרובולום (טריפאליס) ואשר מבוא לה על הים, ונחרבת בשנת
1289. וכן הוא חמת. וחמת רבה שתרגום הירושלמי מתרגם "אנטוריא" ובימינו נודעת
ג"כ לתהלה; ועד ימי-הבינים היתה לקרית מלך רב אף במדינה קטנה תוצאותיה
(עיין טאב. סוריה לאבולף צ' 108) היוצא לנו שבבעלבכי "התירו החלבים" ור"מ
בעלבכי מורה שם הוראה בישראל.
דורא (Düren) על נהר רוער, במאה הי"ד בתחלת שנות העשרות, יושב בה
ר' יצחק בר' מאיר מדורא מחבר ספר "שערי אסור והתר" ובקצור שם נמרא
"שערי דורא" כלומר ס' שערי אסור והתר לר"י מדורא. הוא חבר עוד ס' השערים
וס' הלכות עידובין (עיין קאד. ראסטי 1034) ודיני נדה או הלכות נדה המתחיל:
"אשה ששמשה" ומ"ה סעיפים בו. כן נמצאים שבותבים "דורון" כמ"ש בכ"י [באוצרות
רח"ם]: ס' אסור והתר מתקון הרב רבינו יצחק בר' מאיר מדורון. סיימתי אסור
והתר מיסוד הרב ר' יצחק מדורא". ומ"ש ברשימת כ"י מלייפציג (קאטלג. דעליטש
300) "דוריאן" טעות סופר הוא וכבר העיר ג"כ הח' צונץ בהוספותיו שם ע"ז.
הללא, (הַלְאַלָא) (Hella) העיר הנבנית על חרבות בבל "ספר הַלְלִי" או הַלְאַלִי
וס' ירושלמי נמצא בקובץ האיטליזני. ובדמשק בבל ואשור היא נודעת לתהלה
(ע' קוד. ר. 12) ומחבר הקונקרדאנץ חשב בטעות "שקובץ הלל" הוא, ואשר
הטעה בדבריו גם הח' באו"ה ה' דעליטש (קטלג 273) וכפי הנראה קהלת ישראל
היתה שם והקובץ הזה מימים הראשונים שם מוצאו *).

ח) וכל"י מסקוני בפ"י עם"ת מזכירו, ומח' ים"ל בכ"ח מניח דגמלות מס' מתנות לאתנופלא (כ"ח ג') וגם את תמצ"ת בן קרס (עי"ם).
*) המכס כ' מברסם בערלינער מאגאזין (שנת תר"ס) יחליט כי "הללי" ר"ת: הוי לי למימר וכו' וזה סוף מקור הדבר. — המעריך.

הר (Montpeilir) בצרפת „חכמי ההר" מצינו באגרות הרשב"א והמליץ ר' ידעיה הבדרשי באגרתו שם יכנה בשם „הר הקודש" וכן קהלת הקדש הר געש, יקראנה בעל שבט יהודה והר געש דומה בשמו הצרפתי להכ' הנזכר ביהושע (ראה מגדל אלוין).

הרי חשך, נזכר [תמיד ד'] הם מדברות חול וציות שממה בטהעבען בואבה להיכל אמון (Amon) נתיבות חשך וחלקלקות דרכם וסלעי מגור מסביב לתלפיות ועבי חול כמגדלים גדולים מתמרים ועולים שם; חשכת עולם נוראה ואיומה רובצת שם ותכסה את עין הארץ, ודברי הנביא (ישעיה ל' ו') רומזים על זה. (ראה דברי הגאון שי"ר במ"ע לגיגר ב' 18) ובאלה הרי חשך הלך אלכסנדר המוקדוני למסעו להיכל אמון (תמיד א').

טוליטולא. (Toledo) ס' תנ"ך נכתב ונעתק בטוליטולא. בשנת 1198 (ע' קובץ קעני. 1826 ובעת נמצא בפאריז. והחכמים לעלונג ושטארק ג"כ מזכירים אותו. בשנת 1236 חיו בקרבה כי"ב אלף איש מישראל (ע' יוחסין ק') וממחצית השניה למאה הי"ג יגידו לנו כת"י רבים מס' תנ"ך שמפעלותיהם רבות היו בתורתנו, וכן משנות נ"ו ע"ב וצ' במאה זו נמצאים כת"י תנ"ך היותר מצוינים. —

יואני. (Joigny) „ספרו של מנחם מיואני" כלומר קובץ מן מנחם מיוני ובמאה הי"ב נכתב והוא נזכר בכת"י תנ"ך (ע' קטלג דעליטש 273) וכמו כן מסורות נמצאות מר' מנחם (ראה די רוססי ב' 31).

ים-המלח. הרמב"ם (ה' כלים ט"ו א' וה' ציצית) קורא בשמו את ים התיכון (מיטעללענדישעסמעער) ועל ספינה בים הזה חבר הרמב"ם חלק אחד מפי' משנתו הנקיה (ע' מכ"ע לגייגער א' 122 ס' 135) ולפ"ד הרמב"ם (ה' ציצית ב' ב') נמצא החלזון בים המלח וע"ז יתמה הר"י עמדן (מטפחת ס' א' פ"ד) תמיה בזה כמובן. ואולם כלום הפליאה יש כאן אם נרדה לכונת הרמב"ם כי ים המלח מתורגם לפי הכנוי הערבי „בחר אלמלא" ובמובנו יכלול ים התיכון והאוקיינוס (ע' אבדללאת א') והנה כונתו רצויה לים התיכון כאמור.

לרוקילא (La Rochelle) עיר צרפתית ומבא לה על הים ותוצאותיה נודעות ובקובץ (קענ. 306) נמצא כת"י תנ"ך שנעתק שם ביום ו' תשרי 1215 ובל"ם קהלת ישראל היתה שם. וכן כת"י שני לו הנכתב בכ"ג שבט 1216 (ע' קובץ קענ. 242).

מגדל-אלוין 1) (Montpellier) בשם זה יקראנה הסופר רב יעקב בר יהודה (ע' דעליטש קטלג 791) ובל"ם משרש Pellere שהוראתו בעברית „אלץ" (פעללערע לא מצינו רק peller וגם הוראתו נשתנה מעט בשנוי הזמן. סמעריך) ומוצא לשמו הוא הר געש. וכן נקראת מונפשליר בשמה.

מיליאב (Milhau) שם הסופר „ר' עמונאל בן גד ממליאב" רשום על כת"י בתפלות ישראל הנכתב בשנת 1681 ונמצא בידי השר והרוזן וענ"ו לו יאמר ר' שמעון זאב וואלף ראטהשילד בפראנקפורט א. מ. (ע' אננאלען 1839, 196 ודברי צונץ שם 341) ושם גם מכורת ומולדת ר' יוסף הדיין מקרפענטראס 1751, והמשורר משה בן מיכאל 1786.

מונפשליר (Montpellier) נקראת בפי ר' משה נרבוני בפי' להמורה (קובץ קאסטפל. מיכל 149 שיאמר מפורש שהרמב"ם שלח אגרתו ע"ד משפט הכוכבים ומשיח שקר אל קהלת מונפשליר, ובאגרת הרמב"ם (ד' וענעדיג 45-1544. 1665,

1) מלותי נפתיקה לפי הסלמה מקוראת גם לליטול „מגדל ליטול, מרכז התורה" וכן נקראת ליטול, „מגדל יריקו" המעריך.

ובקנסט. 36 ,1522 ובאמשטרדם 1712 נמצא בזה"ל: לחכמי: קהל עיר מרשליא

וכן שם: "הדרים בעיר מרשליא" אבל הר"ם נרבוני כותב בפרוש: "וזה פרשו רבינו משה באגרת שלחה לחכמי מונפשליר תשובה על משפטי הכוכבים. וברשימת דעליטש, וכן בכ"י די רוסי (בקובצו 337 ס' 6) הנכתב בשנת 1289 מצינו "מונפשליר" והרב אברבנאל בספרו "(עטרת זקנים ל"ט) מביא התחלת אגרת זו "מי זאת הנשקפה כמו שחר" אשר רק עליה ירמזון מלין ובקטלג לדעליטש 295 כתוב: "מנתפשליר" "ובסופו: הדרים במדינת מונתפשליר".

מערב (וועסטען) ארץ המערב רמז על שפאניה וכן כונת הרמב"ם בפ' משניות (נדרים ד' ו' ה' י"ח וב"ב י' א') ובעל ס' המאור (ע' קה"ד י"ב. שה"ג ויוחסין ג') והרב שי"ר העיר כבר במכ"ע א' לגיינער בזה.

סנגר שם עיר בארם נהרים (מעזופוטמיה) ומקורותיה ותכונתה בכלל דברנו, הלא הוא בספרתנו (ליטראטורבלאטט 1841 צ' 384) וחבר הכוזרי נקרא: ר' יצחק הסנגרי ע"ש זה. ופה אוסיפה עוד להעיר שגם בר—העבריים (בספרו 247) יכנה את הרי ארם נהרים (מזופוטמיה) בשם "טורא דסנגר" והיונים מכנים אותה "איננארא" ההפוך ממדינות בבל.

עבד אלהים נקרא בערבית "עבד אללה" או עביד (Abd allah, abid) וכן יקרא מעתיק ס' המצוה בהקדמתו בשם הרמב"ם עשה"כ משה עבד אלהים. והחכמים וואלף וד"ר יוסף דערענבורג (במכ"ע לגיינער א' 104) חשבו, שאבי הרמב"ם נקרא עבד אללה, וזה טעות בידם. ואמנם הלא ימצאו על ס' המבאר מלת הגיון להרמב"ם (משבעת הפרקים הראשונים בלשון ערבית, בהביבליותקה הפריזית) מפורש: מקאלה פי צנאעה (אלמנטק) מוסי אבן עביד אללה אלקרטבי" וכו' ומלת אבן למותר הוא, או ר"ל אבן מיימון, וטעות זו (בקובץ קזירי 798) כמ"ש. בן, קודם עבד אללה.

עַכְּבְּרָא (Akbara) שם מקום באיראק—ערבי על נהר טיגרוס ורחוק הוא כעשר פרסאות מבבל (ע' כרעסטמטיה הערבית 35 לדע זאקי) ובמאה התשיעית היתה שם קהלת ישראל ובה גדלו מורים ראשים וידועים ותורתם בידם, ואלו הם:

א) ר' שמואל העכברי ובערבית: אסמעאיל על עכברי (ע' בס' נחל אשכול לכלב אפנדופולו ובאשכול הכופר ליהודה הדסי) ונזכר שם בטעות "ואל עכברי" וכדומה

ב) ר' משה העכברי ובערבית מוסי אל עכבר, והכניה הערבית תוספת לשמו: אַבּוּ—עִמְרָאן, כמ"ש באשכול הכופר וכדומה בספרי הקראים. וגם ר"י הדסי מזכירו בכנויו: אבו עמרן, אבי עמרין, עמרון. ולולא דמסתפינא הייתי אומר שר' משה בן עמרם הפרסי שהראב"ע מזכירו (שמות ט"ו ה') כונתו עליו ולפי"ז שמו הבבלי ולא הפרסי היה. גם מדרכי לישון הפרסית לשנות "Mesveih" (משה) בשם Mesuje Mesvi (מישוי) ור"י הדסי מזכירו בשם משוי ע"ז וכן ר' אהרן ב"ר אליהו (בס' "דיני שחיטה" י"ג) קוראו משוי העכברי.

פִּיאָמִיגוֹ (Fiamigo) פלאנדערן) וגם את האללאנד קורא הקראי יצחק בר' שלמה בס' אור הלבנה (חובר שנת 800, וע' אננאלען ליאסט 139. 1839) בשם זה

פֶּרִיגָרַס (Perigoras) סופר הסמ"ג כמ"ש בקטלג לדעליטש 276: "בשם ר' משה בן פריגרס הכהן" שחי (1399) וארץ מולדתו לא נודעת, והשערת דעליטש שאשכנזי היה אין לה שום הוכחה. וגם סתום לפנינו לדעת מקור השם המוזר הזה. *)

*) גם ניקולסלמי (תרומות י"ח ג') נמלט מס "פריגורי" ולפ"ד הס' נוכן ענקורו יונית "פילוגוכום" ונעברית נקרא ענקס המערך.

קוצי (Coucy) ש"מ אצל זואזום ושם מולדת ר' יעקב מקוצי (תוס' קידושין מ"ד ום"ז) ר' משה בן יעקב מקוצי מ' הסמ"ג, ר' שמואל מקוצי (תוס' קידושין (ד' קרטנה) ר' שמשון מקוצי (תוס' ברכות נ"ר, ביצה י"ג כ' ל"א, יומא מ"א, קידושין י', מ"ה נ"ה, וחולין ד' מעילה ט' ועוד הנזכרים בפסקי ריקנטי מזכירם גם בעל שה"ג ב' ע"ו) ובקה"ד י"ח נודע "הר"ש מקוצי". וכוונתו לר' שמשון, וכן מביאים: השר מקוצי (תוס' ביצה ל"א) אכן נודע הדבר כי בסוף נזכר שם ר' שמשון; גם בתוס' ברכות כ"ב מזכירים בשם השר מקוצי, ונוכח ישר ממה שהאשורי (ברכות ג' כ"ג) והאבודרהם (בסדר שחרית ד' פראג של"ו) יאמרו מפורש בשם ר' שמשון מקוצי —

קִרְיַת יְעָרִים (Nîmes) בשם זה נקרא ר' אברהם מלונל (המנהיג פסחים נ')

למזכרת. שם ישב הראב"ד בסוף ימיו, ור' זרחיה (ע' שה"ג א' ב' ת"ד ס"ח) היה וע"ש נקרא הראב"ד מקרית יערים (מנהיג פסחים שם) מברטילאצצי (א' כ"ג) ובעל המנהיג (שבת ס"ט) מזכירים: "והרב רבנו ג"ע מקרית יערים". — כן בספרי בובלי. יודק. א' 894 וברטולאצצי ד' נזכר "ר' משה מקרית יערים" הוא משה אשר תרגם עברית או לוחות האסטרונומיים למלך אלפונזו. ועוד נמצא ר' משה בן אברהם מקרית יערים שחי באביגנון (ש' 1466) והיה משורר ומליץ (ע' מכ"ע לגייגער ב' 310).

קְרִישְׁבִּיָא (Krispia) שם סופר כתבי קודש שחי במאה י"ג ושמו ר' מכיר

בן קרשביא" ומוזכר בכת"י תנ"ך מצרפת (ע' קטלג לדעליטש 273) ודעתו נוטה שהיה מצאצאי ר' ברכיה הנקדן הנקרא ג"כ בכנוי זה, אבל לא נדע זאת בבירור.

רוֹאי או רָאי שם העיר המדית (Rai) הנודעת, ושוכנת לצד דרומית מזרחית

עתה. והעיר הזאת במדי שנחרבה ע"י הטרטארים, עד היום במשואות חרבותיה היא נצבת (ע' קדמוניות לראזענמילללער א' 288) ואולי גם קהלת ישראל היתה שם וממנה יצא המודד ר' דוד אל רואי (el Rai) ע"ש במסעות בנימין.

רוֹקִילָא (ע' לרוקילא).

שׁוֹשָׁן (Soissons) ר' שמעיה השושני, מ' פירוש קרובות למחזור (ע'

קובץ המבורג העברי 17) וכן פירושים לתורה (ע' ק' מינכען 5).

שְׁאַבִּיר (Châbîr) שם חכם ערבי "מושי בן שאביר" 1) ולו שלשה בנים:

מאהמד, אחמד, והאסמאן והמה חברו ספרים בגימטריה ובמוזיקא במעכאניק ובתכונה (קיזירה א' 418) והמה התעסקו להפיץ תורת אריסטאטעלעס במקומם (ע' בענציק-לופדיה להממערפורגשטאל 296) וכן הרמב"ם (מורה א' פ"ג) מזכיר אלה בני שביר וכן ס' התחבולות מזכיר לטוב (וע' קורות הדינסטיא לאבולפארג א' 238, ובכרך ב' 25. 26).

תָּבִית (Tâbît) תוכן מהולל מזכירו נ"כ הרמב"ם (מ"נ ב' פכ"ד ג' פרק י"ד) ותבית בן קוראה היה שמו *), הוא היה תלמיד מאהמד הבן הראשון לבני שביר; הנולד בדת הצבא"ם (צאבייר) במאה התשיעית וחי בבגדד שם בארמון המלך (ע' קיזירי 386) וספרים השאיר אחריו בכ"י ונמצאים בהביבליותקה הפאריזית (ע' קורות התכונה בימי הבינים להסופר הצרפתי דעלאמברע 75).

---

1) הרמב"ם (במאמרו תרל"ו) קורא שכיר (Schakir) וכן כתבם בתוך טוב נפי' ר"י מסקוני עה"ת, שכיר. וז"ל: בני שכר שכתבים שמעתיהו כליס גדולים שנתנס יכלו לדעת לשמוים ומנייס ולא מעלו כמו פלפוסס ודקות עיונס שכתבת התכונה" המערך.

*) ע' בהערותי למנו לפלנ. המערך.

מרבה ספרים

(מבתבי דר' אליקום כרמולי)

הרב ר' יצחק קנפונטון ז"ל יסיים בס' על "דרכי הגמרא" כדברים האלה: "אין חכמת האדם מגעת אלא עד מקום שספריו מגיעין ולכן ימכר אדם כל מה שיש לו ויקנה ספרים כי דרך משל מי שאין לו ספרי הגמרא אי אפשר להיות בקי בה וכי מי שאין לו ספרי הרפואה לא יוכל להיות רופא, וכן מי שאין לו ספרי ההגיון או החכמה לא יהיה חכם בהם ולזה אמרו ז"ל: "מרבה ספרים מרבה חכמה"!

אלה הדברים אמיתים וקימים יותר בעבודת הספרות, מקורות הימים ומערכת הספרים בידיעת הביבליוגרפיה כי לא כשרון התחבולות וההמצאות השונות כיד הדמיון הטוב עלינו, ימלא את חסרון ההערה המחוכמת במקומה, הראויה להאיר ולהעיר בדבר. כזה הרעיון עלה על לבי בקראי את הס' שם הגדולים של מהר"ר אהרן ברבי אברהם הקדוש בן הרב הגדול ר' שמואל שליצשטאדט. ואשר הר"י בן יעקב זכה את הרבים עמו ויפארהו כיד שקידתו הטובה עליו והדפיסו בלייפציג 1846. ומפני שהעיקר חסר לו להוצאה זו, כלומר הספרים הדרושים לעבודת הקודש הזאת; לכן טעה הרבה ואף נעלמו ממנו שמות המחברים (וברצות ד' אכתוב אני הג' הערותי הראויות לשה"ג.) ולע"ע אהל בזה: שם צד 8. והסימן אשר עשה ר' יעקב נזיר, מחליט בן יעקב בנאטע לי בני נזיר לר"י בעה"ט לא נודע". ומי יגלה איפוא לפנינו את חסרון זה, כי הלא נמצא בשו"ת מהר"י ברונא סי' רמ"ב עמוד צ"ט וז"ל: "כתוב בפי' התורה לר"י בר אשר ז"ל שנקרא נזיר"

צד 9. ר' משה תקא הוא יסד כתב תמים", ולא ידע המחבר יותר מצונץ, ולפלא בעיני שהרי בן יעקב כתב מאמר יקר ע"ד בעלי-התוספות, ולא ידע שמהר"ם תקו חבר גם תשובות, וכי גם הי' מהרבנים באשכנז בימי הבינים היותר סבלנים ונמצא בשו"ת מהר"י ברונא סי' כ"ד: וראיתי בתשובות הרב ר' משה תקו שיסד כתב תמים וקבורתו בעיר נייאשטט סמוך לווין "ושם בס' ר"י: וכך כתב ר' משה בר' חסדא, והוא ה"ר משה תקו ז"ל ט) *): וכן מצאתי בתוספותיו בפ"ק דנדרים וגו' ובתוספות ר' משה ב"ר חסדאי בפ"ד דנדרים (סי' רע"ב) ויען כי נזכרו דיניו ופסקיו באור זרוע של ר"מ בר"ח יודעים אנחנו מזה שחי במאה הי"ג. וכן מצאנו בפ"ד שכתב הרמ"א להר"ם מפאדוה (סי' קכ"ו) כדברים האלה: רע לי המעשה אשר כתב לי אדוני בשם שארנו הגאון מהר"ש (הרש"ל) ששלח לשונו בשיר היחוד וגזר במקומו שלא לאומרו על סמך מה שמצא כתוב בספר ישן נושן נקרא כתב תמים. ג) כי האומר החרוז סובב את הכל ואתה בכל וכו' הרי זה

ט) נמס הכתוב נכתב ומזכר תקו, ופעם "תקח" ומולי נקרא על שם העיר Tachau כן. כרמולי.

*) קשה להמעיין שתקו הוא שם העיר טאכויא נגעהמען כמו שעשו המכנים המונחקים לוכן ומחכיו שזה"ם ולריך לדקדק נשמו ר' משה בר' חסדאי, שסיים נאלץ יפרוש כמ"ש נשערי תורה (סוף נרכה) להר"ם דיליקלעט וכ"כ נכתב תמים ת"ל זכיתי לגרוס לת"י ולקיים נה עגלות תרומות ומעשרות וכו' לוכם יותר נכון להחליט שהיה ע' תשקו שהמכונים מזכרות נגלילות ת"י לניסיגע 03 ובתה"ת ס"ג ושהיה היא מעיר תקוע נמקרא המעריך כרמולי

ג) לא כתב תמים כמ"ש נשערות שם

מנדף ומחרף" גם הרמ"א מעתיק דברים „מכתב תמים" ביוחסין (ד' קראקא) מבלי להזכיר דבר בשם אומרו. כמ"ש באנאלען ליאסט א'. וכן בספרנו המסע לאה"ק.

ועוד מצאתי בסדר הגט הנדפס בשו"ת מהר"י מינץ, כתב זכרון מניישטאדט הנכתב בשנת הר"ג (1443) ובסופו נחתם מהר"ן ברבי מה ג) תקו ז"ל בל"ס הוא אחד מצאצאיו.

ובצד 9 מזכיר שם בהלכות בדיקה מן ר' משה מיידלינג ושכח להעיר שהרמ"א בתשובותיו (סי' ה') מזכירו, וכנודע היה כת"י הרבה באוצרות ספרי הרמ"א.

וזאת לדעת כי בתשובות הר"י ברונא דברים יקרים ומועלים לחכמת ישראל הרבה שם נמצאים וראוי לשית לב עליהם. —

בריסעל. תר"י

ציוני ר"ת בספרת ישראל

(מבתבי ד"ר. יוש"ל צונץ.)

אחרי אשר חזון ד' לא נפרץ עוד, הנביאים בשער לא השמיעו קולם, קול ענות במחנה ישראל, לזרזם טל המליצה וחידות ימי קדם להביע לשומרי תורה בלמודיה. הנה היה להם דבר ד' ודברי נביאיו לקו, כחותם על לבבם ולדבר בם ולעשות להם יד ושם במדרש ואגדה, בתפלות ובפיוטים, למען לא ישכחו מפיהם ומפי זרעיהם וזרע זרעם לנצח. והיה כל תורני ותלמידי, תמים וקדוש בדורותיו יבחר לו מליצה נאה ויפה מספרי הנביאים, אם מצד יפיה או מפאת תכונתה וערכה, והיתה לו ליסוד מוסד בחייו; אם לתורה ולתעודה או לתנחומת נפשו. ולזאת נמצא מליצות רבות שיחות והגיונות מדברי הנביאים, שגורות היו כמרגלא בפיהם של גדולי הדור, כר"א ור' זעירא, ר' מאיר רבא ור' הנינא (ברכות י"ז), וכיו"ב ומסורות היה תמיד כל משל מליצה והגיון מפי רבותיהם, והביבות מאוד מאוד להבין דברי חכמים וחידותם. ומזה תצאנה לנו כל המליצות השיחות הנאות וההגיונות וכל דברי מליצה יפה, מספרי הנביאים, עד"מ שמואל הקטן (שחי בתחלת המאה השנית) היה אומר בנפול אויבך אל תשמח, במשלי שלמה יסודתו וכיוצא בזה, הנודעים לכל מי שהוגה בדהז"ל. וכן כחמשים שנה אח"ז הוא שנת 250 בחרו להם מפסוקי תהלות דוד וממשלי שלמה ומס' בן סוריה, והציבו לתלמידיהם ציונים בדבריהם, להשיג אורחות חיים לדעת מוסר ומישרים. ואף גם בפי התינוקות מצינו פסוקי תנ"ך ממה שלמדו ושננו בבית מלמדיהם, כפתגם הנודע „מפסוק לי פסוקך" וכאשר יצא מפיהם כן ידעו לעות דבר דבור על אופניו אם לרעה או לטובה (ע' מדרש אסתר קכ"ז, ברכות י"ז וירוש' ברכות ה' ע"א ובמדרש אבא גריון י"א וגיטין נ"ז) גם במשלי חיות ועופות נשאו מדבריהם „כפרקי השירה" שחברו יחדו במאה הי"ב.

ואחריהם אנו מוצאים גם אנשים יחידים בהם שהשתמשו בתוספת ר"ת בשמם העצמי לקצר השם וביחוד חכמי איטליא, וכנוי שם כזה (עמ"ש בספרנו צנ"ש 304,455,569, הפליט 17 ובקובץ בית מלכים 45) ולפעמים היה גם תפלה ובקשה נעוצה בשם, או גם דבר מוסר, משפלת האדם, ומתהלת הבורא, ובתור מליצה נאה ויפה (אייפעמיה) נעשה. סוף דבר הענין הזה יתחשב כמין קמיע אשר רק בציוני ר"ת וכנויים שונים יכוננוהו; ואשר מקורו נובע לנו מימי קדם

ג) מה, מקר הסין לנסח ומולי הוא בנו ר' נתן בר"ם תקו סהיה רב בניישטאדט ומולם כפי הדגריס נאור זכוע מר"י בר"ם עוויגא, סנכתבו סתי עמות סנה לפניה הרי ל' יעלה המסנון בידנו וכון סמלמלמיו היה. — כרמולי

ממרגלא בפומא ומפסוקים שונים. ועל סימני ר"ת וכנוייהם השונים שחכמינו השתמשו בהם להיותם כלוית חן לשמותם, זה כשש מאות שנה, נציבה ציונים, לדעת ולהבין בטמיר ונעלם.

אבא כנוי ר"ת וסימנו: אבא בגבורות אדני (תהלים ע"א ט"ז) ר"ל שיניע לשנות גבורה והסופר יואב ב"ר בנימין (בן ט"ו שנה) היה משתמש בו בשנת 1366 ולא כדעת דוקעס (בהרש"ג 122).

אבי: אודך בעמים י"י (שם ק"ח ד') או: אחזת ביד ימיני (שם ע"ג כ"ג) בחתימת שם ר' צמח ב"ר ישעיהו מעללי החי 1520, (ע' בס' אלה הדברים בבאור ובהצעה שם עמוד ל' ד' מנטובה 1566) ור' משה בר' עמנואל כשלש פעמים מזכירו בקובץ זורבוננה 142, וקובץ פאריז 364. וכן בחתימת שם משנת 1427 (ע' אוריענט 1848 עמוד 309) בהוראה זו.

אבי, אדמה כניהו: אתהלך בתם לבבי (שם ק"א ב') אודך ביושר לבב. **אודך בכל לבי** (שם קל"ח א'):

אימן: אנה י"י מלטה נפשי (שם קט"ז ט') בשם המעתיק יואב, וממאה הט"ו מוצאו (ע' מכתב אבן תיבון, הוצאת רמש"ש.)

אתי: אל תעזבני י"י (ל"ח כ"ב).

באר: בידו אפקיד רוחי (ל"א ו') נמצא בשם ר' אליהו בר' שבתי, והעדי לתפארת (מעדאללין) הנודע משנת 1459 כתוב וחתום: אליא ז"ל בא"ד בר' שבתי ז"ל יש לשער שצ"ל אליא באר (ע' קובץ מינכען 20 עמוד 207).

גבי: גם ברוך יהיה (ברא' כ"ז ל"ג).

הבא: הצעיר בבית אבי (מלכים ו' ט"ו).

וחי: ויבואוני הסדיק י"י (תהלות ק"ט מ"א) (ע' בספרנו ע"ד הפיוטים 324)

ויבי: וחפץ י"י בידו יצליח (ישעי' נ"ד י') ומ"ש יזי"א (ע' המזכיר לרמש"ש ז' 136 ס' 24 ובקובץ סארוואל 12).

ורם: ויפק רצון מד' (משלי ח' ל"ה) (ע' בקובץ קענט. 437, בקובץ אלמנצי 236, ובהמזכיר ה' 28 הערה ב' שכתוב "מכס" צ"ל ורם) נמצא בחתימת שם ר' יחיאל בר' יצחק מפיסא.

חי: היו יחיה (יחזקאל ג' כ"א) אדמה כניהו. והוא שם א) לר' עמנואל חי במאה הי"ג (ע' בקורות הפיוטים 564) ב) ר' עמנואל חי, אחי ר' יחיאל בר' אברהם ואבי ר' יקיתואל ור' משה "אבי" שחי במאה הי"ד (בקובץ פאריז 364) ג) ר' יחיאל חי בר' יואב מעתיק בשנת 1419-עד 1445 ודי רוסי מזכיר "וויטא" שהוראתו חי. (בקובצו 226) וכן לר' חיים (שם 1335). ד) ר' עמנואל חי מקאמערינא (בקורות הפיוטים 551) תלמיד מובהק לר' מסיר ליאון (בקובץ ביסקיוני 527 וברשימה 165) ויש לשער שהוא האיש שהרעב"ט כתב אליו ספר-נסיעתו. ה) ר' יהושע חי, החי במאה הט"ו (בקטלוג אפפ. 646 ס' 832). ו) ר' יהושע חי במנטובה (ע' פחד יצחק א' 112) וחי בשנת 622. ז) ר' שבתי רפאל חי מונדולפו לערך 1650 חי (בשו"ת ר"ש בעער 82) ח) גם ר' יעקב חי סלורעס חי בזמן הזה (ע' ברשימת בודלייני 2924 להרמש"ש נ"י ובקטלוג לצעדנר 110) ט) ר' שלמה חי בוועגעדיג 1667 (שם 3036) י) יהודה חי דע

ריקאנטו בשנת 1670 יא) ר' שמואל חי קנטרוני בשנת 1686 (ע' באוצר נחמד ג' במאמר שד"ל 147) וכן אנו מוצאים שם „חי" וכנוויו מלאמפרונטי, מגירונדי ומנעפי (בפחד יצחק א' ט' פי"ח 149 ובעמוד ל"ח מ"ה וכו' ק"ד קל"ג וכו') ובס' גל-אבנים נמצא כשלש פעמים „חי" (ברשימה הבודליינית להרמש"ש עמוד 2792, 2798 2926 וברשימת מיכאל 333) וכן גם מעתיק ספרים בשנת 1581 קורא „איש חי" לאבי זקנו (ע' במאמר שד"ל 98 המזכיר ד' לרמש"ש ובשנת 1615 קורא גם ר' עזריאל מילהויזן לאביו המנוח ר' זלינמן איש חי, ומקורו הוא בכתבי קודש ש"א כ"ג כ'.) —

חלי: חיו יחיה ולא ימית (שם י"ח כ"א) ור' יוסף חילי, ח' בתמוז 1601 בזינגאליא וכן נקרא הפייטן ר' רפאל ישראל חילי מחבר פיוט זה היום קדשו.

חשמן: חיים שאל במך נתתיה (תהלים כ"א ה').

יגיה: יבורך גבר ירא ה' (שם קכ"ח ה') בשם ר' שלמה אתיו בהקדמת ביאורו לס' תהלים.

יהך: יחכה ה' לחננכם (ישעיה ל' י"ח) אדמה אכנהו. והוא שנזכר במ"ע ציון, בשם ר' בנימין בעזינה.

יזיו: ע' בספרנו (צנ"ש 314, ולעיל „ויבה")

ירא: יהי רצוי אחיו (ברא' ל"ג כ"ד) ועד היום הזה שם משפחה הוא במנטובה (ע' במאמר שד"ל המזכיר ד' 145 לרמש"ש) ותוצאותיו מסוף המאה הט"ו. —

ילח: י"י לעזרתי חושה (תהלי' ע' ב').

ינחל: יהי נא חסדך לנחמני (שם ק"ט ע"ו).

יעו: י"י עזי ומגיני (שם כ"ח ז') י"י עזי ומעוזי (ירמי' ט"ז י"ט).

ישב: יהי שלום בחלו (תהל' ק"ב ז') או יכלו שניהם בנעימים (איוב ל"ו י"א) ובשו"ת קט"ו לר"ח אור זרוע נזכרת חתימה זו וז"ל: משה בן הר"ר ברך ישב. ואם נאמר לתקן „רשב" הוראתו: רוכב שמים בעזרך (ע' בס' צנ"ש 347)

ישלם: יהי שמו לעולם (תהל' ע"ב י"ז) חתימת ר' מנחם בר' בנימן בשנת 1316 (ע' דברי רמש"ש ע"ד כת"י די רוסי 22) הכנוי ור"ת זה בקובץ דפריז ס' 1212 נמצא? „ישל" כתיב (קובץ פריז 1225) והוראתו: יהי שמו לעולם כמ"ש.

יעל: י"י עזרתה לי (שם צ"ד י"ז) או גם: יחיה עוד לנצח (שם ס"א ח' כ"ח ח', ל' י"א, מ"ט י'.) ר' דניאל יעל חי בשנת 1467, ור' אלחנן יעל 1550. ויעל היה בשנת 1631.

כלי: כי לא לעולם ימוט (שם ק"ב ו') נמצא בקובץ קענט. 554 משנת 1322.

לאי: לעבוד את י"י (שם) או לאורך ימים.

ליא: לעולם ירשו ארץ (ישעי' ס' פ"א. ובכת"י משנת 1475 בקובץ פלורענץ 15 (ע' ביסק. 75) בקובץ ליידען סארבל 29 הוראתו נזכרת: לברכה יהי אמן.

לחי: למדני חק"ך (תהל' ק"ט) אדמה אכנה. לפ"ד די רוסי חתימת ר' מנחם שחי ברבע האחרונה למאה הט"ו, ואולי דומה הוא, לחי (ש"א).

ללא : לא נמצא ישכח אביון (שם ט' י"ט) :

לשיש : לפני שמש ינון שמו (שם ע"ב י"ז) כמ"ש בקובץ פאריז 933 ורופא „לשיש" בשנת 448 נזכר שם.

מאה : מהלל שם ה' (שם י"ח ד').

מחל : משוך חסדך ליודעיך (שם ל"ו י"א).

ממקומי : מחץ בתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון (בראי' ל"ג י"א) ברכה ותפלה היא בשנת המאה ה"ד (ע' אוירענט 1847 771 ובהמזכיר להרמש"ש, ד' 114 בהערה א').

נלבב : נכון לבו בטוח בד'.

נשמר : נבחר שם מעשר רב (משלי כ"ב א') אדמה אכנהו. ונמצא בקובץ קענט. נכתב : „לכבוד ר' שבתי איש נ ש מ ר" וברונס הוסיף: „וכולי" שם.

סמוט : סור מרע ועשה טוב (תהלות ל"ד ט"ו) וחתימת ר' יעקב פ רמאן הוא, שחי לפני ג' מאות שנה בסלוניקי (ע' קה"ד ל"ו)

עבי : עזרנו בשם י"י (שם קב"ד ח').

עמי : עזרי מעם י"י (שם קכ"א ב') בקובץ ליידען 80, ובקובץ קענט. 457, קובץ סרבל 7 ובקובץ מיכאל 66 (ברשימה 330) ושם במקומות אלו כתיב אח"ז : יז"י.

עשו : עשה שמים וארץ (שם שם).

צאו : צעיר אנכי ונבזה (שם קי"ט קמ"א) חתימת ר' יחיאל טרעוויט בשנת 1573 (פחד יצחק 25 26) והר"ח אור זרוע (צ') מתכנה: הצעיר והנבזה, וכן הדסי בשירתו ששמו נעוץ בר"ת : „צעיר ונבזה" ור' בנימין זאב בשו"ת ת"ש, מפני החרוז המכריחו, כותב : „צעיר אני והלך".

קתב : קרנו תרום בכבוד (שם ק"ב ט') מזכירים בקובץ פאדמא 22 משנת 1387 ובקובץ השר ר' חיים גד ליהו (בלאנדאן משנת 1392 ובקובץ פאריז 750).

שוקי : שמע י"י קול יהודה (דברים ל"ג ז') ויש לשער שבחתימת יהודה כתיב.

תוא : תולעת אנכי ולא איש (תהל' כ"ב ז') והר"י ר"ת מתכנה כן. וכן נמצא לפנינו משנות המאה הי"ג ולהלן 1420,1443,1463,1524,1552 (ע' מנחת קנאות פ"ב, ובשו"ת מהרי"ל קס"ב. בקובץ פאריז 67, לייפציג 40 וברשימה 305 304 ובשו"ת ר"ב זאב ש', ובשו"ת תם ויאיא הפ"ז פ"ה, במהרי"ק ח' ובשו"ת הר"י דלאטש קנ"ה ובקובץ ביסכילם 66) „ואנכי תולעת" „איש תולעת", „תולעת" (בהגמ' שבת כ"א כ"ה, שה"ג ט' ובמרדכי גיטין ז', וכן בחדושי אנשי שם למרדכי במס' ר"ה א') גם נזכר : „דעת תולעת" בקובץ פאריז 59,646 „ולשון תולעת" בהגהות אשורי מס' ב"ב א') והנקראים בשם יעקב התמו „תולעת יעקב". במאה הי"ג ר' יעקב הלוי (במכ"ע לגיגער ה' 424), בשנת 1370 ר' יעקב כריספינו (קובץ וואטיקאן 170) ובמאה הט"ו ר' יעקב מרגליות (שו"ת הר"מ מינץ סי' ע"ג) ר' יעקב חביב (ברכות מ"ב) ר' יעקב בר' שמואל (פחד יצחק 90) ר' יעקב נונס וואים בשנת 1783 וכן נקרא ר' שלמה אלמולי בן ר' יעקב (שער ד' ד' 1533) ור' חיים פינשיאל חותם „תולעת" בשמו (שו"ת מהר"ם ר"ט קי"ג

ובכת"י הסמ"ק בצירוף 300 קל"ו קנ"ז קס"ד וכו' ובספרנו ריטוס 22 בהערה שם. וכן מהר"מ ר"ט חותם עצמו: „בנפש תולעתך" (ע' בשו"ת מהר"מ ד' קרומינה ל"א) ובכלל סימן תו"א או תולעת הרי דומה „להעבד הנבזה" המר, הטרוד, הדל, השפל, הקטן, הצעיר, הפעוט, העני. וכן הדסי נעוץ בראש ההקדמה לס' הפסוק תולעת וכו'.

תמן: תוציא מצרה נפשי (שם קמ"ג י"א) כמ"ש בקובץ בי סיכילים 45 תמ"ן ובסוף ההקדמה לקובץ מיכאל 354.

אגרות שי"ר*)

ב"ה יום ו' כ"ג אייר תר"ח פ"ק פראג.

לכבוד ידידי הרב החכם השנון החוקר הנכבד נבון ושהור לב מוהר"ר יצחק מיוש הכהן נ"י.

אם ההשיתי עד כה מהשב על יקרתך ידידי, ומהשב תודה על המנחה החמודה אשר שלחת לי הוא ספרך הנכבד, אל תתמה על החפץ, כי חפצי טוב הוא אליך אהוב נפשי, עוד מימי בחורותיך עת נראו בך אותות חכמה ושכל צה, ואחרי כן עת שמעתי שמעך השוב מרחוק ביותר מעת היה באשרי לראות פניך כראות פני אלקים, ולהשתעשע עמך באהבים ביני ובינך ובינינו ובין קהל ישראל; וכן אל חבורך המחוכם ומחכים העומד בערער בערבה יקשה בזמננו זה, המלאה קוצים מכאיבים. אך במשך הימים מדי קראתי ספרך בעיון בא השטף הנורא פה, ומאז והלאה לא נחתי ולא שקטתי בעבור מצוקת עדתי הנכבדה כי רבה, ומפני הטרדות בחלוקת הכסף אשר נשלח אל ידי לעזרתה כפעם בפעם מנדיבי ווין ד' ישמרם. ועתה כי באה מעט רוחה, הנני אליך ידידי! לשלם את נשיי תודתי, ואתה תקחנה כמו שלחתיה לך' אז בעת לבי נמלא גיל על דבריך הנעימים. כי באמת כבר אז רחש לבי דבר טוב אליך, וכן יצא אז מקרבי אל שפתי, ונתאחר רק מבא אליך. — ואחרי גליתי דעתי בכלל איך נחשב ונאהב לי ספרך, אוסיף עוד כי גם כל הפרטים בו ישרו בעיני מאד, כי אף הבירורים והביקורים על כל דיעה ודיעה אדות תכלית הכוונה בתורתנו ודתנו הקדושה, ואח"כ ביזור וחיזוק דעתך הנכונה בעיני, כלם מאירים ומזהירים, כלם מתאימים ושכלה אין בהם. מעט המגרעות בלשון אשר מרבית בא ע"י שבושי הדפוס, וכאפס וכאין הן בעיני נגד נועם ותועלת הכוונה המבוארת תמיד היטב ופעם גם במליצה צחה וחודרת לב. רק זאת אעורר את לבך, כי חוב גדול העמסת עליך ולא תוכל להארך זמן שלומיו, רצוני באשר הבטחת להראות איך ועל איזה דרך יוכל להתאים היטב בכל זמן ובכל מקום קיום התורה הכתובה והמסורה, עם הצלחת החיים ואושר חברת אדם גם בעולם הזה. והנה גם בזה לבי כלבך ומחשבותי תמיד כמחשבותיך אלה. אך ידעת היטב, כי זה הוא סלע המחלוקת עתה, לאשר יביעו ידברו עתק איזה עשירי כסף ועניי רוח נבון, ומעט ממורי העדה אך מורים וסוררים, לאמר נמנע הוא כי יסכימו חיי החברה כפי אשר נתכננה עתה אחרי עלות הזמן עם המצאותיו החדשות בתועלת ויופי הסדר, עם מורשת קהלת יעקב תורה צוה לנו משה לפני כמה אלפים שנה מדור דור עד אנשי כנה"ג. האמנם לא

*) רגיש המה המכתבים מהרב ס"ר הנעלים מלבו מגל לריכים סדול לחוי, לכן נמהרו לע"ע המכתב הזה מאחר ענין הוא נפני עלמו. ותודתנו לחורים לידידנו המשכיל מהרפ"ר וועטהעיין כי הענתיק לנו מכתביו. — שא"ג

יאמרו באר היטב מה יבינו בהוראת מלת „חיים". הרומים, היותר מעונגים בעמים, השפיקו להם לזעוק תנו לנו לחם וטיאטראות ונחיה ולא נמות. ומורי גוי קדוש עם ישראל הנודעים מאז לשמחים בחלקם ובלתי רודפים המותרות, יזעקו עתה חמס וכאספסוף מלפנים יתאוו תאוה לאמר מי יאכילנו בשר, ובלתי בשר החזיר והשקץ וכל נבלה וטרפה, ובלתי נשואי נשים נכריות ובלתי חילול שבת והדומה לכל זה, אין חיים ואין מעמד. ולכל אלה תאות הארציות יחברו עוד למראה עין ולמשמע אזן, תכלית רצונם חיזוק האומה ודת אלקית ממלכת שמים. שתו בשמים סיחם ולשונם תהלך בארץ. מדי ירגשו ויהגו ריק לאלקים ולעובדיו במקהלות, יאמרו „ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו", יתאמרו עוד „נחנו עבדי אלקי יעקב ותורת ד' אתנו". יושב בשמים ישחק ד' ילעג למו —.

ועלינו ידידי לסכור פיהם בכל פרט ופרט בענינים האלה, אחרי החילות בדבר הגדול הזה והראית בכלל תכלית ומטרה אמיתית של דתנו היא האושר בתבל ארצה (מלבד השכר הצפון) אשר אותו יבקשו ולא ימצאו, תראה ותברר כי נבונים וראויים אנחנו לעלות הלאה בכל עניני החברה עם יפיה ותועלתה, כאשר עלינו מראש ימות עולם עד הזמן החדש הזה, בצעד שוה עם עמים שונים אשר חליפות למו מהם נובלים ומהם פורחים באויר תחתיהם, ורק במרחבי הדת נתהלך ובגדולי עולם אשר לא צר בהם הדרך.

זולת זה יש עוד רק איזה דברים קטנים להעיר. מלבד אשר הגהת בכתב ידך, עוד נשארו מהן מגרעות בדפוס כמו כ"ד א' ציילע א': „ערלויבליכעם צונעהמען איזט נאך" ר"ל „ערבויליכעם צונעהמען איזט נאך" צד 24 אנמערקונג כל האומר אין הוא כופר כל הכופר צריך לתקן צד 45 אנפאנג „גלייכצייטיגען שפאטערן" צ"ל „גלייכצייטיגען אונד שפאטערן" צד 64 ציילע ט"ו: זיינעם פאזיטיפען גיסטע באאר צ"ל זיינעם פאזיטיפען גיסטעם באאר. ונכון לפניך לדעתי כי תצוה להדפיס על דף קטן רשימת כל טעיות הדפוס והוא יתן גראטים לכל מבקש. — צד 12 בהערה המדרש הוא נפלא רשעים בחייהם כו'. אך לא רשמת מקומו ואני לא ידעתיו עוד. צד 48 הערה על הוראת מלת עולם במקרא. לדבר הזה תשא יקירי. בכל המקרא מצאנו רק הבל הלך וארץ ולא בשום מקום עולם על הוראת (וועלט) גם לא בקהלת אשר יש שם מקום לטעות. והעד שם אצל אהיה זה שמי לעולם, מליצה המקבלת, לדור ודור. ועולם שבתלמוד מתיהד מן ארמית, עלמא. כילו עלמא, עלמא אמאי קיימא וכו'.

והנני ידידך אוהבך בלב ונפש ומכבדך כערכך הרב

שלמה יהודה ליב כהן ראפאפארט

בהתימי האגרת בא מכתבך החדש, ויש כבר פה תשובה גם עליו. ואשר תשאל לזמן הולדתי, הנה באמת קשה בעיני להמנות עוד הפעם בין מצוייני הדור הזה. אך לרצונך ולרצון ידידנו החכם דר' יאסט אודיעך כי נולדתי י"ט סיון שנת תק"ן, ומה תקנתי?

רצוף פה מכתב לידידנו זה. קרא וקרע את בגדי הכבוד מעל ישרון כי יקרע לשנים עשר קרעים.

מושלי הרומאים בתלמוד ומדרש

(מאת פראפ. ד"ר צבי גראטץ)

לוא הגיעו לידנו כל המקורים מקורות מושלי הרומאים, ותולדותם מספרי טאציטוס, ושלמים באין חסרון ומגרעת יהיו. ולולא רבים מהם לא נאבדו ע"פ הרוב ולא נסרסו פנים ואחור, ורק תוכנם ועיקרם הקצר הגיעו עדינו, ותאריהם לא נשחתו, אז כביר מצאה ידינו להפיץ אור במקומות רבים שבתלמוד ובמדרש ועל ענינים שונים בתולדתנו אור יקרות יגיה, להבין תורה בלמודיה, ולהעלות נר תמיד. כי הלא מודעת שמשנת שני התלמודים יצאה מידי רבותינו, אזנו הקרו ותקנוה, בזמן אלה מושלי הרומאים ישבו כסאות למלוכה, כי אף גם רבות ירמזון מליהם ברמז ובגלוי מדרכי אלה המושלים בעתות הללו. אבל מסופרי התקופה הזאת כיום הזה לא נשארו לנו שריד זולתי ידיעות הקצרות מדיא קאססיום ושאר סופרי ההיסטריה לאוגוסטא (Historia Augusta) וגם המה יתעסקו בספורים קצרים, קטנים ומקוטעים, מלספר באזנינו כל הקורות בימים ההם ולא יחסר דבר, כמעשי העראדיאן. לכן נדמה קורות ימי הרומאים כזרם ההולך בזרמתו במקום נחל קטן במי מדמנה ושיט יתנהג בכבדות כי צר המקום לשטף תעלה.

ואחת מהנה נעדרה הוא התנהגות נציבי רומא בסוריה מעשיהם וכל תחבולותיהם יחד, והמה היו נהשבים ליהודים כיד שנית למלכות, וגם מהשרים הפחות והסגנים היושבים בקסרין (צאזארעא) אשר חוקקו חקקי און וכתבי עמל כתבו, וכל גזרה רעה ואכזריה שם בקעה ביצי אפעה והמה מחוללי פשע ואון ביעקב ועמל בישראל, וזעיר שם זעיר שם מגיעים דבריהם אלינו. אך כזאת נודע לנו כי מספר מושלי רומא, צרות ישראל בן תרבנה, עצמו מספר. ורק כשנים נגרים בראשי הרומאים אלה היו, כאלכסנדר סוירום (סעווערום) ויוליאן אפאסטאטא התודעו לנו כעושי חסד לישראל, ועד השלשה לא בא, כי לא מארק אוירעל הפילוסוף השטואטי יתחשב ביניהם. ועל מלבי צדק יוליאן וסעווערום דרשו במקרא (דניאל ה' ל"ד) כמ"ש הירונומום *) (בביאורו לדניאל 34, ג'). ואת יתר הפליטה אשר הותירו והשאירו לנו חז"ל בתלמוד ובמדרש לזכרון דור ודור מעשה הרומאים ומושליהם נגד היהודים, נחפשה כמטמונים הלא הוא בספרתנו התלמודית בקצר מלין בקלון עדום כוסה, ברומז ונרמז טמירים ונעלמים הם, ויתבררו ויצרפו הדברים.

פעסקעניום ניגער (סופיינום, פופיינום)

א

פעסקניוס זה המלך בן-יומו, הודיע לשפארטיאן את דברו, למען דעת את שנאתו הקשה ואיבתו האיומה שמורה לישראל. ויהי היום וישאלו ממנו אנשי פלישתיני להקל את עול המסים העמוסים על שכמם, כבדים לנשוא. ויען ויאמר: „לוא יכולתי, גם נשמת-האויר ה) למס היתה!" כל עין מבין ראתה ותבן לה, אשר בשם פלישתינים רק על היהודים יקרא. כי גם בעת ההיא סוף המאה השניה התאוננו רבים מבעלי הקרקעות ויזעקו מלחץ שרי המסים אשר לוחצים אותם, ואז בידי הבעלים הראשונים הקדמונים היו. וכן בימי ר' יוחנן במאה השלישית רבים מן הקרקעות עוד בידי ישראל היו כמו שמצינו בדמאי פ"ב כ"ב:

*) וז"ל Hebraei quidam haec (sublevabutur auxilio paroo) de Severo et Antonino principibus inteligunt alii aero de Juliano imperator„ etz. Spartian Pescenius Niger VII.

ה) עין מ"ש נקפל :

ר' יוחנן סבר מימר רוב ארץ ישראל נתונה ביד ישראל. נמצאים אנו למדים מזה אשר רק פעסקעניוס ניגער הוא ולא אחר המכביד אכפת המס, ויעקו באזניו ותעל שועתם אז, ויענם מלכי-רשע זה כאולתו ויכלה בם חמתו ושנאתו בדברים בוטים כמדקרות חרב כאמור.

גם מצינו זכרון למעשה רשע ואכזרות אשר עשה בם וכתוב בירושלמי (ברכות י"ג) אמר ר' פנחס עובדא הוה ברב דהוה עייל מחמתא דטיבריא פגעון ביה רומאי, אמרין ליה מן דמאן את? אמר לון מן דסופינוס ופנינה (קרי, ופנינוהו) ברמשא אתו לגביה אמרין ליה עד אימתי את מקיים עם אילון יהודאי? אמר לון למה! א"ל: פגעינן בחד יהודאי ואמרינן ליה מן דמן את, אמר לן דספוניינוס, אמר לון ומה עבדתון ליה? א"ל: דין ליה פנינן יהיה. אמר לון יאות עבדתון ע"כ. וכן בילקוט (יואל תקל"ז) מצינו: אמר ר' פנחס עובדא הוה בחד גברא דאתי מן חמתא פגע ביה רומאי א"ל מן דפופיינוס אנא ופטרוהו" ע"כ. הנה דגמתו של ספור זה הנמצא בילקוט אמנם מסורס הוא וגם תארו נשחת אבל באחת נשמר יותר בכתיבתו הנבונה מבירושלמי כי במקום "רב" נמצא בילקוט "חד גברא" וכן גם שם העצם פופינוס, ולא באספסינוס (וועס-פאסיאן) הנזכר בתלמוד נוכל להחליפנו, כי הוא על הקיסר המושל בגבורתו נאמר, ולא על חד הפקידים בנציבי רומא, לכן הוא הוא פעסקייניוס ניגער ולא אחר, ומדוע לא כתוב שם פסקניוס, פסניוס, פוסינוס, נראה שהחברה הראשונה "פו" לראיה, שנשארת לנו עוד למשמרת בילקוט ואף אם במקום הפ"א צריך סמ"ך לעמוד, אבל חלופים כאלה מצויים בתלמוד ורבים הם השמות שנכתבו "פוס" במקום "סוס".

והנה כאשר נודע לנו לבנין ונוכח לדעת שפוסקיניוס נמצא לפנינו, נעים לנו לשמוע עוד הדבר ולבררהו עוד היטיב. וזה הדבר: כשפגעוהו יוצא מטבריה שאלוהו לאיזה כת הוא מתיחש, ענה להם: מכת פסקינוס ופטרוהו ולא נגעו בו לרעה. וכזאת מבואר לנו גם בהודעת שפארטיאן, אשר תגיד לנו ממריבה שנפלה בין הפלישתינים ובין ממשלת פסקיניוס ניגר ופפעטימוס זעווערוס, ויתחלקו לכתות אז. [3] ובעת ההוא התקוממו השומרונים בשכם (נעאפאלים) וכלי נשקם בידם

ויצא עליהם וילכד את שכם ונפלו בידו, ויקח משכם את כל חוקי רשיונות"ה (פרעווילעגיום) (ע' שם IX) וגם יעניש זעווערוס את בני שכם והשומרונים עמהם במדה קשה מאוד, אבל לבני פלישתיני כלומר ביהודים החל להוציא את חוק הענושים מנרתיקו, נמצא אנו למדים ממעשי אכזרות של זעווערוס, מפני שלא כל היהודים הלכו שלובי יד בכת הניגרית, ואמנם דבקותם ואהבתם למלכם נפלאתה מאוד בעינינו, יען כי לא הכחיד שנאתו ומשטמתו" למו תחת לשונו תמיך ויהי בנתנם רבים מהם יד לסוריוס ועם כת שלו השלמו, זאת רק זאת נתן קול הלחץ באזנינו וקול ענות גבורת השנאה אנו שומעים" שהרומאים היו שואלים לפסקיינוס: "עד מתי ואימתי אתה מקיים עם אילון יהודאי!?" והנה אותו היהודי שמצאו הרומאים אצל טבריה ואולי גם מזויין היה, אז ביד הלשון הציל את נפשו ויתערם להם כי לבני כת פסקיינוס מתיחש לכן פטרוהו בשלום רב. וכן ראוי מובחת לנו עוד מהילקוט המתחיל אגדה זו בפסוק והיה כל אשר יקרא בשם ד' ימלט ומסיים ומה (מי?) אם שנתלה בב"ו ניצול במי שאמר והיה העולם לא כ"ש הה"ד כל אשר יקרא וכו' להראות כי כל הקורא בשם מלך כביר המושל בגבורתו מיד ניצול והגדה זו מתאמתת לנו מפאת השנאה והמשטמה הנטועה בגפש פסקיינוס על היהודים. כן גם לא בעת ההוא (שנת 193) גורל היהודים בפלישתינא ברע היה בזמן הקצר שהוא מלך עליהם כי אף עוד לימים עשרה,

---

[3] עיין: Spartian, Severus XIV. Palaestinis paenam reinisit (Severus) quam ub causam Niger meuruerant.

מלפנים עשר שנה (182) בהצותו עוד נציב סוריה בהם, כי לקח פקודה זו מקוממודוס גם במשך שנות אלו ראו רעה ולא הונח להם. ובאותו הזמן החל גם ר' יהודה הנשיא ביטי עלומיו לסדר אז המשנה. ולא הוא כהחלטת רב שרירא גאון, כי ימי שקט ושלוה הי' ונזרות רעות לא נשמעות אז בפלישתיני ובאותו הזמן קרב אל מלאכת הקודש. ויסדרה בכי טוב. ונכון הוא בידי כפי המסורה במשנתנו שאחרי מות ר' שמעון בן גמליאל כלומר מזמן רבינו הנשיא „הוכפלו הצרות", ואף גם בימי סוידום לא רפידת שושנים רצוף היתה מתחת לרגליהם. —

וואלעריום דיוקלעטיאן

ב.

המלך דיוקלעטיאן נצר ממשפחות עבדים היה. גם שמו לא נפקד בתלמוד ובמדרש. ולו עוד תוספת שם Jovius היתה, וכמו כן היה לבן-האכר מדאצי וואלעריוס מאקסימאן שמו ושהיה שני למלכות וגם בשם „הערקוליוס" קראוהו. [ח]) ועל יסודי הדברים להסופר הרומי הזה, נבינה באנדה בירוש' (ע"ז ל"ט) ונשכילה לדעת בדברי חכמינו כמסמרות נטועים הם וז"ל: עאל (לצור) ואשכח כתיב תמן: אנא דקלאטאנוס מלכא שכנית אהין יריחה דצור לגדיה דארקלים אחי תמנין יומין" עכ"ל. וזהו הכתבת לזכרון אשר הכין דיוקלעטיאן למאקסימיליאן שני למלכותו היה, בחגגו חג לכבודו. ויתורגם; איך קאניג (קיסר) דיוקלעטיאן האבע דיעזעם קאמפפשפיעל פאן טידוס פיר דען נעניוס מיינעם ברודערם הערקוליוס אויף אכט טאנע געגרינדעט.

ועתה נכונן לחקר דבר ונרדפה לדעת גם מפקידי אלה המלכים ומנציביהם אשר העמידו למו והם מלגיונות האיללירים הנאמנים בברית הוצאותם, והשתדלו תמיד להגדיל את חיל-הרצים, וכן אלף המגן שומרים לראשם היו, הם פשעו בם, ובשמותם הם נקראים יוביאני והערקולאני. והנה זכר לדבר ממעשים האלה עוד נכון מוצאו במדרש אסתר עה"כ הפרתמים דרש ר"א ששים לגיונות של מלך הם, א"ר יצחק דיוקמיוני ואגוסטיאני ההן שנתנו עצה לבוכדנאצר ועלה והחריב ביהמ"ק וקעקע ביצתן והעמיד אחרים תחתיהם ואלו הם. ר"י בר"ס בשם ר"א אמר: יבולאני ובר קורמאני עכ"ל. והרב מהרי"ט זאקש עשה תיקון יפה (בייטרעגע א' 133) פה בענין, ובמקום יובולני ובר קוריאני, סרינן: יוביאני ומרקוריאני או הרקלאני!

וכן נמצא עוד זכרון למעשיהם גם במדרש (ברא' פ"ג) מתחלת דבר הממשלה לדיוקלעטיאן אשר ראה בן דורו האמוראי רב אמי ראש הישיבה בטבריה היה וז"ל: אלוף מגדיאל אלף עירום: יום שמלך לוטיינוס (לויטינוס) נראה לרב אמי בחלום: היום מלך מגדיאל אסר עוד מלך אחד נתבקש לאדום עכ"ל. ומי האיש ויבן את זאת זולתי התיקון בצדו, ומלות לוטיינוס או לוטיינות צ"ל: דיקלוטיאנוס [ג]) ואחרי כל אלה נבואה נא גם לחקור בשמות האחרים אשר יקראוהו, הנה כמו שזכרנו גם שמו Jovis היה, ותוספת שם דיוקלעטיאן זה מחזקת לנו כיתד במקום נאמן במובן שם „מגדיאל" במדרש. כי הלא שם „גד" רומז לנו על שם האלילה פורטאנא, (והוראתה: לאושר והצלחה) וכמו כן על יופיטער. לזאת הגדת המדרש סובבת והולכת על אלה המלכים אשר מלכו באדום שהוא „רומא" כנודע, וסופר לנו, אחרי

ח) עיין גם' למויליעליום וויקטור De Caesaribus 39, 18.

ג) מלמנו ידיס מוכיחות לתקון יפה של הרב סכותב כר"ן נפי' ידי ועסה (נמדרש ד' למסטרדם תפ"ה) ושם כתוב: לוקיינוס.— המערך

מגדיאל, עוד מלך נתבקש לאדום ואלף עירום יהיה ; וגם חלום רב אמי האמורא מטבריא, חלום אמת היה ולא שוא ידבר פיהו : כי רק עוד מלך אחד נתבקש לאדום" כי באמת כן היה וסופרי תולדות הימים יעידון ויגידון כזאת, אשר אחרי דיוקלעטיאן לא היה מלך מהם רק קאנסטנטין הראשון מעובדי האלילים, והברו גאלג׳עריוס השני למלוכה ; הנה נראה אחריו יצא למלוך מלך חדש המחזיק בדת רומית-נוצרית החדשה בארץ וימשול ממשל רב על־הם ויצר לישראל מאד מאד. כן עוד ברומא שלישית מאלה שלשת המלכים וגם היא היתה לבער, וכמעט הגיע קצם ; והם שנים שמלכו ימים מספר לפני מלוך דיוקלעטיאן, והשלישי שמלך הרבה מעט מן הראשונים וגם קצו הנה בא. וגם זאת הלא בספרתנו חתום באוצרות המדרש (ברא׳ ע״ו) בד״ה : הצילני נא וכו׳ הדא דכתיב מסתכל הוה וארו קרן אחת אחרי זעירא חלקת מבניהון (דניאל ד׳) זה בן נצר, קרנייא קדמיתא אתעקרא מן קדמאה (קדמיתה ?) זו שנהנו להם מלכותם : מקרין וקרוס וקרדיסוס עכ״ל והמבין יבין שבעל האגדה בא לדרוש שלש הקרנים על שלשת המלכים ששמותיהם דומים ונאים להם ; ונאמנים דבריו צדקו יחדו, ען כי לפני מלוך דיוקלעטיאן על ימים מעטים שני מלכים זכו למלוכה, והם : קארוס ובנו מארינוס וקארוס אבד חייתו בארץ הקדם בזמן נצחונם של קלעזיפהאן וזעלייקיא הוא שנת 283. ואמרו

עליו שמת ע״י הברק שפגע בו לרעה. ומזה נקל לדעת אשר שמעו את שמע שם קארוס תושבי פלישתים. ואחרי מות קארוס נמשח בנו קארינוס למלך ברומא. ובעבור שתי שנים הוקם אז דיוקלעטיאן לפקוד ולמלוך על הלגיונות שם, ויהרגו אז גם את קארינוס בנו (בחדש מאי 285) הנה נמצא נכון לפנינו שני שמות מלכים מבעל-הקרנות ; ואולם דניאל מדבר משלש קרנות, נצאה נא ונדרשה גם אחרי הקרן השלישיה. והנה גם הקרן המשולשת בכתובים תמצא לנו כבקשתנו. איש חיל באטאווי מבראטאניען היה ושמו קרויזיוס . (Cerausius) והוא היה נוסע

בארץ, ויעל בחזקה ויכבוש את המלוכה שם (בשנת 287) וישב על ממלכתו כשבע שנים, ואלה שני המלכים דיוקלעטיאן ומאקסימיליאן נאלצו אז להרכין את ראשם ולענות מפניו וידו הרמה תרדה גם עליהם, ובלי ספק אחר שנת השבע למלכותו נפל בידי רוצחי-נפשו וימות. נמצא כי זה קרוסיוס הוא הכתוב השלישי ביניהם, ולא היתה הכה והמטלה לדכא כל תחת רגליו. הרי יוצא לנו מפורש מכל אלה הדברים בתקון-קל בצדו : זו קרוס מקרון וקרוסיוס ג) וקרן זעירא היה דיוקלעטיאן ששלש הקרנות נתושות ונעקרות ממנו . —

קונסטאַנטינוס וגאַללוס

ג.

ואלה שני המלכים קונסטאנטינוס וגאללוס, ראשון הם לממשלת-הנוצרית, ספו תמו ואינם עוד בכל ספרי התלמוד והמדרש, ולא נשאר אף אחת משרידי אכזרותיו וגבלותיו של גאללוס, ולא מגזרותיו הרעות אשר חדשות לבקרים תצאנה פרצות מהצר בית מלכותו אשר באנטיוכיא, ותרבה השערוריה בקרב הארץ. והנה כל אלה הרדיפות והגזרות האכזריות לא תזכרנה כי אם על שם שר-צבאו הבליעל אורזיצינוס איש-הדמים, ודעת לנבון נקל כי עבד מלך ומשרתו הוא כמלך, במושל מקשיב על דבר-שקר. ולמחיה ולפליטה טובה נשארת לנו הערה מאירה

ג) וגילקוט ד׳ ממסטרדם ימן מנאתי קרירום גרי״ם, ומזה נספוע סגילקוט המוסחת לח מסורסת כ״כ כמדרש (כמ״ם הרא הכותב כ״י נמאמרו הרלסון לעיל) ונקל לדעת סהרים הסניה נחלפת נדפוס נמקום הסמ״ך ונקרא קריסום מלפניס, ותקון הרא מנוכר יותר ועולה יפה לפניכו.

המעריך.

בדבר הזה רשום היא בכתב אמת בספרי אוירעליום וויקטור הרומי, המגיד לנו מראשית ועד אחרית לכל אותות הזמן הזה, שבימי קונסטאנטינוס וגאללוס התפרצה שם מריבה גדולה בינם ובין היהודים, ותרעד הארץ לקולה ולשמע אזן תאחז שמם ושער מן הגבלה שעשה גאללוס, הלא היא כתובה בידי פאקראטוס אחד מסופרי הזכרונות (קראניקאן פאסכאלע) להירונימוס, ובאותיות מאירות הנמצאות בפסיקתא

דר"כ. ושמות עשה גאללוס בארץ, ויצת אש ביום חרון אפו בערי פלישתיני מסביב, ותלהט מוסדי הערים בצפורא טבריא ולוד הכי נכבדות שם, והרס ולא חמל ביום עברתו. וכן מעיד הסופר הרומי אוירעליום וויקטור משמה ושערוריה בימי קונסטנטינוס ה) "וימרדו היהודים בו וימלכו עליהם למלך את פאטרי ציוס" אמנם יקשה הדבר איך עשו היהודים כואת אשר ללא תורת משה, ואשר בדרכיה הלכו ומצותיה שמרו גם אז, כי יבחרו למו מלך לצאת לפניהם, או באדם אשר בתור המעלה הוא, בו יחזיקו וישליכו עליו יהבם, ואולם אין ספק כי בדבר הזה צורת משיח בולטת. כי הלא נודעת המהומות והמבוכות בשנים האחרונות לממלכת ישראל, בימי טראנזוס והאדריאנוס שכל תקותיהם כלנה בתקות-המשיח היו מרוב עוני וצרה בימי מרודיהם, חזו למו שוא וטפל לשעשוע יום יום. לכן לדברי אוירעליום הרומי שבגזירות גאללוס, בחרו היהודים באיש גדול וישבעו במלכם ואדונם; הנה זה פאטריציוס גואלם ומושיעם, היה הרוח המחיה את תקותיהם היבשות ונפח רוח חיים באפם ויקימו למלוך אותו, או למשוח אותו למשיח עליהם. היוצא לנו מזה, שבימי גאללוס וקאנסטנטינוס מבוכה היתה ומלחמת משיחית תפרוץ בארץ.

ובפסיקתא דר"כ (דף ל"ה) (הוצאת בובער) גם שם זכר לדבר מצינו ו) וז"ל: ר' ברכיה בשם ר' יצחק: החדש הזה לכם, אמר להם הקב"ה בחודש הזה אתם נגאלין, אמרו לו תאמר (שאתם) שאנו נגאלין ואנו משתעבדין פעם אחרת ג) אמר להם חדשו מעשיכם: עד עכשיו יש לכם ראש שעדיין ראש וראשון עתידין לבא לכם ראש זה נבוכדנצר שנא' אנת הוא רישא דדהבא. וראשון זה עשו שנא' ויצא הראשון אדמוני. מי פורע לכם מראש וראשון? הקב"ה! שהוא (ראש) וראשון שנא' אני ד' ראשון. מי פורע לכם ממני? בעשור לחודש דאמר ר' אבהו עשור (שקול כנגד) עישור של המן עשרת כברי זהב שנכרת המן ועשרת בניו. ומי פורע לכם מהם? שני פלקטירין ז) ואסתר מרדכי מבחוץ ואסתר מבפנים מי פורע לכם מיון? בני חשמונאי שהיו מקריבין שני תמידין בכל יום. מי פורע לכם מאדום? ח) נטרונא. ו) שנא' והיה לכם למשמרת. אמר הקב"ה אביו קורא אותו גדול . . . ואמו קראה אותו גדול . . . ואני קורא אותו קטן . . . אבל והם קוראין אותו גדול לפום תורא יטבחא ז) שנא' וטבח גדול באדום. א"ר

ה) וז"ל נסי' דע נאנזאריוס (42 10) : Et interea Judaeorum seditis qui Patricium nefarie in regni specie substuterat opressa

ג) ומגדה זו מניטו (נפסיקתא רבתי סי' ט"ו נסופו) וכן בילקוט שמות קנ"ח רק תוכחה, ומאלה שלמת המקומות כולו מנלקח היה לנו לנלקח הנוסחת כדי שתהא נאה לפניהו, עד שידעו ונגעת.

ד) סרב המו"ל בובער ומניח לתת נוסחת עוגם ומחדם בשערותיו ותקוניו לתקומות, שלו"ל: ומנו עתידין לשמעבד פעם אחרת, כי בילקוט העתיק כן מהתקומות. המעיר.

ד) בפדר"כ ובקונץ מקספרד מניטו פלקטורין, ובילקוט פלקטורין ומנו"ח דלקטירין (ע' דוקעס, בגייטרעגע ח' 262).

ה) כן בפדר"כ, ובילקוט: מממלכות רביעית, בפסיקתא רבתי: מעכו"ם. ובל"ם מחיות הטעמוד.

ו) שם זה הוא העיקר לתנו, בילקוט ופדר"כ מניטו: נטרונא, ובמ"ל: נטירותא, ולתת הן.

ז) כתקונו שלו ח"כ בובער הוא הנכון.

ברכיה וטבח גדול. אל תאכלו ממנו נא לא תבערוניה מהבהב ס) כי אם צלי ראשו על כרעיו ועל קרבו, הוא ודכסיה ואפרכיה ואסטרטליטה... הונך יפלו בלב ימים. א"ר (שמואל ב"ר) יצחק אפילו אותן שהיו מקהלי ובאו ונדבקו בקהלך אף הם יפלו ביום מפלתך ע) עכ"ל.

הנה מי לא יראה כי אגדה זו נדרשת על מעשי צדק ורשע (per fas et nefas) ובבגדי ישע ונקמה לובשת, כאשר סופר ומונה אחת אחת ממלכות הרשעה, עד בואו למלכות אדום מי פורע לכם מאדום? התשובה בצדה: נטרונא, הטבח הגדול הזה, ויבער באדום זו רומא. ג) וישרף מראשו על כרעיו וקרבו, המה שרי צבאותיהם ונציביהם (דוכסיה אפרכיה ואסטרטוליה) וסיום ההגדה הוא במפלת צור, כן אף אותן שהיו מקהלי ובאו ונדבקו בקהלך אף הם יפלו, ר"ל: אלה שהיו מקהלת ישראל ובאו ונדבקו בקהלך, כלומר בקהלות אדום זו רומא, גם הם יפלו המה אותם המומרים (אפוסטאטען) שעזבו דת ישראל ונדבקו בדת-רומית, יפלו ביום מפלתם. ג) רמז וגרמז הוא על העוזבים אורחות חיים להצב להם בארת נשברים אשר לא יכילו למו, ורבים המה מבני ישראל אשר יצאו אז ועברו דתם ויבעטו בה והאזניחו עמם ואמונתם, ויקבלו עליהם דתי הרומים ונדבקו בקהלותיהם, לכן מרי שיחו ישתפך על זה ואנחתו כבדה עליהם מאוד. ואולם ביתר שאת נכונים הדברים צדקו יחדו, בימים ההם כאשר מושלי הנוצרים זכו לכתר מלכות וממשלתם אדירה וכבירה ונערצה, ורבה העזובה בדת ישראל. ותגדל עוד שבר בת יהודה בקום עליה קאנסטאנטין ויצר חקי עמל נגד היהודים, ויצו לזרוק אהריהם אבנים ודלקו בהם ואכלום, שערורית בארץ אשם תלוי הוא. (ע' קאדעקס טהעא-

דוזיאנוס 65 ט' 8) וכמו שנדרשת ומפורשת בפסיקתא עה"כ כי הנה הסתו עבר: זו מלכות הרשעה הזו שהוא מתעה את הבריות ד) כמה דאת אמר כי יסיתך:... אי"ה אומרים לישראל (שם כ"א) אחיך בן אמך (פסיקתא הצ"ב ע' 139) שובו לכם אצלנו ואנו עושים אתכם דוכסים איפרכים ואיסטרטלטים. וכאחד מהם עבר ברית, היה יוסף מטבריא הבונה את בתי תפלותיהם הראשונים בצפורי ונצרת

ובכפר-נעם, ואין ספק שהכנסים כנדחים וימשוך רבים מבית ישראל אחריו, אשר בשעה אחת יזכו לגדולה כמ"ש. ואולם היוצא לנו מזה, ועל מה ומי תבת נטרונא רומזת ונרמזת באגדה הנזכרת; הנה היא סובבת הולכת על הימים האלה ימי בכורי

ס) נפ"י, נח, תרגומו מהנהג, פי' שהאש לא תעבה למעלה מעמוק ולא מתוכה. לכן גם יפרש הענין כי גם מדוש (רומא) לא "נח" כי אם גלי, רחמנו על כרעיו וכו'.

ע) ובתנחומא חקת (הולחת נוספת) מלחתי סנוסחת מדיוקת: ודוכסיה... ואסטרטוליס.... הס"ד הוכך ועזנוך וכו' לאמר רשב"י אפילו אותן שהיו חוץ מקהלך ובאו ונדבקו וכו' ונפלאת הוא על הכל המעיר לאבר עיניו כיוצא על אפיקי הנקמות ושנוייהן, שאכה נזה להעיר כדרכו ונעלם ממנו גם תיקון זה במקומו להעניק לת הסוסחת נפדר"כ על דרך ישרה. — המעריך

ג) כנ"ם עה"כ לף מדוש כן אנא' וירדו רחמים עמם לאמר ר' עקיב וירדו רומים עמם (ע' פדר"כ ה"ב עמוד 68 ופ"ר 24 (ובתנחומא חקת. פרש מדומה זו מדוש— רומא! המעריך) ובערך מלין קט"ו.

ג) מה נעשה לנוסחת שבתנחומא חקת שכתוב מפורש: חוץ מקהלך וכו' כנ"ם לעיל, נאמר הם לאות ומופת לאות! — ואגב לוסיפת עוד להחזיק דברי הרב שכותב. ממש שבאגדה מוזא נור ומפלתה; כי נור זו מדוש כדאיתא (בתנחומא נח) כל מקום שכתוב מלא נגור המדינה מדבר וכל מקום שכתב בלר תקר ויי' במלכות רומי הרשעה היא שכתוב מדבר שהוא מצירה ליסראל ולחוי לתת לך לדברים האלה כי עניים הם במקום אחד ועשירים במקום אחר. המעריך.

ד) ובמד"ר עה"כ שם: השמו עבר זו מלכות כותים שמטעים את העולם וכו'. המעריך.

דת הנוצרית ובה נאמרה. עת יד-הנוצרית וממשלתה היתה העליונה, ובבית ישראל ראינו השערוריה, סביבם נשׂערה מאוד ותגדל הצרה כפלים. בבית תשׂתער בם שנאת הרומים ומשטמת הלאום (ראסענהאסס) היא תאכלם, ומחוץ קנאת הדת החדשה ושנאתה קשתה למו ועד מות תשכלם, ותרדוף אחריהם להבנות מהרבנם ולהתכונן מהם. ובהגיע שלשלת הגזירות הרעות של גאללוס, לתת עליהם עבותים חדשים, וישתרגו יעלו על צוארם והכשיל כחם עד אפס מקום, הנה זאת היתה הסבה וזהו אי־פת הרשעה המלאה, המסבבת למו להתיצב נגדם ולהתקומם יחד והמבוכה נעשתה בארץ (כעדות הסופר אוירעליוס וויקטור).

ובהתחקות על עקבות האגדה ואחרי שרשיה לבקר, באיזה זמן נדרשה ונמסרת לנו מפי ר' ברכיה, שחי אחרי ר' אמי בן דורו של מלכא דיוקלעטיאן, כי ר' אמי חי עוד בשנת 299 (ע' בספרנו דברי הימים לישראל חלק ג' ע' 415) וכמ"ש בפסיקתא רבתי (עמוד 1) שאל ר' ברכיה לרב חלבו . . . א"ל שאלה לרב אמי ואמר לי עכ"ל. ומודעת זאת שר' חלבו היה מתלמידי בעל האגדה הר"ש בר נחמני (ירושלמי מגלה ע') וגם מו"ר הארוך ימים אחרי שנת 299, נמצא שר' ברכיה צעיר היה מר' חלבו וגם צעיר בשנים מר' אמי ור"ש ב"ר נחמני. הנה יוצא לפנינו שר' ברכיה חי במחצית הראשונה למאה הרביעית [ה]) כלומר. בימי ממשלת קונסטנטין וקונסטנטינוס ראשון הם למלכי הנוצרים. וכן גם ר' יצחק בעל האגדה שבשמו נדרשת לפנינו, גם הוא חי באותה שנת המאה, ומפיו שמענו: שהקב"ה קעקע את ביצתן והעמיד אחריהם תחתיהם, ואלו הם דיוקמיאני ואנוסטיאני (עיין לעיל במאמרנו ב' וואלעריוס) והוא הוא אשר חי בזמן ההוא שההתנצרות גברה ברומא, וקאנסטנטין היה מלכם הראשון; הנה בעת הרעה הזאת ימי צרה ועוני, וילכו בלא כח מרדיפות התכופות ברזל בבשרם היתה, ותקות המשיח כשמש יצאה הציץ ותפרח ובכנפיה יסתתרון, כמ"ש ר' יצחק אין בן דוד בא עד שתהפך כל כו' והמלכות לדעת המינים (צדוקים) (סנהדרין צ"ז) ור' יצחק זה היה הדרשן הגדול בדורותיו ופתחי פיהו (פתח ר' יצחק) בחכמה, מצינו בדרושים, ושמו היה ר' יצחק בן פנחס [ג]) ואגדת ר' יצחק שנאמרה בשמו מר' ברכיה, נמצאת שבמאה הרביעית נדרשת, ואבן פנה למוסדות אגדה זו, הוא הוא שם נטרונא שיפרע לנו מאדום (רומא) כמו שפרעו החשמונאים ליונים, והנה הוא כטבה הגדול יבא עליהם ויפלו ונוקשו יחדו, וליהודים תהיה הגאולה ויפרו מידי מעניהם. ועוד זכרון לשם נטרונא מוכיח הכתוב והיה לכם למשמרת, תרגומו: „נטרונא". וראיה מוכחת לנו שבמאה הרביעית בטחו בגבורם נטרונא, אשר נקם ינקם מאויביהם ולו נקם ושלם מצריהם הגדולים והקטנים כמ"ש באגדה; ובאמת אנו נאלצים להגיד, אשר אגדה זו נדרשה כדרשה למרידה ומבוכה (רעוואלאציאנסערעדיגט) להלהיב הלבבות ולקחת את נפשותיהם באמרותיו, לתת ציץ תקוה למו, וברכים כושלות יקימון מליו החוצבות להבות אש נקמות, והאיש נטרונא גדול היה, ולולא כמלך המשיח יצא לפניהם, הלא אדם חשוב וגדול בתור המעלה היה; וכמו כן כעדותו של הסופר

ה) ולפיז מלינו (במדרש שמות י"ט) שמעני ר' ברכיה היתה תעוכת הדת כמעשים בכל יום: מ"ר ברכיה כדי שלא יהיו המינים והמשומדין ושמעני יפרעי יפרעל, חומרים: הוחיל ואנו מהולין אין אנו יכולין לגיהנם. אם הקב"ה עושה? יפלה מלאך ומושך עליהן ושם יכולין לגיהנם שנאי שלא יהו נשלוחיו שלל בידיהו עכ"ל. וכפי הנראה נאמנות: לשמעני יפרעל, הנה לחלת נכחנת ומחקה שלעמוד בשמע עבודתו. וכן: מינים ומשומדין המהולים בזה, לא נבד על יהודים שהתגלו כוונתו כי אם על המינים, כמ"ש הירושלמי שנת (Minaei יודענקריטען) המתקיימת עוד בזמה הרביעית, וכן המשומדים בזמן מלוחי אם שהתגלו, ועליהם קוראים דברי ר' ברכיה, כלומר. —

ג) עיין פסחים ק"ז: ר' יצחק בן פנחס לחגדתא, ברכ"י וברכב"ס שם. ובמדב"ר כ"ט: ר' יצחק בן פנחס לומר כל מי שים בידו שלטות ואין בידו מדרש לא יעשה עשה יפתח חטא. ועפ"י הרוב מניחים שמו סתם בלי שם מביו מפורש. —

אוידעלזיום הרומי שהיהודים עשו מריבה ומבוכה בארץ בימי קאנסטנטינום וגאללום, ויבחרו להם האיש פאטריקיום למלך, השמו כן הוא ? היוכל היות ששמו נשתנה ברבות העתים בכתב או עפ"י השמועה ויצא לנו שם נטרונאי? לפי דעתנו שוים שני שמות אלה, כאחד הם, ככל ראיותינו מסופר הרומי ומאגדת ר' יצחק תעידנה ותגידנה מישרים, כי באיש אחד נאמרו. היהודים קראו לו נטרונאי, והרומאים בשם פאטריקיום (אפטריקא) יקראוהו ס) והדברים ישרים ונכוחים למבין. —

תשובה ערבית מהרמב"ם

ע"ד כלי זמר

מתורגמת עברית *)

ע"י ד"ר אברהם שמיעדל

שאלה: אם מותר לשמוע משירי הערבי 1) וכן הזמר בכלל.

תשובה. ידוע כי עצמות הזמר ושל כלי השיר הכל אסור ואף אם לא יחובר עליהם דבור כלל כמו שאמרו אודנא דשמיע זמרא תעקר וכבר באר התלמוד שאין חלוק בשמיעת הזמר בין שמזמרים בפה או שמנגנים בכלי שיר או שהוא ניגון בעלמא — חוץ מן התפלה — שמסייע ומעורר הנפש לשמחה ולתוגה אסור כמו שזכרנו, והם סמכו דבריהם אל אזהרת הנביא שאמר (הושע ט' א') אל תשמח ישראל אל גיל כעמים 2). והטעם לזה בארנו הושב, לפי שזה כח התשוקה ראוי להכניעו ולרדות בו בפרך ובמתג ורסן עדיו לבלום לא שינתן לו יתרון ולהחיות את מיתו 3) ואל יושגח אל אחד היוצא מן הכלל והוא מן המיעוט

סאל הל יגוז סמע אלגנא באלמושחאת אלערב ואלזמר. אלגואב. מעלום אן נפס אלזמר ואלאיקאעאת כלהא הראם ולו לם יקל עליהא כלאם אצלא לקולהם ז"ל אודנא דשמיע זמרא תעקר וקד בין אהתלמוד אן לא פרק בין סמע אלזמר או תוגים אלאותאר או תלחין אלאלחאן דון אלצלאה יגב בסנד אלנפס ועבהא חראם כמא דכרנא ואסתנדוא אלי אלנבי אלנבי קאל אל תשמח ישראל אל גיל כעמים ועלה דלך בינא גדא לאן הדא אלקוה אלשהואניה ינבגי קמעהא ודעהא ומנע ענאנהא לא אן תוהר ויחי מיתהא ולא ינטר פי

ס) ולמוי להזכיר פה גם דעת הס' הגדול ריה"ם (נחלות העמידי) כי גם נטרונאי נתוסף ונלחק המלכים, לרוח יפו המולדי. ונלך-נטר, תד הוא, וכן עולא לחיים נטרונאי עולה בגימטריא וישו! — המערך.

*) זו התשובה והמלאה בעקרים הערבית, המצוי בלחק העתיקים המלוקן בנדי זמר, ויען לחתנו לעתה, לעקרה בידי לחד התלמידים המוכיחים שתי השפות הערבית והעברית על בוריים ונלאתו לנכון לת הדב הלקטור לחבד"ק פינסקווי ה"ר אברהם שמיעדל נ"י והוא קולל בעודו הדב לזכות לת הדבים גם ולת תלגומו העברי מעקרו הערבי נותנים לתתנו לפני הקוראים. המערך.

1) המואל עזכיר פה לחד מן העיבים המוכים לל סירי הערבייס שנקרל אלמושחאת, עיי' על זה גאולר מלין לל גוהרי. וגספר גרלמלטיק לל Kaspari נתנים י"ז מיבים מן הסיר הערבי, חולס אלמושחאת לימו בתוך הגספר הזה.

2) עיי' בגמרל ניטין דף ז' ע"ב: שלחו לי למר עוקבא זער מכל לן לחסור שרטט וכתב: לל תשמח ישראל לל גיל כעמים.

3) זו הלשון דומה למה שכתב בעורה ח"ל פ"ס: המית תלותיו ותשוקותיו.

במצטוות אשר כח נפשו חזק וממהר להשגת השכליים ומכניע עצמו לדברים אלהיים (או לפי המוסכמ שעל פי קנתי: לדברים של העולם הזה) כי החכמה המחוקקת אמנם תכתוב חוקותיה בערך אל הכלל ואל הרוב של בני אדם דברו חכמים בהווה. וכבר בארנו זאת לנו הנביאים ודברו דרך גינוי על השמוש של כלי השיר ר״ל שמיעתם לתכלית העבודה והוא אמרם ז״ל: הפרטים על פי הנבל כדויד חשבו להם כלי שיר (עמוס ו׳ ה׳). ואנחנו כבר בארנו בפירוש למס׳ אבות שאין הפרש בין דיבורים שנאמרו בעברית או בערבית כי הם אמנם אסורים או מותרים רק בערך אל הענין המבוקש בדיבורים האלה, 4) וכל דבר מפשות בעצמו שמיעתו אסורה אפילו אינו אלא דיבור לבד ואם יחובר אליו זמר יש כאן שלשה איסורים איסור שמיעת הכשות נבלות פה 5) ואיסור שמיעת הנגון ר״ל זמרא בפומא, ואיסור שמיעת כלי שיר, ואם הוא זה במקום ששותין יין יש איסור רביעי וזו אמרו יתעלה: והיה כנור ונבל תף וחליל ויין משתיהם ואם משמיע הזמירות היא אשה הנה יש כאן איסור חמישי על פי מאמרם ז״ל קול באשה ערוה ומכ״ש אם היא מזמרת בקולה. וכבר יתבאר אמתית כל זה במופת והוא כי התכלית המבוקש בנו שנהיה גוי קדוש ולא יהיה לנו לא מעשה ולא דבור כי אם לפי השלמות או במה שמביא אל השלמות לא בהרחקת הכוחות הרוחניות מן כל טוב ולא בנטיה לדברים של צחוק ושחוק. וכבר בארנו זה הענין בספר המורה מה שהוא די בחלק האחרון

מד אלואחד אלשאד אלקליל אלוגוד

יוגב לה דלך וקא אלנפס וסרעה אנפעאל

לאדראך מעקול או כשוע ללאמור

אלדיניה (אלדניא ?) לאן אלחכמה

אלשריעיה אנמא תסתב בחסב אלאכתר

ואלאגלב שדברי חכמים בהווה וקד

בינוא לנא אלנביון דלך וקאלוא מנכרין

עלי אסתעמאל אלאת אלאלחאן עלי גהה

אלעבאדה בסמעהם והו קולהם הפרטים

על פי הנבל כדויד חשבו להם כלי שיר

וקד בינא פי שרח אבות אן לא פרק

בין אלאקאויל אלעבראניה ואלערביה

אנמא יחרם דלך או יחל בחסב אלמעני

אלמראד פי תלך אלאקאויל ואלספהה

באלחקיקה חרם סמעהא ולו קילת ותרא

פאן לחנת עליהא כאן הנאך תלאת

חרמאנאת חרמאן סמע אלספה נבלות

הפה וחרמאן סמע אלגנא אעני זמרא

בפומא וחרמאן סמע אלאותאר ואן כאן

דלך כי מקאם שרב שראב כאן חרמאן

ראבע והו קולה תעאלי והיה כנור ונבל

תוף וחליל ויין משתיהם פאן כאנת

אלמגניה אמראה כאן הנאך חרמאן

כמאם לקולהם ז״ל קול באשה ערוה פכיף

אן כאנת תגני וקד באן אלחק

4) עיי׳ שם פ״ח ממכת ״ז כי לחכמי שחולק שם הדיבורים לד׳ מחלוקות כתב וז״ל: ודע שהסדיקים המחוברים מחייב לפון שיהיו לריך שיבחנו בעניינים . . . ומחכם נאלתי זה מפני שרחיתי זקנים והחסידים מחכמי תורתנו כשהיו בחשתה יין בחופה או זולתה וירלים לדם לעיר עיר ערבי לפי׳ ענין העיר הוא שנת הגבורה או הגדיות והוא מן החלק החסוב או בשבחי היין ירחיקו זה בכל לד מן הרחקה ואין מותר אחלם למעט וכשיסורר המחובר פיוט מן הפיוטים העבריים לא ירחיקוהו ולא ילע בעיניהם שם היות בדברים שהם המחבר מחמיר מלד מה שמחלם או זה שבלות גמורה שהדבור לא יחבר ויותר ויחבב ויחלם ויוסף בחמירתו מלד אחר לחלון שבעשה אחבל מלד עניני . . . . .

5) עיין מ״כ ח״ב פ״ק מה שכתב שם וז״ל: וכבר ידעת גודל החיסור שבת אחלם בנגנות הפה . . .

ממנו בדברים שהם מופתיים אצל בעלי מעלות השכל 6). ומה שזכרו הגאונים ז"ל הוא הזמר של דברי שירות ותשבחות כמו שזכר בעל הלכות ז"ל ואומם דבר מגונה בהא חם ושלום לא נשמע זאת בישראל לא מן גאון ולא מן הדיוט. והתימה מן מאמרכם (מוסב אל מאמריו של השואל) ע"ד חברת הכשרים, כי באמת על פי דעתי לא יקראו אותן בשם כשרים המתקבצים במקומות ששותין שם היין המשכר, וכבר בארנו גם זאת במורה מה שהוא די 7). הנה זה מה שנראה לנו בשמיעת כלי שיר ושלום וכתב משה.

באלברהאן והו אן אלמקצוד בנא אן נבין גוי קדוש ולא יכון לנא פעל ולא קול אלא פי כמאל או פי מא יודי אלי כמאל לא פי אתארה אלקוי אלאנסאניה מן כל כיר ולא פי אהמאלהא פי אללהו ואללעב וקד בינא פי הדא אלגרץ פי אלדלאלה מא פיה כפאיה פי אלגז אלאכר מנהא באקאויל יקיניה ענר אלפצלא ואלדי דכרוא אלגאונים ז"ל הו תלחין דברי שירות ותשבחות כמא דכר בעל הלכות ז"ל ואמא דבר מגונה בהא חם ושלום לא נשמע זאת בישראל לא מן גאון ולא מן הדיוט ואלעגב מן קולכם במחצר כשרים ולא כשרים ענדי מא יחצרון מקאמאת אלשראב אלמסכר וקד בינא פי דלך איצא פי אלדלאלה מא פיה כפאיה אן דלך אלדי יבדינא בסמאע אלאם אלגנא ושלום וכתב משה.

לקוטים מחכמת המוסיקא

נלקטו מאת משה שטיינשניידער

בענין חכמת המוסיקא ימעטו מאד דברי חכמינו הקדמונים, ע"כ אמרתי ללקוט מה שמצאתי בכ"י זעיר שם זעיר שם (עין המזכיר י"ג 35 עד 37 ובספרי בל' אנגלית Jew. Liter. 337). וכבר הוצאתי לאור במזכיר י"ט 43 מאמר ר' משה ן' לאוי (הלוי) שהביא ר' ש"ט בן יצחק שפרוט בפי' על הקאנון לא"ם (הנקרא עין כל כ"י מינכען 8 ד' 230 (כצ"ל שם). והיום באתי להוסיף ג' דברים אחרים א) המאמר הקטן והקשה שנמצא בם' האמונות והדעות לפי ההעתקה הישנה בלתי נדפסת (והח' שי"ר ז"ל רצה ליחסה לר' ברכיה הנקדן, ואיננו המעתיק, כי הוא לא הבין לשון ערבי והביא רק מקומות מזאת ההעתקה כאשר הוכחתי). ב) מפי' ר' יעקב בן חיים על הכוזרי, כ"י הח' שוחה 214, ובאוצר ספרים הגדול פה. ג) מפירוש ר' ישעיה וכו' על הקאנון. ובעבור שהמו"ל "בית אוצר הספרות" קראנים לשלוח לו ענין קטן לפני נעילת שער הבית לא נשאר לי חזמן לעיין בהעתקות האלה המונחות בזוית כמה שנים להאיר או להעיר, והנחתי לאחרים מקום להתגדל כתבתי יום א' ה' שבט תרמ"ו פה בערלין.

---

6) עיי' נ"כ מ"ג ס"ת.

7) נס זס סם מכתב וז"ל: למנכם מה שבי מסעד ומגלגלין בחלכם ורמתפקפ הנא ומעט הרגיש בו ג"כ ומקנון עליו כגר ידעת ומחסם סעודם שחיים של מגוס ומסחביחים קפקפם בן יחיב לח מכל כלב עם חדם והסמהל לדיבו הקדום סיחכל עמו ולח עסם, ומחנכם היין לימו כלין סמזמן בכוסה ומך הקנקנין על סעסיים סמסכלת ללוני סיחים מגלך יותר קלפס וכו' . . .

א) העתקת ס' האמונות והדעות לר' סעדיה כ"י מינכן 42. (ס)

וכן נעימות הנגון כיון שהזמר בניגון אחד וניעגועה ויבובה אחת בעת ההוא יעורבב מן הנפש גילה אחת לבד, אבל כשימזגו זה עם זה ויחברו זה עם זה, יתעורר מן הנפש גילות ורננות שונות ומשובחות כהוגן וכשורה. וראוי שאפרש כמה הם אופנים (!) הניגון והנעימתן (!) והמחוברים. ואומר הניגון על ג' פנים לכל אחד ואחד שיעור מבואר וניגון ידוע. הראשון יש לו שלשה נעגועים ושתי נעימות תכיפות מחוברות, אחת שחוחה ואחת מנועגעת ושתי הנעגועות הללו מעורערת (!) את הנפש ברוב גודל ומלכות וגבהות. והשלישי והד' השני נעגועות תכיפות ואין ביניהם ריוח כדי זמן יביבה אחת אלא שתיהן תכיפות ביחד, אחת שחוחה ושפלה, ובין שחיחות הניגון והרמתו ושחיחותו ריוח כדי זמן ניעגועה אחת. ואלו הנגונים מעוררים יכולת הלח והרוטב שבאדם. ובשעה ההיא תתעורר הנפש ברוח שחוח ותחנון והכנעה. והחמישי ניגון ששיעורו ניעגוע אחת ושתי יביבות מופרדות אין ביניהם ריוח כדי זמן ניעגוע אחרת (f. 524 b) ובין שחיחות הקול והרמתו ושחיחותו ריוח כדי זמן ניעגוע אחרת. והששי ניגון ששיעורו ג' ניעגועות. והז' ששיעורו שתי ניעגועות תכופות זו עם זו ואין ביניהם ריוח כדי ניעגוע אחת. והשמיני ניגון ששיעורו שתי ניעגועות מחוברות זו עם זו ואין ביניהם כדי ניעגוע אחת ואחר כל שתי ניעגועות ריוח כדי שתי ניעגועות יכובות שתיהן יחד. אלו הניגונים והניעגועים הנעדרים (!) חינוכים הרבה פעם לשמחה פעם לדאגה וכן מנהג המלכים שהם מחברים הניגונים זה עם זה כדי שיהיו נעימות הניגון שוים ויעורו מחינוכי הנפש דברים משובחים ומהוללים למען יצליחו בחינוכיהם ותסור מהם הוות חינוך אחר וימוש מלבם רוגז תאוה אחרת ויעדה מהם יתרת חשק אהבה גילה או תיגרת תוגה (!).

ב) מפירוש ר' יעקב בן חיים על הכוזרי ד' כ"ה.

כמו שכתב החכם כ' אברהם בר' חייא בספר מגלת המגלה דז"ל

(דבר זה לשונו) ויתכן לך לדעת מקום סימני הקולות המפורדים כדי שתהי' המזיגה על הענין ההוא ואלו התנועות הם שמונה לכל אחד מהם שיעור הניגון. הראשונה שיעורה בשלשה ניגונים שהאחד שוכנת ונחה. והשנית שלשה ניגונים אחד שוכנת ואחד נעה. ואלו השתים יעירו כח הדם והשולטנות. והשלישית שיעורה שתי תנועות זו אחר זו אין ביניהם אחת ואחת שוכנת והגבהה והשפלה כשיעור נגינה אחת. וזה יניע המרה האדומה והחזק והגבורה ומה שהיה דומה להם. והרביעית שיעורה בשלשה ניגונים זה אחר זה אין ביניהם הפסק. ובין כל שלשה ושלשה שיפת (צ"ל הפסק ?) וזה יניע הליחה הלבנה ויראה מן הנפש החולשה והבכי ומה שהוא כיוצא בו. והחמישית שיעורה אחת מופרדת ושתים זו אחר זו אין ביניהם הפסק ובין השפלה והגבוהה (והגבהה) שיעור נגינה אחת. והששית שיעורה בשלש נגינות נחות ונעות (ומתנועעות). והשביעית (והשביעית) שיעורה כשתי נגינות זו אחר זו אין ביניהם שיעור נגינה אחת ובין כל שתים ושתים שיעור כשתי נגינות (כאן חסרה השמינית). ואלה הארבעה כלנה יניעו המרה השחורה

וירא מן הנפש ענינים מתחלפים פעמים אל השמחה פעמים אל הדאגה. ומנהג המלכים המזיג את אלו התנועות זו עם זו כדי שיהיה מרצונם כשמעם את הניגון השעור מתג להגהיג את ממלכתם במשקל לא יהיו ביותר רחמנים ולא הרבה אכזריים או למאד גבורים או יותר מדאי הרשים ולא יחסר ששונם ולא הרבה דאגתם.

ס) בנדפס נמצא בסעיף י' מהסכמת המחבר. [ובספר הנדפס בל' ערבי ע' 713]

ג) מפירוש ר' ישעיה בן יצחק על הקאנון כ"י מינכען 277.

אמר וראוי שתדע כי יש בדפק טבע מוסיקי נמצא וכמו שמלאכת המוסיקא תשלם בחבור הנעימות וכו'. הפירוש הנני מיחד לזה הענין ואם הוא כלו או רבו מהסוג התשיעי מאמר בעצמו מפני היות קצתו חוץ ממנו כפי מה שיבאר גם כי כונתי להאריך בביאור זה הטבע המוסיקי הנמצא בדפק אשר להכנתו צריכות (!) הקדמות מחכמת המוסיקא נביאם עתה הנה כדי שיתבארו דברי המחבר לכל מעיין בפירושנו זה בג"ה. ונאמר כי כונת מלאכת המוסיקא בכלל היא חבור הלחנים (הוא נגונים בל' ערבי, מש"ש) והדברים אשר מהם יחוברו הלחנים הם נחלקים דרך כלל אל שני חלקים. אחד מהם היא הנעימות ומדרגתו אל הלחן מדרגת החומר והשני הוא החבור ומדרגתו אל הלחן מדרגת הצורה, ואל זה כיון זה המחבר באמרו הוא שמלאכת המוסיקא תשלם בחבור הנעימות. והנה הנעימות יחלקו אל חלקים מוסיפים קצתם אל קצת בגודל או נחסרים קצת מקצת בקטן וכל אחד מאלה החלקים יותך אל מה שאי אפשר בו שיתחלק מצד היותו היותר קטון שאפשר להיות בחלקים. והנעימה היא קול מתערב שיעור זמן מורגש על יחס מן הכובד והחדות, והכובד והחדות יתחלפו בקול הלוף אי אפשר לנו הגבלתו משני צדי התוספת והחסרון, וסבות כובד הקול רחב החלל בגרונות והזמרים ואורך המיתרים ורכותם ושעירותם ועבים ורפיונם וארכם ורחבם מסוג הבמות ושעירותם ורכותם מסוג האיכות, וסבות חדותו הן הפכיות לסבות כבדו ר"ל שהן קוצר המיתרים וחלוקתם וקשים ומתיחסם (!), והנה בתוספת החדות או הכובד ושיעור אורך זמן הנעימות וקיצורו הוא היחס אשר בין הנעימות בחדות ובכובד בסבובי נפילת שעורי הזמנים אשר יותכו הכאותיהם, ואל זה כיון המחבר. ואמרו כן ענין הדפק כי יחס זמנו במהירות ותכיפה וכו' הנה יחס זמנו במהירות ותכיפה הוא כדמיון היחס אשר בו הנעימות בחדות וכובד. ואמרו וכחבורים ירצה בו חבורי הנעימות אשר ביארנו ענינם. ואמרו וכמו שזמני הנפילה ושעורי הנעימות לפעמים יהיו מסכימים ובלתי מסכימים, השעורים המסכימים בנעימות הם אשר יהיה יחס שעור אחת משתי נעימות בכובד וחדות אל האחרת כיחס מספר אל מספר, ובעלי חכמת המוסיקא רובם מסכימים שהשעורים המסכימים הם אשר יהיו קצוותיהם על יחס הדמיונים או הדמיון המוסיף חלק אשר נבאר ענינם אחר זה בזה המאמר. ואמרו כן ההתחלפויות לפעמים יהי' מסודרים כו' ירצה התחלפויות הדפק בדפיקות באחד מן הענינים החמשה הנזכרים קודם זה ובסוג הזה תבאר המסודרים והבלתי מסודרים. ואמרו לפעמים יהיו מסכימים ובלתי מסכימים, ירצה שיהי' קצוותיהם על יחס הדמיונים או הדמיון המוסיף חלק כמו היחסים המוסיקיים אשר נבאר עתה במה שירדה גאלינוס. ואמרו וזה חוץ מסוג בחינת הסידור, ירצה שהמסכימים והבלתי מסכימים מעניני הדפק אינו מזה הסוג התשיעי הלקוח מן הסדר אבל הוא מהסוג הבא אחר זה שהוא הסוג הלקוח מן האזון. ואמרו גאלינוס יראה כו'. הנה אמרו אם על יחס הכל והחמשה והוא על יחס השלשה כפלים כו' עד אמרו היא אותו שיאמר לו יחס אשר בחמשה, היא חלוקה אחת. ואמרו על יחס אשר בכל והוא הכפל, הוא חלוקה אחרת. ואמרו על יחס אשר בחמשה והוא הנוסף חצי, חלוקה אחרת. ואמרו על יחס אשר בארבעה והוא הנוסף שליש, חלוקה אחרת. ואל יחס הנוסף רובע, חלוקה אחרת. ועתה נבאר לך כל אחת מאלה החלוקות כפי מה שהתבארו בחכמת המוסיקא, והוא שנשים דמיוננו בביאורם על קו אחד מתארך בין שתי נקודות א"ב והוא זה

(1/4	1/3	1/2	2/3	3/4)
א	ה	ז	ג	ט	ד	ב

הנה נחלק זה הקו לשני שעורים שוים על נקודת ג', ונחלק כל אחד משני אלה השעורים לשני חלוקים שוים, והנה נחלק א"ג על נקודת ה' וג"כ על נקודת ז' עוד נחלק קו א"ב לשלשה שעורים שוים ויהיה השליש האחד על נקודת ז', עוד נחלק קו ג"ב לשליש על נקודת ט', הנה קו א"ב כלו הוא כפל קו ג"ב ותהיה א"ב

נעימת קו א״ב כפל נעימת קו ג״ב וזה היחס נמרא היחס אשר בכל שהוא הכפל והוא מן השעורים המסכימים, ויהיה זה היחס באזון הדפק בהיות שעור זמן תנועת התפשטות אחת כפל תנועת התפשטות אחרת והוא הדין בתנועת ההתקבצות אם היא מורגשת, והקש על זה ג״ב בשעורי זמן המנוחות אשר בין שתי התנועות, והנה מפני שקו א״ב כלו שלשה דמיוני ט״ב, כי ט״ב הם שתי שלישית ג״ב שהוא חצי א״ב ומה שהוא שתי שלישיות החצי הוא שליש השלם, הנה תהיה נעימת כל קו א״ב שלשה דמיוני נעימת ט״ב. וזה היחס נקרא יחס הכל והחמשה מפני שהוא מהובר מיחס הכל שהוא הכפל אשר קדם ביאורו ומהיחס הנוסף חצי הנקרא היחס אשר בחמשה אשר ביאורו הוא זה שאומר לך עתה. והוא כי מפני שקו א״ב דמיון א׳ וחצי ז״ב, וזה כי חצי קו ז״ב הוא שליש כל א״ב, ולכן יהיה שיעור כל א״ב בשער ז״ב וחצי [ז״ב שהוא א״ב הנה תהיה שעור נעימת קו א״ב בשיעור נעימת קו ז״ב וחצי] נעימת ז״ב ונקרא יחס אשר בחמישה מפני היות זה היחס עצמו במספר חמשה כי מספר חמשה הוא כמו שלשה ושליש שערכו אל מספר חמשה ערך קו ז״ב אל קו א״ב שלשה ושליש שהוא אחד וחצי אחד וחצי שלישית אחד, ואחר תחבר עם שלשה אחד [וחצי ?] יהיו ארבעה וחצי ונשאר שליש וחצי ששיעורו חצי ויהיו חמשה. והנה יחס הכל והחמשה הוא מהובר מיחס הכפל אשר קדם ביאורו ומזה היחס אשר בחמשה, כי בשלשה דמיוני ט״ב הם כפל ג״ב וחצי ז״ב שהוא ט״ב והוא אשר כיון אליו זה המחבר באמרו והוא על יחס השלשה כפלים בהיות יחס הכפל מחובר ביחס הנוסף חצי והוא אותו שיאמר לו יחס אשר בחמשה. והנה יהיה זה באזון הדפק בהיות שעורי תנועת התפשטות או התקבצות אחת מן הדפק שלשת דמיוני התפשטות או התקבצות אחרת. ואמרו על יחס אשר בכל והוא הכפל וכבר ביארנוהו. וכן אמרו ואל יחס אשר בחמשה והוא הנוסף חצי ויהיה זה באזון הדפק בהיות שיעור תנועה אחת ממנו כשיעור האחרת ועוד כשיעור חציה. ומפני שקו א״ב שיעורו כשעור ה״ב ושלישיתו שלישית ה״ב שהוא א״ה שהוא רביעית א״ב, ומה שהוא רביעית השלם, היא שליש השיעור שהוא שלשת רביעיות השלם, הנה תהיה נעימת קו א״ב דמיון ושליש נעימת ה״ב וזהו אשר קראו המחבר הנה היחס אשר בארבעה והוא הנוסף שליש, ונקרא כן מפני כי זה היחס בעצמו הוא מספר ארבעה כי שיעור ארבעה הוא כשיעור מספר שלשה ושלישיתו שהוא אחד, הנה יחס מספר שלשה או מספר ארבעה הוא יחס קו ה״ב אל קו א״ב, ויהיה זה באזון הדפק בהיות שעור התפשטות או התקבצות אחד ממנו כשעור התפשטות או התקבצות אחר וכשיעור שלישיתו, ויחס הנוסף רובע לא תמצא לו שם מיוחד ממספר במלאכת הנגון כמו אשר קדמו ולכן לא הביא בו זה המחבר שם ידוע בעצמו אבל כונתו מובנת בעצמה והיא שיהיה שיעור קו א״ב דרך משל כקו ה״ב ורביעיתו וזה ג״ב כמו מספר חמשה שהוא כמו ארבעה ורביעיתו שהוא אחד, וכן יהיה שעור התפשטות אחד מן הדפק כשעור התפשטות אחר עוד ורביעיתו. ואמרו ואחריו לא יוחש, ירצה שיחס הנוסף חומש כמספר ששה או הששית כמספר שבעה לא יוחש בדפק כלל למעוט תוספות התפשטות אחד ממנו על האחר אם לא יערף בו כי אם שעור חמישיתו וכ״ש כשלא יערף בו אלא ששיתו. ואמרו ואיני גדול בעיני מאד לאחז היחס הזה. ירצה שהוא קשה לו לאחז בדפק כל אלה היחסים המוסיקיים או ר״ל זה היחס הנוסף רובע. ואמרו ויקיש העשוי בידוע, ירצה שיקיש היחסים העשוים במלאכה אל הנודע מהם בחכמה המופתית מהמוסיקא. ואמרו והאיש הזה אם ישים עיונו על הדפק וכו׳ ירצה כי האיש אשר הרגיל הדרגת הניגון ביד ויחוסי הנעימות במלאכה ואחר הקיש יחסי המלאכה עם יחסי החכמה המופתית ממנה אפשר שיבין אלה היחסים המוסיקים בדפק או ר״ל שיבין היחס הזה הנוסף והוא רובע והוא הנכון בעיני.

אהל יששכר

מכלכל

תולדות ר' יששכר הכהן בעל ספר: מתנות כהונה וקורות ספריו עם הערות המבררות את התולדות והקורות. ואף גם מעט מתולדות צור מחצבתו הוא העיר שעברשין אשר היתה לפנים אחת מתשע ערים מצויינות הנודעות בשם: תשע קהלות. הנה הוא בהערה 3.

מאתי

יעקב רייפמאנן

הַיּשֵׁב בעיר שעברשין.

(נדפס „בבית אוצר הספרות" שנה ראשונה)

ונספח הערות מאירות מד"ר נחום ברילל ומאת המעריך „הספרות".

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

Drukiem Żupnika, Knollera i Hamerszmida w Przemyślu.

1887.

תולדות רבי ישׁשכר הכהן בעל מתנות כהונה וקורות ספריו עם הערות המבררות את התולדות והקורות .

רבי **ישׁשכר** בר' **נפתלי** הכהן המכונה **בערמן אשכנזי**. 1). היה בשנת ה' אלפים שס"ח. 2). שנת הולדו ושנת מותו בלתי נודעות. **שעברשין** אשר בארץ פולין היא צור מחצבתו ואף גם מקום קבורתו.

על הראשון תעיד הקדמת ספרו : **מתנות כהונה**. 3) ועל האחרון תעיד המצבה העומדת בבית הקברות אשר בעיר הנ"ל, כי כתוב עליה :

יִזָּכֵר שֵׁם האיש מהור"ר ישׁשכר כהן

שֶׁהִרְבָּה לבאר התורה כהנה וכהנה

שׁפתי כהן שמרו לדעת מה יעשו בהן

כאלה מזהיר זִוְהַר בספר : **מראה כהן**

רב פעלו בפירוש הרבות : **מתנות כהונה**

ככה כתוב על העבר האחד. וגם על העבר השני היו כתובים דברים. אולם ברב הימים נמחו כלמו ולא נותר מהם כי אם שלשת המלות הראשונות : **מה נורא המקום**. ובלי ספק היו רשומים על העבר הזה יום ושנת מותו . ואף גם דברים אשר אליהן שבות מלות: **כהנה וכהנה**. ומלות : **מה עשׂו בהן** הכתובות בעבר א' ובלתי מובנות כלל . ומה גדלה אפוא השגגה שיצאה מלפני השליט ר' דוד קונפורטי בעל קורא הדורות אשר הוליך את ר' ישׁשכר הלזה ארצה כנען וחצב לו קבר בקרית ארבע היא חברון אצל קבר בעל ראשית חכמה. 4) ואחריו נמשכו חכמים אחרים. 5). והכם אחד חצב לו קבר בירושלים. 6) מאביו לא נודע לנו כל מאומה. ומזרעו לא נודע לנו כי אם נכד אחד. הוא ר' **אברהם** בר' **אליעזר** בעל ספר : **אורי וישׁעי** . וספר : **עיני הכהן** . (יעוין אוצר הספרים החדש לבן יעקב ז"ל.) ולא אדע אם אבי ר' אברהם היה בן ר' ישׁשכר או חתנו. מח"תנו אשר לא נדע מה שמו ומה תכונתו ומתי ואנה היה הביא דבר אחד מעט הערך בספרו מתנות כהונה. 7). מכל חכמי דורו לא זכר בספרו זה כי אם איש אחד אשר היה ראש ישיבה הוא ר' **מענדל** בר' **אבינדור**. 8). ספרו זה מורה , כי רבה למעלה ראש בקיאותו בכל ספרי חכמי ישׂראל אשר היו בימיו ובארצו. גם ספרי הלכות ואגדות. גם ספרי תכונת השמים. 9). טבע בעלי חיים. 10) רפואה. 11). משל. 12). קבלה. 13). והדומים אליהם. וכמעט לא הניח ספר אחד אשר לא הגה בו. וגם על הספר הנתעב והנאלח הוא בן סירא הקטן פקח עיניו והוציא מנהו שמץ מועיל. 14). על הירושלמי שקד מאד והתבונן היטב על דרך לשונו . 15). שלשה ספרים בכתב יד היה לו. ירושלמי והיה גם מנוקד. 16). מדרש תהלים. 17) פי' רש"י על בראשית רבה. 18). וכן היו בידו מדרשים אחדים אשר אינם עמנו היום. והם מדרש איוב. 19). מדרש ישעיה. 20). מדרש תרי עשר. 21). וכן היו בידו ספרים אשר הביאם בלי זכרון שמותיהם ושמות מחבריהם כי אם בלשון : מצאתי בספר ישן. 22). בבאורו על המדרש לא הלך בגדולות ובנפלאות אך יגע בכל כחו לדעת הכונה הפשוטה, בקשה ככסף

וכמטמונים חפשה, וכן עמל עד מאד למצוא הנוסחא האמתית במדרש ולעקור חרולי השגיאה אשר כסו פניה. 23). ודרש בספרים ובסופרים. 24). גם חפש יודעי לשונות בנרות עד אשר מצא מהיר בלשון ערבית ובאר לו מאמרים אחדים ע"פ הלשון הזאת. 25). אולם תחת עקרו חרולי השגיאה מעל פני המדרש עשו חרולי השגיאה בבאורו. 26). משכיל אחד חשבהו לתלמיד רמ"א. 27). והוא ללא אמת. כי בהביאו ספר תורת העולה להרמ"א. 28). לא זכר שהוא ממורו ורבו. ואנכי אשפוט שפוט מאשר החשה בספרו: מתנות כהונה. ובהקדמתו ממורה ומלמד. כי לא היה לו כל מורה ומלמד. וכי שתה מים מבורו ושאב תורתו ולקחו אך ממעיני בינתו ויגיעתו ולא מבורות ומעינות זרים. ואלה המה הספרים אשר חבר:

א') באור גדול ורחב ידים על התורה: 29). ולא נודע אם נגה עליו אור הדפוס ואיפה הוא עתה.

ב') מראה כהן. מכלכל ציוני מקומות פירושו פסוקי תנ"ך בזהר. וי"ז שערים על ענינים שונים. ויצא לאור בדפוסים שונים. 30). ונבדו הנ"ל הביאו ראשונה אל בית הדפוס. 31).

ג). מתנות כהונה. הוא באור מדרש רבה הנ"ל ויצא לאור בדפוסים שונים. 32). ובדפוסים האחרונים נשמטו דברים רבים הנמצאים בדפוסים הראשונים ע"י חרשי משחית המקצרים את הספרים למען הרחיב את משכרתם. 33). והנשאר בהם לפלטה עלה קמשונים. 34). עשרה מחכמי דורו הסכימו על הספר הזה והללו מאד גם אותו גם ספרו. 35). והידועים לנו מהם אלה המה: ר' הירש שור אשר היה תלמיד רמ"א ומורה בעל ספר: בית חדש על ארבעת הטורים. ור' מרדכי יפה בעל הלבושים. והכלים למלאכת הספר הזה היו שני התלמודים. כל המדרשים. ילקוט. ספרים ישנים ונושנים הנזכרים בו בלי שמות. ערוך. והיה משונה מהערוך אשר ישנו עמנו היום. כי היו בו דברים החסרים בערוך אשר לפנינו. 36). וכן להפך היו חסרים בו דברים אשר ישנם בערוך שלנו. 37). פי' בר' המיוחש לרש"י. פי' ר' אברהם בר' אשר על כל המדרשים מתורגמן. הגהות שרשי רד"ק מבעל המתורגמן. אות אמת. והרבה ספרי מחקר. וספרי קבלה. וכלם הובאו בו פעמים רבות. בספר הזה נמצאים פירושים טובים גם על דברים אשר אינם במדרש. 38). כבימינו כן היו בימיו משיגים רודפי קלון ובוז אשר מכל טוב הספרים יחשו ולא יודיעוהו גם בקול דממה דקה. ומעט הרע אשר ידמו כי מצאו במו בקול רעש גדול ישמיעו וישישו עליו כמו מוצא שלל רב. ובעת אשר אין לאל יד דמיונם לדמות כי מצאו במו שמץ רע יבדאו מלבם לאמר אשר כל טוב הספר איננו חדש וכבר היה לעולמים ויתנו את המחבר כמגנב דברים. 39). ואין חדש תחת השמש גם רע גם טוב. מבקר הספרים (צענזאר) אשר היה בימיו מחה מעל הספרים כל לשון: מינות והוא (ר' יששכר) חשב עליו שלא עשה כן מפני מוראה של מלכות כי אם מפני שהיה מין ולא היה יכול לראות את הבוז והקלון הנכתב בספרים על המינות. 40). בעת כתבו ספר: מתנות כהונה צרה ויגון מצא. 41).

הערות

1) נרחם הקדמת מתנות כהונה כתוב: אמר יעקב בן נפתלי הכהן י"ל המכונה בערמ"ן עכ"ל. ובסופה: המכונה בערמ"ן אשכנז עכ"ל. והקויס אסר על מלת: נערמ"ן רומזים לאלקה לפתי מלות ולקרא: נער מן אשכנז. ונג"ר (פרסם כ"ת ד"ס זוכין): סרוכין (?) שטופין ונמנו פת נחרן אסכנז עכ"ל. ופס (פרסם פ"ט ד"ס גליסים): כלי רכיפה שדורסין עליהם הרוכבים בחליסם בשעה שרוכבים. ובלשון אסכנז נקרא שטעגרף (שטעגרייף שטייגרייף) עכ"ל. ושמות רבה (פרסם ל' ד"ס לודר): לודר. הוא חיס רע בלילעל. וכך שמו בלשון אסכנז עכ"ל. וגמדבר רבה (פרסם פרסה ו' ד"ס עזה למנדנו): ואנכנו פותרין לותו בלשון אסכנז חיין אחרן עכ"ל. ויקיכ רבה (ח' ח' ד"ס פרגה): וכן בלשון אסכנז לומרים על אדם שנפח אסה (עי אחט זיך פרעדרט) עכ"ל. וכל אלה חיכם מורים על היות הוא עגמו למגרלסטוסה בחסכנז ומעמה בא אל פולין. הן עוד בשנת ד"ח תתכ"ו גלו יהודים רבים מאסכנז אל פולין והביאו אתם שפת אדכם. ומאז עד היום הזה ידברו בה יהודי פולין. אך בערב רב מלטוסות אחרות. ומנהג אדץ אסכנז לעשות פת מהרוגין הכ"ל יוכל להיות. כי אך לשמע אזן שמעו. וכן אמרו: הלועזים (הם האיטלקים) אינם קורחים שום תי"ו רפויה אלא כמו טי"ת ומעם (קהלת רבה פרשה ח' פסוק ט' ד"ה שלש כעופרת) ידעו אך מפי השמועה. ובכתוב בהקדמה: מן אשכנז. ר"ל כי מכורות ומולדות אבי מספתתו מן אסכנז.

(באחת לא קלע סופרנו הנכבד אל המטרה וקו לקו זעיר שם על שם בערמ"ן השעהו לחלק בין הדבקים ולקרוא בער — מן אשכנז. כאלו המכונה בערמן אשכנז לא די לנו לשער שאשכנז היה! וכן במדרש הוצאת לבוב מצאנו בערמן בראש ההקדמה ובסופה שם הכנוי בערמן בלי כל סימן הקו תלוי עליו; ועיין בב"ש בשמות אנשים וז"ל: בער כנוי לדוב או לישישבר ב ער מן כו'". הרוגין, מצאנו במדרש (ד' אמשטרדם תפ"ה) הרוגין, ומנהג לעשות פת מהרוגין, וחוץ לזה נראה שרוב חכמי פאלען נקראים בישם אשכנזים וראיה מוכחת לנו מהר"א הבחור הסופר ומונה את כל מושבות ב"י לארצותיהם ומפאלען לא זכר כלל. וכן נמצא שרבים טעו ואמרו שהרש"ל מושבו באשכנז). המעריך

2) יעוין קונטרס המגיד אסר להרב החכם מו"ס אחרן יעלינעק (נד 12) מתנות כהונה. פירוש לר' יעקב בער בן נפתלי הכהן. קרקא שמ"ו וכו' קרלקא שס"ח עכ"ל. וע"ז נהערה 2: המאחר הסליס את פירושו בשהדורא בתרא יום ג' סליס לאחם אל שכת שמ"ד עכ"ל. ובהערה 3: המדפיס דפוס ג' בקרלקא ר' יצחק בן אחרן מפרוסניץ מעיד ומודיע שסניח הטוסחאות היסנות על מקומו עד ספר שמות, ואח"כ נא אליו קול המאחר שיתקן וידפיס מיד פניס המדרש על פי הגסוחיו, וכן עשה. בשער הספר הפרט של דפוס ג' בקרלקא הוא שס"ח עכ"ל. ולשון אחת אתוך אחוך בספר גאטעסדיענסטליכען פארטעגע דער יודען (נד 173 הערה ח') 1580 שהוא ש"מ.

3). נרחם ההקדמה הזאת: אמר יעקב וכו' מק"ק אענרסין היושבת בחרן רומיאה. אלהים יכוננה עולם עכ"ל. וידוע. כי הרבה בעלי אחסות כמו גם פולין וגאליציען בשם: רומיאה. יעוין קונטרס הערות הנספח אל ספר קריה נאמנה (בי' ע"ו). ואענרסין לאחן יתנין בה הואיל ואחת לידן ניחא בה זעיר מלי זוטרי.

ח') ניחי ועד לרבע מרלות (הם: פולין גדול. פולין קטן. רוסיא או גאליציא. וואלין) היתה אענרסין אחת מאחת עריס מלוכות הנודעות בשם: תישע קהלות (יעוין

קו"ח חות יאיר סוף סי' נ"ג): בהיותו מ"ל יושב בין רחבי מנהיגי אלם מרלות. והנה נתבררתי זה אלם אניס לר"מ מתישע קהלות גליל חעלם ואנפיה עכ"ל. ולא אדע גרוב לאיזה ענין היו מלויות. והיות אענרסין אחת מאחת קהלות הוא מסורת אקנים נאמנים.

ט'). נשנת ה"ח ת"ק היים בה מלך יד החזק הנורא: חמילניצקי. והיתה לגיא ההרגה. כמוכר בספליחות לר' חיים ובספרים המדברים על גזרת ת"ח.

י') מעבלי אסקלת ואחבי מופת אסר היו בה לפנים נודעים. 1). ר' יעקב סידבר בו פה. ולא נודע אם היה בה עודה ומספטים ותורה לעמה ומעטר בעטרת

מו"ר אליעזר בהרה"ג יהושע מקה שעברשין בעל דמשק אליעזר
עי"ל כי המבורג ר"ע

רג 2). ר' דוד ר' נר' יעקב נעל הפירוש הידוע על תרגום תורה העיוחס ליג"ע ועל תרגומי הפתר אסר יש לאור בפרנג נשנת שם"ט, ועיני לא שזפתו עוד ע"כ לא אוכל להדר על תכונתו. 3). הלדיק והחסיד החלמי ר' יעקב נעל ההנהות על ספר יש נוחלין מאניו הרב הנאון הנדול הלדיק החלמי מו"ה אברהם הלוי הורוויץ אסר היה גם אבי נעל ספר שלמ"ה. ומהנהות החלם נפקאו כמו אחר לדקתו וחסידותו ועזותו בירושה 4). הנאון מו"ה יוסף הלקראט. אחד מן המסכימים על ספר יש נוחלין והנהותיו. והוא היה רים מתיבתא. כמעולה בהסכמתו. 5). ר' מאיר בר' שמואל נעל ספר: צוק העתים המפאר מקרי שנות ת"ח ות"ט. (ספורי קורות כו' בליטא ורייסין ופולין וכל הצרות שעברו על בני ישראל, נדפס בקראקא ת"י) המעריך. וגם אותו לא רחתה עיני עוד. 6). ר' יואל נעל ספר: מגיני זהב המעיס לחל השנות ספר. נקודות הכסף מנעל ס"ב על ספר: טורי זהב מזקנו הנאון מוה' דוד הלוי. 7). הרב המאור הנדול מו"ה יהודה ליב מרבלויות נעל ספר: קרבן ראשית, פרי תבואה ועוד ספרים רבים. וזקני העיר הזאת יניעו זכר רב עוב לים אחד אסר היה בה זה שנים שנה ולדקתו יגינו. שמו, היה ר' שלמה ופיסם יקנהו: דער גוטער ר' שלמהלי, נעבור היותו לפי דבריהם לדיק נדול, ונוע, ומרי דעובדא (יעוין פי' רש"י שנת ל"ז ד"ה מרי דעובדא), ועיוס מאד בירחה, ומכס בנלה ובנסתר. אסרי האים שככה לו.

ד'). נדברים אחדים מנהגים ומנהגי פרנג. פיוטי הסליחות נאומרים בה בסדר אסר נאומרים בפרנג. שיר היחוד יאמר בה ענדי יום ביומו כמו בפרנג. וכל הפיוטים אסר

רסוס עליהם נמאזורים שאין אומרים אותם בפרנג אין אומרים גם בה. ולא נודע בדור עה זה ועל עה זה. ויש אומרים שפעם אחת נתקבל בה מכס אחד מפרנג לרב ולמנהל והוא הנהיג בה הדבה דברים הנהוגים בפרנג. והאמת אך אל אמת יודע.

ה'). נדית הקבות אסר בה רחיתי שלם מנהות אבן אסר אמנתי לנכון להניח נזה את האחות שלפנינו. על האחת אחות: נעמן ונגזז היא שם אם הקהוש האדיק ויסד בסר"ק יעקב הירם נמוהר"ר נרכיה ונהרג בשמונה יניס בחודש ניכן שנת תכ"ס לפ"ק תנצ"ה עכ"ל. ואחר: הקדוש מוהר"ר, כי נהרג על קדוש השם. ולא נודע עתה לאיזה מהם זה ועל מה זה. ועל השניה אחות: פה נעמנת ונגזזת אשה יראת ה' כשרה ונעועה את הקדושים החסידה הרבנית מרת פיגלה את הנאון החסיד המפורסם נשיא אלפים המאור הנדול מוהר"ר נפתלי הירץ נאמתה בקדושה יום ו' עש"ק כ"ך שנת תפ"ז לפ"ק תנצ"ה עכ"ל. והנה רבים אומרים. כי ר' נפתלי הירץ הלזה הוא ר' נפתלי כ"ץ המקובל הנדול אסר חבר ספר סמיכת חכמים על מסכת נרכות. והיה אב"ד בק"ק פוזנא ובק"ק פפד"מ. ולא כן הוא. כי הוא לא היה מכובה: הורין. רק הוא לדעתי ר' נפתלי הירץ בן בת הרב נעל בית אדם ונכד נאוה"ג ז"ל (ת"ב סי' כ') יעו"ש. ואחר: הרבנית מורה כי בעלה היה רב בעיר הזאת. ועל השניה אחות: פה נגזז אהרון היה החלמי הרב הנאון הנדול הנאון מוהר"ר שמואל בהרב הנאון מוהר"ר נחמן כ"ץ זצ"ל אב"ד ור"מ דק"ק לובלין נפבר ז' אב תע"ז לפ"ק תנצ"ה עכ"ל. עליו יסופר פה. כי בנסעו מלובלין לבעמבערג להיות שמה רב ואב"ד עבר דרך העיר הזאת ובא לחבק אל עמיו. גם יסופר פה מלחמות על שבי העליס אסר ביניהם נקבר. הוא היה ממשפחת רבקאפורט. ולכן יבאו הנה אנשים אחדים ממשפחה הזאת להתפלל על קברו. וגם ממשפחות אחרות יבאו אנשים אחדים להתפלל על קברו לעתות נדרה בעבור אסר יתמנדבו לאיש מופת ועושה נפלאות.

ו'). בית הכנסת אסר בה ישנה יותר ממאה שנה. ובו קומטרס ישן נושן על קלף. וראיתי בתפלת אב הרחמים הכתובה בו נוסחא אחת הרחוים להודיעה בדפוס. והוא: ועל ידי עבדך הנביא בלשון יחיד. תחת אסר כתוב בכל הסדורים: ועל ידי עבדיך הנביאים בלשון רבים שלא יתכון שם. כי אך על ידי נביא אחד כתוב לאמר: ונקתי דמיהם וגו' וגם כי כבר הודעתי זה פעם אחת בהעתיק להעתיק (הסכם וסנו' לא אזכר עוד) אסכתי לנכון להודיע זה עוד פעם אחרת למען יתפרסם היטב. ואולי יגיע אל אזני מדפיסים מבין ערך האמת וידפיסו כן בסדורים אסר יוציאו לאור מהיום והלאה. (יחיד בל"ך רבים שם אחנו כדי לערב הענין. ואידך גם ממנהג הלשון לחסור מלה

[illegible]

בענין (עליפזע) כאילו היה כתוב וע"י אחד עבדיך הנביאים ומה לנו לשנות ממטבע שטבעו חכמים) ? המעריך.

ז) מעמד הרע עתה מרע מאד. פסחים ועירה מתוסים ומזמה ולף גם מהון ועסר. גמר חכם, פסו נעילי כסף. מכל רסחם. מתורה, מחכמה, מעסקן לחם, ומעסקן מיס, כל סחריה חכו רסיסים. וכל מולחי מזון ומחיה תמו מכרתו. סגם סגה ירדה פלחים מסבות רבות, ועתה נוסף עליהן עוד היוקר הגדול אשר גם מרזיס יכסה לף כי חליר גמות ועד עתה שחוט ירדה. לנח נפש יסשכר ! אז נהיותך נלעדת לגויה התחנת לפני ד' לכונן את העיר הזאת עולם (רשם הקדמת מתנות כהונה) ותחנתך עשתה תוסים רבות בסכים כאשר העם מעבירים. עתה כי שתות סחרים נהרכו ומעט לחמה כשכר נפל יולרים נשכר ורבי בניה היו לבכורי דליס ולאחריני עני חדשי תחנתך לפני רחום וחנון אשר נגלו תחלוני עתה ותחת כנפיו תחסי לבטוח סהחסה, ולקומם מרבותיה, ולגבור פרצותיה, ולסניה נרכה אל תוך בתיה, ולהגליה בחרה ומערבה, ויבקעו לה מעיני מחיה וכלכלה, ורעבים ישבעו ונמאים ירויון, וכל מדי נפש אשר בה גיל יחגרו. או אז גם מעגלי תורה וחכמה יבעפון דשן, ונאות תעודה תהיינה מסוקדים על דלתותיה ושומרי מזוזות פתחיה לחן כלה.

4). ז"ל קורא הדורות : גם מתלמידי הכ"ם קודשוירו היה החכיד וקדוש ה"ר חליים די וידאם שחבר ספר רחסית חכמה . והוא קבור בחברון אצל הרב יסשכר (בן) נפתלי הכהן שחכמי בעל מתנות כהונה זה בנד זה. ובפי הגראם שניהם היו בזמן אחד. הכ"ב בעל מתנות כהונה בקוף מדרש רבה שהשלים מבורו בשנת הסד"ם ליליהם עכ"ל .

5). בשם הגדולים (מערכת ספרים שם : רבה) כתוב : ונדפסו כמה פירושים על המדרש וכו' ג' מתנות כהונה להרב מ' יסשכר " בעל כ"ן ונקבר הרב המחבר בעיר הקדושה חברון תבנה ותכונן עכ"ל . ובמשרת ליון לר' משה מעבדיל מאסר ז"ל (שם : חברון נ"ה ח') : ולמעלה משם בית הקברות וגו קבורים . הרב הקדוש רבי אליהו די ווידאש בעל ס' רחסית חכמה תלמוד הגדול ר"מ קורדבירו . הרב הגדול רבי יסשכר בעל מתנות כהונה תלמיד הרמ"ח עכ"ל. ויעוין הלאה על אדות תלמידו שהיה הרמ"ח .

6). הוא החכם הכ"ר יוסף טוב ליפמאן צונץ שכתב בספרו גאלטעסקליכען פארטרעגע דער יודען (מקום הכ"ל) : סטאדט לין יערוזאלעם עכ"ל .

7). בנמדבר רבה (סדר נשא פרשה י"ד ד"ה ס"ג יודע הוא שאין) : משם הכותב. לסון חמי זלה"ה אמר בו דרך כי' טוב מרעה בוטריקון משה רבנו עליו השלום עכ"ל .

8). בויקרא רבה (סדר ויקרא פרשה ג' ד"ה ז' נצילים) : להבנת נאמר זה עורכי רחם ישיבה הלזה. גם בעלם מעני חנה היה מקום כבודו וישיבתו . ואולי היה בעל ספר: באורים כבדו ד'. יעוין שפתי ישנים (שם הספר הסוף) : באורים כבדו ד'. הגאון מוהר"ר יעשיע מנחם בן הר"ר יצחק נקרא ר' מענדיל ר' אביגדורש עכ"ל . ולף גם המחבר על ספר : מתנות כהונה יעוין הסכמותיו : מוהר"ר מנחם בן הר"ר יצחק זצ"ל הנקרא : מענדל ר' אביגדורש עכ"ל .

(השערת סופרנו הרב, יפה הוא, ולמען לעשות גם להרב ר' ישעיה בן מנחם בן הר"ר יצחק הנקרא ר' מענדל ר' אביגדורש, דרשנו וחקרנו וראה זה מצאנו תוצאות לו ואת שמו מצאנו בין שלשים הרבנים שחתמו על ברוז יערוסלב משנת ש"ן הנודע ואשר בעל הלבושים הולך בראש החותמים , והוא חותם א"ע : ר' מענדל ר' אביגדורש מקראקא" וכן בברוז השני משנת ת"ו נזכר שמו הרי נמצא לפנינו שבקראקא היה ראש הישיבה . -- ואירי דאתי להכי אזכיר שגם ר' דוד שעברשין חתום שם בברוזים) . — המעריך

9). בגראסית רבה (פרשה ח' ד"ה ולמקנה הסמים) : דרוש ונפון נקראו קנות

בפי התוכניים עכ"ל. ובשמות רבה (פרשה ט"ו ד"ה היא על חור) שהיא [הלבנה] בעלמה לית אם רק מקבלת האור מן החמה ומאירה עכ"ל. וזה הוא ענין אחד מעניני תכונת השמים וכוכביהם.

10). בגרהשית רבה (פרשה ז' ד"ה והלא לף הדגים) : שהנקבה (של הדגים) משלכת זרעה על פני המים. ואח"כ מפיל הזכר זרעו על זרעה עכ"ל. ובספר מקור חיים (פרשת תזריע אות ג') הוסיף דעה אחרת בזה בשם ספר בעלי חיים יעו"ש. ושם (פרשה כ' ד"ה ותעלה לך גמל) : שהגמל מזיק בריח היולא מפיו כל הנוגע בו עכ"ל.

11). בגרהשית רבה (פרשה פ"ט ד"ה ס"ג בחיכה רבה) : ומעלתי בספרי רפואות שהנקבות ים להם גלגלת שלמה בעצם אחד בציר משא"כ בזכר. והוא כדי שלא יצקע מחמת חבלי לידה עכ"ל. ולידתי חכם ורופא מאד בעלה. מוה' ישראל יחיאל מיכל המכונה : דר' ראבבינאוויטש מפאריז כתב לי ע"ז : המחבר מתנות כהונה טעה כי גלגלת הנקבה בגלגלת הזכר, ואין כל חלוק ביניהם עכ"ל. וכה יאמרו כל הרופאים המומחים וחגב ספר רפואות זה זכות לזכות עוד בספרי רפואות המומחים בספרים שונים ועל כלם תשתל מעט מחכמי הדור להגיד לי היפנם עוד בימינו בחולדות הספרים הגדולים. וחלה הם :

ח') בגרהות (' ע"ג) : ו' דברים עשה חזקיהו וכו' גנז ספר רפואות עכ"ל. ויעוין תכותו פי' המשניות להרמב"ם (פסחים סוף פרק ד').

ג) בספר רקפלה לר' יהודה בן קרים (לד 28 ד"ה לו מרוח תשך) נזכר ספר רפואות וג' עלות ממנו: מי שנמרחו אשכיו והעלות הסן מורות למדי תשר נכתב בלשון ספרי קדשנו או בלשון המשנה. חולם לא נדע מי חברו ומתי התחבר.

ג') בפיהוש סדר טהרות המיוחס לר' האי גאון (חגו ורעי כתת לי החכם ר' ב"ג מפאריז מיחסים אותו לר' שר שלום גאון ע"פ רחיות חזקות) כתוב (עוקלין פ"ג מ"ד ד"ה לולבי זרדים ושל תדל : לולבי זרדים של אדל. לישה דאמרו עדל. ומלתי בספרי רפואות שמפרש כל שם עשבים בלשון יוכי ובלשון תרמי : עדלא דמי לפוגלא והוי כמוגיל (?) ועלין מיא ושטרין לגרגא עכ"ל. והשתקתו בלשון עברית כה הוא : עדלא דומה לענן והוא כמוגיל (?) וישחטו את מימיו וימרחו בהם על השחין הנקרא גרב (ויחי). וע"ל. כי שכחוב בפי' ר"ח על שבת (פרק ר"ע ד"ה שקשין כגידין). "פרישוהו רבנן בלשון ארמית הרווקאלי". ורמז על ספר רפואות הזה שמפרש שמות כל העשבים בלשון תרמית. ומה רבה תשוקת כל דורשי קדמוניות. כי נגלה המטמון היקר הזה לעיני השמש. הן קרוב מאד תשר על פיהו יגלו לנו הרבה חדשות ונלרות בעשבי העשבים. וגם יתגלגו לנו הרבה שמות העשבים המזכרים ברפואות תלמודנו ומוכל חולי להשתמש ברפואות ההן. וחבל גם עליו גם על : מגלת סממנין (יומא ל"ח ח'). הדומה לו קלח דחנדין ולא נשתכחין.

ד'). בערוך (ערך ווחן) : גידי פחדיו תרגום ווחניה דפחדוסי. פי' ווחן הוא גיד בספר רפואות עכ"ל. וע"ז בהערה 14 לחולדות רבנו נתן בעל הערוך : והכוונה היא בגי בפק לחיזה ספר רפואה בלשון ערבי. שרק בלשון ההיא הורחת אלוותין הוא גידי הלב חשר תלוי בהם החיות. יעויין חלקלין בהעתקת ווחלב קוף קאפיטעל ס"ט עכ"ל. ואנכי חומר כי בלי ספק לא נוכל לחמר על נוכחה חנושה ולכה כה כזאת היותה : בלי ספק. הן גם כי נחרץ נשפט חשר רק בלשון ערבית הורחת : אלוותין הוא גידי הלב חשר החיות תלוי בהם. יוכל היות בכל זאת שספר רפואות שהוצא בערוך היה כתוב בלשון תרמית. ישן שם המתרגם החרמי השתמש בלשה הערבית הזאת בתרגום חרמי מדוע לא ישתמש בה גם כותב ספר רפואות בלשון תרמית ? וגם חשר כתב בעל הערוך : בספר רפואות. ולא : בלשון ערבית כבמקומות אחרים. נראה, כי לא ידע היות השלה הזאת ערבית ולא

רחם לפרוש לותם בספר כתוב ערבית, וקרוב יותר שהוא רומז לספר רפואות המוצא בפי עוקלין הכ"ל.

ח') בפי' רס"י על סופטים (ט"ו, ט"ו) כתיב. לחם. ראיתי בספר רפואות שקורין בלחם סיוגא מן המכה כתיב עכ"ל. גם בפירושו על פוטה (ח' ח' ד"ה לחדם) כתוב: יש שקורים בדברי הרופאים מכירה שחורה, ויש שקורים מכירה לחדומה עכ"ל. ולא ידע מה הוא ספר רפואות הזה. ואפשר הוא ובלשון נכתב, ואתי נכתב, ואני ואני הרופאים החלה. וקרוב מאד כי מעט דברי רס"י חלה נפגם בגיחת בזכרון לים לחד לשטוב שרש"י עלמו חבר ספר רפואות. יעוין שפתי יחנים (לות רי"ם שמות בפרי רפואות).

ו') בספר רחב"ן (קכ"ג, ח') ובספר רפואות ראיתי דחסה שמתעברת ופגעה בפום זכר תחלה ליכה יולדת עד י"ג חדם [יסודתו בשחמר: בחמה בפה טמחה לי"ג חדם (בכורות ח' ח')] והבן]. עכ"ל. השחמר הזה לבדו יספוק להוכיח. כי בספר רפואות זה לא היה מכלכל רפואות טבעיות רק רפואות סגוליות, ועוד סגוליות חסר לא הוליח לותן הטעין. יעוין מורה נבוכים (ח"ג פי"ז).

ז') בשער הגמול להרמב"ן: ובספרי הרפואות ליונים הקדמונים וכן בפה היהודי בספרו כי בפלקיוס מכס מקדוני ואחרעים לים מן החכמונים מלומדי הספרים הלכו הלוך בארץ, ועברו מעבר להודו קדמת עדן למלח קלת עלי הרפואות ועץ החייט. למען תגדל תפלחתם על כל חכמי הארץ. ובנותם לל המקום הטוב ויבדק עליהם לבע החדש המתפכח ויתלהבו כולם בשביבי הבדק ולא נמלט מהם לים. ותשבות חכמת הרפואה מן הארמים [ל"ל: החרטומים] הסם יוסיף רבים וכו' עכ"ל. והנה בחסר ראיתי בזה שם: אפף היהודי העלה זכרונו על לבו. כי ידידי החכם ר' ב"ג ז"ל הכ"ל דבר כמעט רגע על תורותיו בפתיחתו בספר דפלחה הכ"ל ולקחתים ושמתים לנגד עיני. והנה כתוב גם. כי בספרי רפואות חסר זכרתי בפי' ג' וב' שם לך בספר אחד חסר חנרו אפף היסודי. וז"ל ויסם [כ' יסודם בן קרים] את הדברים חסר שמע מאלבד בילקוטו ויסיו בידו למשמרת, וגם את ספר רפואות חסר כתבו לים עברי בימים מקדם בעוד היסה שפה העבריה שפה מדברת. ושם האים הזה היה אפף היסחוני וכו' וילמוד ממנו לדעת חכמת הרפואה, ודברים אחדים לקח ממנו לבאר דברי כתבי קודם [הוא המזכר בפי' ג'] הוא ספר רפואות לאפף חסר הסכימו בו לגות לגותיו. רב שר שלום גאון בבאורו לספר עיהות חסר עלאתיו בברלין ואתבהו לאחי רם ויתבהו בדפוס שם, ויתן לו שם: קובץ מעשה ידי נאונים קדמונים. ושם לד 45 בעזר גם הוא ממנו [הוא המזכר בפי' ג']. גם בספר רחב"ן דף ל"ג ודף קכ"ג (ורוח להמוצא בפי' ו'). והרמב"ן בספר שער הגמול, וגם רס"י [בסופטים ובקוטה הכ"ל] זכרוהו לטוב. והספר הזה עודנו בכתובים בפרים ובאוקספורד ומינכען עכ"ל. ועלי קשה מאד להאמין בקדמות אפף היסחוני. וגם קשה עלי להאמין כי כל הדברים חסר הבאתי מספרי רפואות [מלבד המוצא בערוך] אלוהים בספר רפואות המיוחס לאפף. ואין לת בפתי להאריך עוד בדבר חסר אין שם מקומו אך אציגה בזה דבר אחד מספר אפף המוצא בפי' רד"ק על הוסע (י"ד ח' ד"ה זכרו כיין לבנון). וז"ל ורחיתי בספר אפף הרופא כי יין לבנון ויין חרמון ויין הכרמל ויין הרי ישראל וירושלים ויין הרי שומרון ויין הרי בפתור מגדים אלה היותו הם עליונים על כל מיני היין לרוח ולטעם אף למרפא עכ"ל.

חזקה עלינו שאלת סופרנו היקר והגנו להשיב בענין בקוצר מלין מרוב העבודה העמוסה עלינו, לדעת מתכונת ס' הרפואות לאסף ויצרפו ויתלבנו הדברים.

ס' הרפואות המיוחס לאסף בן ברכיה נמצא בכ"י מינכען ואקספרד, וזה לפני שנים הואיל הביבליוגרף המהולל מהרמש"ש נ"י להעביר איזו דגמאות במכ"ע

המזכיר, ולפיהן נתנהלה להביאן פה במקום הראוי, וזה תכונתו: בתחלתו ידבר על כחות האדם וברייתו של הגוף שהם ד' דברים לה ויבש וקר וחם, ומששת הטעמים וממחלקות הגוף ואיבריו, מתולדות הגידים העצמות המוחים, מטיפת זרע האם (דף ג') ממושב ד' מרה או מרירות, מברייתו של אדם ברחם, הנפש ומכון הגוף (בדף ח') מד' דברים שנברא הגוף דם וליחה ומרירה אדומה ומרירה שחורה (דומה להא דאיתא בסוטה) מהכרת פני החולה וממשלת ד' המוצים בגוף האדם; מרבוי המשגל משלשה מיני חלב שבבהמות ומהנגעים אשר תוצאותם מהמרירה בחלקי הגוף ורפואתם, ומרפואת הקדחת. מבעלי כנף ומשמונה מיני בשר, מחלב האם מעצם העצה ומעצם הראשון בגוף האדם. מ' חולאים המקורים. ממיני מאכל ומשתה מפרי עץ ומיני בשר. ומן המים, מימי טבור הארץ הוא ארץ הקדושה כל מימיה מתחזקים . . . .

מצמחים שונים הנקראים בלשון יון ארמי וערב (ובל"ס נזכר שם גם אדל ועדל בעוקצין, וע' בס' האשכנזי שמות הצמחים בארמית לדר' לעווי ואשר גם הוא השתמש בס' הרפואות לתועלתו) מהשתמשות הצמחים מתחלואי כלי העיכול ומחלת הקילום בבני מעים. בדף ל"ו: וידבר עוד אסף הירחוני על ההדשים לחדשי השנה וכל מיני רפואות בכל חודש בחדשו. וממיני משתאות ומשקאות שונים (דף מ"ה) השביע אסף את תלמודיו לבלתי קחת שכר רפואה וכו' כי אם בחסד ובנדבה לרפא את העניים ודלת הארץ וכו' ומזכיר שם מכל המחלות באלפ"א בית"א עד ת"ו ובלשונות שונות. ושם נזכר גם ע"ד מרוח אישך הגבקעים קרמיהם מבפנים מתחת לעור בשרם ולמים הנקוים במבושים ובאשכים (והרמש"ש מעיר פה: ולא הוא כמ"ש ברוסלה לר"י בן קריש בשם ס' הרפואות ע' מכ"ע לגייגער I 310) מנגעי גיד הנשה, נגעי הגדמים (הרבוי מגיד כמו בערבית „גדיאם" ואולי נזכר שם אלוותן!) ממוכי שחין שונים וממשתה לכאב הרגלים שנעשה לאגריפס המלך משמות צמחי הרפואה ותרגומם בערבית בארמית ויונית (והרמש"ש מעיר שם לפ"ז גבונים דחז"ל (טהרות) מצאתי בספר רפואות שמפרש כל שמות עשבים בג'שון יונית וארמית) עד"מ האזוב שבצורים נקרא צתר (בשבת ק"ח נמצא צתרי) ובערבית צעתר והוא בלשון יון תימון (Thiman) בדף ל"ד: ועל מיני היין ועל מיני השכר . . . שכר של חטים שעורים שכר לדבש, יין הלבנון ויין חרמון ויין הכרמל ויין הרי ירושלים ויין הרי שומרון ויין כפתור ויין מצרים שבע ת היינים האלה העליונים על כל מיני יין, ויתר המינים הבל בהם לעומת אלה (ובפ' הרד"ק להושע י"ד טעות נפלה וכתיב מן, במקום יין והרי כפתור, למותר. הרי ישראל, כתיב הרי ירושלים).

ממשתאות ורצפים שונים וממיני השתן.

באיזה לשון נכתב ס' הרפואות יחשוב הרמש"ש ויחליט שבלשון סורית יותר מבערבית היה מקורו, ומפני שלא נודע לנו תרגום מלשון סורית חוץ ממשלי זאסהום, לסופרי ישראל, לזאת, שאלתו תק"ו. — וצונץ מזכיר גם כל אלה המקומות שם' הרפואות מוזכר בספרות ישראל, ואומר שם שבי"סקיוני מכנהו „אסף החכם".

והח' רמש"ש מודיע לנו במכתבו מחדש חשוון כי יעניק את אוצרנו בתוכן מס' הרפואות ופרקי אפוקרט, ואם לא יאחרו -המועד נפנה למו מקום במהלקת אוצר- החכמה, להנחיל אוהבנו תושיה. —

פ"ש המעריך

12). נשיב הסירים רבה (פסוק כי טובים דודיך עיין ד"ה שנאמר גר לרגלי) : וכמשל המובאים לא יכשלו הרגלים כי אם לתשומת העינים עכ"ל.

13). נגרשתיה רבה (פרשה ק' ד"ה לחמור) : ויש ליתנו עפ"י הקבלה עכ"ל. ומס (פרשה י"ג ד"ה המשל זה נגרילה) : ולפי שם שנה לפי הקבלה המעורכמת ל"ל נהפוך עכ"ל. ומס (פרשה פ"ז ד"ה לאלהים) : ובספרי הקבלה מליצו בזה טעמים לשנה. ומי שים לו חיך יבח ויטעם עכ"ל. ובשמות רבה (פרשה ה' ד"ה ס"ג לקחן פ' יתרו) : ומה שלא נחלק בתחלה לעי קולות יש לו סוד בחכמת הקבלה עכ"ל. ומס (פרשה כ"ח ד"ה לשנעה קולות). יש לו סוד למביני דעת עכ"ל. ובקיקה רבה (פרשה י"ג ד"ה אין תורה): ויש לו סוד ליודעי חן עכ"ל. ובשמדר רבה (סדר קרח פרשה י"ח ד"ה שבעלי דיניו) : ויש לו סוד על דרך הקבלה שהגבית התיכון רומז למעשה עכ"ל. ומס ומס (ד"ה עד אשר לרעך) : והמקובלים כתבו שרומזים לשבע ספירות מחסד עד עטרת. ועיין בשערכת

השמות עכ"ל. ובדברים רבה (סדר דברים פרשה ו' ד"ה לעורר כל) : ואולי כיון למדת הדין הנקרא כל והיא המוקפת נקמת השם בכל מקום וכמו שפירש בו בעל שערי אורה בספירת כלה עכ"ל. ומס ומס ומס (ד"ה הנורא ליולדה) : יש בו סוד וכו' והוא סוד קיצון בעטיעות וכו' והמקובלים כלם פירשו כך בפרשת עגל וזולתה עכ"ל. ומס (סדר סופטים פרשה י' ד"ה מיכאל כולו שלג) : לפי שם שמלת שהם בפי' המקובלים וכו' וזהו שפוך הסדר המורגל בפי' המקובלים וכו' עכ"ל. ובשיר השירים רבה (ו' ו' ד"ה נכנסת ישראל) : כולו יתוש בדרך הקבלה עכ"ל. ומס ומס (י"ג ד"ה בגני): ואולי הוא ע"ד הסוד עכ"ל. ובאיכה רבה (פסוק חזכרה בניתי ד"ה נכנסת ישראל) : יתוש הוא למביני דעת עכ"ל. ומס (פסוק לדיק הוא ד' ד"ה והסרכור) : וע"ד החמת הוא יתוש למביני דעת עכ"ל. ומס (פסוק היכה יעיב ד"ה ותפארת ישראל) : כיתוש לחכמי החמת עכ"ל. ומס (פסוק אתה ד' לעולם תשב ד"ה אתה ד') : ליודעי חן יש בו סוד עכ"ל. רואה והביטה עם יקרים לו הקבלה עד אשר קרא את נעליו : מביני דעת — יודעי חן— חכמי החמת.

14). בויקרא רבה (פרשה כ"ג ד"ה שליך מנגד) : ובספר גן סירת חיתה שעוף אחר הביא חותו עכ"ל. ובשמדר רבה (סדר קרח פרשה י"ח ד"ה ובישא לה מטי) : ובישא לה מטי גרסינן : וכ"ה בספר גן סירת עכ"ל. הרחמן חיננו לפניו והאחרון ישמו לפניו.

15). נגרשתיה רבה (פרשה ק"ח ד"ה בגיעתך) : ובלשון ירושלמי רגיל הוא להביא ע"ן אתא ח"ח עכ"ל. ובשמדר רבה (סדר שמדר פרשה ו' ד"ה שנא שם) : ובירושלמי שכיח מאד להחליף ו"ן במ"ם . אלם אלן . רשות הרבים הרבין . חמידים הסידין . וכן הרבה עכ"ל . והשאר האחרון ל"ע.

16). בויקרא רבה (פרשה י"ח ד"ה תרגם עקילס) : וס"ג בירושלמי דמועד קטן אתנסייה עולם שלין בו מות . ובירושלמי דפ' הקורא את השמע גרס אתא גייסא עולם שלין בו מות ובקור אתא גסייה (המעתיקים לו המדפיסים השמיטו את הקודות . וכן השמיטו הרבה נוסות בספר הזה) ואע"פ שפירשו לה מלאתי מ"מ לא דבר רק הוא . כי הוא כתוב על קלף יען נושן עוד ויפה ומזקנים אתבונן עכ"ל. ובשיר השירים רבה (פרשה ה' פסוק ידיו גלילי זהב ד"ה כדברי ר' מניטא): שמלאתי בירושלמי קלף יען נושן עכ"ל. ובפתיחתא ח' דאיכה (ד"ה ס"ג מתעסקין בה) : כך מלאתי בירושלמי דכתיבא יד עכ"ל. ובמדרש איכה (פסוק בני ציון היקרים ד"ה לפעורה אלא ח"כ הופך) : כך מלאתי בכתיבתו ונקודתו בירושלמי כתיבא יד על קלף יען נאד עכ"ל. ובב"ר (פי"ח ד"ה אלא על ישראל) בירושלמי בשם ע"ז פ' הסוכר בירושלי ישראל נקראו בירושלים ולא שם עובדי אלילים עכ"ל. ולפי שעון אזה בכל שם ע"ז והוא לך בשם קדושין (פ"ח ה"ח). וזה מורה שהירושלמי שלו היה עשוה מהירושלמי שלנו.

17). בשמדר רבה (סדר נשא פרשה י"ג ד"ה ס"ג מתגלגל בכך) : ס"ג מתגלגל בכך. וכן במדרש תהלים בתיבת יד עכ"ל.

18). נגרשתיה רבה (פרשה ל"ד ד"ה עגלה ערופה) : וכן מלאתי בפי' רש"י על קלף יען נושן מאד עכ"ל :

19). נויקרא רבה (פרשה ט"ו ד"ה יעטוף) : ומלאתי נמדרש חיוב מה יעטוף ? משלהו כד"ה נהתעטף עלי רוחי עכ"ל .

20). נויקרא רבה (פרשה כ"ט ד"ה עווקים) : עווקים . לפי הענין פירושו מעלות . וכן מלאתי נמדרש יפעיה עכ"ל . ונמדבר רבה (קדר שלח פרשה ט"ז ד"ה נעפיתם קלון) : וכן כתיב נמדרש יפעיה עכ"ל.

21). נמדבר רבה (שם ופס ד"ה שפתה כוסית) : ס"ג נמדרש תרי עסר עכ"ל. ושם (קדר נלק פרשה כ' ד"ה ס"ג נילקוט ונתנחומא) : ונמדרש תרי עסר עכ"ל.

22). נבראשית רבה (פרשה מ"ח ד"ה ערבי) : מלאתי נספר קלף יען כותן עכ"ל. ושם (פרשה כ' ד"ה שלשה ומחו) : וכן מלאתי כוש הגרשת נספר יען מאד עכ"ל. ושם (פרשה ל"ד ד"ה הרבה ממני שמעתי) : נפי' יען נפיוט של ר"ש עכ"ל . ונשמות רבה (פרשה ט"ו ד"ה רשנעם) מלאתי נפי' יען לדברי היעים וכו' ולא נודע לי הטעם ולא שם המפרש עכ"ל. ונויקרא רבה (פרשה י"ג ד"ה משקיים) : ומלאתי נקונץ יען עכ"ל. ונמדבר רבה (קדר נמדבר פרשה ג' ד"ה נפקד) : ומלאתי נקונץ יען . מספר הוא המנין נפרטות . ומפקד הוא המנין נכלל עכ"ל .

23). נשמות רבה (פרשה ג' ד"ה לחסות) : ונקשתי ולא מלאתי מאמר זה נשום מקום זולתי פה עכ"ל. ושם (פרשה מ"ג ד"ה לישטליפטקין) : לפי הענין הזה פרים משוגים. ונקשתיו ולא מלאתי עכ"ל. ונשיר השירים רבה (פסוק לסוסתי ד"ה ס"ג רלה עם נים) : נקשתי ומלאתי מאמר זה נכמה מקומות ונכל אלה לא מלאתי כתוב זולת עכ"ל . ושם (פסוק אמזן לנו שועלים ד"ה קיניגין) : יגעתי ולא מלאתי פירושו עכ"ל . ונסוף הפתיחתות דליכה : מאמר זה נקשתי וחפשתי נחיפוש ירושלים יגעתי ולא מלאתי עכ"ל .

24). נקהלת רבה (פרשה י"ג ד"ה תני החזק) : מלאתי פי סופרים וספרים נאור מאמר זה ואין מגיד לי עכ"ל.

25). נשיר השירים רבה (פסוק ישקני ד"ה לפרקולמון) : הוגד לי שהוא נלשון ערבי ענין לחנם ומאחס עכ"ל. ושם (פסוק לסוסתי ד"ה ס"ג רלה עם נים) : והוגד לי שהוא נלשון ערבי גם ופלא גדול עכ"ל . ושם (פסוק אחזו לנו שועלים ד"ה קיניגין) : ומלאתי פי שים אחד נקי נלשון ערבי ואמר שמצאתי לו אפס קלמו עכ"ל. ושם (פסוק עד שיפוח היום ורחפון ד"ה נתר לביתון) : ומגיד לי שים נקי נלשון ערבי וכו' עכ"ל : והכתוב נפסוק ומסכני (ד"ה לעליק) : עוקי הוא שבועה נלשון ערבי . ומלת לא הוא תקון הלשון כידוע עכ"ל . ידע לך מפי ספרים או מפי שמועה . והכתוב נפסוק תורי זהב (ד"ה המרגול) : המרגוע נלשון ערבי עכ"ל, לקוח מערוך (ערך מרגל) גם כי לא נזכר שמו. וכן הכתוב נשמות רבה (פרשה ל"ז ד"ה פריקאטור) : נרשה דל"ל פאקולאטור והוא מלין נלשון לטין [לאטיין] עכ"ל. לך הוא מפי ספרים או מפי שמועה . כי הוא עלמו לא ידע לשון לאטיין . כאשר יוכיח הכתוב נבראשית רבה (פרשה כ"ג ד"ה אתליטין) :

ומצאתי פי' שלשון לטי"ן וכו' עכ"ל . (פרשה ע"ט ד"ה קמוליה) : **מצאתי** נלשון לטין וכו' עכ"ל . וכן הכתוב נדברים רבה (רשם פרשה ז') : וכן נלשון לטין קורין כן נילוד דנרים עכ"ל. הוא לך מפי ספרים או מפי שמועה . ויוכל היות לפוח אשר גם המלה הלפתים שהניא נשיר השירים רבה (פסוק דומה ד"ה את לומר) ידע לך מפי שמועה .

26). מלבד הטגיאות אשר הראה ר' מנחם די לוזנאנו נספרו : **המערך** [מלות : אלטיקי . ליטום . תנגריא . מלרוזאנטיות . מותנטיאות . מיספקטאות . תפטוניות . ליקוטטא . לקסיתון . מרכיסטם . מירכנדי . לים . מתנסיאה (פה דנר עליו קטות מלה . שרי ליה מרים) ניניא . נייכם . נלוזאמות . ניעתא . נורנן . נגר . נודלת . נגם . נסנא . נרמסיין . נת . נוחתי . דאומעיקום . דנלוס . דיותי . לספקי . דרך נו . הדרכון . זיין . זמר . חנר . חי . חול . חדוש (פה הראה שגיאה נלשה . כי נעלם ממנו פסוק נשגזרת ו', ט"ז יעו"ש). חלטן . חלק . חנם . חטוקא . חפון . חפוסתא . חנר . קורנא . טוסקין . טניתא . טח . טופס . טקס . טיכוניא . טריפולי . יהושם (גם פה הראה שגיאה נלשה כי נעלם ממנו הכתוב נס' דנרי הימים) . כתיתי . כדור . כימומיקיא . כרכון . לוד . לוח . מעלין . מלכיא . מנה .

מן. מסתיתן. נגל. נכה. נגיח. קנן. סל. סיגנטרי. קר. עדות. עכב. עלוכה. פתח. פכמין. פלייח. פולמקאות. פסיפס. פסקינום. פון. פקעת, פרע. פוריטקטור. פרייני. לאות. לפר. לורך. לרע. לרף. לותרת. קנר. קדים. קטיקטון. קילוני. קלם. קפל. קוליכון. קלן. רזח. רקם. שגגה. שתם. תחלם. תגופולין. תולעות. תרף תורה] . יש בו עוד שגיאות. ולפלה הן :

ל'). נגרמתית רבה (פרשה י"ב ד"ה נמדה): שמורד ומעבר שלא ידעו בו ג' טיפין מנקב לחד כדתניין פ"ק דתענית שחלמלא כן לא יוכל העולם לעמוד עכ"ל. לא לתניין כן פ"ק דתענית כ"ל פ"ק דמ"ב (ע"ז, ל') ובלשון: שלא יהיו שתי טיפין יולאות מדשום לחד. שחלמלא שתי טיפין יולאות מדשום לחד מטשטשות את הארץ ואינה מוציאה פירות. לך נעניך לחד כתוב שם למעלה: שחלמלא וכו' מחריבין את כל העולם.

ג'). שם (פרשה ע"ז ד"ה פותח): שמגריפה לחת שתם כל ד' רלשי נהרות. כדחמר שקל קלא שתח ניח (פסחים ק"ג ג', ר"ה כ"ה, ל'. שבועות י"ח ג'). עכ"ל. שתח לינגו מורה על שתימה כי לם על זריקה. ככתוב בפי' רש"י שבועות שם: שתח ניח. זרק בו עכ"ל. וכן מוכיח הענין בשלשת המקומות הנ"ל. וכ"ה בערוך (ערך שתח ג').

ג'). שם (פרשה כ' ד"ה לח יכנוס): וקרוב לשמוע שה פי' לחן עזרה שפירש שהוא רמז ומזהיר שלא יעמד ממנה העומה עכ"ל. לא לחן עזרה פי' כן כי לם המכתיבים ולחן עזרה שבאהו להבל ולריך. יעוין פי' לחן עזרה על פסוק לא יכנוס (דברים כ"ד, ו'): לא יכנוס רחים ורכב. תמרו המכתיבים: כי נדבקה זאת הפרשה עם ומתו לת לשתו. כי רמז לממכב. כי לקור שיעמד עין המשכב. וזה הבל וריק וכו' והלמת שהוא כמשמעו שלקור לשדם שיכנוס רחים עכ"ל.

ד'). שם (פרשה כ"ד ד"ה זה תולדות): שפר היה לו לשדם הרלשון שנתן לו עין המניט כדלימא נמסכת ג"ז פ"ק עכ"ל. נכל מסכת ג"ז לין שם עין מזה רק בג"מ פרק שניני (פ"ח, קע"ב) כתוב: לדידי חזי שפרא דשדם הרלשון וכתוב ניה וכו' עכ"ל. שבל לא מזכר שם שנתן לו עין המניט. ודרך לגב לעיר שהוא קורה שכתוב בע"ז (ה', ל'): וכי שפר היה לו לשדם הרלשון?

ה'). שם (פרשה כ"ח ד"ה שלפח ליין): ונמסכת עבות תקוע שלפח ליין עכ"ל. תקוע הוא שלפח לשון, וקרותים והטולים הם שלפח ליין, ככתוב בעבות (פ"ח ע"ג. וע"ו).

ו'). שם (פרשה ל"ח ד"ה גלגין): גלגין דטיטורי. כך התרגום של תרגות לורים עכ"ל. התרגום של תרגות לורים הוא לך: אזמלון חריפין. יעוין תיב"ע (יהושע ה', ג'), וגלגין דטיטורי לינגו כי שם לשון העדרם.

ז'). שם (פרשה ל"ג ד"ה פוקעת): כמו נוקעת בחלוף לותיות נוע"ף כד"ח בעבות מעשרות הנקר לעניים כמו הפקר עכ"ל. לין זה בעבות מעשרות כי שם בעבות פאה (רפ"ו).

ח'). שם (פרשה ל"ג ד"ה מנסרין). בפרק קמא דשבת נהיר ותכים עכ"ל. לין זה בפרק קמא דשבת רק בפרק בתרא דשבת (קכ"ו. ל').

ט'); שם (פרשה ל"ו ד"ה שתם שלח בעדה): ודייק מדכתיב מן היין משעו מן היין כולו ולא שם ליקח מעמו בעדה משועבת עכ"ל. הוא תמוה מאד. כי בכל מקום משעו: מן שת כולו יעוין לדוגמת פי' רש"י ויקרא (ל', ג'): מן הבהמה ולא בולה. להוליא שת הרובע ואת הנרבע עכ"ל. וכן הש"ס שאר פרע למעוך עכ"ל. ופי' רש"י: מעט ולא כל עם. ומס (י"ב, ג'): מכם ולא בולבם עכ"ל. ולי נראה. כי ל"ל בעדה שם: ויפת מן היין וישכר שתם שלח בעדה. והרלים הוא לפוף רק מן: וישכר.

י'). שם (פרשה ל"ז ד"ה שריה ועתיד): כדחמרינן בקדושין לחמרו לו לרי יוחנן ליכא בני בבל תנאי לחמר כתוב למעלן ירבו יעיכם על האדמה עכ"ל. לין זה בקדושין כי לם בנרכות (ח', ל').

י"א) שם (פרשה מ"ג ד"ה דחמרי): הכעים. כדחמרינן פ"ק דסוטה. ובחולין דף

מ"ח למריח נך וכו' מאן דאמר דאמרת. פי' מי הכעיסך עכ"ל. בפ"ק דסוטה אין כל מלומה מזה רק בפרק שביעי דסוטה (ל"ה, רע"ב) כתוב מאמר: מאן דאמר דאמרת.

י"ב). שם ושם (ד"ה דאמריה): שם גדליס תמרים הרבה כו"ם נכרתי עין גדי עכ"ל. הוא תמוה מאד. כי ליכבה עורה: נכרתי עין גדי. על גדול תמרים הרבה שם? וכתוב מאד לאמר בפירש: שמכוח הכופר אשר נרשם הפסוק כים לומרים המוצאים בפי' הרמב"ע שם שהוא הכותבת וכותבת הוא תמרה.

י"ג). שם (פרשה ע"ד ד"ה כל שהוא מעמיד): וכההוא עובדא דר"פ קוף מסכת נזיר נתרץ דאמר כל גל וגל שנא עלי נעמתי לו רלמי וכו' עכ"ל. אין זה נקוף מסכת נזיר נתרץ רק נקוף מסכת יבמות (קכ"ח, ח').

י"ד). שם (פרשה כ"ט ד"ה דהוה מרקד): שהיה מרקד לפני הכלה נשלשה נדי דדם כדאיתא נרים כתובות עכ"ל. וכן נד"ה והוו רננן ונד"ה שנשתיה כתוב: נרים כתובות: וגל אלא אינם נרים כתובות כי אם נרים פ"ג דכתובות (י"ז. ח').

ט"ו). שם (פרשה ע"ט ד"ה שנאמר): והכי איתא נסדיא נפ"ק דמסכת ר"ה עכ"ל אינו בפ"ק כי אם בפ"ג דר"ה (ט', ג').

ט"ז). שם (פרשה ל"ז ד"ה ומקניע לכל מי רגון): וכן נפ"ק דנרכות מנית פסוק זה על הרבע מפתחות שאינם מסכרים נידי שלים עכ"ל. אין זה נפ"ק דנרכות כי אם נפ"ק דתענית (ג', ח', וג').

י"ז). שם (פרשה ל"ח ד"ה שירוי שילי). שילי נשון מולי. ומשמשה נלשה הוא היה רשמים נעבו וחליו עכ"ל. לא כן הוא. שילי הוא לשון כח נאמרים. והורחת: שירוי שילי הוא כהורחת: רשמים כחי נעבדית. וכך לפוף זה המולי.

י"ח) נשמות רבה (פרשה ה' ד"ה ועוטה קיות): נעת לידתן כדאיתא נפ"ק ליוב עכ"ל. תמהו: כדאיתא נספר איוב מוכיח למדי שאר פירש: חיות. חיתו שדי. כי נספרי ליוב לא יזכר רק מלידת חית השדה: שידעת עת לדת יעלי סלע חלל לילות תשמור (ל"ט, ח'). והוא שגגה גדולה. הן נאמת אין: חיות הכתוב פה כי אם: יולדות. כמו: והחיה תבעול את הבהמל (יומא פ"ח, מ"ח).

י"ט). שם (פרשה ח' ד"ה שחן): שחן. לשם וקלם. כד"ה נשים שחלניות עכ"ל. אין: נשים שחלניות כי אם: נשים הן נשות רוח ורחפות לב. כאשר יוכיח למדי הכתוב נירושלמי (שבת פ"ו, ה"ח): תכשיטין למה הן לשורין? ח"ר זא על ידי שהנשים שחלניות והיא מתירתן לשנירתה והיא שכותה ומהלכת נהן ד' אמות עכ"ל. ויעוין שם פירוש הקלר אשר על הגליון: שחלניות. פי' נאותיות ונשות רוח עכ"ל.

כ). שם (פרשה נ' ד"ה הלחיות): הלחיות. תרגומו של הפתחות עכ"ל. אין לחיות כי אם תרגומו של הפילגשים. יעוין מתורגמן (שרש לחן).

כ"א). שם (פרשה כ"ל ד"ה אין לתה מנקש): וכעין זה איתא נירושלמי פ"ג דמסכת תרומות עכ"ל. אינו נפ"ג דמסכת תרומות כי אם פ"ג דמסכת נכורים. יעוין שם ושם.

כ"ב). נגמדנר רבה (שדר שלח לך פרשה ט"ז ד"ה של נעל): לשון חוק ועוב כד"ה שדה נעל עכ"ל. הוא קושר את אשר כתב הלחה (פרשה י"ז ד"ה נעל): נעל. נית השלחין שריכין להשקותו עכ"ל. ומאד נפלא נעיני אשר לא עלה על לבו להשוות דברי המדרש פה אל דברי המדרש שם ולהניח פה: שוקי. תחת שקר. ככתוב שם. ונם תמוה נעיני מאד אשר כתב שם שנעל הוא נית השלחין שריכין להשקותו. הן נרשם מסכת מ"ק כתוב נאר היטיב. כי נית השלחין לנד. ונעל לנד. וכי נעל הומשה שאין שריכין להשקותו יען"ש פי' המיוחס לרש"י (ד"ה נית הנעל): נית הנעל שדה הוא נעמק ואינו שריך להשקותו ואין נו הפסד אם אין משקין אותו עכ"ל. ולפ"ז לא תבין נם על מה עורה מלת: בעל. נמדרש.

כ"נ). נשיר השירים רבה (ו' ח' ד"ה לא הנחתי): כדאמרינן נפ"ק דנרכות מי שנכנס עם חברו לנית הכנסת וקדם אחד מהן וילא ולא המתין על חברו עורפין לו משלחו

פניו עכ"ל. לפ כן הוא. כי הכונה המתחית פה היא: ולפ הנחתי לחיים שיתחשמש בניח נמדרש יותר ממני. ושייתי תמיד מאחר שנח יותר מכל חיים בעבור שהנחתי הגדולה לתורה ומשוקתי העצומה להתדפק על דודים מחין ״ הפגות.

כ״ד). שם ושם (ד״ה ס״ג בילקוט למי׳ שעשתנו שידים בעולם): אף י״ל עשה אותנו ומשמרים ומשמרים וקרי ביה שירים בשי״ן פתוחה עכ״ל. לפ כן הוא. לך: וקרי ביה שרים בשי״ן קמוצה. כי הוא כמו: עשיתי לי שרים ושרות (קהלת ב׳, ח׳), ושרים כחללים (תהלים פ״ז, ו׳).

כ״ה). שם ושם (ד״ה בירוד): נפשות ותפל. והוא כלי חרס. וכמו שהשיב ר׳ עקיבא לבת קיסר עכ״ל. לפ ר׳ עקיבא השיב לבת קיסר כי שם ר׳ יהושע בן חנניה. ככתוב בתענית (ז׳, ח׳).

כ״ו). שם ושם (ד״ה היין ניכר בנוף): שפניו וכל גופו יתחדש שנאמר אל תרא יין כי יתחדש עכ״ל. הוא שגגה גדולה. כי: יתאדם שם אך אל היין ולא אל שותפו. ויעוין פסחים (ק״ח, ב׳).

כ״ז). שם ושם (י׳ ד״ה הא רבה): בתמיה וכי זה רבה והרי אינו אלא עקרות וכע״ש בפ״ג דמסכת ברכות עכ״ל. אינו בפ״ג רק בפ״א (י׳, ע״ב).

כ״ח). שם ושם (ד׳ ו׳ ד״ה וקרלו לו): לעתניאל כדאיתא בפ״ק דתמורה עכ״ל. אינו בפ״ק רק בפ״ב (ט״ז, ח׳).

כ״ט). שם ושם (ח׳ ו׳ ד״ה שבעה רועים): כך תשיב להו בפ״ק דיומא עכ״ל. אינו בפ״ק דיומא רק בפרק חמישי דסוכה (כ״ב, ב׳).

ל״א). שם ושם (ט׳ ד״ה הדועים): הדומים. לשון שנח ותהלה כד״א דוס לד׳ והתחולל לו עכ״ל. דוס לד׳ אינו לשון שנח ותהלה כי אם לשון תקוה ותוחלת כאשר הוא בכל הפירושים.

ל״ב). נחות רבה (פרשה ז׳ ד״ה ותחזי בה): ודייק ביפיה דקרא ותחזי בה ולא כתוב ותחזה בה וכן הוא בילקוט בהדיא עכ״ל. בילקוט אשר לפניו היה כתוב אין שמץ מזה. וגם כי בלי ספק בילקוט אשר היה לפניו היה כתוב כן. נחור אחד אשר לך מעתיק טוגה כתב כן. כי כאשר תומרים על נקבה: ותאמר. ותאכל. ותדבר. ולא: ותאמרה. ותאכלה. ותדברה. כן תומרים על נקבה: ותחזי. לא: ותחזה. וכל יודע התחלות דקדוק לשונו הקדוסה יתן ע״ז עדתו.

ל״ג). נחיכה רבה (פסוק רבתי בנויס ד״ה ונעטה): סורו עבר תרגם יונתן תורין נבטין עכ״ל. יונתן לא תרגם כתוכים. ככתוב בחר היעד בגגלה (ג׳, ח׳). יע״ס.

ל״ד). שם (פסוק היו לריח לרחם ד״ה לעקל): וכן הוא בפ״ק דסנהדרין עכ״ל. אינו בפ״ק. רק בפ״ג (כ״ו, ח׳).

ל״ה). שם (פסוק טעטו בחלץ שעריה ד״ה חלקו כנור): כד״א פ״א דסנהדרין וכו׳ עכ״ל הוא אך בפ״ב דסנהדרין (ו׳, ע״ב).

ל״ו). שם ושם (פסוק וינהם בחלץ ד״ה פעים): פעים. אין חנית. כהאי דאמרינן בפ״ק דבילה הללו בעלי פעמין עכ״ל. אינו בפ״ק רק בריש פ״ב (ט״ו, ב׳).

ל״ז). בקהלת רבה (ח׳, ח׳ ד״ה בעלון): בעלון ולא בהקב״ה ובפ״ק דג״ב חסיד ג״כ דוד עכ״ל. אין שמץ ממנו בפ״ק דג״ב. אך בעניניס אחרים כתוב שם (י״ז, ח׳): וי״ח אף דוד. ויעוין בספרי (ריש ספר דברים).

ל״ח) שם ושם (ג׳ ד״ה בניגון): בשתין ומורחא כד״א תחות סופרא ניחא עכ״ל יעויין שנידתו בשבת ד״ח.

ל"ע). סם ומס (ו' ד"ה והוא יענך) : ועיין בפ"ק דתמורה עכ"ל. לך בפ"ב (ע"ז, ח') ראוי לעיין. אבל בפ"ק אין כל מאומה.

מ'). סם (ג' ה' ד"ה ומסתות) : כמו שדרכו מז"ל בפרק החליל אבן שתים שמנו הוסתת העולם עכ"ל. בפרק החליל אין שמץ ענינו רק ישנו בפרק הוליתו לו אבר ביומא (כ"ד, ב').

מ"ח). סם ומס (ע"ז ד"ה כתבן טב) : כדאיתא בגמרא שבת שמור לר"ע רק לר' ישמעאל אמר לבלר אבי יעו"ש.

מ"ג). סם (ג' ז' ד"ה כך הוא בא בקולי קולות) : עיין בפ"ק דברכות עכ"ל. העיון ראוי להיות בפ"ב (כ"ו, ב'), ובפ"ק אין כל.

מ"ב). סם (ז' ז' ד"ה אינה ת"ח) : לעניין קדושין בפ' האיש מקדש עכ"ל. לך בפ' גט פשוט (ג"ב קס"ח, ח') ראוי לעיין. כי כתוב סם: האי גוונא מרבנן דאזיל לקדושי לאיתתא כיבר עם הארץ בהדיא דלמא מחלפו לה מיניה עכ"ל. אבל בפ' האיש מקדש אין מאומה לעיין עליו.

מ"ד). בחסתר רבא (פסוק בהרחותו ד"ה דטמאתא) : וטבלת פתך תרגום חוקלום ועמיסי סעדך עכ"ל. חוקלום לא תרגום כי אם תורה גבלה. ככתוב בגמגם (ג', ח').

27). יעוין הערה 5 המובא מספר מבשרת ציון.

28). בשמות רבה (פרשה ל"ו ד"ה ח"ג חור זרוע לגדיק).

29). ע"ז עדה המלבה אבר כתוב בה: שהרבה לבאר התורה כהנה וכהנה.

30) יעוין שפתי יכנים. וחוכר הספרים החדש לבן יעקב שם הספר החוא.

31) יעוין חוכר הספרים הנ"ל שם ספר : אורי וישעי.

32). יעוין שפתי יכנים שם רבה וחוכר הספרים הנ"ל שם מדרש.

33). יעוין קונטרס המגיד (לד 12 הערה 2): פירושו מתנות כהונה אינו נמלא בשלמותו כי אם בדפוסים הראשונים וביאנים עכ"ל. ובלי ספק לך יד המדפיסים המקלרים את הספרים למען הרחיב שבהם היתה בעטל הזה.

34). אלה הקשונים אבר עלו בו ואני עקרתים :

ח'). בגרשתים רבה (פרשה מ"ג ד"ה דאמרי) : ובחולין דף מ"ח אמרינן בך עכ"ל. תחת : מ"ח . ל"ל נ"ח. ותחת : בך. ל"ל : בקתא. יעו"ש.

ט'). סם ומס (ד"ה בעל הקורה : ודרש זאיש לשון זיז עכ"ל . תחת : זיז . ל"ל : מזיז. וכוותא אל : מזיז כגורה (יבמות ק"ו, י"ח), שהוא כמו מזיו לפי דעת גדולי המגהיים. והוא מתאים עם : זיותנה אבר בגודם .

י'). סם (פרשה מ"ה ד"ה מלוג): הבעל אוכל פירות ומניח הקרן עכ"ל : תחת : ומביא . ל"ל : ומניח .

י'). סם (פרשה ל"ח ד"ה שלשה ימים) : בספר יהושע גרס יותר משלשה ימים עכ"ל. מה : ספר יהושע ? וכ"ל. כי למגרשתסונה היה כתוב : בס"י גרס וכו' והוא ר"ת: בספר ישן. וכן דרך המחבר זכה להביא פעמים רבות מוספחות מספר ישן. לך מעתיק שוגג ומשנה חשב כי : בס"י הוא ר"ת : בספר יהושע וכתב כן בפירוש.

י'). סם (פרשה ל"ח ד"ה שלשה גזורים) : שלשים לדיקים הנקראים ככף כמו שפי' רש"י ז"ל בפ' גיד הנשה. בירושלמי ז"ל אלו לדיקים שאין העולם אחר מהם וכו' עד שאתר ואחרהם היה יהיה וגו' יהיה בגיעטריא שלשים עכ"ל . הוא משוגש כמגואר לכל קורא מסכיל. ובלי ספק כה ל"ל : שלשים לדיקים הנקראים ככף כמו שפי' רש"י ז"ל בפ' גיד הנשה. וז"ל הירושלמי אלו ל' לדיקים שאין העולם אחר מהם וכו'. והוא רומז אל הירושלמי היה פרק אין מעמידין הנזכר בדבור הקודם. ולא אל ירושלמי דפ' גיד הנשה אבר לא היה ולא נברא עוד. וזה יסיח לאל הכתוב בגן יוחאי (מעשות ומעשות מעשה קכ"ט ד"ה מסכתות קטנות) : ורחיתי בפי' מדרש רבה הנקרא ידי משה שכתב (בר' פל"ה סי' ג') : ובירושלמי פ' גיד הנשה אמר מ"ה לדיקים ותמהתי עליו שזכה

לרחות ירושלמי סדר קדשים מה שלא זכו קדושים עכ"ל. ובלי ספק מלת: ובירושלמי אסר בידי שמים ט"ס. כי משמע: מ"ה צדיקים כתוב בבבלי פ' גיד הנשה (ל"ג, ב'). ובפלא נעשיי אסר לה הניח בעל בן יוחאי גם את דברי מתניות כהוגה הכ"ל.

ו'). בשעות רבה (פרשה כ' ד"ה כפון): כפון. חשוב. כן פי' רש"י מגלת רות עכ"ל. אין שמץ מזה בכל פירוש רש"י על רות, לא ברשתו, ולא בתעלתו, ולא בשופו, ולי אין כל ספק אסר השתבש וכ"ל: כן פירש רש"י במס' מגלה. וכוונתו לאסר כתוב שם (ו' ג' ד"ה שפוכי): שפוכי. כפון חשוב בלשון בריית עכ"ל. ואולי ל"ל: ארמית. תחת: בריתא. ויעוין תוס' קוף ע"ק (ד"ה מלן כפין):

ז'). שם (פרשה כ"ה ד"ה אין לתה מבקש): ובמסכת שקלים בפ' אמר להם הממונה עכ"ל. תחת: אמר להם הממונה (שהוא במסכת יומא). ל"ל: אלו הן הממונין (שהוא במסכת שקלים) יעוין שם ושם.

ח'). בויקרא רבה (פרשה כ"ג ד"ה שערותה רבנן): שערות כמו שערו לותה. והוא לשון קלר כמו יומא קדא בלשון תרגום ירושלמי. תחת: יומא חדא. ל"ל יומחרא. שהוא קלר מן: יומא חדא בלשון תרגום ירושלמי. ויעוין תרגום ירושלמי בראשית (י"ט, ל"ד) שעות (י"ט, ו') ויקרא ז', ט"ז).

ט'). שם (פרשה ל"ד ד"ה ואיש מככים): פי' ר' שעדיה גאון איש בישמי וכו' עכ"ל. בהערותי על פי' כ"כ לרש"י (פסוק ואיש מככים) נדרתי של"ל: רש"י. תחת: רס"ג.

י'). שם ושם (ד"ה עם לחם): בשמכת משקין שהוא קוף שהם קדרים עכ"ל. בלי ספק ל"ל: עוקצין. תחת: משקין. כי לך עוקצין הוא קוף שהם קדרים. וכן ל"ל בשמדם. ומשקין הוא כנוי למשכת שוער קטן בעבור שהתחלתם בשלת: משקין.

י"א). בשמדבר רבה (פרשה ט' ד"ה המקבלו עליו בלוזה). פי' רש"י בפ' ד' מיתות שכולן מדת שלמת הוא וכו' ובלשון משכנז פי' המקבלו עליו בלוזה שלא בפניו וכו' עכ"ל. תחת: ובלשון אשכנז. ל"ל: ובלישנא אחרינא. ויעוין פי' רש"י פ' ד' מיתות (ס' ע"ג ד"ה והמקבלו).

י"ג). שם (פרשה י"ח ד"ה כ"ד בפריס). ל"ל: נחום. תחת: נחמיה. יעו"ש היטב.

י"ג). בשות רבה (פסוק ותאמר נעמי לשתי כלותיה ד"ה מגלה זו): שהרי למדים ממנה קלת דיני גרים ודיני חליצה וקנין מ' רומז להות עכ"ל. השתבש עד מאד. וכה ל"ל: דיני גרים ודיני קנין בחליצה. (ר"ל קנין ע"י חליצת ושליפת הנעל). ופה הוא קוף דבור אחד. ואחריו ל"ל דבור שפ"ע כזה: אחת רמז להות. והוא שם אל הכתוב שאמר השתחיל יתן ד' לכם: אחת מולאת.

י"ד). שם (פסוק ויען בועז ד"ה אמר רב חסדא): בילקוט משמע שהריך להיות אמר רב חסא: שלמה רמז לה שלמה יעמוד ממנה ודייק שלמה שבתיבתו עכ"ל. פה נגזר שאמר אחר לשני גזרים. כי בחות ל"ל: בילקוט משמע שהריך להיות אמר רב חסא שלמה רמז לה שלמה יעמוד ממנה ודייק שלמה שבתיבתו. ור"ל שבילקוט נוספה מלת: שלמה. אחרי מלות: אמר רב חסא. וזה מלבדו הוא חדוש רב חסא. ומן: אסר בחת להסות תחת כנפיו מתחיל ענין בפ"ע ודרש על תחת כנפיו: שמעתו שים כנפים וכו'.

ט"ו). בחיכה רבה (ג' ג' ד"ה הפוכין): שהיו הופכין הכתות דכתיב דכרמון רמיו. רמיו לשון רגים עכ"ל. תחת: רבים (מלה אחת). ל"ל: רמה בים (ג' מלות). וכה בתנחומא (רחם פרשת קדושים): הוא אומר כרמון רמיו. כענין שבאמר קום ורוכנו רמה בים עכ"ל.

ט"ז). שם (ג' ו' ד"ה פוסקיטם): מעין המובח והוא לשון יון ממש עכ"ל. תחת: יון. ל"ל: רומי. יעוין ערוך ומוסיף (ערך פסק ג'). ויש בו עוד קשוטים אשר אין לאל ידי לעקרם. ומשם הכתוב בשיר השירים רבה (פסוק הציתני ד"ה עטרה לעקרת): ל"ל. דדייק עטרה שהיה לומר עטר כמד"ח בי' בניס לו' דגרים עכ"ל.

שהוא שמוש ומשוש. ונלי שפק מהולי שגיאה כאן פניו .

35). יעוין קוף הקלמתו .

36). יעוין הערה 62 לתולדות רבנו נתן בעל הערוך אשר להרב החכם הגדול מו"ה פ"י ז"ל : והנפלא הוא מה שהוציא בתשובת כהונה על המדרש ליזה פעמים בשם ספר הערוך ולא נמצא זו כלל . במדרש ליכה פסוק פרשה ניין ל"ך לוי כהדין נעגעא וכו' פי' מ"כ בשם הערוך, וכהר, ולא נמצא כלל בערוך. ומ"ר תלה שעלת מלכיה לרחומו . פי' מ"כ בשם הערוך. שם, ולא נמצא שם רק בשופך פי' אשה חולה. ו"ר (קוף פי"ח). לכסורה פי' מ"כ בשם הערוך. גיה הכהר, ולא נמצא שם רק ערך כפירי בלי שום פירוש עכ"ל. ועל המקרון הוער כאר בספר המערכי לר' מנחם די לונזאנו בלשון : ומתנות כהונה כתב בפי' הערוך גיה הכהר. ולא ידעתי אנה פי' הערוך כן עכ"ל . ועוד על הרבה דברים כאלה הוער זו יעוין עליהם .

37). בשמות רבה (פרשה כ"ה ד"ה למולייר) : מלאתי פירושו כלי שיש לו שתי גגות עכ"ל. הנה הביא פירוש הכתוב לפניו בערוך (ערך מלייר). לך בלשון : מצאתי. וזה מוכיח למדי שלפניו לא היה כתוב בערוך .

38). בברכות (ו' ע"ח, כ"ז, ב') כתוב : שדגים קטנים מפרין ומרבין ומדגין כל גופו של אדם עכ"ל. ופין בפי' רש"י פירוש על מאמר : מפרין ומרבין. ולכן נכתבו בו דגים ולא ידעו לו נכון את כותבו. לך בא"כ (שמות רבה פרשה ל' ד"ה דגים קטנים). כתוב : כלשהדיקן בעלמא שמדגין את כל הגוף ומדגין זרע עכ"ל. הנה פי' : מפרין ומרבין שמכנדין פריה ורביה בהלבושים זרע. והוא נכון מאד. כי כן מוכיח הכתוב בעדרם שם : הקב"ה משון להם דגים קטנים וכו' ומוליכות לגל בעליהן וכו' ומאכילות לוחן וכו' ונזקקות להן עכ"ל. וכ"ה בשושנה (י"ח, ג'). ורק שם לא מזכר : קטנים. כי אם : דגים סתם. והנה בא"ע המגיד (שנה רחשונה נו' 23). כתוב : דגים לא הביאו מאמר חז"ל: דגים קטנים מפרין ומדגין כל גופו של אדם. ומלאתי בדברי החכם להתעלפעד אשר העתים אשר מזונם ביותר הדגים כמו שכיבעזשר והעגיפטיים וכל היושבים על חוף הים מקוללים בעבעם להוליד בניס הרבה עכ"ל. ובעלם מעיני הכותב. כי בכר פירש כן בעל מתנות כהונה. ולפי הנראה מדברי החכם להתעלפעד שכל הדגים מדגים זרע ולא קטנים בלבד מובן היטב אשר לא מזכר בשושנה שם דגים קטנים כי אם דגים סתם. ועל פי הדברים והאמת שלא ע"ל כי המנהג להכול דגים בשבת הוא משום עונג כמו שכילא שום (ב"ק פ"ב, ח'). לולם קשה למה זה לא שבשה הגמרא ביומא (י"ח, ח', וז') גם דגים קטנים או דגים סתם בנין הדברים המדגים זרע ומביאים לידי טומאה ? . — ובשבת (י"ח, ח') : חללה של רשות. ופין פירוש אמת ויליב על שלא : חללה כפירוש מתנות כהונה יעוין ויקרא רבה (פרשה כ') : שלשה שלא עליהם שלחליות לעות עכ"ל. וע"ז א"כ : חלחליות. ומשנות כר"ח חללה של רשות עכ"ל. ויעוין ערוך (ערך חל י"ב) : שלשן שלא שלחליות לעות פי' משנות לעות עכ"ל. — ובר"ה (ע"ז, ב') : קייב שדם להקביל פני רבו ברגל. שכאמר מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת . משכל דשמואל ושבת לילעבי לה למיזל עכ"ל. ובקשה אחר. למה זה סיים בחדש ושבת כרחוי ע"פ המקרא המובא לרחיה, ופשט לך ברגל (שנקרא שבת) לבדו ופין לחדש אחו ? חולם ממ"כ (ויקרא רבה פרשה י"ח ד"ה בכל ירח וירח) נרחה בעליל שלפניו היה כתוב גם בשתיהם : חדש בשמיום. כי ז"ל שם : כמו שאמרו"ל חייב אדם להקביל פני רבו בר"ח שנאמר לא אדם היום עכ"ל. ונלי קשה היה כתוב גם : רגל. לך בעבור שרגל נלמי ניתן לו שם שמיעה. ופירושו על : הרף עין (במדבר רבה פרשה ה' ד"ה כשלש). נלמי מתקבל על הלב יעו"ש .

39). בהקדמת מ"כ: ולא יהיה לרעות לאחרי רבים מלאכי דורנו, שנקרי מומין, כל מום רע, וכל שנעשים רופין חוץ מענבי עצמן, יפיפו כי ימלאו כחם חלזון עבד (לשון המשנה בשבועות פ"ו מ"ג והם מיני מומי העין. יעו"ש) , ידמומו לקוטות בית הבד , ויפיפומו על הגם, וכשילים מרים קלון (ר"ל דרך הכשילים להרים ולהגביה ולהגדיל על מאד את הקלון אשר יפפאו על פיהם גם כי בחמת הוא רק כמר מדלי וכדק יעוב), ואי לשכם מדגניתא תומא תופס פלך השתיקה ויבשהו פניתא ולא ישמע על פיו וכו' ועת כי

יגבר עליו הספקות לא יוכל להתעלם חזי למען לא ילא המחבר נקי יתלוהו בגלגל ממש על לילן גדול שכבר היה לעולמים, ויפלא יד לכותו על המחבר למאר כי גוזר הוא לחתו עכ"ל.

40). בחתות כתוסף (קהלת רבה פסוק מה יתרון ד"ה לגד מיכות): והסופר שהסמיט עין ממיכו עכ"ל. וכ"ל והסופר שהסמיט לכתן: מין הוא מכת המיכים: ועפ"ז מובן שכתוב בפסוק כל הדברים יגעים (ד"ה דברי): דברי ר"ל מיכות וכן לכתוב ר"ל מיכות עכ"ל. כי המחבר שהמיט מלת: מיכות לחברי מלת: דברי ולחברי מלת: לכתוב. והולרך הוא לחכות שהחכרון.

למען תהיינה התולדות וההערות ההן במלואותם אציגה בזה מכתב אחד הנוגע אליהן מאת ידידי הרב החכם הגדול החוקר הנפלא. מו"ה נחום ברידל. וזה הוא בצלם דמות תבניתו:

שלום וברכה לכבוד ידיד נפשי. החכם הכולל, המופלא שבחבורה. מו"ה יעקב ריפמאנן נ"י.

אם התמהמהתי עד הנה להשיבך דבר על מכתבך היקר אשר סביב לימי הפורים הגיע לידי. אל נא תחשבני כמקיל בכבודך וכמסיר אזן משמוע דבריך הנעימים. הן כל יקר ראתה עיני במאמרך על תולדות ר' בער כהן בעל מ"כ. וכל יום ויום הייתי מצפה אולי ירוח לי ברב העבודה המוטלת עלי. ואז אודיעך כי רבת שבעה לה נפשי עונג במאמרך הנ"ל. אך הזמן ירט הדרך לנגדי. כי הבטחתי את אחד מהחכמים אשר גמר בדעתו להוציא לאור מ"ע יכלול הקירות על ספרי תנ"ך ופירושי הכתובים. כי אתן לידו מאמר ארוך על ספר הושע. והנוגשים אצים בי לאמר "כלה מלאכתך" וזה איזה ימים השלמתי את המאמר הנ"ל אשר בו אספתי כל פרי בינתי בספר הנ"ל. וראשית מחשבתי עתה להקדים ולא לאחר בתשובתי אליך.

אל תבקש ממני גדולות ונפלאות בהערות אשר אציין פה לעמת מאמרך הנ"ל. כי מי יבוא אחרי המלך את אשר כבר עשהו? אך איזה גרגרים לקוטי בתר לקוטי אוסיף על דבריך. ואלה הם:

1). מ"כ ג"כ פכ"ח: הרוגין שעושין ממנו פת נחרץ לחכלה עכ"ל. בדפוס ווילנא (המדפס עם פירושים יפים וגם מדעים) גרסינן: הרגין. ונראה שהוא לשון חכמה: ראגגען.

2). לחערה 4: בפירוש על תרגום יונתן וירושלמי על התורה מר' דוד ב"ר יעקב שעברשין הוא בידי, וכל גלוייו והגהותיו הן על דרך הפשט והנקרא בפי העמ[ך] חכמת ישראל בזמן האחרון. על שער הספר כתוב שנדפס פה פראג לפ"ק [תייו שם"ט] לך שכופו כתוב: סליק גאולים של מהר"ר דוד שעברשין ז"ל ביום יום ו' בערב שבת ס' חסון שנת ושפרט צמח דויד יצמיח ויגאל לומנו אמן (ח"כ כשלש הדפוס בשנת ם"ע. והוא מכיוס למה שכתוב על השער: ותהי רחמיך מלאכתו היום יום ה' י"א אלול שנת ושפרט פ"ה פרא"ג לפ"ק). והנה בהקדמה קלרה כתב המחבר: והנה להיות כי רחיתי מכי דוד בן מהר"ר יעקב זלה"ה הנקרא דוד שעברשין . . . . רציתי מנכי עמנו לאור הוגים בתרגום יונתן . . . ולכן אמרתי להעלות בכתב ביאור לתרגום זה . . . . . ולבקש המלכה מן הסגיאות שנעלו בדפוס וכו' עכ"ל. ממעט שהיה עוד מי בעת שנדפס הספרו. אך ממה שהוסיפו בסוף הספר מלת: ז"ל אל שמו נראה. כי אחרי מותו נגמר הדפוס. ואשער כל הספר עם ההקדמה היה כתוב לפני המדפיסים והוגיעו לאור אחרי מותו.

אם אמרתי אחפש בספרים מספריס טובים אשר יגלו לאור ע"פ הסכמות הרבנים בזמן מחברים עוד הייתי סולך ומוטב כמה רבנים אשר קנו מקומם בק"ק שעברשין (עיין בס' נקח טוב למו"ה אליעזר ליפמאן בחו"ם מנחת אלעזר אשר בין המחכירים יש ג"כ הרב הגדול דק"ק שעברשין בניימן בהרב הגאון בחו"ם יהודה ליב כ"ץ בשנת חס"ת. ובס' המשק אליעזר לר' אליעזר בר' יהודה חצ"ד בק"ק פינטשוב יש הסכמה מר' אשר שמואל בן כ"ה עזריאל לעמל זלה"ה שפילא חצ"ד בק"ק שעברשין משנת חפ"ג. ועוד הסכמה ולסכמה).

(ז תעה בס ברית שלום (פפ דמיין תע"ה)

3). על חודש סגלון כ' שמשם נמוסר"ש נמען כ"ץ עיין נספר העורכים ונכי יוסף להמכס המנוח ר"ח כרמולי לד 15. ומכי כתבתי שם על הגליון. כי לפי ההסכמה נספר צפנת פענח מדם (ומין הספר הזה כעת תחת ידי). היה לפ"ד נק"ק דוברנא. וההסכמה לספר עיר חומה הוא משנת תע"ד ומז היה בלובלין.

4). הנוסחא נתפלת לב הרחמים: ע"י עבדך הנביא היה נכונה. ע"פ מה שלא הובא גם רק הספוק ונקיבי וגו'. לך כ"ל שמחברי התפלה סל"ל הסתמטו נמלים נהובא (עיין תפלת מוסף לר"ה). ולפפר עוד כתובים לחרים מספרי הנלילים הובאו כאן מעיקרא. לך הסמיטו לותם מפני המעוקים.

5). גם נמנחי יוסלים וגם' מעשה המלך לר' יוסף שוולרץ דף מ"ם ע"ח מלחת שנעל מ"כ נקנב נמנלון.

6). מה שהניח נרחלה לר"י בן קרים לד 28 מספר רפואות: מי שנמרחו אשכיו כ"ל שהוא ע"ם. ול"ל: פי' ספרא (דהייגו נספרא פרשת לחור על הספוק מהוא לשם ע"ם). ומלות: ספר רפואות הן כהעתקה למה שהניח לפ"כ: כתב אלשיב. דהייגו ספר רפואות נלשון ערבי. ושם מלא נלשלכריליכים (דהייגו נלשון לרמי לשם גו שים כתוב נספר הכ"ל): אשבי העלא. ועיין נלקוטים מפירושי כ"י ר' גחמה נכרם חמד הנף ה' לד 40. וז"ל לשם פי' נילים מן התרגום שלמר לגילי שנועל אשבי העלא וכו' עכ"ל. וכ"ל שמלת תרגום אין כוונתו להעתקה לרמית על ספרי הנ"ך הלא עניינו פה הוא לשון לרמי. וכוונתו: נספר נכתב נלשון לרמי יכוונו גילי שועל אשבי העלא. ונכתשב הלשלטול לר"י ר' גחמה לשם הוציא לאור הר"ח כייניועד הסרך לשם הוא מקובר קנלא. לשל גם שם הניח שלשון לרמי (נשלכריליכים) יקראו לגילי שועל: אשבי העלא. — על הזכרת ספר לשם נפירוש הרד"ק להוסיף גם לכי הערותי נשלשי ספר הוסיע.

7). זה שכתבתי: כי נעל מ"כ היו לפניו שרשים ישעיה. שרשם ליוב. שרשם הרי עשר. שנים הרלשונים הניח ג"כ החכם לובן נספר נ"פ לד 270. וכשר הרלשי נשערותי לספרו של החכם לובן כי נעל מ"כ כיון על הילקוט לישעיה ויוב (עיין ילקוט ליוב תתקי"ו נד"ה ד"ה לעשות לרוש משקל. וגילקוט ישעיה סי' רפ"ג. ומ"ש נעל מ"כ בוי"ר שכ"ט נד"ה עווקים ל"ל שם: שמדרש ויצא. תחת: שמדרש ישעיה). ועתה רליתי. כי מה שהניח שמדרש תרי עשר כיוון על הילקוט ס"ג סי' תקל"ח ושוף ספר יואל. גיהם נה נמקומות שכ"ל ותרלה כי כניס דנרי.

8). נדפוס ווילנא עלמתי פירוש ע"כ שמוקן ומוגה ולשיי יודע שם מקנו על פי דעת עלמם לו של פי דפוס ישן שהיה נידם. ולדעתי רלה ג"כ פרשם סי' נד"ה לפיקתון דמתי וכו' קרטיל פי' הערוך טעה וניכוסלתי דפלה גרם מטעה עכ"ל. ולשי כתבתי על הגליון שמדרש שלי דפוס שמסטרדם. ל"ל: דדמתי פ"א ה"ג ושמדפיס טעה שמסבו. כי הליון סזה עניינו: פיאה וסלוה ג' שמתרגמה שמלת: גרם הנלה לחריו עכ"ל. ועתה רליתי נדפוס ווילנא דנרי נעל מ"כ נזה"ל: פי' הערוך טעה וניכוסלתי [פ"ק דדמתי] גרם מטעה עכ"ל.

9). הספר לורי ויעשי ליכו נידי. שגל רליתי לותו לפני ליזו שניס ושעשקתי מחוכו שם שהיה נרלה לי נלותה שעה שים גו ליזה תועלת. שהקדמה כתוב: וכן עשו (דהייגו עשו ספרים ושפילו מעייוותיהם חולה) אבי אבי זקני נעל שמות כהוגה ושרלה כהן ולחרי נעל קלור מזרחי ונעל חכמת מנוח ולרנע חרנים. דין רפם מדנים לגה עכ"ל. שכאן לנו שומעים. כי נעל לורי ויעשי היה דור רניעי לנעל מ"כ, ור' יקח הכהן מלוקטרה נעל קלור מזרחי (עיין עכרו נלוקר שפפרים לר"ח בן יעקב) היה לחיו של נעל מ"כ. וגם נעל חכמת מנוח היה ממשפחתו. ועוד שעתקתי שם' לורי ויעשי דף ס"ד ע"ג וז"ל: ולדוגי לגי זקני ז"ל לשר לי נשם לגי זקני מוהר"ר יקקיל כ"ץ מק"ק שעשקסין בן לגי לגי זקני נעל מנוח כהוגה וכו' עכ"ל. ולשר שמחבר שפר לורי ויעשי קרא שמו שנרהם נמו"ה שלישזר הכהן נודע לנו. כי הוא בן שכדו של נעל מ"כ שלר לגיו.

היה נעוד כלות ידידך דורש שלומך הק' נחום ברוילל.

עמדי לין להניח על המכתב הזה כי שם על הכתוב גו נקי' 6 ונקי' 7, שנתתי

בספר הפלאה לר"י בן קרים אמר בפי' 6 היא סברתית. כי לפי הכתוב לפניו אין בו כל רמיזה מלשון משנה ותלמוד. וכל האמר אמר הדבור האמור בכתוב בו יקודמו בהצעת רמיזות מלשון משנה ותלמוד. ככתוב בדלמטו: מן לשון משנה ותלמוד. וכ"ל. כי ספר לפוחות בלשון תרגום המוזכר בו הוא ספר לפוחות המוזכר בפיכום עוקצין (פ"ג, מ"ד) המיוחס לר' הפי בחון אמר התחלתו בו דברים בלשון תרגום. וכן קרוב מאד אמר הוא ספר לפוחות הנזכר בערוך (ערך וחן). מן מלת: וחן היא רמיזת ככרכה מתרגום חיוב המוזכר שם עוד כ"ל. כי הכתוב בפיכום עבול יום (פ"ח משנה ה'). המיוחס לר' הפי בחון: התיאה. פיכום עיקרי המלחת בתרמיזת עכ"ל. ר"ל כי עיקר ענין מלת: תיאה המפרש בכתוב בספר לפוחות אמר בלשון תרמיזת שהוא המפרש שמות שמשים בלשון יווי ככתוב בפי' עוקצין (שם): מלחתי בספר לפוחות המפרש שמות שמשים בלשון יווי ובלשון ארמי עכ"ל. ומגד ניחוד מכוח אמר בהמלחה הכ"ל לעיל על בחור תרגום כורי: דחדא אשכי. שהוא לפי דעת תוא קמא: אין לו הלא ניחא אחת זאת מכוח אמר המחור בתורה (בכורות פ"ז משנה ה'). וגם זה הוא לות אחת על היות התרגום הזה מולדם יהודי ומחזיק בתורה המקורא. יעוין מכתב אדבי בית תלמוד (מהדורת י"ב מאמר: דברים אחדים על אחות התרגום הכורי אמר על התורה). ואמר בתב בפי' 7. כי מדברי יפעים היוב ותרי עבר המזכירים בא"כ אינם כי אם הילקוט לא בן עמדי. בן נעלם א"כ לא בתם בשום מקום את הילקוט בשם: מדרש. ובכל מקום אמר הניח דבר מהילקוט בתוך בך בשם: ילקוט. ולא בשם: מדרש. ודברי הילקוט המתחילים עם הדברים המוזכרים בא"כ בשם המדברים הכ"ל לקוחים בלי ספק מהמדברים המלא. כי בעל הילקוט לא בתב כל מלומה מדעתו אך לקח כל דברי המדברים שוכים. ומדרש יפעיה מזכר בם בהקדמת ספר שלטי הגבורים אמר לר' אבדהם מפעבר תרים יעו"ם. ואמר בתב: כי בא"כ (ויקרא פכ"ט ד"ה עוקים). ל"ל: במדרש: ויצא. תמת: במדרש ישעיה בלתו עוכן לי.

השמטה להערות המעריך!

א) בהערה 8 העירותי שמצאתי שם ר' מענדיל ר' אביגדרש בכרוזים, ושכחתי להעיר עוד במקומו ש"ר בנימין משלעזיה בשו"ת משאת בנימין סי' פ' מזכירו. וז"ל: גם מחותני החסיד הרב מוהר"ר מענדל ז"ל הגיד הסימן והביא דברי הרמ"א. וכן "בעיר הצדק" לימ"ץ נאמר: אחרי עזב הגאון מהר"ם מלובלין (קראקא) מלא אז מקומו הגאון מו"ה מנחם מענדל הנקרא ר' מענדל ר' אביגדרש. — נמצא שהיה מחותנו של ר' בנימין הנ"ל ושמלא מקום מהר"ם מלובלין. וכן הס' באורים כבדו לר"מ אביגדרש שנדפס ע"י בנו משה נראה שנכדתו הרבנית אידל בת ר' משה ר' מענדלש חברה קצור יוסיפון בל"א (קראקא ת"ל) ונכדו היה ר' ישראל בר"מ מחבר מפתח לשל"ה (אמשטרדם תמ"ב). ב) בהערה 3 ו' ע"ד הנוסחא ועל ידי עבדיך הנביאים, השמטתי את דעתי שגם נוסחא זו טובה יען כי מפורש נאמר שם אח"ז: ובכתבי קדש נאמר ואומר: כי דורש דמים ואומר . . . וכו' הרי כאן משולש בכתובים ע"י הנביאים אתי שפיר בל"ר של נוסחא זו. והבוחר יבחר.

נר למאור

מאת ד"ר נחום בריל

רב בפראנקפורט א"מ.

זה כחמשים שנה עברו עלינו מעת אשר אנשי עדת ישראל בעיר מעין הובילו לקברות את האדם הגדול אשר בימי זקונין טרם עוד שקעה שמש חייתו בחרו בו להיותו להם למורה ומנהל ולהורות להם את הדרך אשר ילכו בה. והיה האיש ההוא אחד מן המיוחדים בדור וראשי החכמים בזמנו, אשר בלבו הרחב כפתחו של אולם אסף מכמני התורה והדעת, הוא הכה קרית ספר שחברה לה יחדיו,

זה התלמוד הבבלי עם הפירושים הנלוים לו והפסקים הנובעים ממעיניו מקור נאמן, ולברה, וגם השאיר אחריו ברכה בספרים מאירים כספירים ; ואמנם בהמון מחברי ספרים אשר היו בדורות שלפנינו לא יפקד זכרו ודורשי רשימות בספרות היהודים גם את שמו העלו בכתוב שמות מחברי ספרים הנודעים לשם, בכל זאת עד היום לא הכירו עוד ערכהו ופעולתו הרבה ואף לא לתת גודל למעלת ספריו אשר הדפיסם בעודו בחיים חייתו והם מונחים בקרן זוית מבלי משים ואין מי אומר להם דרושה ולהשיבם ממצולות הנשיה. ועתה אם תשאלו הקוראים, מי זה האיש אשר אתה חפץ ביקרו, מה שמו ומה שם ספרו מעשה ידיו להתפאר, אף אני אשיבכם: הוא האיש אשר נתן כתר מלכות התורה על ראשו, הרב ר' אהרן ווירמש שמו נמאורי אור שם ספרו, ושלשה חלקים מספרו הגיעו לידי הרב חיד"א ז"ל וזה משפטו עליהם: בשה"ג (המסודר ע"י הר"ר ב"י ח"ב ע' מ' סי' 14) וז"ל : מאורי אור מורה מקום ובקיאות גדולה בכל התלמוד יסדו וחברו מהר"ר אהרן ווירמש דיין בק"ק מיץ, ויש בו בקצרה איזה חדושים. ונדפס ח"ב מאורי אור ובו חדושים על הש"ס ונדפסו בק"ק מיץ ועתה בא לידי מאורי אור ח"ב בשלמות וח"ג על הש"ס. עכ"ל. והרב ר' חננאל ניפי בס' זכר צדיקים לברכה קצר עוד יותר בשבחו שרשאי להאריך בו יותר וז"ל (ע' תולדות גדולי ישראל לר"ש גירונדי צד 11 ס' כ"א) : כמוהר"ר אהרן ווירמש חבר ס' מאורי אור חדושים על התלמוד ומרוב ענותנותו לא הזכיר שמו ונמצא זה רמוז בר"ת איזה שורות והוא היה מן הרבנים שנתאספו בעיר פאריז שנת התקס"ז. עכ"ל. הנה כזאת שמענו גם ראינו כי כמה מבני אדם הגדולים זאת מנת גורלם כי לא בחייהם יוקירו פעולותיהם באנשי דורם כי אם גם אחרי מותם, והיה אחרי משך זמן ועדנים יתעוררו בני עליה ויקימו לשפוט על מעשיו ולהפיץ אור הגנוז, כשמש יצא על פני הארץ שמו כי הגדיל עשוהו . — נלכה נא אל בית היוצר לראות מעשהו ונכונן חקר לתולדות ימי חייו וכל מעשה תקפו וגבורתו *) .

הרב ר' אהרן ווירמש נולד לאביו ר' אברהם יוסף 1) המכונה אברלי 2) אשר ידיו רב לו היה בידיעת הש"ע וספרי ההלכות והרבה מחדושיו נסה לכתוב על הספר 3) ולאמו עלה דמתקריא רבקה 4) הוא יום ב' בשחר ח"י אב שנת "הבקר אור" 5) (תק"ד) לפ"ק בכפר גייזלויטערן 6) סמוך לעיר סארלוי 7). כנצר משרשי משפחה רמה בתורה יפרח כי מצד אביו היה נין ונכד "להגאונים הרב אב"ד דק"ק ווירמש מהור"ר אליה בלין הובא בחבור דבק טוב 8). ומצד שני

*) ומלת שמות ספריו וקיצורים שהעתקתי: מלק למפון = מ"מ, מלק סני = מ"ג, מלק סליסי = מ"נ (והסופפה הנספפה לו = מג"ס), מלק רביעי הנקרא נמלר סנצ = נ"ס, מלק חמישי עוד למועד = עו"ל, מלק ששי, נן נין = נ"נ , מלק שביעי, קן טהור = ק"ט, וגם המלמד Necrologie de M. A. Worms מלת הס' כ' נרמון לוי לים מעץ הנדפסת נמ"ע La Regeneration לר' שמעון נלאך מספת 1836 (231 — p. 226) (ומלר נדפס נספי עלמו) יהיה לי לעיניס פה ופ"ס מהכרו לרשיעהו נשיעתו : רנ"ל . = . חלת לדעת! —

1) שמו סרגיל נפי המהכר הוף לנרסם וכת"ח ע"ו ע"ג מזכיר כ' לנרסם יוסף.

2) כ"כ מרשיעת שמו סם נהקדמה לס"ח: 3) נכמה מקומות נספריו הניח רת"ו מס שמלת נכתבי לניו ונכוף ח"נ הערוך קלת מהדושיו נגנ"ת. 4) נהרבה מפיוטיו הנדפסים נספרו מהם שמו נר"ם להרן נן עלם ונק"ט קמ"ו ע"ד כתב שמה עלם דמתקריא רבקה. 5) ק"ט קמ"ו ע"ג ועי' עו"ל קנ"ג ע"ת. 6) ק"ט סם וכנ"ל לד 226 כותב סם סכפר נלוחיים לנע Geislautern 7) ק"ט סם Sarrelouis (רנ"ל סם) . 8) נהבור דבק טוב על רס"י נהקדמה כתב : נא לידי ניחור ת' (על רס"י) מהחכם הגדול סהיה מנ"ד דק"ק ווירמייסא ושמו מוהרר מליה נלין ז"ל וכוח מלקיס "דבר גו" וכבר הציר הס' וחלף נם' ניבלחתיקא יהודיקא (מ"נ לד 95) כי הוא נזכר נם נהקדמת פי' התפלות ער' היקן טליוום וז"ל: וביני חוכפי היה בק"ק ווירמייסא הגאון מלופי ומיוחדי מהר"ר

מהרב אב"ד דקהלתינו (דהיינו ק"ק מעץ) מוהר"ר גרשון אשכנזי זצ"ל 9). דין רפשא מדבית אבא ומצד אמא נין ונכד להרב החסיד מוהר"ר אליעזר ליברמאן רענז זצ"ל ומצד שני המפורסמת א"ח מרת רעכלה שנסעה לארץ הקדושה עם בעלה הצדיק ר' שמואל פאלסבורג זצ"ל" 10) אביו ידעו מנוער כי רוחו נכון בקרבו, ולב לשמוע נתן לו אלהים להבין דעת מישרים, ויעיר לו אזן בלמודים ובנתיבות התורה הדריכהו, ובהיותו כבן שלש עשרה שנה כבר היתה דעתו יפה להוסיף לקח בתורה ובתלמוד ולכוון לבו בביאורי תוספות ואשר שמע אותם מפי בעלי תרסין 11). ובמלאות לו שנת החמש עשרה דרש ברבים בבית הכנסת אשר במעץ, וגדולי תורה אשר באו לשמוע הדרשה מפיו, יתמהו אל הנער המנצח אותם בפלפולו 12) ומני אז החל רוח תבונה ורוח דעת לפעמו ויהי לו לחק ולא יעבור לברוא חדשות בעניני תורה מדי שבוע בשבוע, ומאז והלאה התנהג לכתוב על הספר ציונים והערות המסתעפות לכל מסכתות התלמוד, די כאשר מצאה ידו לו והרבה מהם נשארו בחבוריו אשר הם אצלינו 13) כן זמר א' שחבר כאשר היה בן חמשה עשר והוא מיוסד על המדרש המובא בתוספות כתובות ק"ד ע"א בד"ה לא נהניתי וז"ל: עד שאדם מתפלל שיכנס תורה לתוך גופו יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך גופו עכ"ל 14). וכל כך היה חביב בעיניו עד שאסף אותו בספרו 15) וז"ל: את גופך שמור נקי, הטריפהו בלחם לחם חקו, רעב כי ישלח בדקו, נותר הפגול ממנו הרחיקי. ואל תהיה לך לפוקה, ואכלת ושבעת שכיח הזיקא, יצדק טוען שינ"י חזקה, ראשיתי מצער ואחריתי ישגא, מקום חמץ צריך בדיקה, שגו ברואה פליליה פקו. יצרך השוב ליזה חזקי, צדק תרדוף וענוה תחזקי, והרגל הטבע כמוני מתחקה. — כל הרואה יראה כי על רבי אהרן לא צלחה רוח השיר, וכן כל הפיוטים

מליס נלין ז"ל מ"ץ קרוצי ותנויי סוקל וסופר עכ"ל. וכנס ר' הירץ טריוום נפטר קודם סנת ס"ו (כי נהקדמת לכ' סימנים על מדושי הנמיי סכדפס נסנת ס"ו כתנו עליו "סרב המחבר ז"ל" וגזה ים לתקן מם סכתנתי נימהרניבער סלי ס"ח לד 104 ומ' 1564 ל"ל סם 1546) ס"כ נדפס סלמד מלל ר"ש נלין נסנים סקדושות נסנת ר"ס. ולפי מ"ם סמ' לוכן ז"ל נכ' לוד נעסיבטע היס מב"ד דק"ק ווירמייס נסנת ר"ן לך מם סכתב סם פי מלפנים היס יוסב נעיר ניגנגן, וסם מניו היס מסם לח ידעתי מקורו ומין להמין כי נמסך מהרי טעותו סל סמ' וולף (סם לד 105) מסר סחליפו עם ר' מליס נלין מסם מהר דהייני ר"ח לוכן הנקרא נעל סם ומי מסם סנס מהרי ר' מליעזר נן יעקב זלמן מסר חנר ס' הזכרונות ור' מסם נלין מסופתת עיר ניסף (Bischheim) נמדינת עלזסם (ע' הקדמת לכ' מנסת כהן מר' סנסי כהן). 9). הוא נעל סו"ת עבודת הגרשוני וכנסנ מקומות מספרו יכנהו "זקן זקנתי" 10) ק"ט סם ועל הסנס סכ"ל כתב סם: הלא היא מיחוסי הכהונה הילסטונים דקהלתינו ומיא גדלה היחוסה ג"ח (בלי לב ?) ח"ת מרת עלה סנסנת לסיקר לים לדיק כס"ר לסהן נפלנהרון זצ"ל ומסם כל נעיונות לחלקי מסנסת פילנסנורג מפורדים נכל סחרך עכ"ל. ומכס נב"ג פ"ג ע"ב הניא מם סהלה ניתי ילדותו מדורו הגדול מו"ח ליקן פילנסנורג ע"ם וזס ר' יצחק ליקן ז"ל מחיר פילנסנורג היס מחנו סל הג' ר' יוסף סטייניהרט (ע' סו"ת זכרון יוסף כ"ט ע"ב ת"ט ע"ח) והיה רב נק"ק מוליך נהדיבת עלזסם (סם יו"ד ס' כ"ן) והוא קדר לת הס' סו"ם נלה יעקב (ע' הקדמתו) נסנת תקכ"ז. 11) ק"ט ל"ב ע"ח תוס' על מולין ק"ח ע"ב נד"ה הזיד וז"ל: כך הויכח נר מליכר מכין מעתי מפי הרה"ג מוהר"ר וולף פ"ווי (ר"ת מסם פוקווילר) נסם הרב מוהר"ר נניימין סעדוויל וכו'. 12) רנ"ל סם. 13). ז"ל נס' ק"ט קפ' ע"ב: כמ"ם הזוהר כל סנת מלוה למהם ליהם דבר וכו' וח"ל ב"ה מחתם עסרה לנמרא מזהרתי נזה ועלתה נידי וכו' ונסיום נפרו (סם פ"ח ע"ב) כתב וז"ל: זה היום חמישי פ' נרחתים ניימתי המכתב והסדור ומנת היותי נן חמשה עסר לנמרא עד סנעים וסשה סנת "ועל התלמוד" סהוא תקל"ח לפ"ק וכו' ע"ם, 14) המדרש הזה הוא נס נסנים מקנלת ע"ם התוספות ומקורו נעלם ממני, 15) נ"ם ע"ח ע"ח: לזכרון נהיותי נן חמש עסרה לנמרא

אשר חבר והעלה אותם באיזה מקומות בספרו חסרו למו כל מתס המליצה ויופי הרשון אך ממה שבחר במאמר המדרש הנ"ל בימי נעוריו, להיות לו למוסר השכל, יוכיח לדעת כי כך דרכו לחשוב בתורה והיא תשיחהו ותהיה לו לעונג נפשו ולשעשועי רוח והוא לא תסולא לו בכתם אופיר ומכל מחמדי העולם ומלואו. נפלאת היא בעינינו שקא שמענו מפיו וגם לא מפי אחרים דבר או חצי דבר לדעת מרבותיו אשר למד ושמש אצלם; וכנראה לא מש מאהלו של אביו ר' אברהם, כל ימי נעוריו, ואחרי שחנכוהו עד שהיה רגיל במקרא ובתלמוד, אז לא ישב עוד על שלחנם של המלמדים תורה ברבים, אלא הוא למד ולמד לעצמו. והנה מעצם תשוקתו להוסיף אומץ בלמודים לא מצא די ספוקו להגות בספרים הנגלים לעין כל כמו בש"ס ובש"ע כי אם נפשו עוד בקשה לדעת מסודות הקבלה ומצפונותיה ובהגיעו לשנת העשרים לימי חייו עשה חיל בס' הזוהר והספרים הנלוים אליו עד שכל מוצאיהם ומבואיהם גלויים וידועים לפניו ועל מאמר אחד אשר הפוסקים הביאוהו מס' הזוהר הודיע נאמנה: „כל מאן דאשכח ברשב"י ז"ל דבר הזה מובילנא מנא בתריה" 16) כמעט עברו ימי עלומיו של ר' אהרן ווירמש ואנשי מדינת קריינש (Créhange) שמו עיניהם עליו ויהי להם למורה הוראה ע"פ הורמנא של הרב בעל שאגת אריה ז"ל, בשנת תקל"ז 17) עד שנת תקמ"ד ואח"ז שב לעיר מעץ ושם היה גר בתחלה 18). ובימים האלה הגיעה עתו עת דודים ויקח את קענדלה בת החסיד ר' אהרן לוי לו לאשה 19) ותלד לו ששה בנים ואלה שמותם לתולדותם: אליה, בראדכה, ריבה, הינדכה, טינקלה, אברהם, בלה 20) אך עיקר תולדותיו הן והן הספרים אשר כונגו ידיו להפיץ מעינות חכמתו חוצה ומקצתם יצאו לאור והשאר היה למאכולת אש, כאשר נבאר זאת במשך דברינו. ויהי מעת בא לגור בעיר מעץ לא עלה לגדולה הראויה לה ורק בין הרבנים ומורי ביה"מ היה נחשב אבל לא הוקם על לעמוד בראש העדה ולהיות עליהם לרב ואב"ד; ויהי כאשר עברו כשלשים שנה והרב ר' יוסף גוגנהיים נפטר בש"ט

גמור גמורת"ח דת ע"פ עמער, וכו'. 16) ג"ם י"ד ע"ח וז"ל: נעגין נע"י נסמכים ע' דנרינו נמ"ם דף ס' (ע' ח"ג י"ט ע"ב) וזמזתי על הרב תולעת יעקב נסס הזוהר הסולך ד' לחות (נלי נע"י) נסמכים חייב מיתה וכו'. נסיותי נן עסניס סנה וקלחתי ומניתי מדסכי רסנ"י ז"ל הודעתי נלחנה כל מלן דלסכח וכו' ונס סלחנים תכמה נסעה הקדוסס פ"ס הניח כזאת ולח נודע מקומו סלינו נזהר ולח נזהר חדם ותקונים ולח נמדרש סנעלם ולח נסוס מדרש חלח נס ויסב ד"ס ויחמרו שכתב לח יברך קודס נעילה לחסר היס כתוב כניכתם הרב לח אך ונסעט לעלמו סתס סילוך ד' לחות וגניכתח גיכתח זולתה ומזויף מתוכס וכו' עכ"ל ונאתה נס' רחסנים תכמה (ד' פיורדא דף ק"ן) הנליס מקומו וז"ל: ועד"ז נס כן מס ספי' במקום אחר שנהקילו מנאתו שלח ילך ד' לחות עד סיטול ומס הלך ד' לחות ורוח הטומאה נידיו הוח כעובד ע"ח ועי"ז נאמר לחסר הניח חלוח נידו עכ"ל. ונס' חולעת יעקב (ד' לכתח ו' ע"ח) כתב נזה"ל והסולך ד' לחות נידים טמחות חייב מיתה נסמים עכ"ל, ונאמר הזהר הוח נכ"י לאו"ח ס' ד'. 17) לפ"ד רב"ל נסנת ר"ב לחייו נתמנה להיות למורה נמחוז הנ"ל הנקרא (Créhange) עוסה זכר לכך נאמרו (ק"ט ק"ע ע"ח) ונילדותי סהייתי מורה נמדינת קרייחנם. 18) רב"ל כתב כי נסנת 1786 למספרם נתמנה להיות לראש ישיבה (Rabbin de seminaire talmudique) נעיר מעץ לך ממס סר"ח נעלמו כתב (ג"ם ק"ט ע"ב) וז"ל: ונילדותי סהייתי מורה הוראה נמדינת ולנתי נספרים וכו' וכמחזתי ליסוד הקהלה נסנת מדר"ש וכו' נסמע כי סר לעיר מעץ נסנת תקמ"ד 19) ק"ט קמ"ו ע"ב ונב"ל ל"ב ע"ב כתב: חין להתלונן נחסידים סהנהגו נלחת (לקבלת סנת) חון לנעבר נימי המר"י ז"ל וכן היו נזמניהו חד מנהון חמי כ' להרן לוי זל"ל עכ"ל. והנה נהקדמה לח"ח מזכיר „חמי מורנו המפורסם זל"ל" וקרח סמו נח"ח כ"ח ע"ז וז"ל: כמלתי מן חמי מורנו הרב מהר"ר זלמן כהן זל"ל וכו'. 20) ק"ט סס מ' ריזה נדפס סס „רומה" וכ"ל סהוח טעות הדפוס כי סס כזה לח נזכר נספרים ולפסנר ל"ל רומה חך הרלתון נרלה יותר. 21) רב"ל ב' ב.

וכן גם הוא קודם שהעלוהו על כסא הרבנות רק משמרת הדיינות נתונה בידיו, הנה כן הושיבו את ר' אהרן על מקומו להיותו נקרא בשם „הרב הגדול" (grand rabbin) 22). אמנם גם משמרת הזאת לא נתנה לר' אהרן לצמיתות כי בשנת תקפ"א כאשר יצא החק בארץ צרפת כי רק מי אשר לשונו לעז שנורה על פיו, הוא יהיה מוכשר להיות המשרה על שכמו; ויבחר אחד מן הנודעים ושמו ר' נתנאל ווידרשהיים לרב מטעם הממשלה 23) אבל בכל זאת כבוד הרב ר"א ווירמש היה מונח במקומו וראשי העדה הי' חותמים על כתב האמנה כי על פיו יצאו ועל פיו יבאו. תורה יבקשו מפיהו ולא יגרעו בכבוד לכל דבר וענין וכן מספר לנו ר' אהרן ווירמש בעצמו 24). וז"ל: ואני עצור במלאכת שמים תמיד על התורה ועל העבודה עובר עבודת הקדש בקהל ישרון מדינת מיץ כפי הנתון באמתחתי כתוב וחתום מן ראשי העדה ונכבדיה, אנשי שם כלם, הנקראים בשם קאנסיסטואר נאטאבלע (Consistoire et Notables) וחד מנהון נשיא

העדה (פרעזידענט) הקצין התורני כהר"ר מאיר וואלף בן לאותו צדיק המפורסם כהר"ר צדוק גרומבאך זצ"ל אשר הקים עולה של תורה מעודו עד גבורת שמונים; והשני לו מאנשי שם ונכבדיה (נאטאבלע) הרבני מוהר"ר מאיר אנשבאך נר"ו הם וסייעתם כולם יעמדו על הברכה וזה לשונם: כתב יושר דברי אמת אשר נאמרו בכל לשון של זכות ויפוי להיות שקבלנו כתב מאת האדון מיניסטער יר"ה למנות איש אחד להיות לנו לרב בגלילותינו וכפי אשר נאמר בתוקף גזירת המלך. והנה לשלום מר לנו מר כי ראינו מה יהי' לנו להיות כי כאן נמצא וכאן היה הרב המפורסם שמו נודע למרחקים מזריחה עד שקיעה תהלתו מספרים פאר קהלתינו מופת דורינו הרב המובהק כמוהר"ר אהרן ווירמש נר"ו צפנת פענח כל סתרי תורה לפנינו גלויים, מנעוריו נהג רבנות והפריץ תורה ברבים, רבים שתו מבארו באר מים חיים נובעים, עשה מחברת למחברת הקודש, והוצ"א לאור ספרו „מאורי אור ח"ב וח"ש אשר מצא חן בכל תפוצות ישראל. מקצה הארץ עד קצהו כל יודעי ספר וטועמי טעם ללמוד על בוריו בו ימצא כל דברי חפץ, עמדו משתוממים על מהות ואיכות הספר כי רב הוא, איש אשר אלה לו הנמצא עוד ולמי נאה ולמי יאה ללבוש מדע ולהיות פאר עטרת תפארת על נפשו להנהיג את כל קהלתינו במישור ללמד העם חקים ומשפטים ולהיות לנו לרב יותר מהרב מוהר"י אהרן הנ"ל, אכן מי יבוא אחר המלך אשר כבר עשוהו גזירת המלך היא משנת אלף ותת"כ למספרם לא ימנה להיות רב בכל מלכותו אם לא יודע היטב לשון עמו לשון צרפת ורבינו אהרן אשר כל ימיו יגע עצמו כתלמיד וותיק למלאות כרסו בש"ס ופוסקים בגפ"ת הראוי, לא שם לב לבלות זמנו בלא דבר וללמוד לשון העמים, לכן היא מהנמנע להיות הממונה בתוכינו אכן חובת גברא עלינו היושבים בקאנסיסטואר ונאטבעל, והחתומים מטה לפרסם הדבר, ולהודיע לעין כל אשר הגיע לנו להיות כבודו וכבודה של התורה במקומה עומדת לכן אמרנו ונמרנו יחד בנפש חפצה ודעת שלמה דברינו אלה להיות השמירה הזאת לעד כ'הרב הנ"ל להראות לעין כל כי לבד שלא בעטנו ח"ו בכבודו, אדרבה ואדרבה הוסכם מאתנו אף אם יבא איש אחר תחתיו לא ימנה כי אם בתנאי ואופן שיהיה לנו רבינו אהרן כמקדם כן עתה ולהיות ראשון לכל דבר שבקדושה ולעמוד במקום הרב כמאז בביה"כ ולהעלותו לתורה בשם מורה מורינו, כל דברי הספקות יבואו אליו להורות לנו הדרך נלך בו ועל פיו יוספק הדין כראוי ימינו תסעדנו תמיד והוא יבא לנסות השוחטים בעדתו ליתן להם קבלה ורשיון כמלפנים כן היום והאיש אשר יכהן בעדה יבוא אחריו לקיים חתימתו למען מלאות גזירת המלך ולהיות כבוד

---

22) וכ"כ נמ"ע לזיכרונם לברכה יעקב מסנת 1839 נד 390 ח"ל Nach seinem (Joseph Gugenheim's) Tode war Aaron Worms provisorischer Verweser des Oberrabbinats 1813-1821 23) נ"כ קס"ו ע"ב וע"ג. 24) ע' נ"ל ומיזרי, מכ"ל. סס.

רבינו אהרן במקומו, וכל איש אשר ימרה את פיו ענשו מרובה והשומע לדבריו אלה ינעם ויבא עליו ברכת טוב, כל זה יצא מאתנו ולראיה חתמנו פה מינ יום ג' ר"ח כסלו תקפ"א לפ"ק עכ"ל.

ויהי כעשר שנה אחרי אשר שמש הרב ר' נתנאל ווידרשהיים במשמרת העדה ונפטר בשם טוב אז נתעלה גם הרב ר' אהרן ווירמש, וזכה להקרא גם בשם „הרב הגדול" אשר עד עתה מן הנמנע בידו להשיגו, אך בעת הזאת כבר הגיע לימי הזקנה ולדאבון לב ותגיון נפש בני עדתו לא האריך ימים על ממלכת „הרבנות הגדולה" ואחרי חמש שנים ביום המר הוא ט"ו אייר תקצ"ו (יום ב' לחדש מאי 1836 למכפרם) וימת אליהו ויגוע ויאסף אל עמיו. —

ב.

ספריו אשר הניח ורוחו החי ומשוטט בהם יעידו לנו לא לבד על רוחב ידיעתו וגודל התמדתו בלמודים כי אם גם על תכונת נפשו הטהורה ועל מדותיו היקרות והנעלות כראי מוצק הם ואף אמנם אדוק היה באמונתו מאד עד שכל חכמת הפילוסופים כאין וכאפס נחשבת בעיניו, על כל זאת לא מנע נתיבתו מדרך הישרה ותהי לו האמת נר לרגליו תמיד, ולא נשא גם פני המנהגים מהמקובלים, והרבה מהם הוכיח לעין השמש שאין להם יסוד נאמן, ונותנים בזה יד ללצים ונורמים להיות לשוחק בעיני ההמונים; לזאת הוא השתדל תמיד להיות איש בעמיו, להסיר ממנהגי שוא ושפל את מסוה הקדושה החופפת עליהם אם רק הכיר וידע כי רוה השטות הולידם ומילדי הבל הם ובמשפטו זה לא נשא פני איש ולא יהדר פני זקן וגם לא לגדולי המחברים הנודעים לשם כי רק אמת מדבריו תצמח! הוא ידע לעות דבר בעתו כי טוב, ולבור הדרך הישרה האהוב לד' ולבריות. ויהי בימים ההם והשערוריה הגדולה בארץ צרפת (1789) נהיתה, האור נגר על החשך, ובהגיע השמועה לאזניו כי קראו דרור בארץ לכל יושביה ולבני ישראל האומללים גם האור והדרור יהיה במושבותם ויעלוץ לבו לקול המבשר דרור רב. ויהי אז הפקודה נמרצה שיכינו העם, ומוריהם בראשם יתקדשו עמהם, ויבקשו ממנו שיגלח זקנו הוא זקן אהרן היורד על פי מדותיו ויאות למו גם בזה, ויציין את עצמו בסימן אשר בחרו בו ראשי הצבא הלאומית (נאטיאנאלגארדע) ויקרא אז בקול גדול: אך זה היום שקוינוהו! 25) כי נתנה החופשה לכל איש היושב בצרפת לשמור דתו ואמונתו באין אונס ומונע ויעמוד אז אליהו על רגליו בביה"מ לפני הדיינים והעם הנאספים שם וידבר דברי חן באזניהם לדעת מה יעשה בישראל ויהגו מאור החופש והדרור, ויאחזו בארץ ויסחרוה ויעבדוה וישמרוה כבבת עינם, ואת בניהם ידריכו במעגלי יושר של העבודה והמלאכה, ללמוד מכל אומניות ומעשי חרשים. אולם גם רבינו אליהו לא כנאים דורשים ואינם מקיימים היה אלא שהוא מן הנאים מקיימים דבר, ואחד מן הראשונים אשר השתדלו להוציא הדבר הגדול הזה מן הכח אל הפועל, וימסור את בנו יחידו אז ושמו א ל י ה, ויתנהו על יד אומן אחד ללמדהו מלאכה המחיה את בעליה. ובשנת תקפ"ז היה גם ר' אהרן ווירמש אחד מן אנשי שם וקרואי מועד הנקראים על האספה הכללית לבחורי היהודים בעיר פאריז הנקראת „הסנהדרין הגדולה" והעיד לנו על קצת ממה שראה ועשה והורה (הוראת שעה) בעת ההוא בהיותו שם *) 26) וגם הציע שם לפני אסוף הרבנים דרוש ארוך קצת על ענין מצות בני נח אשר בו הוכיח

25) רג"ל.

*) נמצאי שם A. Worms היושב נאספה הכללית לז, לגד שמעלי רסוס נסימן 25. וכן לוריא-חיים ווירמש, ושולי מגלגלין, היה יושב לגד ימין סימן 62 המעריך

26) וזכר לדבר הזה עושה נכתב מקומות נספרו ע' ג"ע ו' ע"ח: נמעורר לחפץ

כי נכרים דמידו כולי עלמא מודים שאנו מחוייבים להציל גופם ואסור לגזול ממונם ודבריו מיוסדים המה על אדני ראיות ישרות מש"ס ופוסקים והזותו מוכיח עליו כי חכמתו עמדה לו ולבו נאמן בהצדיקו מאמרי חז"ל הנאמרים בזה. 27) היהודים בצרפת ענו ואמרו זה לזה בהאמינם כי הר"א ווירמש בא להקר מעליהם עול החומרות הנהוגות בדת, עד"מ: בהתירו הלב של נכרים והקל לאכול צוקר סתם בפסח אף אם לא נעשה בשמירה מיוחדת הצריכה לכך 28). עוד ספרו ממנו אנשי אמת כשהתמנוהו להיות "לרב גדול" וישאלו ממנו להשבע, כי יהיה נאמן למלכו כחוק בארץ אז הושיטו לו מצנפת קטנה לכסות ראשו בה, ולא קבל, ויען להם בפנים שוחקות ויאמר: אם אמר הקב"ה שאינו רוצה להטריחנו לקרות את השמע בגלויי ראש 29) הלא בפריעות הראש אנו מראים לו כבוד היותר גדול בזה וכאשר דבר כן עשה וישבע בגלויי ראשו 30). מודעת זאת כאשר היה מחבב סודות הקבלה ומצפונותיה תמלא בטנו וירא וחרד היה מאד על דין ומנהג בהוראה ובמעשה, ובכל זאת לא נתן לפיו מחסום להסיר כל סיג וישמע אשר ראה

דכפל מן הגג (יבמות כ"ד ע"ב) הקיפוני בנפק גדול סחיך לפסר, ודע מה שמציב הגס מתניתן דאמות דע מה שמציב לימו רק בעכוב כמ"ש בסנהדרין ל"ח רק להוכותם שלימו מן הכעגע, הסבתי לכם דלא מסתעי בדיכות מדיכתו וכו' ועודנו במדינתנו דיכות דמוקות ומכוחות ומסכחת בגג לריפין בגוה מעע מחדר שמחתיו פתוח כלרוסה וסיל רחבת מקום סוכבת פרקדן וכפילה מועטת לימו זז ממיחתו לריכן לעידע דלא קנה עכ"ל *) ק"ט ל"ח ע"ב: וכסך גדול רלימי בעקרא ע"י גוי (מסייע בהקפת הרשם) ומחיתי עד בזיפה ותליתי העלם עין של הוריס ומוריס בזה ולין מפרשיין עכ"ל. שם קס"ח ע"ב: וכסך גדול שלל המיקוף כילה, למדן מחד שלון חסוד בחכמיה וכו' ע"ם (ולקמן בפרם כוונתו הלפוכה). שם ק"ט ע"ב במדרש שם בחקותי סה"ד חסבתי דרכי כל יום סייתי מחסב למקום ודידה פלוני מני חולך ורגלי מביאני לביה"ע ובסכ"ב תמוה מלא דרך מוסר שלם יתחוה וילך לעייל בכרכים לרחות בירכיות ובנייניס יפים בחלר המלכות ובריס יקקע בדעתו כחלו רחם ומלייר בחסבתו כדי שלא לבטל למידי וכן עשיתי מ"ל בכרך גדול בחסיף שנת ג"ן שיר"ם.

27) ק"ט י' ע"ג: והוחיל דחחת לדידן ענין מלות בני נח מזכרה חסר הלעתי לפני חיסוף דבריס שבכרך גדול בסבת מגי"ד שי"ר וחיעב להם מאד ובראשונה כיון שעל פה הלוב דברי חכמים בחלמוד לכון עכוב לימה קדמונים שכפרו בעובד גזרוח וים שהאמינו וכפרו בהבחתו וים בת ניסומים ולדוקים שכפרו בתורה שבע"פ והיח עיקר כבר"ל ע"פ הדברים האלה כרחו עמם ברית והיינו דחתן מסה קיבל תורה מסיני וכו' הלא ק"ת כולה לכל העם כחורה יחיבה, חלא חומבע"פ וכו' (ע' בספרי יחהביבער היולחים על ידי בח"ז סם, חסר סם בסיתי לפרש המאמר הזה עד"ז) ובענין ג"כ ים להסתיך פרע ח' כמו בזל עכו"ס שחייב מדחורייחא בלא תגזול ולא תגזל פרושה כמו ליפרחל כמ"ש בהראמ"ס וס"ע בפל ומסולם בה' בניבה וה' בזילה ובעשית עול במשקל ומדה בח"מ ס' ולא לבני ביפרחל טרין ועל הרבעה לא חסיבנו בם' רכ"ח בראמות ושלימו טעמא היכא דלא כחיב בהדיא בני יפרחל שוה לכל בפם מלבד בחוכות יוקר בזול כחיב לחיו כיון שגם להם לא בחסר בדיביהם בימי קדם שחמרו פחח עיניך ורחה מקחך וכו'. חבל ח"ם בזמן הזה לא דמו כלום על דבריס ח"כ עחה שחקפים עליו שקורין פחולל (?). חין חילוק בין יפרחל לבני ולח דחיכח למד בזל בכרי חין לחו לחרחין כיון שבדמה מהלכה ומ"ב שלל זקניך וילמדו כוונתו רק בחו"ם הקדמונים כופרים ממש וכו' ע"ם.

*) הערת המעריך: חלמלח לח בח לללמדני בחור ככון זה מסוגיח בפל מן הגג ונחקע בינחתו דייבו! לח לוסיף לדבום לחרי עון המחים כהר"ם מייחון וכו' וגם מחלה החיים חחתו לזלזל בכבודם על כי יחמדו לכון למו בדברי חז"ל חלה, עחה ילחו ויבושו כי גם בעולם המליות מקרה כזה היה. ומה לחיחים בדברי חז"ל: ודע מה שחציב!—)

28) רג"ל. 29) ע' ילקוט (מיכה!) ס' חקכ"ד. 30) רג"ל.

כי לשמצה הוא בקמינו והאמת והשלום אהב תמיד ורדף להשיגם באורחות יושר. לזאת לא בזה ולא שקץ מעשי אנשי עדתו באמרם ליסד בית חנוך לילדים ושם ילמדון גם הידיעות החצוניות הדרושות לאדם באשר הוא אדם, ובשני מכתבים אשר סרסמם ברבים ואשר רוח המליץ ר' נפתלי הירץ וויזל נוססה בם ישבח ויהלל מעשי אנשי העדה על השתדלותם בזה 31). וכן בשנת 1815 כאשר קמו והתעודדו הרבה מרבני הדור לבטל עצות המתקנים בהאמבורג אשר החלו להראות פנים חדשות במעשה העבודה אשר לבית הכנסת, הנה גם אל הרב ר' אהרן ווירמש קראו לבוא בחברתם להפר מחשבתם וימאן ללכת אחריהם באמרו, כי טוב לו למי שאינו מבין לשון עברית להתפלל בלשון ארצו המובנת לו מלהתפלל כלל 32) אמנם באהבת האמת ובחבתה היתרה שהיתה תקועה בלבו, הנה בספרי ההלכה והקבלה אשר שם לפנינו הפריז לפעמים על המדה בחשבו כי לא זז מכל הדברים כפי קבלתו ואמונתו כמקובל אדוק שאין ראוי להטיל בהם שום ספק וזאת הביאתהו להתמרמר על בן ארצו החכם המנוח ר' אליקום כרמולי להעיר עליו כל חמתו, יען וביען גלה את דעתו כי החמה קבועה והארץ סובבת כשטת קופערניקוס המתנגדת לס' יהושע בכתובים 33). על דעותיו והוראותיו אשר אין בהם נפתל ועקש. יעידון ויגידון צבורים ממאמרים שונים הנדפסים בספרו הגדול מאורי אור. בו הראה כי טרח ומצא כדי יגיעתו להבין בש"ס וכל מפרשיהם התום' וכו' על בורים, וכן מצאה לו ידו לנקות הנסחאות מכל סיגי הטעותים, ולציין מקומות כל המאמרים וענין וענין על מקומו בשלום 34). וגם להעיר על סתירות ותמיהות אשר לא יעבור עליהן כל מבקש להבין דבר לאשורו, ובזה הראה כי דרכו רחקה מאד מדרך השוגים בהריפות של הבל 35) ועל מפרשי הש"ע הניף ידו ובעים רוחו הראה לעין כל כי לא כל הטענות והראיות אשר הביאו לפי דעתו חזקות הן כראי מוצק. ועוד שם לבו להבדיל בין הדינים שיש להם יסוד נאמן ובין אלה המנהגים אשר ממקור משחת יצאו. ויעביר גם את הפיוטים תחת שבט בקרתו למחוק ולהגיה בהם כדעתו הרחבה. כל השערותיו אשר קצתן נכונות וקצתן בטלות בבחינה צודקת יסודתן אך בזה לפעמים עוה דרכו כי התאים מאמרי הזהר עם מימרות הש"ס, ומליצתו בהרבה מקומות לא מובנת היטב מרוב הקצור והעדר הסידור בדבריו. אך בכל זאת הן כל ספריו מלאים ומפיקים מזן אל זן בהערות יקרות וחדשות אשר נפש הקורא תתענג בהן. — וראוי להזכיר שהרב ר' אהרן ווירמש צוה לפני מותו לשרוף כל הניירות והפנקסים מחדושי תורה אשר הניח בכתובים וכאשר צוה כן סימו ועשו 36) לכן לא הגיעו אלינו מאותם הספרים אשר ירמזו עליהם בספרו „מאורי אור" ונעבירם פה על הסדר:

א) מלבושים. פירוש על תנ"ך 37) ויקרא ג"כ מלבושי כבוד 38).

ב) דרושים. והיו נחלקים למחברות מחברות אשר לכל אחת קרא לה שם

---

31) רנ"ל, נס נמ"ע. L' Israelite français סנה ג' (1818) נגד 93-95 נדפס קול קורא להתכנסים ונפיס נעדת מענץ נתת ידם ליסוד בית החנוך הזה ונת על התחום שם הרמ"ו: Le grand rabbin par intèrim Aron Worms; ושם נאמר כי להנת החדש הזה יסוד המעלה מוסד כל הדתות נעולם *)

*) ועיין גם נק"ק הנדפס נמלקף תקמ"ח. המעריך

32) רנ"ל. 33) רנ"ל. ונרחה שכיון על מה שכתב הרמ"ך ז"ל נס' תולדות נדולי ישראל נד נ"ד כי שנת קופרניקוס העירה קנאת מקנאי מכתיי תסר קנאו לתורות תנותיהם לך רוב תשובותיהם הם דברי ריבות ומרורות ע"ש. 34) פעמים אין מספיק העיר על מאמרי ולפיטת הגוני, רש"י ותוספות נלשון „ע"ש או „כנ"ל" כדרך נעלי ההנהות ומי לא ידע כי הערות כאלה ים נהן רב התועלת להאיר לנו הדרך אשר נוכל להבין הדברים ויתנהרו וילכדו לפניהם. — 35) נסוף מ"ג סוס' מ"ז ע"ח כתב „כודפי שוח ומדוחים כתלמידי תרבינלי ירפקו ממנו" 36) רנ"ל שם ומיוזר לתנחלנן שם. 37) ח"ח ד' ע"ח ועוד כמה פעמים ועי' נהקדמה לס' עו"ל. 38) שם מ' ע"ם.

בסני עצמה כמו דרושי קטרת 39), זית 40). סטרה 41). אודם 42) ובינה 43) חטה 44) תמר 45).

ג) ספר הארוך שהיה כולל חדושים על הש"ס בדרך איוכה 46) ופירושי הסוגיות 47). ואיזה מחדושים האלה העלה בספר 48).

ד) ס' חמשה אור 49) והיו כלולים בו פירוש על התפלין 50). ופירוש על פסיקתא רבתי 51)

ה) ביאור על תנא דבי אליה רבה 52) וזוטרתי 53)

ו) סדור התפלה ע"פ הזוהר והתקונים 54).

ובמחזורים אשר יצאו לאור בעיר מעץ אשר הר"א ווירמש היה שם טורח הוראה בעדתו נדפסו ממנו איזה הערות ופירושים על היוצרות ופ' על פרק שירה 55) וגם על ההגדה של פסח אשר הדפיסו שם נלוה לה פ' קצר ממנו 56) שלש קינות לט"ב אשר חבר והדפיס אותם בספרו „מאורי אור" נדפסו גם בסינות ט"ב דפוס מעץ 57). והנה הספר הגדול אשר אותו לבדו הוציא לאור ובו נאספו רבים מהערותיו הטובות ופירושיו הנבונים לכל מסכתות הש"ס ולד' חלקי ש"ע וכן השגותיו על איזה ספרים אחרים ויקרא אותו בשם הכולל „מאורי אור" יפרד והיה למחלקות שתים עשרה, וכל הנה נאספות בשבעה. ברכים אשר זה אחר זה באו בדפוס ואלה הם:

א) ספר „מאורי אור" כתוב על שער הראשון ולא יותר ועל השער השני בתוב אחריו: ענין החבור ומעשהו יופיע עליו אורהו אשר הבין על התלמוד

---

39) מ"ח ו' ע"ח ועוד.

40) סס. 41) סס ט' ע"ח. 42) סס י"ח ע"ג. 43) סס ח' ע"ג. 44) סס מ"ד ע"ג. 45) כ"ח ע"ח. 46) מ"ח ח' ע"ג; ג' ע"ג. 47) מ"ח ו' ע"ג: נספרי התורך נסונית דנמן וחיח. 48). לניין נעצם נזעניר מספרי התורך הנוגע להלכה ולינת וכי ולחידך מדוסי התלמוד סס נכתובים יניחו (ג"ם ח' ח' נהקדמה) 49) נג"כ קפ"ו ע"ח כתב: נפס להרן ווירמים נעל המחבר ספר עתורי חור על התלמוד כולו כפל מסולם ומרוכב על התו"ך כלו ונרחבות עד קוף דברי חיתים לכל פנוק ותיבה אשר עד לח היה נפלא וחכרח כמוהו וכן פלחות חבור לחתי הגחות ופירושים על תנא דבי אליהו והמה נכתובים עוד עם חלק חמשה אור וחלק קן טהור ען סנהדרין עד גמר התלמוד ותחכיו יפע עוד עתורות נחרא רב התיבות ח"ח וחסרון כיס קסה מכולם להוציאם לאורם וכו' 50) ק"ם קט"ז ע"ח „לתתייב לדבריו נחבור חנסה חור פ' התפלות ע"ם פ"ח ע"ג.

51) סס ר"ח ע"ג: וגם ניחרתי נפירוש פסיקתא רבתי נחבור חנסה חור. 52) ע' סערה 48 וע' נג"ם קמ"ו ע"ח סס נדפס הסיר לחר יעדו להניגו נרחם הפירוש הזה ח"ל סס ע"ג: וחח לוערת לעיכה סיכה וזערה הלז יסרתי לחסיח דרכו על ניחור סדר חליה נסנת רחסו"ן לפ"ק וע' ג"כ ח' ע"ג מ"ח ע"ח וסס הזכיר עה סכתב נפירוש הזה. 53) עו"ל כ"ג ע"ג ועניתי חלקי סיטב נסדר חליה: זוטח פ' ק'. 54) ומאד כוונות המדות כסדרן מועילים מאד וכל העניין כפסוטו כיון סהכל נעתסנה ולינו נתפלל נפה על סכוונות הסס לסדרנם נהפוך הוח סהדפיסו תחנות נפוענני לסס יחודו וכו' ותקונ' סנת וכיוצח נהן ויה"ר לוגג וקוכח ותקיעה הן הנה לניטוים לח ילנה וכגון חנו ניטוים ות"ל סדרתי נסנת תפל"ם טוג"ה. כל התפלות ע"פ הזהר וכוונת הכל כפסוטו טהור קודם. לכן נכוונת היחידים נקודם לל תנוח נפני סחין חדם רחוי לכך נזמניהו נפרט נח"ל וגם מעולם לח נחלם נפני לומר סוס הזכרת עתיק ונעיר סחומרתים קודם כר ונוה סני דע"פ הן נפירושים ונתקוני סנת ולקוטי המדפים נני (ג"ם י"ח ע"ח) וכחסר ניינתי סדוד התפלה נסנת תפל"ם טוג"ה סהיח תקל"ז ע"פ הזהר ותתקונים סוה נכל נפם חסר לח היה עוד כזה „(ק"ט ר"ג ע"ג) 55) ע' עו"ל קנ"ג ע"ח. 56) „נהגדות קטנות נדפס נעיכו נמני פ' הגדה ונעט הכוונות ורב התיבות" וכו' (סס) „ניחרתי סיומי קדם ורחק נפ' נח ונדפס נהגדות קטנות דפוס עיכו עם פ' הגדה (ג"ל ל' ע"ח) וע"ם קס"ג ע"ח.

57) עו"ל ק"נ ע"ח ומילך ונכופס „ניחור סנם חלה נדפס נקיוס ט"נ דפוס עיכו.

ונושאי כליו אחד עשר כוכבי אור יאירו שבילי וחלק הראשון הלז שנים עשר גבוליו גרגר מעט מאמרותיו, ניצוץ א' ממאורותיו להאיר במבוא המבוכה בקצרה ולא בארוכה, מאן דדייק ותני ימצא עשרת מונים וכו' . . . . וגם בזה לא מנע הטוב מבעליו, ע"ט לקצר באמרים המובנים בעיון מאליו ומיעוט סימנין דאורייתא עליהו לא יבול 58) כמסרת הגאון מהר"י יהושע בעז וכו' עכ"ל. הספר הזה יצא לאור בשנת תק"ן. המחבר לא התם שמו על שער הספר אבל בהקדמה נרמזת בר"ת אהרן ווירמש חזק בן רבי אברלי זצ"ל ועל ההסכמה ההולכת לפניה בראשה באו על החתום ר' אורי פייבש כהן דיין ורב דביה"מ בק"ק מעץ 59) ר' מאיר שארלוויל בן המנוח מוה' וואלף מוישבי ביה"מ הנ"ל 60) ור' יוסף בן כמוהר"ר ליב גוגנהיים זצ"ל 61) והמחבר ר' אליהו מגודל ענותנותו ישחר את פניהם "להסכים עמנו מבלי תת שבח לשמו, וכל תואר והדר לרוממה, משעם הכמוס עמו" וכן עשו. הספר הזה אשר השלימו ביום ג' כ' כסלו תס"ן כולל ציונים הגהות והערות על כל חלקי הש"ס בדרך קצרה ובסופו איזה חדושים מאבי המחבר הנדפסים מכתביו ומספר דפי הספר ע"ח 62).

ב) ספר מאורי אור חלק שני ענין החיבור ומעשהו וכו' על המוגמר דגמרא ברכות וכו' וחוט המשולש וכו' שבת ועירובין וכו' בשנת בריאת צמ"ה (תקנ"א) לפ"ק, במיץ בבית האחים בני המנוח כהר"ר שפייאר סנ"ל ז"ל. הספר הזה מחזיק ל"ב דפים ועליהם כתובים חדושים ארוכים קצת על מסכת ברכות ובתוכן הערות לש"ע או"ח מסי' א' עד סי' רמ"א ואיזה הוספות ותקונים לחלק הראשון.

ג) ח"ג יצא לאור בלי שער כי אם על פני הדף הראשון נדפס "חלק שלישי" והוא היה מחזיק מעיקרא ל"ו דפים ונקבצו בו חדושים על מס' שבת ועירובין ואיזה הערות על ש"ע סי' רמ"ב—שם"ט. אמנם עוד תלוה בו מחברת נוספת אשר בה תמצאנה הערות קצרות על כל מקצועות הש"ס ומחזקת מ"ד דפים המסומנים לבדם ועוד פיוט א' מהמחבר עם פירושו מכלכל ב' דפים ובראש החלק הנוסף כתב המחבר שהוציאו לאור בשנת "אל "מול "פני "המנורה (תקנ"ג) וכן כתוב בסוף הספר שנשלמה כל המלאכה ביום ה' ח"י שבט "את "צמח "דוד (תקנ"ג) לפ"ק 63).

ד) חלק הרביעי הנקרא: באר שבע והוא כולל חדושים על מס' ברכות שבת ועירובין וסימני הש"ס השייכים להן והם "מעט מזער מספרי הארוך" וכו': הספר הזה כולל כמ"ח דפים. והמחבר השלים סדור ברכות בחודש שבט תקע"ג 64) וסדור שבת ועירובין בשנת תקע"ד 65). וסיום הדפוס היה בשנת תקע"ט 66)

---

58) ר"ל כי די סיליימו לת הדף לס נדגרים הנמלים נמקום לחד נכתו גם נמקום לחר. 59) הדג ר' פייבש נר' אליעזר ליפמאן כהן נמחר להיות נמקום רב נעיר מעץ לחר פטירת הרב נעל שלמת לריה ז"ל (לספר הלך לעולמו ניום א' כ"ה תמוז תקנ"ה-3 Juli 1785) ועמד על מסמרתו עד יום פטירתו (8 Mai 1806, ע' ליזר. לחכ'. סס) מספרו הלכה גדולה (מעץ תקנ"ג) שמעתו (ג' ע"ב) שהיה מתלמידי הר"י לייבשיטץ ז"ל.* הספר הזה לספר נכללו גו ליזה דרשות וחלוקים הדפים בעת לספר היה נעיר מעץ מגור ומקניב ומפני המעתורים שהיתה נחרץ לרפת וחוא פחד פן "תלרה העיר ומשתכחו חדושי תורה" שלו (ע' הקדמתו שספר זה בעניין יחוסו, ושלחו היתה זת החסיד ר' דוד פלפרס ס"ץ דק"ק מעץ לחיו של נעל השו"ת שב יעקב ז"ל). 60) לחרי מות ר' פייבש הנ"ל נעלה מקומו נמוקום רב ומשנת 1810 עד עת פטירתו (3 Juni 1812) שמש נתוחר רב ולחב"ד. 61) הוא היה נמוקום ר' מליר הנ"ל לחל לא לרכו יתי גדולתו כי נלסף לל עתיו נשנה השנית לרבנותו (24 August 1813),

62) שם המדפים לא מזכר רק מספרי החותיות והמה: ליב בן לליה הדר מעץ ומליר בן משה לנדל מעץ ונם נסוף מ"ג נרשמו שמותם. 63) נחולר הספרים לר"ל בן יעקב לד 276 לא דקדוק, שג' חלקים של ס' מחורי חור נדפסו נשנת תק"ן—תקכ"ל. 64) ע' דף ע"ז ע"ג. 65) קמ"ג ע"ג. 66) קמ"ו ע"ג.

סדר החדושים בזה החלק ובחלקים הבאים אחריו הולד מישרים. בראשונה יבואו חידושים על ההלכות של המסכתא ושתים להם הערות על סימני הש"ע השייכים לה, אח"כ עשה כמדור בפני עצמו להערות הנקראות "מאורים" ובם כיוון להעמיד דברי הש"ע על מכונם במקום שנושאי כליו הש"ך והט"ז נחלקו על פסקיו 67) ובסוף פנה לבו לביאורי הגדות במסכתא אשר שם בה עיונו. ובסוף הספר נדפסו חרוזים לשבח המחבר מאחד מתלמידיו ושמו בנימין בן יששכר 68) וארבעים שנה לפני זה למד אצלו והוא אשר לבש עוז ויצא נגד המקנאים אשר רצו להשפיל כבוד הרב ולתת ספרו לשמצה 69).

ה) חלק החמישי נקרא: עוד למועד נחלק למחלקות שתים. הראשונה את אשר ציינה המחבר בשם "בין חמישי" כולל החדושים על פסחים יומא סוכה עם השייך להם והמחבר השלים סדורתו בטבת שנת יעל"ו מאור"י או"ר. (תק"פ) לפ"ק 70) והשנית ("בין ששי)" החדושים על ביצה ר"ה תענית חגיגה מ"ק ותהי השלמתה ביום הולדת המחבר ח"י אב שנת גואל ישראל (תקפ"א) לפ"ק בהגיעו לשנת ס"ו לימי חייו 71). ועוד יסעו אחריהם הערות נוספות לחלקים הקודמים. וסך דפי הספר קצ"ב 72).

ו) חלק הששי: ספר ב"ן נו"ן חלק לשבעה וגם לשמונה חקק כתיבה בם לשננה, בזה ובב"ש ובעל"ם 73) רוב בחינות העולם ימצא כל הקורא ויבין נפלאות הבורא. מיץ בדפוס אפרים בשנת תקפ"ז לפ"ק בחלק הזה נאספו הפירושים לסדר נשים ("בין שביעי)" ומן נדרים ואילך "בין שמיני" ויסיים סדורם בכ"ב שבט שר מגדול (תקפ"ג) לפ"ק 74). "בין התשיעי" אשר השלימם באלול לשנה הנ"ל 75) ועוד נספחה עליהם מהדורא בתרא להחלקים הקודמים, ועולה לקצ"א דפים.

ו) חלק השביעי: ספר קן טהור בו נכללו החידושים לשארי מסכתות סדר נזיקין ולמסכתות קטנות (דף א'—ס"ו ע"ב וכתוב בראשם: העשירי יהיה. וכו'). והחידושים על ס' קדשים (ס"ו ע"ב—קכ"ו ע"ב ובראשם כתוב: עשתי עשר וכו'). ופירושים למס' נדה (קכ"ו ע"ב—קמ"ו ע"ב ולא ציין עליהם שהם יתיחשו למחלקה הי"ב מספרו) ותשלם כל מלאכתו בשנת תקפ"ה ואח"כ תבואנה הוספות

---

67) ע' מה שכתב ע"ז לחרי לסר העיר כי בעל הס"ך וגעל הט"ז הזכירו שלא לזוז מדברי הש"ע כי הם רק לעו"מ כתבו היה נראה לו "מזוזת מוכח להכיחו לנו מקום להתגדר במקום ומחלוקתם על בעלי הש"ע לסר כתב יפה ויש בעלי הוראה שהרגילו בדורות שלנו לילך בדרך קלרם ולתפוס עיקר כדברי המחברים המולקים ועוברים לפילו על דעת עלמם וגם שרמו דברי הש"ע וקבעו לדיעת ע"פ מרימות כפילה בזמנינו ולא זו הדרך . . . וגם שרחי מלריכיו לכתוב מלקטים שרמו דברי הש"ע על פיהם בפה מלא בלא הודע ומסם . . . לכך העמדתי קונטרים הלז להודיע ולהודע לסר דבר מכוונים בעלי הש"ע כדרכונות וכו' וקלחתי שמו מלוכים וכו'. 68) קנ"ו ע"ג. 69) ע' דף כ"ג ע"ג שסם תמלחים לזה עלילות מרוזות בדרך התול מלחתו התלמיד וקבל לת הקהלי "לעדן עקם" ולת המחבר "לעדן יפה" ותסם שמו בהעלס: לימתי"ף בן לבעז"ר מכהן הכהן בקהל עדת יסרון ומסרת ומכהן" ומס שכתב לח"כ: "לסה ע"ק: מלכים ג' ו'" לא ידעתי לכוון *). לך בעניו הכתוב הנ"ל נראה כי התלמיד רמז לו שהוא לא יעזבהו כמו שלא עזב אליסף לת אליהו רבו. 70) ע"ג ע"ג.

71) קכ"ג ע"ג. 72) בסוף הספר מזכרו שנות ג' המסדרים. 73) כ"ל בעלי שבע "ובעוד למועד" 74) כ' ט"ת. 75) קמ"ד ע"ג.

*) המעתק החרוזים לא לבנד עיני הטה ע"כ אלה לסער בעפרי עפ"י הכתוב מלכים ג' ו' שמציין לפניהו כי ע"ק נמלא שם בפסוק ד' לפני לסה לחרוי (ה') ובפסוק ג' ובדבר, כי שם יקר קורה לחת לעשות שם מקום וילכו ויגזרו העלים לבנין זה ויהי לחרי "מפיל "קורה (ר"ת ע"ק) בזאת בעק לסה לחרוי. והבוקר יאמר. המעריך.

ותקונים לכל הספר ועוד כמה לסוטים ומאמר הנקרא בשם סיומא דבראשית על הלוקת הפרשיות בתורה. הספר הזה מחזיק רכ"א דפים ונראה שנדפס בשנת תקצ"ב 76).

הספר הזה כמעט אינו דומה לו בכל הספרות התלמודיית ואף שהמחבר פעמים רבות נשא בצקו טרם יחמץ, וכמה מהשערותיו אינן מבושלות כל צרכן על כל אלה דרכי למודיו הולכים מישרים והערותיו היקרות תרבנה עד שלא נוכל לספור והן מאירות עיני הקורא ונכוחות למבין וישרות למוצאי דעת. אחד מגדולי וחכמי הנוצרים אשר הבין מלאכת המחבר כותב בבחינת הספר הזה כי על חצי מלאכתו היה כדאי לפתוח לו שערי כל האקאדימיות באירופא 77) ואם הרב המחבר קנה לו שם כבוד כזה אצל חכמי האומות המפורסמים מה זה כי גם אחרי הדלת והמזוזה נשים זכרונו בספר? לכן נצאה ונבואה להגות גם ממאורי אור הגנוז, אעלה הנרות ואטיבם באוהל מועד "בית האוצר" ויהיה לנר תמיד בספרותנו.—

ואחרי התימי ההשקפה הכללית על תוכן הספר הנה עניניו מתחלקים לחמשה פרטים ואלה הם:

א) הערות וציונים בנפ"ת. ב) ביאורים לש"ע והשגות על הפירושים הנלווים לו. ג) הקירות על מקורי מנהגים. ד) ציונים ממה שראה ושמע או הורה או תקן. ה) הודעת הספרים אשר שם עינו עליהם לבקרם ולהודיע משפטם ואנכי לרגל המלאכה אשר לפני אביא בראשונה ממה שמצאתי בספר מאורי אור מהדברים הנוגעים לענין הזה *) ואם יהיה אלהים עמדי עוד אשיב ידי כבוצר על סלסלות להוציא החוצה כל עניני הספר לזכרון.

בינה במקרא ומדרש

(מאת אלישי"ק)

מודעת זאת כי זה ספר הספרים, בספרות הקדש אין לו ערך, הנה רוב מליצותיו סובבות הולכות על המקום והזמן שבני עמנו שרויים שם. ואם יש מקום להחלטה כזו בספה"ק, עאכו"כ נאמנה היא במגלת אסתר יותר מכלם. ויען כי יש ויש מערערים רבים והמתחכמים שבעמנו אומרים אמור כי ספור זה וגם אסתר לא היה ולא נברא, יען כי ספרי דה"י לפרסים לא מזכירים לא מנהו ולא מקצתיה; אמרתי

---

76) נהקדמה כתב וז"ל: מודעה רב"ה קרוב לגמרת לומלא נרם מסר יוסרת שמעו גת רגנים ותלמידים כי נגידים לדבר, יותר מעתים מדוסי דיעים נרוכים זה המבור ומחלת הדפום שנת תקמ"ט עד הנה. זה יותר מעתרבעים שנה וכו' לפי"ז לכל הפחות כבר עברה שנת תקפ"ט בעת הדפסתו והנה הסנה שנת נגדורם הלא הוא תקנ"ד ת"כ נרלה שנדפס הספר קרוב לשנת תקנ"ג:

77.) Meorei Or . . ouvage qui . . a fait dire á un celebre proffesseur et officier de l'université dont l'autorité est très competente en cette matière „que la moitiè de tantdes travaux appliquèe á des objets connus aurait suffi pour procurer á M. Worms l'entrèe de toutes les acadèmies de l' Europe (רג"ל שם)

ותרגומו: ספר הוא לאחד הרגנים והמכמים הגדולים נשנת תמכמוני לשר נקרים ספר, ואחמני נגרל רגל הוא, ואף אם המלאכה לא נשלמה ע"כ רלויים לו ולשמו לקנל פרם נאה, כי כל שערי נתי תמכמוני נתיירלפא יפתחו לפניו.

*) הוא המחלקה הספרותית למאמר הזה, מחפם מקום, תנא נשנם הבנית „לספרותנו". המעריך.

אבא נא בשער „בית האוצר" ואראה למשתכלינו אלה, לא מטעמא דמרתא שאסתר ברה"ק נאמרה (מגלה ז') או מה גם שאנשי כנה"ג כתבוה (ב"ב ה') ואף לא בדברי הר"י ערמאה שאנשי כנה"ג העתיקו המגלה מספר דה"י למלכי פרס ורוח הקדש הריחם רוח דעת האמת, ואמת מדבריהם תצמח לזרות ולהבר הפסולת מן האוכל יתנו אומן והמגלה הזאת היתה למאכל בפיהם לא לשובע רק לרזון לקללה ולא לברכה, ויקדיחו שם ישראל ברבים כי אסופי או שתוקי הביאו לספר הספרים קדש קדשים הוא. ויראו ויבינו אלה המתהכמים כי הזר לא בא אל הקדש!

ראו זה דבר חדש מצאתי במקרא אשר יסודתו במנהגי-מלכי הפרסיים והמדיים ורשומו עודנו נכר בו בחותמה של אמת. וזהו הכתוב בהמן מדבר: ועשרת אלפים ככר כסף אשקול על ידי עושי המלאכה להביא אל גנזי המלך (ג' י') ואתורה במפרשים הקדמונים כהרלב"ג ואבן ייחיא בפ' למלאכת ההריגה ממש. וביותי במבארים החדשים כוואלפזאהן ומרעהו ברי"ל שהלכו בעקבות רש"י ואחרי שני התרגומים בפ' הראשון: דעבדי עבידתא, ובשני: דעבדא מטבעא ובקפ' ט' ג' גם השני מתרגם כראשון. וכאומרים אלה המבארים האחרונים לבאר שהם ג"כ הממונים שקורין געשעפטספערוואלטער, ומוסיפים לזה: א"כ אינו בטעם עשי המלאכה בפ' מלכים ודה"י אשר להם כסף מצויר הנעשה כבר למטבע" ובמחילת כבודם אבינה במקרא ואשכילה במדרש, כי עושי המלאכה המה תמיד במשמע שרים במלאכת המלך (דה"א כ"ט ו') שקורין פינאנצמיניסטער כאשר המקרא (באסתר ט' ג') יגיד לנו ר ע ו. בילקוט, ובמדרש אבא גריון פנים אחרים ב' (הנדפס בשם ספרי דאגדתא מהה' הנודע מהרש"ב נ"י) עה"כ: אם על המלך טוב. אם רצונך (בילקוט: כסף) מן הגרוטות (הגרוטיות) *) שבבית אני מביא ושוקל על ידי האומנים והם טבעו (טובעים) המטבע על שמך.

וזכרון למעשה המנהג הזה הנזכר ע"י עושי המלאכה במקרא ובמדרש בגרוטות והמ טבעות וסדר מלאכתם וגניזתם, מצינו בקורות היוני הערדאט בספרו השלישי Thalia פרק צ"ו, מספר לפנינו מהתנהגות מלכי פרס עם ארנונותיהם אין כזה למו, וזה תרגומו בעברית: כל המס והמכס הרב אשר למלך דריוש (Darius) והנקבץ על ידו מכל חלקי תבל ומלואה, הביא המלך כל הכסף בגנזיו ע"י עושי המלאכה, בזה ויציקו את הכסף והזהב בכלי חרש ובמלאת הכלי הביאו אחר במקומו, ובעת נדרש היה למלך כסף, אז טבעו לו מטבעות חדשות כרצונו".

ובשימת עין זו נמתיק קו של המנהג הזה על המקרא הנזכר במגילה: עשרת אלפים כסף ה) אשקול על ידי. ג) עושי המלאכה. ג) אל גנזי המלך" חוט המשולש הוא ע"י עושי המלאכה, ר"ל שהיו יוצקים כל הכסף והזהב בצקה דוד ובפרור מעשה חרש, להביא אל גנזי המלך, את אלה הכלים, ובשעת הצורך טובעים למלך מטבעות ע"ש. וכן גם הגרוטות שבמדרש היו מביאים ע"י עושי המלאכה (האומנים) ונעשו מטבעות לצורך המלך. ועתה דברי המבאר שעושי המלאכה אינם כמו במלכים ובדה"י „לפי ששים נאמרו על מטבעות המצוירות" ברוח יסודתם. אדרבא ואדרבא, גם פה נאמרו על מטבעות וכסף בציורי העמים השונים וע"י עושי המלאכה הובאו ליצקת בכלי חרש ולקלקל פניהם. ולזאת כל מקום שנאמר עושי המלאכה דומה ' ' לשרי עושי המלאכה בדה"י כמ"ש והזיתי מוכיח עליו (בקאפ. ט' ג') וזולת זאת הדברים חתומים וסתומים. —

---

*) ונקרא ניוכית „גרזיטא" ועיין נספח קכ"ג נרס"י שם.

פשר דבר

כולל

פתרון תשעים מלות בודדות לר׳ **סעדי גאון** ז״ל מקיר באורן

היא ממשנה וגמרא

הנמצא באוצר הספרים באקספרד (Cod. Huntington Nr 573)

יצאו לאור עם מ״מ הפסוקים ומאמרי חז״ל החסרות בכ״י ונספחו עליהם הערות

ובאור לראשי המדקדקים והמבארים הראשונים ע״י החכם החוקר

מהר״ל דוקעס.

נדפסו עתה מחדש עם הערות ותקונים,

מאת

שלמה באבער

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

פתח דבר

אם אמרתי אספרה את יקר תפארת גדולת הגאון רבינו סעדי׳ הנה בהדר גאון עוזו בגדתי, כי מי זה יתפאר להגיד אחת מני אלף המעלות הרמות אשר לאדם הגדול הזה בספר? ומי זה יערב את לבו לערוך אפס קצהו ותפארתו של המאור הגדול אשר כל מתי בינה לנוגה זרחו ילכו, לאיש הרם והנשא הלזה אך דומיה תהלה, שמו הטוב הנודע לכל באי שערי חכמה הוא תהלתו, וכל הממעיט לספר בשבחו הרי זה משובח, כי מי זה האיש עיני דעת לו ולא יראה אשר כאור בוקר יזרח שמש האיר פני תבל בספריו המסולאים בפז, ומלבד אשר הרבה חילו בתלמוד, והורה משפטי ה׳ ליעקב, הוסיף דעת והשכל בכל דבר חכמה ובינה, והאיר בחכמת הפלוסופיא תעלומות האמונה כאשר עינינו תחזינה בספרו היקר האמונות והדעות, בו אחר כל בינות ידרוש, וחכמה ודעת עטרה לראשו, ותולדות פעולותיו אשר פעל ועשה חיל, פרשת גדולתו, וקורות ספריו, הלא הם כתובים על ספר תולדות רס״ג (בכורי העתים תקפ״ט) וכל החפץ להעתו לשכנו ידרשנו. —

והנה בין המון הספרים אשר הניח למשמרת, ולא יצאו לאור בעט ברזל ועופרת, פני תבל לא ראו, ובבתי עקר הספרים נחבאו, נמצא באוצר הספרים באקספארד Cod Hunt. Nr. 573 מחברת פתרון תשעים מלות בודדות מעשה ידיו להתפאר, המחברת הזאת קטנה היא בכמותה, אולם רבתי באיכותה, כוללת באור תשעים מלות זרות בכתבי קודש אשר מקור באורן במשנה וגמרא הוא.

וזאת המחברת יצאה ראשונה לאור עולם ע״י החכם הנודע מהרי״ל דוקעס במכ״ע צור קונדע, דעם מארגענלאנדעם ח״ה 115-136 וקרוב לזמן ההוא נדפסה במכ״ע של הרא״ג ח״ה 317-323 מהחכם הגדול והחוקר מהר״י דערנבורג אשר העתיקה ג״כ מכ״י אקספרד הנ״ל ועוד בשנה ההוא 1844 הדפיסה עוד הפעם החכם דוקעס במחברת „לישעראטורהיסטאריישע מיטטהיילונגען״ 110-115 ועוד הפעם בישנה ההיא הדפיסה החכם ה״ר יצחק אייזק בן-יעקב במחברת דברים עתיקים, ובדפוס זה האחרון נעתקו ללה״ק כל המלות הערביות ע״י הרב החוקר הגדול מהר״א דר׳ יעללינעק נ״ע.

שם הספר הקטן הזה נושא החכם נעזעניוס על שפתיו לתהלה (בהקדמה למדרש מלות עבריות צד 11) וכתב כי הראשון למחברי ספרי השרשים היה הרס״ג אישר כמוהו לא היה עוד לפניו לאסוף ולכנוס שרשים בלשון עבר וזולתה, כי אצר אל תוך אוצרו בלשון ערבי שבעים מלות זרות בלשון עברי אשר אחיות להנה בתלמוד כדמותן בצלמן, ואמר כי עינו ראתה אותן באוצר הספרים. אשר באקספארד, וגם יסת הקראי הביא שבעים שבמקרא שפתר סיומי ודמה אותם מן המשנה והתלמוד. אולם טעו במספר במה שהביאו „שבעים״ עפ״י הכתיבה הערבית

בסוף תם תפסיר אלסבעין צפטה אלפרדה כי ט״ס נפל בכתיבה הערבית ותחת מלת אלסבעין צ״ל אלתסעין כי נמצא בו פתרון תשעים מלות כאשר העיר בצדק מהרי״ל

דוקעם. ובתולדות רס"ג אחרי אשר דבר מספריו הוכיר גם שם המחברת לשון עברית שהביא הראב"ע ושער בדעתו כי היא חבורו על שבעים מלות זרות הנמצא עוד היום באוצר הספרים אשר באקספארד בלשון ערבית והגאון מינץ להביא דמיונות ממלות תלמודיות עכ"ל דבריו אלה האחרונים מדברי החכם נעזעניוס יצאו לכן כתב גם הוא שבעים תחת תשעים כאשר אמרנו.

ועלינו לתת תודות אלף להחכם הגדול מהרי"ל דוקעם אשר הוציא הסגולה הזאת מאפלה לאורה עם מראה מקומות הספוקים ומאמרי חז"ל והערות מושכלות אולם אחרי כל עמל החכם הזה ויגיע בינתו הניח גם לי מקום להתגדר בו, ויען דברי הרס"ג ז"ל יקרים בעיני מאד, שמתי עין פקוחה עליהם, וישב עוד מצרף (הוא מחברתי זאת) וזקק אותם שבעתים עד יצא כנגה משפט המלה, פשר דבר מצאתי, לבאר הפתרון עם הערות ונוספות, גם ציינתי כל המקומות אשר לא ציין החכם דוקעם, או נעלם ממנו מקומו, או לא העיר כראוי, והנחתי דבריו מסוגרים בפנים באותיות רש"י, והערותי מתחת לידיעה למען ידע הקורא להבדיל בין דברי לדבריו. ואם ימצאו דברי חן בעיני הקורא והיה זה שכרי.

לבוב ראש חדש שבט תרט"ז *)

שלמה באבער

---

*) המחברת הנוכחית נמצאה אצלי לפני שלשים שנה ושלחתיה לידידי הרב החכם הגדול מהר"ם זאקס לתתה לה מקום בכרם חמד מחברת תשיעית, אבל יען כי נתאחרה לבוא אליו לא היה עוד מקום בשנ"ע הנ"ל (רשם עם שכתב החכם הנ"ל בשנ"ח שם לד 160 ושמה הודיע כי תלה לאור בשחברת עיוקדת) אולם בשלחה בידו יעיס רגיס, וכעבור חמשתי חדשים, עד אשר הגיעה לידי בחזקה מהחכם היקר הזה מפלאריז, ועד הנה הזמה מונחת בקרן זוית, והכל תלוי ועומד, ואמרתי להוליאה כעת לאור עולם בבית אוצר הספרות ולא הוספתי ולא גרעתי דבר רק כאשר ערכתים בימי מורמי זה שלשים שנה, ועם הקוראים החכמים הפליאה בשם אולי ימצאו איזה דברים אשר לא ישרו בעיניהם, כי בעלומי ימי ערכתי הדברים האלה:

לבוב בחדש חשון תרמ"ז
הנ"ל

[א] צרכך (ד"ה ג' ג' ע"ו) מלשון משנה צריך (עורכל ערכים ד"ה צ"ל) (ח):
[ב] אונס (לקמן ח' ח') (ג) האונס והמפתה (כתובות ל"ט ע"ח) (ג):
[ג] מפנק (מגלי כ"ט כ"ח) כמאמר ההמון (המדבר עברית) מפונק, ומורגלת בדרז"ל במנק טפי (ד) (ב"ק ס"ד ע"ח) לאחויי מפנקי (מגיעה ד' ע"ח) (ז"ז הרמב) (ה):
[ד] מזלות (מ"ג כ"ג ה') כמו שאמרו רז"ל שנים עשר מזלות (נדרים ל"ב ע"ב) (והרד"ק בשרשיו שרש מזל תומר וז"ל מפני שהן מחלין בעולמן בקלקול כן מזלות) (ו):
[ה] כצנת שלג (מגלי כ"ה י"ב) ברודה בחמה ובצנה. (ז):

(ח) וכן כתב הרד"ק בשרשיו שרש לדך וז"ל הלשון הזה ידוע בדרז"ל לת שהשעה [ל"ל שלפני השעה] לוחך הרבה, והפעל הקל נאמר לעיני השעה [שביעית פ"ז ע"ד] לקח נכור לשעתה נמו לו לגבל ולא לדך לו מותר למכרו, וכן שעשו בו בנינין בפעל ובנינין הפעיל ובנינין התפעל עכ"ל, ובעל תוס"ם כתב כל תפלי לדם ומעשיו שקדורים לו לעשות נשעה לו שעוברה אליהם לקיומו נקרא לדכים, ומזה השני נתפלה שעשה לי כל לדבי, ולדעתו מקור המלה הוא לשון לחיצה כי הרבה פעמים מתורגם חפץ לדוך, וכן בד"ה שלחמר בו לדכך גם במלכים תפלך. (ג) לישה בוודאי לפי שמשלח עוד הפעם במקרא כל רז לא לכם לך (ויקהל ד' ו') ופי' הרמב"ן לא ינלחך, וכלומו לין לוכם מעלה מכריע עכ"ל. ורלוחי כי גם התפני כתב זה הפרש לא במקרא רק פ"ח כדת לין לוכם. (ג) וחז"ל שעשו בו הרבה, פרט לשלום (שבועות כ"ו ע"ח) לוכים היינו (כתובות י"ז ע"ב) הזהרו בזקן שבכם כיוצא מכאן לוכם (נדרים ח' ע"ב בסהדרין ל"ו ע"ח) וכן לבד לנכך (שבועות שם) ודומיהם הרבה, ומנדקדק ה"ר אליהו בחור בשורקין לשרשי הרד"ק שרש לכם כתב שמשמו דק בחלר ובפעל ולא בנינין לחר, ולנו לכם שמלא גם בבה"ק. (ד) ז"ל לישה לישם דמפנק לית לי' לערל טפי. (ה) גם בעל הערוך הביא בעלך בנק ח' המלמד סלו, והביא רלוים מן הכתוב מפנק מנוער עבדו, וכן בתפנוקי מלכין ע"ל וכן תרגום מעדני מלך (בראשית מ"ט כ') בתפנוקי מלכין, וכן הביא הרד"ק, והר"ם הספרדי פי' הכוונו בשעדים תרגום מעדני מלך תפנוקי מלכין: (ו) עיין בשפת יתר להראב"ע (בימן ע"ב) ויפה כתב החכם הגדול הרשד"ל בשיטותיו לישעי' (ל' ח') (אשר שלח אלי שבועה עוד בשנת תר"ם) וז"ל: כבר בתחנתו זה מוקדי נזרת המלות, החכם בעזי, לומר כי עיקר השם הוא מזר (לישע ל"ח ל"ב) והיא לפי דעתו, מלשון וזרתם את בני ישראל (ויקרא ט"ו ל"ה), ענין הזרה, ונקללו כן המזלות בשבור היותם (לדעת הקדמונים) מודיעים העתידות ומזהירים את האדם וכו', ולדעתו מזלות שם מיוחד לכוכבי לכת (פלאנעטאט) וכללה מן הכתוב (שם) למעם ולירח ולמזלות ולכל לבא השמים, וכן בתלמוד (שבת קנ"ו) מזל שעה גורס, ואח"כ מעשרה הכולל בחמה, הכולל בחוה, הכולל בשבוע, הכולל בלבנה, הכולל בשנתי, הכולל בגדל, הכולל בחדים, ואחרם קללו לכוכבי לכת מזלות מן מעזל ענין השתבות על דרך שקללו לשם האחרונים כוכבי הנבוכה, להיותם למרחה עיניהם בלוזים בשעבודתם ולוחם שוערים מקומם זה לעומת זה ככוכבים הקיימים חלה כל אחד הולך לדרכו, ויכנם בשלמתו של חברו, ומשלבותם משתנים זה בזה, משתקרים ומתרחקים, ונדבקים ומתבדדים, לשר מזה בשבות הלילות (עקליפסעם), ועל כן קללו להם האחרונים כוכבי הנבוכה (פלאנעטאט לדרלינעטעם), וז"ל ג"כ הוללת השפעת המזלות מזל כמו מזל מעשיר מזל מחכים (פלנטום שיקזאל) עיין כוזרי (מאמר ל' פ"ח ומ"ג פ"ז ומ"ד פ"ח) ועיין מה שכתב הרשד"ל בעירוך ערך מזל בהערה על מאמרם לין מזל לישראל (שבת כ"ו ע"ח):

(ז) החכם דוקעם לא לשם מקומו והביא מקום פנוי, לומם בהולשת החכם

[ז] ובני התערובות (מ"ג י"ד י"ד) שנתערבו בניו (יבמות ל"ח ע"ב) (מ)
(והמחבוש תרגם בני דבריא, (ט) ומחריו ממסכו גם רס"י רד"ק ומחריס):
[ז] נזק (לקמן ז' ד') (י) כמו שאמרו רז"ל אבות נזיקין (ב"ק ג' ע"ח)
נזק וחצי נזק (סס מ"ד ע"ג) (יא):
[ח] עבר (לעיל כ"ח י') אישה מעוברת (יג) (מסכת וגמרא) (וכן בתרגום

דעתנוגע הניח ברודה היא מלה עברית ופי' קור, וא"כ הניח רק נחמת ונלחם. והמלה מורגלת הרבה בדרז"ל כמו שהניח הרד"ק בשרשים שרש לגן, וז"ל עניינו ענין קיימות ומלמדו הכפל בדברי רז"ל בשביל שלא תלטען; אם למוד לומן [שבת מ"ג ע"א] מן החמה על הלובנת ומן הלובנת על החמה [דעתי פ"ח מ"ג] עכ"ל. וכן במלת בדרז"ל בשניו פיעל, שרש הזכר ולינן שנקבה (שהדרין ע"ד ע"ג), ובעל הערוך ערך לן הניח מאמרי חז"ל ומיים מלשון כלימת שלג בקליר ל"ל ניום קליר: (ח) הלישון הוא בעטעות כי לישנו שם ולדעתי ל"ל שתתערבו ולדותיהן וכוון הגרון למאמר המשנה (יבמות ל"ח ע"ג) תמם נשים שתתערבו ולדותיהן הגדילו התערובות, ואולי הי' לפניו הגי' שנתערבו בניו (ר"ל בניהם) עם קו נרשתו ונעשית בניו. ובהולאות דערבנורג הגי' שנתערבו בשפים. ושרש ערב לישו בודד רק במשקלו ונמלא עוד פעם לחת במשקל הזה בד"ה ג' כ"ה כ"ד, ולדעת רס"י ורד"ק הוא תס"ם נקבה כמו ערבון לבני השרים שהיו נותנים לותם בניה המלך ערבון שלא יעדרו מנותם זו (בייסבל) וחת כוונת התרגום בני דבריא תרגם רק הכוונה אבל לא המלה, והרד"ק בד"ה שם כתב בני התערובות בני השרים שנותנין המלכים זה בזה להקים הברית והשלום ביניהם, וע"ש בפי' המיוחס לרס"י דעה אחרת, והניח פי' דבריו יוסף ולא ישרו דבריו בעיניו, וזה הוא בעלמו פי' רס"י במלכים, וידוע שפי' על ד"ה המיוחס לרס"י לישו מרס"י עיין יד מלאכי כללי רס"י לד 128: (ט) עיין בהערה שלפניה: (י) המלה במלאת גם בדניאל (ו' ג') לא לחוי מזיק, וכן בעזרא (ד' ט"ו) ומהמזק מלכין: (יא) לא ידע למה לא מציין מקומה מן דף ג' עד דף מ"ד שבמלאה שתם מלה זו הרבה פעמים, וכן יש להעיר שתמצו בו חז"ל בפעלים כמו שכתב הרד"ק בשרשים שרש נזק וז"ל זה הלשון יחוד בדרז"ל ומומסס בו בפעלים בפעל כמו שתמרו במסכת הניזקין שתין לסס בעדיות, ובפעל הכבד [המוסף] כמו שתמרו וכשהזיק חייב המזיק, ושלא מכר פעלו [פעל] והזק בסס לחד חייב וזולתם הרבה עכ"ל. והתבני ערך נזק לחב ורז"ל שתמצו בו הרבה בתתרס המזיק והמזק [ל"ל הניזק והמזיק] [ב"ק דף כ' ע"ב במסכת ובתבני בפעות ב"ק דף י"ח] ותמהתי למה לא תמרו המזיק והמזק ע"מ המכה והמכה עכ"ל. והנלון בעל תי"ט (ב"ק פ"ח מ"ב) ד"ס הניזק והמזיק כתב וז"ל לשון התבני שרש נזק "ותמהתי למה לא תמרו המזיק והמזק על מסקל המכה והמוכה" עכ"ל התבני ולפי מה שכתבתי בריש פרקין שהרכיבו לשם נזיקין בנדין בפעל שהתלחר שם, לכי לומר שתפני כן שתמצו בניזק ולא תמרו מזק לחרי שכבר בתתמצו בנדין בפעל בהרכבתו לשם נזיקין עכ"ל, ובמסכת ו' שם כתב וז"ל לשון הר"ן כל נזיקים שבעולם נזק, נזקים שם הניזק, ומומר לכי במזיקים מורכב מהפעל והפעל, ולי' לחוי שיהא מזיקין כמו חב המזיק, הניזק והמזיק, אבל מורכב בנו"ן בפעל ובמלרה הי"ד להולחת להפעיל, ובמת הרכבתו, לחורות כי המזיק הוא הניזק כי נקה לא יקה, והכלל בחז"ל הם בעלי לשון הקודם ועליהם לין להסיג בדברי הרמב"ם בריש תרומות ע"ש: (יב) שרש עבר הורחבו העברת נגוד יחוד, כמו בתקרא העביר המועד (ירמיה י"ו מ"ז) (לייבער-שרייבען), וכן היולא מן הגדר נקרא עובר, כמו העובר על דברי תכמים, ומזה עבירה, וכן ולד פרי הבטן נקרא בתלמוד עובר כמו שם טיבו של עובר זה (כתובות י"ג ע"א בתבני), ונקרא עובר על שם קופו וכן מורבלת המלה גם בתרגומים, דגן ותיכוס (בראשית כ"ז כ"ח), וכן כי ים שבר (שם י"ד ל') ת"ח עיבור ע"ש שילא מן הגדול שהי' בו עד עתה דהייגו הקרקע, ומזה ויתכלו מעבור הסלע (יהושע ה' י"ב) ותרגומו מַעְבּוּרָא

מודיה מנטין (יג) וכן פי׳ כל המפרשים):

[ט] וכרוזיא (דניאל ג ד) (יד) חייב להכריז (ב״מ כ״ח ע״ח) (טו):

[י] בלבת אש (שמות ג ג) ובא אחר וליבה (ב״ק כ״ט ע״ב) (וכן מתורגם בפולינגלוטא וכן פתר דונש, והרא״ש נספר ספת יתר (טז) הסיג עליו ופתרה מלמון לב לון דער מיטטע) וכן פירש״י ורד״ק (יז) ומניח גם דעת הרמ״ג מנלי הזכיר שמו (יח) ודעת התרגום כרמ״ג) (יט):

[יא] משרת (במדבר ו ג) אין שורין (שבת י״ז ע״ב) (כ) לא במי המשרה (נרכות מ״ה ע״ב) (כא). (ועיין ספת יתר פימן 56 (כב) ורמ״י פי׳ כרמ״ג וכן הרא״ש והרד״ק):

[יב] וחיבתם (דניאל ח י) (כג) זה חייב (שבת ג׳ ע״ח) (כד), (וז״ז מורגלת הרבה בתלמוד):

דאמרינן: (יג) המתורגמן בשרש נתן הניח התרגום הזה ואמר כ״ל שנוזר מן נתן כלומר מוליכים מן הנתן דהייט מולידין עכ״ל. ונעל לוהב גר (לד 102) כתב בלשון קורי בטנא עניכו הרא, ודברי המתורגמן ספי׳ לשון הולדה לימו מדוייק כי הרבה מתתם בשורי נם על הבריות ונם על הלידה: (יד) הוא ס״ת לשים המכריז, ואין המלה נודלת כי נמלא עוד הפעם הפעל ממנה בנכין הפעיל והכריזו עלוהי (שם ס׳ כ״ט) : (טו) ובתרגום המשקל שם השם הוא כרוז כמו ויעבירו קול (שמות לו ו) ותעבדו כרוז ונמלא השם נם בנכין הפעיל הכרזה : (טז) בפיתן ק״מ ז״ל בלבת אמר כי לדונים כמו להבת אש ואינו נכון כי לא נעדר הה״א כ״ח בשוף המלה שרומה לאל״ף המשך, א״כ אין פירושו כ״ח בלב אש עכ״ל. ואף שכמלא לה״א השמות שתשמע אחר אות בכל״ס, כמו בשמים שהיא כמו בהשמים לא כמלא בשום מקום לה״א השרשים והיא עה״פ שתשמע ואך בשוף כמו ויעל שמוע במקום ויעלה נאופן כזה תשמע ה״א שהיא לה״פ, ולדעתו תפי׳ המלה מהכפולים, מהשרש לָבַה חלה שהשמך ממנו חֻלַּת לחם (ויקרא ח׳) ודגם הניח לחשרון הניח ע״פ: (יז) מסרי״ל דוקעם הניח ממרשק פירושו בשם דונש ושכח שהוא דעת חז״ל נעלמם (שם ס׳ ע״ח) א״ע נר יצחק מלן דתני ליבה לא משתמש דכתיב נלבת אש : (יח) הרד״ק הניח בלשון יש שפירשו נלבת אש כמו נלהבת אש ול״ל מפי׳ המלה מכמי הלמ״ד נלבת נפשך אות נפשך, ודומה לו נדברי המשנה לחר המעגיר ולחר המלבה עכ״ל, ר״ל שרשו לבה והוא מן השרשים המהפכים. כמו כשב כבש ותפי׳ נפשך אות נפשך (דברים י״ג כ׳) שהשמך אוה. ותפי׳ על הרד״ק שלא הזכיר שחז״ל הניחו לרפי׳ מן נלבת אש כמו שהנאתי וכן נמדרש שמ״ר פ״ג נאר נו שני פירושים להב ולב ע״ש : (יט) שתרנם שלהבת : (כ) נמשנה שם :

(כא) נ״ל דף כ״ה. ושם נדף כ״ה הוא מאמר הנמרא ועיקר מקומו הוא נמשנה שם דף כ״ג ע״ב. והמאור נמדבר שם הניח מאמר חז״ל בטעות וז״ל והשם ממנו מרמיקין אח סירק ואת המשרה נ״ל מרחיקין אח המשרה מן הסירק (ב״ב י״ח ע״ח): (כב) שם הניח דעת הנאון שהוא מלשון משנה שורין והניח דעת ר׳ לדונים שהפי״ו שרש כמו ושרת, והטעם עובדת, ולא ידעו דבריו נעיניו: (כג) נמלא משם השם נם נמקרא ע״ד נע״ו חוב כמו חנולתו חוב יש״ו (יחזקאל י״ח ז׳) והיא המלה המורגלת נדרז״ל נעל חוב, ומשם השרש נפיעל ויחבתם נתן קום נאמר נפיעל הדגש קיש (שמחר י׳) ורז״ל הרגילו להשתמש בנכין כזה וכן יש בקל נתלמוד חב המזיק, והשם ממנו חוֹבָה ונשמך חֻבָּת נגרת: (כד) שם ליחת מלת

״זה״ ונמלא נהרבה מקומות אין מספר :

[יג] כי לא פטר (דה״ג כ״ג ח׳) (כה) פטור (מורגלת מלד נדרי״ל) (כו) :
[יד] עמדתו (מיכה ה׳ י״ח) עומדין ואומדין (פאה פ״ה מ״ח) (כז) (הרד״ק
שרש עמד מביא הפתרון הזה בשם ר״י בן גנאח (כח) ועיין גם בפירושו על הפסוק הזה.)
[טו] בריר חלמות (מיוב ו׳ ו׳) חלמון מבחוץ (ע״ז מ׳ ע״ח) (כט) (הרד״ק

(כה) וכן נמלח ויפטר מפני שמול (ם״ח י״ט ו׳), נלמכת פטוריס (דה״ג ט׳ ל״ג):
(כו) כמו לפטור פ׳טר וכן נפיעל פטרנוהו ונפעל הנפטר, ונתרגומיס שלה מתורגם
נלמכת פטור, כמו ויפלח לכם את לחיכם (נרחמית מ״ג) ויפטר לכון ית לחוכון,
והלכסיס שלחו (שם מ״ד) וגבריה לחפטרו, ושלחה מניתה (דנריס כ״ג) ויפטרינה מניתה,
הן ישלח ים את לחפו (ירמיה נ׳) הא יפטר גבר ית ליתתיה, וכן ויגרשהו וילך
(מהלים לד) ופטריה ואזל, ומזה ספר כריתות (דנריס כ״ג) גט פטורין. ופה המקום

להעיר על דנרי הנחון מהרם״ל רחפחפורט שכתב נהוספות ותיקונים לתולדות ר״ע ור״ח
הקליר (נבה״ע תקנ״ח) נהוסיפה על הערה 9 וז״ל לענין המחיצה של הקליר בירבי
ניו״ר לחר הני״ח רלמטונה שהוח מדרך החסכנזים לחסר קנלוהו מחכמי ליטלית לכתוב
החיבות מלחות וי״ו יו״ד, לריך להוסיף נגם זה היו מחולקים הנבלים עם הירושלמים
יעויין (ניטין ס״ה ע״ב) ר״ל לומר פטרוה (נגט) דנרינ קיימין, פיטרוה לח לחר
כלום, לחר רבח ר״ל דנבלחה הוח ודייק בין פיטרוה לפטרוה, תנח דיהן דבר ח״י הוח
לח דייק ע״ב. ולפה פשוט שהנבלים היו נסוברים מלכתיב יו״ד יתירה נגד חוקי הלשון,
ולח כן הירושלמים שהרבו תמיד ניו״ד, ואין לחו לריכים ח״ל לחוקק פירש״י שם שנבלי
מסברים פעמים לשון עברית ופעמים לרמית מטע״ל נח״י שמסברים תמיד עברית ע״ל.
אבל נמל״ל לח דק בלשון שהסערתו נמלח בירבי שכתב נ״ל נתולדות ר״ח הקליר הערה 9
וכן הערה 14 שמלח בירבי קלוד מן בן רבי והיו״ד לחר הני״ח היח יתירה כדרך
החסכנזים לכתוב יו״ד יתירה נמקום ניקוד הסגול של״ל מחחיו, חבל לדעתי בירבי מורכב
מן ביר—רבי כי נתרגום ביר כמו נר, לח בין ולח נכד נעמו (מיוב י״ח י״ט) תרגם
לח ניר ליח ולח ניר נרח, וכן דין גרעת דעשירלח ניר (נרכות ה׳ ע״ב). רק גם
נסברתו מחולקים הנבלי והירושלמי לכתוב החיריק מלח יו״ד לו מסר יו״ד לין הלחת
לחו דהחם לייני נהחכי והנבריחת דר״ל הנבלי ב א מ י ר ת המומר כתבו וחנו נטוכו׳
הרי חלו יכתבו ויחנו לחבל פיטרוה פרעוה לח לחר כלום, ור״ל דנרייתח לומר פטרוה
דנרינו קיימין, והלוך סייך למיפלג ב א מ י ר ה נפה בין מלח לו מסר יו״ד? וע״ל ההבדל
נחלניות הדנש והרפי, והטיב רש״י ז״ל לח מסר סניח רחייתו מחיבת שלמות שתרגומת
פטרוה, ור״ל הנבלי שהי׳ מסבר נלשון עברית ומרמית ידע היטב החילוק בין פטרוה
נבה״ב שמורה על שלימות עולם כמו ושלחה מניתו, שענינו שלימות עולם, וכן פיטרוה
ליוני נבין הקל שענינו שלימות לחזור ולבח, וכן נמלנה חינה פטרוה נלח יו״ד, רק
נמלחי דרנח נכתב מלח יו״ד לנאר היטב החילוק בין חמירת פיטרוה נלח דנשות הטי״ת
ונקל למירת פטרוה נדנשות הטי״ת שענינה שלוח ונרושים, ותנח דידן לח מסר רק
נעברית ולכן לח חלק בין פיטרוה לפטרוה והבן.

(כז) נמלנה שם נחמר רק הרוח שפיזרה לח העמרים לומדין לומה חבל לח
נכתב נשום נקחה עומדין ולומדין, ולולי הכוונה עומדין נעי״ן לו לומדין נחל״ף והלשון
שים ניח שתי נוסחחות וכן נמלח נמנלנה (תמיד פ״ב מ״ה) נעומד חמש פחים נחליס
ופי׳ הרע״ב כמו נלומד ולפני הערוך היתה הנוסחח נחל״ף לומד, והתי׳ על החכם מהרי״ל
דוקחם שניין מקומו ולח סעיר מלומה: (כח) וכן הר״ם הפרחון נספרו מחנרת הערוך
שרש עמד כתב וז״ל עמדתו כלומר לומדתי פ׳ סיעור הלעת נלומדן דעתו ותבן לומדין
לח הבנה כמה לקט הוח עושה [ל״ל לומדין לוחה כמה לקט היח רלויה לעשות (פיחה
פ״ה מ״ח)] ותבן ולח תרבה לעשר לומדות [לחבות פ״ח מע״ר] עכ״ל: (כט) וכן לפניני
נגמרת (שם) חלמון מבחון וחרבון מנפנים טמחה, ונוסחח מושבחת היי לפני נעל
הערוך שהביח נערך הלמון וז״ל הלמון מבחון והלבון מבפנים טמחה פי׳ הלמון הוח
הפנימי לחוש שבגילה, נריר שלמות תרגם הרבון ניעתח והלמונים עכ״ל. והחמת שהני׳

מניח הפתרון הזה ולא נפש לם"ג, וגם דוקא נפרטיו פתר כרס"ג וז"ל חלמות ופתרת לם יש טעם נריך חלמות, לם יש טעם ודעת נריך לים מתנגע ורבוי דברי (הפלגי) [הפלגי] וכדבריך זה [הנל] הנלים הוא נחלוקת כי יש טעם כמו ועטם זקנים יקח (ויק' יג כ) טוב טעם ודעת למדני (תהלים קיט סו) ותרחיק לותו מדומיו ויהי טעמו כטעם לפד הסמן (במדבר יא ח) ולל יטעמו מלומה (יונה ג ז) ותדמה חלמות חלי יחלמו נפר (ישוע לפ ד) (כ) פתרון רבוי ומין לחלמות דומה נמקרא, והיה ריר הנילה לפר לא יאכל מנלי חלא מלמון מסנה, והוא נדק לומן לחנה).

[טז] וימרחו (יחני' לח כח) (לח) עד שימריח (פלה פ"ח מ"ו) (לנ) (והרא"ע נפירושו רומז אל לשון הערבי ולא יבינה, והיא מרב (זחלנען) וכן פתר דומה וז"ל וימרחו ופתרת ויעדרו על הסחין הסוד הוא ומין ענינה כ"א ענין מסנה (לנ) כמשמעו בלשון ערב נחלוף חי"ת בכ"ף כמו לח ופח ולח (?) (לד) וגם בלשון המסנה דברו נחלה הזאת בלשון מסקה והתכונן ודעת ומוכר קחה).

[יז] לעקר (ויקרא כ"ה מ"ז) (לה) כל סהוא עיקר ועמו טפילה (נרכות ל"ה ע"ב) (וכפולינגלוטיל מתורנם ג"כ בלשון עיקר ושורש, והרא"ע נוסח ג"כ לדעה זו מנלי הזכיר שם הרם"ג, והרד"ק נשרשיו הוחיל הלך לחכי דעת רז"ל, ואונקלם לא תרנמ כלל) (לו).

[יח] וכפים (חנקוק ג יח) גזית כפיסים לבינים בונין (ב"ב ג' ע"ח) (לז) (וכן פיהם"י והרד"ק ועיין ערוך ערך כפס):

שלפניהו היא הכתובה וכן לפניהו נתרגום חלבון וחלמונא נחי"ת והתמי' על הרב נעל הערוך שסכח בלשון הכתוב "חלמות" שהניח נעלמו, כי חלמון הוא ען חלמות כמו שהניח הרם"ג וכן הניא הרד"ק והר"ם הפרחון, וז"ל הרד"ק נריך חלמות הוא לוחס הפילה וכן נדרז"ל חלבון מאמך וחלמון מפפיהם ונקרא כן לפי שהוא מהכל נריא ע"כ. וכן המסחק הכתוב חלבון נחי"ת מן חלב שהוא לונן הנילה וכמו נ"ן חלבון (יחזקאל כ"ז י"ח), שהוא תה"ם לנונן היין, כי סתם יין ילרן ישראל הוא לחוס, ואולי חלבון מורכב מן ח-לב-ן חלב-לבן לכן נכל המקומות נדרז"ל נאמר תמיד חלמון וחלבון, וכן הר"ם (תרומות פ"י מי"ב) הניא נשם הירושלמי חלב ניניס ופי' לונן נניס קרי חלב נניס ע"כ, ומזה תראה שהגאון הרי"ב הניא חלא כמשפע (שם וכן חולין ק"ד ע"ח) שי"ל חלמון וי"ל חלבון שה"ח נמקום חי"ת כאשר חלא נערוך חנל לא שם ען מנטו שמשמע משובשת מזדמנה לנעל הערוך, וכן הטעה לת נעל המתורגמן שהניא נשרש הלם וז"ל נריך חלמות נחלבון ניעתא והלמונה כן הוא נערוך ואני מלחתי נכל המקומות הלמונה ונעות הוא ע"כ. וכאשר הנחתי תראה שהי' הגי' היסרה ויותר מהם טעה המעתיק ואחריו נעל לוה"ם שרש חלם שפי' חלמות לונן הנילה ולא ידעו שהוא לשיפך שפי' לוחס הנילה, וחלבון פי' לונן הנילה עיין נגמרא שם: (לו) ג"ל לל יאמרו נניסים ירבו נגר: (לח) ומזה מקות לאך (ויקרא כ"ח כ') כלומר שטעמא כעין מכוח ומשיחה וכן קונר ר' ישמעאל (נכורות פ"ז ע"ה) שמעמו לאכיו: (לנ) כן פי' הערוך ערך ענה שלשון סיכה הוא כמו ויענרהו וכן כתב הר"ם הפרחון שפי' יעשהו ותכן עד שיענה ע"כ, ועיין נתוי"ט שם ד"ה עד שיענה שהניא נשם הרע"ב והרמנ"ם פי' מחריס והתמי' שלא הניא נם דברי הערוך: (לנ) ג"ל תחול הוא ומין ענינו כ"א עין מסיכה: (לד) הרי"ל דוקא ניגן השלה חולם ג"ל ומה כמו שהוא לפניהו נהשגת דומה לד 76.

(לה) ין המלה נודדת והיא מן עקר שרשוהי (דניאל ד' י"נ) וכן כתב הר"ם הפרחון שרש עקר וז"ל לעקר (ויקרא שם) פי' עיקר וכן עיקר שרשוהי וכן נלשון נקנה עקרת הניח שהוא כמו שם הנניס שמשם ע"כ ועיין נגחור מהרנ"ו ויקרא שם, ומזה נשפעל תעקר (לפניו ג' ד') לעקירה מן השרש נם שם עקר להולך ערירי נלא נניס מזה

השרש: (לו) חונקלם תרנם לחרמתי: (לז) וכן כתנו חכמי התוכ' שם ד"ה כפיסי וז"ל שפרש נגמרא לרחי, וקשה לר"י והכתיב וכפים ועץ יעשנה משמע שהוא עץ וכו' הרי תראה שגם חכמי התוס' פי' מלכון הכתוב הגם שחז"ל פירשו נחוכח לחר, ועיי נתוי"ט שם ד"ה כפיסין שהקשה נעמור זה על התוס' ע"ש, והחמי' על החכם המוקפ

[יט] במסבו (ס"ה ח י"ג) **לא יאכל עד שיסב** (פסחים ק"ט ע"ג) (והרד"ק בשרשיו מביא הפתרון הזה בשם ר"י בן גאנח) (לח)

[כ] נסמן (יסעי' כח כה) **אמר את האבידה ולא אמר** (לח) **סימניה** (ב"מ כ"ח ע"ב) (לט):

[כא] **מלך הסרים אשר בפרודים** (מ"ב כג יא) **וכל פרוואדה נהרדעא** (כתובות כ"ד ע"א) (רש"י מודה ומומר לא ידעתי מה הם, והרד"ק מנחר כרש"ג מנלי הזכיר שמו. ובגליון מוכח הערה בגמרא בלפניהו הגי' בהרדעא וכל פרוורהא ונראה כי ט"ס הוא ול"ל פרוורהא בדל"ת) (מ):

בעורך ערך כפס שהוסיף על דברי הערוך שפי' אריח כמו שפי' רז"ל ומומר לולי וכפיס מעץ יענעה שהוא לשון מקרא מעניין זה ופי' מחיכת עץ כמו כפיס זה שהוא מחיכת לבנה והתלבוש מוכח כן ע"ש, ולא ראה שגם דברי התוס' נוטים לזה שהוא מלשון פכחוב, והרד"ק כתב וכפיס שם נדמה לומר שמלמד רז"ל כפסים אריחי הוא מעניין החזן שזכר בפסוק ולעניין הפסוק ידמה כי הוא מעניין העץ כי כבר זכר כי לחן מקיל חזק, וכן ת"י ופיפא מנו מריחא עני לה ר"ל מחיכת מהקורה עכ"ל והר"ם הפרמון פי' וכפיס דקקא נ"כ כמו בדרז"ל לבניס קטניס עשוין בנסנן ככלי חרס ובונין בהם הבניניס מלשון רז"ל גזית כפסים והוא אריח עכ"ל: (לח) אבל לא ישרו הדברים בעיני הרד"ק שכתב בשרש קנב וז"ל ומה שאמר עד שהמלך בסעודו רומה מסיבי (תהלים קמ"ו) שהוא ענין אחד מענין הסבה ממה שאמרו חז"ל לא יאכל עד שיסב ליינו כן, כי הסבינה בלשון חז"ל הוא לשון בינוד והקפה כי לפי שהיתה ישיבתם ואכילתם ושתיתם בעקיבה שהיתה דרכם ליסב על המאכל והמשתה קניב קניב ובעת אכילתם ושתיתם היו נסעקים אל נד שמאלם דרך מסיבות קרלו כן לסעיבה הסיבה ומדע כי לא קרלו לשום סעיבה בעולם הסיבה כי אם בעת האכילה והשתיה שדרכם לשבת קניב וכן לשר המתרגם ויסבו לאכול לחם ומשקה לשיכל לחמא עכ"ל, וכן תראה מדברי הרד"ק שאין המלה נוהגת והוא ענין אחד עם רחם מסיבי, וכן הר"ם הפרמון כתב נמסיבו רחם מסיבו [ל"ל מסיבי] פי' אלו בני אדם שאוכלים בהסיבה, כדתנן אפי' עני שבישראל לא יאכל עד שיסיב, פי' יטה ויסמוך על שמאל כדי שילך המאכל דרך שיפר עכ"ל ועש"ם שהניח מאמר יקר בשם הרמ"ג מספר שמועות ע"ש, וכן מעניין זה כי לא נכנס עד נאו פה (ב"ח ס"ז ס"ק) פירש"י לא נשב לאכול כל זמן שהוא מעומד קרוים הסבה עכ"ל: (לט) המוספי הוסיף בערך קמן מרגם אריה נם, אחזי סיתן, ומכח בלשון מקרא הוא כמו שהניח הרמ"ג: (מ) תמי' על החכם המעיר איך לא ראה ולא ידע כי בספרי קודם כתוב פרוורים בריש"ם ולא נפל

ט"ס בגמרא אף שהוסיפוה בלפניהו היה פרוודהי ל"ל פרוורהי כמו שהוא לנכון בניניו (מ' ע"ג) בפרוארי יוסלים וכמו שהניח הערוך והרד"ק ולפלא בעיני שהוסיף בשם רש"י והניח דברי הרד"ק ולא העיר שכלם הניחו פרורים. וז"ל הרד"ק בפרורים בשרשי הערים וחלריהם וכן בדרז"ל יקראו מגרשי הערים כן כמו בגל וכל פרוורהא נהגו כרך בהדערא וכל פרוורהא נהגו כשמואל [כתובות כ"ד ע"ב] ועוד אמרו הקונה בפרורי בפרורי יוסלים [ניטין מ' סע"ב] ותרגם יוסלמי יעשו מגרשות יזעון פרוריא וכו' עכ"ל, והדברים האלו המה מלה בשלה בערוך ערך פרוור והערוך הניח ג"כ ושדה מגרש עריסם (ויקרא כ"ה ל"ד) ת"י פרווי קרויהון. והניח גם מאמר המדרש ג"כ שכח למלך שפי' יושב ודן בפרוור ולפניו בפרוד גם יש לתקן שם כמו שהוא בערוך. והר"ם הפרמון בשמעתא הערוך הניח ג"כ מאמרי רז"ל כמו שהניח הערוך והרד"ק, וכן הרע"ב מלה פ"ד מי"ח הניח ג"כ ראי' מן תרגם מגרשי פרוורא [ל"ל פרוורהא] כמו שראה בערוך, והגאון הרי"ף בתוספות ראשון לניון הניח ג"כ דברי הערוך ודברי המוספי ומוכיח שהוא ברי"ם לא כמו שהניח הרמב"ם ז"ל בדל"ת ושכח ג"כ בלשון הכתוב. ורלוני בראב"ן בפ' וילך על הכתוב שבדברי מלכים שבד טוב כתב וז"ל טו"ו והבי"ת יסתרו בלשונינו בתקומות רבים כמו לפרבר למערב תרבעה, ואמרו ממנו פרוור, דכתיב אל לשכת בתן שלך הסרים אשר בפרוורים ופי' שניהם מה שהוא מקיל המומה לתוכה, ומגרש לעריס ת"י ופרוור וכן

[כב] המצרים (ליכה ס נ) מצר ראשון ומצר שני (מא) (וכן פירש"י, והרמב"ע מביא גם את זה ולא נמצא הרס"ג, והוא מבואר מלמטן מן המלך (תהלים קיח ה), ופה בלמטן רגיש, ואחריו כמשך הרד"ק בסרטין, ומביא גם דעת רס"ג ולא נמצא) (מב):

[כג] נחתך (רגילה ט' כ"ד) חתיכה של בשר (חולין ק"ח ע"ח) (מג) המפלת חתיכה (בדה כ"ח ע"ח) (ובפירוש רגילה המיוחס לרס"ג לא נפתרה מלה זו כלל) (מד):

[כד] נכתם עונך (ירמיה ג' כ"ב), הרואה כתם על בשרה (בדה ג"ז ע"ב) (מה):

[כה] יכרסמנה (תהלים פ' י"ד) יקרצהא בלטן ערבי, כמו בדרז"ל קרסמוהו גמלים (פסח פ"ג מ"ז) (וכן פתר דונש ערך כרם וז"ל יכרסמנה והנחת בחלק אחד יכרסמנה חזיר מיער עם מלת כרמו מעדני (ירמי' נ' לד) ושם ג' חלקים כרם הוא שליפי לא נמצא מפועל במקרא ויכרסמנה הוא פועל רביעי אין לו דמיון כ"ח בעשרה יק (מו) שקרסמוהו נמלים (מז) וקרסמוהו בכ"ף ובקו"ף שתי לשונות מעכסין ומעקסין (מח) ופתרון יכרסמנה יקלקנה ויקוסמנה, התבונן בחכמה (מט) תמלחנה לא ככתוב תנקשנה וכמעמרים תחפשנה).

[כו] פחתת (ויקרא י"ג כ"ח) לא פחות ולא יתיר (בדת קלו) (כ) (בפוליגלוטא מתורגם ג"כ מהלכה מלטן כליה ואבדון, וכן הרמב"ע והרד"ק בשרשים, והם"י מדמה לותה עם נחתת ספחים (שם י"ז ט') מלטן עמק, ואומלקם תרגם תבוא כרם"ג) (נא):

[כז] ובלולים (ע"ח ו' ח') ולוהים היו פתוחים בעליה (מדות פ"ד ע"ה) (נב):

[כח] חיץ (יחזקאל י"ג י') עושין לה מחיצה (בבת ק"כ [ע"ח]) (נג):

תרגם יוכתן מגדעות עכ"ל. מזה נראה שהי' לפניו במקרא בפרודים וכן פרנד בדל"ת ואולי הי' כן גם לפני הגאון הרס"ג (מא) הרי"ל דוקא הניח מקום פנוי ולא ניין את מקום המאמר והוא בב"ג דף ס"ג ע"ב. (מב) יפה כתב הר"ם הפרחון מלר פי' גדולות ותכן לילן הסמוך למלר פי' כותל שבין שדות או גדר ובלטן תלמוד בר מלרא. ואחרי הנחתי נשרש ערך מלר ה' שהמלה בנזרת מן לטן המקרא בין המלים. ועיין בשרשים (ב"ב כ"ה ע"ח). (מג) המלות "של בשר" ליסם בטופחות שלפניהו (מד) נשרש ערך תחך הנחתי שלטן מקרא הוא מן נחתך כמו שהניח הרס"ג וכן הניח הרד"ק והר"ם הפרחון. (מה) וכן בהנהותי על דברי הערוך כתבתי שלטן מקרא הוא זה. (מו) ל"ל שדה והוא בשמנה פסח פ"ג מ"ז (מז) וכן הניח הרמב"ן ז"ל והוכח בתוי"ט שם שבגזר מלטן הכתוב, וכן הניח המוקפי נשרוך ערך קרסם ח' ובשרוך שם נפל ע"ם שהניח כי יאכלנו החרגם ת"י יקרסם ל"ל כי יחסלנו החרגם וכן העתיק אחריו בעטות המשריך מהר"ם די לונזאנו בשרך קורסם. (מח) טעם כמו טקם והמלה יונית פי' קדר. (מט) בחכמת הדקדוק שהכ"ף מתחלפת בקו"ף ושבו"ף תבת תחת הלד"י ויהי' כרסם בשו"ך בלטן ערבי כמו קרלם בלד"י בלטן ערבי, תמלא פתרונם בעלת יקוסם (יחזקאל י"ז ט') שהוא כמו יקולן, וע"ע לקמן סימן ס"ח פי' לחר בעלה יקוסם ערס"ג. (נ) לפניהו ולא יותר ול"ל שבת קל"ז ע"ח בשפחה (נא) בהנהותי לשרוך כתבתי מה שהניח בשרך פתח מאחרי רז"ל ושייס כי כרו שוחה תרגום כרו פחות, הלא לטן מקרא הוא כמו הל הפתח הגדול (ס"ג י"ח י"ז) הל לחת הספחים (שם י"ז ט') או שהוא ע"ד המחלה מן פתחת ועיין בגיאור מהרנס"ו שם (נב) רפיתי בשרוך שהניע נחות ג' בשרך בלולין המאמר בלולין היו פתוחין בעליות בית קדש הקדשים פי' תרוחות עכ"ל, כאלו הבי"ת היא שרשית והמאמר שלל ולולין כמו שהוא לפניהו וכמו שהניח הרס"ג כי שרשו, לול, וכן מבחות ל"ד ע"ח לול ולולין כמו שהוא לפניהו חיין עכ"ל ומזה הפעל בשניל שיחוקו (מכשירין פ"ג מ"ח) פי' הרע"ב כמו שיחוקו כלומר שיהדקו וידחקו הנקבים זה בזה, תולם יותר נכון כמו שהניח התוי"ט שם הר"ם וז"ל שיחוקו לטון דבר החוזק שמהדקין חומו וכו' ע"ם, והתימו' שלא הניח פי' הערוך שרך מן שהניח המשנה ומפרשם שיחוקו לעשות מחיצה בפני המים כדי להתקבץ

[כט] נטמינו בעיניכם (מיוד י"ח ג') (כד) היתה לו גומא וטממה (סנה פ"ח ע"ג) (כה) :

[ל] יבלת (ויקרא כ"ג כ"ב) יבולות (כו) (פסחים ס"ח ע"ב) :

[לא] יפה נוף (תהלים ע"ח ג') וגופו נוטה (מכות יג ע"ב) (כז) (ורד"ק פתר מלשון שלשת הנפת (יהושע י"ו י"ב) ודומה פתר כרד"ק ח"ל שמרם קף יפה נוף, ודעתי יפה נוף ממוקם כל הארץ עם שלשת הנפת כמדמה העדן לתופת, ונוף לין לו דומה במקרא, כ"ל שלשון ממנה נקרא כה העקף, שמרמז לילין הטוטה מופו לרה"ר, ומופו ענפו וקליפו לחד סם, ונקרא הר לין יפה נוף, יפה ענף, כי הוא הר הזיתים, והתנונן לפתרון סדתים) :

[לב] ומטלאות (יהושע ט' ה') המטלות (כלים פ"ז מ"ו) (כח) :

[לג] תעגבה (רות ד יג) בנות ישראל מעגונות (כט) (ורס"י נראה כרומז אל פתרון זה ומציג עליו) (ם) :

ע"ם. (כד) לין המלה נודעת ודומה לה וטעמתם שם (ויקרא י"ח י"ג), וכן פי' הרד"ק שרם טעם, טמינו בעיניכם וטעמתם שם, שכיסם עין מתיעת הלב ולין דעת, כמו שאמר מדוע נחשכו כשמה, וכן עין וטעמתם שם, כי לכילת השכלים קותנת הלב ומונעת ממנו הביאם אל"ל, וכן כתב גם הראב"ע ורלוי פיקסו כן (יומא ל"ט ע"ב) תני דר"י עביבה מטמטמת לבו של אדם שנאמר ולא תטעלו בהם וטעמתם שם של תקרי וטטמתם חלא וטמטם.

(כה) והרד"ק בשרשים שם כתב ובדברי רז"ל נכפלו הפ"א והעי"ן בזה הלשון נאמרה מטמטם את הלב, וקלאו ג"כ טומטם למי שהוא קטום שלא נראה לו זכרות, וכן זכרוהו כפול העי"ן לבדה, שאמרם היתה לו גומא וטממה בגית חייב משום בוטה, בשדה חייב משום מוקם [שבת ע"ג ע"ב] ומלה אחת זכרו בלא הכפל על אדבע דבריס בכתי בעלי נתיס יורדין לטמיון [בוכה כ"ט ע"ב] כלומר למקום שיהיו שתוינין מהם שלא ישיבו להם עוד עכ"ל ועיין בתוי"ט חלה פ"ג מ"ח שכתב ולדבריהם נראה לי דלשון מטמטם הוא מלשון אחרי כמו טמונין שלשתהי בשרשם תולדות, ואכתי ט' שנייה למה נאה, שהי לו לומר מטמם לכן כ"ל יותר לפי שהין עיקת השעורים מדקת יפה לפיכך נקראת ליושתם טומטום עכ"ל, ומדברי הרד"ק שהשתי תראה שהשיבם מלשון טמם וטמטום ומטום לחד סם. (כו) ל"ל יַבּוֹלֶת ועיקר מקומו בשמה (עירובין ק"ב ע"ב) חותכין יַבֶּרֶת במקדם נחולם ועי"ם בדס"י שהניח רלים מן יבלת דקרא קרינן יַבֶּרֶת שהיה שם דבר מלא כמו חגרת דומיא דְשבור, אבל יַבֶּלֶת דמתניתין הוא שם הפעל. (כז) וכן כתב הר"ם בפרמון וז"ל ויש בעיף כדתנן לילין העומד בארץ ומופו טוטם קומה לארץ, פי' פתרותיו ומעשותיו, ולפכי העירותי על דברי המוקפי עדך נוף ג' שהומיף רלי' מן התרגום ושאר פרי למעלה שתרגם ומרים נופים לעילא. מה לו להניח ממדמק רחיתו הלא הוא לשון מקרא כלומר וכמו שהניח הרס"ג : (כח) ל"ל פכ"ז מ"ו וכן נמלא שם פכ"ו מ"ג, וכן הניח העירוך ערך טל ג' שנזכר מן לשון המקרא ע"ם (כט) לא ליין ממרי"ל דוקעם מקומו. ולשון עגומות רגיל הרמב נדרי"ל : (ם) וז"ל רס"י תעגנה לשון ליקור כלא כמו עג עוגה ועמד בתוכה [תעניה י"ט ע"ב] ויש פוחרין לשון עיגון ולא יתכן שם"כ היה לו לינקד הטו"ן דגש לו לכתוב שכי נוכין עכ"ל, ויפה כתב הרד"ק בשרשים וז"ל תעגנה הנכון ויסיר בעיני בזאת המלה שהרשים ענין כמו שנתמנו רז"ל הרמב בזה השרש שהן שלשים "עגוכה" לשמה יוסף שלא נעל, ועוד אמרו ובלבד שלא יפחה העגוכה שלשים יום [ב"ק קף פ' ע"ב] כלומר שלא יפחה אותה שהמתה שלקח שלחרוכה שלשים יום [עיין בפי' שם שפי' העגוכה המחוכרת למקחו שלקח ממך לעת הסוק וכו' ופי' מחוכרת שלשון שלהן תעגנה שלה וכן הוא אומר הלהן תעגנה, וכן אמרו [ב"ב ע"ג ע"ב] מכר לת הנס ולת העיגון ותני ר' חייא אלו עיגונין שלה וכן הוא אומר הלהן תעגנה, ושם הקדומים הגדולים שקוסרים אותם

[לד] שתום העין (במדבר כ"ד ט"ו) כדי שישתום (ע"ז כ"ח ע"ב) (סה) (בפולינבועא מתורגם קדיד (בחרף) מלמון חד הרחות, וכן הכד"ק בסרסיו, וכם"י והרמב"ן לא פתרוהו כלל) (סג) :

[לה] נבעו מצפוניו (עובדי' פ' ו) והמבעה (ב"ק ג' ע"ב) (בגמרא מובא בפי' הפתרון הזה בתורת (דף ג' ע"ב) וז"ל (סג) כדמתרגם רב יוסף וכו' לתגליין מעמרוסי וכם"י פי' בתופן לחר וגם זה נמלא בו (סד) והרמב"ן לא פתרם כלל) :

[לו] כי בפשע (ס"פ כ ג) (סה) שיפסע שלש פסיעות (יומא כ"ג ע"ב) (סו):

[לז] כרשיון (עזרא ג ז) (סז) נוטל רשות ומבטל

נחנלים ומסלוכים לותם כים להעמיד הספינה (לחקער) ותרגום ופוגרו על מסגר ויתעגנון בצית עגונא, ולחסר בחסך הגלו לדעגונין, ובצתי כלחים החצלו ובצתי יקורין עגונסון ומסרים נון הסרם לפי שחם היתה נו"ן הסרם נכפלת עם נון הרבות ובייגו לומרים תעגנה היה כבד על הלשון, ולחקרון נו"ן הסרם היתה נו"ן הרבות רלוים להדגים, ונח הנה תמורת הדגם כמו שבח ג"כ בחקומות רבים, ולפיכך הגיע"ל נקודה בגרי כמו שהיה, חם היה חלם תעגנה ולזו היה הרבו עגנה היתה נקודה בג"ל כמו שי"ן תעשינה והדומים לו בע"כ, וקרח תלונת הם"י ודברי הרמ"ב נכונים .

(סה) הוא בדק ס"ע ע"ח בחחבה כדי שיסתום ויסתום ויגוב. (סג) לפי שניין מקומו (במדבר כ"ד ט"ו) לכן לח מלח הרמ"י והרמב"ן מלומה ואולי הביח בעין פקומה על שתום עין (שם שם ג') בעיניו רלה שחפרש הם"י וגם הביח מלחר מז"ל שהביח הרמ"ג ע"ם וכן הוא ברמב"ן שם, וכן בע"ז שם כתב הם"י ד"ה ותיגוב, שתום לשון שתום העין עין פתוח דשפיר חזי עכ"ל. ויש להעיר שפה נפל ט"ס בהם"י חשר לח תקנו מגיהי הס"ם ול"ל "ומתרגמינן" דשפיר חזי, וכן מלחתי בהם"י שבסדרין ק"ם ע"ח ד"ה שתום העין פתוח וכו', ובסי נמי מתרגמינן דשפיר חזי עכ"ל וכן בגדה כ' ע"ב שתום, ד"ה שתום ע"ם. (סג) העיקר חסר מן הספר ול"ל ושמואל חמר מבעה זה הפן דכתיב לית נחפסו עסו בעגו מלפוניו, חלי חסנוע כדתרגם רב יוסף וכו'. (סד) וז"ל הם"י בעגו ת"י לימגליין ולשון חרגיח בעגו בתקסרו, וכן שם תבעיון בעיו (יבמי' כ"ח) עכ"ל, ובגמרא שם הובחו הרבי הזחת לדעת רב שמואל מבעה זה שחמר מבעה זה שדם דכתיב שם תבעיון בעיו, והרבי מתרגום הוא לדעת שמואל ע"ם ובדברי הם"י ד"ה לימגליין, לכן בדברי הם"י שם מגומגמים קלת. והר"ם בפרקון בסרם בעה כתב דבלוגחת דרב ושמואל היא בעיון דקדוק המלה וז"ל לשוחיו בעלי התלמוד מלקו על זו המלה ודקדקו עליה לחיך בעין שלח שם היא פועל קל, ושם היא פועל כבד כמו דברי המחברת הזחת ומכלן חדע שהיו חופסין זו הדרך שחפסנו חנו ע"כ, וזחת כוונתם שחמרו רב ע"ע לא חמר כשמואל חמר לך מי קחני בעגה, ושמואל ע"ע לא חמר כרב חמר לך מי קחני בועה ע"כ, כ"ל לפי שבמלח פעם לבה"ק היא בחחת הנפעל כמו ובעה בגגע הפך בגן (ויקרא יג) שהיא ת' בהפך בנפעל ע"כ לא הובדה הדבר שם הוא לישנו נפעל בחחת רק היא על בניינו בה"ק והבן. (סה) אין המלה בוודחת שכן נמלא לפסיעה זה (יסעי' כ"ז ד') ופי' כל המפרשים לשון פסיעה וכן כחב הרד"ק בשרשים לפסיעה פי' לעשה והשם כפסע עיניו כלעג והלשון מורגל בדברי"ל בפסיעה בפה, וכן כחב הר"ם בפרקון והביאו ג"כ מזה עד השפסעה (דה"ל ל"ב ד') פי' לחר שפוסע זו. (סו) ל"ל דף כ"ג ע"ב

(סז) וז"ל הם"י שם כרסיון כלשר היה רשות העלך לבנות הבית, כרסיון לשון רשות מנזרת רשה שהרי אין לפה יחמר לביון, אין לפה יחמר רשות כמו אין לביון, ואין חזה יחמר חזיון, ואין רעה רעיון, ואין הבה חביון, ואין רשה יחמר רשות כמו אין עניה עניות [ל"ל עניות כמו עניות עני] (חהלים כ"ג כ"ה), ואין שבה שבות, ואין יפה יפות, ואין זבה זבות; נמלא רשות ורסיון בחין ויולחין מגזירה חחת לפי שער הדקדוק ולשון לחר שם, ומשם חבאו לשון חרשת שפחיהו, ולל דקדק בגזירתו, ואעפ"כ שני פניה הללו קרובים זה לזה בשמעותם ע"כ, ר"ל שחין הבדל בין רסיון ובין רשות, והרד"ק בשרשים הביח שם ר' יונה כי מזה קרחו העלכות רשות בחמרה הוו זחיזין בשרשות [חגות פ"ב מ"ג], ולדעת הרד"ק הוא מלשון רחם, כי המלך נקרא רחם, כמו שחמרו בחנה רחם וזולחו, וכן הוא נקרא

(סח) רשות (עירובין ס"ט ע"ב):
[לח] מדורתה אש (יבמות ל' ל"ג) (סט) מדורת בית המוקד (סנה י"ט ע"ב):
[לט] כמו חלאים (ס"ה ז' ג') שמונה עשר (ע) חוליות (נדרים כ"ח ע"ב)
(נלע חולית נתלמוד כמו פרק ואלו מדברי המובהר יתלקים רבים, כמו חוליות הסדרה, מעורה של חוליות ודומיהם (עא) וכ"י פ' מלאים תכסיסין כמו בלעזון ערבי תלחלי (עב) ואחריו יעסוק הרמב"ע והרד"ק שרש מלה).
[מ] אטנסם (ס"ה ה' ג') מקום מטונף (נדרות כ"ד ע"ב) (עג):
[מא] כנילכם (דניאל ח' י') בבן גילו (ב"מ כ"ז ע"ב) (עד):
[מב] בעת יזורבו נצמתו (ישעיה ו י"ז) (עה) צומות הגידין (חולין ע"ו ע"ב) (וכן כתב הרמב"ע ומצאתי עוד בדרך אחר והרד"ק מביא בשם ספרי הזה בשם הרב"ג שרש זרב ור"ל בעדי, פי' יזרבו בלעזון קורה (עו) דומה בלעזון ז"ל שמעתי בשם דקשפא נמי אחור מעשה שמעטנן (עז), וכן הוא בספרי בזמן החוקף וביתי הקור בלעזתו, כלומר נאחפו יחד אחיקי האחלים, ובלעזתו מלעזון נומת הגידין וכו').
[מג] במגורה (חגי ב' י"ט) (עח) כמאמר רז"ל על פי המגורה (ב"מ פ' ע"ב):

בקמץ רשות אבל הוא שכר אל"ף עכ"ל, וכן כתב הר"ם שפרחון כדעת ר' יונה בלי הזכרת שמו, והרע"ב מבות עוד בדרך אחר והרד"ק מביא בשם ספרי הזה בשם הרב"ג שרש זרב וז"ל ור' בעדי, פי' יזרבו בלעזון קורה (עו) דומה בלעזון ז"ל שמעתי בשם דקשפא נמי אחור מעשה שמעטנן (עז), וכן הוא בספרי בזמן החוקף וביתי הקור בלעזתו, כלומר נאחפו יחד אחיקי האחלים, ובלעזתו מלעזון נומת הגידין וכו'.

(סח) רשות (עירובין ס"ט ע"ב):

[לח] מדורתה אש (יבמות ל' ל"ג) (סט) מדורת בית המוקד (סנה י"ט ע"ב):

[לט] כמו חלאים (ס"ה ז' ג') שמונה עשר (ע) חוליות (נדרות כ"ח ע"ב)

(נלע חולית נתלמוד כמו פרק ואלו מדברי המובהר יתלקים רבים, כמו חוליות הסדרה, מעורה של חוליות ודומיהם (עא) וכ"י פ' מלאים תכסיסין כמו בלעזון ערבי תלחלי (עב) ואחריו יעסוק הרמב"ע והרד"ק שרש מלה).

[מ] אטנסם (ס"ה ה' ג') מקום מטונף (נדרות כ"ד ע"ב) (עג):

[מא] כנילכם (דניאל ח' י') בבן גילו (ב"מ כ"ז ע"ב) (עד):

[מב] בעת יזורבו נצמתו (ישעיה ו י"ז) (עה) צומות הגידין (חולין ע"ו ע"ב) (וכן כתב הרמב"ע ומצאתי עוד בדרך אחר והרד"ק מביא בשם ספרי הזה בשם הרב"ג שרש זרב וז"ל ור' בעדי, פי' יזרבו בלעזון קורה (עו) דומה בלעזון ז"ל שמעתי בשם דקשפא נמי אחור מעשה שמעטנן (עז), וכן הוא בספרי בזמן החוקף וביתי הקור בלעזתו, כלומר נאחפו יחד אחיקי האחלים, ובלעזתו מלעזון נומת הגידין וכו').

[מג] במגורה (חגי ב' י"ט) (עח) כמאמר רז"ל על פי המגורה (ב"מ פ' ע"ב):

(עח) וכר"ם הפרחון ערך חלל כתב חלאים פי' חוליות מסוקדים מגויירין כמו חולית הגוב [נדרים ל"ט ע"ח במשנה] כך דיימ עגבותיה ועגולים ואמרו חז"ל [נדרות ג' ע"ב] אין הגוב מתחלא מחולייתא ויע"ש מתחלף עם אל"ף כגון חלזון [ל"ל חלוחים] לך מנגד (נדרים כ"ח ס"ו) ועפי' חלוחים למטבעתי (סוטה י"ח ז') עכ"ל. ועיין ערוך ערך חלי ו' עד ערך חלי ה' וכולם קרובי ענין, ועיין תוי"ט כלים פי"ח מ"ח שם בשם ר"ם מוליות לבזון וחלי כתם (משלי כ"ה י"ז). (עט) עיין בר"ם שם שם שמפרש ג"כ מן חוליות הגוב. (עט) וכן בהגהותי להערוך הוכחתי שלבזון מקרא הוא זה. (עד) כן כתב גם הרד"ק וגם הרמב"ע כתב אין לו ריע במקרא רק בדברי קדמונינו בן גילו ע"ש ועיין ע"ש הרמ"ל בהעלם לערוך ערך גיל ג' שמזה הענין ג"כ המשחים חלי גיל (ישעיה ג' כ"ח) פי' שם שמחתם לקראת הגיל מקום אשר נפרץ נדר הגדולה להיות כעם ככהן כעבד כאדוניו יפיסו כי ימצאו קצר כי אין זה לאדם נאלמות החיים כי אם בגיל בלעזות. (עה) אין המלה בודדת כי נמצא דוגמתה לעתו בגוב חיי (איכה ג' י"ג) כי לא בלעתו מפני חשך (איוב כ"ב י"ז) בעותיך בעתותיכי (תהלים פ"ח י"ז) בעתתני קמתני (שם קי"ט קל"ט) ופירש"י בזעתני חותי ומקטנת חותי, ועיין בערוך ערך בעת שהביא נאמרי רז"ל בעתת הגידים בעתם ידו ופי' כגון בעתו בגוב חיי ועע"ש מה שהביא בשם המדרש (עו) בלעזון קור. וכן הוא בהרד"ק ובלא זה יקשה הבאור ממלת יזרבו, וזהו הרמים על תיבת זרב שמלמן" וכן הוא בהרד"ק ובלא זה יקשה הבאור ממלת יזרבו, ועיין בערוך ערך בעת שהביא נאמרי רז"ל בעתת הגידים בעתם ידו ופי' כגון בעתו בגוב חיי ועע"ש מה שהביא בשם המדרש (עו) בלעזון קור. וכן הוא בהרד"ק שם. (עז) כ"ל "נמי משמר מעשה דמזדריב ופירש" דמזדריב ומחליק ומשמט עידו ויספכו הנים עליו עכ"ל וכן מצאתי בערוך ערך חזדרבוי הביא המאמר הזה וז"ל מאי בעתת מעשה דאתי לאזדרבוי פי' כשמתעטשים הכלים נתזים מן הנים שבתוכן ונופלין על גבו של אדם המעטנן, פ"ח שמא יעלו הנים וילאו לחוץ לפי שכלי כסף סוגין ולבזון מקרא הוא בעת יזרבו (איוב ו' י"ז): (עח) נמצא דוגמתה בהרבו מעגורות (יואל ח' י"ז) פי' חולרות תבואה, וכן בערוך הביא מאמרי רז"ל מעגורה מעגורות והביא רבי' כמו בהרבו מעגורות וכן הביא בשורש. כמו בעוד הזרע בעגורה. ופה המקום להעיר מה שכתבתי בגליון לפ' חומ"ם בשרש גור, כי ז"ל ובלבון מצאנו בעלת לא מכר את המגורות (ב"ב פ"ד מ"ז) פי' מקום לקיפת תבואה קרוב לשם מעגורות בתכ"ך עכ"ל, לא הביא מה שלאחריו כי בעלת שם נאמר לא מכר את המגורות "של מים" ואיך יפי' מקום לקיפת תבואה בעיר, וע"ש בהרב"ם

[מד] מאה שערים (גרשתים כ"ו י"ב) (עט) כמו שאמרו רז"ל שיעורו כמלא הסיט (סנה ע"ט ע"ח) (פ) :

[מה] והזורה (יעני' כ"ט ה') ביצים מוזרות (חולין ק"מ ע"ג) (פח):

[מו] לטוטפות (שמות יג טז) כמשארז"ל בטוטפת (סנה נ"ז ע"ח) (חולי ייטב בעיני הקורא לחרתי להגיד פה דברי מנחם בן סרוק נסרטיו סרם טף וז"ל והיו לטוטפות לשון מלל ניב שפתים, ופתרון והיו לטוטפות כה הוא וכה עניינו כאומר שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים י"ו ח') וכה הזהיר משה את בני ישראל באמרו והיו לטוטפות בין עיניך עניינו שים לחרטיו נכח פניך ומוקומיו נגד עיניך ואל תסכח את הדברים לשכר רלו עיניך לנעצור תהי' ירחתו על פניכם לנצחי תחטאו, הוא לשכר דבר שלמה בס' משלי (ג' ג') קשרם על גרגרותיך עמדם על לוח לבך ע"כ. הפתרון הזה הטוטפת מדעת מז"ל וכל המפתרים את הוא לפתרון ר' יפת הקראי המופת (Wolf Bibl. IV) וז"ל ופתרת טוטפות מסובבות כמו והטף אל דרום (יחזקאל כ"א ג') לשכר פתרונו הסב פניך אל פאת דרום וטעמו הוא כטעם ולזכרון בין עיניך שאמר בפסוק העליון, והוא מענה בני אדם כאשר יחפצו שיזכרו דבר ישימו לותות על לבבותיהם להזכירהו תדבר לשכר הם חפלים לעשות לותו, ע"כ שייך בנו הכורא שישימו מעשה מלרים לפניהם תמיד לזכור לשכר שייך עליהם לאת הבכורות ודבריה תורה כלשון בני אדם ע"כ ודעת הרד"ק סרם טף כרם"ג, והרא"ע רומז לפתרון מנחם מצלי הזכיר שמו). (פג):

[מז] שפחה נחרפת (ויקרא יט כ) האומר חרופתי (קדושין ו' ע"ח) (נס נפוליגלוטא העתיקו מחטופה (פערלאפט) כמו מרוסה, וכן הרא"ע ומנחר עוד בדרך לשכר, וכן פירש"י והרד"ק נסרטיו) (פג):

[מח] בקרתי (ויקרא יט כ) כמו שאמרו רז"ל בקראי (כריתות יח) (פד) (בפתרון המלה הזאת נמשך הרם"ג לשכר דעת רז"ל שהוא מלשון קריאת המשפט לעשות נפש כמעשה נגמרת (כריתות י' י"ח) (פה) ומיון דהדא נקודת ליסנא דמלקות הוא לשכר ר' יצחק חסי נקראי כדמניא גדול הדיינין מקרא ונו' (פו) וכן בהעתקה הערבית נפוליגלוטא מחדודה, והרא"ע פתרה מלשון מקריה ודריסה כדעת רז"ל שם כי לשכר נגזוקר חסיו. והרד"ק סרם נקר מניח דעת הרם"ג בהכיכות יותר מלשכר הוא פה וז"ל וכתב הגאון ר' סעדי' כי לשכר לשון נקיות בפי שהמלקות היא בלוטעה של נקר (פז) ועיין שפת יתר ס' י') :

(קף ס"ז ע"ג) שכתב מגורות כמו מהרסו ממגורות. (עט) לין המלה נודעת שכן נמלא בפעל שער בנפשו (משלי כ"ג ז') עניינו לומד הדעת (בערבכנען) ומזה בחלמוד כך שערו חכמים, וכן הניח הרד"ק והר"ם הפרחון שער בנפשו וכן מלם שערים פי' שיעורין, וכן מלחתי בדברי הרמב"ם ז"ל (שקלים פ"ד מ"ט) משערין לת הלשכה משערין מלה עברית כמו שער בנפשו ועניינו שיעור לחותו דבר עכ"ל, ולדעתי מזה הענין ג"כ בשי"ן שחלית במקום סי"ן יתין לא שערוש לחזותיכם (דברים ל"ג י"ז). (פ) ל"ל כחלה רוחב הסיט. (פח) פי' בילים מוזרות ענין רקנון (פויל) עיין ערוך ערך זמר שהניח שם זמרי שנעשה נשריו כבילים המוזרת (סנהדרין פ"ג ע"ב) וכן שהזמיר נשרו כבילה מוזרת פי' שנעשה מרחין מסוסים ורעים כבילה מוזרת עכ"ל ומזה הפי' נכתוב והזורה הבילה המזורה. והרוחנו נזה פי' חדם נגחור והזורה. (פג) ועיין בהרמב"ן שם שכתב ז"ל רז"ל יקראו הדבר המוגמ נרחם טוטפות כמו שחמרו לא בטוטפת ולא בקנוטין ולא"ח לי זה טוטפות ? המקפת מחזן לחזן וכה (ר"ל חז"ל) נעלי הלשון שחדברים זו ויודעים לותו ומהם רלוי לקבלו וכו' עכ"ל ועיין בניחור שם ואין פה המקום להחריך.

(פג) הרי"ל דוקעם הניח כן מפי' רם"י והרד"ק ולא רחה שכן פירשו רז"ל בעלמא (שם) החומר מרוסף מקודשת שלחמר והיח שפחה כחרפת לחים ועיין בהרמב"ן ובניחור שם. (פד) ל"ל י"ח ע"ח (פה) ל"ל י"ח ע"ח. (פו) ל"ל מקרא וכו' כי וגומר חינו נחמר רק על לשון המקרא ולא על דברי הם"ס כנודע (פז) ויותר נכון מה שמייס הרד"ק לו הי' הניי"ת נמקום פ"ח כי לפי שהם ממוללי לחד הם קרוצין בענין כמו שמלחנו בלשון המשנה הנקר לעניים שהוא כמו הפקר בפ"ח ופי' נקורת תהי' להפקר היח לפי שלח חופסה

[מט] וארוה (תהלים כ יג) (פת) כמאמר רז"ל מלא האורה וסלו (ב"ב פ"ג ע"ג) (גם בפי' רס"ג לתהלים מובא המאמר הזה וכן פירס"י) :

[נ] כחש משמן (תהלים קט כד) (פע) בהמה בחושה (בכורות ל"ג ע"ב) :

[נא] פורש אין להם (מיכה ד ד) (ג) כפי מאמר רז"ל לא יפרוש אדם פרוסה (מס' ד"ל פ"ה) :

[נב] התז (ישעי' לח ה) כמאמר רז"ל הי' שוחט והתיז את הראש (חולין ל ע"ב) (וכן פי' רס"י והרד"ק שרש תזז בשמוי מעט) :

[נג] שמנים ממוחיים שמרים מזוקקים (ישעי' כה ו) כמו שאמרו רז"ל המחה את החלב (חולין ק"ד ע") (נח) (ורס"י והרא"ע והרד"ק פתרום מלשון מוח (מלרע) (נג) ועיין מיוז כח כד) :

[נד] העתידים עורר לויתן (מיוז ג ח) לא תעורר לויתה במועד (נג) (ירושלמי מ"ק מדשם רבה ס"ט ע"ג) :

[נה] הראויות לתת לה (משלי ג ט) כמאמר רז"ל אין הבכור נוטל בראוי (בכורות נב ע"ב) (נד) :

[נו] כפות תמרים (ויקרא כג מ) לב התמר (ר"ל שהמלוס לקחת מן העצים המעלעיים כי שם העבודרים ויודע שבע גידול הלילן הזה יצין כוונת הרס"ג) (נה):

[נז] עץ הדר (שם) בלשון ערבי אל אתרג (נו) (וכן ירושלמי בפולינגלוטא ומתלים עם התרגום לתרוג):

וע"כ לח יוחנו לבל מלכות יס, וכן כתב הר"ם הפרחון וכן כתב ברמב"ן שהוא מלשון הפקר, ועיין בתוי"ט פרה פ"ו מ"ח ד"ה הבקר. ועיין יד מלחכי לות ח' ד"ה חילוף האותיות שהביא הרבה מהמרים מחלופי האותיות (פת) אין המלה נודדת כי יש לה לחות כמו תריתי עורי (שה"ש ה' ג') נשים בלות מלידות לותם (ישעי' כ"ז ג"ח), וכן הביא הרשב"ם (ב"ב שם) לפי' מן הכתוב תריתי עורי, והתוי"ט (שביעית פ"ח מ"ג) הביא לפיה מן ותרוס כל עובדי דרך. (פע) גם זאת המלה לימה נודדת כמו שהביא הרד"ק כחב משמן פי' רזה ובדרז"ל בהמה כחושה, והשם ויקס בי כחבי (מיוז ט"ז ח') והנפעל ויכחשו לויבך לך (דברים ל"ג) כלומר שיהיו כחושים ודלים ונכנעים לך, וכן בהעבותי לפי' העבוך ערך כחש ג' העירותי שלשון מקרא הוא זה. (ג) אין המלה נודדת כמו שכתב הרד"ק בשרשים שרש פרס הלא פרס לרעב למחך, וכן פורס אין לחם וכן ופרסו כאשר נפיר תע"פ שכתבתו בשי"ן עניים עניים תחיכה בידים, ודומה לו בדרז"ל הנותן פרוסה לעני עכ"ל, והר"ם הפרחון הביא מזה ולא יפרסו לחם (ירמי' ל"ו) ותכן נותן פרוסה לעני פי' נגיעת הלחם נקרא כך וכן נתן בבבי לחכילת פרס, פי' פרוסה שהוא חלי קעורה, ותכן נמי בפרס הפסח ובפרס העלות ובפרס החג פי' הגורל שפק לכל מועד יום לפניו להתעסק בענינו שהרי הכתוב עומד בפסח לחשון ומזהיר על הבני שלחמר לים לים כי יהי' טמא לנפש, ופרס הפסח הוא יום לפני הפסח שהוא פרוסה של חדש ולא עכ"ל ועיין ערוך ערך פרס וע"ש בשופפי שכתב פי' בלשון רומי pars חלי וחלק ובעם פרס הפסח פי' בל"י קורס (פריסה).

(נח) לח ניין לת החלב וגמעו. (נג) והר"ם הפרחון פי' מוחיין לרפואה ותכן ומומחה לרבים ובלשון חלמוד לימחי קנישא עכ"ל. (נב) ל"ל לח תעורר לשם לויתה בשועד, ורז"ל בעלמם הביאו לחיה מזה הכתוב בחמרם שם בירושלמי מ"ק פ"ג ה"ה (דף פ' ע"ד) וכן הביא הרד"ק בשרש לוה וסיים וכן פי' הרס"ג, ובעל חום"ם כתב וחמרים פי' לויתן שם לחבל ולחייתם מירושלמי לח תעורר לשם לויתה בשועד עכ"ל ובעלם מנחו כי בירושלמי הביא בעלמו הכתוב לרחי'. (נד) ל"ל ל"ח ע"ג בעשבה (נה) לדעתי לח כוון הרס"ג בזה לקחת מן העצים המעלעיים רק הרס"ג רלה לפרש מלת כפות שהכוונה כמו שתרגם חונקלס לולב עיין ערוך ערך לולב שכתב פי' לולבין הפרחים שעולין בשרש הלילן וים חומרים לב הלילן עכ"ל וזאת כוונת הרס"ג לב התמר. חו הוא עפ"י מחמרים (קוכה ע"ה ע"ג) כפת תמרים כחמר מה תמר זה חין לו חלא לב אחד וכו' פירס"י כעין חוח ים גו וכו' ע"ש. (נו) כן הוא בלשון ערבי ופרסי אתרג עיין ערך חלין ערך לחרג

[נח] בכברה (עמוס ט ט) (נז) אין כוברין את התבן בכברה (סנה קמ) (נח) (נט) על חיוב כתב יד (עיין ליון לסנה תר"ג לד 102 לוחות כ"י זה) כמלח פי' רס"ג על מלת למכביר (שם לו לא) וז"ל לאותו כי יעבדו בכברה (ר"ל למעביר את התבואה בכברה) והרמב"ע מזכירו ג"כ ולא בשם הרס"ג) :

[נט] גלמי ראו עיניך (תהלים קל"ט ט"ז) גולמי כלי עץ (מולין כ"ה ע"ח)(ס):

[ס] על גיא הצבועים (ש"א יג יח) צבוע זכר (ב"ק יו ע"ח) (ק) :

[סא] בגלומי תכלת (יחזקאל כ"ז כ"ד) גלימא (סנה קי"ד ע"ח) (המתרגם תרגם בגוזין דתכלת (היימעלבלויט ווחלבלב), ורש"י והרד"ק בפירושו ובשרשיו פותרין כרס"ג ומדבריו"ל שם מבואר כי גלימא הוא לבוש התחתון או הפנימי ומקביל למלבוש שהוא לבוש העליון או החילוני, ולפ"ז נראה לתרגם גלומי תכלת (היימעלבלויט מוטעטר-קלייד'ער) (קח) :

[סב] וטאטאתיה במטאטא (ישעי' י"ד כג) [קחי מטאטא] וטאטי ביתא (מגילה י ע"ג) (קנ) :

[סג] ובמחילת (ישעי' ג' י"ט) מחילה בקרקע (קנ) :

[סד] ליאש את לבי (קהלת ג' כ') (קא) יאוש שלא מדעת הוי יאוש (ב"מ כ"ח ע"ג) :

[סה] מחלפים (עזרא ח' ט') כמו שאמרו רז"ל בית החליפות ששם גונזין את הסכינין (מדות סוף פ"ד) (קה) :

[סו] הצבתים (רות ג י"ו) בלשון ערבי אל צמאת וכן קראו למלקחים צבת

(נז) וכן נזה בתוס' ע"ס מכבר מעשה רשת (סנות כ"ז ד') ופירש"י לשון כברה .

(נח) הוא בדף ק"ע ע"ח (נט) כל דבר טרם יגמר נקרא גולם כמו שכתב הרד"ק בשרשים בל גוף הדבר שהיו בו לזרותיו ולא יגמר לכלי נקרא גולם, גלמי כלי עץ גלמי כלי מתכות קודם שיגמרם מלאכתן לכלי יקראו כן וכן יקרא המדם עתין תכונה גולם, כאמרם שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם, וכן כתב הערוך ערך גלם כל כלי שהוא עוכן להתחיל להעשות ועדיין לא נעשה שמו גולם וכן למדם עד שלא נזדקק בו נאמה שמו גולם מלשון גלמי ראו עיניך וכו' עכ"ל. (ק) וכן דעת רש"י והרד"ק והר"ם הפרחון, והמאור הביא בשם בעל מחקרי אלן שבעים שם מקום בנחמי' י"ח, וכן בשמשה (חלה פ"ג מ"י) .

(קא) מי שים לו עיניו ילמה לוך טעם הכי"ל דוקא בזה כי להיפך הוא שגלימא הוא לבוש העליון (מאנטל) ובלבוש הוא לבוש התחתון שלמדנו שם הא בגלימא הא בלבושא ופירש"י בגלימא שהוא עליון, בלבושא שהוא התחתון ע"ש וכן תלמה בעל הערוך ערך גלם בביא תרגום ותכריך בוך וגלימא דבוך וכן גלימא לחד ופי' לבוש העליון, ולדעתי נגזר שם מן הפעל ויקח מליהו את מדרתו ויגלום (מ"ב ג' ח') ענינו כריכה ומזה הנגד שכורך אדם בו נקרא גלימא (מאנטל) ויפה נדרש (בסנה ע"ז ע"ג) גלימא שבעשה בו בגולם עיין ערוך ערך גלם ח'. (קב) ל"ל י"ח ע"ח וכן תמלא המאמר בגמרא ר"ה כ"ו ע"ב והשם הביאו בעלמם הכתוב בלמדם לא הוו ידעו רבנן מאי ועלטלתים בעטלטא המוד (ישעי' י"ד כ"ג) שעשוה לאותה דבי רבי דהוות אומרת לאנדתה שקולי עלטיתא ועלטי ביתא, ובעל הערוך ערך עת הביא האמר שעשוה לאותה וכו', אבל האמר לא הוו ידעו וכו' לא הביא, והוסיף על זה הרע"ל והוא לשון עברי (ישעי' י"ד), ושכח או לא ידע שאמרם שהביאו בעלמם על הכתוב בישעי' שם .

(קג) לא ליין יקומו והוא בכתובות דף קי"ח ע"ל. (קד) והנפעל בעקרא ובואם ומאני שלול (ש"א כ"ז ח') לא אומרת בואם (ישעי' כ"ז י') ואומרי בואם (ירמי' ג' כ"ה) ודומיהם (קה) בירושלמי (יומא פ"ג) מחלפים שבעה ועשרים ל"ר בימות הלו הסכינים כדתניא תנן הוא היה נקרא בית החליפות שבה היו גוזזין את הסכינין ע"כ. ורלוחי גרס"י יומא ל"ו ע"ח ד"ה אבל שכתב סכין קרוי חלף בלשון ערבי, וכן כתב כן הר"ם בעדות שם ומחלפים הם סכינים והוא בלשון ערבי הלוח לשון עברי הוא, ורש"י כתב בעלמו בעזרא שם מחלפים הם סכינים בית החליפות עכ"ל, וכן תמי' על הרע"ב מדות פ"ד מ"ז שכתב בלשון רומי קורין לסכינין הגדולים

מפני שאוחזת (קו) (בתרגום מתורגם מסיריא (כ"ל תלוינת המקומרות) וכן כתב הרד"ק בשרשים, ורש"י מלא כי נצחים נקראים עמידים שאינם מקומרים היעד (קז):

[סז] במראות (שמות ל"ח ח') אין רואין במראה בשבת (קח):

[סח] יקוסם (יחזקאל י"ז כ') מקבל עליו עשר קוסמות (ב"ב ל"ג ע"ב) (קט) (בתרגום מתורגם יקטף ומחבירו כל המנחלים יעשוך כמו רש"י שרשים ע"ש והרד"ק, ועוד מענין בדרז"ל סורחת מחבת הנאותה לה, כי רגלי עפר נקרא בגמרא קקסת (קלופטנן) עיין מזיר שם ע"ח (קי) ועיין ערוך ערך קזז):

[סט] ברפתים (מנחות ג' י"ז) כמאמר רז"ל רפת של בקר (ב"ב כ' ע"ב) (קיא)

[ע] להתגרד בו (ליוב ג' ח') אין מגרדין לא בנעל הדש ולא בנעל ישן (שבת קמ"ו) (קיב):

[עא] סומפוניא (ביצה ל' ה') עד שתנקב לבית הסמפונות (חולין מ"ג ע"ח) (קיג):

[עב] עבשו פרודות (יומא ל"ח ז') הפת שעפשה (פסחים ז' ע"ח) (קיד):

[עג] מגרפותיהם (שם שם) במגופת החביות (שבת קמו) (קטו) (וכן בתרגום מגופתהון והרמב"ם מגיה פתרון לחכ בשם ר' מרינוס ומחבירו כמשך גם הרד"ק) (קטז):

[עד] ונשא אתכן בצנות (עמוס ד ג) בלשון ערבי צנאן ופתרונה סליהם והיא אותה המלה ממש (ומעלת גם בדרז"ל שקל לנצ (נדרים מ"ט) בלשון ופירי (ב"מ כ"ה) (קיז) ובתרגום מתורגם תריסהון (ווחפענן) ורש"י והרמב"ם והרד"ק פתרו ג"כ

מלפים. (קו) וכן כתבתי בהערות להערוך ערך נצח ר' שהוא מילרי העבריים. (קז) החכם דוקעס לא שם לב לבו לעיין בשרשים שם כי בשבת הלבתים וכריכות הכוונה בתפילין לא נעשרים ובגמרא שם (ל"ז ע"ח) אמרו ואלי נצחים ואלי כריכות לחי"י אמר רב הן הן נצחים הן הן כריכות, נצחים זוזי זוזי (פירש"י של רשם ושל יד קשורין יחד וכן הרבה קשרי זוג בצבת אחת) כריכות דכריכן טופח (ופירש"י כי הדדי ואין ר' ר' קשורים) וכן הגיה רש"י שם ד"ה טופח רב לשון נצח כמו מן הנצחים, וכן הערוך מגיה המקלל לרבי וכן הרע"ב (שם פ"י ע"ח) פי' נצוחים קשורים כל זוג וזוג לעצמו, כרוכים הרבה ביחד עכ"ל. ומי' לו להגיה האמור מן מנחות ע"ח ע"ח שאמרו לח יעשה לותן כריכות מבל ומיקן נצחים שפירש"י כריכות תלויים ומקושרים, נצוחים בלה קיבור, ועיין בתוס' שם ד"ה כריכים. (קח) הגיה בלי מרחם ומקום וטוח בשבת קמ"ט ע"ח. וכן הגהתי בערוך ערך מרחם בלשון מקרא הוא (קט) ל"ל ל"ג ע"ב, וכן כתב הרשב"ם שם ד"ה קוסמות וז"ל נראה לי כמו יקוסם דיחזקאל עכ"ל, וכיון לדעת הרמ"ג וכן הגיה התוי"ט שם בשבת שם וכן הגיה כן התוי"ט בשעשר שני פ"ד מ"ג, ועיין בתוס' מזיר ס"ה ע"ח ד"ה מיתיבי, והערוך ערך קסם כתב פי' בלשון יון קיומה הוא קוסם והוא קרוב להחמין והעירותי בלשון מקרא הוא כמו שהגיה הרמ"ג ועמ"ש לעיל הערה מ"ט.

(קי) ל"ל דף ס"ה ע"ח. (קיא) לפניו רפת בקר ובהערותי להערוך העירותי בלשון מקרא הוא כמו שהגיה הרמ"ג (קיב) הוא שם שעמד ר' ולפניו אין מגדרין בדי"ם כפולם עיין ערוך גר ג' שגם הוא מגיה רבי' מלשון המקרא, ועיין בתוי"ט כלים פ"ה מ"ז ד"ה לגורר. וכן לריך לתקן מעשל חדש ולא מעשל יסן (קיג) וכן הגיה הערוך ערך קיפון ג' רבי' מן הכתוב. (קיד) וכן כתב הרד"ק והר"ש הפרחון והמוסקפי כי הרי"ת והפ"ח מעולא לחד ומתחלפים כמו הנקר והפקר. (קטו) הוא שם שעמד ר' ממשם מגופה של חביות והמאמר מגופת החביות הוא בידים פ"ח מ"ג ואל תתמה שעמד הרי"ם שהן סוף כותב להיות הרי"ם מוספת לפעמים כמו שהגיע תחת שבט קרקף תחת קעיף. (קטז) שפי' גוש עפר כמו שהבן לו בתורף, ולדעתי מגופת החביות דרז"ל יותר נכון שהוא מלשון יגיפו הדלתות (נחמי' ז ג) ומזה השם מגופה (שפוכ) לפי שהוא סוגר פי

החביות וכן מלאתי בהרמב"ם ז"ל והוא בתוי"ט כלים פ"ג מ"ד וכן כתב הערוך ערך גף ג' פי' מלשון יגיפו הדלתות וכן כתב כן הר"ש הפרחון. (קיז) ליוני שני המקומות לקח החכם דוקס מהערוך אך לח שם לעיין במקומם ולעיין העמוד בגדרים הוא בע"ב ל'

לעומתו אפשר כי לשניים האחרונים גם פתרונים אחרים) (קיח) :

[עה] נשקך על פשעי (מיכה ז יייד) כלבא בישקדי וגדיא [בסריבי] (בייק כ"ג ע"ח) (קיט) (ובתרגום אתייקר (שיועד ועתיד) והרד"ק בשרשיו מניח את הפתרון הזה בשם רב האי גאון ורס"י והראב"ע פירשו בדרך אחר) :

[עו] חדודי הרש (מיוב מא כב) או שהיה בו חדוד והחדוד מבריעו (כלים פ"ד מ"ח) (וכן הרד"ק בשרשיו מניח זה לות בלות ולא בשם הרס"ג) (קכ) :

[עז] לנעורת (ישעיה ח לא) (קכא) בנעורת של פישתן (שבת כ' ע"ג) (קכב):

[עח] משטרו (מיוב לח לג) המוציא שטר חוב (ב"ב קמח) (קכג):

[עט] וילך שפי (במדבר כג ג) כמו שאמרו רז"ל בקושי ובשופי (קכד) (הרד"ק מניח בפתרון הזה בשם י' יהודה חיוג שרש שפה (קכה) והראב"ע נראה כרומז לפתרון הרס"ג, וכן תרגם המתרגום בתהלים בשבר ובדכא (תהלים ס"ח יייט) תניח ושפי, מונקלם תרגם יחידי, ואחריו נמשך רס"י ומוסיף עוד לשון שקט ושופי שלין עמו אלא שתיקה, ובפוליגלוטא מתורגם בלשון ערבי פיהדו ומתאים עם המתרגום וקושט פתרון רס"י) :

[פ] קרן מצפון (ירמי' מו כ) התמיד נקרון (יומא לב ע) (קכו) מחומר קורצתי (מיוב לג ו) :

[פא] ובין עצומים יפריד (משלי יח יח) (קכז) שנים שנתעצמו ברין (קכח):

[פב] רסיסים (עמוס ו יד) אם היה עבה או מרוסס (שבת פ' ע"ח) (קכט):

[פג] פצמתה (תהלים ס' ד) בין פצים לחבירו (שבת פ"ג) (קל) (ועד"ז תרגום וקרע לו חלוני (ירמי' כב יד) ופליס ליס תרכין ועין ערוך ערך פלס והרד"ק שרש פלס) :

שמעון שקיל בגא על כתפוה, וכן בב"מ הוא בע"ח (קיח) לדעתי לגא מן טגא בעברית בחילוף ט' בתות ל' כי חלוף ט' בעברית מצינו לרוב שתחלף לתות ל' בתרגום עיין מרפא לשון תרגום חיימן ג' (קיט) לפניהו כלבא בזקירא וגדיא בסריבא ופירש"י בזקירא בי' קפילא, והערוך ערך בקר ג' הניח כלבא בסריבא וגדיא בבקירא והוא להיפך ממה שלפניהו ותחת בזקירא הי' בגירסא לפני הרס"ג בשקדי בני"ן ובדל"ת, והרד"ק בשרשיו הניח בשם רב האי ז"ל שהניח רבי' מדברי רז"ל כלבא בשקדא וגדיא בסריבא בטוסקת הרס"ג ואולי ל"ל רב בעדי' בעקום רב האי, והר"ם הפרחון בשרש שקד כתב עלה יחידה היא ואמר רבינו בעדי' ז"ל כי הוא בכרך העוב [ל"ל בעוב] שהוא שלשלת של בזהל על שלוחר ובדחקה עד שבשבו בבריכותיה שבאמר יפתרנו בשריגים עכ"ל. (קכ) וכן הניחו ג"כ הערוך ערך חד ג' ועיין בתוי"ט שם והעלה היה בודדת כי נעלת דוגמתה וחדו מחדי ערב (בקוק ג' ח') הרב הוחדה (יחזקאל כ"ח יייד) חרב חדה (קכא) לין העלה בודדת ודוגמתה בתיל הנעורת (שופטים טז ט). (קכב) ל"ל נעורת של פשתן (קכג) ל"ל קס"ח ע"ב וכן העירותי בגליון הערוך שלשון בקיא הוא וכן הניח התוי"ט (ב"מ פ"ח ע"ו) ד"ה שטרי חוב. (קכד) הניח בשרי"ל דוקא בקום פנוי בלי הרחות בקומו היה והוא בבדה ל"ו ע"ב ע"ש. (קכה) שהוא כמו ושפו עלמותיו (מיוב לג) כלומר נשבר ברוח בשברה. (קכו) לא ניין הענוד ולא ראה שהוא בתשבץ שם דף ל"ח ע"ב ושם נאמר הניחו לו את התניד קלון, ולפי שבערוך נראם הדף ל"ב העתיק כן ולא את לבו לזה, וכן תראה ברז"ל בעלמם גזרו העלם שהוא שלשון בקיא בתשבץ שם ל"ב ע"ב ועיי קלון אמר עולא לישנא דקטלא הוא אמר רבנ"י מאי קאי ? קרן מצפון בא (ירמי' מו כ) מאי משמע ? כדתרגם רב יוסף עמעין קטולין מצפונא ייתון עלה ע"כ. (קכז) ין העלה בודדת וכמו שהניח הרד"ק והר"ם הפרחון וז"ל ובין עצומים יפריד כלומר בין המתחזקים בתריבה, וכן הניחו עלמותיכם, תוקף רבכם וכן ונפל בעצומיו חלכאים, בתוקף ליביו ועלמותיו, וכן בדרז"ל שנים שהתעלמו בדין עכ"ל. (קכח) החכם דוקא, לא ניין עקומו והוא בסנהדרין ל"ח ע"ב ובערוך נמצא הערך הזה (קכט) ל"ל פ' ע"ב בשבשה וכן רס"י כתב שם מרוסם כדק כדקין הרבה כמו והכה את הניח הגדול רסיסים (עמוס ו) עכ"ל, וכן הרד"ק והר"ם הפרחון הניחו ג"כ רחיים מן נתמרי רז"ל כמו שהניח הרס"ג וכן כתבתי בגליון הערוך שלשון בקיא הוא (קל) הוא בדף פ"ב ע"ב.

[פד] מעם לועז (תהלים קיד ו) אבל קורין (קלח) ללועזות בלעז (מגילה י"ח ע"ב) (וכן הרד"ק בשרשיו (קלג) עיין שפת יתר סי' מ"ג פי' על מלות בלעגי שפת נפש רמ"ג לפתרון מלת לועז דפה וכנוהם לחתם):

[פה] לגאיונים (תהלים קפז ד) מלך שהיה לו לגיון (בראשית ל"ב ע"ב) (קלג) (עיין שפת יתר סי' י"ח ודומם הסיג על הרמ"ג בזה):

[פו] חולש על גוים (ישעי' י"ד ג') מטילים חרשים על הקדשים (שבת קנ"ע ע"ב) (קלד):

[פז] והפותות (מ"ב ז' כ) והפותה שתחת הציר (כלים פי"ב מ"ג) (קלה):

[פח] האביונה (קהלת יב ה) (קלו) פתרונה כמו אין מתעשר אלא אביונות בלבד מפני שהוא פרי (מעשרות פ"ד מ"ו) (קלז) (ועיין רד"ק שרש אבן פתרון לשם ופשוט):

[פט] ושופו עצמותיו (איוב לג כא) גוי ששפה (ע"ז מב ע"ב) (קלח):

[צ] המחלצות והמעטפות (ישעי' ג' כ"ב) פתרונה כמו להתעטף בציצית (מנחות מג) (קלט) (וכן הרמב"ע והרד"ק (קמ) ובתרגום סומיפיא וכן בשם"י):

נשלם פי' תשעים מלות בורדות הבינן מר ורבי סעדי' הגאון נוחו עדן וברוך הטוב והמטיב.

(קלח) ל"ל קורין לותה. (קלג) וכן הביא שם התוי"ט רפ"י מן הכתוב ע"ש וכן הוסיף המוספי ערך לעז. (קלג) הוא שם ע"ז אבל לא נמלא שנה רק המלה ולא המאמר ושם נאמר על כל חיל וחיל ברחתי לו שלשים לגיון וכו' גם לא העיר שהמלה היא גם ביונית ורומית. ועיין רמ"י חולין קל"ח ע"ב וכן תרחה בברכות שם שכל המלות המוזכרות שם הנה מלות נכריות. (קלד) ל"ל קנ"ח ע"ב בנשנה והמנ' שלא העיר שכן הביאו חז"ל בענינם לרפי' מלכון הכתוב בחומש שם קנ"ט ע"ב ומפי מסמע דהפי' חלשים לישנא דפורא הוא דכתיב חולם על גוים (ישעי' יד). (קלה) וכן הביא הרע"ב שם בנשנה רפ"י מן הכתוב ועיין בעירוך ערך פת ג' שכתב וי"ו כאן מפתח כדכתיב ופפותות ללמדנו תרגם ונגלפיא, ופפי' הרמבן שהביא הוא ג"כ מלכון ופפותות כמו שפי' בו הר"ם הפרחון וז"ל תחיכת עץ או שלשל מוקקין לתוכה שכנגדם בה הזכרות שלשל הלת לעמוד עליה והוא הליר כדכתיב הלת תבוא על ליהם עכ"ל, וכן כתב הרד"ק שהוא הליר, וז"ל ופפותות כאין כרם קטן שלשל סיפוד ליר הלת עליה כאמרו בנשנה הפותה שתחת הליר עכ"ל (קלו) ל"ל י"ג ה (קלז) וכן העירותי בדברי העירוך בשם הרמבן"ן בביאורו לקהלת שם מלכון מקרא הוא (קלח) וכן הביא הרד"ק והר"ם הפרחון וז"ל ושפו נפתנו ונכתתו, ותרגום ואכות לותו טחון ושפית יתים בסופיא, וכן בדרז"ל גוי שפפה ע"ז עכ"ל והעירוך ערך שפה ה' כתב פי' מלכון ושפית יתים כוונתו על התרגום שהנחתי (קלט) הוא שם ע"ה. (קמ) הפעל ממנו נמלא לרוב בזקרא כמו יעטפו בד (תהלים ק"ה) י"ד) רוח מלפני יעטוף (ישעי' נז טז) ויותר תמי' למה לא הביא מקרא מהתעטף כשם (ליכה ג) שהוא ג"כ התפעל כמו להתעטף בציצית בדרז"ל, והרד"ק בשרשים כתב יעטפו בד כלומר יתכסו ומרוב התבוסה ועיין העטוף יחוב בדרז"ל כתעטף וילף לקרלתו ואומרו כל עטיפה שהיה בעטיפת ישמעאל היה עטיפה, והוא שנכפפו שפמו וזקנו ואומרו בנלגפתו לו בטליתו עכ"ל, והמוספי ערך עטף הוסיף על דבר' העירוך שלשון מקרא הוא כמו יעטפו בד:

מכתב להזכיר

מאת הרב ר' יחיאל מיכל הלוי שאַנגוט זצ"ל מ"צ פה ביעליטץ.

הרב המנוח הכותב מכתב זה, נוע ויאסף אל עמיו זה ארבע שנים (ע' המגיד תרמ"ב 229), והוא היה אחד מיחידי סגולה המעטים, כי היה רב גדול בתורה, ובעל סברה ישרה, בקי בש"ס ובפוסקים, וידיו רב לו בחכמות ובלשונות שונות, עיניו כיונים על אפיקי ספרות ישראל הישנה והחדשה, בעל מדות חמודות ותרומיות, ויראת ה' אוצרו. אהוב וחביב בעיני כל יודעיו ומכיריו, הגאונים וההכמים, אשר התארחו אתו לחברה, והכירו את חכמתו, והליכות דרכו בקדש — וכגדולתו כן ענותנותו, כי היה שפל רוח עד מאד והצנע לכת, והיה כל ימיו נחבא אל הכלים, ולא רצה לפרסם דבר בדפוס. ולא נדפס ממנו שום דבר רק הגהות ותקונים בסוף חדושי הריטב"א על נדה אשר הוצאתי לאור בשנת תרכ"ו בבירת ויען. גם תקון טעות והערה אשר הבאתי בשמו במ"ע „העברי" תרל"ט עמוד שכ"ט. עוד מובאים ממנו איזה דברים בס' חלוף מנהגים לידידי הרב ר' יואל מיללער עמוד 10. 15. 16. 21. גם הובא בסוף מכתב החכם הגדול מוה' יצחק מיזעש ז"ל הנדפס בישרון לידידי מהר"י קאבאק שנה רביעית עמוד פ"ח — אמנם כשני חדשים לפני חלה את חליו אשר בו לוקח מאתנו, לא יכול התאפק מלעורר קינה ואבל על מות ידידנו החכם הדרשן היקר באדם מו"ה זאב וואלף לעססער ז"ל אשר בחצי ימיו עזבנו (מדי דברי בו המו מעי לו) — ונדפסו דבריו בהמגיד תרמ"ב עמוד 68, ולא חתם את עצמו רק בר"ת ימ"ה (יחיאל מיכל הלוי) — והנה מכתב זה שלפנינו הראה לי הרב זצ"ל זה רבות בשנים טרם עזב אותנו לאנחות, והשאירו אצלי, והנני מוציאו בזה לאור (אף כי חסר הוא בסופו), כי ברכה בו, ורב טוב צפון בקרבו. וקראתיו בשם: מכתב להזכיר, מלבד כי בא להזכיר ולהזהיר את אשר לא נזהר — להיות גם למזכרת להרב הכותב ז"ל כמאמרם ז"ל: דבריהם הן הן זכרונם, ומדי דברו בנו, זכור נזכרנו עוד! — שזה"ה.

אחי יקירי! הנה עתה בבוא מגלת ספרך אלי שמחתי עלי, ותהי בעיני כמוצאת שלום, כדרכי תמיד כאשר אקרה כה בארץ תלאובת שוכני לבדד ואפקד במכתב מאיש חכם לב, או מאחד מאחי, או מדורשי שלומי, ואף כי משלשתם יחד כאחד כהיום הזה. ובאמנה לא אכחד כי דבריך המה לי בכל עת לששון, כי מרביתם מלאים זיו ומפיקים נוגה, וכי צורתם — (דער פארם נאך) — תמיד על אדני ההגיון הטבעו, דבר דבור על אפניו. ואם כי יאונה לפעמים אשר תושי' נדחה מהם — (דעסטען פארוואורף, דעם וועזען נאך, ניכט איממער נעמויא דער וואהרהייט געמאם זייא) אף יחובבם לבי כי ידעתי אשר רעיונך אלה המה בלי מהלצות חנופה ומעטפות תרמית, והנך הנם הצנתם לפני ערומים כעת הולדם בעשתנותיך כאשר המה באמנה אתך —.

לא כן אנכי עמך, לא כגורל מכתבך מנת כוס אגרותי, כי תעבור על דבריהן כנפתלי על מרומי שדה אשר ראש שבולת תחתיו לא ימלו, ולא יקרו בעיניך לשקלם בפלס ובמאזני שכלך, כי אם לא איפא, פליאה דעת ממני איכה לא פללת לראות כי פי המדבר אליך, לא מקנאה חמת גבר — פאנאטיסמום — ולא לעשות חונף — היפאקרישיסמום — רק מאהבה מסותרת, ממגנת לב, מקרב איש ולב עמוק —.

והנה אנכי הרואה, כי בכל אשר פחד לבבך פן ברגש סאונו סואן ברעש הגה מפיך יצא אשר לא כדת, ואחרי אשר אמרת לנפשך חבי כמעט רגע עד יעבור זעם לא עצרת חיל מבלתי ענות קול גבורה או חלושה בסתר רעם להתגולל ולהתנפל עלי ברעה אשר לא אדע שחרה ובחשד אשר איננו בי לא מני ולא מקצתו. ראה נא גם ראה כי בכל אשר העתרתי דברי, ובכל אשר הוכחתיך בשבט אנשים, ותשב באיתן קמתי להוכיחך על פניך דרכך, בלי משוא פנים, לא אמרתי כי מרמות ותוך תחת לשונך, ואתה תאשימני לאיש מדבר תהפוכות ובלב ולב, ומתוך גרוני זולתי אנכי דובר לעשות חונף ולדבר תועה, וממתי סודי אל חכי שופר לקחתי להשמיע במרום קולי אתך —.

השרם תדע כי הן הן הדברים כתוב אליך במגלת ספר בעת, הן הן הענינים בעצמם בצביונם ובקומתם מאז בדעתי נבראו, אנכי הריתים וילדתים והמצאתים לפניך פעמים רבות בשנות למודיך בבתי הספר? האם לא ענמה נפשי מעת שמעה אזני ותבן לה כי ענן —אינדיפערענטיסמום— המשליך קרחו כפתים ולפני קרתו מי יעמוד, ימטר עליך בלחומו? האם לא בכיתי כאר קשי יום על נזראחי כאשר על יד על יד הוגה מן המסלה, דרך הקודש יקרא לה? ואם באמנה לי מה יקרו רעי החכמה מה עצמו לי ראשי ואלופי התורה! ואם שמאלי תחת לראש אוהבי התבונה, את התעודה והתושיי ימיני תחבקנה! חלב כחותי, ומבחר עתותי על מזבחן העליתי, ומעולם לא הלך לבי ולא משתי מתוך אוהלן! ומיום עמדי על דעתי לא שניתי את טעמי. ואיך אתה אומר אלי כיום הזה כי חנופה מאתי תצא? —

ואשר זה כבר ימים החשיתי מטוב ומדבר צדק סלה אל תתמה על החפץ, כי זאת היתה לי מאשר שויתי ודוממתי נפשי, לאשר ראות רבות בכתבי העתים ליהודים ומעוברי דרך כי בארצות המערב היתה הרוחה ואכשור דרי, ורבים וכן שלמים ישוטטו לבקש דבר ד' ואומרים מי יתננו כירחי קדם בסוד אלוק עלי אהלינו, בהלו נרו על ראשינו ונהי' טובים, וצאצאינו היו זרע ברוכי ד' נחמדים להשכיל ולהטיב? ובאמנה גדולים בכל חכמה ומדע ומוכתרים בכל מדות יקרות יחתרו שמה בכל מאמצי חילם ורכושם להשיב האניה סוערה מרוח סועת ים הזועף רעש הזמן הבוגד העבר אל היבשה, ועינינו רואות היום מספרים מהוללים, ומספרים יקרי הערך, ומתלמידי בתי הספר הגעלים הרבים ליהודים, כי לא יעמולו לשוא ולא ילדו לבהלה. ובראותינו כי ילדיהם שמה ביישו את זקניהם, ויקדישו ויעריצו את קדוש ישראל, ולא עתה סניהם יחורו לאמר בפני קהל ועדה נוצרים או ישמעאלים "עברי אנכי ואת אלקי שמים אני ירא ובתורתו יהגה לבי ובמצותיו חפץ מאד" נדע כי בכל מקום שמה מוקטר ומוגש לאלקי אמן. גם המשפט ממה נפשך —אלטערנאטיף— אשר כחוח עלה ביד שכור ה' למשל בפי המתחכמים, וגם הנהו כמציץ מן מחרכי מבתבך — לאמר כל איש אמונים, או פתי או חונף, כי כל אוהב חכמה איננו שומר אמונים, ואם באמונתו יחי' בזוה חכמה הנהו; נגוז ועבר, ולא יזכ' ולא יפקד עוד, ואם המצא ימצא שמה עוד איש חולם החכום הזה, עליו ישחקו את צעירים לימים ויתנו בקולם על חלומותיו ועל דבריו. ועל פי הדברים האלה תרתי בלבי כי אין טוב מאשר אחריש אתאפק עד תתהולל דעתך עליך, ימים ידברו ורוב שנים יודיעו חכמה. הידוע אדע כי משונה מנהג פולין ממנהג אשכנז כי בשגעון ינהג? ותחת אשר בארצות המערב המשפט הזה פני שופטיו יכסה בושה, הוא להם בארצות הצפון וקדם למעטה כבוד כדבר חכמה ואמת?

ובאמנה לא על דורשי החכמה בארצות האל לבד נפשי יראה לי, כי גם על שומר תורה ובחוקי דבקה נפשם, לאהבה, לבי עלי דוי, כי גם המה —באונם לבם ולשם שמים ד' יכפר בעד — היו בדבר הזה בעוכרינו ויען כי המשא הזה ה' ג"כ בפיהם כדבר אמת אשר אין לנטות ממנו ימין או שמאל, הרחיקו מעל לגבולם כל מדע וכל חכמה חצונית וצא טמא קראו למו, ולא שמו על לבם עד

מה משאת המשפט תול בינו שולל, כי לא מעט נפזרו קצות עצמינו לפי שאול. כי ע"ז רבים אנשים אשר נדבה רוחם אותם במדינתינו ללמוד חכמות אנושיות, התרחקו מעל לגבול אלוסי ושרי התורה ומעדת נוצרי בריתה הפנו ערפם והיו כזמורה אשר מגפן כורתה, וכאבר מן החי נחתך, כן רוח החי' בעדת ישורון, עד מהרה גז חיש ונעופה מהם. ולא זו בלבד אכלה להט החרב המתהפכת המשפט הלז אשר מראשית שומה לשמור את דרך עץ החיים והיא מתחפכת בתחבולותי' לכרות כל עץ וכל חלקה טובה כי גם כזה וכזה תאכל הרב נקמת נקם ברית. —מקצות אנשים יראי ד' באמת השם יסלח להם כי לבלם בישגגה ועוד יותר ויותר ממי שמראין עצמם כפרושים בתרמית לבם—. לפעמים אף לאשר רטוב הוא לפני שמש האמונה ועל גן התורה יונקתו תצא, כי המיתו גם הנפשות אשר תחיינה, וידח ממנו נדח עצם מעצמינו ובשר מבשרינו. והאנשים ורבים מאצילי עמנו לא ידעו ולא יבינו, כי אם אנחנו מחשים ומצאנו עון, לאשר בלי תפונה צאצאינו והדור אשר יבא מאחרינו לא ימלטו מהריח ריח החכמות ההנה אשר יום יום תפוצינה בקרב הארץ, כי אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח, וביחוד בימינו אלה אשר שחר הדרור פרוש עלי תבל, ובע"ה חופשה תנתן לנו להאחז בכל אחוזת נחלת משפט אזרחי הארץ, ואם לא נתחכמה לעקור משורש משפט הפוך הרע והנמהר הנ"ל, מרה תהי' באחרונה. מי יתן והי' כל עם ד' נביאים ועכ"פ רועי העדה לראות מראש הדברים אשר קרבו ויאתיון, ואשר עוד תחת שואה התגלגלו, לעמוד בפרץ ולגדור הגדרות למען לא תפוצינה הצאן בימים יוצרו בארצינו כאשר היתה לעדת ישראל לפני שנות מספר כששים ושבעים שנה בארצות המערב אשר לא היו אז אדונים למו, והיו מלעיבים במלאכי אלקים ואם יישאלני השואל מה המה הגדרים? ואנה נקח גזית ואבני אקדה? ואי' השוקל ואי' הסופר לבצר החומה? אף אני אשיב אמרים לו, כי לא נפלאת היא ולא רחוקה, לא בשמים היא העצה היעוצה לזה רק שימו לבכם ועוצו עצה ודברו בשום שכל ובמישב הגיון, והיא תמצא לכם כאשר תדרשוה באמת ובלב תמים וברגשת קודש, והי' דעת, צדק, אזור מתניכם ואמונה אזור חלציכם ותושי' יראה שמכם ויראת ד' היא אוצרכם לטוב לנו ולבנינו עד עולם סלה.

ועתה אחרי אשר הרחקתי נדוד ממרכז ענינינו מענין לענין באותו ענין, נשובה נא אל מכתבך, ואתה תסלח אם יש דרך עוצב בי על דרכיך נגה אור לפניך עקב רוח אחרת עמדי. ואחלי! יכונו נא דברי אשר דבר עצב לא יעלה אף. ואם תאמר "מה אתה ספון לדרות אותי בתוך ביתי? הלא לא נופל אני ממך? גם לי לב כמוך, ומה ימריצך כי תענה?" הלא רוח הוא באנוש וחלק אלוק ממעל, ומדוע לא אענה חלקי? ומדוע אכחידנו תחת לשוני? הלא אם כחדתי, כהשתי לאל ממעל, האם ככה אין אתה עושה כמוני היום עת תפקוד את ידוע הולי אשר לא יאבה לקחת סמים למרפא הכרחים לו לפי דעתך, לדבר על לבו באמרי נועם במועצות ודעת, ולפעמים אתה כדבר רחת, למען להיטיבו באחריתו. ובוחן ומה אך אם אתה לו תשמעני. ובעבור כי ערכי הקטון ועצמי לא נכחד ממני לדעת כי מי אנכי להיות עופלה נפשי להדום ולעלות ואף לנגוע בקצה ההר הטוב הזה הרי האמונות והדיעות ולסור ולראות את מראה האש הגדולה בעדה גם אישר נלאו כל חכמי לב ואשתוללו כל בני בינה בשכלם האנושי, לבא עד תכונתו, ע"כ במופלא ממני בל אדרוש רק במה שהורשיתי אתבונן, ומזקנים אתחכם, ומד' אשאל מענה לשון. הלא כה דבריך "אין יעדער פערנינפטיגע וויס דאס דער ריינע מענשהאהער שטעהט אלס דער רעליגיאזע" אתמהה איזט דענן

דער רעליגיאזע, קיין ריינער מענש? אדער וועניגסטנס קאן דענן דער רעליגיאזע

קיין ריינער מענש זיין? ואז, האם לא בכלל מאתים מנה? ומי האיש אשר לבו יסיתהו בשפק אשר לא לנבון ובר לב ויראַ שמים, כפלים לתושי'? ופי שנים ברוחו ביחוד אם יראת חטאו קודמת לחכמתו? הלא טובים השנים מן האחד אשר

יש להם שכר טוב בעמלם וכו' וכו' קהלת ד' ט'. ואם כונתך במשפט הזה לאמר "כי גדול הנהנה מיגיע תבונתו בלבד יותר מירא שמים בלחוד" כי להראשון יש מזהיר ומזרז בנפשו, ולהשני הוא מחוצה לו, גם זה הבל. כי אם עמודי שמים יופפו, כל בינת נבונים תסתתר להשים ארץ על מכוני' ויושבי' כמו כן ימותון באין מוכר אם מפי עליון לא הצא דעת הרע והטוב. ומלבד אשר אתה כמוני ויותר ממני יודע כי בכל חכמה ובכל מדע, (חוץ מחוקי ההנדסה וקצת מחכמת הטבע). ואף בדרכי הצדק ומישרים אין שני הכמים, מראש מקדמי חכמי ארץ עד ימינו אלה, מתנבאים בסגנון אחד, זה פוסל עדותו והוכחתו של זה וכן להיפוך. והדברים עתיקים. אשאלך והודיעני, מי העומד על יסוד המוסר רחב לא מוצק תחתיו אם האיש ירא ד' אשר שותה נפשו לו לנגדו תמיד ובכל דרכיו דרכי הצדק הוא שש לעשות רצון קונו, להיות נאהב ממנו המטרה היותר גבוה והגדולה שבגדולות.

ואף המדרגה הקטנה ממנה ע"מ לקבל פרס ממי שאמר והי' העולם ג"כ עד מאוד נעלה. והתשוקה וחפץ הזה לבו נמלא על כל גדותיו באש אהבה עזה עד מאוד עד אפס מקום ומים רבים מתאות גבעות עולם לא יוכלו לכבות אותה וכל הנהרות, הקנאה וכבוד, לא ישטפוה. ואם יתן לו איש כל הון ביתו וכל חללי דעלמא באהבה בוז יבוז לו. והיטיב אשר דבר המשורר הגדול האשכנזי שיללער אשר מאוד נעלה מחכמת חכמים, יעשנו יראה ד' בלב תמים. או האיש אשר בהלך נפש וברוח בינתו ישית לו חוקי הצדק ומישרים, אשר לכל רוח תסתער בקרבו תנועעו אף יתרועעו. לא כן האיש אשר על הוג הסמים יתהלך הוא יתגבר בנקל על החפץ יתהלך בארץ כדברי ארכימעדוס. ודוק. ועת כל חפץ יעיר בקרבו, יעוררו רעיוניו להטות משפט גבר ולהסיר החוקים האלה ולהשים אחרים תחתם אל אשר יהי' הרוח ללכת? האם זה נאדר בגבורה תמיד למשול ברוחו להטותו אל אשר יהיה רוח שכלו ללכת? האם לא יעלה בדעתו לפעמים הלא אני אני הוא אשר ידי אסרתי ורגלי לנחושתי החוקים הגשתי, פה שאסר פה שהתיר טוט אסור וטוט שרי? ומי יאמר לי מה תעשה? הלא טוב למלאות תאותי או אמתחתי אף בעולה אך הפעם להיות איש בריא ונהנה בעולמו, או הון ביתי למען אוכל עשות טוב הרבה מאוד בימים הבאים? או מי יאכל ומי יחוש חוץ ממני מדוע אני מחסר את נפשי מכל טובה? האם לא כהנה וכהנה שאלות שוא ורעיוני עמל בעת תבערת החפץ יגביהו עוף בעשתנותיו להסר חוקיו עדי רגע? ואם אמין לבו בגבורים לכבוש את יצרו, האם לא נאלץ תמיד לעמוד על נפשו ובמלחמות תנופה להלחם בו? ואם אודה לך עדי רגע כי החכמים והישרים בלבותם על יצר לבם תמיד יתגברו, מה יעשו דלת העם אשר המה הרבים, המתנקשים לרגלם, להשביח שאון דכים מרגשת סועה וסער תאותם וקנאתם באין איל? ואל מי ינטשו עדרי צאן אלה? האם לא יפלו חללים לפי חרב היונה המשכלת. תשוקת וחרדת וקנאת ותענוני בני האדם שדה ושדתין? האם דמם לא מידם. מידי הראשונים המסבבים יבוקש? וגם ביום אידם מי ואיך ינחמם? ואף לדמעת עשוקים נוחם יסתר מהם, האם לא המה החכמים בעיניהם הסבו בנפש העם הזה לפרוע פרעות ולקטבם שאולה? —

כזה וכזה ואין ספורות למו אל חלל הרב המשכלת הזאת באין מנחם, הנמראת

בפיך ההשכלה המאירה והטהורה —דער ריינעמענש?— וכל זה אומרה נפשי אך לפי דבריך אשר תדמה כי כל תעודת האדם ישראלי רק להשלים נפשו במצות שכליות, והשמעיות אינימו רק המאורות הגדולים שנתלו ברקיע להאיר ע"ל הארץ ללכת יומם ולילה אף במקום אשר ישכון שם הענן אל מקום המטרה יעדו לו יוצר בראשית. ואיש נבוב ילבב ויודע כן להוליך אור ולהוציאו בתבונת כפיו מן העצים ואבנים עפר ומים, ועל עיניו ישים אספקלריא המאירה, הנה איש כזה, לפי דברך בלעדי מאורי אור בשמים ממעל לא יאצל ממנו לראות כל אשר שאלו עיניו וכל אשר יום לעשות.

אמנם קשט דבר אמת הוא כי אין אתנו יודע עד מה לדרוש טעמי דקרא, וכל החוקים ומשפטים אחד מהם לא נעדר יש להם טעם גבוה מעל גבוה וסגולת ותועלת גדולה לנוצרי הברית באמונה ובלב שלם, שומר תורה ומצוה אשרהו, ומכבדם יכובד בעיני אלקים ואדם, והאיש אשר מכל משמר יצור לבו הוא יפק תבונה וחי לעולם, והיא שעמדה לנו ולאבותינו, עם מפוזר ומפורד בין העמים, גוי ממושך וממורט מן הוא והלאה, נהרגים ונטבחים כצאן ההרגה, נבזים וחדל אישים בעיני אחינו שונאינו מנדינו נטמינו בעיניהם, זה כאלפים שנה, והחוקים והתורות האלה אור אשם וזיקי קודש אשר יתנוצצו בם הלא המה ורק המה היו חיי רוח אפינו, המה אזרונו חיל להשאר ולעמוד על טהרת הקודש, וכל חרב נטושה וכל קשת דרוכה נגדינו שבה ריקם, וכל שוחד וכל הון לא עורו את עינינו להטות משפט גבר נגד פני עליון. הן אלה המזבחות ואלה העקדות לאלפים ולרבבות ולרבי רבבות עד אין מספר בשנות ימי אפילה, לא זכור נזכור להיות קדושים בעינינו, עתה כמו השחר עלה?

אפס מה אומר ומה אדבר בדבר הזה עוד, אחרי הגם הלום ראיתי אחרי רואי מאז כי הקשחת לבך וצרר רוח — הראדיקאליסמוס, אשר נשף והחריב לא מעט מחלקה טובה לפני שנות מספר בארצות המערב — אותך בכנפיו להגביר שיא גאונך על כל חכמי ישורון, וכלמו יחדיו המה בעיניך כקליפות השום, ומה אני הדיוט כמוני היום כי אבא לדין עם שתקיף דעתו בעיניו, וכל רז לא אנס לי? אולם בכל זאת לא סבותי אני את לבי ליאש מכל עמלי, כי אף אם תאמר — כמהתל איראניש, כי לולי זאת היו מביאין הדברים לידי נחוך — „כי הן להממלכה והממשלה אין זכות ויפה כח לשאול ממך חשבון ודין על מעשיך אם לא יעברו חוק — בירגליכעס געזעצבוך — ומה גם לאיש אחד ההמוני" זאת בל אפונה כי רק בחפזך, או בחמת רוחך, אמרת ואוחילה כי אחרי אשר תנוח דעתך אולי תנחם להוקיר דברי בעיניך למען תשקלם במאזני ופלס משפט שכלך במישרים, אולי תצל מהם דבר אמת וצדק וקבל האמת ממי שאמרו.

נפן נא ונסע מגן החוקים והתורות אשר שם הן עם ד' לבדד ישכון ועל דגן שמים יתגוררו, וממגד רצון שוכני סנה יתענגו, ונסע אל ארץ רחבת ידים ארץ המדות ומישרים כל מעגל טוב סלה, שמה ישורון וכל קהלו, שמה חכמי העמים וחסידיהם, ואל מעגלי יעפון דשן כל ישרי לב יתרועעו אף ישירו, והן גם אתה כאחד מהם תתפאר בה ביד ושם — לישמחת לבבי באמת — כי נפתולי אלוקים נפתלת וגם יכלת לפקוח עין תמיד לבלתי שול ישולו רעיונך מאומה ממזמות זו חשבת למישרים, לעשות את אשר יש לאל ידך.

אמנם מקודם יבחן נא, יקירי! טבע האדם בענין אחד אשר הטביע בו יוצרו, הנה נראה בעליל כי מראש מקדמי ארץ, בן יכבד אב, ורחמי אב על הבן, האם חובקת באהבה את פרי בטנה, ואיש על אמו יכמרו נחומיו, אדם אוהב את נפשו מכל נפש זולתו ואחריו במדרגה מדרגה אוהב את אשתו וצאצאיו, אחיו שאר בשרו, משפחתו, את עמו, ארץ מולדתו, חכמי ארץ ישרי לב, וכל אשר מדעת קונו יש בו יזבדנה זבד טוב מאהבה לכל אשר נברא בצלם אלקים, — כי מצות ואהבת לרעך כמוך, זה כלל גדול בתורה, כדברי ר' עקיבא, והוא גם הוא שנה ושידש לנו במשנתו, חביב אדם שנברא בצלם וכו', וכדברי בן עזאי האומר על פסוק „ואהבת" זה ספר תולדות האדם, והוא ה' אומר ג"כ אל תהי בז לכל אדם, ולדעת החכמים האלה הגדולים בכל חכמי ישראל, אשר נכנסו לפרדס החכמה, וכל חכמי ישראל העונים אחריהם אמן אמן, נכללה במצוה זו, האהבה לכל אדם אשר על פני האדמה — מכל הלין פתנמא נחזה כי בטבע האדם לאהבה מדרגות מדרגות יש, ולאו כלהו בחדא מחתא מחתינהו, וגם כן שנו לנו רבותינו ודרשו את הפסוק „אם בסף תלוה את עמי את העני עמך" עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמים, עמי, ונכרי, עמי קודם וגם אם יש לאחד מהחבורה קיתון של מים אשר איננו מספיק רק להחיות את נפשו לבד במדבר, נפסקה ההלכה כמאן דאמר וחי אחיך עמך חייך קודמים לחיי חבירך.

והנך רואה כי חלוק מדרגות יש, ולא איש אל לחלק לו ברבים באהבה עזה ואהבה רבה באיכות וכמות שזה בשוה חלק כחלק ומוברח הוא להפיל חבל האהבה בנעימים לכל הקרב הקרב אליו ביתר שאת ויתר עז.

וכל אדם אשר יתפאר כי יודע דעת עליון, וכמוהו, באהבת עולם יבזבז בשוה לכל רואי השמש אינו אלא טועה חוטא נפשו, ועובר שארו אכזרי. ותחת אשר לבבו יחשוב לעשות את רצון מי שאמר והי' העולם, הנה נהפוך הוא, כי, יען כחות נפש האדם מוגבלים מאוד — לזיקי אהבתו אשר יתפוצצו בשוה לכל החונים על כדור הארץ מסביב, לא אחד ושאר רוח לו, יאמר האח חמותי ראיתי אור! וכקרוב וכרחוק יאחזמו רעד מקרה הנורא, וגם לאה ולאחות ולשארו איך יחם?

וזאת היתה חטאת דור הפלגה אשר יזמו מזמות לבנות מגדל וראשו בשמים ואמרו נדמה לעליון, למשפחה אחת, להיות לנו שפה אחת ודברים אחדים, וכל בני איש כל בני אדם יחד על פני תבל ארצה מן המגדל המרכז הזה יצאו ואליו ישובו, ורוח האהבה תתהלך בינותם בשוה, וכל אפין שוין לבן ולאה לאב ולאם לקרוב ולרחוק חלק כחלק יאכלו עומר לגלגלת מספר נפשותם — . אמנם יושב בשמים ישחק ויישים לאל מלתם ועצתם מאפס ותהו נחשבו לו, ובלל שפתם והפיצם לכל קצוי ארץ לעשות להם שם ושאר משפחה ומשפחה, מדינה ומדינה עם ועם למען תוכלנה כל אחת ואחת לפקח בעינים צופיות הליכות ביתה ה'ט ב ה'ט ב, ולמען כל כחות נפשם תאזרנה זיקי חיל לעשות גדולות, ולא יתפוצצו עוד אחת הנה ואחת הנה לכל הרדי עד ולכל מרחבי עולם ולא יהינו ולא יזידון עוד לחזק זרועות עולם בשוה בכח אהבתם המצער והמוגבל. ואם כן אי'פא הנך רואה בעינך, כי שאלת אומה ולשון המרחפת על פני תבל בימים האלה, איננה שאלה שלא מדעת כאשר לבבך ידמה, ולא שאלת קצרי רוח אשר לבם צפון משכל, והמה במורדי אור והחופש. אולם לכל תכלה ראיתי קץ, וגם לאיכות וכמות ההתפשטות והצמצום יש קצבה לבל יעברו חוקי הדעת ומישרים, ולא יסיגו גבול עולם, ומישרים ישפטו את בני האדם כלם, ועולתה תקפוץ פי' ואף בלב עולות כל יפעלון סלה.

ע"פ הדברים האמת ומישרים האלה, האהבה אשר היא עזה כמות רשפי אש שלהבתה נחלת שדי ממרומים בלב אדם ביקר, תשלח זיקי אשה לכל בני חלוף ותאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב אך במאזנים לא ישאו יחד במכסת וערך אחד, כי אם לשארו הקרוב הקרוב אליו, וממכריו — זיינע ערקענטליכקייט, אנהאענגליכקייט — על האבות, ועמו ובפרט מבני מדינתו יתן מנה אחת אפים לערך כל אחד ואחריהם במדרגה מדרגה כל אדם ימשוך באהבה.

דברי מרדכי

בספר שכיות החמדה דף קפ"ב כתוב: שונין. כל מקום ששנינו "שונין" היא הלכה למשה מסיני (נדה מ"ט. רש"י) עכ"ל.

אחר העיון בספר מצאתי כי לא כן הוא והרב בעל שכיות החמדה שגה ברואה. במס' נדה דף מ"ט ע"א איתא: אמר רב אסי שונין כלי חרס שיעורו בכונס משקה ולא אמרו מוציא משקה אלא לענין גסטרא בלבד. ובפי' רש"י שם כתוב לפנינו: שונין הלכה למשה מסיני שיעורן בכונס משקה פחות של שיעורים המבטלים אותו מהיות כלי כונס משקה הוא שיעור הראשון שהוא מבטלו מהיות כלי למי חטאת כדאמר במס' שבת חמש מדות בכלי חרס.

והרב בעל שכיות החמדה סבר שכוונת רש"י לפרש מלת שונין ולומר דשונין היינו הלכה למשה מסיני וזה לא עלה על דעת רש"י מעולם דהאי מימרא

דרב אסי כבר נאמר במס' שבת דף צ"ו ריש ע"א ושם כתב רש"י שונין התנאים שונין ברייתא וזה הוא פירוש מלת שונין שכן פי' רש"י במס' חגיגה דף כ"ה ע"א אהא דאיתא שם א"ר אליעזר שונין אין הקדש ניצול בצמיד פתיל וזה לשונו: שונין תנאים שונין ברייתא שאין הקודש ניצול בצמיד פתיל. — ובמס' נדה לא היה צריך רש"י לחזור ולפרש כוונת מלת שונין מאחר דזו כבר נאמרה ונשנית. וזה דרכו של רש"י לפרש במקום אחד ולחרש במקום אחר וילמוד סתום מן המפורש. ואציין רק דוגמא א' כיוצא בזה. במס' כתובות דף מ"ב ע"ב איתא: אמר רבא האי מילתא קשאי בה רבה ורב יוסף עשרין ותרתין שנין ולא איפרק עד דיתיב רב יוסף ברישא ופירקה ופי' רש"י עשרין ותרתין שנין הן היו ימי שררתו של רבה ומת וישב רב יוסף בראש וסייעוהו מן השמים לפרקה להיות לו לשם לפי שהיה רבה חריף ולכך קראוהו עוקר הרים ורב יוסף היה בעל שמועות ומשנה ובריייתא לכך קראוהו סיני עכ"ל ובמס' בבא קמא דף ס"ו ע"ב כמו כן איתא אמר רבא האי מילתא קשי בה רבה לרב יוסף עשרין ותרתין שנין ולא איפרקה עד דיתיב רב יוסף ברישא ופירקה ושם לא פי' רש"י כלום כיון שכבר מלתו אמורה בסדר נשים.

ועל זה הכלל שרש"י רגיל לפרש במקום אחד ולסתם במקום אחר באמרו ילמוד סתום מן המפורש תמכתי יתדותי באמרי שמה שכתוב לפנינו בפי' רש"י במס' קידושין דף מ"ד ע"ב אהא דאיתא שם: איתמר קטנה שנתקדשה שלא לדעת אביה אמר שמואל צריכה גט וצריכה מיאון אמר קרנא דברים בגו אם גט למה מיאון אם מיאון למה גט אמרו ליה הא מר עוקבא ובי דיני בכפרא אפכוהו שדרוהו לקמיה דרב וזה לשונו של רש"י שם: אפכוהו ושדרוה לקמיה דרב בשם קרנא צריכה גט ומיאון ובשם שמואל דברים בגו ושדריה לקמיה דרב לידע אם יודה לדברי שמואל שהיה חלוק על הדבר ומשום דרב אוהבו של שמואל היה אפכוה אולי יודה לדברי קרנא שאמרו בשם שמואל עכ"ל. ולכי אומר לי דכל אלה הדברים לא יצאו מפי רש"י והיה כתוב בגליון ע"י איזה תלמיד ונדפס אח"כ ברש"י דאיך יעלה על דעת רש"י שהיו חושדין שרב יאמר דבר שאינו אמת ויורה שלא כדין בשביל שהוא אוהבו של שמואל חס מלהזכיר מי שמע כאלה ומי ראה כזאת בקרב מחנה ישראל ויותר מזה הלא ע"פ הרוב פליגי רב ושמואל בש"ס וקי"ל הלכה כרב באיסורי ובשמואל בדינא וכבר אמרו ז"ל במס' קדושין דף ל' ע"ב אפילו האב ובנו הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה ואינם זזין משם עד שנעשין אוהבין זה את זה שנאמר את והב בסופה אל תקרי בסופה אלא בסופה אלא ודאי דמה שכתוב פה לפנינו ברש"י איזה תלמיד כתבו מדעתו ורש"י לא כתב כאן כלום דסמך עצמו על מה שפירש כבר במס' גיטין דף נ"ט ע"א דשם איתא כמו כן: אפכוהו ושדרוה לקמיה דרב מדדכי ופי' רש"י אפכוה בני הישיבה טעו והפכו דברים דמר לדמר ושדרו לקמיה דרב מרדכי כמאן ס"ל עכ"ל ולפי"ז מה דאיתא הכא בקידושין אפכוה ושדרוה נמי הכי פירושו בני הישיבה טעו והפכו בשם קרנא דצריכה גט ומיאון ובשם שמואל דברים בגו ושדרו לקמיה דרב כמאן ס"ל.

ועתה נחזור לענינינו אהא דאמר רב אסי שונין לא פי' רש"י במס' נדה כלום דסמך עצמו אמה שכבר כתב במס' שבת אבל רצה פה לבאר יותר האי מימרא דרב אסי שפתח ואמר כלי חרס שיעורו בכונס משקה ומסיים ולא אמרו מוציא משקה אלא לענין גיסטרא בלבד ועל זה פי' רש"י הלכה למשה מסיני שיעורן ככונס משקה — דהיינו מענין שאמרו במס' עירובין דף ד' ע"א וע"ב ובמס' סוכה דף ה' ע"ב ודף ו"ו ע"א דשיעורין הלכה למשה מסיני — וחכמינו הוכיחו מדעתם דלענין גיסטרא לא שייך שיעור זה אלא שיעורו במוציא משקה לכן מסיים רב אסי ולא אמרו מוציא משקה אלא לענין גסטרא. וזה ברור. וכך הסומך עצמו אמה שכתב בספר שביות החמדה: כל מקום ששנינו "שונין" היא הלכה למשה מסיני אינו אלא טועה.

במס' כתובות דף ז' סוף ע"ב תנו רבנן מברכין ברכת חתנים וכו' מאי מברך אמר רב יהודה בא"י אמ"ה שהכל ברא לכבודו ויוצר האדם ואשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו והתקין לו ממנו בנין עדי עד ברוך אתה ה' יוצר האדם וכתב רש"י שם וזה לשונו נראה בעיני סדר ברכות שנסדרו על עסקי הזוג אינן אלא מאשר יצר ואילך שאותה ברכה מתחלת לדבר בשניהם אשר יצר את האדם מדבר בזכר והתקין לו ממנו בנין עדי עד היא הנקבה. ותו כתב רש"י שם והתקין לו ממנו מגופו מצלעותיו בנין עדי עד בנין נוהג לדורות וחוה קרי לה בנין על שם ויבן את הצלע. ע"כ. אך על שלשה דברים האלו: בצלם דמות תבניתו לא פי' רש"י כלום. ואלה הדברים צריכים ביאור. הרב מו"ה שמואל דוד לוצאטו בפירושו על קצת מקומות מן התורה הנקרא המשתדל בפ' בראשית א' כ"ו כתב כדעת הרמב"ם במורה ח"א פ"א שצורת הגוף ותבנית חלקיו לא תקרא צלם אלא תאר או תבנית כי יאמרו יפה תאר לא יפה צלם ויאמרו להורות על הרכבת חלקי הגוף את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו אבל יקרא צלם כל דבר העשוי לדמיון דבר אחר כמו הציור על הנייר העשוי לדמיון צורת אדם מיוחד. והנה האדם הוא צלם אלקים כלומר שהוא בצד מה מתדמה אל האל שהוא בעל הבחות כולם. — והנה מלת בצלמנו ומליצת צלם אלקים אינן ראיה שהתורה מלמדת היות האל בעל צורה אנושית. — ואין להכחיש כי קצת מקדמונינו יחסו לאל תבנית כתבנית אדם וכן אמרו בברכת חתנים אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו ותבנית ודאי הוא שם הנאמר על בנין חלקי הגוף. ואעפ"כ לא היו קדמונינו מאמינים שהאל והמלאכים הם בעלי גוף וגויה כמונו ובהדיא כתב רש"י מכות דף י"ב שאין המלאכים בשר ודם ע"כ.

והנה המשתדל לא ראה ולא ידע כי כבר קדמוהו הראשונים ה"ה הריטב"א והרדב"ז לחקור לדעת המטבע שטבעו חכמים בברכת חתנים דעתם מובא בשיטה מקובצת על מס' כתובות וז"ל אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו פירוש בצלמו שהוא צלם דמות תבניתו של אדם כי לגבי הקב"ה יאמר צלם שהוא לשון הראוי לומר על צורה בלא גוף ועל דבר שאין רשות לעין לשלוט לתפוס הראות ועל האדם שהוא גוף יאמר תבנית שאינו נאמר לעולם אלא על דבר שאינו רוחני כדכתיב תבנית כל רומש באדמה הריטב"א ז"ל וכן כתב מרנא ורבנא הרב הגדול מוה' דוד ן' אבי זמרא ז"ל וז"ל יש לדקדק דבשלמא צלם הוי מלה דקה אבל תבנית היא מלה גסה ולא שייך לאמרה אלא בדבר חמרי לא בהקב"ה לכך יש מי שמחק הגירסא ויש לישב תבניתו על האדם חוזר כלומר ובצלם דמות הבורא יתברך תבניתו על האדם חוזר ע"כ.

והרב המשתדל לא שת לבו גם אמה שכתב באבודרהם הלכות ברכות דף צ"ו ע"ב וזה לשונו: אשר יצר את האדם בצלמו שנאמר נעשה אדם בצלמנו וכתיב כי בצלם אלקים עשה את האדם ור"ל על צורת הנפש שנאצלת מכבוד הבורא. והוסיף עוד ופי' בצלם דמות תבניתו שב אל האדם ור"ל דמות תבניתו שהוא צורת גופו יצר אותו בצלמו שהוא צורת הנפש וכל זה פי' לדחות הכפירה הרעה שתעו בה רבים שאמרו שעל תואר תבנית אדם נאמר שנברא בצלמו כמו שביאר זה הענין הרמב"ם בתחלת מורה הנבוכים. ולהתקין לו ממנו מגופו מצלעותיו תקנה עשה לו הקב"ה שנאמר לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו. בנין שנאמר ויבן ד' אלקים את הצלע. עדי עד כלומר בנין נוהג לדורות. ולהטעם שעל ידי שניהם מתקיים מין האדם. ע"כ

ולי נראה כי מתחלה כך היה המטבע שטבעו חכמים בברכת חתנים אשר יצר את האדם בצלמו — ובצלם דמות תבניתו ולהתקין לו ממנו בנין עדי עד. והיא הברכה שנסדרה על עסקי הזוג. ופירושה אשר יצר את האדם בצלמו מדבר בזכר שברא הקב"ה את האדם בצלם אלקים. ובצלם דמות תבניתו של האדם התקין לו ממנו בנין עדי עד היא הנקבה. וברוב הימים נעתקה הוי"ו ממקומה ויהי"ה את טעמה. ומעולם לא עלה על דעת חכמינו ז"ל ליחס לאל דמות תבנית כתבנית אדם.

ואין לתמוה כי נשתבשה הנוסחא אחר אשר שימשו בה בשער בת רבים הלא נודע מה שכתב בספר העיטור אמה דאיתא במס' כתובות דף ז' ע"א ברכת האירוסין מאי מברך — בא"י מקדש ישראל על ידי חופה וקידושין וידוע מה שכתב הר"ן בשם הרמב"ן שאין חותמין מקדש ישראל ע"י חופה וקידושין אע"פ שכתוב במקצת נוסחאות דהא הקידושין קודמין לחופה אמנם בספר העיטור כתוב שעיקר הנוסחא היא ע"י חופה ב'ק' ד ו ש י ן בבית אלא מפני שהדייקנים קראוה לבי"ת ההיא רפה מפני שהיא סמוכה לה"א שהוא מאותיות אהו"י ומרפות בג"ד כפר"ת טעו הסופרים וכתבו בוי"ו עכ"ל הביאו הב"י באבן העזר סי' ל"ד וחלקת מחוקק שם ס"ק ב' עיין בעל העיטור דפוס לעמבערג דף כ"ז ע"א.

מרדכי עמרם הירש

Dr. Hirsch המכונה

כללים חדשים

להבנת עמקי לשון עבר וחקותיה

(יגעתי ומצאתים ע"י התדמותם בלשון ערבי)

אני הקטן אברם שמיעדל

א.

ע"ד הקבוץ הנשבר בלשון עברי.

אכן נודע הדבר לכל בר בי רב העומד עוד על מפתן חכמת דקדוק-הלשון כי לסימן הרבוי בעברי תבואנה בסוף המלה שתי אותיות והן לזכר-ים ולנקיבה-ות. והנה גם בלשון ערבי אשר היא אחות צעירה לשפה העבריה תבואנה כמו כן לסימן הרבוי שתי אותיות בסוף המלה והן לזכרים-ון ולנקבות-את, והמדקדקים קראו לסימן הרבוי הזה קבוץ-שלם (pluralis sanus) אך אצל זה יש בערבית עוד מין אחר מן הרבוי אשר יקראוהו קבוץ-נשבר (pluralis fractus). וזה הרבוי אינו ניכר ע"י הוספת אותיות בסוף כי אם ע"י שינוי מה באמצע התיבה. כן ד"מ יאמרו מן כתאב (ספר) בל"ר כתב (ספרים), מן נפס (נפש) בל"ר נפוס ומן רטב (תמר) ארטאב (תמרים), ולקבוץ הנשבר הזה יש משקלים ממשקלים שונים והם עשרים ושמנה במספר, ולפעמים נמצא מן הקבוץ הנשבר עוד קבוץ שלם ד"מ טריק (דרך) בקבוץ הנשבר טרק (דרכים) ואצל זה עוד קבוץ שלם טרקאת. ובאמת הקבוץ הנשבר אינו אלא לשון יחיד אלא שהוא כולל בעצמו רבוי ולכן יבוא ג"כ הפעל ושם התואר הנסמך אליו בלשון יחיד.

ודע לך הקורא כי גם בלשון אשכנז יש מעין קבוץ נשבר זה וקראוהו המדקדקים שם-הכולל (Nomen collectivum) והוא כמו בערבי לשון יחיד אבל כולל בעצמו קבוץ ורבוי ד"מ דער בערג, בל"ר דיא בערגע ובשם הכולל: דאז געבירג. וכן יאמרו מן: דער דיענער בל"ר: דיא דיענער ובשם הכולל: דיע דיענערשאפט.

והן אמת כי כבר כמה מן החוקרים, הן מעמנו (כמו הה' Derenbourg) והן לא מעמנו, חתרו למצוא גם בעברי מעין קבוץ נשבר אך לא עלה בידם, כי אם מעט תיבות כה וכה אשר לפי דעתם כוללים בעצמם רבוי אף שהם בלשון יחיד, אולם למצא משקל מיוחד אשר כל השמות הנבנים על פי זה המשקל כוללים בעצמם קבוץ נשבר כמו שמצאנו על זאת בערבי כ"ח משקלים מיוחדים, זה לא הצליח ביד אחד מן החוקרים.

והנה אבי כל המפרשים וראש כל הבקיאים בטיב לשון עברי ר״ל הפרשנדתא הגדול רש״י ז״ל כתב, בראשית כ״ו י״ד וז״ל: עבודה משמע עבודה אחת עֲבֻדָּה משמע פעולה רבה ע״כ. אשר מזה נראה שלדעתו ע״י שינוי באמצע התיבה נולד פה הרבוי, שהדגש באות ד׳ הוא סימן הקבוץ, וזה ממש כמו בלשון ערבי, כי בכל השמות ההולכים על פי משקל שביעי ושמיני מן אותן כ״ח משקלים הנזכרים בכולם הדגש מורה על הקבוץ הנשבר, (עי׳ Kaspari בגראמאטיק הערבי שלו § 320). וכן מצאנו ג״כ בשופטים י״ח כ״א: ואת הַכְּבוּדָה, וגם על זה כתב רש״י וז״ל: הכבודה, משאות ע״כ. רצונו לומר שהדגש בד׳ מורה על הרבוי, של משאות. ועל פי זה יש לומר כי גם בתהלים מ״ה י״ד: כל כבודה בת מלך, הדגש מורה על הקבוץ הנשבר ויש לתרגמו: אללע העררליכקייטען, וכן בשמואל ב׳ ז׳ כ״ג: הגדולה ע״י הדגש כולל בעצמו קבוץ והוא כאלו כתיב הגדולות בל״ר. אך יש לבדוק ולחפש עוד יותר אם באמת הכלל הזה יציב וקיים שעל ידי הדגש באמצע המלה נולד הרבוי.

ואחר כל הדברים והאמת האלה אחוה לך השערתי ואומר לך כי אני באמת מצאתי גם בלשון עברי משקל מיוחד, והוא משקל פַּעֲוִל, המורה כולו על הקבוץ הנשבר, כי כל השמות הנבנים ע״פ זה המשקל אע״פ שהן בלשון יחיד כוללים בעצמם רבוי ולכן על הרוב לא נמצא לשמות של המשקל הזה לשון רבים, והאות ו׳ אשר היא נחה באמצע התיבה תבוא לסימן הרבוי, ויהיה אם כן זה המשקל פַּעֲוִיך דומה ממש למשקל הששי בערבי אשר בו ג״כ האות ו׳ סימן הקבוץ כמו נפוסי (נפשות) בחור (ימים או נהרות) שהוד (עדים) אסוד (אריות).

ועתה אעריך לפניך איזה שמות מזה המשקל ותמצא כי הוא כדברי: יְבוּל הוא שם כולל לכל מיני צמחים ולא נמצא ממנו לשון רבים. וכן השם רְכוּש שמורה על כללות הקנין והנכסים ולכן אין לו לשון רבים.

רְכוּש — אין להחליף מלת לבוש במלת בגד, כי כל בגדי האדם ביחד נקראים בשם הכולל לבוש, והוא דומה לשם הכללי בלשון אשכנז: קליידונג, ראה למשל אסתר ח׳ ט״ו, ששם ידובר בתחלה על דרך כלל: ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות, ואח״כ יפרש הפסוק כל פרטי הדברים הנכללים בזה השם לבוש מלכות: תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן.

עביר הוא ג״כ שם כולל לכל פרי הארץ ולכן לא ימצא ממנו עוד לשון רבים

זְכוּר הוא ג״כ שם כולל, והשם זָכָר יש לו קבוץ שלם: זְכָרִים, וקבוץ נשבר שלו הוא זְכוּר, כמו יראה כל זכורך, והכית את כל זכורה.

כְּרוּב, כלי או סל קלוע מן קבוץ הרבה נצרים וענפים.

כְּרוּב, דמות אדם בעל צורות שונות, ואע״פ שמצאנו מזה גם ל״ר כרובים, הלא הוכחנו כבר לעיל שגם בערבית יש לקבוץ הנשבר לפעמים עוד קבוץ שלם.

חֲבוּר הוא בודאי כולל בעצמו רבוי, וכן השם:

גְּדוּד שהוא תואר לקבוץ חיילות.

גְּמוּל הוא ג״כ שם כולל בעצמו קבוץ ורבוי, כי יש הבדל בין השמות הנרדפים שכר וגמול, שָׂכָר הוא דבר קצוב ומשוער בכמותו כמו שאמר: נקבה שכרך עלי ואתנה, כי כל שכיר יום ידע בבירור מה וכמה יהיה שכרו חלף עבודתו, ואם ינתן לו סכום הקצוב מתחלתו הנה שכרו אתו ואין לו עוד שום טענה ותביעה

על בעליו, ועל כן לא נאוה לאמור: השכיר יקבל כך וכך סך דינרין גְּמוּל פעולתו,

כי גמול הוא דבר שאין לו קצבה ואין לו שיעור וכולל בעצמו רבוי, ושפעת דברים, הן לטוב והן לרע, כן גמול הצדיק אורך ימים ושנות חיים ושלום וכבוד ועושר ואושר, וכן להיפך אוי לרשע רע אם גמול ידיו יעשה לו, כי כל ימיו מכאובים וכוס חיתו מלא תמרורים, ומזה הטעם השם גמול אינו כי אם כינוי לתשלום בלי מצרים שמשלם הבורא לברואיו *).

גְּבוּל מורה על כלל המחוז או המדינה הנפרדת מן שאר ארצות ע"י כל

גבולותיה סביב (והוא כמו מלת געביעט בל"א) כמו שנאמר: ותנח בכל גבול מצרים, ושבו בנים לגבולם, ומזה הושאל אח"כ גם למקום הפרטי המפריד ומגביל בין מדינה לחברתה.

זבוב אפישר שגם הוא שם כולל לכלל המין מן שרץ העוף ההוא, ולבן היטב הזכירו ישעי' בל"י, ואע"פ שקהלת ידבר ממנו בל"ר אין מזה הוכחה נגד דעתנו כמו שכתבנו לעיל במלת כרובים.

סוף דברי כי ו' נחה בכל משקל פְּעִיל היא לפי דעתי — כמו בערבי כן גם בעברי — סימן הקבוץ הנשבר. ועל פי זה יתבאר לנו מאמר הגדיי בתלמוד ברכות דף ו' ע"ב על הפסוק: כרם זלת לבני אדם. הלא כבר כתב ר' בנימין מוספיא שלפי חכמי התלמוד מלת כרום היא כמו מלת Χρῶμα בלשון יוני והוא כינוי לצבע וגוון (פארבע) ונראה שהם קוראים כרום מלא ו', ולפי שיטתנו פה שהו' סימן הריבוי ויהיה אם כן כרום שם כולל המורה על רבוי של גוונין ומעתה היטב דרשו שם ר' יוחנן ור' אלעזר: כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות בכרום (ר"ל פניו מתהפכות מגוון אל גוון שפעם יאדימו כתולע ופעם כשלג ילבינו) שנא' כרום זלת לבני אדם, מאי כרום כי אתא רב דימי אמר עוף יש בברכי הים וכרום שמו וכיון שחמה זורחת מתהפך לכמה גוונין ע"כ.

ב.

כלל חדש בתואר הפעול

(ובזה יתבאר מלת זכור בפסוק זכור כי עפר אנחנו, תהלים ק"ג י"ד.)

המבאר ר' יואל ברי"ל הבין שמלת זכור פה הוא בינוני פעול אשר יש לתרגמו: עֲר ווירד עראינערט, ולכן היה קשה בעיניו איך השתמש המשורר אלקי על הרם על כל רמים אשר אין שכחה לפני כסאו כבודו בתואר פעול כזה כאלו יצטרך הקב"ה המשגיח העליון לפועל או לפעולה מה חוץ ממנו לעורר כח זכרונו *) ומה שכתב המבאר הנ"ל בישובו כי הפעל זכר הוא מן אותן הפעלים

*) ואל תסיבני מן הכתוב שמואל ג' י"ט כ"ח: לומה ינמלני המלך הגמולה הזאת, כי דוקא גמול הוא שם כולל להורות על הגמלה בני מינים שיעלים הקב"ה לגדוליו, מה שאין כן שם גמולה עם ה' הנקיבה, שהיא נסיפך שם האחדות, כשאר נדבר מזה נשמוך נמעמנו זה נשיעון ג'. וכן מן יואל ד' ד' אין להסיב, שם יבר הכניא דרך הנייי (תירגומים) אל המומות, צור וצידון ואר גבה לבם ויומרו אל מני (עיין יחזקאל כ"ח ג')

ולכן מספטים ידבר אחת נדרך הכלי: הגמול אחת מגלמים עלי? — וכן ג"כ אל תסיבני ממה שהניא רש"י שם גמול נפירושו על התורה: שקר אל אמת הוא שאינו מלשה לתשלום גמול, ומאחר שגזה הדבור דוקא מן תשלום אל בני אדם זה לזה אין לשון משמש על זה בלשון גמול? לך לפי דעתי מלת גמול שם היא הוספה מן כותב מלחתי בלחי מובנה, כי על פי הסערתי היו דוברין מלת אמת בדרך כוטריקון ולכן היו אומרים: ג' אותיות של אמת כוללים בעלמם; אינו מלשה תשלום, ולפי זה מלת גמול לא תיכת לכאן כל עיקר.

*) ועיי' מורה נבוכים ח"א פמ"ד. הוא יתעלה פועל לא מתפעל. —

שקורין בלשון רומי דעפאנענציא, דהיינו שנבנים כפעולים והוראתם כפועלים כמו נלחם, נשבע, אינו על פי האמת, כי הלא זה הפעל זכר נמצא בכל ספרי תנ"ך בבנין פועל, זכרנו את הדגה, אזכור מעללי יה, ובאמת בכל ספרי הקאנקארד אנציא נרשמת המלה הזאת בטעות בין הצווים כאלו כתוב: זכ'ר או זכ'ר כי עפר אנחנו, ואפשר שגם הקושיא הנ"ל הביאם לידי הטעות הזאת.

אולם גם פה זיכני אלקי אמת והאיר עיני למצוא כלל חדש בלשון עברית ע"י השתוות בלשון ערבית, כי בערבית המשקל פעול יש לו שתי הוראות שונות זו מזו תכלית השינוי, כי בעצם וראשונה הוראתו כהוראת הבינוני פעול ד"מ רסול (שליח), ובהוראתו השנית הוא בהיפך בינוני פועל ובא להורות על חוזק הפעולה דהיינו שהפועל יפעל פעולתו על הרוב או תמיד עד שכבר נעשה אומן בדבר הזה, ד"מ צבוב הוא הכוזן התמידי שעבר עבירת כזבנותו ושנה בה, אבוב הוא הרעבתן שקורין בל"א דער געפרעסענער, וכן גם יורה זה המשקל שהתואר נדבק ונקשר עם עצמות המיתואר עד שאין להפרד מעצמו וטבעו. — והלא באמת גם בלשון עברי המשקל פעיל יש לו הוראה השנית הזאת, כי כן נקרא האל ית' בשם חנון, רחום, ובודאי שהתוארים האלה הם שייכים כל כך לעצמותו הרמה עד שאין להפרד כלל ממנו.

ועל פי השערתי גם המשקל פעיל בעברית יש לו שתי הוראות שונות זו מזו, כי אצל מה שהוא הוא הבינוני פעול כידוע, הוראתו לפעמים להיפך לא לבד הוראת בינוני פועל, כי אם יורה גם כן על חוזק הפעולה או שהפעולה ההיא נדבקת בטבע ועצמות הפועל, כמו שיקרא הנחש ערום, וכן התואר עצים אינו תואר הפעול כי אם פועל המורה על חוזק הענין, וכן חזק הוא הפועל המתמיד בדבר, וכן נראה כי בטוח בה' (תהלים ק"ב וישעי' כ"ו) מורה על מדרגה יותר גבוהה בענין הבטחון מן בטח בה'. וכזה הוא ג"כ בתואר מתן בלשון חכמים שאינו בינוני פעול כי אם בא להורות על מדרגה גדולה בתואר המתינות. וכן הוא כמו כן עם השם מסור בלשון חכמים (בבא קמא ה', כריתות ב') שזה ודאי אינו בינוני פעול ואדרבא לא קראוהו מסר כי אם מסיר להורות בזה שכבר אומנתו בכך.

ודע הקורא כי השערתי זאת תאיר עלינו אור חדש בהבנת הפסוק ירמי' ט' ה': חן שחוט לשונם, אשר שם על פי הכת"ב היתה הנוסחא חץ שלוח. והנה לפי פירושו השני של רש"י ז"ל הוא לשון שחיטה ממש — ולפירושו ההוא הסכימו ר' יוסף קמחי, וכן געזעניוס — ואם הדבר כן קשה למה סר הקרי פה מן הכתיב, והלא יותר טוב היה לקרות בבינוני פועל; חץ שוחט לשונם? אולם על פי השערתי גם שחוט אינו בינוני פעול ואדרבא פועל המורה על גודל חזקת הפעולה ההיא והתמדתה וראוי א"כ לתרגם; אין הינראספענדער ספייל איז איהרע צונגע.

ואחר כל זה אין להקשות עוד על המשורר אלקי המתאר הרם על כל רמים בתואר פעול: זכור כי עפר אנחנו, כי על פי השערתנו אין זה תואר פעול כלל כי אם בהיפך הוא' פועל מורה על גודל מדרגת התואר ההוא ושפעולת הזכרון נקשרת כל כך עם עצמותו הרמה עד שלא סר ולא יסור עד נצח מהיות זוכר מעשי עולם וסוקד כל יצורי קדם.

ואולי ישיבני המשיב, איך יעלה על הדעת שזה המשקל פעול יכלול

בעצמו שני מושגים שונים תכלית השינוי כאלה, שמצד אחד יהיה תואר המתפעל, ומצדו השני יתאר לא לבד פועל גרידא כי אם גם מחובר במושג של הזקת הפעולה ותמידתה? גם על זאת אשיבה אמרי אמת לשואלי ואומר לו: וכי כל כך מוזר זאת בעיניך והלא כבר יש לנו עוד משקל אחר כזה אשר יכלול גם כן בעצמו שני מושגים הפוכים האלה, והוא המשקל פָּעִיל, כי השמות הנבנים ע"פ זה המשקל הם מצד אחד מתפעלים כמו: נָזִיד (הדבר המבושל) נָזִיר (המעוטר בנזר אלהיו על ראשו) יָלִיד בית וכן קְרִיאֵי עדה (הוא כמו ילוד או קרוא) וכן שָׁלִיחַ, מָשִׁיחַ הוא כמו שלוח, משוח, וכן ג"כ שָׁבִיר, אָסִיר (מקום אשר אסירי המלך אסורים), וכהנה רבות אשר כולן הם מתפעלים. וכן ג"כ בלשון חכמים נָתִין, שנקראו הגבעונים על שהיו נתונים לחושבי עצים ולשואבי מים בשם נְתִינִים (עי' רש"י קדושין דף מ"ט ע"א), וכן השם נָבִיא. יורה על המתפעל, ועל פי זה יכלול בעצמו זה השם נביא דבר מחקרי ופלוסופי, שהוא יגיד לנו כי לא מלבו יוציא מלין ורק אשר ישים אלקים בפיו אותו ישמור לדבר, ודאי אם כן לתרגם זו המלה בלע"ז: D r Inspirirte.

אולם נגד זה מצאנו גם כן כמה וכמה שמות הנבנים ע"פ זה המשקל פָּעִיל שאינם מורים על המתפעל כי אם בהיפך על הפועל ומחובר במושג של יתר שאת ויתר עז, כמו: בָּהִיר, חָסִיד, יָחִיד, יָחִיל, נָגִיד, נָדִיב, קָצִין, תָּמִים, וכן בלשון חכמים: וָתִיק, זָהִיר, תָּדִיר. — וכל הבקי בטיב לשון ערבי ידע כי גם בשפת ערבי המשקל פָּעִיל כולל בעצמו שני מושגים שונים כאלה, דהיינו מתפעל, גם פועל מחובר עם חזקת הפעולה ותמידתה, והמדקדקים הערביים קראו לשמות כאלה: אסמא אלמבאלגה, דהיינו שמות של חוזק הענין (עיי' קאספארי בספרו המצויין לעיל § 252).

ועל כן לא יהיה בעינינו כדבר מתמיה מה שאמרתי פה כי מלת זָכוּר (בפסוק: זכור כי עמר אנחנו) אינו מתפעל ואדרבא הוא פועל במושג של חזקת ותדירות הזכירה. והנה הכלל החדש הזה שבהשתוות בלשון הערבית מצאתיו גם נודע היה לחכמי ישראל בזמן התלמוד, ולפיהו קראו את האמורא הגדול שמואל בתואר שָׁקוּד (בכתובות מ"ג ע"ב) א"ל אבדימי בר פפי שקוד אמר' שקוד מאן שמואל, ופי' שם רש"י הא קרו לי' שקוד על שום דהלכתא כוותיה בדינא שוקד על דבריו לאמרם כהלכתא עכ"ל. ובערוך פי': על שהיה שוקד על דלתות התורה. ולכאורה צריך עיון לישני פי' האלה, והרי יותר טוב לקרותו שׁוֹקֵד בבינוני פועל? נראה לנו מזה שחז"ל הבינו במלת שקוד מורה למדרגה יותר גדולה בענין השקידה ממלת שוקד. כמו שהוכחתי שזָכוּר במדרגה גבוה מזָכֵר וברוך שכוונתי לדעתם וחכמתם!

ג

שם האחדות בלשון עברי

בגמרא קדושין י"ב ע"א: אמר שמואל קדשה בתמרה מקודשת, והנה

בכל כתבי קדש השם תמר אינו אלא לשון זכר (כי מה שמצאנו במלכים וביחזקאל השם תְּמוֹרָה, אין זה כי אם מעשה חרש נעשה בדמות פרי העץ הנ"ל)

וא"כ יש לתמוה על שמואל, האמורא הגדול אשר היה בר הכים גם בהבנת הלשון, שהחליף הזכר בנקבה באמרו קדשה בתמרה. ובאמת גם כבר קודם שמואל הלא המסדר המשנה אשר כידוע טהרת לשון הקודש לא דבר נקל היה בעיניו כבר פלש מקולמוסו זה השם נקבה תמרה, עיי' פ"ב דקידושין משנה ב': האומר לאשה התקדשי לי בתמרה זו וכו'.

ואתה הקורא עמוד פה עמדי כי הנה מקום אתי להראות לך כאן מופת חדש ונפלא על הדבר שכתבתי כבר (בהמגיד תרל"ה צד 232), והוא שחכמי התלמוד בקיאים היו עד מאד בדקדוק לשון עבר ועומק חוקותיה ושאפשר מורשה הי' להם כמה כללי הלשון וחוקיה אשר נשכחו מן האחרונים כמת מלב עד אשר בזמננו זה גדולי החוקרים על ידי בקיאותם גם בשאר לשונות קדם הקימו מארץ הנשיה אותם הכללים הנשכחים ויעמדו על רגליהם. וכבן אחוק גם אני כיום את דעתי על זו הלשון תמרה שמצאנו בתלמוד. הלא כבר הראתיך במאמרי קטן הכמות ואפשר גם קטן האיכות הזה כי חוקי לשון עבר וערב שוות הן על הרוב אשה אל אחותה. והנה אחד מן כללי שפת ערבית הוא כי כל שם זכר המורה על כללות המין אם תוסיף עליו ה' הנקיבה אז תשוב הוראתו דבר אחד פרטי מכללות זה המין. כן דרך משל אם תוסיף אל מלת תבן שהוא שם הכולל כל המין ה' הנקבה באמרך תבנה ענינו קש אחד. חמאם (הזונה) הוא ג"כ שם כולל כל אותו המין כדרך שנאמר: הזונה עוף טהור, ואולם אם תוסיף תת ה' נקבה

בסופה: המאמה הוראתו יונה אחת, וכן דהב (זהב) אם תהפכהו אל דהבה, הוא חתיכה אחת של זהב. והמדקדקים קראו לשם כזה: אסם אלוחדה היינו שם האחדות (Nomen unitatis)

אולם כל חכם עיניו בראשו יכיר כי הכלל הערבי הזה באמת גם מחוקי לשון עברי הוא, כי מפני מה נמצא לפעמים בתנ"ך השם שירה ל"נ (שמות ט"ו א' במדבר כ"א י"ז דברים ל"א ב' ובשאר מקומות) אע"פ שהשם שיר על פי הרוב ל"ז? וכן השם גמול הוא תמיד לשון זכר ומפני מה נתוספה ה' נקבה בשמואל ב' י"ט ל"ז: ולמה יגמלני המלך הגמולה הזאת? בודאי כל הולך אחרי שורש דבר יבין כי השם שיר הוא שם כולל ואילם שִׁירָה הוא שם

האחדות המוציא אחת מן הכלל ולכן נאמר אצלו: השירה הזאת. וכן גמול הוא שם כולל לשפעת הטובות אין מספר אשר תושפענה מידי הגומל חסדים טובים לברואיו, מה ישאן כן בזה השם גמולה שהוא שם האחדות הבא להורות רק על טובה אחת שמגעת מידי אדם המטיב לחבירו. וכן: וישעהו שרק (ישעי' ה' ב') הוא שם כולל לכל המין ההוא, אולם בראשית מ"ט י"א: שֹׂרֵקָה

הוא שם האחדות וענינו שורקה אחת היא חזקה כל כך עד כי בני האתון הנאסר אליה לא יכול לשרש אותה ולהזיזה ממקומה.

וכן ויקרא י"ג ד': וְשָׂעָרָה לא הפך לבן, אע"פ שעל פי ההלכה ליבון

שערה אחת לא מעלה ולא מוריד, שדוקא שתי שערות לבנות משמאות (ת"כ ומשנה נגעים פ"א משנה ה', ו') מ"מ באה התורה בשינוי לשון זו של שערה ללמדנו שריבוי של שער שחור אינו מועיל שאם הלבינו רק שערות אחדות (דהיינו שתים) טמא, ולכן נקטה התורה שם האחדות שערה.

ואפשר שמה שנקרא שם אשה צִפֹּרָה אע"פ שגם השם צִפֹּר הוא על

הרוב לשון נקבה יוצא ג"כ מן הכלל הזה, כי צפור הוא שם כולל לכל המין כולו ואולם רק על אחת מן כל המין ראוי לומר בשם האחדות צפורה.

והגה חכמי התלמוד מאישר חדרו אל תוך עומק הבנת השפה העבריה הבינו כל זה כבר בזמנם, ועל פי זה הכירו כי בכל מקום שמצאנו בכתבי הקדש השם תמר אינו אלא שם כולל לכל המין כולו (יואל א' י"ב, תהלים צ"ב י"ג) ואולם אם כוונת הכותב רק על פרי אחד מן זה המין צריך להוסיף ה' נקבה ולכן השיבו אשר דברו: קדשה בתמרה, כי הלא הדיבור פה רק מן תמרה אחת, וכן היו חושאים נגד חוקי הלשון אם היו שונין במשנה: התקדשי לי בתמר זה. ועיין מה שכתב ראזענמילללער בספרו. Instit. ling. arab. p. 168

ד.

מושג חדש לשימוש הפעל

בזמן העבר.

הספר הנכבד מורה נבוכים לרבינו הגדול הרמב"ם ז"ל ע"פ העתקתו של ר"י אבן תבון מתחיל בפתיחתו בדברים האלה: כתב הרב המחבר לתלמידו, התלמיד החשוב ר' יוסף ש"ן זכו"ו. והחכם פירסטענטהאל העתיק זאת ללשון אשכנז בזו הלשון: פאלגענדען בריף שריעב דער געלעהרטע פערפאססער אן זיינען פארטרעפפליכען שילער דען געמיינדעפארזאענגער ראבבי יאזף, אשר מזה נראה שעל פי כונת המעתיק היו שתי אותיות של מלת ש"ץ ראשי תיבות שליח צבור *)

אולם כבר ידענו כי זה לא על פי האמת. הרמב"ם ברוב אגרותיו אשר הערוך אל חכמי דורו הוסיף אחר שהזכיר שם החכם תיבת ש"ץ. כן באגרתו המפוארה אל דיין אלכסנדריא ר' פנחס בר' משולם כתב בזו הלשון: מרנא ורבנא פנחס ש"ץ. וכן בתשובתו על ענין הקדושין כתב: יש לי חבור בלשון ערבי בענין מנין המצות והוא אצל מר סעדיה ש"ץ תלמידי . . . וגם אל שמו של הרמב"ם בעצמו הוסיפו אנשי דורו תיבת ש"ץ, כי כן כתב הר"ר שמואל הלוי: הדרת אדירנו רבינו משה הדיין המובהק הגבור חכם הדור ש"ץ. וכבר גלוי וידוע הוא בימינו שאותיות ש"ץ כוללים בעצמם ברכה שהם ראשי תיבות מן: שמרהו צורו.

אך את הה' פירסטענטהאל בודאי יש לדון לכף זכות, כי איך היה לעלות על דעתו לקרות: שמרהו צורו והלא זה נגד חוקי לשון עברי, כי היה צריך לומר: ישמרהו צורו בלשון עתיד, רק דרך לשון ערבי הוא לדבר כן, במאמרים שיש בהם ברכה: כמו רחמה אללאה, או: דאמת אימאך דהיינו האריכו (במקום: יאריכו) ימיך! והרמב"ם הלך בזה אחר מנהג לשון הערבים כמו"ש הה' מונק בהערה לתרגומו הצרפתי של המורה וז"ל:

Le prétérit hébreu est employé, à la maniére arabe, dans le sens de l'optatif.

אולם באמת דבר זה נראה לי כמתמיה, כי מאחר שידענו כי הרמב"ם ז"ל היה אומן גדול בכתיבת העברית בתכלית צחותה, וכאשר הראנו את ידו החזקה בזה בספרו היד, אם כן נפלאת היא בעיני שהוא יכתוב נגד חוקי לשון עברי שמרהו במקום ישמרהו רק למען לכת אחר מנהג לשון ערבי? ועל כן דעונא רבותי הקוראים כי על פי השערתי גם מדרך שפת עברית היא להשתמש בלשון

*) גם נלי זה לא הבין המעתיק לת המעלה הזה על נוריו סמיס לו לנתחו לב' חלקים וכן היה לחוי לתרגם: פאלגענדען בריף שריעב דער פערפאססער אן זיינען שילער: ח' דוח עיין עהיילער שילער . . . . כי הה' מן מלת התלמיד היא כיוצן הומאקמטיק ו ח' תקריפה, כמו חדוך לחם לחו!

ע ב ר במאמרים כאלה שהם על דרך אפטאטיק דהיינו שיש בהם ברכה, אך אין לאל ידי כעת להביא לי ראיה על זה כי אם רק משני מקומות, והיינו : תהלים ג׳ ח׳ : קומה ה׳ הושיעני אלהי כי הכית את כל אויבי לחי שני רשעים שברת. הלא גם פה לפנינו מאמר כזה ובו ב׳ פעמים העבר במקום העתיד : ויש לתרגם : אַ דאָס דוא שלאָגען מעכסט אַללע מיינע פיינדע אויף דיא וואַנגע! אַ דאָס דוא דיא צאָהנע דער פרעוולער צערשמעטטערן ווירדעסט ! וכן איכה א׳ כ״א : הבאת יום קראת: אַ מאָטעסט דוא ברינגען דען טאָג, דען דוא פערהייסען האסט ואפשר שהרמב״ם מצא לו עור ראיות אחרות כאלה אשר עליהם סמך בכתבו ברוב אגרותיו : שמרהו צורו.

ובזה אסגור אני כיום דלתי מכתבי, ועל הצור תמים פעלו אשליך יהבי, כי חלקי אלהים לעולם וצור לבבי, וכמו בעבר כן גם לעתיד על הצור תמים פעלו אשליך יהבי, כי חלקי אלהים לעולם וצור לבבי !

הערות לם׳ החינוך

פ׳ משפטים מצוה ע״ז כתב המאסר וז״ל : ולומר במשפטי הזמה שנהגו העובדים בעבירה ומאסרה הגלתן תבוא בהן פעמים שרפה פעמים קילה עכ״ל ועל זה העיר הגאון בעל משנה למלך לא יכלתי להבין כוונת דבריו ע״כ. והנה מלוד תמהתי כי גברא רבא כמוהו נתקשה בעיני הרב המכס עוו׳ לבי חיות ז״ל (עי׳ בשו״ת שלו סימן ק״ז) לבוצעה בהבנת מלת הזמה מאסר כוונתה הזמה. (ע״ש) ואני הלעיר לא כן תדמה (יען כי גודלי לא יעשה אדם גדול בדבר פשוט כזה) אבל כוונתו היתה להעיר אם כדברי בעל החינוך כי במשפטי הזמה ר״ל עדיות, בענין כי מאסרה הגלתן בגזרה על העובדים עיתת בעל שרפה או קילה, למה נתחנה דין עיתת הנוקף ומנופת תאסר לף כי מאסרה הגלתן בדומו רק בעיתת חנק הקלה ? והתעיבה הזאת לדקה מלוד על קנרת בעל החינוך . והגאון בעל משנה למלך בכוונו על הענין, קלר לתרהו וז״ל .

פ׳ תזריע מצוה קע״א . שיתחבר המלוכע כמשפט הכתוב בפרשה שלאחר : בגדיו יהיו פרומים וגו׳ וכן כל שאר הטעמים ג״כ לריכין להודיע לת עלמן וכו׳ וע״ז מביא הרב לת הכפרה כי יובן זה מלמון טמא טמא יקרא, והרב יכלכל ענין הקריאה בהאמר וז״ל : והקריאה היא שיעשה בגופו ענין שיוכר לבני לדם גו שהוא טמא ויקורו ממנו . עכ״ל מלאה מדברין אלה כי יפרש תיבת ״יקרא״ בלשון המלה, ועלה העשה בגופו הוא לאבר יכונה בשם קריאה. והוא פלא כי להדיא איתא בכפרה שם ״יקרא : לומר פרום !״ מעלה כי מלבד העשה האמר לריך גם כן לקרוא בפה מלה כי הוא טמא . וכן לשון הרמב״ם בפה״מ, ענין מלוה ק״ג , כל טמא לריך שיכריז על עלמו הטומאה, ושיסיח לעלמו שיכרא עכ״ל . מלשונו למדים כי שני דברים מוטלים על האיש, הא׳ מעשה שיכר בגופו, והב׳ שהכרזה בפה. על כן לפי לומר לי, כי שפתים פה בדברי בעל החינוך ג׳ תיבות ומשנת המעתיק, וכן לריך להיות : והקריאה היא ״בפה מלבד״ שיעשה בגופו ענין וכו׳ וכו׳ . כמלט״ד :

פ׳ מלורע מלוה קע״ב. בדבר הטהרה אין נוגע הלרעת הגיד הרב ז״ל בטעמים לשון

לכן מזוג לפרים ועיים קיים ; ועל מורות סני תולעת תומר בזה"ל : לשני יודע ומזכר שמעתו ז"ל עליו דבר, ומפסר ג"כ שהוא לרמוז שיפפיל עלמו וכו' ע"כ תומס יקשה לנו על הטעם הזה, הלא כבר נרמז בעוקדם ענין ההשפלה בדבר החזוב, ותרתי למה לי ? אבר על כן נראה לי טעם יותר נכון לפני התולעת, ענני שמראה החדוש הוא הגוון היותר עוקם בחוש הראות, והכוונה בזאת : אמרי כי לפי מאמר הגמ' עתידין ע"ז. על ז' דברים הנגעים באים וכו'. הנגעים הוא פרי עון ומטעו, לותם התורה שיוכלל לטהרת המוגע גם דבר אבר שנראהו נכתם עונו לפניו, כאבר ערך הנביא (ישעיה י') לנגדנו את שראה החדוש בצבעים ותולע, דמות לשתיים, בזאת : אם יהיו חטאיכם כשנים וגו' אם יאדימו כתולע וגו' .

פ' אחרי מות מנוס ר"ז לישנר נדה. בדיני המנוס מוצא, שהצא על כותית שמייב משום נפ"ז, הוא בישראל שנדבקו ובאו שדאורייתא משום זונה ולוקה עליה. ע"כ לנוסו לומר כשנתחה הכהן ובעלה ובפ' לאחר מנוס הס"ו בלשו דשבא זונה ואלמה לא יקחו, כתב כן בפירוש כי הכהן אינו לוקה על זונה אלא כשנתחה ובעלה, יען לשון קיחה משמע דרך לישות .

פ' קדושים מנוס רמ"ו לישנר עליה כתב כי בעדלה הלמ"מ כי ודאי לאבר ובפקה מותר, אבל בשאר לאברין קיימא לן : בפק לישנר דאורייתא לאבר דאורייתא ע"כ. הנה מלאר כי הרב המאבר הוא שדאורייתא לקולא, ורק שדבנן הוא דאבור, נראה כי תיבת "דאורייתא" הסנית, אינה לשון החישון. ורק ע"פ .

פ' אסעי מנוס תי"ג לא תקחו כופר לנוס וגו' כתב המאבר לפי הדומה יהיה לנוס פעול וכו' ע"כ. לנוסו לומר כי הוא בישוני כמו לנפ, לשפוקי המקור. ודפ"י ז"ל בפירושו עה"ת שם, הרחיב את בישוהו על זאת החורלה. ע"ם היטב .

פ' שופטים מנוס תק"ו בשתנת כהנה זכוה לחייס וקינס. כתב החישון כי נוסנת המנוס הזאת בבהנות ישראלים אבל לא בכהנים משום דכתיב בהו "מספר הכהנים עלת העס" משלל שאינם בכהנים, ועוד דכהנים לא ילוקו עם וכמו שכתוב ועל הכהנים ועל כל עם הקהל יכפר עכ"ל. הרב מו' לפי חיות ז"ל בספרו שו"ת מהר"ץ סי' י"ח תפס על הרב החישון זה ממש הוריות ו' ע"א כי הוכיח שם רב יוסף מן עלם הפסוק הזה דכהנים לילקו קבל. ממנם לעני"ד אין מקום לתפיסתו . ודברי החישון הם ישרים ונכוחים. כי הנה התוכחה הזאת היתה מעשה דתתקנו לכהנים לעם הקהל וכן בילר לעכון ומפרש שם ד"ה אמר ליה ע"ם. ואחרי כי לפי המסקנא בסוגיא זאת (שם ע"ב) מבואר כי שנשו של לוי (וכהנים בכלל) לא לקבי קבל משום שאין להם לאוזה. ממילא נדחה הסיקש המעולה. ול"ב שפיר מוכח מפשוטו של מקרא, אבר פרט את הכהנים לבדם, כי הם לא נכללו בתוך עם הקהל. ולפ"ז דברי החישון עולים יפה לפי המסקנא .

פ' שופטים מנוס תקי"ג הלאו לא יעשה לך וגו' ומכתב. וכתב החישון כי משמע העניו הזהיר הכתוב בזה יותר משאר עבירות. על הב"ד שלא למחול לעובר על זה וכמו שלמאר מכשפה לא תחיה עכ"ל והג"י יסעיה פיק ז"ל העיר על זאת ז"ל לא תוכל להבוס את דעתו וכי היכא מצינו שאבר קייבי מיתות שבשות ביד ב"ד למחול ודברי כבר נאה המנוה ובעבת וכו' וכו' עכ"ל ולי נראה כי לא היתה כוונת הרב החישון רק לשמוע כי **מצני** מומר **החיקוב העילם התורה בשמירה** לא תחיה, **משהרה** משורשת **ביחוד** על **הדיין**

זה שלח למחול (מה שיין כן בשאר עבירות) ואם העלים עיניו ולח דן את העובר בזיתה, עבר גם על הלחו דלח תחיה. ועי' בחינוך פ' משפטים סי' ק"כ ובשם המלות לרמב"ם לח תעשה מלוה ס"י. וכן הוא להדיה לשון הרמב"ם בשם היד ה' סנהדרין פ' י"ד ה' ג' כל מחויב מיתה וכו' ולא עברו על מצות לא תעשה חוץ מן המכשף, שאם לח המיתוהו עברו על מלות ל"ת שי' מכשפים לח תחיה. עכ"ל וזה יהוע כי הרב החינוך מגדר בחבורו לחר הרמב"ם ז"ל.

שם מלוה תקט"ז שלטוריו לשמוע בקול כל נביח מהנביחים וכו' ואמרו חז"ל בסנהדרין, ג' מיתתן בידי שמים וכו' ובביח שעבר על דברי עלמו וכו' ואמרו ז"ל על הכתוב ואיה השם אשר לח ישמע אל דברי וגו' קרי ביה לח ישמע וכו'. ע"כ פירוש הקרי הזה יען כי לבנין נפעל לפעמים גם הורלת ההתפעל, וספיר משמע לח ישמע דברי עלמו ר"ל לח יקבלם ויעבור עליהם.

פ' משפטים מלוה תקנ"ט לחו דהשחתת לילן. שייס הרב לח דבריו כי על שאר השחתה בשאר דברים שייכים משפטים, מכין לותו מכות מרדות. ע"כ. כן פסק הרמב"ם בחבורו הגדול פ"ז מה' מלכים ובחתי להעיר כי חזר בזה ממחתו בשי' מלות, לחוין מ' כ"ז, ישר שם נחמר כי גם על שאר הפסד בח עושם מלקות. ע"ש.

שם מלוה תק"ל עובר עבירה. הנה מה שכתב הרב החינוך בשרשי המלוה וז"ל ויקשו פרם שהיה בהמה גדולה וכו' ע"ש, הוא למאוד תמוה בעיני, ובלן הבן שואל: פרם מלן דבר שעה? ושם גם נחמר כי כוונתו לל פרם ממש רק עובה גדולה יותר מעובה שתם ישר זמנה עד שעה לחת בלבד, מה שייך כן בעובה ערופה דכתיב בה עובת בקר, ומשום הכי פליגי רבנן אבדי אליעזר בשם' פרם פ"ח מ"ח, ובשרי דזמנה עד שתי שניס, זה היינו כי רבנן רק רבותה משמעינן ולח עיכובא ושם היה פשוטה מצ' שניס. כל שכן דכשרים לף לדבריהם. לכאורה נוכל לבלבל לת דברי החינוך שם נחמר כי דעתו כדעת הדבר ישר הכתוב בספרי פ' שופטים פיסקה ר"ו: דבר ישר עובת בקר שיהא בה שני דרכים הא כיצד בשתים עובת בקר. עכ"ל ופי' הג' ענן מברהם בפי' זית רענן לילקוט נדרך ג' שוה לעגל, ר"ל שיהיה בת ג' בקר, ונדרך ג' שוה לבקר, שיהיה בת שתי שניס ולח פחותה משם כעגל. ע"כ.

ישר שן שמוע בזה שלילה כי לפי דעת הדבר ישר בספרי זמן דשתי שניס לעגלה ערופה הוא בשעת לעיכובא, ולח בפחות ומ"כ תמדק לכון החינוך כי היא בהמה גדולה, וקרובה לפרם ומשום הכי יקרא לה פרם. ממנם עם שקשה לי על זה הוא שמתנגד לפסק הרמב"ם בפ"י מהלכות רולח ס"ג כי עובה ערופה היא בת שתי שניס „או פחות". נמלח כי זמן ג' שניס לח לעיכובא הוא. ולח זה דרך הרב החינוך לנטות מדעת הרמב"ם ז"ל ונ"ע.

פאזען — אברהם הברן

מהערותי למס׳ אבות*)

כל ישראל יש להם חלק לעוה״ב שנאמר ועמך כלם צדיקים לעולם ירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר.
(סנהדרין פ״ו ע״ח)

מאמר זה שמו חכמינו לראש מס׳ אבות וכל בית ישראל יאמרו אותו בשבתות ימי הקיץ. כי רצו בזה לחזק ידים רפות ולב נשבר ונדכה, בשמעו תוכחת מוסר אבות, ובראותו הדרך שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, ובידעו כי כבר חטא המטרה, כי עזב ארחות יושר, ויסלף דרכו, יאמר אל לבו: איככה אוכל וראיתי כל הכתוב פה ואנכי שנאתי מוסר במעט הייתי בכל רע, ואבד שברי ותוחלתי מי״י לא אראה יה בחיי עד. על כן באו לתמוך אשוריו במעגלות יושר, ולא ינוד אם ישוב מדרך עקש וארחות עקלקלות, כי ישראל אע״פ שחטא ישראל הוא, ועוד לו חלק ונחלה לעוה״ב אם ישוב מעללין. ויחשא מחטאיו כי נצר משרשיו יפרה, ויעלה מעלה מעלה.

והנראה בביאור מאמר זה, ובהבאתם הכתוב כולו, עפ״י דהז״ל (חולין צ״ב.) אומה זו כנפן נמשלה, זמורות שבה אלו ב״ב אשכולות שבה אלו ת״ח עלין שבה אלו עמי הארץ וכו׳ והיינו דשלחו מתם ליבעי רחמי איתכליא על עליא, דאלמלא עליא לא מתקיימי אתכליא — כי כמו מהזמורות יובל לח׳ אל העלים והפרי, ככה בעלי בתים (ובכלל זה עובדי עבודה בבית ובשדה) יחזקו את ידי עניים שמהם תצא תורה, ויחיו את נפשם, אכן להעלים תועלת באשר יגינו על הפרי ואלמלא העלים לא יתקיים הפרי, העיקר והתכלית. ובזה בארתי לה לן (פ״א מ״ב) שהעולם עומד על התורה ועבודה וגמ״ח, שהם ג׳ כתות שבבני אדם. א. עובדי עבודה, בבית ובשדה — ב׳. הוגי תורה, שמהן אורה. — ג׳. מושל ושוטר. שבידם המשטר.— כי הכת הזאת תוציא לפעולת אדם המשפטים והדינים אשר פצו בעלי תורה, ועיניהם פקוחות לשמר כל איש מעושק וגלוז. וכ״ז היא אך גמילת חסד לנהג הכל באורה נכון וישר. והחוט המשולש הזה לא ינתק, אך כאשר תעשה כל אחת מהכתות תפקידה, הנתונה עליה, העובדים האדמה יעשו את עבודתם בתומת לב והכנענים את הארץ יסחרו ואת הישרה לא יעקשו ויעניקו מטובם את ענוי ארץ וחלכאים, ושוקדי דלתות המדע והתורה, לצדק ומשפט ישורו, יחוקקו חקקי צדק, ולמודי משרים, והשוטרים לבם ועינם כל הימים לשמר מכל רע ב׳ כתות ההן, ולשמור גבולות הארץ לבל יבואו זרים ויאכלו יגיעם אז לכל א׳ וא׳ מהן חלק לעוה״ב (וכעין דרשתם ע״פ שמח זבולן בצאתך וישששכר באהליך ע׳ רש״י ויחי ופ׳ ברכה). וזה שאמרו כל ישראל, כל אשר בשם ישראל יכונה, העושה תפקידו בתום וישור לב, לכולם הלק לעוה״ב כמ״ה ועמך כלם צדיקים כלם עושים רצון קוניהם. לעולם ירשו ארץ ונחלתם לעולם תהיה, ומביא סוף הפסוק נצר מטעי וכו׳ כי גם הזמורות והעלים מעשה ידי להתפאר הם. כי הזמורות יתנו לח׳ ורטובות להעלים והפרי. והעלים יגינו על האשכולות למען יהיו נחמדים למראה וטוב למאכל, ונשלם המכוין בהתולדה לשלשתן. —

*) מתוך „מערות למס׳ אבות" מאת גדולת ד׳ מדפים מותו בקרב.

ואולי ג׳ כתות שבבני ישראל כהנים לוים וישראלים הן נגד ג׳ כתות אלו שבב״א. הכהנים המה בעלי תורה כי שפתי כהן ישמרו דעת תורה יבקשו מפיהו והן האשכולות. עבודה היא עבודת הלוי אשר ישרת בקודש והן דוגמת העלים. וג״ה הוא כת ישראל הזמורה אשר ממנה לה׳ והיא המחיה את כולן.

זעליג הכהן לויטערבאך

הארות ובאורים *)

(מאת ד״ר משה הלוי עה״ענרייך).

מיכה

ד׳ י״ג קומי ודושי: המשך המשל שהתחיל בפסוק הקודם, והמשיל את בת ציון לעגלה דשא, ועזר אותה להכות ולרמוס את אויביה אשר נתן אלהים בידיה. והחרמתי: הנכון והחרמתי, כמו אוהבתי לדוש (הושע י׳ י״א) ודבש ושמן אכלתי (יחזקאל ט״ז י״ג) אשר ילדתי לי (שם שם כ׳) וקטרתי נתתי לפניהם (שם שם י״ח) לא זכרתי ימי נעוריך (שם שם כ״ב) ולא היית כזונה (שם שם ל״א) אשר נתתי להם (שם שם ל״ו) וכתועבותיהן עשיתי (שם שם מ״ז) וכמהו רבים. בצעם: נ״ל שאמר כאן בצעם ולא רכושם, מפני ששללו ובזו אותם מעמים אחרים, ועל כן צוה את ישראל להחרים אותו לה׳ כדי להרחיקם מהנאת הגזל והחמס.

ה׳ א׳ ואתה וגו׳ כל המפרשים אמרו כי הנבואה הזאת היא המשך הנבואה הקודמת, ואמרו שהיא כוללת נחמות על הרעות אשר ישלח ה׳ על בני ישראל האמורות במיכה ד׳ לאחרית הימים, וע״כ הסכימו כלם כאחד שהמושל מבית יהודה הנזכר כאן הוא המלך המשיח, אשר בימי מלחמות גוג ומגוג יהיה שר צבא בני ישראל, ותחתיו יגברו בני ישראל על כל אויביהם, ואח״כ יהיה לשופט ויעשה שלום בא״י ותחתיו ישבו בני ישראל איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו ואין מחריד. אבל בראותי כי נבואה זו היא כעין מה שחזה וקרא באזני העם ישעיה (י׳ ה׳ ל״ד), ובקראי מה שכתב על הנבואה ההוא מורי ורבי הרב החוקר הגדול שד״ל ז״ל ברוחב הבמתו ועומק בינתו, האמצתי את לבבי לפרש את הסימן הזה על מלך חזקיה ועל הטובות העתידות לבא על ידו על יהודה וישראל, ובפירושי להושע הארכתי עוד על ענין זה.

בית לחם אפרתה; שני שמות למקום אחד, שנקרא בימי קדם אפרת ואח״כ בית לחם, כמכתוב ויקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם (בראשית ל״ה י״ט), ומשום שחביב עליו המקום קרא לו בשני שמות האלה, או כדעת נעזעניוס היה אפרתה שם המחוז אשר בו בית לחם, ואולי כדברי שד״ל מפני שהיו ב׳ מקומות הנקראים בית לחם, אחד ביהודה ואחר בזבולון (יהושע י״ט ט״ו) והיו מבדילים בין זה לזה באמרם בית לחם יהודה, בחר הנביא להוסיף השם הקדמון להודיע במליצה שיריית על איזה בית לחם הוא מדבר. צעיר להיות: נראה שמלת להיות

---

*) מלה מהערות היוצאות מידי תלמיד מובהק כמד״ל, מן כעין מסלוס למעלות מהערות והפירושים להנחמד החכם היקר יעקב מי פאלדו ז״ל הנודע והידע הכותב העתיק לפנינו נדחק מהערותיו על הוסף את ונכתבו מכתב לאחותו״ר מד״ל נזה הענין, ויען כי מהערות והנאותים לכ׳ הוסף גדולות הן בכמותן מעט לכן נחרנו מהערות מלה למלה לע״ע ואח״כ תנחמנו כל מהערות על המדר כי רב טוב לפון נפ. — המעריך

יתרה והיה לו לומר צעיר באלפי וכו׳ על דרך אלפי הדל במנשה (שופטים ו׳ ט״ו), אלא בהיות צעיר כתוב בסוף הישיטה באלפי בתחלת הישיטה השניה ומלת להיות בתחלת השורה השלישית דלג הסופר השורה השניה והתחיל השלישית, ואח״כ ראה את טעותו וחזר לשניה. לי: להיות מושל בשמי. יצא: איש אחד או מלך אחד. מקדם: שיהיה במדותיו ובדרכיו דומה לאבותיו הקדמונים ולא לאביו, כטעם ויצא חטר מגזע ישי (ישעיה ס״א א׳). ב׳ לכן יתנם: בני יהודה וירושלם ביד אויביהם (כמו שכתוב בד״ה ב׳ כ״ח י״ו—י״ח). עד עת יולדה ילדה: היולדה היא הגבירה אשר ממנה עתיד להולד מי שיהיה מושל בישראל. יתר אחיו: הוא שארית יהודה אשר יהיו לפליטה ביהודה וירושלם אחר שינגפו תחת יד צריהם. ויתר אחיו: הנה הנביא בדברו על ימי ההצלחה והישועה העתידות לבא על בני יהודה בימי חזקיהו, מבשר ג״כ שיתחברו בני יהודה עם בני ישראל ויהיה להם ראש אחד מבית דוד, והיו לעם אחד, וכמו שנבא ג״כ הושע (ב׳ ב׳) ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו וישמו להם ראש אחד ושם ג׳ ה׳ אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה׳ אלהיהם ואת דוד מלכם; ואין ספק שאלו זכו בני ישראל ולא העלו עליהם חרון אף אלהינו בעונותיהם, היה מביא עליהם את כל הטובה הזאת בימי חזקיה, שהיה מלך צדיק וחסיד, והיה מביא על האומה ימים כימי מלך דוד ושלמה בנו. ישובון על: כמו ישובון אל, והכוונה יתחברו ויהיו לעם אחד.

ג׳ בעז ה׳: קרוב בהראתו לגאון שבא אהריו, וגאון (כפירוש שד״ל ישעיה ב׳ י׳) הושאל על הפועל בעצמה ואין לעבוד לפניו כמו בגאון חילך (איוב ל״ח י״א) בגאון הירדן (ירמיה י״ב ה׳) וכן נאמר עליו בישעיה (י״א ב׳) ונחה עליו רוח ה׳ וגו׳. וישבו: בהשקט ובבטחה (רד״ק), והמליצה דרך התנגדות עם הקודמת המלך עומד ומשגיח לטובת העם, והעם יושבים איש תחת גפנו.

ד׳ זה שלום: זה יהיה סבת השלום, וטעם שלום כאן הוא הרחקת הרעות והצרות והבאת הישועה (בל׳ רומי saluti nobis erit), כי יבא, כי ידרוך אם ירצה לבא, אם ירצה לדרוך (ראב״ע).

י״א והכרתי כשפים: כשלא תצטרכו לעזרת האומות לא תלמדו דרכיהם ולא יהיה לך מעונן ומנחש ומכשף ולא יהיה בך פסל ומצבה. והנה מיכה מזכיר שלשה דברים שהיו ישראל לוקחים מן הגוים והם סוסים ומרכבות, כשפים ומעוננים, ופסל ומסכה, כשהיו סרים מאחרי ה׳, ושלשתם נזכרו גם בישעיה (ב׳ ו׳ ז׳) כי נטשתה עמך בית יעקב כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים, ותמלא ארצו סוסים ואין קצה למרכבותיו ותמלא ארצו אלילים (שד״ל), ודומה לזה הושע (י״ד ד׳) אשור לא יושיענו, על סוס לא נרכב ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו.

ו׳ א׳ קום ריב את ההרים: אמת הוא שאין הריב עם ההרים ממש אלא עם ישראל, ואעפ״כ אין להוציא המליצה ממשמעה ואין לפרש כרד״ק כאלו כתוב אל ההרים ושתהיה הכוונה ערוך הריב לפניהם; אבל דרך מליצת השיר האל אומר לנביא שיקרא בגרון וישא קולו בדבורו עם ההרים כאלו הוא מתוכח עמהם ואח״כ הולך ומפרש שלא ריב עמהם, אלא ישמיעם את ריב ה׳ עם עמו (שד״ל):

ג׳ עמי וגו׳: הנה בהעלותו על לבבו הטובות שעשה עמהם בימי קדם מעיו יהמו באהבתם והוא מדבר עמם דרך חבה ואומר להם עמי, והרי זה כאב המוכיח את בנו ובבעל המוכיח את אשת נעוריו, ומזכיר להם חסדיו אשר גמלם ואהבתו אשר אהבם, ומתוך כך הוא כמוכרח לדבר עמהם דרך חבה (שד״ל). ענה בי: ענין עדות כמו לא תענה ברעך.

ד׳ כי העליתיך: ומה הלאיתיך ומה המשא אשר העמסתי עליך אחר שהעליתיך מארץ מצרים, ובמה הטרחתיך בשכר הטובות הגדולות שגמלתיך (שד״ל).

ה׳ מן השטים וגו׳: אע״פ שהעם חטאו בשטים חטאה גדולה, כי מיד אחרי אשר עשה ד׳ להם חסד גדול ברבר בלעם בן בעור, שכחו אותו מהר, סרו מן הדרך אשר צום, ויצמד ישראל לבעל פעור, ועכ״ז לא שלח ידו בהם בחרון

אפו ולא כלה אותם אלא קיים את דברו אתם והעבירם את הירדן בחרבה סמוך לגלגל לבא לרשת את ארץ כנען. והנה לא הזכיר הנביא כמה וכמה טובות אשר עשה ה' עם ישראל מיום היותו לו לעם עד היום ההוא, מפני שצייר כי מיד לקחו העם מוסר ומודים בצדקת ה' ובחסדיו.

ו' במה אקדם ה': בפסוק זה ושלאחריו הנביא מצייר את העם כנחם על רעתו ומכיר חסדי ה' ומודים שהיו כפויי טובה ושחטאתם כבדה מאד, וצריכה כפרה גדולה, וע"כ שואלים מה יעשו להשיב הרון אף ה' מהם. וכלפי שרמז למעלה באמרו מה הלאיתיך אומר עתה במה אקדם וכו' וכו' מצייר כאלו הם מודים שהיה ראוי שיפייסוהו ברבוי קרבנות, וכל זה לא יספיק, אבל היה ראוי שיקריבו לפניו בניהם ובכוריהם, ואח"כ הוא משיב כי לא באלה הפץ ה' ואיננו דורש מהם כי אם עשות משפט וכו' (שד"ל).

ז' הורצה: היתפיים (שד"ל).

ח' הגיד לך אדם מה טוב: תשובת הנביא; והוא דרך שאלה, וכן דעת יונתן, והכוונה ההגיד לך שום אדם מה טוב כלו' הלא ידעת אם לא שמעת מה הוא הטוב? הנני מגיד לך שמענה ואתה דע לך, ומה ה' דורש ממך כי אם וגו'. (שד"ל). אדם: כמו בל' אשכנז Mann.

ט' קול ה' וגו': כל המפרשים סללו להם כל אחד ואחד דרך לעצמו לפרש את הפסוק הזה הזר בכל אחד מחלקיו, ודעתי לא שקטה בשום אחד מהפירושים שקראתי עליו; לכן אחוה דעי אף אני; אחרי אשר התוכח ה' עם עמו והראה לו את צדקותיו כחול על שפת הים, והמה אך התבוששו נגדו ותכסם חרפה כלבוש, השם שהוא שופט צדק מוכיח את העם בעבור רוע מעלליו, ומאיים עליו את הרעות אשר גזר עליהם על עזבם את דרכי המשפט והחסד. והנה מתחיל הנביא; קול ה' לעיר יקרא; כלו' אני שומע קול ה' אדיר וחזק שיקרא לעיר, והיא ירושלם, כטעם קול המון בהרים (ישעיה י"ג ד') ופירש שד"ל שם מלת קול נאמרת לבדה והמכוון בה אני שומע או אחרים שומעים, וכן קול קורא (ישעיה מ' ג') אני שומע קול שקורא, וכן במקומות הרבה במקרא צריך להוסיף מלות אני שומע וכו' עיין שם. וגם נ"ל שפעמים הרבה קול ה' מורה על קול האל מצד שהוא הנורא והגבור, כמו קול ה' על המים, קול ה' בכח, קול ה' שובר ארזים, קול ה' חוצב להבות אש, קול ה' יחיל מדבר, קול ה' יחולל אילות, וכלם נשאלים כאן על הרעמים ועל הברקים שהם מפעלות ה' מצד שהוא נורא ואדיר. ותושיה יראה שמך: והוא קרוא לך אתה העם היושב בעיר ירושלם ששמה תושיה יראה, כלו' יראה שלום והצלחה, שזהו המכוון במלת ירושלם, ותושיה הוא שם נגזר משרש יש, ומורה על מה שיש לו קיום, כמו האמת וההכמה והשלום וההצלחה, והוכיר כאן את שם העיר בכנוי זה כדי להבין את שומעיו כי מה שהוא עומד להנבא עכשו אינו ראוי לעיר הזאת אשר שמה ירושלם, והיא יפה נוף משוש כל הארץ, והעיר אשר בחר בה ה"ת לשכן שמו שם, והיתה ראויה לשי זה לעמוד לעולם ועד. ואיננו רחוק בעיני שהנביא פירש הוראת שם ירושלם מאחר שראינו שעשה כן גם בס' א' י' בבית לעפרה עפר התפלשי; שם י"ד בתי אכזיב לאכזב; שם ט"ו עוד היורש אביא לך יושבת מרשה. ודע כי בקצת ספרים כ"י כתוב יראי שמך ביו"ד וכן תרגם יונתן ושאר המתרגמים הקדמונים.

ויהידי חברי הבחור המשכיל והנבון כה"ר דוד חי אשכנזי אומר כי לפ"ז יתכן שתהיה הקריאה הנבונה יקראו תושיה יראי שמך; תחלה אמר קול ה' לעיר, הנה ה' משמיע דברו אל עיר ירושלם, ואח"כ הנביא מסב דבורו אל האל ואומר: הנביאים יראי שמך לא יסוגו אחור מהשמיע דבריך את העם, והנה הם קוראים תושיה שאתה נותן בם, ואח"כ הוסף פניו אל העם ואומר שמעו משה וגו'.

י' עוד האש וגו': הנביא התחיל בתוכחתו בל' תמיהה, כמתמיה איך דרך רשעים צלחה ואמר העדיין נמצאים אוצרות רשע בבית רשע? העוד יעשר ויקום חילו? והלא איסת רצון זעומה! וקרוב להתמיהה זו מצאנו בתלמוד (שבת ל"ד)

עדיין יש זזה בעולם. האש: אִישׁ כמו יֵשׁ, וכן אם אִישׁ להמין ולהשמיל (ש"ב י"ד י"ט) שענינו אם יש להמין וכו' (רש"י). ומלת יֵשׁ נגזרת מן אית בל' ארמי, ויתכן שתחלה אמרו אש בחלוף ת"ו בש"ן, כמו תֵּרַע שַׁעַר, תֵּמַהּ שָׁם, תִּלְתַּא שְׁלִשָׁה; והנה הי"ד נקודה חירק אינה נשמעת במבטא (עין דקדוק שד"ל סימן י"ח), וע"כ אמרו יֵשׁ במקום אִשׁ, וכדי להבדילו מאִישׁ אמרו יֵשׁ בצרי.

י"א האוזכה: לדעת רד"ק טעמו: כל אחד ואחד היה לו להשיב אל לבו ולומר האוזכה במאזני רשע, ודון יצחק אומר שהם דברי הנביא, כאלו אמר האם אפשר שגם אני עם היותי נביא אזכה במאזני רשע, כל שכן בשיתחבר העון הזה עם שאר הפשעים שהזכיר, וזה רחוק שיתהלל הנביא בצדקתו בשעה שמוכיח את העם, ולדעת שד"ל האל"ף במקום ת"ו, עיין פירושו ליחזקאל כ' י"ב; והבוונה היתכן שהעיר הזאת ירושלם תזכה ותצדק ותצליח במאזני רשע וכו' בהיות עשיריה מלאו חמס וכו'?

י"ד ישחך: רש"י פירש תהא חולה והולך שחוח, ורד"ק מפרשו משרש ישח שהוא כמו שחה, כלו' הכנעתך תהיה בארצך קודם שתגלה, ודון אומר שיהיה כח המעכל בקרבם שח ונכנע, והנכון כדעת Simonis ואחריו געז' ששרש יָשַׁח בעברי ענינו כשרש יָחַשׁ בערבי ריק היה, ונאמר על הארצות שאינן נושבות ואינן נטועות צמחים, ועל הבטן אשר אין מאומה בקרבו; ולפיכך ישחך ענינו ריקות בטנך ורעבונך; והנה הכוונה; עם כל מה שתאכל ישאר בטנך ריק ורעב;

י"ו עמי: כמו עמים (ירידי היקר מוהר"ר אוסימו), וכן נמצא בהעתקה היונית המיוחסת לע' זקנים; וכן מצאנו (ביחזקאל ל"ו ט"ו) וחרפת עמים לא תשאו עוד; ונמצא עוד עמי במקום עמים, ותפלטני מריבי עמי (ש"ב כ"ב מ"ד) הרודד עמי תחתי (תהלים קמ"ד ב') ובמזמור י"ח וידבר עמים תחתנו, הייתי שחוק לכל עמי (איכה ג' י"ד) מפשע עמי נגע למו (ישעיה נ"ג י"ח).

ז' א' כאספי קיץ: כבאספי קיץ, כבין אספי קיץ, וכן כעוללות בציר, כבעוללות בציר, כבין עוללות בציר, כמו ואצרוף כבר סיגיך, כבבר.

ג' על הרע כפים וכו': הנביא מצייר איך השופטים עצמם עושקים את הגזול ולא יעשו לו צדק ומשפט אבל בהפך מבקשים להיטיב לעושקים ע"י עוות הדין, ומזכיר שלשה מגדולי יושבי על מדין, שגם השר והשופט והגדול שהם כבר מסבימים להצדיק את הרשע ולהרשיע את הצדיק, על הרע כפים להטיב: נותנים כפיהם על הרע ועל החמס לשמרו ולהצילו ע"ד ותשת עלי כפכה (תהלים קל"ט ה'), ולא לבד להצילו מן הענש הראוי לו אלא להטיבו כלו' להחליף הרע בטוב, ולעשות באופן שהמעשה הרע יהיה נראה כמעשה טוב, כלומר להרשיע צדיק ולהצדיק רשע (שד"ל). השר שואל וכו' הרי כאן שלשה דיינים: השר שהוא אחד מהשופטים שואל את בעל דין הראשון שהוא העשוק שקרא לדין את העושק ושואל בשלום, כלו' שואל כמה שחד יתן, והגדול, והוא השופט השלישי השומע מה שהעשוק משיב לשר השואל, הוא מישתקו בנזיפה ואומר: הוא דובר הות נפשו, אל תאמן בו כי אין אמונה בפיו, ועל ידי כן שלשתם מעוותים הדין, הות נפשו: מן קרבם הות (תהלים ה' י') דברי הות (ל"ח י"ג), והבוונה בעל דין זה דובר סרה אשר בדה מלבו, ויעבתוה: שרש עבת דומה לשרש עות ועבט (שד"ל). והנה ויעבתוה הוא כמו ויעותוה בחלוף ת"ו בב"ת של בומף, וקרוב לזה ולא יעבטון ארחותם (יואל ב' ז'), ובא בכנוי נקבה, כי כן הוא דרך לשון הקדש לכנות בל' נקבה הדבר שאינו נזכר בפירוש, כמו באור הבקר יעשוה (מיכה ב' א'), ודבים כאלה.

ד' ישר ממסוכה : מסוכה הוא גדר העשוי מסירים וקוצים אשר סומכים וגודרים בהם מקום כדי להסגירו בכל רוחותיו ; וטעם ישר ממסוכה הוא כמו טובם כחדק כלו', מי שהוא בחזקת טוב וישר הוא מכאיב ומשחית כחדק וכמסוכה, ואין ספק שנפל כאן ט"ס ושצריך לקרוא (כדעת שד"ל) ישרם מסוכה .

י"א ירחק חק : לדעת שד"ל הוא כמו פקח קוח (ישעיה ס"א א') והכפלת שתי האותיות האחרונות ממלת רחק היא להורות על גודל התרחקות של יום ההוא.

י"ד רעה וגו': נ"ל כי שוכני לבדד יער הוא מאמר מוסגר , ומלות בתוך כרמל חוזרות למה שקדם, כלו' רעה עמך בשבתך צאן נחלתך בתוך כרמל, צאנך אשר עתה שוכן לבדד ביער. ולפי זה ראוי להטעים : רעה עמך בשבתך צאן נחלתך שכני לבדד יער בתוך כרמל .

ומצאנו פעל שכן בלא בית על הישיבה באיזה מקום כמו שכני סנה (דברים ל"ג י"ו) ישכנו ארץ (משלי ב' כ"א ; ומ' ל') ופירוש לבדד, לבדו, אבל ודומם ; ושכני לבדד יער הוא ג"כ משל לקוח מעדרי צאן אשר ירעו ביער לבדד , בלי רועה במקום אשר יש להם לפחד כל רגע ורגע מחיות רעות.

כרמל בשן וגלעד מקומות נבחרים למרעה צאן ; וכן אמר ירמיה (נ' י"ט) ושבתי את ישראל אל נוהו. ורעה הכרמל והבשן ובהר אפרים והגלעד תשבע נפשו.

נשלמה העתקת ההערות והביאורים האלה בעזרת ה'

היום ג' לחדש מנחם תרמ"ו לפ"ק .

בדין חומה

גרסינן (במכות (ה':) אמר יהודה בן טבאי אראה בנחמה אם לא הרגתי עד זומם להוציא מלבן של הצדוקים וכו' עיין שם העתקת הברייתא, וכבר נתקשו בזה, איך שיהי' שחכם גדול כמותו שהיה מראשי הסנהדרין ישכח דבר המפורש בתורה דאין עדותן של אחד כלום , ומהיכן בא לידי טעות גדול כזה ? ואמרתי לפרש טעמו של יהודה בן טבאי, דהנה ידוע שדין עד זומם חידוש הוא, ובפרט אם נחקור במחלוקות שהי' בין הצדוקים והפרושים יבורר לנו שהצדוקים השתדלו לפרש את הכתובים כפשוטן ולא ידעו לידד לעומקא דדינא ולהוציא דבר מתוך דבר ולחדש הלכות, כי מדרשם של הפרושים כמו זר נחשב להם, אמנם הפרושים נטו פעמים מפשטות הקרא כדי לסמוך קבלתם אכתובי התורה להוציא דינים חדשים מתוך העיון והמדרש .

והנה בדין עדים זוממים מצינו להיפך שהצדוקים נטו ממשמעות הקרא ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו, ואמרו שאין עדים זוממים נהרגין עד שיהרג הנידון אבל אם לא נהרג אף שיצא חייב בדין פטורים, כאלו נאמר כאשר עשה ולא כאשר זמם לעשות , והפרושים אמרו כאשר זמם דוקא ולא כאשר עשה , וסבר יהודה בן טבאי דאחרי שהפרושים נטו כאן מדרכם לפי שהיתה קבלה בידם, שעדים זוממים אינן נהרגין רק על מחשבתם הרעה אבל לא על המעשה הרע שנעשה על ידם, ואמרו דדוקא אם לא נהרג הנידון , רק שיצא חייב בדין נהרגין, אבל אם יצאה מחשבתם לגמרי לפעולת אדם אינן נהרגין, יש לנו לומר שגם בזה, דהיינו אם הוזם רק עד אחד, נאחוז ג"כ בפשטות הקרא : והנה עד שקר העד שקר ענה באחיו ויהי' חייב, משום דעיקר דין הזמה לא נאמר רק על המחשבה א"כ אף שאין עדותו של אחד כלום , מ"מ חייב מפני שמחשבתו בלבד מחייב אותו ולא המעשה שנעשה על ידו , וע"ז השיבו שמעון בן שטח מהלכה שאין

עדים זוממין נהרגין אלא אם הוזמו שניהם. ועתה נבוא לפרש עיקר מחלוקתם של שתי כתות הללו בענין זה. הנה הצדוקים הוכרחו לנטות כאן מפשטות הקרא, משום שסברו שבכל מקום שנאמר בתורה עין תחת עין שן תחת שן וגו' עין ממש שן ממש, וחולקים על הפרושים, שאמרו דהיינו רק ממון אמנם גם כאן בעדים זוממים נאמר נפש בנפש עין בעין וגו' ומשו"ה הוצרכו לומר דנענשו רק על המעשה שנעשה על ידם ולא על מחשבתם בלבד, דבכל מקום שנאמר בתורה כעין זה נפש תחת נפש עין תחת עין, כוונתה שיענש החוטא רק על המעשה ולא על המחשבה וזה הוא ששנינו במשנה שהרי הצדוקים אומרים עד שיהרג הנידון שנאמר נפש בנפש עין בעין וגו' הרי שנענש מדה כנגד מדה על המעשה ולא על מה שרצה לעשות, וע"ז השיבו הפרושים הרי כתיב כאשר זמם לעשות לאחיו ואחיו עדיין קיים דמלשון כאשר זמם משמע דהתורה מחייבה כאן את העדים על מחשבתם ואין לומר דכאשר זמם לאו דוקא הוא, הלא נאמר לאחיו ואחיו עדיין קיים, הרי שבעדים זוממים כוונת התורה היתה לענוש את החוטא רק על המחשבה אבל לא אם כבר יצאה לפעולת אדם לגמרי, ואפשר שזה היא כוונת הרמב"ם שפסק (הלכות עדות פ"ב) שעדים זוממים חייבין מלקות או ממון אף אם נענש הנידון, דכאשר זמם ולא כאשר עשה לא נאמר רק לענין מיתה ולא לענין מלקות וממון, והראב"ד השיג עליו, ובעל כסף משנה נתן כמה טעמים לזה, דרק לענין מיתה אמרה התורה כאשר זמם ולא כאשר עשה, כדי שלא לבזות את הסנהדרין ודומיהן כמ"ש הרמב"ן בפ' התורה פ' שופטים אמנם עם כל הטעמים לא יבורר לנו מקור דין זה בתלמוד, וידוע שבמקום שכתב הרמב"ם סברת עצמו, אמר יראה לי, מפני שכל דבריו נובעים מן התלמוד. אמנם הרמב"ם הוציא דין זה מן התשובה שהשיבו הפרושים הרי כתיב כאשר זמם לעשות לאחיו ואחיו עדיין קיים ותשובה זו תעלה יפה רק לענין מיתה ולא לענין מלקות ממון, דבאמת אם נענש הנידון עונש מלקות או ממון עדיין קיים.

ד"ר חיים אפשטיין

שלשה גרגרים

ח) בראשית ל"ג ד' ויבלאם: ויבלע יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו וכו'. הכין עצמו לדורון ולתפלה ולמלחמה, ויקס בגילה הוא וכו' ויעבר את כל אשר לו, ויותר יעקב לבדו, ויאבק איש עמו וכו' כל הענין. על מה נותר לבדו? דרשות חז"ל יתועה: על פכים קטנים. כי הוא בעלמו היה המאסף לכל נחלתו. ע"כ נשאר לחרון לרחות פן שכחו דבר מם. אבל מם להפלאך וליעקב כי יאבק עמו? אם כח לאנשים כאו, מגבל בכוחות ובאיכות, עד שלא יכל לגבור על יעקב הגבור שגלל את האבן מעל פי הבאר כפקק מעל פי שלוחים? ועל מה נקס ממנו נקמה גדולה כזאת לגעת בכף ירכו נכח גדול עד אשר נקעה מתקומה? ומדוע לא יאלכו ג"י את גיד הנשה? ע"כ כ"ל בדוק, כי כאשר נותר יעקב לבדו נאין מפריע. אפך שיחו לפני אלהיו התפלה הנזכרת למעלה: הצילני נא מיד אחי מיד עשו וכו' פן יבא והכני אם על בנים, ונתעורר על תפלתו, נגלה אליו האלאים בחזון וירא והנה כאו אים לפניו. וכדרשת חז"ל שהיה שרו של עשו. ר"ל שנגל עשו אחיו. ויאבק עמו ולא יכול לו, שראתה, שאם יאבק עשו עמו וילחוש גו לא יוכל לו, וגם כאשר יריד ויפריק עלו מעל גוואדיו, גם אז לא יכהו אם על בנים לעשות אתו כלה, רק ויגע בכף ירכו ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו, אז יהיה רק לולע על ירכו אבל לא יפול לארץ. והסגעאתה הזאת היא לדורות עד דור אחרון. ע"כ לא יאכלו בני ישראל לדעת הת"ק דר"י נחולין ק' ע"ב וק"ח ע"ב. גם קודם מתן תורה את

גיד הנשה. לזכרון הנצחת ר' ליעקב כי זרעו לא יכלו, וכל אשר יאחזו עמו הנוייס לא יועל להם וכמ"ש יעמוס שם ישראל קלילה, רק אז יהי נוגע על ירכו, וכאשר יעבוד את פנואל ויפנם לאלפיו, תזרח עליו שמש לרפא ומרפא נכנפים ורפא שבור, ומה יקר לנו החזון הזה ניימים האלה, אשר רבים קמים עליו למחות את שמו ולכלותו מעל פני האדמה, ורבים מבני פרילי עמו נכשלו לאחיאם לגמרי, חַי! עברו רק את פנואל!

אל תאכלו את גיד הנשה! אז יזרח גם לכם שמש תומלת ותקוה, כי גלח ישראל לא יכזב, ישראל יהיה שמכם! אז תשבו עם אלהים ועם אישים וגם תוכלו, ועיין מ"ר פ' ע"ע, אמר ר' תנינא בר יצחק וכו' אמר להם הקב"ה אריכם לא היה יכול לעמוד בו אתם מנקשים להזדווג לבניו?

ג) נרחמית מ"ט כ"ת. נפתלי אילה שלחה האומן אמרי שפר. תח' גשגעיום נשרשיו ערך אמר כתב נזה"ל: ויתי נתכללע קורלים הכתוב הזה נשיוי נקודות אילה גם אמירי ותרגומו; נפתלי אילה אייתע שלחקע טעדעניטעט דיה שלחע וויספעל טרייבע, ואני אומר כי אין לריך לשנות הנקודות רק אילה שם אחר לאלה וכן אמרי אין אמר או אמר משקל אחר בשורשת אמיר, שלחה מלשון שלחיך פרדס רמונים (ש"ה ד' י"ג) וספר מלשון ברזמו שמים שפרה (לויב כ"ז) ור"ל הענינים הרבים יהיו כמו שכח וישפריר. ונתשם אילה לאילן נמלא הרבוי נתלים כ"ע. קול ד' יחולל אילות. ומקביל אל חכי הכתוב הסבי ויחסוף יערות, ושעורו: מקול ד' יבקדו נמחל אלוני זקן. והיערות יהיו חסופים מעליהם כי ישורשו. ולמען הבין כוונת המשורר בשירו זה הנגנג והחולג להבות להם, לעיר על זמן המשורר כי לדעתי היה ניעי בית שני, ויחס ח"ע על רחם מפתחו דוד מלך ישראל, כמו שכתב יסיון לתן יחוסן. שמתיחסים על שם רחם ומפתחם ניעי דוד ושלמה גבו. ועיין מ"ם הגדון ס"ר נאגרותיו לסח' שד"ל תגרת ח' לד 8-9 ומ"ם רח' רנ"ק נמוסח"ז שער חקר לדות לד 115-119, ע"ש. ומולי גם שמו העלמי היה ג"כ דוד. והנה יתכר לנו המשורר רעם גדול שהיה ניעי, ורוח קערה. קולות וברקים שהחריבו הארץ, ורעשו דגי היס, וזה היה ניעי עלמה. ועי"ז נמחה יסועה ליסראל ומפלה לסונאיהם אשר נרו עליהם, ויתפלח המשורר. כי הנה החרים יעוזו ומגדעות תמוטיהם, ורב ניח ד' נכון לעזר לעולם. והניח אשר עליו יסחק לרעת. כי שם כח היה רעם כאלו קלרה יד הרעם לגעת נהר קדם אלהים, וע"כ יאמר: קול ד' יחיל מדבר וכו'. קול ד' יחולל אילות ויחסוף יערות ומעליהם כי קערה תשאם, ונהיכלו כלו אומר כבוד. שם מגוחה שורית אין פרץ ואין רעם, וע"י הרעם הזה ד' עז לעמו יתן גגד סונאיו ד' יברך את עמו נשלום. ולא יוסיפו בני עולה לענותו עוד, *) אבל מתי היה הרעם הזה? ע"ז נמלא נגוחות מחאודני הנביאים הרומזים על הרעם הזה, ועל הזמן שהיה ניעי מלחמת המשומנים. זכריה י"ד יאמר: ומקע הר הזיתים וכו' ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש ניעי עזיהו וכו' ומתוכן ובמגון נגוחתו נראה כי נגח על מלחמות היונים ניעי המשומנים. בחוקו: וחלת תהים המגפה וכו' הענק בשרו וכו' ומגפה תהיה נסגף תגעיוכום ויעת כיודע, גם בחוקו: ועלו מדי שנה בשנה להשתחות למלך ד' לנחות ולחג את חג הסכות תחת אשר היה המקדש טרם ניעי חג הסכות. ולמלואי יעי החג קבעו שמונת ימי תשובה. כמ"ש נספרי המשומנים. ועיין מאור עיניים להחדושי פ' כ"ת. וכן כל גדולי המפרשים הקדמונים פרשו את הנגוחות הלזה על ימי המשומנים. ועיין מוסה"ז לד 97 שיסבול מותן הנגוחות מזכריה, וייחסם לנביא אחר מלוחר מזמן. גם יחזקאל ל"ח נגח על מלחמות גג ארץ המגוג אחד מנבי יפת, ואחי יון. פרס כוש ופוט אתם. הוא כנוי

*) מיכאעליס מגעטטיגען יפרש את המזמור הזה על אשר מעולם לא ניזק הנביא מגרק ומעש. אבל קוף המזמור ד' עוז לעמו יתן. קשה להולמו הכותב

למלכי היושים שמשורית שמלכו גם בעבר הנהר. ובזכריה י' י"ח יקראו אשור (עיין מוסף"ז לד 97) וכן בתליס פ"ג, (עיין מוסף"ז לד 116), יאמר: לא לא ניום ההוא יהיה רעש גדול על אדמת ישראל, ורעשו יפני דגי הים ועוף השמים וחית השדה וכו' ונהרסו ההרים (מקביל לנבואת זכריה: ונבקע הר הזיתים) וכו' וכן יואל ג' ג' יאמר: ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותימרות עשן. (ד') השמש יהפך לחשך והירח לדם לפני בוא יום ד' הגדול והנורא. (ה') והיה כל אשר יקרא בשם ד' ימלט, כי בהר ציון ובירושלם תהיה פליטה. ובקהפיטל ד' יאמר אשר הכפי וזהבני לקחתם וכו'. ובני יהודה ובני ירושלם מכרתם לבני היונים וכו' (שהיה שעל הזמן ההוא נפל) שמם וירח קדרו וככבים אספו נוהם, וד' מציון ישאג ומירושלם יתן קולו ורעשו שמים וארץ. וד' מחסה לעמו וכו' וכן יאמרו השני ס"ו נפל על העת ההיא: כי הנה ד' באש ידון ובחרבו את כל בשר ורבו חללי ד' בשפה מרכבותיו וכו' כי נשם ד' נפשפ וכו' וילחו ורחו שפגרי האנשים הפושעים בי וכו' וכן מלאכי ג': כי הנה היום בא בוער כתנור, והיו זדים וכל עושה רשעה קש וכו' כשויים המרגלים לעזאזל בדית קדש בימי היובים, ועל המעורע ההוא נוסדו הרבה מזמורי תהלים המשוררים שונים, כמו מזמור מ"ו לבני קרח: על כן לא נירא בהמיר ארץ ובמוט הרים בלב ימים יהמו יחמרו מימיו ירעשו הרים בגאותו סלה, נהר פלגיו ישמחו עיר אלהים קדוש משכני עליון. (כנגד מה שאמר יואל ומעין מבית ד' יצא והשקה את נחל השטים.) אלהים בקרבה בל תמוט וכו' (כי שם לא היה רעש) המו גויים ממו ממלכות (מהרעש) נתן (אלהים) בקולו תמוג ארץ וכו' לכו חזו מפעלות ד' אשר שם שמות בארץ. (ועי"ז) משבית מלחמות עד קצה הארץ וכו'. וכל אשר עיניו לו יראה כי תוכן המזמור הזה הוא אחד עם מזמור כ"ט.

מזמור מ"ח לבני קרח: כי הנה המלכים נועדו עברו יחדיו וכו' ברוח קדים תשבר אניות תרשיש, כאשר שמענו (מהנביאים) כן ראינו וכו'.

מזמור ס' מכתם לדוד ללמד: (ועיין מוסף"ז לד 118 ס"וכיח שמוסף על ימי החשמונאים ואין להסכים על הזמן הכתוב בהסיר בהלותו את מרס נהרים וכו' ע"ם) הרעשתה ארץ פצמתה רפה שבריה כי מטה.

מזמור ל"ג, שהוא כהמשך ממזמור ל"ב מזמור שיר ליום השבת. שלדעתי נוסף על יום השבת עיקר החנכה, (ודע כי שבת המזמורים ל"ב ל"ג ל"ח ל"ז ל"ח ל"ט ק' ל"ל שנוספו לשיר לותם בשמונת ימי החנוכה שיר אחד ליום, (בנגד הלל היומי שאמרוהו בכל יום.) ובגמרא יעיד עליהם, רק נחו שלא בסדרן, ובתוכם נתערב מזמור ל"ד שנוסף עוד על ימי פרעה בהיות יד בשעים רוממה. ומזמור ל"ג שרומז ניום השבת, וניו בדבר.) ד' מלך וכו' לפי תכון תבל בל תמוט (עוד) נכון בכסאך מאז מעולם אתה (זה הר ליון שהוא בכפ ד' הוא נכון מאז מעולם. ובכל עת שהיה רעש על אדמת ישראל. לא נגע נהר בית ד') נשאו נהרות ד' וכו' (כמו שאמר יחזקאל ובעבו מפני דגי הים) עדותיך נאמנו מאד (תורתך ופקודיך יניבו על נוליהם) לביתך נאוה קדש (כי לא יאונה לו כל רעה ע"י הרעש) ד' לאורך ימים!

וכן מזמור ל"ז: אמרו בגויים ד' מלך אף תכון תבל בל תמוט וכו' ישפט עמים במישרים ומלאתו וכו', ומזמור ל"ז: ד' מלך וכו' אם לפניו תלך ותלחם בעיר לויו הסירו ברקיו חבל לאחת ותחל הארץ. הרים כדונ נמסו וכו' יגבו כל עוברי פקל וכו' שומר נפשות חסידיו מיד רשעים ילילם וכו'. וכן מזמור ל"ח ישעם הים ועלותו, ומזמור ל"ט: ד' מלך ירגזו עמים יושב כרובים תנוט הארץ וכו' נאמרו על ימי החשמונאים ועל המעורע הזה.

מזמור ק"ד, יספר לנו המשורר נפלאות הנורא נעשה בהשים כאדר הבריאה, רק אשר לנו חלק גדול מהשיר הנפלא הזה כאשר תראה זה, ויתחיל: ד' אלהי גדלת מאד, הוד והדר לבשת, עטה אור כשלמה, כנגד יהי אור. נוטה שמים כיריעה וכו' עד שהרתיו אם להם, כנגד יהי רקיע בתוך המים. יסד ארץ על מכונה בל תמוט עולם ועד (ימנו זה כלאחר יד על הרעש שעשה בימיו שנות בארץ, ועכ"ז לא תמוט כלה רק הארץ לעולם עומדת) עד מפני מעשיך תסנע הארץ, כנגד יקוו המים אל מקום אחד ותראה היבשה, מלמים תניר וכו' עד בלעים מאשה לשפים, כנגד תדשא הארץ דשא,

עמם ירח למועדים וכו' עד ולעבודתו עדי עד, כנגד ימי מחית נקיע השמים. מה
רבו מעשיך ד' כלם בחכמה עשית מלאה הארץ קנינך, זה היס גדול ורחב ידים שם רמש
ואין מספר וכו' עד לבחך זו. כנגד יפלגו המים מרץ נפש חיה. וכאן נאמר חלק גדול
מהשרי הנכבד הזה כנגד ועוף יעופף על פני רקיע השמים. וכנגד תוליד הארץ נפש חיה
בהמה וכו' וכנגד נעשה אדם בצלמנו וכו'. אשר אין להאמין כי ילכו המעופר עליהם
מבלי הזכירם. גם הכתובים, כלם מליך יסגרון לתת לאכלם בעתו וכו' תשלח רוחך יברחון
ותחדש פני אדמה, אין ענינם להכתובים שבפיהם. כ"ף יקנו על הברואים הללם החסרים
בהשיר. ומבל על דאבדין, וכאשר כלה המעופר לחתר בתחר נפלא כל הבריאה כאשר
שבאדמו נעשה בריאתם. יבא משה אל הרעם שהיה בימיו, ואשר עוררהו לאחר השיר
הנפלא הזה, ויאמר: יסי כבוד ד' לעולם, ישמח ד' במעשיו. (רצונו הארץ תשאר לעד
וברואים ישמחו עושיהם). המביט לארץ ותרעד יגע בהרים ויעשנו, ישיריה לד' וכו'.
אבכי אשמח בד' (כי הרעם לא הרע לי ויסי לי ליפועה) יתמו חטאים מן הארץ ורשעים
עוד אינם (כי כלה רק הרשעים ועורדי יהודה יכרתו) ובין בדבר כי קראתי אחד.

ואולי גם מזמור י"ח: כי השמות יהרסון וכו' יתער על רשעים פחים שם וגפרית
ורוח זלעפות מנת כוסם וכן מזמור ט"ו: מי יגור בהר קדשך וכו' עשה אלה לא ימוט
לעולם יתמזן ג"כ על המעופר הנוח.

והנה אחרי בחרתי הדברים כשמלא כי הנביאים נצאו על הרעם הנוח, והמעופרים
שפכו שיחם להודות ולהלל לצור מעוזם כי ע"י הרעם ד' נשפע את לויתן ויוסיע את
עמו ישראל מיד לוחציו, כאשר ה"ב לחקור הנאלח בשפחי דברי הימים. כי היה ביתי
החשוגאים רעם כזה? ביוסיפון לרומיים ס' ט"ו פרק ה' ובראשון מן המלחמות פי"ו
נמלא בעת מלחמה חזקה אשר היתה ליסראל בגד הערביים בשנת שבע למלכות הורדום
בירח זיו היה רעם גדול ומאד עם הריסות עדוגות, אשר לבד מן הפרטה הנפלאה שעשה
בחקנה הנהמה הרג שמוכרי הבתים יתר על עשרת אלפים נפש. ועיין בי"ע בס' קול
אלהים, אבל העת ההיא היא מאוחרת מאד, וכבר היה החתום החאחרון לספרי הקדש,
ואבי אין מלאכתי בבך, ואיני זאת לחוקרי קדמוניות. ויותר לבי אני גם אני תחת החרם
אשר הגבהתי יונלו המרגליות אשר בנקש. —

ואני ידעתי מנקרי מי, ובגד כל רשיותי יעשה נפלאות להוכיח לי כי גם בימי דוד
היה רעם גדול, כמוכר בספרתה הנפלאה תלים י"ח והשמיים בם"ב כ"ג: ויתגעש ותרעש
הארץ, ומוסדות השמים (ר"ל ההרים) ירגזו ויתגעשו כי חרה לו, עלה עשן באפו ואש
מפיו תאכל, גחלים בערו ממנו וכו' ירעם מן שמים ד', ועליון יתן קולו. וישלח חציו
ויפיצם, ברק ויהמם וירתו חפיקי ים יגלו מוסדות תבל וכו', וח"ב מוכל לאמר כי כל
אלה המשמושים מוכנים על הרעם שהיה בימי דוד, ואין לוכך לאחרם עד זמן החשמונאים,
אבל אם נתבונן על תוכן הדברים נראה כי לא יתכנו בשום פופן על ימי דוד, במזמור
כ"ט יאמר ובהיכלו כלו אומר כבוד, ובימי דוד לא היה עוד הסיכל, מזמור ס' כבר הוכיח
רבי"ק במוסף"ז מהכתוב הלא אתה אלהים זמחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו וכו' שבאמר
בימי החשמונאים, ואשר המזמורים שהם מבני קרח, והם לא היו מעופרים עוד בימי דוד
וגם כפגון לבוסס ותוכן ענינם כתוכן הדברים שבאמרו מבלי הזכיר שם מחבדם עליהם
יעידו כי מעופרים הם מעוד וזמנם נאה לשם בימי החשמונאים. —

ג) בעמבר כ"ד ט': כלע שבע בחרי. כתב הרו"ח בהערותיו לעין הקורא ז"ל:
מו"ח בעמב"ק מעבר עליו ד' וכו'. גם מה שעבר כאן בארי ידי ורגלי כארו כתיב. הלא
מתנגד למליצות הספרים כלם, ומתנגד אל המעופרם הכתובים בדים ס' ירמיה גם בדים
ס' שמואל שעבר י"א מלין דכתיבין ו"ו וקרין יו"ד וכו' ולית דין מנהון, ומה שעבר
בשערכת חות ח' ט"ב מן ג' ג' ומרויהון בתרי ליסבא, ומנה בכלכן כתרי ידי ורגלי כתרי
בן יסבר. ל"ע ומי תרי ליסבא, כי לא ידענו להבדיל בשתרומם לקולר ידיעתנו בלשון
עב"ל. ואשר אני אחזה לי, כי המעופרות אשר היו בשדה לא עבד, ולא ידי כל אדם
ממשמשים גם, אלו גם ידי זרים להוכיח מלים ולקלוט גם אל נעדתם וכידוע מהשיחן
בשוף דניאל: שכוס שקוקי וכו' ומימנו כי רוח ד' נשבה בו וכו' ובדרין שנעה ומימנו.

ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנחם ותקותם מפח נפש. שרטו לשלול התקוה שלמית לחכ המות מהבלתי מתמידים מתמידים, וכן קרם להמקרות הסתים המלם. שכידוע הסמנו את המזמור כ"ב למגלת על מילת הסמר על עיתת גוחלם. וסם קלקו כתרו. ופרשו מלשון כריח ונקיבת נמסמרות, ונסכרת לריכים לוי"ו. וגם לדידהו נתרי ליתנת, שהשתר מלשון כריח. והשני מלשון תריח, וכן כ"ל שנתרגום יע"ע על הכתוב ישעיה י"ג ושמחתם מיס נמסמן, שתרגם ותקללון תולפתן חדת מנחירי לדיקיא נחדוה. שהמלה חדת נתוספה מידי זריס נזמן מוקדם מאד. שגם רס"י ז"ל שם כנר הניח את התרגום ופירש המלה חדת על הסלכות שנשתכחו ביני הגלות והטלטול, ועיין נהלופה להמניד שנה ז' גליון 49 נמאמרי שנעה עיניכם, מס שהסיבותי לאחן רס"ך נאופן אחר. ומס שנראה לי כעת הוא הנכון.

קאלווארייע יבא"ר

שלשה ציונים

מאת ד"ר חיים אפפענהיים רב בקהל טהארן,

א נשארתי מחכם אחד לפרש מאמר ר' יודן (בפסיקתא דר"כ פ' שמעו) אמר הקב"ה לישראל אבותיכם לא מצאו בי עול ואתם מצאתם בי עול אמרתי להם ששת ימים תלקטוהו והם לא עשו כן אלא ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו אילו מצאו לקטו, הלא הכתוב מדבר כאן בנגותן של דור המדבר ולפי ראות עין משמע שר"י רצה לומר שהקב"ה מדבר בשבחן של הראשונים, וזה מעשה לסתור. והשבתי שבאמת לא רצה ר"י לומר שהכתוב מדבר בשבחן של ישראל כדמשמע מן המאמר שמובא שם קודם למדרשו של ר"י אני אמרתי זובח לאלהים יחרם והם לא עשו כן וכו' אחר הרעות שעשו מה כתיב וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו פ' שאבותינו לא מצאו עול בהקב"ה באשר ראו שהקב"ה סלח לעונם ולא עשה עמהם כלה, אמנם אין ספק שר' יודן מוסב על בעל מאמר הראשון ולפי דעתו לשון עון אינו עון ממש אלא שקר כמבואר בתרגום ירמי' "מה אשכחן אבהתכון במימרי שיקרא" וכוונתו שדור המדבר לא האמינו במה שאמר להם משה מפי הקב"ה שלא ימצאו את המן ביום השבת כמבואר בערכין (ט"ו.) ששתי פעמים נסו אבותינו את הקב"ה במן (עיין בפ' הראב"ע והרשב"ם פ' בשלח) לכן יצאו ביום השביעי ללקוט לנסותו אם יאמנו דבריו או לא וכאשר לא מצאו ידעו שאמת כדבריו, וזה הוא שאמר אבותיכם לא מצאו בי עול פ' לא מצאו שקר בדברי כאשר נסו אותי במן.

ב אמרו חז"ל כל מה שישראל אוכלים בעולם הזה אינם אוכלים אלא מתוך ברכתו של אותו הרשע (פ' בלעם). הנה המאמר אומר דרשוני, וכדי לבוא לעומק כוונתם, ראוי להעיר שגם חז"ל חשבו ששכר מצוה לא יהי' על דרך גסים אלא על דרך טבעי כמ"ש בהרבה מקומות בשל"ה שהחזיק ג"כ בדיעה זו, ואפשר שזה ג"כ כונת אמרם שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, משום דהדבר תלוי בכמה קורות ומאורעות כמו שישתלשלו פעמים מתוך איזה סיבות טבעיות ועי"ז ימנע הטוב מבעליו, לא כן לעתיד לבוא מפני שבעת ההיא כבר נתבטלה פעולת סיבות כאלה, ואין ספק שגם דברי הימים לעם בני ישראל מורין ששכר מצוה בהאי עלמא ליכא, כי באשר שיצאה עלינו שנאת האומות הרבה מונעים יש כאן לבוא

על שכרינו ע"ר השבע ואף אם נשמור מצות התורה לא תזרח לנו שמש הצלחה באשר שגם ע"י פעולת שנאינו יעקב שכרינו רק אם חפץ ה' יצליח בידינו להשכיל בכל דרכינו ולעלות מעלה מעלה בחכמה ובמוסר ולצלח על דבר אמת וענוה צדק עד שגם מלאך רע בע"כ יענה אמן וגם שונאי ישראל יכירו וידעו כי הם זרע ברוכי ה' כרור הדבר שיש תקוה שנראה פרי צדקתינו ועקב פעולתינו להתענג על רוב שלום, ואם נחזור אחר מדרשי חז"ל בפרשת בלק יצא לנו שלפי דעתם שגם צדקתם של ישראל בעת ההיא עמדה להם שלא הי' יכול בלעם לקללם כאשר הי' את נפשו כאמרם ראה שאין הלונותיהם מכוונות זה כנגד זה וכו' וכיוצא בו ששמו בפי בלעם הדבר: מי יוכל לנגוע באלו שמכירין את אבותיהם וכהנה עוד מאמרים. ועל פי הדברים הללו תהי' כוונת אמרם שכל מה שנהנין ישראל בעוה"ז אינו אלא אם יצליח בידם שגם אויביהם ישלימו עמהם ויהפכו משפטם הרעה לטובה, דאז תתבטלו במה סיבות אשר מנעו טוב מהם.

ג הרמ"א באו"ח (סי' רצ"ח) כתב נר שיש לו ב' פתילות מיקרי אבוקה ובעל מגן אברהם מוסיף שרק אם הנרות קלועין יחד חשובים אבוקה, אבל כל אחד בפני עצמו לא נחשב אבוקה. ונשאלתי מגן להם זה? ואמרתי שיש ראי' לדבריהם ממה שדרש ר"י בן לוי (חולין צ"א:) בהאבקו עמו כאדם שחובק את חבירו ולפ"ז אבוקה מלשון חבוקה (אומארמונג געפלעכטע) ומשו"כ אמרו צריכין להיות ב' נרות וקלועין כעין חביקה.

השם „קולנין" במדרש ובפסיקתא.

לפעמים נקראים בע"ח שונים בשם כללי הכולל את כולם עפ"י מזג אחד בטבעם, עד"מ השבע לנקר בחרטום או בפה את המאכלים בראה את השם נקירי לעופות (שבת ק"י, ע"ב) לנחשים (חולין ק"ט, ע"א) ולתולעים אשר ע"י תרנגולים ינוקרו מהאשפה (ע"ז, כ"ח, ע"א) וממין זה השם קולנין שכנותו לא על צפרים מיוחדים כ"א העופות בכלל הנקראים כן ע"ד השמעת קולם (רבה ויקרא פט"ז): אלין צפריא קולנין וגם הצפרדעים נקראים בשם הזה ע"ד קולם הנודע (פסיקתא ויהי בחצי הלילה תוצאת באבער ד' ס"ז, ע"ב): הביא עליהם קלנין כנון הצפרדעים וכל מחברי אוצה"ש מבארים את השם ע"ד זה, אבל נבדלים המה בביאור השם הזה המובא בתנחומא (תוצאת באבער ד' 00) שם איתא: דתן ואבירם הותירו את המן עד בקר וע"ד זאת קלאנין של תולעים היו יוצאים מתוך אהליהם. מוספיא (בערך קלן) מבאר: המון הוא בבהלה ובחפזון; הפירוש הזה הוא לפי ענין המדרש שהתולעים היה רבים בערבוביא ובכוונה עשה בעל הערוך שני ערכים, כי בערך קלן ג' הפירוש: צפרדעים והתולעים הלא אולמים המה ואינם משמיעים קול וע"כ אין לקרותם בשם הראוי להצפרדעים, וע"כ נסלאתי שהח' באבער כותב (שם ושם) שלדעתו קלאנין וקלנין שוים המה בהוראתם. —החי שיינהאק (בהמשביר קלן ב') מבאר קלנין של תולעים ע"י Χίλιος אלף לסמן מספר רב והח' לעוזי מבאר את השם ע"י ὄχλος המון, ולי נראה שהמלה קלאנין או קלנין הוא המלה Colonnen הנגזר כנודע מן המלה

הרומית columnia, והוא החלק בחיל הצבא אשר נתאר בתואר העמוד (לאנג-געשטרעקטי הינטער אינאנדער) ובאמת כן הוא בדפוסים הישנים: קלאנין חיל של תולעים, באבער הסגיר מלת „חיל" בשני חצאי לבנה ואמר שהוא הוספת המעתיק, אבל לדעתי פירש המעתיק את המלה קלאנין ע"ד שפירשתי, ועכ"פ פירוש הזה הוא יותר ראוי להתקבל מן פירוש המעתיק בהתנחומא הנדפס, שם הוא ז"ל: קלאנין (פ' המון ורעש), כי דבר ידוע הוא לכל שתולעים אינם עושים רעש, אבל הולכים לפעמים זה אחר זה (כמו שנוכל לראות אצל הנמלים או התולע הנודע; העער-וואורם) והמלה הצרפית Colones נודעת לבעל המדפיש כמו גזרתה מן המלה הרומית. אגב אעיר שמצאתי מלה שוועדיש כצורתה וכהוויתה במדרש והוא (תנחומא תוצאת ב' פ' שמות ד' 14) טיסני (בל"ע פנכוכא) והוא pankaka בשפת שוועדיש והוראתה פפאנגקוכען, פה הוא הוספת המעתיק, אבל המלה תלמודית כעכא (עיין אוצה"ש ערך זה) הוא לגמרי כמו המלה שוועדיש kaka, קוכען.

השם קוליאם במדרש.

בילמדנו סוף פ' כי תשא נאמר: משה נגש אל הערפל, היה משה מהלך ברקיע בקוליאם הזה (פ' כמין עוף שהוא צועק ומצפצף) עד שעלה אצל הקב"ה וכו' ויתיצב עמו שם; מוסמאפיא אמר: פ' בלשון יוני מין עוף צועק ומצפצף, י"א שהוא סום עגור וי"א שהוא מין אחר; ר"מ לגדוליא מבאר את המלה ע"י הרוגית, *Κολοιος* דאהלע ובעקבתו הלך הה' שיינהאק והה' לעווי נותן שני ביאורים Dohle, או לפי הי"א גרינשפעכט, ולי נראה שהביאור הנכון הוא ע"י דאהלע, אבל לא משום קולו החזק, כי קול הסום עגור (קראניך) הוא עוד יותר חזק ולו היה יתר שאת להבחר מבעל המדרש, וגם לא נזכר העוף דאהלע ע"ד גבהות תעופתו, כי אם גם הדאהלע וגם הגרינשפעכט יושבים ודרים במקום רם ונשא כמו במגדלים ובראשי אילנות, אבל הנשר עולה על גביהם בעופו תחת רקיע שמים וא"כ איפו למה לא בחר המדרש בהעוף נשר? אבל מעלה אחרת יש להדאהלע וע"ש המעלה הזאת זכה העוף להזכר במאמר שלפנינו. הדאהלע הוא שונא מוחלט להעופות הטורפים ומזהירה בקולה את עופות אחרים לשמור את נפשם נגד הטורפים האלה (עיין גם אבראמא-וויטץ בספרו תולדת הטבע חלק שני ד' 194) וא"כ הדאהלע הוא המגין והמציל לעופות אחרים וכעין זה היה משה מגין על ישראל אחר הטא העגל שנזכר שם בהמדרש, וישראל ניצל ע"י השגחת רועו הנאמן אשר עלה אצל הקב"ה להתנצל על ישראל.

Dr. L. Lewisohn.

משפט ספר

אשר שפט

הרב דר' אברהם אבלי עהרליך.

שערי ציון כולל סדר הקבלה . . . חברו הרב ר' יצחק בהרב ר' יעקב די לאטיש ז"ל. עם הערות ותקונים לברר וללבן דברי הספר ממני שלמה באבער . (Jaroslau, Eisig Gräber ,1885) IV. עם 48 עמודים על השמינית.

ראשונה נדפס הספר הזה מתוך העתק כ"י הר"ר מיכל ז"ל בס' אוצר טוב לשנת תרל"ז-תרל"ח אשר נספח על מה"ע "מאנאצין פיר דיע וויסענשאפט דעם יודענטומס" (שנה רביעית) אשר בעליו הם החכמים דר' א. ברלינר ודר' ד. האפמאנן. ושם (עמוד 219-228) נגלו כבר בקהל דברי הרה"ח כהרר"ש באבער על אודת הספר ההוא וקצות הערותיו. וכבר שם הראה לדעת כי רובי הדברים נאספו אל תוך הספר מתוך הפתיחה למסכת אבות אשר להרב המאירי .

ספר שערי ציון הזה הוא כעין פתיחה לספר תולדת יצחק (והוא עודנו בכתובים) מעשה ידי הר"ר יצחק בהר"ר יעקב לבית לטאש (כן כתב הוא את שם משפחתו כמה פעמים בספר שערי ציון, עמוד 41, 46, 48, הלא הוא באוצר טוב עמוד 72 שורה 35, עמוד 75 שורה 7, עמוד 76 שורה 35, ורק פעם אחת נמצא כתוב לאטש, ואולי במשונת המעתיק, עמוד 42 ובאוצ"ט עמוד 73 שורה 5), ובו ערוך סדר הדורות עד ימי המחבר המאסף ז"ל.

הרב ר' שלמה באבער שב ויוצא את הספר הזה אור לכבוד דודי הרה"ג כמוהר"ר לעווענשטיין יצ"ו בק"ק לבוב "ליום מלאות לו ארבעים שנה אשר יכהן פאר לשרת בקדש". ויוסף שנית ידו ללמד דעת את העם ואזן וחקר תקן הרבה כיד ה' השובה עליו.

פתח השער נדפס כבר בספר האסיף לשנת תרמ"ה סדר ב' עמוד 207 ומעלה (גם שם שורה י"ז גם כאן לפנינו עמוד 1 שורה כ"א צריך להיות "שנה רביעית 220" תחת "שלישית 229). בו השכיל לדבר על כל המגיע אל ספר שערי ציון ויערוך לפנינו את הספרים והסופרים אשר היה הספר להם לעינים.

ע"י ההערות אשר שם הרב המו"ל לפנינו בשולי הדפים בטוב טעם ודעת נתעלה עד מאד יקר הספר לכל הבאים להשתמש בו, אף כי עודנו לא יכל להחשב כעין ספר דברי הימים אשר נכונה בפיהו בכל מקום, כי כמהו כרוב הספרים הכתובים בגלות החל יעדרו רוח משפט .

הרב רש"ב המו"ל נודע למדי ע"י המון מאמריו המחכמים והספרים הרבים אשר הוציא אור ובראשם הפסיקתא ומדרש לקח טוב והעולה על כלם מדרש תנחומא, ועתה הוא עוסק בהוצאת מדרש תהלים ע"פ הרבה ספרים כתובי יד . בעיני ראיתי את העבודה העצומה וכל התלאה אשר הוא מענה את נפשו לעשות מלאכת ה' ביד חרוצים וכחזקת חבר כמהו להוציא דבר מתוקן מתחת ידו. אלהיו זכהו לשני שלהנות תורה וגדולה במקום אחד והוא משתמש בשתי המתנות ההן כרצון הנותן . שמנה שעות מדי יום ביומו הוא פונה מעסקיו ומקדיש עתים עם כחו והונו לחפצי שמים. פרי עמלו הרב תחזינה עינינו אף בספר שערי ציון אשר לפנינו . אין לך עמוד ועמוד בספר ההוא אשר לא האיר בו את עינינו בתורתו תורת אמת לצרוף בדבריו ולברר וללבן עד תכליתו .

אפס לא אכחד כי בדבר אחד אין אני מסכים עם הרב המו"ל ורוחי איננה נוחה מן הדרך אשר אוה לו לרוב בהוציאו את ספרי קדמונינו ז"ל. הן הוא לקח

לו לקו אחד ממבחר כ"י ודבריו שם למשקלת הספר, הדפיסנו כמתכנתו וכלשונו והכנים את הבר ואת התבן עם המוץ יחדו. רק בהערותיו העיר לנו אזן על נסחאות שאר ספרים ותקן את שגיאות הראשון אשר אסף אליו פנימה. והיה הקורא בפנים הספר ולא ישפיל לרגעים לראות הכתוב למטה לא ימצא פעמים רבות ידיו ורגליו. ואני לא כן דעתי בדבר הוצאת הספרים. חובתנו הראשונה לפלס נתיב לקורא למען ירוץ בהם ולא יכשל בהליכתו, עלינו לשום הספר לפניו כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם. יש בידנו לבחור את הטוב בכ"י או בספרי הדפוס הנכר בממניו והיה לנו לעינים. אולם אין לנו ללכת אחריו כסומא בארובה. כי בכל מצאנו במקום מן המקומות כי מקרה ופגע קרה את הסופר או המדפיס, כי איש הוא ולא אל, ושגיאתו גלויה ונראה לעינים, או כי נסח יתר הספרים טוב מנסחו הוא וישר ע"פ השכל או המציאות, חלילה לנו לשאת פנים לכ"י הראשון או לדפוס המשובח, ועלינו לבכר דברי חבריו על פני דבריו ורק בתחתית הגליון נעיר אזן לקוראים על הלופי הנסחאות, נתן עדינו למען נצדק. אך אם שוים הדברים בערכם וכלם כאחד טובים, נבחר לנו נסח רוב הספרים לתתו בפנים, ושאר הנסחאות נעתיק על הגליון.

הנה כי כן ראינו גם בס' שערי ציון מחזיק הרב המו"ל בדרכו. כי הדפיס בפנים את כל שגיאות המעתיק המוכחות ויתקן אותן בהערותיו מתוך המאירי וספרים אחרים, תחת אשר היה לו להפוך את הסדר, לתת את הנכון והברור בפנים ולהוכיח אמתתו בהערה. השגיאות האלה הלא באו לפרקים אגב שטפא דלישנא או מפליטת קולמס או מפני עין כהה או מבלי דעת המעתיק הראשון או המעתיק מן המעתיק וכיוצא בדברים אשר האדם עלול לחטוא בהם. הא לכם דוגמאות מספר מאשר תקן המו"ל בהערותיו:

עמוד 8. „אשר כתיבת אלו נביאים וכתובים, לדורותם זה תלמוד". יפה תקן כתבתי . . . להורותם, גם הראה מקום לדרשת הכתוב בתלמוד, והוא ברור כשמש בצהרים. אכן התקון המבורר הזה אשר אין לזוז ממנו היה צריך להיות בא בפנים הספר למען ירוץ קורא בו.

שם. „נמצא כלן עומדים מזולתם". צ"ל לומדים, והוא תקן רק בהערה ס"ג ונסתייע מן המאירי.

עמוד 10 „שבע נביאות היו . . . יונה בימי עלי". צ"ל חגה, ככתוב בהערה ק"ה.

עמוד 15 „וראש ישיבה לכל אב"ד". צ"ל ר"ל, כאשר הגיה בהערה ע"פ המאירי.

עמוד 16 „חוץ ממה שעשו בתירה לזקני השרון גרמיהון מן נשיאותא ומן גוניא" צ"ל זקני בתירה לזקני דשרון...ומגוניה (הערה קע"ג).

עמוד 18 „גברה קומתו". צ"ל גבהה (לשון הכתוב, הערה קצ"ו, אפס כי בטעות הדפוס כתוב שם גבה).

עמוד 28 „אביי ורבה" צ"ל ורבא (הערה שמ"ח).

„ „ „רב ינאי ורב אשי". צ"ל רבינא (הערה ש"נ). —

כאלה וכאלה עצמו מספר הטעיות הקלות אשר כל הרואה יראה כי אך משגה הוא, והתקון צריך לבוא פנימה, ובפרט כי יש אתנו ספרים אשר לקח המחבר משם את דבריו ושם נמצא הנכון ובידנו להביא עדים נאמנים על כל הדברים והאמת האלה ואין כאן משום ואל בינתך אל תשען. וכלל זה נקוט בידך: במקום שהכוונה מבוררת ואחת היא אם המלה כך ואם כך, הלך אחר רוב הספרים, ובהערה יש לרמוז על חלופי הנסחאות; ואם שגגת רוב הספרים מבוררת ונראה לעינים, הרי זו שבשתא דעל, לא תהיה אחרי רבים לרעות; ואולם בורר הפסולת מתוך האוכל וישימנה בקלחתו, הנה הוא משה עקלקלותיו ותבשילו לא יאכל מרוע.

בלי הערות הרב המו"ל ותקוניו היה ס' שערי ציון כספר החתום, כי הפרוץ מרובה על העומד, ובעורים נגשש קיר. מכל שורה ושורה נראה עמלו כי רב ובקיאותו כי עצמה מאד. לכן בואו ונחזיק לו טובה אשר עשה חסד ואמת עם חכמת ישראל ודורשיה, גם טובים יודוהו.

ואני טרם אכלה לדבר הנה שפתי לא אכלא מהעיר עוד על איזה מקומות.

עמוד 20 שורה ב': כאן חסר דבור שלם אחרי התבה הראשונה, והחסרון יוכל להמנות מתוך ס' אוצר טוב עמוד 62 שורה 28 הלא הוא זה: "ובימיו נולד ישו הנוצרי בן יוסף בן פנדריא".

23 רעו: על פי הכתוב כאן "במלך רומי ששמו דוסתאי" חפץ הרב המו"ל להשלים את השם החסר במאירי. ואני אומר לא כי גם כאן גם במאירי צ"ל דמסטיאן (ר"ל Domitian אחיו של טיטום) כאמור בספר הקבלה לראב"ד (דף ל"ה עמוד א') "ובימים אלו עמד אחד ששמו כוזיבא וטען שהיה משיח בן דוד ושלח יד במלך דמסטיאן מלך רומי והרג משנהו שהיה בא"י. ודמסטיאון מלך רומי עודנו נער" וכו'. וכן בס' זכרון דברי רומי (דף מ"א ע"ב) "ובימי דמסטיאן עמד כוזיבא" וכו'. ומזה יצאו דברי בעל צמח דוד גם תמצא דעת הראב"ד בסדר הדורות דור שני של התנאים אחר החורבן.

שם שורה 22. בשעות הדפוס חסר כאן דבור שלם, והחסרון יוכל להמנות מתוך ס' אוצר טוב.

עמוד 65 שורה 6—7 ע"פ הקדמת הרמב"ם לפי' המשנה ד"ה וכאשר מת יהושע בן נון. וכך צ"ל: "ובכל מעלה עלה עם תכליתה כמו שאמרו רז"ל מימות משה עד רבנו הקדוש לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד. והיה בתכלית החסידות והענוה והרחקת התענוגים כמו שאמרו רז"ל ג"כ משמת רבנו בטלה ענוה ויראת חטא". המאמר הראשון נמצא במס' גטין נ"ט א', והשני סוטה מ"ט א'. ועפ"ז יש לתקן את מראה המקומות בהערה רצ"ג.

24 שי: אנדרינוס. כן כתוב כבר למעלה עמוד 23 שורה ז', ושם לא העיר מאומה ואין צורך לשנות, כי כן נקרא אדריאנוס קיסר הרבה פעמים בדחז"ל.

26 של: תתקצ"ח. אין זה כי טעות הדפוס היא וצ"ל תתקע"ח, וכן הוא אל נכון לעיל ס"ק ש"ב ולקמן של"ב.

27 שלח: "לשון הרמב"ם שכתב בהקדמתו לפי' המשנה (הלא הוא סוף ד"ה אח"כ ראה להסתפק) וז"ל . . ונמצא מן הירושלמי חמשה סדרים שלמים אבל סדר טהרות לא נמצא לו תלמוד בשום ענין לא בבלי ולא ירושלמי אלא מסכת נדה". ויוסף הרב המויל ויאמר "ואולי צ"ל בהרמב"ם ארבעה סדרים במקום חמשה". אכן א"כ הלא היה לו להרמב"ם להוציא גם סדר קדשים מכלל תלמוד ירושלמי והוא לא הוציא אלא ס' טהרות. וההוא פירכא במקומו עומד בהגהתו אשר הגיה (סוף הערה ש"מ) בדברי הראב"ד שכתב לאמר "וחיבר הירושלמי לה' סדרים כי אין מסדר טהרות רק מס' נדה", שגם כאן חפץ המו"ל לגרום לד' סדרים תחת לה' סדרים, ואין הלשון הולמתו.

28 שורה ו' ז': הם שהוזכרו בתלמוד הרי מהם שלא הוזכרו. צ"ל מהם שהוזכרו בתלמוד ומהם שלא הוזכרו, ככתוב לקמן שורה י"ז י"ח.

29 שע"א: "וצ"ל כי די". הלשון מגומגמת ונראה כי ט"ס היא וכך צ"ל: "ותחת כי צ"ל די". וכן כתוב די בהקדמת הרמב"ם, אף כי הענין אחד הוא.

35 תלו. כאן היה מקום לרמוז על דברי הראב"ע בהקדמתו לתורה אשר גם הוא חרץ משפט כזה על רב שמואל בן חפני.

שם שורה ח': ר' משה בר חנוך. נכון הוא, וכן במאירי כאשר העיר בהערה תמג. והנה כתב כאן המו"ל "וצ"ל ר' משה ור' חנוך" ואי אפשר להגיה כך שהרי המחבר דבר בלשון יחיד נשבה, וסדאוהו וכו', ועוד כי חנוך בנו של ר' משה עודנו נער בימים ההם ככתוב בס' הקבלה להראב"ד. ואולי נפלה ט"ס בדברי המעיר וצ"ל בר' תחת ור'.

46 שורה י': עד שנתקבל מימות רבנו הקדוש. נ"ל שצ"ל ע"ד שנתקבל כו', ר"ל על דרך.

47 שורה ל"ב: ומהם חשן המשפט. צ"ל וספר חשן המשפט. — יאר ה' פניו אל הרב באבער נ"י ויזכהו להוציא את כל הספרים אשר יש את נפשו לפתוח לנו אוצרותיהם, ולבנו יפתח בתורתו להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד.

דברי שלמה

החכם המו"ל שלח אלי העלים אחר צאתם מבית הדפוס מתולדות בעל מתנות כהונה אשר ערך ידידי הרה"ג והחוקר מהר"י רייפמאן נ"י וכאשר שמתי עיני עליה מצאתי איזה דברים להעיר

א) בהערה 1 הביא הרב רייפמאן את דברי המ"כ ב"ר פכ"ח ד"ה זונין: הרונין שעושין פת בארץ אשכנז. והציג החכם הרי"ר סימן השאלה על מלת הרונין: והנה המ"כ שם הביא וז"ל זונין פי' הערוך גרעינין שחורות הנמצאים בין החטים, ובפירוש רש"י משמע שהוא הרג"ן שעושין ממנו פת בארץ אשכנז והוא מין חטים. אולם בפירש"י המיוחס לו בב"ר שם אין זכר מזה, וגם רש"י בעצמו הביא שם גרעינין שחורים המעורבים בחטין שלועזים ניל"א, ודברי המ"כ שהוא הרג"ן אין להם שחר. כי הנקרא ראגגען והוא הדגן הוא מין אחר. ולא באשכנז לבד אופים ממנו פת רק בכל ארצות התבל. ואין ספק כי המאמר נשתבש במ"כ. ועיין ערוך השלם ערך זונין.

ב) בהערה 3 הביא וידוע כי הרבה בעלי אספות כנו גם פולין וגאליציען בשם רוסיאה. בפי' למדרש רבה מהגאון מוהר"ר נפתלי ז"ל כתוב על השער שהיה ריש מתיבתא בק"ק לעמבורג במדינת רוסיאה.

ג) בהערה הנ"ל בסימן ג' הביא איזה גדולי ישראל משעברעשין, ויש להוסיף בס' עץ שתול פי' על העקרים נמצא הסכמה מן ה"ר אפרים בן ה"ר נפתלי הנקרא זלמן שור וחותם ט"ו אב שע"ז פה ק"ק שעברשין. גם על סדר הדורות נמצא הסכמה משנת תקכ"ה מהגאון ר' יהושע העשיל הכהן חונה בק"ק שעברשין בהגאון בה"ם שו"ת בית אברהם.

ד) שם בהערה סימן ה' הביא בבית הקברות בישעברעשין נמצא נוסח מצבה אחת וחרות עליה: פה נגנז הארון איש האלקי הרב המאור הגדול מוהר"ר שמחה בהרב הגאון מוהר"ר נחמן כ"ץ זצ"ל אב"ד ור"מ דק"ק לובלין נפטר ז' אב תע"ז לפ"ק. ועליו יסופר פה, כי בנסעו מלובלין ללעמבערג להיות שמה רב ואב"ד עבר דרך העיר הזאת ובה נאסף אל עמיו. הוא היה ממשפחת רפאפורט עכ"ל. לא כן הוא לא בנסעו מלובלין רק ה' אב"ד בלובלין ומשם שרת בקודש בעיר הורדנ"א ומן הוראדנא נקרא להיות אב"ד בניבוב ובנסעו משם ללבוב דרך עיר שעברשין נפטר. ובלבוב נתקבל בנו הגאון הגדול מוהר"ר חיים הכהן ראפאפארט. עיין עיר גבורים צד 44. ובישנת תע"ג ה' עוד בהארדנא. ונמצא הסכמתו על ספר ברית שלום (פפ"ד תע"ח) וחותם היום יום ד' ט"ו אדר תע"ג לפ"ק נאום שמחה כהן ראפפורט חונה פה ק"ק הוראדנא יצ"ו. ועיין גם בס' שה"ג החדש אות ש' סי' קט"ו.

ה) בהערה 8 כתב הרב רייפמאן וז"ל בוי"ר פ"ב ד"ה ז' נביאים הביא את ראש ישיבה מהו' מענדעל ב"ר אביגדור יצ"ו ולא ארע מאומה מעניני ראש ישיבה הלזה, גם נעלם ממני איה היה מקום כבודו וישיבתו ואולי היה בעל ספר "באורים כבדו ה', ואף גם המסכים על ספר מתנות כהונה עכ"ל. נעלם ממנו כי נכבדות מדובר בו בס' עיר הצדק סי' ט'. שהי' אב"ד בלובלין לארמור ואח"כ בקראקא

וספריו הם : באורים כבדו ה' על התורה, תיקון שטרות, עמודי גולה, ועין הערות ותקונים לספר הנ"ל מהרב הגאון ר' רפאל נטע ראבינאוויץ סי' צ"ד. ושמו ה' ישעי' מנחם מענדל ומנוחתו כבוד בקראקא והלך לעולמו בשנת שנ"ש ועין שם הגדולים החדש אות מ' סי' נ"ב ועיין גם בהכרמל שנה שלישית צד 664 מה שהעיר ידידי הרב החוקר הגדול מהר"ן בריל כי הוא חתום בין הרבנים החתומים על התקנה בשנת ש"ן וגם העיר שם שהי' מחותנו של בעל שו"ת משאת בנימין והביאו בסי' פ' מחותני החסיד מהר"ר מענדל ז"ל ע"ש.

ז) בהערה 10 סי' ג'. הביא הרב החכם הרי"ר בפ' סדר טהרות המיוחס לרב האי גאון כתוב כו' ולדעתו רב שר שלום הוא המחבר מסירוש סדר טהרות ע"כ פה הביא השערה הלזו רק דרך אגב. ובמכתבו אלי העיר על זה קצת ברחבה ומבקש ממני להגיד לו פשר דבר אודות זה וז"ל : מי הוא בעל פירוש המלות לסדר טהרות הנה בספר הזה הוא מיוחס אל רב האי גאון אולם בכלים (פי"א) יש שני מאמרים א' מתחיל קרן עגולה ואחד מתחיל מגפיים המובאים מלה במלה בערוך ערך מגפיים וערך קרן עגולה בשם ר' שר שלום גאון ונראה מזה כי ר' שר שלום גאון הוא בעל פירוש המלות מסדר טהרות. אך מה נעשה לאשר נזכר בו (כלים פכ"ח) ר' נחשון שהי' מאוחר לר' שר שלום גאון. בעל הפירוש ההוא עשה פירוש כזה גם על סדר זרעים והוא מובא הרבה פעמים בפירוש סדר טהרות, ונ"ל כי רוב ביאורי מלות סדר זרעים הנמצאים בערוך לקוחים מן הפירוש הזה, כאשר רוב באורי מלות סדר טהרות המובאים בערוך לקוחים מן פירוש סדר טהרות ועתה הנני מבקש מאד את פניך לשים לפני את דעתך בענין הזה ואודה לך חסדך עכ"ל על זה אחזה דעי בקצרה אין ספק אצלי כי רבינו האי גאון הוא המחבר. וגם רש"י מיחס הפירוש אליו כמו שתראה ברש"י שבת קנ"ב ע"ב ד"ה אובא הביא וכן פ' רב האי בפירושו של טהרות, גם רש"י ברכות נ"ט ע"א ד"ה אובא טמיא הביא ג"כ פ' רב האי כו' וזה נמצא בפ' אהלות פי"ז (צד 25) וכן רש"י גיטין ס"ח ע"ב ד"ה גונדו הביא ובביאורי טהרות דרב האי ראיתי וכן רש"י סנהדרין כ' ע"ב הביא וז"ל, גונדו טליתו ובסדר טהרות (כלים פי"ו) פ' רב האי מקודה הי"א מקודה של חרש ודומה לו חד אמר קודו וחד אמר מקלו. (וי"ר פ' אחרי) והוא מקידה ששותה בה מים עכ"ל. והוא נמצא ג"כ בפ' רב האי צד 12. ומה שנרשם ברש"י "וי"ר פ' אחרי" הוא טאיזה מגיה כי רבינו האי הביא כדגרסינן לענין גיטין ור"ל בגמרא גיטין ס"ח ע"ב ויש לתקן בגמרא שם קודו במקום גונדו. וכן מובא בערוך ערך קד.

ומה שהביא החוקר המהולל הר"י רייפמאן כי בפ' לסדר טהרות יש שני מאמרים האחד מתחיל קרן עגולה והאחד מתחיל מגפיים, ובערוך מובא זה מלה במלה בשם רב שר שלום גאון, אין מזה סתירה כלל כי המעיין בערוך בערכים הנ"ל יראה כי הערוך הביא בשמו שפ' כן על מאמרים מגמרא שבת, ואח"כ הביא הערוך מאמרים מכלים, ואין ספק שרב שר שלום כתב כן בתשובותיו. אבל לא בפ' לכלים כי לולי כן ה' הערוך הביא דבריו על לשון המשנה, ורב האי גאון ראה דבריו שכתב על מאמרים מגמרא שבת והביאם בפ' לטהרות. גם הרב רייסמאן הביא בעצמו כי נזכר רב נחשון גאון שהוא מאוחר לרב שלום גאון. ויש לי עוד דברים בזה אבל פה קצר המצע מהשתרע.

ח) שם הביא כי היה לפני המ"כ ירושלמי בכתב יד והיה גם מנוקד. והביא ראיות בהערה 16. על זה כבר העירותי בהכרמל החדשי שנה שניה משנת תרל"ג צד 142 סי' ע"ז כי מדברי המ"כ אין להוכיח שכל הירושלמי ה' מנוקד רק איזה מלות זרות כמו המלה אתא גסייא אשר באמת משובשת וצ"ל אתא סייא וע"ש שהארכתי בזה.

ט) שם הביא שהי' לפני המ"כ כתב יד ממדרש תהלים כי בסדר נשא ס"ב ד"ה ה"ג מתגלגל בכך הביא המ"כ וכן במדרש תהלים כתיבת יד ע"כ מדרש תהלים בכ"י לא ה' לפנינו כי אילו כן היה הביא עוד איזה מאמרים מהכ"י ולא

נמצא בישום מקום שהביא המדרש תהלים בכ"י רק במקום הזה, וגם בכאן הוא בטעות כי שם במאמר הזה הביא וז"ל וכן במדרש תהלים כתיבת יד ובילקוט גרס כבור וצ"ל כדור וכ"ה בשוחר טוב עכ"ל הרי תראה שבמאמר הזה בעצמו סיים "וכ"ה בשו"ט" וכן שם במקומו הביא עוד מאמרים ממדרש תהלים ולא רשם כתיבת יד.

ט) שם בהערה 19 הביא כי הי' לפנינו מדרש איוב כי בוי"ר פט"ו ד"ה יעטף הביא ומצאתי במדרש איוב מה יעטוף משלהי כד"א בהתעטף עלי רוחי עכ"ל. והעיר ידידי הרב הגדול מהר"ן בריל צד 19 כי המ"כ כוון לילקוט איוב רמז תתק"ו. ראיתי בילקוט שם כי הביא המאמר בשם וי"ר סתם והוא ריש פט"ו אולם המלות בילקוט שם "מהו יעטף משלהי כד"א בהתעטף" לא נמצא בוי"ר והוא בב"ר פכ"ד אות ד' ויותר נכון לתקן במ"כ מצאתי במדרש ב"ר.

י) בהערה 20 הביא כי הי' להמ"כ מדרש ישעי' כי בוי"ר פכ"ט ד"ה עווקים הביא וכן מצאתי במדרש ישעי' וכן במדרש במ"ר שלה פט"ז ד"ה נעשיתם קלון הביא וכן נראה במדרש ישעי' עכ"ל. בפסיקתא פסקא בחדש השביעי הערה ט"ו הבאתי דברי הילקוט והצגתי סימן השאלה על המלות במדרש ישעי' ואמרתי אולי צ"ל ברשב"ם כי כן פי' הרשב"ם ב"ב נ"ט ע"א. והרב מהר"ן בריל צד 19 כתב שצ"ל בילקוט במדרש ויצא תחת במדרש ישעי'. והרב רייפמאן כתב צד 20 כי דבריו בלתי מובן לו. ולדעתי כוונת החכם בריל כי ראה בילקוט ויצא רמז קכ"א וחשב שהילקוט כוון למדרש פ' ויצא. ובאמת זה דוחק ובלתי מובן. והמאמר השני שהביא המ"כ מסדר שלח כוון לילקוט ישעי' רמז רפ"ז כמו שהעיר ג"כ הרב מהר"ן בריל שם.

יא) בהערה 21 הביא כי במ"ר שם הביא המ"כ מדרש תרי עשר ובסדר בלק פ"כ הביא ג"כ מדרש תרי עשר. המאמר הראשון הוא בילקוט תרי עשר רמז תקצ"א בשם הילמדנו והמאמר השני הוא ג"כ בילקוט שם רמז תקל"ח כמו שהעיר ג"כ הרב בריל.

יב) שם הביא כי בב"ר פ"ג ד"ה במדה הביא פ"ק דתענית ואינו שם כ"א פ"ק דב"ב ע"ש הרואה במ"כ יראה כי כוון לירושלמי פ"ק דתענית פ"א ה"ג דף ס"ד ע"ב ע"ש.

יג) שם באות ה' הביא בשם המ"כ ב"ר פל"א ד"ה גלבין שכתב גלבין דטינורי כן הוא התרגום של חרבות צורים. והעיר החכם הגדול הר"י רייפמאן התרגום של חרבות צורים הוא אך אזמלון חריפין. וגלבין דטינורי איננו כי אם לשון המדרש. ע"כ יש להעיר כי גם הרד"ק בשרשים שרש גלב הביא התרגום גלבים דטור.

יד) שם סי' י"ט הביא בשם המ"כ שחץ פי' לעג וקלס כד"א נשים שחצניות ועיין דברי הר"י רייפמאן על זה והי' לו להעיר כי לשון מקרא הוא בני שחץ איוב כ"ח ח'.

טו) צד 15 סי' ה' ירושלמי חולין לא היה ולא נברא ע"כ. במכ"ע הלבנון בהוספה כבוד הלבנון שנה תשיעית גליון ד' נדפס ממני מאמר אם נסדר הירושלמי קדשים והראתי לדעת: בראיות נכוחות כי הירושלמי על סדר קדשים לא נסדר כלל. ע"ש.

טז) שם צד 16 בסי' י"ד הביא וז"ל ברות פ' ויען בועז ד"ה א"ר חסדא. כתב המ"כ בילקוט משמע שצריך להיות אמר רב חסא: ש ל מ ה רמז לה שלמה יעמוד ממנה ודייק שלמה בכתיבתו עכ"ל ועל זה העיר הרה"ח רייפמאן פה נגזר מאמר אחד לשני גזרים, כי באמת צ"ל: בילקוט משמע שצריך להיות אמר רב חסא שלמה רמז לה שלמה יעמוד ממנה ודייק שלמה בכתיבתו, ור"ל שבילקוט נוספה מלת שלמה אחר מלות: אמר רב חסא, וזה לבדו הוא חדוש רב חסא, ומן: אשר באת לחסות תחת כנפיו מתחיל ענין בפ"ע עכ"ל המאמר במדרש שם נובע מפסיקתא דר"כ פסקא נחמו ושם הגי' נכונה ותחי משכרתך שלמה (רות

ב׳ י״ב) שלמה כתיב, א״ר יוסי א״ל שלמה יעמוד ממך. ואח״כ מתחיל המאמר מעם ה׳ אלהי ישראל אשר באת לחסות תחת כנפיו (שם) שמענו שיש כנפים לארץ כו׳ והעידותי שם בהערה י״ג שלמה כתיב כו׳ במדרש רות שם נלקה המאמר הזה בחסרון, וכה תארו: ישלם ה׳ פעלך ותהי משכורתך שלמה מעם ה׳, אמר ר׳ חמא אשר באת לחסות וגו׳, נעשה בטעות מן יוסי חמא, וגוף הדרוש אמר לה שלמה יעמוד ממך נשמט והמקרא מעם ה׳ וגו׳ המוסב פה למטה לדרוש ר׳ אבין, נספח שם אל א״ר חמא, בבלי דעת המעתיק, וזה נעלם מהפרשנים, לכן רבו דוחקים ופירושים דחוקים על המאמר הזה ללא הועיל, ואולם הגי׳ הנכונה כמו שהוא בפסיקתא, ובילקוט רות וכן נראה שהי׳ הגי׳ נכונה במדרש לפני הרב בעל מתנות כהונה, ע״כ העירותי שם. ובמדרש דפוס ווילנא ברות שם העיר הרב הגדול בעל מסורת המדרש לעיין על זה בהערות ותקונים לפסיקתא דר״כ.

יז) צד 17 הערה 36 הביא בשם בעל תולדות ר״נ הערה 62 שהעיר שמובא איזה פעמים במ״כ בשם ספר הערוך ולא נמצא בו כלל לדוגמא במדרש איכה פסוק פרשה ציון א״ר לוי כהדין גענגא פי׳ מ״כ בשם הערוך נהר ולא נמצא כלל בערוך. יש להוסיף כן הביא המ״כ גם בוי״ר פ״כ אפרוחי׳ מגעגען באדמא וכן קה״ר פ׳ שלח. וגם הרב הגדול דר׳ קאהוט במבוא לס׳ הערוך העיר כי ספר הערוך איננו נמצא עדנה בידינו בשלימות כי מלבד שבעל מ״כ הרבה פעמים הביא את הערוך אשר בעת נעדר מה שהביא בשמו, גם מציוני כמה ראשונים נראה בעליל כי ערוך שלנו קטוע הוא. ומה שהביא עוד שם בשם בעל תולדות ר״נ במדרש במ״ר תצא שעלת מלכיא פי׳ המ״כ בשם הערוך סם ולא נמצא בערוך ע״כ עיין המעריך ערך מלכיא שהביא והמ״כ כתב שקרים בשם הערוך.

את זה חזיתי להביא לפניך מה שמצאתי להעיר בקראי העלים השלוחים אלי מתולדות בעל מ״כ. ויש לי עוד הרבה דברים להעיר על הפירוש שלו למדרש רבה. ועוד חזון למועד.

שלמה באבער

עוללות שומרון

או

דוגמא קטנה

מספרי

שערי שמרון *)

אשר אתי בכתובים. והוא חקירה ארוכה על דבר תרגום השמרוני על התורה [יצא לאור בפעם ראשונה בכתב אשורית ע״י הרב הד״ר אלחנן ברילל. פ״פ-דמיין תרל״ד-תרל״ט] אשר כבר חרצו משפט המבקרים האחרונים, כהרב הישיש ר״ר קירכהיים (כרמי שמרון) והרב הד״ר ר״ש קאהן (בספרו: בייטראגע צור סאמאריטאנישען פענטאטעוכאיבערזעצונג אונד לעקסיקאגראפהיע), ועוד, על התרגום הזה, כי מתרגמי (או מתרגמין) היה מן הבורים ועמי הארץ ושהיה מחוסר ידיעת חכמת התרגום, ולזאת הוא מלא שגיאות וזדונות כרמון על כל צעד וצעד.

*) לגבות לל המלאכה הזאת, היה נכנס לי קנאה, הרב המופלג הגדול נתוכח ונחכמת ישורון עד להפליא הר״ר **זאב וואלף קאראטשינסקי** מעיר זלאטאפאלע, מוחנו של הרב החכם הסגלם ר׳ **אלעזר שולמאן** יחי׳, וחי׳ לי מעירו לעזרה ע״י ניח עקל

ובכלל אחרו זמנו "שהיה אחרי אונקלוס [ואולי גם אחר המתרגמים יונתן וירושלמי על התורה ?] והשתמש בלשונו הצח ולפעמים רק בשנויים מעטים". אם אמנם לא נוכל כתה, שהוא נשתבש מאד, כדין כל ספר ישן נושן שהורק מכלי אל כלי ואולי לא על ידי אנשים מומחים היודעים ומבינים את אשר לפניהם, אך בכל זאת עלינו להודות גם על האמת כי רב טוב צפון בו, כי על ידו נוכל לעמוד על דברים חדשים ויקרים, העומדים ברומו של הבקרת האמיתית הנוגעת אל נוסחאות אמתיות של המתרגמים אונקלוס, יונתן וירושלמי, אשר כבר נתלבטו עליהן מפרשי התרגומים הנ"ל. ויש שמצאתי, כי במקומות רבים, מה שהמבקרים הנ"ל (ועוד) יחסו אל המתרגם הנ"ל שתעה והתעה את קוראיו, ושלא הבין את המעקסט, ולפעמים לא ידע קרוא עברית, שם במקומות ההם הראיתי את צדקו בו. כן מצאתי מקומות אחדים בתרגומו הנ"ל, המעידים עדות נאמנה וברורה (כדין גברי המסיח לפי תמו) על השתלשלות ההלכות הקדומות והישנות אשר בפי התנאים הראשונים (אף כי לא נפסקה הלכה לדורות כמוהם). כן בררתי על ידו גרסאות ברורות בספרי חז"ל, מה שהמפרשים הגדולים ובעלי הערכין, או הפליגום לדבר אחר, או פרשום רק לפי הענין, ויש מה ששנו המעתיקים הראשונים מהמלות (שהיא בספרי חז"ל) קשות הבנה למלות הנודעות לכל. (ראה לדוגמא מה שכתבתי "בבית תלמוד" שנה זו (שנה חמשית חברת זין). כן העירותי על הוראות חדשות בשרשים אחדים, מה שנעלמו מהמפרשים ובעלי שרשים, ואשר על פי ההוראות השמרונית (אשר הראיתי) יבוארו היטב מקומות אחדים בכתבי קדשנו. ועוד ועוד. אך יען כי קצרה העת ואפס מקום עוד (לפי דברי המעריך)

להחברת מיוחדת בספר "בית אוצר הספרות" הזה, נעתרתי לבקשתם להעתיק רק דוגמא קטנה מספרי הנ"ל הנוגעת רק לדברי חז"ל. והקוראים המבינים ישפטו.

שערי שמרון

תרגום השמרוני ביחוסו להבנת דברי חז"ל.

א) במכילתא בשלח (פ' ויבא עמלק פ"ב) ויתעבר ה' בי למענכם. ר' אלעזר בן שמוע אומר (בי) דבר (בקשה) [קשה] הוא (מה שאי אפשר) לבשר ודם לומר כן, שמא תאמרו בגיני ת"ל למענכם בגינכם ולא בגיני, אתם גרמתם לי שלא אכנס לארץ.

כל המלות המוסגרות בחצי לבנה, וכן אלה המובאות במוסגר המרובע הנה עפ"י הגהות הגר"א. וכן הוא במכילתא עם פ' מדות סופרים להרב ר"א ווייס מלת (בקשה) נמחקה, ותחתה באה מלת [קשה] ויפרש הרב הנ"ל במ"ס באות ל': כלומר דבר קשה הוא לבשר ודם להחליט שאין לו חטא ולא נענש אלא בשביל אחרים עכ"ל.

ספריו היקרים, יקירי המילות ויקירי הערך, וכל הספרים אשר היו נזרכים לי הגיחם ג'ידו ועיכרו, למען תוכל להשתמש בהם לעבודתי זאת. ועוד יתרם עשה, כי הגעתי לי לקנות לעצמי את כל הספרים אשר תרחם לו כי מוכרחים הם לעבודתי זאת. הגעתי

וקיים, כי ספרים הרבה קנה רק לעצמי, ולא חס על ממונו. אך לרחמנו בני (ובל כל יודעיו ומכיריו בחמת) בחתנו הסמוסה הטולחם עיוס ות"ר ך"ש לחייר שנת תרמ"ס מעיר חעדסחהן, כי הרב הזה את חס עיתה פתחומית בלבתו שמה לרגל עסקיו של מחוניו הרב הגביר הנדיב הנודע ר' ישראל בראדסקי יחי'. ומז נדרתי נדר חס יעזרני ה' להוליח את מחברתי זאת לאור, לקדישם לנשמת הרב הזה שלח נקפד עוד כהלכה כי אלה חשר קשרו עליו עסקד לח ידעוהו היטיב, סחיש מעולם נחמת חל הכליס, ושחיש נומד תוים וחכמה רק לשמה. ושם אכתוב את תולדתו ובדל למודו ופרשת גדולתו ונקימותו נשפרותנו הגדולה היחנה ושחדשה. ותקותי כי יקיני ה' ואחלם את נדרי. סכותב.

כל הבקי בסגנון לשון המכילתא לא יוכל להסכים עם הרב המפרש, והגהות הגר"א שלכך כיוון ראב"ש. ואם נפרש ע"ד שאמרו במקומות רבים: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, כלומר קשה הוא לבו"ד לומר כן שהקב"ה יתעבר בו (במשה) בגללם, וא"כ למה לא העירו ג"כ עה"כ (דברים א' ל"ז) גם בי התאנף ה' בגללכם?

לכן נראה לי כי ר"א בן שמוע הבין כונה אחרת בכתוב זה. כי משה רבינו החל לספר איך התחנן אל ה' כי יתן לו לעבור ולראות את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן, אך ה' לא מלא את בקשתו, וכאלו העביר ה' את בקשתו מעל פניו ולא שמע אליו, וכאילו הפסיקו באמצע תפלתו ובקשתו ויאמר אליו; רב לך (מהתפלל ומהתחנן) אל תוסף דבר אלי בדבר הזה או כביכול חזר ה' ופנה מאחריו, וא"כ מלת "ויתעבר" איננה מש' עברה וזעם כ"א מהוראת ש'

"עברו" עינו פניה והסרה ממקום למקום, וכאילו עבר ה' ופנה ערף אל בקשתו ולא רצה לשמוע לקול תפלתו. ומלת "בי" איננה מלה היחס עם כנוי מד"ב כ"א מלת בקשה כמו "בי" אדוני. וז"ש המכילתא: "בי דבר בקשה" (ולא כהוראת מלת "בי" "עלי") וא"כ מלת "ויתעבר" נראה כאלו עבר ממני ופנה לי ערף, וז"ש המכילתא "מה שאי אפשר לבו"ד לומר כן נראה לי הבנת המכילתא.

ויש ראיה חזקה לפירוש ראב"ש שהפירוש הזה הוא ישן גושן מתרגום השמרוני שת': ואתעזר (כמו ואתחזר, כלומר") ששב ועבר, ופנה) ה' (מן) בעותי לבדילכון, ולא שמע לי, כלומר שלא שמע את בעותי ותפלתי.

ודע כי הרב דר' קאהן בספרו הנ"ל כתב עה"כ הזה לאמר: לעיטעט דיא סאמארים. פאראם. ויתעבר פאן עבר אין דער בעדייטונג פאראיבערגעהען אב כו' אונד איבערזעטצט דעמנאך ואתעבר ה' בעותי גאטט איבערגינג מיינע ביטטע; וועיל זיא ניכט צוגעבין וויר, דאסס גאטט מאסע געצורנט האבען זאלל. אולם לפנינו בתרגום השמרוני (לפי הוצאת ברייל) כתיב ואתעזר כלומר כאלו ששב ועבר ממני במה שלא שמע את תפלתי וכאשר כתוב אח"ז רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, וכאשר תא"ע עה"כ: הרף ממני ואשמידם (דברים ט' י"ד): אגח בעותך מקדמי ואשצנון.

שוב עיינתי במכילתא עם פ' מאיר עין להרב ר"מ א"ש, שם באות י"ב, ומצאתיו שעמד גם הוא על כונת ראב"ש ורק במלת בי. שאמר: וראב"ש פירש מלת "בי" שהוא דבר בקשה (כמו בי אדוני) כלומר בקש ממני שאתן לו רשות להתעבר עלי למענכם (דוגמא ועתה הניחה לי ויחר אפי) וזה א"א לשום בו"ד לומר כן כו'. ופלא שלא עמד על עמק הוראת ש' ויתעבר שזאת כונת המכילתא, לפי ביאורנו בסיוע תה"ש, שאמרה אי אפשר כו'. כי לפי ביאורו שכונת ראב"ש במלת ויתעבר מענין עברה כלומר נתמלא חמה כיתר המתרגמים, ורק מלת בי שהיא ל' בקשה חדש ר"א, איך נפרש את הכתוב כלו אליביה: ויתעבר ה' בי כלומר "ה' בי" ה' בקש ממני שאתן לו רשות (ויתעבר) להתעבר עלי בגללכם. מעט זר ודחוק. ואת אשר נראה לי כתבתי, ועל הקוראים לשפוט.

ב) ושמרתם את המצות (שמות י"ב י"ז) שלא יבאו לידי חמץ כו' (רש"י והנמשכים אחריו) "או לאכלם ביום הזה לזכרון כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם וגו' רשב"ם. ר' יאשיה אומר אל תקרא כן אלא ושמרתם את המצות כדרך שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המצות אלא אם באה מצוה לידך עשה אותה מיד (מכילתא בא מסכת דפסחים פ"ט).

אין ספק כי הפשטנים יאמרו על דברי ר' יאשיה, שהם אסמכתא בעלמא כדרך כל ה"אל תקרא" שבש"ס, ובטח יהי חלקו עם אותם התנאים והאמוראים

") כלומר ונתחזר נגזין נפעל כניכול על סקנ"ס הנעריך.

שיאמרו עליהם הטפשים שלא ידעו „פשוטו של מקרא". ומה מאד יבושו ויכלמו אם אומר להם כי הפירוש הזה והקריאה הזאת היא ישנה נושנה, כי כן קראו השמרונים בתורתם וכן העתיק המתרגם השמרוני: ותמרון את מצוותה „ולא העתיק פטירן" כבכל מקום. והנה השמרוני וכן מתרגמו לא ידעו מכל דרשות, ורק הפירוש והביאור אשר היה לו מהלכים בין העם מדר דר אותו העלו בתרגומם.

והקראי ר' אהרן הראשון בעל המבחר כתב: אמר רבינו יפת ז"ל ושמרתם את חג המצות והנה את חג המצות תשמור (שמות ל"ד) ונכון הוא כי אמר בעצם היום הזה. וכן אחריו ר"א השני בעל כתר תורה.

ג) בירושלמי דכתובות פ"ה סוף ה"ו. כופה לעשות בצמר אבל לא בפשתן מפני שהוא מסרחת את הפה ומשלבקתן את השפיות. פ' המפרש (לד' קראטאשון-תרכ"ו) ומשלבקת: קורעות לא אדע מניין לו להמפרש הזה לפרש כן. ובאמת כוונת הירושלמי שהפשתן עושה אבעבועות בשפתים כי כן תרגום השמרוני על אבעבעות (שמות ט'): שלבוקין, וכן אחריו ת' הירושלמי (שם פ' ט') שלבוקין.

ויען כי תה"ש (וכן אחריו ת' הירושלמי) ירושלמי הנהו, לכן חכמי ירושלים ידעו את ההוראה האמתית, לא כן בבבלי (כתובות ס"א:) שבן שם כתיב: אינו כופה לעשות בפשתן מפני שפשתן מסריח את הפה ומשרבט את השפתים, וה"מ בכיתנא רומאה. ופירש"י: פושטן כמין שרביט עד שנעשית גדולות ובלשוננו נקרא אשא"ש ע"י שהיא צריכה לשרות חוט תמיד ברוק." והערוך בע' שרבט ב' פירוש מנפח כמו אין משרבטין את הבהמה וכבר פירשנו בע' חור.

סוף סוף נראה כי הבבלי מצא לו מלה אחרת על הוראת „שלבק" דירושלמי.

ויונתן ת' (שם שם) שלפוקין (בפ"א) וכן מביא בשמו הערוך ע' שלפק. ופ' המפרש ליונתן שלפוקין כמו שלפוחין וכן אחריו הד"ר לעווי באוצרו על התרגומים. ובאמת היא היא מלת שלבוקין דירושלמי בחלוף בומ"ף. ולא צריכין אנחנו להשערת הרב ראה"ו (משפט לה"מ צד 95) ששרשו שרק שענינו בישול כו' ולדעת הד"ר קאהן ש' ל ה ב (בחסרון הב', והקו"ף נוסף בשמרונית) והשי"ן בראש בתמונת שפעל.

ד) במדרש רבה פ' ויצא עה"כ ועיני לאה רכות (ב"ר כ"ט י"ז) פ' ע' אות ט"ז. אמוראי דר' יוחנן ת ר ג ם קודמי ועיני לאה הוו רכיכין. א"ל (ר"י לאמורא שלו) עינוהי דאמך הוו רכיכן (דרך רוגז אמר כן על מה שפירש דרך גנות. מת"כ).

הנה אמוראי או המתורגמן דר"י שתרגם „רכות" שהיו „רכיכין" בלי ספק ראה כן באחד התרגומים שהי' לפניו, והנה בת' השמרוני אשר לפנינו כן הוא: ועיני לאה „רכיכן". ומה שנמצא בת' הירושלמי (הנמשך אחרי השמרוני רק בשנויים) הוון רכיכן על דהות בביא כו' הוא לפי פירוש ר' יוחנן לאמוראי שלו

כמו שאיתא שם במדרש, ומהו רכות? רכות מבביה שהיו אומרים כו' כלומר לא מלידה ומבטן כי אם מאיזה סבה ובעבור הסבה תשיב ליפיה.

וכפי הנראה מלה „רכות" הנ"ל לא מצאה חן בעיני חז"ל עד כי בכל האופנים עמלו להוציאה מפשוטה. כמו ב"ב קכ"ג. מאי רכות? אילימא רכות ממש אפשר בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב דכתיב ומן הבהמה אשר איננה טהורה בגנות צדיקים דבר הכתוב (אלא, ראה דקדוקי סופרים שם) א"ר אלעזר שמתנותיה (כהונה, לויה, מלכות) ארוכות [והנה הדרש הזה שדרש ר"א ממלת רכות-ארוכות, נדרש בב"ר שם מן הכתוב ושם הגדולה לאה, גדולה במתנותיה, כהונה לעולם ומלכות לעולם כו'] רב אמר (בילקוט רבא, ראה ד"ם שם) לעולם רכות ממש ולא גנאי הוא לה אלא שבח הוא לה שהיתה שומעת על פרשת דרכים כו' כו'.

ואחרי אשר נודע לנו כי יש מחז"ל שפי' רכות מענין ארוכות ורק חסר אל"ף. א"כ לחנם כתב הראב"ע בפי' על בן אפרים על אמרו „שהוא חסר אל"ף ושעמו ארוכות והוא היה חסר אל"ף" *)

*) ולמלתא דבדיקותא יתמר סמ' ג"ג בלאחד מהמתרגמין כי לכך בלא לכך לגיכו מכבר

ובעל המבחר פי' רכות, צעירות מן הילדים רכים (ראשית ל"נ) והמפרש שהיתה יפת עין מל' רך וטוב (שם י"ח) רך לבב הוא" עכ"ל. ומפרשו בעל טורית כסף העיר ע"ז לאמר: צעירות, מנגד לרש"י שפי' שהיתה סבורה לעלות בגורלו של עשו ולכן היתה בוכה" עכ"ל. ולדעתי לא כיוון בעל המבחר באמרו: והמפרש שהיתה יפת עין כו' על רש"י (כי רש"י לא פירש זה מדעתו כי אם מחז"ל) כי אם על נכדו והוא הרשב"ם שאמר בפירוש: רכות, נאות וור"ש בלע"ז, וכלה שעיניה נאות אין כל גופה צריך בריקה ועינים שחורות אינן רכות כלבנים (כלבנות), ולא כמפרשו שכיוון על רש"י. ואדמה כי בעל המבחר כתב כשות נגד הרשב"ם (שקראו סתם והמפרש, כלומר מפרש רבני) יען ממש עה"כ הזה כתב הראב"ע נגד בן-אפרים (כדלעיל) שהיה קראי ראה ל"ך כ"ר. אולם גם פירושו של בעל המבחר איננו מובחר לפי הפשט והמשך הענין, ויפה השיגו המפרש הקראי בעל כתר תורה וז"ל: וי"א (כונתו על בעל המבחר, ומפני הכבוד לא הזכירו) הטעם צעירות מן הילדים רכים. והנכון שהוא כמשמעו (וכן פי' הראב"ע) וידוע הוא, ולא יתכן להיות הטעם כו'.

ח') א' ואבימלך הלך אליו מגרר ואחזת מרעהו ופיכל שר צבאו (ב"ר כ"ו כ"ו) א"ת וסיעת מרחמוהי, וא"כ אחזת ענינו קביצה ואגדה שנאחזון יחד (רש"י). והמסורה הקטנה מסרה על ואחזת: "ל' שום בר נש" לומר כי שם אחזת הוא שע"פ והוא שם רעהו אשר רעה לו ולית דכוותיה. וכזה מצינו בב"ר פס"ד ר' יהודה אומר: "אחזת" מרעהו היה שמו. ר' נחמיה אמר סיעת מרחמוהי. וא"כ ת' אונקלוס כר"נ ומה שת' השמרוני: ואחזת עברה (כמו חברה) הוא כר"י כנ"ל.

ומצינו לחז"ל במקום שרצו להראות את אי—דעת הבותים בלשון הקדש אמרו להם מי יושש לכם בטעות פלונית, הלא יען כי לא חקרתם בחקירת הלשון כר' נחמיה. א"ר שמעון בן אלעזר נומתי לסופרי כ ו ת י ם (הם הם השמרונים) מי גרם לכם לטעות? דלית אתון דרשין כר' נחמיה דתני בשם ר"נ כל דבר שצריך למד בתחלתה ולא ניתן לו, ניתן לו ה"א בסופו כגון לחוץ = חוצה. לשעיר = שעירה. לסוכות = סוכותה. מתיבון לר"נ והא כתיב ישובו רשעים לשאולה? אמר רבא בר זבדא לדיוטי התחתונה של שאול.

נראה כי עד ר"נ לא ידעו מן הכלל הנפלא הזה, והעד כי בירושלמי מגילה אמרו: אנשי ירושלים היו כותבין ירושלים = ירושלימה. צפון = צפונה. תימן = תימנה. א"כ אנשי ירושלים לא ידעו מהכלל הזה, או לא הששו להכלל הזה, כי באמת מצינו מקומות רבים בכ"ק שחסרים הה"ן במקום למ"ד בתחלה, וכן להיפך ראה לקמן מ"ש ע"ד רעת בית שמאי.

והנה מזה נראה כי ר"נ חדש כללים חדשים מה שלא ידעו הירושלמים ומהם גם השמרונים אשר מושבם היה רק בירושלים כלומר במדינת פלסטינא. ואולי גם פירושים חדשים למען לנטות מתרגומי השמרונים. כמו פה שלפי עמק הלשון כי ו א ח ז ת ענינו קבוץ אוהבים וידידים היה ראוי לכתוב אחרי ופיכל שר צבאו אלא האמת כי ו א ח ז ת הוא שע"פ. וכן עה"כ ויטע אשל בבאר שבע (ב"ר כ"א ל"ג) ת"א ונציב נציבא ויונתן ת' פ ר ד ס א. וכן תרגם השמרוני ונצב אברהם פרדס ובסוטה יו"ד ע"א ר' יהודה ור"נ ח"א פרדס וח"א פונדק נראה כי ר"נ אמר פונדק להוציא מתה"ש וראה ב"ר פנ"ד עה"כ הזה.

אך לעומת זה מצינו פע"ר גם להיפך כמו עה"כ נתתי לך שכם אחד על אחיך (ב"ר מ"ח כ"ב) שא"ת "חולק חד" ור' נחמיה (בב"ר צ"ז) אמר זו שכם ו ד א י, וכן תה"ש ואנא יהבת לך שכם חדה על אחיך (ולא ת' חולק). וכן בב"ר פצ"ח (אות ט') אוסרי לגפן עירה, ר' יהודה ור"נ ורבנן. ר"א גפן שכתה רע אוסרין לה ברקום אחד כו' רנ"א — עירה. העיר אשר בחרתי בה הנה ר"י מפרש

חסר לקמן כאשר לעיר הת"ע על גן תפריס. לגל נחמת גן תפריס לא היה ת' לקמן לגל מלך על כל גדותיו בלקמן וכאמה סכן דרסו חז"ל ע' ע"ם עכ"ל.

מל' עיר וחמור, ור"נ מפרש מענין עיר וקריה וכן תה"ש : קרתא וכן ת"א. עה"כ והוא שכן באלני ממרא (שם י"ד י"ג). אונקלוס וכן השמרוני יח' והוא שרי במישרי ממרא, ובב"ר פמ"ב (אות ח') ר"י ור"נ ר"א במשריא דממרא ורנ"א בפלטין דממרא. שם פיכול שר צבאו של אבימלך שנמצא ג' פעמים. תה"ש על פיכול שבכתוב כ"א כ"ב. פם כל. ועל השלישי (שם כ"ו כ"ו) ומימר כל. ועל השני (כ"א ל"ב) ומימר רב חילה (חסר מלת "כל") והנה בתורת השמרונית כתיב בפנים בשתי תיבות פי-כל. ובב"ר פנ"ד, וס"ד ר"י אמר פיכול שמו. רנ"א פה שכל צבאותי' נושקין לו על פיהו. לא אדע אם ר"נ מצא נוסחא (כמו שמצא קאניקאט בשני קאדעקסים 127 .64) פי — כל בשתי תיבות, או דרש מלת פיכל לשתים כמו שאמרו על אמרפל אמר פול. וא"כ השמרוני שתרגם פום-כל איננו רחוק כ"כ ואיננו בורית, כאשר נתן עליו בקול ד"ר קאהן בספרו הנ"ל קאפיטל VI ראה שמה. והנה בין כה וכה נראה השתוות בין תה"ש ובין ר"נ. אם לא נאמר כי בכל המקומות הנ"ל נתחלף ר"י בר"נ ור"נ בר"י.

ב) על המשנה : בית שמאי מתירין הצרות לאחים, ובית הלל אוסרים (יבמות י"ג.) איתא מעל"ד שם בגמרא. א"ר שמעון בן פזי מ"ט דבית שמאי ? (שמתירים הצרות לאחים) דכתיב (דברים כ"ה) לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר (החיצונה, שהיא נכרית ליבם לא תהי' לזר, רש"י) חוצה מכלל דאיכה פנימית (בהדה קרובה ליבם) ואמר רחמנא לא תהיה. ובית הלל ? מיבעי להו לכדרב יהודה אמר רב דאר"י א"ר מנין שאין קידושין תופסין ביבמה ? (יבמה שלא חלצה מנין אם נתקדשה לשוק שאין קידושין תופסין בה אע"ג דחייבי לאוין בעלמא תפסי בהו קידושין, רש"י) שנ' לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר, לא תהיה בה הויה (אינן תופסין, רש"י) . ובית שמאי ? מי כתיב לחוץ ? חוצה כתיב (דמשמע חיצונה, רש"י) ובית הלל ? כיון דכתיב חוצה כמאן דכתיב לחוץ דמי דתניא ר"נ אומר כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה.

מבלי הרבות בקושיות מדוע באמת לא סברו ב"ש מהכלל שכלל לנו ר"נ, הלא בזה יסתם ראב"ש את פיות סופרי הכותים במה שזיפו את תורתם ולא הועילו כלום ? אכן לדעתינו במקום אחר בארכות שבית שמאי סברו ממש כהלכות הקדומות שהי' מהלכים להן בין העם מאז היותם לעם ומהם שהסכימו להם גם הצדוקים והכותים. לא כן בית הלל הם המה היו מכת ההולכים קדימה, שראו שיש לחדש הלכות חדשות לרגל הזמן והמקום, ונטו נטיה עצמית מהלכות הישנות אשר גם הצדוקים והכותים מודין בהם, הכל כמבואר שם בראיות מוכיחות, אשר אין כאן המקום להאריך בענין זה.

הנני רואה מרחוק את פני קוראים רבים והנם זועפים, ורוח פסקנית תעבור ותהי בפי הני טפשים לרוח שקר לבדא ולהפאות עלי דברים אשר לא כן, כי איך הרהבתי בנפשי עז לאמר כי ב"ש הולכים בד בבד עם הלכות הצדוקים והכותים. אך עמדו נא קוראים יקרים ושמעו, כי לא מלבי הוצאתי את המלין האלה כי אם חז"ל הגידו לנו זאת. כי על המשנה הנ"ל איתא בירושלמי יבמות (פ"ר ה"ג. ד"ג.) ר' סימן בשם ר' אסי בשם נהוראי טעמון דבית שמאי ? לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר, החיצונה לא תהי' לאיש זר. אתייא דבית שמאי כאילין כותי'א שהן מיבמין את הארוסות ומוציאין את הנשואות דאינון דרשין (כלומר מפרשין מלת החוצה) חוצה החיצונה. מה מקיימין (בית שמאי) ובן אין לו ? א"ר יעקב דרומייא קומי ר' יוסי ובן אין לו מן הנשואה, החיצונה לא תהיה לאיש זר. א"ל לא יחסדונך כותאי דאת מקיים דרשיהון. תני ר"ש בן אלעזר נומיתי לסופרי כותים מי גרם לכם לטעות דלית אתון דרשין כר"נ כו' כו'.

נראה מכל אלה, כי הלכת בית שמאי היא ממש הלכת הכותים. ואם הכותים לא ידעו מחז"ל, אות הוא כי ההלכה ההיא, איננה מהמחודשות, כי אם מההלכות אשר הי' מהלכות להן בין העם.

והנה בירושלמי איתא בפירוש כי ב"ש אתיא כאילון כותאי והכותים מפרשים

מלת „החוצה" כדין שם התואר ממש כשם „החיצונה". והנה באמת תרגם כן תרגום השמרוני: לא תהי אתת מיתת בראיתא לגבר בראי כי בכ"מ שכתוב החוצה תה"ש לברא = לברה = לבראה כדין תה"פ ופה ת' כאלו כתוב היה החיצונה כמו למלאכה החיצונה (דהי"א כ"ו כ"ט) שתרגם שם רב יוסף בְּרִיתָא.

ג) לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה (שמות כ"א ה'). כבר נודע כי בהוראת מלת „בבגדו" נחלקו גדולי התנאים וכה לשונם. — בבגדו בה, כיון שפירש טליתו עליה שוב אין רשאי למוכרה דברי ר' עקיבא. ר' אליעזר אומר בבגדו בה כיון שבגד בה שוב אין רשאי למוכרה. במאי קמיפלגי? ר"א סבר יש אם למסרת ור"ע סבר יש אם למקרא ור"ש סבר יש אם למקרא ולמסורת (קידושין י"ח וכן בבכורות ל"ד.).

כפי אשר נודע לנו עפ"י הפתגם ר' אליעזר שמותי, כלומר שהיה נוטה לשמועות והלכות בית שמאי (רש"י שבת ק"ל: בשם הירושלמי, ור"ת בשם אלפא ביתא דר' מכיר, ועוד) א"כ גם הוא היה נוטה לפרש את הכתובים עפ"י הלכות הקדומות והישנות, וראה אורשריפט להרא"ג מצר 187. [אם אמנם נודע לי גם דעות אחרות שמפרשים „ר"א שמותי" שהיה נדוי ומחרם, וכן רש"י בעצמו בנדה ז:. והגרד"ל בהקדמתו לפדר"א ועוד ידובר מזה ברחבה אי"ה ש"ש בפנים הספר אשר אין כאן המקום.] א"כ אין ספק שהגירסא האמתית כרוב ספרים ישנים שגרסו איפכא ומקדימין דברי ר"א לר"ע, כדין, שהיה רבו של ר' עקיבא. וכאשר היטב להקשות ר"ת בתוד"ה ר"א שם קידושין, ותוד"ה ורמינהו בכורות שם. אולם רש"י בשני המקומות החם יגע להעמיד הגירסא שלפנינו. ואולם האמת עדה לעצמה כי הנכון כר"ת, וזהו לפי עמק שיטת ר"א שהיה שמותי. וא"כ צ"ל: כיון שפירש טליתו עליה שוב אין רשאי למוכרה דברי ר' אליעזר. והדעה הזאת נמצאה בת' יונתן שת': לגבר אוחרן לית ליה רשו לזבונה חלף דְּמֵי מרה רשותיה (אולי צ"ל פרושי, כדברי ר"א: כיון שפירש טליתו כו') עֲלָהּ. וכן תרגם השמרוני: בלבושה בה *)

המליצה הזאת רק במלות אחרות מצינו עוד בס' רות. ופרשת כנפך על אמתך וכפירש"י שם: כנף בגדך לכסותי בטליתך והוא ל' נשואין, וכן התרגום שם בפירוש: ויתקרי שמך על אמתך לְמִסְבֵי לְאִנְתָּךְ — ולא רחוק לאמר כי מזה היה הסימן עוד בימי חז"ל שיצאה בהינומא (כתובות פ"ב מ"א). ומזה המנהג אצלינו שהחתן יכסה את פני הכלה בהינומא. דעקטוך בלע"ז.

סוף ח' שבט. תרמ"ז. קיוב.

אברהם דוב דובזעוויץ

---

*) ומלי גם זאת כותם לונקלוס את' בְּמִשְׁלְטָיָה בה. כי כן ת"ל עפ"כ: ומשל תקכנ — לְמִשְׁלַט לותם ויקרא כ' ט"ז: למשלט בה. ול"כ דעת לונקלוס עמם דעת כ"ל שתרגם על פיו לו עפ"י טעמו.

דברי בקורת

שמחתי מאד, כי בדעתך להכין בית אוצר לספרות ישראל ורבים מחכמי זמננו ד' עליהם יחיו יתמכו בידך להפיץ תורה וחכמה ומדע בקרב עם ישראל. והנה מאשר קראתני להיות גם אני עוזר לך בפעולתך היקרה והנכבדה לא אמנע מתת לפני כבודך בזה איזו הערות בקוריות, אשר אחרי שים עינך עין בוחנת

עליהן תמצא כי נכונות הן: א) בהקדמה לספר האמונות והדעות מהגאון רבנו סעדי' ז"ל (הוצאת ברלין תק"מ בפירוש "שומר אמונה וחקר דעת" מהחכם מהר"י בן זאב ע"ה) נמצא אלה הדברים: והחמישית. עזות וגאוה שגוברים על האדם ולא יודה כי יש חכמה נעלמת ממנו ולא מדע עמד לפניו". המובן הברור הוא כאשר יודה כל משכיל, כי ע"י העזות והגאוה שגוברות על האדם לא יתנהו לבו להודות, כי יש חכמה אשר נעלמה ממנו ולא עמד בסודה, וכי יש מדע אשר לא עמד לפניו (כלומר לפני המדע) לדעת אותו ולהבינו על בוריו; אולם המלות: ולא מדע עמד לפניו" לא תכללנה הכונה הזאת האמתית, כאשר תודה גם אתה אחרי מעט עיון, אשר על כן אין ספק אצלי, כי תחת "ולא מדע עמד לפניו" צ"ל: ומדע לא עמד לפניו [מלת "יש" מושכת עצמה ואחרת עמה כאלו אומר: כי יש חכמה נעלמת ממנו ויש מדע לא עמד לפניו] והועתקה א"כ מלת "לא" ועמה אות ו"ו ממקומן הראוי למקום שאינו ראוי להן. שית לבך לזה ותוכח כי האמת אתי. ב) עתה יקירי אנהגך אביאך אל בית האוצר בקרבו סגולת החובות המוטלות על האדם ברצותו למלא תעודתו עלי תבל ארצה ולהיות מאשר בזה ובבא הוא

ספר "חובת הלבבות" לרבנו בחיי ז"ל. שם בשער עבודת האלקים (פ"ד) תמצא זה המאמר: אבל הדבור והשנה הקצור בהם משובח וכו' אבל השנה כמו שאמר

(משלי ו') מעט שנות מעט תנומות מעט חבוק ידים לשכב". על אדות הדברים האלה כתב אלי אחד מידידי החכמים בזה הלשון: זה מורה באצבע אשר רבנו מפרש הפסוק הזה שהוא מצוה את האדם להיות לו אך מעט שנות, אך מעט

תנומות, אך מעט חבוק ידים לשכב. והוא תמוה מאד, כי פסוק עד מתי עצל תשכב אשר לפניו ופסוק ובא כמהלך ראשך מגידים עליו ברור שהוא אך ספור דרך העצל לאמר בלבבו: עוד מעט אישן, עוד מעט אנום, עוד מעט אחבק ידי לשכב ולא אקום עוד ממשתי? ע"כ. ואני כאשר בינותי היטב בהמאמר אשר לפנינו הוספתי תמיהה על תמיהת החכם הנ"ל והוא. על הדבור היות הקצור בו משובח יתן רבנו טעם: מפני שהשתיקה אחריתה יותר טובה" ואחר כך יביא ראי' מן הכתוב: כמו שאמר החכם אל תבהל על פיך וגו' ומדוע א"כ יחדל מתת טעם

על היות הקצור בשנה משובח, רק יאמר מיד אבל השנה כמו שאמר מעט שנות

מעט תנומות וגו'? הן אמנם מפאת אלה התמיהות השתים עלה על לבי לאמר, כי מאמר רבנו חסר באהו, וכי ברוב העתים והימים אשר עברו עליו נשמטו איזה מלות ולדעתי כך "ה' כתוב למבראשונה: אבל השנה (הקצור בה משובח) מפני שאחריתה (רצונו אחרית רבוי השנה) ראש ומחסור". ויביא עדות נאמנה

לדבריו אלה מן דכתוב במשלי ו': מעט שנות מעט תנומות מעט חבוק ידים לשכב (שהוא נאמר כידוע בדרך התול "שלאפע נור איז ווענינ") ובא כמהלך ראשך ומחסורך כאיש מגן" וכונת רבנו לא היתה על הפסוק הראשון, כי אם על הפסוק השני רק תחסר מלת "וגומר" אחר מלת "לשכב" או, כי לפנים

באמת ה' כתוב בספר גם הפסוק "ובא כמהלך ראשך וגומר" ונשמט על ידי המעתיקים והמדפיסים, ולפי"ז יבא הכל על נכון. בחון היטב דברי אלה, כי אמנם בעיני החכם הנ"ל, אשר הוא אחד מגדולי החכמים בדור הזה (יר"מ שמו וכשמו כן תהלתו) מצאו חן במאד מאד. מדי דברי בספר חובת הלבבות לא אוכל התאפק מהעיר את כבודך על שבוש אחד גדול שמצאתי בתרגום האשכנזי לספר הזה מהחכם ר' רפאל פירשטענטהאל נ"ע (דפוס ברעסלוי משנת תקצ"ז) והוא. בשער הבטחון פרק ד' (בדבור המתחיל: אבל פירוש החלק השלישי) וכן בשער הפרישות פרק ו' מובא הפסוק: ויאמר אשקה נא לאבי ואמי (מלכים א' י"ט כ') והוא (פירשטענטהאל) תרגם גם בפעם הא' גם בפעם הב': איך ווילל נור מיינעם פאטער אונד מיינער מוטטער צו טרינקען געבען (?) חשב בחפזו, כי כתוב: "אשקה נא "תחת שבאמת כתוב: אשקה", שתרגומו: איך וויל קיסען" משרש "נשק". מזה נראה כמה צריך להשמר ולהזהר לבלתי תרגם פסוק מן הפסוקים

המובא בספר מה, אשר איננו נקוד, כי אם אחרי עיון והתבוננות היטב במקום המצאו בכתבי קדש, אז נכיך לבטח דרכנו ולא נבא לידי טעות, ואני אומר אם אולי בימים יבואו יעלה בדעת איש אחד להוציא מחדש ספר חובות הלבבות עם תרגום אשכנזי ובאור מהחכם פירשטענטהאל עליו להסיר משם הטעות הנ"ל, למען אשר לא ידבק בו מאום, כי אמנם זולת השגיאה הלזו לא אוכל לשום

תהלה לא בתרגומו האשכנזי ולא בבאורו העברי, כי אם אמר בפה מלא, כי יקרי

ערך הם גם שניהם ובכתם ופז לא יסלאו. ג) בחלק הראשון מספרי: ביטראגע

צור ראבבינישען שפראכע — אונד אלטערט הומסקונדע" אשר שלחתי אל כבודך בקיץ העבר קראת בלי ספק המאמר: צור טעקסטעסקריטיק דעם ערוך" והנה אוסיף תת לפניך בזה מאמר אחד בערוך, אשר נפלא מאד בעיני, בערך שוור יאמר כדברים האלה: ימי הפורים מנהג בכל העולם כלו שבחורים עושין צורה כדמות המן ותולין אותה על גגותיהן ד' וה' ימים ובימי הפורים עושין מדורה וכו'. השתוממתי כשעה הדא! מאין ידע רבנו בעל הערוך כי זה המנהג הי' בכל העולם כלו? הכי נביא או בן נביא הי' לדעת זאת? או בא מלאך אליו בחלום הלילה והגיד לו היות המנהג הלז בכל העולם כלו? אולם בעזרת אלקי חסדי, זרח אור לי בדברי רבנו ע"י הספר אבודרהם (דפוס פראג משנת תקמ"ד) אשר בסדר תפלת פורים ופירושה יאמר ככה: כתוב בערוך שמנהג בבבל ועילם כל הבחורים עושים צורה כדמות המן וכו' ראה נא יקירי הוא יביא בשם הערוך שהמנהג הי' בבבל ועילם והיא רק היא בלי כל ספק הנוסחא הנכוחה

הישרה והאמתית ובודאי גם בהוצאות הערוך המונחות לפנינו הי' כתוב בתחלה כבספר אבודרהם ורק באשמת המעתיקים, אשר לא עשו מלאכתם מלאכת ההעתקה באמונה נעשה: בכל "מן בבל" ועולם מן עילם, ומנהג בבל ועילם נהפך למנהג בכל העולם — המנהג הלז קרוב לודאי הוא, כי רבנו מצאו

כתוב באיזה תשובה מתשובות נאוני בבל, באשר נודע למדי, כי במקומות אין מספר בספרו הן היו לו לעינים וכי ממקורן שאב להשקות מים חיים את בני ישראל. והנה עוד דברים לי בהרבה ערכים אך יהיו שמורים אצלי עד מועד צאת בע"ה החלק הג' מספרי בייטראגע הנ"ל לאור בו אתהלך ברחבה על כמה וכמה מאמרים קשים הנמצאים עוד בערוך. יתן ד' ואוכל לבצע מחשבתי במהרה ולהוציא בזמן קרוב לעין השמש את אשר טפחתי ורביתי בענינים הנוגעים אל חקרי לשון חכמינו ז"ל ואל קדמוניות ישראל עם ד' אלה. הי' ברכה יקירי, אתה שלום וביתך שלום וכל הבאים בברית עמך שלום כחפץ מכבדך ומוקירך בלב תמים.

ליבש אייזלער

בינה בדבר

כל אדם אוהב את נפשו, וכל דרכיו ישרים בעיניו, ואהבתו זאת תוקנת כל מעותיו, ומונה כל חסרונו, יהפוך גם ערב לבקר, וחשך לאור גדול, יאמר לרע טוב, ולרשע כסל צדק. ויעמיד לעדים נאמנים על דעתו ועל דבריו, גם את התורה גם את החכמה, כי יקראן בדברי חן ובמתק שפתים. אהבה עזה זאת, מגדלת ומאדרת על אחת שבעים ושבע פעמים, כל שמץ טוב, הנראה או הנמצא באמת, במעשיו בדעותיו או במדותיו, יען כי דעתו היא, מדתו היא, סעלתו היא. כי אך לחפץ לבו ישפוט האדם כל אשר יעשה, כל אשר יאמין, כל אשר יחשוב. ותוכן רוחות ובוחן לבות, אך ה' הצדיק ואין זולתו. כי לפניו לבד, נחשפו מצפוני לבב גבר, וסתרי סבות כל הדברים. גם אנחנו בני אדם, אם נראה בעינינו, ובאזנינו נשמע, קולות שני אנשים, יוצאים מפיהם תמיד יום יום, בנעימה ובכונה עצומה, בתורה ובתפלה, ושניהם נזהרים ומדקדקים במצוות. בכל זאת יפרדו בני אדם במחשבותיהם עליהם ועל מעשיהם, על האחד אומרים, אשרי שזה ילד, אשרי שזה גדל, שכל מעשיו לשם שמים. ועל השני אומרים, ארורה הבטן שרקם

בה, ארורות השדים שהיניקוהו, שצבוע ונוכל הוא, וצודד נפשות לסורחות, וכל מעשיו שהוא עושה אך לצורך עצמו, לצורך כבודו וכספו הוא עושה. ולא רק על שני אנשים המשתוים ומתדמים בכל שאר מעשיהם החצונים, אנו רשאים לדונם לטוב ולהפכו לזכות ולחובה, עפ"י רוב בקיאותינו וידיעותינו שנקבצו ונאספו מזה אחד ומזה אחד, כ"א על איש אחד בעצמו, יכולים אנחנו להפוך משפטנו אנה ואנה, עפ"י השמועות והידיעות, מפי אנשים נאמנים שנקבעו בלבנו אודותו. ואף שא"א לדין ושופט היותר אמתי, שיחדור בכל מעשי אנוש ותחבולותיו, בכל זאת חובה עליו לחקור עד מקום שיד דרישתו מגעת, להודע כל הסבות הקרובות שהביאו את עובר העברה לידי כך, בכדי שיוכל להגביל מדת ענשו, אם לא בצמצום, (שזה מן הנמנע הוא) לכל הפחות, כל מה שאפשר, לכוין מהות ואיכות המשפט לפי מהות ואיכות העברה. בידינו לציר שלשה בני אדם באים לדין, על חטא הגנבה שנתפשו שלשתם בו, האחד גנב מבית אופה שתים ככרות לחם, והשני גנב מתחת מראשותי חברו בשעת השינה קנה רובה, והשלשי גנב מרעהו ארגז מלא כסף, ובכל זאת לא יפלאו הרואים, כראותם את הראשון נפטר לביתו בשלום, וברחמים מאת כל נדיבי לב העומדים שם, ששמעו מפיו יוצאה הודאתו, כי הוברח ונאלץ למעשה הגנבה, כי אשתו שילדה שלשום, ובניו העוללים החלשים, עטופים ברעב זה יומים, ולא טעמו טעם לחם, וכדי שלא לראות בצערם, החליט, יעבור עלי מה שיעבור, ואנכי אחיה את נפשות האומללים האלה לפי שעה. ועדים ברורים העידו בדבר שכן הוא. השני לא לבד שיצא זכאי בדינו, עפ"י מדת רחמים, אלא שזכה בהענקה מצד הממשלה, שע"י גנבתו הציל נפש תמימה ממות, כי הראה בראיות גמורות וברורות, שחברו הכין קנה רובה זה, לירות הלילה בלב אויבו, ולהרגהו, לנקום בזה נקמתו ממנו, על אשר עכב על ידו תאותו. השלישי נדון בעונש חמור כדין המפורש בגנב שגונב להרויח ממון ולהתעשר. ועל דרך זה ראוי וחובה לדון כל מעשה בני אדם כה וכה, ולהפוך כל ענין לכאן ולכאן, צדקת ורשעת כל איש תמד רק בדעת

השופט אותן בצדק. וידע לכון שהן באות או מצד הרגל וחנוך, שלא נשתנו משום סבה ברבות הימים, או מצד חיובו או רצונו לעשות רצון אשתו שהורגלה בדרך זה, או מאשר היותו חפץ להיות למופת לבניו, או מצד היותו רוצה לצאת ידי חובת הבריות, שלא להיות בעיני חבריו כיוצא מן הכלל, או מצד אמונתו

הפשוטה והתמימה שרצונו של המקום בכך.

קצרים וקצרים הם הדברים הנאמרים מפי חז"ל בדבר זה "כבדהו וחשדהו" הרשו או צוו אותנו לכבד האיש בכבוד הראוי לו ולהזהר מכל הקלה בכבודו, ומחויבים אנחנו בכל זה לחשוד אותו בכל דבר עברה. להיות נזהר בכסף וכלים שלא יגנבם. להזהר ממנו בנשותינו בבנותינו פן יתן בהן עינו. וכדומה מהעברות המצויות.

וגם זה יש לך לדעת שיש אדם שהריגת הזבוב קשה עליו מפני רכות לבו, ויש גבור מלחמה ששפיכת עשרת אלפים אנשים מאנשי חילו אינה נחשבת אצלו לכלום כנגד נצחון מלחמתו. גם זאת צא וחשוב שרוב בני אדם אינם שמחים כ"כ בעשית מצוה הבאה לפרקים, כמו ישיבת סוכה נטילת לולב בימי הסכות, כמו שהם שמחים בהתבשרם כי זכו בגורלם סך מסוים מממון. ולא יתאבלו כ"כ על חורבן הבית ופזור האומה, כמו שיתאבלו כשרואים נשותיהם או בניהם גוססים ונוטים למות. גם זאת אינך צריך להעלים עין ממנה, כי אף בשעת שמחה של מצוה, אין השמחה נכנסת אל הלב מעצמה ומאליה, כ"א ע"י התעוררות וסיוע דברים חמריים, ד"מ ביום שמחת תורה ובסעודת פורים, איש הישראלי מחויב לשתות מעט יותר מהשיעור הראוי, מהמשקים המשכרים אותו ומבלבלים דעתו, ולהכניס הצער בלבו, ביום ת"ב ע"י צום וקריאת מגלת איכה בנגינת עצב, וע"י ישיבתו יחף על הארץ. וכל זה יען שהאדם מחובר מחומר וצורה מגוף ונפש, ועניני הגוף והחומר, נוגעים בו יותר הרבה מעניני וממחסורי הנפש והצורה, כמו שרואות עינינו, שיוכל האדם להתקים ולהיות כמה וכמה ימים רצופים, בלי שיניח תפילין ויתעטף בציצית, מה שא"א לו בלא אכילה ושתיה ושינה, וירגיש כאב יותר אם יוכה מכות נאמנות, משירגיש בבטולו איזו מצוה, או אף משיעבור עברה. הכלל בזה, שכל ענויים הגשמיים, קשים וכבדים על האדם לשאת ולסבול אותם מענויים הרוחניים. (אם לא בדרך זרות ומקרים רחוקים) וחז"ל אמרו מפורש, קשים מזונותיו של אדם יותר מקריעת ים סוף, והעניות שקולה כנגד כל היסורים. ונפשינו יודעת מאד, כמה קלים תורות ההתבוננות על הדר הבריאה, וההתפעלות לאהבה ולירא את השם הנכבד. ואין קושי וענוי כלל לשבות בימי השבתות והמועדים, להתעטף בציצית ולהניח תפלין יום יום, וקביעת מזוזות בבתינו פעם אחת לכמה שנים, לקיחת האתרוג והלולב והישיבה בסוכות בימי החג, ואכילת מצה בלילי פסחים הראשונים, להמנע מאכילת בשר חזיר וחיות טמאות ועופות ודגים טמאים, שאין יצרו של אדם ותאותו רודפים אחריהם כ"כ, ואין העצלות עוצרת על האדם ומעכבתו, מלהדליק נרות בלילי חנוכה ומקריאת המגלה ביום הפורים, ומליטול ידיו קודם שיסעוד, ומלברך ברהמ"ז לאחר הסעודה וכדומה. אין תאותו של אדם דוחקו ומעכבתו, מלקים הדברים האלה, אבל הדברים הקשים והכבדים בדת הם מה שנוגעים למדות, כמו להתרחק מגאוה, מכעס, מנקמה, משנאה, מקנאה, מלילך רכיל, מגלות סוד וכדומה. שיצרו של אדם כרוך ולפוף או רודף אחריהן, אבל לראבון לבנו אנחנו רואים, שהמעט מן המעט שתעלה התורה בידינו, ומצות ה' לא תפריענו עפ"י רוב מהן, הלא תראה שרוב ב"א אפילו מהצדיקים והחסידים שבכל דקדוקי מצות הם נזהרים אפילו כחוט השערה, מלאים גלולים אלה, מבזים חבריהם ומלבינים פניהם, הולכים רכיל כועסים וקצפים, מקפידים על דברים קטנים, רואים אנחנו אנשים, שלא יעלה על לבנו לחשוד אותם, שיתאספו ביחד ויאכלו בשר חזיר בבית התפלה, מפני שנחשבה אכילה כזו לעבירה גדולה ולחטא עצום, אינם בושים לעשות אגודות אגודות ויושבים ודורשים אגדות של דופי על כמה מאחיהם וחבריהם, אנשים שכמותם, ומוציאים לעז ושקרים עליהם שלא היו ונבראו, ומוציאים שם רע על אנשים תמימים וישרים, מפני איזו טינא שיש בלבם עליהם, ולכן קרוב לגזור שההתרחקות מהמדות הרעות, הרבה גורמים יש לזה אם מצד חכמת המוסר המשותפת לכל בני אדם, כמאמין כאינו מאמין. ופעמים הרבה טבעו של אדם גורם לזה, ויש שחנוכו

מנעוריו פעל על לבו, עד שאין לאמונה חלק בזה. שו לנגד עיניך, איש אחד מחבריך, עומד ומתהלל ברבים, או מהלל את חברו הידוע לך, שרחוק הוא מזלילה ומסביאה, איננו שטוף בזמה, שונא הריב והמחלוקת, בורח מפני הכבוד, איננו רודף אחרי הממון, מרחיק כל חנף ותהלה, ותראה איש אחר עומד כנגדו ושואל אותו, מה תתהלל או תהלל אתה הנעדר מהויות העולם, ולמה לא תדע כי כל בני אדם, או רובם לפחות, אינם זוללים וסובאים, אוכלים רק לשבור רעבונם, ושותים רק לרוות צמאונם, לא ישנו באשה זרה, ולא ישתו מים חיים כ"א מבאר חפרו להם, הזמן לא הביאהו לידי נסיון, ולכן לא ירדוף אחרי הממון, לא ירדוף אחר הכבוד, כי ראהו בורח ממנו, שונא הוא המחלוקת, כי יודע הוא שאין טובה באה ממנה. ירחיק את עצמו מכל חנף ותהלה, אך למראה עינים לבד, אבל בחבו ובסתרי לבו, יתן להם מקום רחב ידים, ומשכיח את עצמו, כי שקר וכזב מלאה ימין החונף. ומימינו יעמוד השטן לשטנו, ויאמר לו בפה מלא, דבריך אין אמון בם, טפלת שקר על כזב, ותהלל עצמך או את פלוני בשוא ובמה שאין בו. יודעים כל יודעיו כי לא על הלחם לבדו יחיה, ולא מים במשורה בלבד ישתה, כי גם בשר ודגים גם מעדנים וממתקים לא ימנע מפיהו, גם יין ושכר ישתה וירוה בהיות לאל ידו, ומשמאלו תשמענה אזניך, קול בנחת נשמע קורא אליו, מפריג אתה בשבח ובתהלה, שאין בהם שום ריח מצוה והנאה רוחנית, יודע אתה כמני, שהתבל כולה וכל אשר בה בית חתונה הוא. אכול מהרה בחפזה, שתה מהרה בחפזה, כי בני אדם כעשב השדה הם, אלה ינצו ואלה יבולו, ואל תדאג דאגת מחר כי לא תדע מה ילד יום. אין בשאול תענוג ואין למות התמהמה (דברי ב"ם התלמוד) וכה יעמוד המהלל נבוך, ולא ידע אל מי משלשתם יסנה, כי אחרי העיון כלם צודקים כמעט.

אליעזר צבי הכהן צוויפעל.

בר נזירא

בר נזירה נזכר איזה פעמים בירושלמי ומדרשים. רק על הרוב נשתבשה הנוסחא הנכונה כמו בירושלמי ברכות (פ"ב ה"א) לוי בר נזירה אמר כל האומר שמועה משם אומרה כו', וצ"ל [רבי] לוי [בשם] בר נזירה אמר. ובשקלים (פ"ב ה"ו) הגי' בד"ז שמעון בר נזירה והשם "שמעון" נשתרבב לשם בטעות מהבבלי יבמות (צז.) עי' להלן. ובמ"ק (פ"ג ה"ח) הגי' בר טירה וצ"ל בר נזירה. ובפסיקתא רבתי (פכ"ג ס"ו) ר' לוי בשם בר נזירה אמר ל"ו שעות שמשה אותה אורה ובירושלמי ברכות (פ"ח ה"ה) הגי' בד"ז בטעות ר' לוי בשם ר' בזירה ובמדרש ב"ר (פי"ב) הגי' בשם ר' זעירא ושם (פפ"ב) הגי' בשם רבי נזירה. ובשוחר טוב (מזמור צ"ב) הגי' ר' לוי בר נזירה. ובכל המקומות האלה צ"ל "ר' לוי בשם בר נזירה" כמו שהוא לנכון בפסיקתא רבתי. ורבי לוי היה תלמידו של בר נזירה ומסר המאמרים האלה בשמו. והנה בבבלי לא נזכר בר נזירה בשום מקום. אולם מצאתי כי בר נזירה הוא רבי שמעון נזירה הנזכר איזה פעמים בבבלי וגם בירושלמי ומדרשים, כי מאמרו של בר נזירה "כל האומר דבר בשם אומרו" הנזכר מובא גם בבבלי יבמות (צז.) ובכורות (לא: בע"י שם), ושם נאמר דבר זה על שם רבי שמעון נזירה. ומאמריו של רבי שמעון נזירה מובאים עוד בבבלי שבת (לג:) ושם (נד:) ובירושלמי שבת (פ"ב ה"ג) ובפסיקתא (דדברי ירמיה) ובתנחומא

החדש (בראשית סי' ה', כגי' הילקוט שמואל רמז קס"א). והוא חי בדור השני לאמוראים שבא"י, ורבי סימון (שהוא ר' שמעון בן פזי כמו שהוכחתי בתולדותיו אשר אתי בכתובים) אמר בשמו (ירושלמי שבת שם). ונקרא ר"ש נזירה ע"ש מקומו, או "נזירה" כינוי שם הוא כמו "ר' שמעון חסידא" *) "ר' אבא חסידא" וכדומה. — והר"ר זכריה פרענקיל בס' מבוא הירושלמי שסע את האמורא הזה לחמשה, ועשה ממנו חמשה חכמים שונים: א) רבי נזירה. ב) בר נזירה. ג) לוי בר נזירה. ד) רבי שמעון בר נזירה (עיי"ש דס"ח ע"א). ה) בר טירה (שם ד"ע ע"א).

דינאבורג י"ז כסליו תרמ"ז.

יחיאל מיכל כהנא

י"ד הערות

א) בספר מלחמת מלוס לר"ם דוכמן (נדפס בפ"ר ה"ל קנ"ח. ומ"ה לפסיל תרכ"ז) כתב שם ע"ל וז"ל: לדה"ר הוליד בק"ל שנה שהיה פרום מאשתו שדין וכוותה. שהכוונה בזה על בניה שהיתה מהוגנים". הקדימו בזה הכרע המורים בנשואי מלת "בלום" ע"ש. ובדרך לגג ים להעיר כי לפניו היה הנוסחא בעקבא: בכל המקום לפר מזכיר לת שמי (שמות כ' כ"ג) "מזכיר". וזו תניא דמסייעא להרב המוקר המלקי מהר"ן קרלמאלג נפ' מגס"ז (נהעדותיו הערה ג') ולא כדעת הח' לעיע"ר בהמגיד שהיה רגיעית.

ג) והקנ"ם פוקדן לחלפר. דבותיכו לומרים ים מהן יולדות שניס בנת לחת. וי"ל שפה בכרם לחת וי"ב בכרם לחת. וי"ל שפיס רבוח וכו' (תנחומא פקודי) הדרכן שלחכון דבר דברי הבאי וגוזמא גולמה ולחה בע"י שפרגים בזה. ולחה בשמות רבה ע"פ: וגב"י שרו ויפרלו הניח ג"כ דעות מלוקות בשפפר היובלות. לגבי שפפר פ' רבוח שפפר שבהיל ודמיוני כזה מלן דכיר שמיס? ולחה בשיר רבה ע"פ הבך יפה רעיתי: שעשה עם רבי שהיה יושב ודורם ושתמשם הלבוב. בקם לעורכן לומר ילדה לפה לחת שמלריס שפיס רבוח בכרם לחת וכו'. שקול כנגד פ' רבוח וכ"ה בשכלתא פ' בשלח. עכ"פ לפו רומים משה כי שפפר "פ' רבוח" היה לרז"ל כלי משחק לפעמים כמין חומר לעורר בהם לת החמון שפאתו. נדעתם כי בפה החמון תבקוף לדברים זרים ושפלים. ובזה זה ולמד על זה כי שפפר שפיס רבוח שנקט שתשמוח היה בידי הדורם כלי שפעושים להשלגת וגוזמא ודברו חכמיס בלשון הבאי ובמה"ז לקלהכעל מלחתי שמוכים לדברי (רמה בשער שתגדה).

ג) וכן לומר החכם רבוי העובר מזיק לנפש כרבוי הדם לגוף (רמ"ח על המורה פ' לו) ומשנו העתיק ג"ע משחה בלולה בפ' לפרשה עקב [ק' י"ב]. ובפלחת היה בעיני שלא התעורר בזה ידידי השנקר החוקר הגדול מהר"י רייפמלן ני"י לפר משחתו קב ונקי וע"כ כתב בתולדות הש"ב (המגיד ס"ק) כי לדעת השחה בלולה רבוי העובר וכו'. ונחמת נעלם טעיני הבדולח כי הוא עוד מלמר החכם בשכנר היעים כמונח בר"ח. ונחמת כל משכיל וגלוי עיניס יעלה מלמרים ויוגמלות כאלה למכניר בספר השחה בלולה לפר לקוחים מרמ"ח כי תורתו סגורה על ספתו וכ"ש התנוגתי כי העתיק ממנו שלה בלשה (בוכשטאבלך). וכ"ז בעלם שטוביגו) דמכיתי הח' רייפמלן. ומדי דברי מרבנו בחיי ע"פ על פסוק משיבת נפש כלומר משיבת נפש לפרשה (פ' נרלשית וכ"ם פ' לו) שממנו לקח הח' שעדעל בטערעו בהעדותיו לחוגת הלבנות (ד' ווין) ולא זכר לת שם רמ"ח ויסכתו! —

ד) לא נהניתי לפילו בלונע קטנה (כתונות ק"ד ח') התוספת כתבו על זה:

---

*) לו גם "פרום" כי לגיר גם פרום יתמר. —

דלמדינן מדכתיב עד שתדע מתפלל שיכבם תורה לתוך גופו יתפלל שלא יכבוהו מעדנים לתוך גופו עכ"ל. הגהות ר"י נראין לי שהעיר עקור דברי המדרש. אבל נחמת הוא מדכתיב ערוך נחמה דצ"ל פרק כ"ו. ודלא יקשו ותתחזק רוחו תת"ל.

ס) למען דורשי רשומות ומתגיעי קדמוניות הגני להעירם על שני דברים נצחוני הגר"א ז"ל ניו"ל. ל'). מ"ש הגר"א שיטן קע"ט על הרמב"ם: הפלוסופיא התורה הטעתו וכו' עד נעל השמע, נחמת כתוב כדברים האל נכתי"ק שאר נמלא נכתי" הגביר החכ"ב ר"ם נוקעדמען ז"ל ממהליב. [ולחכם שמעו ע"מ הנדפס בקריס נאמנה המעיד כי המעתיק מזוף]. ג' מ"ש בנדפס בגילוריו שיטן רס"ה: ויש שאין מניחין להיות שברק לאד שני פעמים וע"ז כתוב ולא רציתי לאד מפס שבאשר. נכתי" ליתא ושאר כלל. —

ו) הק' הגדול מהר"ל טוויפעל התעורר בספרו "מיניס ועוגב" על זרות לשון התפלה בת' אלהי גלוי: ובמעותיך תרדוף נפשי" כי פעל דרך לא יבוא בקשור עם בית. ונחמת מלתי מהגלית יקרים בם' מעורת המאור (למשנדרש שבת ת"ם) נוסחא מדויקת ויפה: ומחרי מלותיך נפשי תרדוף, וכ"ה בהוספות בספר תרדים. וכ"כ בד' יחזעפלף שכל"ג וכון.

ז) מלתי בעדרם חייב אדם לשנות עלמו בתפלה ע"פ שנאמר: כל עלמותי תאמרנה ה' מי כמוך. וכן מנהג המסידים (מעורת המאור ס' קי"ג) מי יתן מגיד לי מקור דברי העדרם הזה.

ח) לשת עוללי על אדמה נעמה תמות (כתובות קי"ל. ל'). תפסו לחות לשון המקרא (עמוס ז'). וכ"מ מאמרים למחות בתלמוד ומדרשים המעידים עד היכן שגו רז"ל בכתבי הקודש ומליצותיהם מתקה לחכם עד כי בכל עת מצוא השתדלו להבליע לחות לשון הכתובים בדרשותיהם והכני להעיר כעת על לחדים מפס לדוגמא. — אשר לא התעוררו זה נעלי תסופית המנקשים - קדמתי בנשף וכו' (כתובות קי"ח ב') לשון המקרא—תהלים קי"ט — כחרם לא תשמע וכאלם לא יפתח פיו [ויק"ר פ' כ"ט] — מתהלים — ומוליח דבה הוא בפיל [פסחים ג' ב' משלי י'] ח"ל לא נניח תכני [ויק"ר פ"ק. עמוס ז'] . לב יודע מרת נפשו [שם פכ"ו. משלי י"ד]. אמר הקב"ה אשר נשבעתי נאפי. [ויק"ר פל"ב. תהלים ל"ה] והקב"ה לוכד תכמים בערמם [נמדבר רבה כ"ט. חיוב ה' י"ב] . ונמאמרי הגדול "כנור תכמים" [אשר אתי נכתובים] תאכלתי בזה . —

ט) "ואליהו מקריב נפשו לימות הגשם ? ח"ר שמלאי הקב"ה אמר לו שנאמר נדברך עשיתי" עכ"ל. (ויק"ר פכ"ג) וז"ל הגדל"ל ירושלמי תענית פ"ג ה"ח וקה"ר פ"ב פי"ז ע"ש שים נשם ט"ם ע"כ. יש להעיר כי המאמר הזה נשנה עוד בירושלמי מגילה פ"ג פי"ח . נמ"ר פי"ד. תנחומא נשא. שמואל רבתי פי"ב. ילקוט מלכים. ונחמת לדק הרד"ל וקלא של השערים כי נגמ"ר פי"ד אין זכר למלת "דבורה" שנדקרה בכ"מ הללו נטעות. ונחמת מויק"ר נראה שעליל כדבריו. והגהות רל"ח — אשר דבריו חיות הגם — נספרו מנוח התלמוד [ט"ו ו'.] וכ"ה בהגהותיו לס"ם ווין [ב"מ כ"ה ו'.] נגם לו כמו רעים מגדל הפורח נאויר נאמרו שם: כולכן גדרא ר' שמלאי דבירא ע"ם מאמרו הל"ל שדרש ע"ק ובדרך עשיתי. ונמחכ"ת היא השערה כוזבת. וכן נמשכו אחרי טעותו זזה גדולי חכמי עמנו הגהות ר"ז פרלנקעל נם, מנוח לתלמוד ירושלמי (קכ"ז ו') ומשב ג"כ ר"ם דבורה ונשמך ע"ש בירושלמי פי"ח ה"ג ע"ש . ודלא נשדר הדורות ערך ר' שמלאי שכתב כי תיבת דבורה ליננה תואר לר"ם רק פרושו שהקב"ה אמר לו שע"ם הדבור עשה מה שעשה. וכ"ה נהריף נשדרש שוח"ט מזמור כ"ז: הקב"ה אמר ליט. וכ"ה נוסחת הילקוט (ח"א רמז תקע"ט . ח"ב רמז רי"ך). ומעיני החכם המעיד לרחות רחזעטאהל נעלם כל זה (רלה הכרמל החדשי תרכ"ח חוברת ג'.) והמאמר הזה יורנו למדי עד כמה חנו לריכים להיות מתונים בהשערותינו. חכמים ומנקרים הזהרו בדבריכם ! . —

י) ודלכ שהיה חוטא ומחפרנם מן העליה (עכ"ל רב"ח שער הפרישות פ"ה) גם הרמב"ם נם, (הלכות ת"ת פ"ח ה"ט) כתב: גדולי חכמי ישראל הי' מהן חוטבי עלים ושואבי מים ע"ם. וכתב ע"ז הכסף משנה: חוטבי עלים כגון הלל (נשא נסמך על דברי רב"ח שהוא הרמבון שהזכיר זה לפ"ר) ועוד היום אין לים יודע מקור המאמר בתלמוד שיהיה כתוב שפורש שהלל היה חוטב עלים כי (ביומא ל"ה ב') אין זכר לזה כלל. וביותר יפלא בעיני על הגהון נעל תפלרת ישראל שכתב נהגות פ"ח ח"ל: וכן מניאו להלל קודם

שנתמנה לנשיא שהיה חוטא עליה ושומא מיס ולא הודיע ע"ע כמצוות נמדבים עכ"ל. מי יתן ונגיד לי פסר הדברים הללו ואולי היה כתוב נמדרשים הנאבדים. ולפיזי מקרוב כי גם הם' סלונקי התעורר נמקנת דנרי (נם' למהם"ל ואלשוית תר"ל) ע"ם:

יח) לא יקשה נעיניך נשלחך לותו כי משה שכר שכיר וגו' (דנרים ט"ו י"ח). הרשנ"ם כתב ע"ז וז"ל: ויש משים משה שכר שכיר שם שנים לפי שפתח שכיר שלש שנים כלכתיב: נשלש שנים כשני שכיר ונקלה כנוד מועד (יעשיה ט"ז) גם זה הנל וכו' עכ"ל. למהם דמה הרשנ"ם נשמי ידיו לת הניאור הזה מסר גם הרחנ"ע וכן נעלי התו' נאלו גו, ולה (קדושין מ"ז ת') נתוס' ד"ה חלה ע"ש. ויש להעיר כי כ"ז נעלם מעיני ה' דוד לוריא (נהכוכנים ח"ל ווילנא תרכ"ה) כי הניא הפירוש נשמו ולא זכר לת הרחנ"ע ונעלי התוספות שהקדימוהו זה ואין כל מדם תחת השמש! —

יט) השנק תעניק לו וגו' וזכרת כי עבד היית וגו' (דנרים ט"ו י"ד ט"ו). רש"י כתב ע"ז: וזכרת כי עבד היית והענקתי ומניתי לך, מניזת מלרים וניזת היס לך לתת השנק ומנה לו עכ"ל. נאמת דנרי רש"י כוננים מהספרי פסקא ק"ך וז"ל: השנקתי ומניתי לך לף לתת השנק ומנה לו. מה נמלרים נתתי לך נרוחב יד וכו'. ואנדותים נירקרק חרוץ זו זהב היס ע"ש. וכ"ה נפסקתא זוטרתי לר"ע ז"ל. ולהכס תמה על רש"י הנ' נעל פרשת דרכים נדרשו נש"ה (דרוש תימני דרך מלרים) נאמרו כי דנרי רש"י מתוימים נעיניו ישן כי המה נגד הגמרא נקדושין. ומכח נמאכ"ת כי רניט רש"י לינט פסקן נגמוריו. ולא לתכס נקרא נפי הקדמונים נשם פרשנדתא. ודנריו זה ממקום קדום יהלוכון כי הספרי היה לו למעין חייס. ומי יודע אולי נוסחא אחרת מוטעת היה לפני נעל פרשת דרכים נספרי —.

יג) זכרות לשנת כל מקדם שניעי כרחוי לו כל שומר שנת כדת מחללו. הגאון הרד"ל ז"ל נפרושו לפסקתא רנתי (כת"י יקר *) ונפלא) כתב ע"ז וז"ל כי כוונתו כי מקדם שניעי כרחוי לו הוא המהלך נמדבר ויס ולילו יודע לימת שנת שלילו שומר שנת כדת מחללו רק מקדם (נקדמת ומנדלתא) שניעי (ולילו יודע שם הוא שנת ממש) כרחוי לו — לפי מקומו ומעמו — וניסוד הוא. השומר שנת כדת מחללו. שנת ממש, מחללו, שנשמר מכל מלאכה — ואמר שניסס שכרן הרנה מאד לכל לאחד ע"פ פעלו (לפי מעשהו) חיים על מחנהו — זה השומע שנת נניתו — ואיש על דגלו — המוסע נדרך על דגלו — כניס — והוא כפתור ופרח!

יד) לא לחיים מוטב טוב ממוקדי קדמוניות והנני להניא פרפרת נאה מאד העתקתי מכתבי הגאון רד"ל נאחרונה הגדול על הערוך (עודנו נכת"י) כי תורת חמת היתה נפיהו ויפי דוד לכל דרכיו משכיל וזאת זה מלאתי נדברו מהילמדנו וז"ל שם: הילמדנו היה לפני נעל הערוך על כל ה' חומשי תורה והעתיקים המוצאים ממנו נם' שמות נמלים רומס נכולם נספר הרנה לפ' שמות שלפניהו ומאר הוא מהילמדנו כמ"ש נע"ז נכ"ד. וכן נמלים רומס גם נם' התחומות שלפניהו מאר הוא נספר הכ"ל מהילמדנו ג"כ. ונפרט נחיזה דנרים שקלהו נרנה שלפניהו. כמו נמדני יתרו, תרומה, תלוה, תשא, ויקהל פקודי, ומעלה ג"כ מקומות שלין נמלים נתחומות שלפניהו רק נרנה. ונפרט נמדני נשלח שקלהו התחומות וחומיפו זו מלמון המכלתא וכמ"ש גם הלות למת נהנהותיו. ונספר נרחנים כמעט לין גם לחד מהמחברים שהוצאו נעריכת נשם: ילמדנו שמוצאו נתחומות שלפניהו נמקומם ומכמ"כ נרנה. וכן גם נמדנר (מאר שם הרנה והתחומות טרם נלמדנם

*) למנגת לב כל מכיל ומוקיר תכמת תכמיו, עוד לא זכו כת"י הגאון רד"ל הרנים שהניח מחריו לנרכה לנאת לאור והנה למעלת תת"י ידידי ומניזי המח"ג המעקל הנפלא כש"ת שמואל לוריא נקרילעטו (עיר מגורי). ומכי נכנדים מפרניו מלא המס.

(א) נאור נדול על הערוך. (ב) על פסיקתא רנתי. (ג) נאורים על התו"ך נדרך הפשט.
(ד) הנהות על הילקוטים. (ה) ניאור יקר על מדרש משלי ותהלים. (ו) על תלמוד.
ועוד כי"ב. ומי יתן והעיר ה' לת לנות תנכת נפיהו ונרכה ישלו מאת מענה מלפני קדש המחנן נאור ומחם.

ממם בכל הספר) ובפ' ויקרא נמצאו הרבה מאמרים שמצינו בהם הילמדנו גם בתמורה אך לא כלם. לפי הנראה בתמורה שלפנינו ערוב דברים מהילמדנו ותמורה יחד. ובפ' דברים הנה בקדרי דברים נמצאו מצינו מאמרים מהמובאים בערוך בתמורה שלנו ובשאר קדרים אף אחד מהן לא יצא ומדרש התמורה לא הזכיר הערוך בשום מקום כנראה לא היה לפניו. [ואלופינו לפני רש"י ורמב"ן והבחיי שהיה לפניהם התמורה ולא הילמדנו] רק לפני הרמב"ן היה כבר הילמדנו מן ספר שמות ומקובר עם הרבות כמו לפנינו. וכן לפני תלמידו הרשב"ם. הרוקח, הגיה מאמרים מהמדרש "ויכולו" שמצא בהם "ילמדנו". הילקוט מצינו הרבה את הילמדנו בספרי בראשית במדבר דברים. ומה שמצינו ומעתיק ממנו לא נמצא בדפוס ותמורה שלנו. והוא מצינו התמורה בפ"ע בספרים אלו. ובפ' שמות אין זכר להילמדנו רק הרבה שהוא הילמדנו כמש"כ. ונגד זה מצינו התמורה בפ' הכ"ל אשר כמעט רוב המאמרים שהגיה מהתמורה אין נמצאים בהתמורה שלנו מפני שהוא ג"כ: הילמדנו. וכמו שלימתי והערותי על כ"ה בהגהותי בפ"ד על הילקוט (גם הנה בכתובים). ובפ' ויקרא ג"כ כמדומני, אין מצינו הילקוט הילמדנו בהם מקום רק התמורה. עכ"ל הרד"ל בפרושו על הערוך. הפוך זה קורא מעכיל כי גלה הגאון לדרעיה ונפל נהורא. --

קריצעוו (פלך מאהליב) מנחם וויטקינד

דברי אליעזר

פירוש בדברי הערוך ערך רב א' אשר רבים נלאו למצוא פתרונו

אמר רחבה אמר רבי יהודה הר הבית סטיו כפול היה. פי'. הוה מספקא ליה (לרחבה) אי (שמעה משום רב יהודה או משום רבי יהודה) והיה (רחבה) מדקדק שלא יחליף השמועות והי' שונה רבי. ואמר רבינו (האי גאון) יחי' לעד אינו (לא נוכל לומר) כן (על רחבה) אלו היה אומר (רחבה) רבי (כדי שלא יחליף השמועות) לא היה אומר לא רב (על רבי) ולא רבי (על רב כי דברי רחבה היה בדקדוק עצום) ואינו מלה (ר"ת מלשון הש"ס) כלל (לפרש כן על רחבה ור"ח תפיש בלשונו הטהור את דברי חכמים שלשונם משולשים עראי"ש יומא פ"ח סי' כ"ח) ואינו אומר (בעל הפירוש שפירש כדי שלא יחליף השמועות) טעם (הספק שהיה לו לרחבה כי לאדם אשר כל דבריו נאמרו במשקל מצומצם כאשר יקרה לפעמים ספק בלישניה צריך להכותב דבריו לפרש מה אירע לו לבעל המאמר) ולא כבוד לו לומר (על המתואר בתואר קטן לתוארו בתואר גדול ע' בעקדה שער . . . ובפ' חסדי אבות על ספר חסידים סי' ט"ו) וכך אמר רבינו (האי גאון) יחי לעד כי רחבה לא ראה רבי יהודה מעולם אלא רב יהודה (ומה שמוזכר בדברי רחבה רבי יהודה) וסופר טעה (לכתוב בדברי רחבה רבי יהודה) וראו הגאונים בזמן הזה (של רחבה) שאין באותו הדור רבי (יהודה אחר) ואמר (רחבה בעבור שאין כאן ספק כשיאמר רבי) כך (רבי) עכ"ל הערוך. ומעתה תפלת הגאון בעל סדה"ד (ח"ב סתו"א אות ר' שכתב לא הבנתי דבריו ואולי יש איזה טעות סופר והעתקתי כמו שהוא ומי שלבו שלם יתקנו) וישא ברכה. —

מנחם אליעזר מאהלער

באורי מקרא

מאת

בעריש גאלדענבערג

תהלים מזמור כ"ג. מובא על פסוק הגדול בעת לרתו עת נקוד הפלפתים עיניו ויהי לנגע ולקלס כאשר ירגזון הפסוקים ז', ח', ט'. פסוק י"ד ו"ל ירמוז על היותו מיד מצטן ממנו. פסוק י"ג על מלחמת סהיה לו עם מדיני בשן סהיה מז כל גבור ומכסה את כחו בסם ומסתמא גם הוא נכה כמו בסם לף שלא מכר בפירוש בכתוב ואולי היה קנאה לשלם. פסוק י"ד על החפקו עם הארי ודמז על פופטים ט"ו — ה', ו'. פסוק ט"ו וט"ז מובאים על המסופר פופטים ט"ו פסוק י"ח ו"ל מלמחמו. פסוק י"ז, י"ח ו"ט מובאים על עת היותו מסובב מפלפתים מרעיו סהיו עמו בעת תחומתו ואומר כאשר קפרתי להם כל עלמותי ותוקפי ואיך נלחמתי עם הארי ואין בידי מלחמם מכ"ז כ"ל בידי ורגלי הכרעתיהו והפלתיהו ארלה מז הביטו אלי בגוז וקיקלון ובמחבואם כבר חלקו ל"ע בגדי קפקתי להם: שלשים חליפות בגדים ושלשים סדינים בחכמי סם ידעו. פסוק ל' בחקום סמדבר מכל יוכדי עפר יכלול גם ל"ע לאשר כבר גמר לומר בלבו להמית נפשו עם פלפתים ול"כ הוא הוא לאשר לף חייס לת נפשו. פסוק ל"ל לומר על עלמו סהוא יחוש בלף זרע כי זרע האמת הוא לכל ד' לותו לאשר יעבוד לותו כי המעשים יקופרו לד' תמורת דור והמה ר"ל המעש"ע יבואו ויגידו לדקת ד' לעם נולד ודומה ל"כ כמו סהסתיר לחביו זרע, כי מעשיהן של צדיקים הן הן תולדותיהן.

מזמור ע"ח ג"כ על שמשון. פסוק ו' ממעי אמי אתה גוזי ר"ל הוא האדון לאשר הקדים לו לת כזר רלשו להיותו מזיר וקך הוא יתיר לו הגיזה. פסוק ז' כמופת הייתי לרבים ר"ל בגבורתו ועוסם ידו להלחם מול לויבי ד'. פסוק ט' אל תסליכני לעת זקנה ככלות כחי אל תעזבני, מבואר מאליו. פסוק ט"ז חבוא בגבורות מובן מאליו שאין כחו אלא בגבורתו שפעל ועשה לכבוד ד' להמית לויבי ד'. פסוק י"ז למדתני מנעורי ר"ל להגיד על לויבין. ומתפלל אל תעזבני עד תגיד זרועך לדור לכל יבוא בגבורתך, וגם לאחר מיתת ל"ע עם פלפתים כאשר גמר בלבו יקיד ד' ויעלהו מתהומות הארץ ויקייהו לפ"כ תרב גדולתו מאשר היה לפניס ופפתיו תרגעם לו על סדותו לת נפשו.

מזמור ע"ג חובר בעת שבת שלמה על כפל מלוכה בחיי חניו. פסוק ד' יאמר שמעו יפפוץ בלדק (ניט מילדע) והעושקים ידכא ניד חזקה זרזיף הארץ כלומר פניס הארץ (מן מרזפתא בתלמוד) והוא כנוי על שלמה חולם על עניי ארלו שהם עמו יפול ויכד הפניס ההוא כ"כ לשלו ובנחת כמו שיכד המטר על גזת הגאר וכרביבים והכוונה שיהיס עליהם עין חמלה לפילו בריבותם זע"ז. פסוק ה' הוא כמו מאחר מובטח ומובס על העושקים שהם ייכלו לותו תעיד. פסוק י"ז יהי שמו לעולם כ"ל בניו שהם לותזי שמו יתברכו כדגי הים (יום מן נון כמו מן דג וילגו לרוב) פסוק כ' כלו תפלות דוד בן ישי כ"ל פרטי התפלות הכלולות בזה המזמור כי כמעט כל פסוק תפלה מיוחדת.

מזמור ק"י מובר מסתבר לאחד לאשר שם דבריו בפי יהוידע הכהן בעת הושיבו לת יהואיהו על כפא חניו. פסוק ו' לאדוני מובא על יהואיהו. פסוק ג' יאמר לעמך כלומר לעם של יהואיהו והוא יהוידע. נדבות חסר הנסמך והרחוי: גם נדבות (לך) ניום

חילך (עמדו) בהררי קודש כלומר על הר סיני. וכן לך טל ילדותך מרחם השחר, מוסב על מה שאמרו שבת פ"ח ת"ר יהושע בן לוי כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה יצאה נשמתן של ישראל, נפשי יצאה בדברו ואחר שבדבור רשמון יצאה נשמתן דבור שני למיך קבלוהו? הוריד טל שעתיד להחיות בו את המתים והחיה לותם שנאמר גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה וכוננתה. פסוק ד' יאמר יהודע כי ד' נשבע לו (ונודאי לא יחסר) לאמר. אתה (כלומר יהודע) כהן לעולם (כי משמעת היו לו מערערים על כהונתו לאחרי אשר נכנס בעובי הקורה של הפילטיק והוריד מכבש והוסיף על הכבש החיים אשר יש בעיניו) ות"ל שד' נשבע לי שיקיים הכהונה בידי הוא על ווי שלי ועל דברתי אתה יחסיהו מלכי לדק כלומר מלך על ירושלים. ועתה חוזר לקורות מקדם והולך ופורט שניתי דוד מזיו ר"ל רמז הדינמטיט ממן שפי"ת על ימינו של דוד מלכים ניום חפו וזה היה נחרושת הגוים ושם דן דינם למות והיה המקום חרושת הגוים מלא גוויות ונאלץ רבה ממן רמז ואחרי אשר כבש את עיר המים ושתה מנחלי הדרך הרים רמז כלומר נתז רמז המלך ויהרגהו. כמו יפץ פרעה את רמשך מעליך. וכן עתה ממן רמז עתליה ונהרגה.

מזמור ס"ח תובר ג"כ על יחסיהו ושוסס נפיון. פסוק ו' יפוצו לויניו מוסב על כיעת עתליה וכן פסוק ג' יאבדו רשעים, ולדיקים ישמחו יעלזו על כיעת יחסיהו. פסוק ו' מזי יתומים על עניו כי היה יתום מאביו, ודין אלמנות על אמו. פסוק ז' מושיב יחידים ביתה כאמת שהיו עקרים ונתברכו בבנים וכן יתברך הוא ג"כ לעפ"י שהוא עתה כערער בערבה. מוליך אסירים ממלרים שהיו מזויינים רק בכיסוי ופלך כי רומסי טיט ושומר לא אמרו ידיעם להחזיק כלי קרב, אך ורק הסוררים שם דור המדבר שכלו לחיות במדבר ובניהם רמו את ארץ הטובה. פסוק ח' יקפר מהמעמד הנשחר על הר סיני ומספר והולך פסוק ט' שהיה רעש ושמים נטפו מים וזה היה (פסוק י') גשם נדבות אשר נטף אלהים לנחלתו את נא העם אשר יצא בפנו בדברו כמו שאמרו שבת פ"ח המוציא לפועלה, והחולה שלך כלומר החולים מחמת מרדת הקודם בהמעמד הגורל והרואים הוא כוכן על רגלם לבל יעוטו מרוב חולשה וזה היה ע"י גשם נדבות ועל שם תחיים שהניף עליהם ויתורגם לפ"ז נחלתך דייגע ערקלאנקטע ונלאה תוכ דיא ערמאטטע תחיים כוננתה האלטע דוא לויפגעריכטעט. פסוק י"ל. חיתך כמו ויאספו פלשתים לחיה כלו', מחנה שלך וחם מחנה ישראל ומפרש תמ"ך ישנו נם כלומר החכמים אשר יסדו בהחיות הנן כלומר המחנות, תכין כלומר החייתה והעמדתם על רגלם אתה חלים נטובך לעניים תעיר. ע"כ מוסב על המעמד הגורל. ון פסוק י"ג רומז על מאורע אחר והוא כלחון שתי נפי חיל על ישראל והן דבורה ויעל. ומספר לדבי יתן לומר כלומר נתן לו השבחות (כלומר דבורה שהיתה מנשרת לברק כי יגבר חיל על לויבי ד' וכולל עמה גם יעל שעפ"י שהיא לא היתה מנשרת בכ"ז היתה יודע מכון עמה להציל הנשורה טובה הלזו על ישראל) נצח רב (של ישראל) ידודון וגם ידודון מלכי נצחות של ישראל זיל וועדען חיין נאהלרייבעם העער לוב דיא פיהרער דער העערע אין דיא פלוכע יגענן. וגות בית כלומר אשר ויא דבורה תחלק שלל ליסראל (אפילו לאותן שישבו בין המשפתים ולא יכלו למלחמה) ומה הוא השלל שתחלק לבאו"א כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ והוא היה עדי שנשאו נעקום תפלין. עדי כזה היתה הכלה נושאת ביום חופתה שם"ם ת' תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף ר"ל תורים וגבי יונה מזהב מחורר נקודות הכסף ועוד ניתי התלמוד מוזכר כנפי יונה נמעשה דתליסע נעל כנפים

ועוד יומא דהבנה. ומעמד הר סיני שכתוב בריה עם הקב"ה להיות כביכול את זוגו נתן להם זה העדי למתנה כמו בלבה ואחר שחטאו בעגל ועלובה כלה שזיכתה תחת בעלה את הלוחות הטוב עדיך מעליך אחר שזכית מחתי. והתבונן על המילה העדי שנותנים הנשים בשדיתו על רחמן שנתרצה שתתרצה הוא ממש דומה לכפי יומא נקודות הכסף הם המרגליות ושברותיו ניקרקף תרון הן הסלסלות של זהב בשברותיהם. פסוק ט"ו מספר שתורע אחר שמשה אחת שהרגם את שניהם דהסלילים עליו פלח רכב ואמר: שפרם שדי כלומר את כפי יומא ר"ל שיתן ליומא (שהיא כנוי לשמש בכלל ובל"י הסומרת בן זוגה שפרט) פריסת כנפים שהוא העיקר שמשה העפיפה והמכוון שיתן לשמש התגברות ועשות כמו שכתן לשתי המשברות דכורה ויעל על תוכל השמש להסליע נחפוי הכסף שלה את המלכים ר"ל הרבוי מן שניעלך קמוך להר לעמון כמסופר שופטים ט', כ"ג. מלוכך לזה שמלת שלג בעלמו הגזרתה מן שלך על היריים והסלכה כי על מטר נופל מלת ירד ועל שלג לשון נפילה והסלכה: דעל שמעת פעלטו ו"ל תסלג כמו תשלך.

וספור המלחמות מן נמי שהיל דבורה ויעל והבורגת לשניעלך יען כי נמשפחתו היו נ"ל שתי נשים עתליה ושיזבל שהשיאו רעם לו ולכל ישראל היה כשבדן המשברות הלזה שעשו רב טובה לישראל. ואחרי שכר הפשיק העניו בחלחלות הלזה חזר לעניני הלחמה שכל סיני ואולי הזכירהו זו הר לעמון. ומעתה יאמר פסוק ט"ז מה יגדל ההבדל שבין הר הלהים זה סיני לבין הר בשן וכפל העניו הר גבוהים שהוא הר בשן ורמז לך מה שמלאו שהרים שחרים בעלי מומין הם מן לו גבן וחוזר ומפרש ביתר בחור פסוק י"ז למה תרצדון כלומר תרקדון למעוך מן בעיני הפי"ת ליכד עליהם ולא על סיני הלח הר ההוא כלומר הר סיני כבר ממך שלהים לשמתו וגם יבכון זו לעלח ולמה ר"ל תעמולו למעוך מן בעיני ד' מן כבר נפלה עליו הבחירה.

פסוק י"ח יאמר מן רכב שלהים כלומר מקום שמתו מן רבותים הרים ושלפים מן שעמון ר"ל הרים גבוהים בשנים ושוקים גבוהים (שמעון מן שן שלע) שכל ד' בחר לו בם כלומר בין ההרים שלה רק סיני בקודש.

פסוק י"ט יאמר שתם יה שלהים (הוא נושא לפעל עלית) עלית למרום לשכון שם שחרי שתר שבית לך שבי ולקחת מתנות שוכד הוא שהשא ערשבעדונגען גענשלכע בחדם כי בשעתו הגורל נלרפו שך הסוררים בשם. והמשל למלך שדיר שירד ממרום שמתו ושבי שבי ולקח מתנות מעם שתר הכריע ושח"כ עלה למרום שמתו. פסוק כ' יאמר ברוך שדני על היום הזה הנשא על היום שתר עמם עליהו עול תורה ומלות ומעתה יהיה לנו ליסורה תמיד. פסוק כ"ו יאמר כי זה שהל יהיה לנו תמיד של למשמרת שולם גם ירחמו נשפלת לורריהו ויתן להם תולחות ממחזיקיהם ויובלו למות וירמוז זה על מיתת עתליה שנשפטם ממחזיקים ונהרגה. פסוק כ"ג שך שלהים יעמן רשם חויניו קדקוד שער דעם נעשרעטען שייטעל כלומר רשם הנשים המנדלות שער, הנשים המתשלכות בשמיהן הן ביזבל ועתליה. פסוק כ"ג יאמר שדני שבשן שמיד כלומר שם יתחבח חויב ד' ניעבות הבשן שעשו רב טובה ליסראל. ושחרי שכר הפשיק העניו בחלחלות הלזה חזר לעניני הלחמה שכל סיני ואולי הזכירהו זו הר לעמון. ומעתה יאמר פסוק ט"ז מה יגדל ההבדל שבין הר הלהים זה סיני לבין הר בשן וכפל העניו הר גבוהים שהוא הר בשן ורמז לך מה שמלאו שהרים שחרים בעלי מומין הם מן לו גבן וחוזר ומפרש ביתר בחור פסוק י"ז למה תרצדון כלומר תרקדון למעוך מן בעיני הפי"ת ליכד עליהם ולא על סיני הלח הר ההוא כלומר הר סיני כבר ממך שלהים לשמתו וגם יבכון זו לעלח ולמה ר"ל תעמולו למעוך מן בעיני ד' מן כבר נפלה עליו הבחירה.

פסוק י"ח יאמר מן רכב שלהים כלומר מקום שמתו מן רבותים הרים ושלפים מן שעמון ר"ל הרים גבוהים בשנים ושוקים גבוהים (שמעון מן שן שלע) שכל ד' בחר לו בם כלומר בין ההרים שלה רק סיני בקודש.

פסוק י"ט יאמר שתם יה שלהים (הוא נושא לפעל עלית) עלית למרום לשכון שם שחרי שתר שבית לך שבי ולקחת מתנות שוכד הוא שהשא ערשבעדונגען גענשלכע בחדם כי בשעתו הגורל נלרפו שך הסוררים בשם. והמשל למלך שדיר שירד ממרום שמתו ושבי שבי ולקח מתנות מעם שתר הכריע ושח"כ עלה למרום שמתו. פסוק כ' יאמר ברוך שדני על היום הזה הנשא על היום שתר עמם עליהו עול תורה ומלות ומעתה יהיה לנו ליסורה תמיד. פסוק כ"ו יאמר כי זה שהל יהיה לנו תמיד של למשמרת שולם גם ירחמו נשפלת לורריהו ויתן להם תולחות ממחזיקיהם ויובלו למות וירמוז זה על מיתת עתליה שנשפטם ממחזיקים ונהרגה. פסוק כ"ג שך שלהים יעמן רשם חויניו קדקוד שער דעם נעשרעטען שייטעל כלומר רשם הנשים המנדלות שער, הנשים המתשלכות בשמיהן הן ביזבל ועתליה. פסוק כ"ג יאמר שדני שבשן שמיד כלומר שם יתחבח חויב ד' ניעבות הבשן שעשו רב טובה ליסראל. ושחרי שכר הפשיק העניו בחלחלות הלזה חזר לעניני הלחמה שכל סיני ואולי הזכירהו זו הר לעמון. ומעתה יאמר פסוק ט"ז מה יגדל ההבדל שבין הר הלהים זה סיני לבין הר בשן וכפל העניו הר גבוהים שהוא הר בשן ורמז לך מה שמלאו שהרים שחרים בעלי מומין הם מן לו גבן וחוזר ומפרש ביתר בחור פסוק י"ז למה תרצדון כלומר תרקדון למעוך מן בעיני הפי"ת ליכד עליהם ולא על סיני הלח הר ההוא כלומר הר סיני כבר ממך שלהים לשמתו וגם יבכון זו לעלח ולמה ר"ל תעמולו למעוך מן בעיני ד' מן כבר נפלה עליו הבחירה.

פסוק י"ח יאמר מן רכב שלהים כלומר מקום שמתו מן רבותים הרים ושלפים מן שעמון ר"ל הרים גבוהים בשנים ושוקים גבוהים (שמעון מן שן שלע) שכל ד' בחר לו בם כלומר בין ההרים שלה רק סיני בקודש.

פסוק י"ט יאמר שתם יה שלהים (הוא נושא לפעל עלית) עלית למרום לשכון שם שחרי שתר שבית לך שבי ולקחת מתנות שוכד הוא שהשא ערשבעדונגען גענשלכע בחדם כי בשעתו הגורל נלרפו שך הסוררים בשם. והמשל למלך שדיר שירד ממרום שמתו ושבי שבי ולקח מתנות מעם שתר הכריע ושח"כ עלה למרום שמתו. פסוק כ' יאמר ברוך שדני על היום הזה הנשא על היום שתר עמם עליהו עול תורה ומלות ומעתה יהיה לנו ליסורה תמיד. פסוק כ"ו יאמר כי זה שהל יהיה לנו תמיד של למשמרת שולם גם ירחמו נשפלת לורריהו ויתן להם תולחות ממחזיקיהם ויובלו למות וירמוז זה על מיתת עתליה שנשפטם ממחזיקים ונהרגה. פסוק כ"ג שך שלהים יעמן רשם חויניו קדקוד שער דעם נעשרעטען שייטעל כלומר רשם הנשים המנדלות שער, הנשים המתשלכות בשמיהן הן ביזבל ועתליה. פסוק כ"ג יאמר שדני שבשן שמיד כלומר שם יתחבח חויב ד' ניעבות הבשן שעשו רב טובה ליסראל. ושחרי שכר הפשיק העניו בחלחלות הלזה חזר לעניני הלחמה שכל סיני ואולי הזכירהו זו הר לעמון. ומעתה יאמר פסוק ט"ז מה יגדל ההבדל שבין הר הלהים זה סיני לבין הר בשן וכפל העניו הר גבוהים שהוא הר בשן ורמז לך מה שמלאו שהרים שחרים בעלי מומין הם מן לו גבן וחוזר ומפרש ביתר בחור פסוק י"ז למה תרצדון כלומר תרקדון למעוך מן בעיני הפי"ת ליכד עליהם ולא על סיני הלח הר ההוא כלומר הר סיני כבר ממך שלהים לשמתו וגם יבכון זו לעלח ולמה ר"ל תעמולו למעוך מן בעיני ד' מן כבר נפלה עליו הבחירה.

כאשר היה נאמת בחיזקל . פסוק כ"ה יאמר כבר רחינו הליכותיך דיא הייליגען פרינצעסיגען ומתאר והולך הליכות המלה . פסוק כ"ו קדמו המנגנים המשוררים בתוך המענגלה שהם עמדו העלמות המתופפות והליכות כאלה היו נוהגין בישראל מכבר ולכן יאמר פסוק כ"ז במקהלות כאלה נרכו עתה אלהים כמו כן ר"ל ניוס שהת יתשיחו על כבודו . פסוק כ"ח יאמר כמעטדק ח"ע על אשר הוסד על כסא מלוכה בעיר יעיו שהיה בן ז' שנה מה שהוא זה בעיני השמוש, הנה אלהינו ניחר לו תמיד את הערירים והקטנים בשנים ובמעלה ומניא לחיים שמעקור ישראל והם השבטים כולם נחר לו את העיר שהשם בניימין ורמז על שאול והוא רודם בכל השבטים וגם שר יהודה המלובשים תרגמן (רגמתם כמו רקמתם) שרי זבולון ושרי נפתלי הניאו לו בגדי תרגמן שלהם למנצח. פסוק כ"ט מפרש והולך ד' נוה לך בניימין זה העוז ובלשון והעוז הזה והגלחון הוא גם לנו כלומר ליתשיחו ופיעתו כי זה לנו אות שבוחר אתה בעריכים. ובאמת יעשך זה המנגן על נחילת הערירים מהגדולים כאות השני בכל קורות ימי ישראל. הבל היה לדיק וקין רשע והבל הוא העיר. שם בגד יפת, יחק ויעקב, יעקב ועשו, יוסף ובניימין ולאובן מעשה ופסיים לחרן ומשם. ודוד הוא הקטן, ושאול העיר בחלפי ישראל והטעם להיות המנגן אלהם שבן העיר והזקוניים היה מעשם את אביו ולמד תורה ממנו ותרגום בן זקוניים חכימא. וזאת לרמיז שהחת הליימודים יהושם לנו מאבותינו שגם הם בחרו בעיר להיותו המלומד. והבן .

פסוק כ' ול"ח יכעוז על חזאל מלך ארם שהכניע את יהשיהו ויתן לו מתנות לבלתי נוד על ירושלים ושיא היתה הכנעה גדולה וחבול כבודו ומנהגו עתה ויאמר אתה כלומר יהשיהו שהיית מתרפס ברגלי ככף ותבזוך מתנות רבות לעס חזאל אשר הפלו קרבות עמך וכנעת מהיכלך על ירושלים לרדת כ"ב ולהשפילך לפניו יען ד' עתה שיהיו מלכים מוזילים לך שי לולם הם יוזילו לך שי לא תבחר בחולן המתנות שהם חית קנה או עדת אבירים בעגלי עמים כ"ח (פסוק ל"ג) החמנים בעלמה יבואו ממלרים וגם כוש תהים מלמנת ידה לעשות בעלמה שירות בהיכל ד'. ויהיה ח"כ שדוד המקרא כך : מהיכלך על ירושלים מתרפס ברגלי ככף וזה עתים קרבות יחפלו לך יוזילו מלכים שי נער (שלחגג דמן לחים) חית קנה (ר"ל שבטים) עדת אבירים בעגלי עמים יחתיו חמנים וגו'. ומפני המנגן שהיה אלהם בכתיבת הפיוטים אלהים ע"ב לבשה בשתרבנו אח"כ המלחמרים ויבואו שלא בחלומם. הפסוקים הבאחרים אינן לריכין באור .

מכתב להזכיר

אשר שלחתי להמורה החכם הבלשן המפואר האדון פראנץ דעליטש מורה לשונות בני קדם באניווערזיטאט בלייפציג, והוא מענה על המחברת Vortrag des Dr. Sommerville אשר הוא הדפיסה ושלחה אלי .

אדוני חכם מפואר !

הן על יום טוב אבוא אליך גם היום יום יקר בחייך 23 פעבר, אשר בו נולדת, ויען כי יקרה לי מאד השפה הקדושה אשר בה דברו נביאינו את דבר ה' וגם אתה אדוני החכם הבלשן המפואר אשר תשמע השפה הזאת נכבדת בעיני, לכן אדבר עמך היום יהודית ובה אציל לך את ברכתי הנאמנה ממקור לבבי ליום

הולדתך בעת מל"א (71) ה' ימלא משאלותיך לימי חייך היקרים, וזאת ברכתי: כי האל הטוב והמיטיב חנון ורב חסד אשר עמו מקור החיים יוסיף לאדוני עוד הרבה הרבה שנות חיים טובים נעימים ומאשרים בגדולה וביקר ותהיה תמיד חזק ובריא אולם להוסיף חכמה ודעת לשמחת כל אוהביך מוקיריך. וקבל נא ברצון את שירי „שיר ציון" הסגור במכתב זה למנחה מזכרת.

מכתבך וברכתך קבלתי וגם המחברת שחברה האדון דר. זאממערווילללע בעתה השנתי' וקראתי אותה עד תומה. ובעבור כי מצאתי בה הרבה דברים שמתנגדים המה לדת ישראל הקדושה ולהשכל אשר חנן ה' בו את האדם, לכן נאלץ אנכי להעיר ולסתור את דברי המחבר אשר כתב במחברת הנזכרת, כי לא כמחשבותיו מחשבותי. אך אבקש מכבודך הרם לבל ירע זאת בעיניך, כי לא להכאיבך חלילה כוונתי, רק מגמתי להראות שגיאות המחבר ולהעמיד דבר אמת על אמתו. —

כה שגה המחבר בהבנת ענין הקרבנות אשר נצטונו בתורתנו הקדושה. היודע את שפלת מצב העמים לפנים וסכלותם בדבר אמונה, איך נזדו לבושת ולשקוצים וזנו אחרי ההבל לסגוד לבול עץ וזבחו זבחיהם לשעירים וגם מזרעם נתנו למולך, ושפכו דם בניהם ובנותיהם וישקצו את נפשם בכל תועבה והיו למוקש גם לעם ישראל, על כן לטהר את ב"י מהשקוצים האלה צוה אותנו תוה"ק ע"י מחוקקנו מרע"ה להביא קרבנות לה', למען העתיקם לאט לאט מן ההרגל בעבודה הנכריה, ולטהר את מחשבתם בעניני עבודת השם, להאירם באמונה צרופה ומזוקקה. וכן כתב מורנו ומאורנו הרמב"ם ז"ל בספרו מו"נ ח"ג פל"ב וז"ל, „וכמו זאת ההנהגה בעצמו מן המנהג ההוא יתעלה, בא דברים בתורתנו, והוא שאי אפשר לצאת מן ההפך אל ההפך פתאום, ולזה אי אפשר לפי טבע האדם שיונח כל מה שהרגיל בו פתאום. וכאשר שלח השם משה רבינו ע"ה לתתנו לממלכת כהנים וגוי קדוש בידיעתו יתעלה וכו' ואמר ואותו תעבודו, והיה המנהג המפורסם בעולם להקריב מיני בע"ח בהיכלות ההם אשר היו מעמדים בהם הצלמות ולהשתחות להם ולקטר לפניהם, והעובדים הפרושים היו האנשים הנתונים לעבדם בהיכלות ההם העשוים לשמש ולירח ולככבים כמו שבארנו, לא גזרה חכמתו ותחבוקתו המבוארת בכל בריאותיו שיצונו להניח מיני העבודות ההם כלן ולבטלן, כי אז היה מה שלא יעלה בלב לקבלו כפי טבע האדם. שהוא נוטה תמיד למורגל וכו', עד והגיע התחבולה הזאת בערמה האלהית שנמחה זכר עבודה זרה, והתקימה הפינה הגדולה האמתית באמתתו והוא: מציאת השם ואחדותו עכ"ל". וכן כתב הרב ר' שם טוב בהר' יוסף בפירושו למה"נ ח"ג פמ"ו וז"ל „וכן כל ריח נחוח וכן הוא בלי ספק מפני שהיא להסיר עבודה זרה לא לכפר על עון עבודה זרה אלא להסיר. כי מה שהיו עושים לככבים יהי' נעשים לשמו, בעבור שאי אפשר להעתיקם מלעבוד אותה הצורה אלא בזה האופן, לכן היה לריח נחוח שמסיר הסותר והיא עבודה זרה, ומביא להאמין בשם יתעלה. והבן זה כי הוא נפלא ומזה תבין, כי הקרבנות כלם הם להרחיק מעבודה זרה, והם הקרבנות הנעשים לה'! עכ"ל. לכן היה אח"כ דבר ה' אל נביאיו לצרף ולזקק את האמונה עוד יותר ובדבריהם החוצבים להבת אש קנאו נגד כל עבודת הקרבנות ואמרו: החפץ לה' בעולות ובזבחים כשמוע בקול ה' הלא שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אלים (שמואל א', ט"ו, כ"ב). למה לי רוב זבחיכם

יאמר ה' (ישעיה, א', י"א). חסד חפצתי ולא זבח, ודעת אלהים מעולות (הושע ו', ז'). האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה הירצה ה' באלפי אלים ברבבות נחלי שמן האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי, הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו', ז' ח') זבח ומנחה לא חפצת (תהלים מ', ז') כי לא תחפוץ זבח ואתנה עולה לא תרצה, זבחי אלהים רוח נשברה (תהלים נ"ח, י"א). הנה מכל דברי הנביאים אלה נגלה למדי, כי אין חפץ ה' בעולה וזבח גם מבעלי חיים וקרבנות מבהמה ומעוף לכפרה לבני אדם, רק כי ישיבו מחטאותם להיטיב את דרכם הרעה ולשוב בלבבם לעשות אך את הטוב החסד והישר, ואיך יעלה על דעת איש לחשוב על אל רחום וחנון ורב חסד, כי הוא יראה לו נפש אדם לעולה לכפרת עון האנשים ולכלות פשעם ? האל הטוב והמיטיב הוא יסבב כי עון החוטאים לא ימחה רק על ידי עון היותר גדול וכבד, והוא לשפוך דם נפש אדם, אשר לא יכפר כי אם בדם שופכו ? (המחברת צד 14). מה נמרצו אמרי חכמינו ז"ל אשר אמרו : וכתיב אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי, אשר לא צויתי זה בנו של משע מלך מואב שנאמר ויקח את בנו הבכור אשר ימלך תחתיו ויעלהו עולה, ולא דברתי זה יפתה, ולא עלתה על לבי זה יצחק בן אברהם (לנסותו להעלותו אמרתי ולא לשחטו) (מס' תענית ד'). גם הסליחה ביום הכיפורים היה עצומו של יום מכפר ולא שעיר העזאזל. אשר האדון זאממערויללע חשב למצוא בו רמז על העתיד . . . . . ועל כן בזמן בית שני כאשר נתעלו בני ישראל בהכרת אמונת ה' ועבודתו, ונצרפו הגיונם לדעת את ה' גם מבלי אותות ומופתים, אשר המה היו נדרשים אך בעתם ובמו שאמרו חז"ל : א"ר אסי למה נמשלה אסתר לשחר, לומר לך מה שחר סוף כל הלילה אף אסתר סוף כל הנסים (יומא כ"ט). כי תורת ה' בעצמה בקדושתה וברוחניותה ובטהרתה כבר גדלה כחה להאיר עיני שכלם ולא נדרש להעם עוד בבית שני גם הדברים אשר היו לזכר המופתים, כמו האש, צנצנת המן, ומטה אהרן. גם נמנעו בבית שני מלעשות את הכפורת אשר בא לכפר על עגל הזהב (מס' שקלים ב') וגם הכרובים, דבר אשר נתן יד לטוענים לטעות, כמו שאמרו חז"ל : בשעה שנכנסו נכרים להיכל (בחרבן בית ראשון) הוציאו הכרובים לשוק ואמרו, ישראל הללו שברכתן ברכה וקללתן קללה יעסקו בדברים הללו, מיד הזילם וכו' (מס' יומא נ"ד) ומטעם הזה הרחיקם ולא עשו אותם עוד בבית שני. גם את השעיר העזאזל אשר בא לכפר על עזא ועזאל (מס' יומא ס"ד) חשבום אלכסנדרונים לפחיתת ולקלקלה, לפי עלית העם אז בהכרתם והשגתם, והיו מתלשים בשערו ואומרים לו טול וצא ואמרו עד מתי אתם תולין את הקלקלה בנו (ירושלמי יומא פ"ו הלכה ד') ויען שכן הוא לכן בדבר הזה גדול היה כבוד הבית השני מהראשון כי לא עבדו בו עוד עבודה זרה כאשר עבדו בימי בית ראשון עבודת נכריות ולא עשו עוד עגלי זהב להשתחות להם, מענה כזאת היתה גם להמורה היהודי בגיבראלטאר להשיב אל האדון זאממערויללע כאשר שאל אותו, ולא להאלם דומיה מבלי לדעת מה להשיבו (המחברת צד 10) גם השאלה השניה אשר שאל את המורה היהודי הזה לאמור לו ולבארו: מתי בא האדון אל היכלו (מלאכי ג', א') הלא הנבואה הזאת היא נאמרה שם על הגאולה העתידה, אשר אנחנו ב"י מקוים לה

כמו יתר הנבואות אשר נאמרו על העתיד. וגם נבואת חגי: כי גדול יהיה כבוד הבית הזה וכו' ובמקום הזה אתן שלום רק על העתיד נאמרה כי איך יוכל היות שנאמרה על זמן בית שני אשר לא היה להם מנוחה ושלום כל ימי עמידת הבית הזה, ואף כי בזמן הורדוס, אשר לא סר חרב מביתו, ומלחמה היתה להם תמיד מבית ומבחוץ? וכמה דם נקיים לאלפים ולרבבות מבני ישראל שהערו למות נפשם למות מות קדושים, נשפכו ע"י עלילות שוא אשר בדאו עליהם צורריהם משנאה וקנאה? ואיה נתקיים השלום האמת אשר לא ישא עוד גוי אל גוי חרב? ומתי נתמלאו הנבואות (דברים ל' ד'), (ישעיה מ"ט כ"ב, שם נ"א, י"א), (ירמיה ל"א י"ז, שם ל"ג מ"א), (יחזקאל ל"ט, כ"ה), (צפניה ג' ק')?

אולם אנחנו מתנחמים בדברי רבי עקיבא אשר השיב לר"ג ולראב"ע ולר' יהושע כאשר בכו בעת שבאו להר הבית וראו שועל יוצא מבית קדשי הקדשים, אשר נאמר בו, וכל הזר הקרב יומת, ועתה שועלים הלכו בו, והוא צחק ואמר: כאשר נתקיימה הנבואה, לכן ציון שדה תחרש, כן תתקים ג"כ הנבואה: עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים וכו' (מס' מכות כ"ד, ע"ב). גם אנחנו מחכים כי ימלא ה' את הבטחתו לנו וברוגז רחם יזכור וישוב לרחמנו, כי ישפוך ה' את רוחו על כל בשר וידעו כל העמים כי אב אחד לכלנו ואל אחד בראנו ושלום אמת יהיה בין כל לאומי תבל, וכלם ידעו את ה'!

כן לא יאמנו דברי המחבר (מחברת צד 15) באמרו: „הנוחם על חטאתיו לא ימחה העון, אם יחטא איש ומתעצב על לבו על חטאתו אשר חטא, בזאת עוד לא יכופר עונו". דבריו אלה מתנגדים לתורת נביאנו, כי ה' אל רחום הוא ולא יחפוץ במות הרשע כי אם בשובו מדרכיו וחיה, ומודה ועוזב ירוחם כאשר יעידו הכתובים האלה (שמות ל"ד ו'), (ישעיה נ"ה ו', שם נ"ז י"ח), (יחזקאל י"ח כ"א, כ"ב, כ"ז, כ"ח, ל' ל"א ל"ב), (הושע י"ח ב', ג'), (יואל ב' י"ב, ג'), (עמוס ו' י"ח ט"ו), (יונה ג' ח', ט', ו'), (מיכה ז', י"ח, י"ט) ועוד ועוד. ודוד המלך ע"ה אמר זבחי אלהים רוח נשברה, לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה. —

וכן אשר כתב (בטחברת צד 20, 19) במליצה חידות: „כי ספרי קדשנו בלי הב"ח הם ככלי אשר אין צמיד פתיל עליו", אין המשל דומה לנמשל ותהי לחפץ, כי ידענו כי תורת ה' תמימה צרופה אמרותיה ולא תחסר כל בה, משיבת נפש ועומדת לעד! —

אכלה מכתבי זה בדברי חכמינו ז"ל את והב בסופה, אל תקרי בסופה אלא בסוֹפה — אהבה בסופה! (מס' קידושין ל', ע"ב). ואכפיל לך את ברכתי כי יחדשו כנשר נעוריו ויאריך ימים בטוב ובנעימים כחפץ הדורש שלום חכמתו ואשרו המוקירו ומכבדו כערכו הרם.

באטושאן 19 פעבער. 1884.

הלל כהנא

אהבה נפלאה

(לקוטים שונים מאת מו"ח)

נשאלתי לבאר דברי בעל מדרש תלפיות אות ח' ענף חשק וז"ל: "גדר "החשק הפלגת אהבה עד שלא יחשוק החושק בדבר אחר אלא באהוב ההוא, "והוא עורון החוש מהשיג מומי האהוב והוא חולי אלקיי, כי הוא נפשיי ולהעמיד "מינו ביותר נבחר וטוב לו שלא יאהבהו משיאהבהו וכאשר יאהבוהו לא יבחר "שיאהבוהו וכשלא יאהבוהו יבחר שיאהבוהו". ועניתי ואמרתי כי האהבה האמתית היא ההשתוות דומה בדומה, ובכן תהי ליחיד ולרבים; לא-כן החשק וגדרו הפלגת אהבה רק בדבר אחד, והוא גם הוא יעור את החוש אינו מבחין בין דומה לבלתי דומה ומקורו בהתפעלות הנפש ברצון לבד, וכמ"ש הח': החשק אין לו עינים ואין טעם ברצון. וזו רעה חולי אלקיי נתן לאדם לעגות בו באשר הוא נבחר ונחוץ לקיום מינו (ע"ד אמרם אלמלא יצה"ר לא נשא אשה וכו' ונמצא העולם חרב, וכ"כ הרמב"ם: אלמלא המשתגעים הי' העולם שמם) ולפי שהחשק את עיניו ינקר, ולא יוכל לראות ולהשיג אחרי מומים לבקר, זאת העצה הטובה שלא יאהבנו, כי אז יוכל להתבונן היש בו מום אם אין, וכאשר יאהבהו בחשק נמרץ שוב אין לו הבחירה לאהבה אותו, שכבר מוכרח הוא ואנוס מפני הרצון, בעבור חושיו בו מוכים בסנורים ולא יכיר חסרון האהוב; ואולם כאשר לא יאהבהו מצד החשק, הלא אהבתו תלויה בדבר הבחירה ואחרי כל מום ידרוש לדעה מה לרחק ומה לקרב. —

מתון מתון!

חז"ל אמרו: כהנים קפדנים הן ולא משכחת צורבא מרבנן דאורי אלא משבט לוי, ומהם יצאו סופרים ומלמדי תנוקת (ע' יומא כ"ו). יתכן לפרש, ע"ד הלצה, לפי שהלויים לא עשו העגל (ע"ש ס"ו ובמדבר רבה ג', ה' ו"ב) בהיותם מתונים גם כי ראו כי בושש משה לבא, ואעפ"י שהתמהמה אפ"ה לא היו פוחזים ונמהרים — לכן זכו, מדה כנגד מדה, שמהם תצא תורה; כי לא קפדן מלמד (פי' קפדן, קצרן, מלשון: קפדה בא, ומזה: קפדתי יתר שנותי, קצרתי חוט שנות חיי, והכוונה: מהיר-חימה קצר-אפים, או המקצר בלימוד) שצריך להסביר לתלמידיו לשנות ולשלש כמה פעמים במתינות וסבלנות — וסופר גם הוא מתון במלאכתו ונזהר מאד לדקדק על כל אות וקוצו של יו"ד כמובן.—

ואתם סופרים ומבקרים הוו מתונים, בעטכם לאטכם תתנהלו, וברוחכם אל תבהלו. —

ביאורים במקרא

מחה תמחה את זכר עמלק לא תשכח. הנה כשחייב אדם לחבירו מנה והי' כי ישלם מקצת החוב אז יכתב בספר לזכרון, אכן כאשר ישלם הכל אז המלוה ימחה החוב מפנקסו ולא יזכר עוד; ע"כ אמר הכתוב גם כי תמחה את זכר עמלק בכ"ז לא תשכח את אשר עשה לך.

הגם הלום ראיתי אחרי רואי. הנה האדם בלכתו מן המקום שעמד יוכר בצלו הנראה מאחריו; לא כן מלאך ה' יעופף ואיננו — ועתה בראות הגר כי סר צלו ולא תוסיף עוד לראותו שפטה בשכלה שהוא מלאך ממש. (וכן ירמוז הם' בשופטים: ולא יסף עוד מלאך ה' להראות אל מנוח אז ידע כי מלאך ה' הוא) —

אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי. פירש"י בת היתה לאליעזר, כי פן ואולי שמות נרדפים, אם יאבה שיקום דבר יאמר "אולי" (אולי יחום) ואם הדבר נגד רצונו יאמר "פן" ואליעזר אמר אולי —כלומר: הלואי! —

ולא ידע אתו מאומה כ"א הלחם אשר הוא אוכל ויהי יוסף יפה תואר. כאמור בדניאל וחבריו שמאנו להתגאל בפתבג המלך ואכלו זרעונים ובכ"ז מראיהם נאוה; כן עדות ביהוסף שלא אכל בלתי לחם לבדו ובכ"ז הוא יפה תואר ויפה מראה.

הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו. בשכבר יסבו אנשים ברחוב בלכתם רצוא ושוב והדלת תסוב על צירה בהפתחה לצאת, אבל העצל עודנו שוכב סרוח על יצועו וחובק את ידיו.

גם את הטוב נקבל וגו'. עוד יבא יום אשר אך את הטוב נקבל ולא רע. זכרה ירושלים ימי עניה. כמו: בימי; וכן ששת ימים עשה. היש בית אביך מקום. ע"ד אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים ואשר שכר עליך את בלעם. ר"ל פן יאמרו הגוים כי בעבור זה חדלו לקדמם בלחם, יען חסו על כספם, א"כ למה הוזילו זהב לשכור את בלעם? — ויש ללמוד מזה מוסר כי לא טוב עושים עשירי זמננו המקשיחים לבם. ממעשה הצדקה ומפזרים מהונם לתענוגות ומותרות והלוקום של הלוקסום מכלה ממון ללא-הועיל. ביתם לבוש שנים ועל ראש נשיהן ובנותיהן מגבעות בעלי נוצה ואת עטופי רעב לא ילבישו ישע ולתמוך המושכים בעט סופר אין לכסף מוצא. —

מו"ה

שגיאות מי יבין

בהתנצלותי לספרי "א"ב עם ציורים" נגעתי בקצה עטי להראות להסופרים אשר בל ימהרו לבא בכשיל וכילפות על בית הספרות הישנה לתקן כל בדק וכל שגיאה אשר תראה בעיניהם כתבלול עלי עין, כי באמת מלתא דלדידן הוא מומא בעיני הבקי בחדרי תורה הוא דבר שלם ואיננו צריך לשום תקון כלום.

א) זכורני כי קראתי בעלי החלוץ אשר ה' יה"ש אמר לתקן המקרא שכתוב בתורה (שמות) מי שם פה לאדם אלם או חרש או פקח או עור, במקום פקח צ"ל לדעתו "פסח" והוא דבר השווה לנפש הקורא להגיה אבל לא בשום שכל, כי באמת הכתוב יציג פה לפנינו דבר דבר והפוכו מי שם פה לאדם והפכו אלם, מי שם את האדם לחרש והפכו פקח (שנתפקחו אזניו) וכן עור והפכו ג"כ פקח שנתפקחו עיניו. —

ב) זה שנים אשר אמרתי לשנות הגירסא והסבים עמדי גם הרב הגאון ר' עזריאל הילדעסהיימער במכתבו אלי, במסכת שבת ק"ד: אתו דרדק לבי מדרשא

ואמרין מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא אתמר כותיהו אשר להגאון בעל המרש"א ז"ל ג"כ נתקשה ההפלגה בימי יב"ן ואמרתי לשנות הגירסא בימי יהושע בן גמלא כמו דמצינו בב"ב כ"א שהתקין ישיבות בכל פלך, אבל רוב שנים יביעו אומר „אל תפיחו בישן", ומצאתי כי כך היה דרך חכמינו ז"ל להפליג הדבר ותנא גוזמא נקט כמו דגרסינן ביבמות (מה.) אי הוי כיהושע בן נון לא יהיבנא ליה ברתי ושמה אי אפשר לאמר יהושע בן גמלא. —

ג) שנים רבות לא יכולתי להלום פירוש רש"י ז"ל בסוף בבא מציעא אפריון נמטיה לרבי שמעון „אפריון חן שלנו" וזה נגד הדקדוק וסדר הלשון *) ואמרתי כי טעות סופר נפל בזה ומתחילה היה כתוב לשון חן כמו שפירש רש"י בשמואל בן תוחו בן צוף אפרתי כמו בב"מ אפריון לשון חן, ואח"כ נשתרבבו האותיות להמדפיס ונעשה מלשון שלנו כי חושבנא דדין כחושבנא דדין אבל אח"כ נוכחתי כי אי אפשר היה להעשות מן לשון שלנו כי לשון מסיימת בנון פשוטה ושלנו בנון כפופה וגם על זה צריך המגיה לשום עין. —

ד) עוד זאת ראיתי דרך להחכמים החדשים אשר לא מצא חן בעיני כלום המה אומרים לדון ג"ז בעצמם ולחרוז בחרוזים באגדות חכז"ל אשר זווגן באמת אין עולה יפה ורק בעיני הקוראים המבוהלים ימצאו חן כי טוב להם לשמוע שיר כסילים מתת אמן באנשים ישרים הרדים עם אל וקדושים מרחם. בעל המפתח בפירושו לאגדת חכז"ל ב"מ פ"ד כי הוה מקלעי (רוב הפירוש כתוב כבר בספר מלאכת מחשבת להר"מ חפץ) בא בהערה בזה"ל ובזה מובן מדוע לרב נידל אשר ישב ג"כ עד שערי טבילה (במס' ברכות) שאלוהו רבנן ע"ד „גם ופשוט" לא מסתפי מר מיצה"ר" וכו' ורב נידל גם הוא ענה להם תשובה עזה ונמרצה לאמר דמי עלי כקקאי חיורי והוא מפני שהיה עקר כמסופר עליו ביבמות ס"ה אשר נתעקר מפרקיה דר"ה, ומסיים והבן זאת כי יקר הוא. מאן דטעים טעם דחשוכא ידע טעם דאורה אבל מי שראה מאורות מימיו לא יוכל לדעתי בשום אופן לראות האור היקר ההולך במאמר הלזה לפי פירושו, כי באמת אנו רואים אשר גם עקר ועקרה ידעו משכב וירוו דודים אף כי אין בידם הפתח של בנים ובין סרים לעקר נתחלף לו וע"כ בא גם הוא בתשובה עזה אבל לא נמרצה וטוב יותר לאמר ולהאמין בצדקת ובתומת הקדושים מלחרוז בחרוזי שור וחמור. —

ממע"ל מהוראדנא

*) רס"י דק! ומין כאן סוס טעות בלשונו הקחה וספר שלימו מונח הניח להמ' הכותב לטעות בזה. גם"ם הרשבלקי (דפוס ווינע) כתוב אפריון בשני יודי"ן וכל הנקי בספת תרעית ומה גם בקורית יודע כי לפריון הוא בהורלתו קן שלנו, ע"ע טלי — טליין וכדומה.

המעריך

הערות שונות

מאת

יעקב צבי יאנאווסקי

ס) נספר מספט לסון המסנה מהרב וכו' רמ"ס סלים"ל, פרק ד' נהערה כתב וז"ל: נאנורי מנסורת התלמוד על הספרא פ' אחרי הנאתי הירושלמי יומא פ"ח: תענו את נפשותיכם ענוי שהוא אב בית נפש ואיזה זה אכילה ושתיה כו' ע"ש שהאריך הרבה נאאור מלת אב בית ופלפל פלפול זר ורחוק לתים תואב תמת ומיעטרים כמותו י"ג. ואני תומר: לו זכר הרב הכ"ל את הברייתא נבבלי יומא ד' ע"ד ע"ג, תז נבי ספק לא כתב כדברים האלה ולא היה נכנס נפרכא דמוקה נזאת. וזה לסון הברייתא שם: תניא תידך כו' ואם נפשך לומר, הרי הוא תומר והאבדתי את הנפש הזאת, ענוי שהיא אבידת נפש ואיזה זה אכילה ושתיה עכ"ל הברי' שם. ומי אמר עיניט לו ולא ירחה כי הירושלמי הכ"ל כיון להברייתא הכ"ל? וט"ס קטן נפל נזה ותחת מלת אב בית ג"ל, אבידת.

ג) שם נמ' הכ"ל פרק י"ג, תכוחת המסנה לדבר נלסון נקיה, הניא לדומנת זה הלסון: וכן נאמו — נמוקום זינו (גיטין פ') עכ"ל, שנגה יראה מלפני הסליט הזה, כי לא במקום "זינו" נקט התנא לסון "נאמו" ולהניו נלסון "נאמו" כוונת "זינו" ומשום לסון נקיה, כמו נהדומנת רחוה מדברת שהניו התנא נמלת "מדברת" כוונת "נבעלה" ומשום לסון נקיה שנה התנא נלשונו ונקט "מדברת" שעל זה לא שייך הדין של המסנה כלל רק נבעלה, אבל הכא הדין של המסנה שייך נין על נאמו ונין על זינו כדאמר הש"ס שם להדיא נאמו וה"ה לזינו אלא ליתנא מעליא נקט, ופירושו דהתנא חדא מיניייהו נקט והליתנא מעליא מיניייהו נקט. ולא שנה התנא הכא נלשונו נהפך הכוונה משום לסון נקיה. ועוד נראה לומר דהכא לא משום גדר לסון נקיה נגעו נה, רק דהדין דנאמו הוא שכיח משום שהוא נהיתר משא"כ הדין דזינו דלא שכיח כיון שהוא נאיסור ולכאי נקיט התנא דינא דנאמו ולא דינא דזינו, וזה פירושא "דליתא מעליא" הכא, ולא כנכל הש"ס משום גדר לסון נקיה, וע' ריש פ"ק דיבמות קאמר הש"ס שם: דאי עבד ונסיב נאיסורא לא קתני ע"ש. וזה פשוט וברור, ולפ שאין זה שום נפקותא לדבר המסנה שהרי כל נלעדי הדומנת הזאת מוכח שתכוונת לסון המסנה לדבר נלסון נקיה שהדומנת דרחוה מדברת ומש"ה נש"ס, נכ"ז עם גדולי הדור כמוי"ב דדייקי נליתנא, מדקדקין אפילו כחוט השערה.

ג) שם נמ' הכ"ל פרק י"ד כתב וז"ל: וכן נראה שהיה הענין כן נגנין שם "מסכון" להורמת ערנון ועצוב, וזה נגזר משרש "מסך" כמו מסכו וקמו כו' ועל מסקל תרמון, תמרון, ועניני הדבר המסך, וכמוכו זה על ענין המקרא שאמר יוחי אלין העצוב החולה, ר"ל העצוב הוא הדבר היולא והמסך ע"כ קלחוהו "מסכון", עכ"ל. והנה מלבד שים לפקפק בזה, מה יענה למסכנתא דקרקעות? , בחילת כנוד תורתו נעלם ממנו ש"ס ערוך נמס' ב"מ ס"ח ע"ח ומס ד' ק"ח ע"ג, ושי מסכנתא? דסכוא גניה עכ"ל הש"ס שם, ור"ל הוא משרש "מסכן", והמס הוא לסיומי המסקל כמו מזבח, מקדש, וע' נערוך ערך מסכן, כתב וז"ל: נילמדנו כו' אמר להן לעשות מסכן, שאם יחטאו הוא מתמסכן על ידיהן עכ"ל, הרי ג"כ "שמסכון" כמו "מסכן" ועי' נמוסף הערוך שכתב וז"ל: וחז"ל עשו לזה מ"ש מרשית נפעלים וכן נתי"ו של תרומה, עכ"ל. וזה נרור לכל מעיין.

ד) נספר סיגור מהר' ר"ח לוויפעל. שם לד 157 נהערה ע"ד פגול אם הוא דווקא נדבור או נמסנה ג"כ מהני, כתב וז"ל: ולי ג"כ רחים מפורשת, שהמסנה זו לריכה דבור דווקא, והוא נגיטין ד' כ"ד לאמרו, היה עומד עמו נזבחים וא"ל זבחים שעשיתי עמך נתפגלו שו"ס היו נאמן אבל אם לעשה שהתורה האמינתו דכש"ג ניום"כ

יוכיח, ומנע ידעינן והכתיב וכל אדם לא יהיה באהל מועד, אלא לאו משום דמהיינן עכ"ל סמ"ק סס, ואם היה הקרבן מתפגל ע"י המחשבה לבדה, מה לי אם יהיה אדם באה"מ או לא יהיה, והבן, עכ"ל סס. המחבר הזה נמ"כ לא כוון להפשט הפשוט בסמ"ק סס.

ואחר דברי: סעם זה פשוט דאף לי נימא דפגול במחשבה מהני, כ"ם הוא דבדבור וודאי מהני, מ"כ בלא המוכחה ד"וכל אדם לא יהיה באה"מ" לא היה יכול סמ"ק להוכיח מכה"נ ביום"כ דמאחיכין להכתן על פגול, דהא מלי לאחכוחי פגול בלא נאמנות הכהן בתופן פשוט וקל, כגון שמפגל בדבור והחכתים אחר היו באה"מ שמעו הפגול, לכן מוכרח להוכיח מהא דוכל אדם לא יהיה באה"מ, וכן מקשה הסמ"ק סס אח"כ, ודילמא דשמעוה דמפגל (ופיכ"י שמפגל בקול רם שמשמע אף מחון לאה"מ) ושפיר משכחת לה פגול ביום"כ בלא נאמנות הכהן"ג, ומדקה הסמ"ק דילמא לבתר הכי קאמר, ופריך שוב הסמ"ק סס ודילמא דחזיכים בשפשם, ע"כ. הרי מזה ברור דכל זמן דעלינן לאחכוחי דידעינן מהפגול אף בתופן רחוק ודחוק תו ליכא לאחכוחי על נאמנות הכהן בזה, ומלבד שהיכא רחיים מפורשת, כדברי המחבר הנ"ל, אלא אף אלו היה ליכא הכא, כמבואר למעיין.

ה) המחבר ר"ח נוויפעל הנ"ל כתב בשפרו "משמונו של עולם" לד 100 סס בהערה ע"ד מה שאמרו בחוות ובחי נער תחים. הוא הכונם על פרישת ד"ת, וז"ל סס, ומזה לחז"ל נדר מניעת תשמיש בקרא בשם "עמוי נפש" עכ"ל, ומגילה פלטה קולמסו בזה, דהכא מבואר להדיא בנדרים פרק ואלו נדרים נדף פ"ח ופ"ג דאין זה נדרי "עמוי נפש" אלא נדרי "דברים שבינו לבינה" הוא דתיקרי, ובפ"ג גדולם היא לדיעה שנדרי עמוי נפש מני הבעל לספר בין לעצמו בין לאחרים, משא"כ נדרי דברים שבינו לבינה אינו אפיי אלא לעצמו ע"ש בסמ"ק, מולם בנוף חדושו שחדם הנני להניח שמוכין לדבריו, ומה דמשיב התוח בחוות שם על הסדר: פת במלא תאכל כו' ועל הארץ תישן ותיי נער תחים, ובומנ' גיטין ד' ע' קדושין בהנהו דברים שמעשים את הזכר, המלא ושיהם על גבי קרקע ע"ש.

ו) בהרמב"ם ס' ברכות פ"ו ה"ג כתוב וז"ל; כל פת שהמלא בו לריך נט"י בתחרומה, שנאי יש בו מלא שדומית כו' ויעביר ידיו על עיניו ויסנע עכ"ל. וכתב הרמב"ד על זה וז"ל: עשה זה ככגד שם שאמר בגמ' כייל מיכל מאי (כי כן היתה בירסת הרמב"ד ושוד מהרשסוים) וא"ל לא כ"ם, ותיי רשבי קלקל עליהו את הלשון, עכ"ל הרמב"ד. וכתב ע"ז הכ"מ וז"ל: קשה מכ"ל לדיהו דפת שהמלא בו טעון מים תחרוים, ועו"ק למה לא הזכיר דין "כל מלאת" המוזכר בפ' כל הבשר וכפוס"ק דעלוקין ול"ל ר"ח בריש דרבא לר"ח כל מלאת מאי, ופיכ"י כל מלאת מדד מלא וכו', ועוד מה היתה הסגת הרמב"ד שכ' עשה זה כו' והסיג עליו קלקל עליהו את הלשון, שאין דין שכ' דבריהו דומה לכייל מיכל כלל, אלא שם נאמר שהלא על דעתו של הרמב"ד שדבריהו היו מפרש כייל מיכל מלשון אכילה, כלומר אכל פת שהמלא בו וזה דוחק וזר, ושם נאמו לשבח הפסוים ולגרום (כלומר בדברי הרמב"ם) כל את המלא וכו' קשה ול"ל מה כוונת הרמב"ד שמשיגו, ואח"ל שמשיגו שם"ל לכתוב מדד את המלא ולא כל את המלא שהוא לשון שאינו מובן לכל, וזו היתה הסגה לדיהו דגמ' נקיט וגם ליישנא דקרא הוא וכל בשלים עפר הארץ. עכ"ל הכסף משנה ועיי"ש ג"כ בלחם משנה ובמ"ע שהאריכו למעיינים בשאלות בדברי הרמב"ם והרמב"ד ולא מלאו כל חנמי חיל להלה את ידיהם בזה. והנה לפ"ד, הרמב"ם מפרש הלישנא דסמ"ק כייל מיכל מאי? (כן היתה ג"כ גירסתו כגירסת הרמב"ד ושאר הרשסוים, ולא כאשר בס"ם לפנינו, כל מלאת מאי?) בדרך זה, שם כלל ועיבד את

המלא בהמאכל או בהפת והמלא היינו בעין אם לריך נט"י? ומפרש "בייל מיכל" מלשון "כלכל" הרגיל בכל הס"ם, ע' לדוגמא, בתוחות ד' ע"ו ע"ב להנהו כללי דבייל יהודה אחי, וכן בכ"מ, ועל זה הסיג לו ר"ח שם לא כ"ם דלריך נט"י, משום דמה שם המלא בעין והוא שם על גבו שהתעסק במלא ויודע שים חשם בכנה ואפשר שיזהר מלהעביר ידיו על עיניו אף"פ שלריכות נט"י, מכ"ם כשהמלא בכלי ומעורב בתאכל ואינו בעין ובוודאי לא שים על גבו להזהר, כ"ם הוא שלריך נט"י, ולכן כתב הרמב"ם את דינו זה משום דהוא

נמצא בהם"ם לפי פירושו, כנ"ל, ולא זכר הדין דמדד מלא, משום דלפי פירושו בהם"ם הנ"ל להדין הזה אין זכר בהם"ם, וגם כי מלתא דפשיטא הוא, ולא עלה ולא יעלה על דעת ר"ש נראה דרצה לאפוקי מזה, וזה שגרם לו להרמב"ם לנטות מפירושן של מפרשים אחרים לפרש המיבעא על מדידת מלא, ועל זה כתב הראב"ד, עשה זה נגד עם שאמר בגמ' כייל מיכל מאי, כלומר הרמב"ם מפרש כייל מיכל היינו שכלל ועירב את המלא, וחיי דאמי קלקל עליו את הכתוב, שאין דעתו של הראב"ד נוחה מהפירוש הזה והוא מפרש כייל מיכל כפירוש כל המפרשים מלשון מדידה וכל שלשים עפר הארץ. ועתה הדברים נכונים וברורים.

ז) בעמ' כתובות ד' יו"ד ח', הסוף דאתא לקמיה דר"ל פ"ק מלאתי ח"ל ר"ל לאקשוה כופרי מצרכתא חציני ליה, והא ר"ל הוא דאמר איתיון ? מיתיון ומשכינן ליה כופרי, רב אחאי מסכי כאן בגמור, כאן בגמרי, ע"כ. ופירש"י לאקשוה כופרי : הלקוחו בגמלות תריות של דקל, וע' בתוס' ד"ה "מצרכתא", שכתבו הלקוחו שמוליח ס"ר על ג' כו', ומסכי מיתיון ומשכינן ליה כופרי, לפי שחסוד על הזכות, עכ"ל. והנה מלוד יפלא בעיני למה יקחוהו ? כי לדעתי אין לו משפט מלקות לף מכת מרדות עד"ם לא משום הולאת ס"ר ולא משום שחסוד על הזכות. ולאחר דברי : הגם שמליטו בפסקים ד' קי"ג ע"ג טוב' חצא וזיגוד מנגד משום הולאת ס"ר, היינו משום דזגוד בא להעיד על טוב שחעה בפועל ולא היה הדבר כוגע בלב לו וידע ג"כ דלא יאמינו לו משום שהוא ע"ח וזיל קרי בי רב הוא "לא יקום עד אחד בחים" ופפיר מיקרי מוליח ס"ר, משח"כ הכא דהדבר כוגע לו ובא לבחול שם אשתו לקורבה לו מותרת לו משום דבעמ' מתתיו זיכתה, ולף שם ניחא דלא מיתיון לפסר שלקורבה לו משום דשוי לפסקים חד"ח. ומה זו הולאת ס"ר ? לחמהה ! וגם משום שחסד על הזכות, יהיה סורת הדין לוקה שם יקחוהו בשביל זה, ולף דאמרינן בקדושין ד' פ"ח מלקין על לא תעשה שבמועה, וכן בשהדרין ד' כ"ו שחסוד על העריות כו', לחרבין בכתפיה וכשר ? הייט כשהוא חסוד עם"י שבמועה שחסרים, לבל יכא משום גלוי דעת ועפ"י עלמו קא חתינן עליה, וקי"ל בכל הש"ם אין לדם משים עלמו רשע ואינו נאמן לפסול את עלמו, ע' ניזמות ד' כ"ה וכתובות י"ח ובכ"ד : ומלבד כל אלה קשה לי שלא מליטו בכל הש"ם לשון אשבוה על מלקות, ולולי דמשמעינא היה נראה לי שט"ס קטן נפל הכא בהש"ם במלת אשבוה ותחת זה ל"ל מלת אכבוה כופרי, ואכבוה פירושו כמו שמליטו בתוספות ד' ע"ז ע"ח לאכבוה שערי לר"ח כו' ועל דא לאכבוה שערי לר"ח, ע"ש ופירש"י שם לאכבוהו שערי, האכילוהו שעורים כנהוג, כל האוכל שלא כדרכן קרי ליה כופרא, עכ"ל שם. וכופרי, הוא תמידים שלא כנגד נסוכם ע' נרכות ד' ל"ו. שוב לפרי מלינתי הוא בכופרי, ובפירש"י שם ובפסקים ד' כ"ג ובכ"ד. והנה מליטו בשהדרין ד' ק"ז ע"ח, שהמליטו על מי שפחז ילמו עליו וקבץ את הפעה לבעול בעילת זיכור ולא בגם ילמו להמתין על פעת הכושר ויחיה, המליטם שאכל פירות שלא בגמר בסולם, ע' ותמרא שם רחויה היתה את שבע לדוד ולא שאכלה פגה, ע"כ. וע' פרש"י שם. ואחרי כל הנ"ל יפורשו דברי הגמ' הנ"ל כעין חומר, כי הסולל דאתא לקמיה דר"ב היה נחור (כן הוא לפי הש"ד וכן הוא לפי מאי דמסיק שם כמנחור להעיין היטב בהסוגיא שם) ואמר פ"ק מלאתי, אמר ר"ב בדרך מליטה אכבוה כופרי, כלומר האכילוהו פירות שלא בגמר בסולם לרמז לו כיון שבחור הוא ומלא ליה הבקיאות בדבר

ז ? אין זה כ"א מצרכתא חציני ליה ודחק את הפעה לבעוט בעמוד דאיכורא עד שלא בשא אשה בחיתר , והמקשה הוא ס"ד דר"ב אמר כן בלשון תמיה, וכי מצרכתא חציני ליה ? ולא מיתיון זאת ואת שאמר לאכבוה כופרי היינו לחייב עליו ולבעוט בו, כלומר , לדבריך שבקי אשה בזה ואתן אשה מקום לבעות שמצרכתא חציני לך, רחוי אשה להאכילך כופרי, לך בדאי אשה ולא מהמינן לך ! ומשני מיתיון ומכשינן (כנ"ל) לי' כופרי , היינו שבאותה רחוי והגון הוא להאכל תאוה הזה, מאחר שפיו עשה בו כי בקי בדבר הוא ובם אלו מאמינין ליה בזה שמלא פ"פ וע"כ כבר בעם בעמוד דאיכורא וקבץ את הפעה לחבורי ילרא לפסקים עד שלא הגיעה לו שעת הכושר והחיתר . וזה נכון לענ"ד .

ח) שם בכתובות דף י"ז ע"ח, ר"ש בר' יצחק מרקד אתלת, ת"ר זירא קא מכסיף לן קמא, כו', עיין פירש"י אתלת, שהם בדין זורק אחת ומקבל אחת. קא מכסיף לן קמא, שמזגזל בכבוד ת"ח וכוסג קלות רחם בעלמו, עכ"ל, ובאמת אין המלות: מרקד אתלת קוראות הפירוש הזה, גם המלות קא מכסיף לן קמא לא לפי הפירוש של רש"י הן, כמבואר לכל מעיין בעיון הדק היטב, גם קשה לפירושו מה רחם לכבודו בעת שהם "קמא", אבל לעני"ד הפירוש הנכון הוא, שר"ש בר' יצחק היה זקן ותם וכאשר רצה לרקד לפני הכלה הולרך למשענת עם רגליו, מקל ומטה, וזה הוא הפירוש מרקד אתלת כמו שמליצו המליצים הזאת ממש כהויתה שמם שבת קנ"ג ע"ח תניא ר"י בן קסמא אומר בשעת תרי מתלת, ופירש"י טוענים ג' הרגלים של ימי בחורות מג' של זקנה שלריך משענת עם רגליו, ואמר ר"ז קא מכסיף לן שבא, כלומר שהוא מניח אותנו בזה, שהוא שבא ותם כח ובכל זאת משום הביזותא דמלוה לשמח חתן וכלה יחנוך שלרית כאן לרקד אתלת, ואנו, אשר מלאי כח עלומים לחננו, מתרשלים לחננו בהמלות הזאת! וזה לדעתי אמת ויציב!

ט) שמ' גיטין ד' ל"ח ע"ג ר"ח וד"ה הוי יתבי תליף ואזיל גניבא עלייהו אמר מר לתגרים ניקום מקניים דבר חורין הוא ת"ל לירך מקניים פלגתה ניקום? לדהכי יתבי ליהו לגבייהו אמר להו שמאי עסקיתו אמרו ליה בדוחות ת"ל הכי אמר ר"ח בר רבא ת"ר ד' דוחות מנשנות בכל יום וכו', אחוד יקשה לאמר שהשתו גברי רברבי כמו ר"ח ור"ח יוליאו מפיהם דבר שקר. כי לא מליהו שעשקו טרם רא מליהם גניבא בדוחות, ואם שמותר לשנות מפני השלום, הייהו בשקום שאין בריות, אבל הכא מדוע לא אמרו לו את הדבר שעשקו זו בחמת עד שלא רא מליהם? הלא בלי ספק לא עשקו בדברים של מה בכך. ובראם לי לומר, כי לא הוליאו ח"ו מפיהם דבר שקר, כי כוונתם היתה שמם שאמרו שעשקו ברוחות הייהו שמה שעשקו ושרו אם רחוי הוא לכבוד מאחר כי בר אורין הוא, או חיהו הגון לכך יען כי פלגתה הוא, וכוונתם היתה למה שאמרו שמ' בשנות כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו, והוא לא היה יכול להבין את זאת מדבריהם, כי לא שמע שם עשקו ומבין שכוונתם לרוחות שמם המשנות בעולם וע"כ אמר הכי ר"ח בר רבא ת"ר ד' רוחות מנשנות בכל יום, וכו'. ולדעתי נכון הדבר מאוד.

יו"ד) הוריות ד' י"ג רמה קרבי ולא רמה פבי? דוד ושלמה שמשמו בקרן משכה משכותן, שאול ויהוא שמשמו בפך לא נמשכו משכותן, ע"כ, ופלא בעיני, היה לפי"ד היתד בפסוק הזה לתלות עליו דבר כזה? הלא תכה תתן שבח והודיה לפ' אשר הניח בשלחתה לגדע בניש לחרי אשר כבר התיאשו. וקרן של משיחה מאין דבר שמיה? ע"כ בלע"ד לחת משתי תלה או שט"ם קרן בפל בזה הלישון של המקרא, או שכוונת הדורש לא היה להמקרא הזה, כי אם רמזים תפלת חנה נקו ואחי ושאמת כוונתו להמקרא בסוף תפלתה שאמרה ויתן עוז למלכו ויהום קרן משיחו, ועל המקרא הזה הדרש עולה יפה, כי הדוחק הזה מפרש המקרא הזה כן: ויתן עז למלכו, הייהו המלך הניח בשלחו בנה שמואל ויהום קרן משיחו, הייהו הקרן הניחה בו בנה שמואל את המלכים, כי רוח נבואה דבר בם, וכן יפרשו רוב המפרשים הרחשונים, ע"כ הקשה שפיר הלא שמואל משח ג"כ בפך, ולמה הזכירה רק את הקרן דווקא, ומשני משום דוד ושלמה שמשמו בקרן משכה משכותן וכו'. ולפיכך נקטה חנה בשלישתה רק את הקרן.

י"ח) יבמות ד' יו"ד ע"ח ואעפ"כ בדקה לוי בשתיתיה כו' ופירש"י, בדקה, הניח והוסיפה כו', ולא ידעתי חנה מלא השמטות בשלת "בדקה" על הנחה והוספה, וגירסת הערוך פתק, ע' ערך פתק, ג"כ חיהו מובן כי הוחלת מלת פתק הוא זריקה כמו הדוגמות שהביא הערוך בערך זה ע"ש, ואולי בשתבשו דברי הערוך כאן, ול"ל כל זה בערך פתק שהורחתו עירוד, ע' ערך זה, ור"ל עירב לוי את שתו תכוסת תביו בחנוי שים שפוטרות לרותיהן, אבל לפנ"ד נראה לפי גירסתנו בחש"ם אחר לפניהו, שט"ם

קטן כפל כזה ובמקום מלת בדקה ג"ל דבקה, כלומר שדבק לו את אמו מלכלוכו בעתניתים ולרפה להכעיס שפוכרות את לרופיהן, וכנון.

יג) בעדרם ג"ר פ' יו"ד בד"ם בר קירח אמר העלה קמים מן הארץ, כו'. עיין בהמפרשים שדקדקו עליון בדמוקים גדולים למלת מקור להדרם הזה, ובילקוט לי פשוט שדרים וכל צבאם מלשון בגיח המצואר בעם' ג"מ ד' כ"ט ע"ג ובחולין ד' פ"ד וע' פירש"י שם שפירש להדיח. וז"ל כל מיני תבלין ועשבים ועקרי בשמים קרי בגיח, עכ"ל.

יד) תהלים ק"ג, כ"ה, אמר אלי אל תעלני בחצי ימי בדור דורים שנותיך. כל המפרשים נלאו למצוא פשר דבר בפסוק הזה כי אין למלות "בדור דורים שנותיך" שום קשור ומבוך לחצי הפסוק הראשון, ולכן לא אמנע להעתיק לך קורא יקר ממאמרי „שפת עם לעז לקדשי יהודה" אשר אתי בכתובים, בשור זה הפסוק, וז"ל שם: האשכנזי יאמר בדרך עלינים על המיתה „אין דיא עוויגקייט פאהרען, ווא‌נדערן". המשורר האלהי יכנה את הנצחית האמיתית בשם דור דורים שנותיו של הקב"ה, כי רק זה נוכל לקרוא בשם נצחית אמיתית, ובשור האקלא כן הוא: אמר אלי על תעלני בחצי ימי, דייטו אחת שאלתי מאתך אלי, אשר בל תקחני מארצות החיים, בדור דורים שנותיך, אל הנצחית האמיתית! כי עוד לא השלמתי חוקי ותעודתי פה עלי אדמות, והאלילה האשכנזית „אין דיא עוויגקייט פאהרען" מלאה קן לה בהפסוק הזה. —

שילאווקי פרור קיעב בירח סיון התרמ"ו לפ"ק.

תמונת הרב ר' מרדכי יונה המכונה מישו"ב ז"ל

תולדות החכם הישיש המנוח מוה' מרדכי יונה ראזענפעלד המכונה מישו"ב.

נכתב בספר מאת בנו החכם ר' מיכאל ראזענפעלד

והכינה בלשון קצרה לתועלת „בית האוצר"

אנכי תלמידו

שאלתיאל אייזיק גראָבער

הרב מוה' מרדכי יונה ראזענפעלד אשר תמונתו נגדינו מזהרת, והנודע לקוראי מכ"ע העברים בשם הספרותי מישו"ב ר"ת מרדכי יונה שוחט ובודק; נולד לאביו המופלג בתורה וירא ה' מרבים מוה' משה יוסף בעיר דינאב הסמוכה לעיר הגדולה פרעמיסלא ביום י"א מרחשון שנת תקנ"ח לפ"ק, ואחי אביו הי' ר' צבי הירש דך, שליח בי"ד הצדק ונאמן הקהל בפרעמיסלא, ונקרא בשם ר' הירש דיין שמש, והוא היה סופר הקהל, ומהיר בשפות עברית רומית פולנית ואשכנזית, כל עניני העדה בינה ובין הממשלה נעשו על פיו, וכל ספרי מקנה וקנין בין איש ובין רעהו הוא היה הכותב והחותם, והממשלה אשרה וקימה תמיד המכתבים אשר נכתבו בארבע לשונות האלה ככל תוקף כתבי הנאטארען עתה, כי כן היה החוק בימים ההם בבואו לפני הרב והבי"צ או לפני אנשי הקהל ולפני שופטי הממשלה אלה, היה מקל תפארה עם כפתור כסף בראשו ביד ימינו, וקסת הסופר תלוי באזור הרחב אשר על חלציו לשמאלו. ואספרה פה מדבר קטן אשר נפל במשפחה המהולה כי נוגע לקורות ישראל בגאליציען, וזה הדבר: בימים הכה מלשין אחד בשפתיו אנשי הקהל כלם, כי חטאו חטאה גדולה נגד הממשלה הרוממה ושלשת הראשים הושמו במאסר; ובכל העדה אדם אחד מני אלף אין, להגיד ישרם ולהמליץ עליהם. גם האיש צבי דך הזה ידו קצרה מפדות וכי בהיותו גם הוא אחד מבני ראשי הקהל נאחז גם הוא בסבך הבקורת, רק לא הושם במאסר והתהלך בחוץ כחפצו אבל הלך אט בחמת רוחו הנזעכה. ויהי היום ויתעשת האיש וילך ויאסוף את עשירי וזקני הקהל כלו להתיעץ בדבר האסורים, ויהי המה נועצים זה אומר בכה וזה אומר בכה ויקם מביניהם האיש צבי דך ויאמר: „שמעו נא רבותי זאת עצתי אשר יעצתי, אני אלכה נא לי אל השופטים „ואתודה לפניהם עֲוֹנִי באמרי כי אך אנכי חטאתי ובי העון והמה חפים מפשע „ואם אאסר אנכי והמה ישיבו למקומם לשלום, אז לא יבצר מהם מזמה לְחַלֵּץ „גם אותי מן המצר ושלום יהיה לכלנו". הדבר יצא מפיו והמה מהרו ויחלטוהו ממנו גם הוא אחרי דבריו לא שנה וילך אל השופט ויאסר לעיניהם והמה שבו איש למקומו. בהיותו אסור בבית האסורים והמה חשבו מחשבות לנקות גם אותו מחטאיו אשר לא חטא, ולדבר הזה היה נחוץ מאד התאחדות התשובות ע השאלות השונות אשר חקרו ודרשו השופטים מהם; אשר על כן בקש מאת שומר חפתח להביא לו ספר תהלות להגות בו, ובמחט אשר בבגדו נקב אותיות הספר אחת לאחת עד היו למכתב שלם ואז שלח הספר לראשי הקהל ויקראו דבריו וישלחו לו ספר אחר וכה היה הספר רצוא ושוב עד התאחדו ארבעתם לדבר שפה אחת ודברים אחדים ומשפט כלהם אור יצא.

בהיותו אסור ואשתו ושמה עֲטָה נשארה בביתה גלמודה בעירום ובחוסר כל כתב לראשי הקהל כדברים האלה: „גם חזקו לְפַרְנֵס עֲטָה אֵשֶׁת צְבִי דָךְ". והמאמר הזה יכיל כל כ"ב אותיות אלפ"א בית"א, ודבר שפתים אך למותר להראות

עוד את חריצות המשפחה הנכבדה הזאת ככל אשר הצטינה בימי חשך ולא אור.

בהיות הרמ"י כבן חמש שנים מת עליו אביו ותשאר אמו ושני בניה, הוא ואחיו הגדול ממנו ושמו ליבש, וכשנתים ימים ישבה האלמנה ושני בניה שוממים בבית אישה, ואחר נשאה לאיש המוני. כבן שבע שנים היה אז ואחיו הגדול כבר היה בן עשר שנים. הנער ליבוש הזה התבונן כבר ראה גם ידע את אבי חרגו ואת שיחו, כי יראת ה' ותורתו לא היה עמו, ובראותו את האיש הזה ואת עבי גבי מגינו קרא אליו את אחיו הצעיר והגישו אל הדלת והמזוזה ושם נשבעו שניהם לעזוב בית אמם עזיבה עולמית. פקודת האח הגדול שמרה רוח האח הקטן ויפנו ללכת לבית דודם לפרעמיסלא. ואחרי דרך שלשה ימים באו רעבים גם צמאים לבית ר' צבי דך הנזכר, והוא משכם חסד, ויכלכלם בכבוד, גם למדם תורה

ותלמוד. אבל ימים רבים לא ראו בטובה ואחר שלש שנים מת דודם היקר צבי תפארתם היה והיתומים האלה סבבו בחוצות העיר רעבים ללחם וצמאים לדבר ד' ומאסף אין. ובראותם כי כלתה עליהם הרעה שמו מגמת פניהם להעיר בראדי כי הוגד להם אשר שם נמצא איש מודע לאביהם והאיש נכבד מנכבדי העיר הגדולה הזאת והוא יאספם הביתה ויט אליהם חסד. בתקוה הנעימה הזאת הלכו הלוך ובכה והתנודדו מכפר לכפר מעיר לעיר עדי בואם לבראדי. גם תוחלתם לא נכזבה כי האיש הנדיב הזה היה אב להיתומים האלה, מפתו האכילם מכוסו השקם הלבישם, הנעילם גם מורה נתן להם. ויהי כאשר בחן את הילדים לדעת מיתרון והכשר שכלם, וירא כי הצעיר הרמ"י כבר ידיו רב לו בתנ"ך וכמעט כל התורה ורוב ספרי הנביאים שגורים על לשונו, חכמת הדקדוק לא מוזרה לו, גם עם התלמוד עשה חוזה, ובשפת אשכנז עשה חיל כבני-הארץ בימים ההם, וזה הקטן גדול הוא מאחיו, וישם פדות בין האחים, את אחיו הגדול נתן על יד עושה במלאכת התפירה ללמדו אומנות נקיה וקלה, ואת הצעיר הקדיש לתורה ולתעודה. ומכל מלמדיו אז, זכר הרמ"י כל ימיו איש זקן אחד שהאיר עיניו בהתלמוד ומפרשיו עפ"י דרכי ההגיון הישר ככל אשר הסכין במו בבית דודו בפרעמיסלא. המורה הזה נההו בתבונות כפיו באורה מישור, ובהיותו תחת ידו החלה רוח הבקורת לפעמו, אשר לא סרה ממנו עד יומו האחרון כאשר יעידו עליו מאמריו הרבים במכתבי העתים המגיד, והעברי, ועל כולם מאמרו "נתינה לכהן" נגד הרב הגאון נתן אדלער ה"ו בפירושו נתינה לגר.— ולא ארכו גם שם ימי שלותו וימת המודע הזה והוא ואחיו הגדול נשארו בלי משענה, כי האח הגדול עוד לא השלים חקו בבית מלמדו מלאכת התפירה ופעלו לא נתן לו והצעיר מי ינוד לו. אל האח הגדול התחבר נער נעזב כמהו אשר ארח אתו לחברה בבית מלאכתו ושניהם נדדו ללחם עד עברו גבול אעסטרייך ובאו למאלדוי ושמה עשה חיל בעיר קישענאוו אשר בבעסראביע והיה לראש הקהל שמה. ואולם הרמ"י הצעיר כאשר ראה כי כלתה אליו הרעה החל לשקוד על דלתי עשירי העיר וללמד את בניהם ש"ס, תנ"ך, ספרי מליצה ודקדוק לשון עברית, כיד חכמתו הטובה עליו, ויט שכמו לסבול תלאות הטורים העבריים צרותיהם ומצוקותיהם כי אכף עליו פיהו. ועל רב ידיעתו במלאכת הסדנוג וצחות לשונו נהרו אליו ילדי עבריים מעברים, כי לשון למודים נחמדה להשכיל נתן לו אלקים. ודרך סאקראטעס היוני עם מקשיבי לקחו היה גם דרכו בקודש, לא זרק מרה בתלמידיו לא העציבם ולא הכלימם כי אם כרע כאח אתם התהלך, אשר על כן הבנים אשרוהו, והאבות כמעט עשרוהו.

בהיותו כבן י"ח שנה וה' הניח לו מעצבו ומרגזו והנה רעות שתים סבבוהו אשר אלצוהו לעזוב העיר בראדי ולשוב לפרעמיסלא, עיר מולדת אבותיו, הרעה האחת היא: כי התגברה אז הדת והחוק מלקיחת או חטיפת נערים עבריים לעבודת הצבא וירא לנפשו לשבת בעיר אשר כגר הוא בתוכם. והסבה השנית מאת השדכנים היתה נסבה. כי סבבוהו כתרוהו לא נתנו מנוחה לנפשו ובאמרם כי עתו עת דודים תפשוהו בבגדו לאמר שמלה לכה חתן תהיה לנו, והמה לא ידעו כי לא

איש כמהו יטה אזנו לקול מלחשים והובדי חבר כהמה לבנות לו בית ועליות מרוחים בשמים טרם מצא מקום ליסד מסדו על יסוד נכון וקים פה בארץ מתחת, אשר על כן ברח מפניהם פרעמיסלא.—

בשובו לעיר מולדת אבותיו אחרי אשר עזבה זה כעשר שנים ובראותו יתרון הכשר הכמתו וידיעתו בענינים וידיעות שונות אשר לא שזפתן עיני איש פרעמיסלא לפנים. והנה רוח חדשה לבשתו, ויחגור בחיל מתניו ויהי לאיש אמיץ כח לעלות ולעמוד במקום גדולים ולדבר לפניהם ולא יבוש. ובפעם ראשונה כאשר בא לבית המדרש הקטן בו ישב ראש הרב הגאון מוה' יוסף אשר ז"ל ולמד לתלמידיו המקשיבים לקולו ש"ס ופוסקים מדי יום ביומו. והנה הרב המורה גדל דעה הזה מקשה לשאול שאלה גדולה על פי' רש"י במקום למודו לתלמידיו, ולא ידעו להשיב פשר דבר. ויגש אחד מתלמידיו אל הרמ"י היושב שם בקצה השלחן ויגד לו הדבר הקשה וישב לו על נקלה עפ"י הקש והגיון דברים נכוחים למבין. וכשמוע הרב מי הוא זה המשיב דבר על מקומו, שאל: "בן מי זה העלם"? ויאמרו לו "כי הוא ממשפחת ר' צבי דך". "בן אחי ר' צבי דך הנך בני בא שב נא לימיני" קרא לו הרב הענו מכל אדם הלזה, הוא הרב הגאון הנודע בשם "הצדיק" על ענות רוחו והתהלכו בשלום עם כל אדם, ומאז נמנה הרמ"י גם הוא בין תלמידיו. ותחת כנפי הרב הצדיק הסוכך עליו באברתו מצא מחסה גם מחמת המציקים החולצים לצבא ילדי ענים מרודים תחת בני העשירים כמנהג בימים ההם. ושמעו הי' הלוך הלך וגדל, ואז התחתן עם ר' יחיאל שכן קרוב לביהכ"נ וביהמ"ד שמה, ונתן לו את בתו עלמה טובה וישרה לעזר כנגדו והמוהר והנדה איזה מאות שקלי כסף וחצי ביתו בית אבנים נתן לו מלבד ארחת תמיד על שלחנו כמנהג פולין.— אך כאשר עברו שנים שתים מטו ידי חותנו והוסר התמיד, ומי משתהו ושמחת לבבהו, כמים עברו, בכל זאת קול אלה וקול קללה, קול רעם וקול זעם, לא יצא מגרונו, לא התאונן באזני זולתו ולא השמיע בחוץ קולו ולא נתן חלילה תפלה לאלקים כי נטל עליו.—

בשתי שנים האלה אסף עוד מלא חפניו חכמה ודעת, ידיו עשו תושיה בש"ס ופוסקים ובספרי המיימוני אשר בהם דבק לאהבה הרה והגה עד אשר היו המה ומפרשיהם הראשונים והאחרונים כמונחים בצלחתו כאשר פירושו על "בחינות עולם" להמליץ הבדרשי יגיד לנו, וספר "מלות הגיון" היתה מלתו על לשונו. גם בספרו "פרקי משה" שם לו פרק נאה והיתה לו ידיעה גדולה בחכמת הנתוח ובדרכי הרפואה אשר למד מספרי העמים, ואף אם לא השתלם בחכמה הזאת כמשפט הרופאים, בכל זאת הועילה לו ידיעתו המעטה הזאת תועלת לא קטנה בהיותו כל ימיו איש כפרי רחוק מעיר מתום והיה כאשר קרה מקרה ופגע את אחד מבני ביתו או שכנו הקרוב אליו, ידע הוא לכלכל את החולה במשפט, ופעמים רבות הסיר המחלה בדברים קלי הערך טרם התגלעה בגוף החולה, קצות דרכיו בחכמת הרפואה (מעיד בנו ר' מיכאל הסופר תולדותיו בספר) ראו עיניו אז כאשר נפל למשכב בשנת הארבעים לימי חייו ומחלתו כבדה עליו מאד. אלה אשר באו להשכיל אל דל אמרו נואש לחייו וכאשר בא רופא מהולל אשר שלחה אשתו לקרוא לו ולבקרהו, משש גיד הדופק בידהו ובקנה חלול הכה ונטה אזנו על חזהו, ראה על בדקי ויוצש לשונהו, הביט ושאל במי רגלהו, ואחרי אשר אותות לא טובים ראתה עיניהו, הניע עליו במו ראשהו עקם שפתיו והגביה שכמהו, ורע רע אמרו כל יצורי גוהו. וכאשר ישב על השלחן לכתוב רפואת התעלה על העלה אשר הוציא מחיקו והעומדים עליו נתנו קולם בבכי, התעורר החולה ויתעשת "האתה זה אדוני פלוני אלמוני" שאל את הרופא בשחוק קל על שפתיו "אנכי" השיבהו "ומה תאמר למחלתי הכבדה מאד"? "הלא תראה אחי כי אנושה מכתך" ענהו הרופא "האראה עוד אחי ורעי בארץ החיים" "אלקים יורע לא איש כמוני" השיבהו "אם כן אפסה כל תקוה לתקות החוט ופתיל חיי" שאלהו וכאשר לא

ענהו עוד צוה עליו „הראיני נא את אשר כתבת שמה" וכאשר קרא את הסמים בשמותם נתן עליו בקולו קול ענות חלושה „לך מעלי איש בסיל, רופא אליל" ואתם בני ביתי אל תיראו עוד לא ינתק הפתיל, טרם ימלאו לי שבעים שנה אדע כי לא יאסוף אלי אליו נשמתו והרופא הזה לא ידע ולא יבין את מחלתי

רוח חיים חדשים הפיח בדבריו אלה באף אשתו ובניו העומדים עליו ודמעותיהם על לחייהם ואחרי ימים אחדים קם והתהלך בחוץ. —

בימים ההם הוחל לקרוא בשם רבי ואיש קדוש להרב צבי אלימלך שפירא ז"ל בעיר ריבאטשטש הסמוכה לפרעמיסלא. האיש הקדוש הלזה מלבד אשר היה ירא וחרד לדבר ה' חסיד בכל מעשיו ומקדיש כל עתותיו לתורה ולתעודה ועל אל אלים מדבר נפלאות הנה גם בעניני העולם הארצי הזה ידע לכלכל דבר במשפט, יועץ נאמן בהשכל ודעת לכל שואל עצתו. גם כפרים וידיעות חיצוניות לא היו מוזרים לו, אשר על כן נהרו אליו מעברים יושבי הערים עם בני הכפרים, אלה באו לדרוש את ה' ולבקש תורה מפיהו, והבאים אב ובנו איש ואחיהו, ואלה בצרתם, להשיח דאגתם, ולישאול עצתו, עם רנתו ותפלתו, בין הבאים בא גם הר מ"י לא לדרוש ה' מאתו לא לתת לו פדיון נפשו כי יפלל לו גם לא לבקש עזרתו ועצתו בצרתו. כי אם אחרי השכילה ידו לעשות חיל במלאכת השחיטה והבדיקה, והמלאכה הזאת בהיותה מלאכה דתית ועומדת תחת מחסה ומשטר רבי וכהני הדת ההיא, הנה ידע ויבין כל מבין דבר כי נחוץ היה לו טרם קרב אל המלאכה לראות פני הרבי הנערץ והנקדש הזה ולקרות מעלי רשמי פניו וקמטי מצחו את אשר ירחש לבו עליו ועל מלאכתו, כי כבר שמעה אזנו קריאת מלא אחריו מנערי המתקדשים והמשהרים.

כבוא ראשונה אל בית הרבי והנה שרפים קטנים החלו לשלוח בו עקצותיהם אולם בין היושבים ראשונה ורואי פני הרבי היה גם דוד הרמ"י ושמו ר' מענדיל, הוא עזב או נטש עניני ביתו ביד אשתו והוא ישב עולם לפני הרבי, ויושם כל חפצו ומעיניו בתורת ה' ובמצותיו. וכראותו בן אחיו איך למשרה היה לחצי לשון פרחי החסידים, המזרים באצבעותיהם, ומוללים ברגליהם כדרכם, וירץ ויספר באזני הרב את כל אשר קרהו, גם הוא קם ממושבו בחפזון ויצא מחדרו ויבוא אל אלה עזי הנפש וישסע אותם בדבריו, וכה אמר בלכתו „השמרו לכם בנפשותיכם מנגוע בהאיש הזה ובקצה כבודו וכל הנוגע בכבוד אבותיו הישרים החופף עליו לא ינקה. גם אנכי לא נעלם ממני כי ישא למרחוק דעו, אבל אתם בני לא

תבינו לרעו השמרו לכם מנגוע בקצהו". ימים אחדים ישב הרמ"י בבית הרבי ויאכל על שלחנו וגם אז נדברו שניהם איש אל רעהו בענינים שונים ובראותו את יקר רוחו ורב תבונתו ותמימת לבו עם אלקיו ויראתו על פניו, לא רפה ידו ממנו ולא עזבהו והוא גם הוא דבקה נפשו אחריו ועד אשר הפריד המות בינו ובניו ובמותו קרע את בגדיו וישב לארץ שעה אחת כדת תלמיד לרבו ומנהמת לבו שאג ו' להאי ש פ י ר א וכו'. ויהי כאשר ישב הרמ"י לפני הרבי והמה לבדם ואין זר אתם בבית ויגד לו את כל לבו כי חפץ הוא לעשות במלאכת השו"ב אך ירא מאד את חמת המתחסדים פן יסכלו עצתו. וכשמיע הרב הדבר הזה קם בחמתו ממושבו „האיש כמוך יברח וינוס מקול עלה נדף" הרעים עליו בקולו „אל תירא ידיד" ולבבך אל ירך מזנבות האודים האלה ואנכי מגן לך הגד נא מי יאכילנו בשר אתה או אלה אשר לא ימצאו ידיהם ורגליהם בש"ס ופוסקים ורק הת"ש הוא תורת זבחם אשר על לשונם חזק ואמץ! ואחרי אשר חזק ידיו באלקים נפרדו איש מרעהו ויחל לעשות וללמוד במלאכה בבית שו"ב מהיר במלאכתו בלבוב ובששה עשר שבועות מיום אל יום השלים למודיו מהחל ועד כלה, כל שומע השתומם על למוד מלאכה כבדה כזאת בזמן קצר.

ויהי בהיותו בלבוב לרגל מלאכתו והיה יוצא ונכנס בבית המטבחיים התורע

שם להרב הגאון החוקר והמבקר אשר כהן אז במשרת רואה נאמן ומנהל עשק הבית ההוא וימים או לילות רבים בלו שניהם יחד בדברי חכמה ודעת. וכאשר בא הרב הגאון החכם הכולל מוה' צבי הירש חיות האב"ד דק' זאלקיעוו לבובה, ויסר לבית הרב החכם הנ"ל וימצאהו מתרועע עם הרמ"י ושואל ממנו לפרש לו הכתוב (איוב מ"ם) יחפון זגבו כמו ארז, וכאשר השיבו דבר דבור על אפניו כי הכתוב הזה אף הכתוב שלפניו הנה נא כחם במתניו וכאשר יחפון (החפץ השבעי לקיום המין) זגבו (כנוי לבשר הערוה כפתרונו בלשון אשכנז) כמו ארז (כטבע האבר ההוא) גידי פחדיו (עפ"י המפרשים) ישורגו (הוא כארז וגידיו הקטנים כשריגים) התענג הרב הגאון צבי הנ"ל על נועם פירושו וישאלהו „איזה דרך עבר רוח צה ממרום תחת בגדי מתחסד עול ימים הזה" כי מיום היותו עד יום מותו לא לבד כי לא התערב עם השונים בלבושיהם מלבוש אבותיהם, כי אם גם תכלית שנאה שנא כל מדה (מאדע) חדשה ולא נתן לה מהלכים בין בני ביתו, וכגודל שנאתו להשמלות החדשות לבקרים, כן היתה עזה אהבתו לבגדים נקיים ומטהרים. הוא לא נכר בחוץ מה מלאכתו, שמלתו לא מגוללה וידיו לא נגואלו, כי שכל בהשכל ודעת את ידיו ידי אומן נפלא ההין לו מטבעו לבלתי יז נצח הצפור או הבהמה השחוטה על בגדיו ותעב שמלותיו, ומאז והלאה היה לו שיח ושיג גם עם הרב הגאון איש חיות הזה וכאשר עשה פעם אחת דרכו דרך סאסניצה סר לביתו והשתעשע עמו כרעים אהובים.

ויהי ככלותו למודיו שב אל הרב הסדוש ריבאשיטשה ונסהו במסות שונות ונתן לו מכתב הסכמה, וימלא את ידיו לטבוח טבח והכן ליראי ה' ולחושבי שמו,

בין הערים והמקומות אשר שאלו להם שו"ב היה גם הכפר הפרזי מעדיקא הנשען לגבול פרעמיסלא, היהודים המעטים בני הכפר הזה דרשוהו ויאיצו בו לאמר מי (מרדכי יונה) יאבילנו בשר. והרמ"י אף אם מכתב הרב הקדוש הזה היה לטוטפות בין עיניו וראו בני ארצו כי שמו נקרא עליו ויראו מגשת אליו, בכל זאת ידע כי המתחסדים הנמצאים בכל עיר ועיר אף אם זמותם כל יעבר פיהם ירגנו בסתר אהליהם ובכל עת מצוא יקדישו עליו מלחמה, ע"כ בחר הסתופף במעון צר ושלוה בו, מדור במקום רחב ידים וזבחו זבחי ריב וידרש לבני הכפר הזה ויהי להם לשו"ב. כעשר שנים ישב פה שלאנן ושלו לא החרידו איש מרבצו ולא הפריעו ממעשהו, די לחם היה לו לפי הטף, ובגדולות לא נסה ללכת מעודו, יומם ולילה הגה בתורה ובדעת ה'. כל עת לא השביתה אותו מלאכתו, גם למד דעת את העם אשר ישב בתוכו והם נטלוהו וינישאוהו על שכמם. בתוך העדה הקטנה הזאת, היה איש זקן אחד איש אבר מעודו פולה בארץ ובוסע עצים מנעוריו, לא התפלל לאלהיו ולא נשא מלה עברית על דל שפתיו כי לא ידע מה הוא, אף על זה פקח עיניו וילמד לשונו להגות ברכת שהכל נהיה בדברו, הברכה האחת הזאת ברך בכבדות בלשון עלגים בשכבו ובקומו, באכלו ושתה ולא חפץ בברכה אחרת זולתה.

בימים ההם נתנה הממשלה שופט אחד לכל כפר וכפר והשופט היחידי הזה ידו היתה בכל משלה, הוא קבץ על יד מנות המלך לתתן לאוצר המלוכה, הוא שפט בין איש ובין רעהו, גם היה לאל ידו לענוש נכסין להניח איש במשמר גם להכותו מכות חדרי בטן אם בין הכות הוא עד עשרים וחמש במספר, מלבד המנדה בלו והלך אשר אסף השופט הזה בחפניו כאסוף בצים עזובות, עוד היתה ידו נטויה לקחת בחזקה גם המס אשר שלם היהודי באשר הוא יהודי הלא הוא מכס הבשר ב) אשר אכל ומהנר ג) אשר האיר לו בלילי שבתות השנה ומועדיה,

---

ב) חרפת המוך מענכם הנסר יגף מנרתיקו נט"ז קעפטענער 1784.

ג) ומכס הנרות בירך דעלעמענער 1797.

הכותב

גם מהאור בו יכבד אלקיו בימי חנוכת מקדשו כל שמונת ימיה, וזאת יבין כל מבין כי כאבן מעמסה היה המס הזה על שכם האיש היהודי אשר שלמו לא מעשרו ונכסיו כי אם כופר נפשו על חטאו אשר חטא כי לא נולד לאיש מבני האמונה השלטת והאבן המעמסה הזאת שרטה בבשרו ובלבו שרטת, וכאשר אך מצא מקום להסתר או להעלים עיני הממשלה ממנו ידע כי לא ימצא לו עון אשר חטא בעיני אלקים ואדם, אך כאשר נתפש בכף לקח מיד השופט שבעתים בכל חטאותיו. והנה גם הרמ"י מעל מעל בבעל מכס הבשר הזה ויסתר בהחבא בזבחו את זבחו ויעלים עיניו בו, והוא נתפש והובא אל השופט אשר היה שונא לו מתמול שלשום, כי היה הרמ"י עוין אותו וכפעם בפעם הגיד לו על פניו כי יעות צדק, והשופט הזה לא הביא עצה לא עשה פלילה, אך לפתע פתאום והנה

משפטו הרוץ כי נתן צו לעושה רצונו לסגור הדלת בעדו להפילו ארצה ולהכותו כדי רשעתו כי הרשיע לעשות. כחץ מקשת עפה השמועה בכל הכפר מקצה ויועדו היהודים איש איש ממקומו ועד מהרה הדלת נשברה, ועצת השופט נמהרה. מאז והלאה ירא עוד לשבת במעדיקא, כי פחד מפני זעם השופט הרע הזה, ויעתק משם לסאסניצה, ופה החלה תקופה חדשה בימי חייו הרוחנים, כי תחת אשר היה עד כה מרוחק מאוהב ורע כנפשו להפיח על ידו רוח חיים באף ילדי

עשתנותיו, הנה עתה עטרו עליו אנשים אשר חלק להם ה' בבינה ופיהם פערו לשכל מליו, בהם הכי נכבד היה הגבר יקר הרוח אוהב מכבד ותומך לומדי תורה ומביני דעת לו שם על פני חוץ גביר לאחיו מוה' שמואל כ"ץ ז"ל בו מצא הרמ"י איש כלבבו ונפשו קשרה בנפשו, בבית אוהבו הזה מצא ספרים רבים שונים למיניהם די רוות צמאוני אשר לפנים לא ידעם.

בימים ההם והרב הגאון ר' ענזיל האבד"ק סטריא בא לפרעמיסלא לנחול כסא כבוד הרבנות מחותנו הרב הצדיק מוה' יוסף אשר ז"ל שכבר נאסף אל עמיו והשובי"ם אשר בכל הגליל ההוא נקראו אל על להראות שכיניהם לפניו כמשפט, והרמ"י נעצר בביתו והעביר המועד, (הסבה לא נודעת) ולמען הצטדק לפניו כתב שורות שרש או ארבע על הגליון אשר לפניו והמגילה הקטנה הזאת בכף איש שלח ביד ציר יהודי ממקומו להרב הגאון הנ"ל, לעת ערב שב השליח וכאשר שאל אותו הרמ"י: מה ענך הרב ומה דבר הרב "בבואני" שאל אותי הרב "מה אבקש" ציר השו"ב מסאסניצה אני וזה מכתבו השיבותיו וכאשר קרא המכתב פעמים שאלני "מי כתב המכתב הזה"? "היש במקומנו כותב בלעדו" עניתיו "בפניך כתב ואתם המכתב הזה" "בפני אדוני" "האם אין לדרכך הנך"? "כן אדני הן

קציר חטים היום וכבר עתדתי מלאכתי בשדה לי" אם כן "יסלח לי השו"ב ההוא כי לא אוכל עתה להשיבהו דבר במכתב כאשר לו יאתה כאשר עיניך ראות ביתי מלא מפה לפה, והגד נא לו כי יכול לבוא הנה אז כאשר ירוח לו". אחרי ימים אחדים בא הרמ"י עם מקלו ותרמיל שכיניו לפני הרב הגאון הנ"ל, מאין אתה ידידי שאלהו "השו"ב מסאסניצה אנכי ואלה מאכלותי" ענהו המאתך השגתי השורות האחדות כתובות עברית אשר לא פללתי לראותן משו"ב עירי אף כי משו"ב כפרי כמוך" "ממני אדוני" "אם כן הנח השכינים במקומם ואתה שבה עמדי" ויאהזהו בידיו ויושיבהו לימינו על אף וחמת שובי"ם רבים המתקדשים והמתחסדים העומדים לפניו וכאשר נדברו איש אל רעהו הגיד לו הרמ"י כי מתלמידי חותנו הצדיק הוא ותקשר נפשו בנפשו.

בשנים אחדות אחרי בוא הרמ"י לסאסניצה בא גם שמה המליץ הנפואר והישר ירא אלקים מאד מוה' ישראל בעריש וואלפיש ז"ל משינאווע בעהמ"ח קול נגידים. אתו התרועע הרמ"י שנים רבות ולא לבד כי היה רע לו להתרועע כי אם אהבהו אהבה בלתי מגבלה, עד אשר אהבתם היתה למלה

בפי יודעיהם, באמרם אם נפלאה מאהבת אשה ואיש, היתה אהבת דוד ויונתן, הנה נפלאה מהם אהבת מרדכי וישראל, וכל דבר הקשה בש"ס במקרא באגדה למדו ביחד, ופסוקי איוב קשי ההבנה העירו את שניהם לחבר פירוש על הספר כלו, פי' הרמ"י בשם כנף רננים כבר נדפס ופי' ר"י הנ"ל לא ראה אור.

פעם אחת היה כפשע בינם ובין המות כי כאשר הלכו שניהם הלוך ודבר והנה השמים התקדרו והעננים חזיזים הרו, ואחרי רגעים אחדים והנה רעם גבורות עובר בין ראשי האנשים ההם יוך בשצף קצף בעץ אשר עמד אך כשלשה צעדים רחוק מהמה, העץ נשבר לרסיסים, והם נמלטו הרעים הנעימים והנאהבים.

גם אוהב אחד היה להרמ"י בפרעמיסלא ושמו ר' יעקב גאלדפארב (ידיד נפשו הזה מת עליו בדמי ימיו והרמ"י התאבל עליו ימים רבים) עמו התרועע והתעלס כפעם בפעם בפירושי וביאורי המקומות הקשים במהרש"א בחדושי הלכות ואגדות וכבר היה לרמ"י תכריך כתבים מלאים חדושים ובאורים על המהרש"א אך נשרפו שנת תר"ה בעליתו. —

תהלוכותיו במאכלו במשתהו ודרכו בקדש בלימודו ובעשיתו מצות ה' הי' כזאת, מדי יום ביומו קם ממטתו בבוקר השכם בין שעה שניה ושלישית אחר חצות הלילה ואחרי אשר רחץ ידיו פניו פאות ראשו וזקנו אמר ברכות השחר תיקון חצות איזה קפיטל תהלות בן ישי, למד מקרא משנה ספר הזוהר כשעה אחת ואחר הגה בש"ס ופוסקים עד בא עת תפלת השחר, אז קם ממושבו וילך לביהכ"נ ויתפלל תפלה זכה בשפה ברורה ונעימה כמונה וסופר כל מלה וכל הגה היוצא מפיו, כמשמר נטוע ישב או עמד על מקומו לא נער ופיו לא פער ולא נעה כעץ היער כי אם בנחת נשמעו דבריו, וכטל נזלו אמריו. בסדר תפלתו היו לו נוסחאות, שנות מאלה הנדפסים בהסידורים, כמו בשיר ידיד נפש אלה חמדה לבי צ"ל

אֵלֶה חמדת לבי, בתיקון חצות כי דודי מני נסע ונגלה צ"ל כי דורי כמו שהוא

בכתוב (ישעי' ל"ח) בסדר הקרבנות מלח סדומית רובע בלי מלת הקב, כי כל רובע רובע הקב (רשב"ם ב"ב פ"ט) ועוד . . .

אכלו ושתותו היו במדה במשקל ובמשורה לא העדיף פעם ולא החסיר פעם, גם לא הקדים ולא אחר המועד אשר יעד לו. כל משקה משכר לא בא אל פיו כשלשים שנה רק בעת זקנתו החל לשתות מעט י"ש ושכר, אחרי אכלה ארוחת השחר כתב ספריו ומאמריו ל"המגיד" ל"העברי" גם מכתביו הרבים להגדולים והטובים מחכמי דורו בעניני תורה וחכמה רובם ככלם באו בדפוס במכתבי העתים, אחר ארוחת הערב שנן לבניו כשעה אחת ועלה על מטתו לישן. בכל ימי השנה לא הגה מהמסילה אשר סלל לו הש"ע ימין ושמאל, גם מכל מנהגי ישראל אשר נהגו אבותיו באלה אשר עוד עמד טעמם בם, באלה אשר כבר אבד עליהם כלח, לא נטתה אישורו.

לא אמנע להעתיק עוד שיר אחד יסודתו בקודש מהרמ"י אשר בנו החכם ר' מיכאל נ"י מצאו בכתבי-אביו ונכתב בספר, ואשר ראוי כי שמו לא יפקד גם לקוראי האוצר.

אוי לי מיצרי אוי לי מיוצרי

יום גוחי מבטן אמי	הן הוא יום תחלת מיתתי
האקח דבר לקבר עמי	מעשרי ומעבודתי
ולוּ אתהלך בישרי ותומי	ותהי זאת לבד תנחומתי!

אוי לי וכו'

חיל ורעדה יאחזוני עת דרכי הוי אחשובה,
עתותי וימי יצאוני הן בהם נשיתי טובה
והימים אשר עוד יבואוני החפץ בימי זקנה ושיבה

אוי לי וכו׳

ידי אישא אל שמים אליך אלה תשועתי
נכחך אשפוך לבי כמים אנא אל אראה ברעתי
כחסדך תן לי לשלום חיים ויצרי לא יועיל להותי.

אוי לי וכו׳

אאור היום בו נולדתי לעמל וכעס ולמלחמה
ליצרי הה רעי הגדתי ונפשי לו מכרתי לאמה
ולו גם היום בו בגדתי הן כבר שאול פתוח שמה.

אוי לי וכו׳

לכן אדרוש תעודה ותורה היא לדורשיה תחליף כח
ועת רשת יצרי לי מזורה מדרכי אותי לנדוח
אזכור יום שובי הבורה ואז אשקוט ואמצא מנוח

אוי לי מיצרי אוי לי מיוצרי.

בשנת הששים לימי חייו שבת ממלאכת השו״ב והקדיש כל עתותיו לתורה ולחכמה ועד שנת השמנים ושלש היה בריא אולם לא כהתה עינו ולא נס ליחה וכל תנועות גוו כתנועות עוד ימים רק אז בשנה ההיא נשמטה רגלו אחת בחלקת הקפר כאשר יצא מביתו פתאום ומאז והלאה שמר את משתו או הלך בכל מאמצי כחו על משענתו עד אשר השיב נפשו למנוחתה בשנת שמונים ושבע לימי חייו ביום כ״ב סיון תרמ״ה לפ״ק. על מצבתו כתב בנו היקר החכם ר׳ מיכאל נ״י כדברים האלה

פ״נ

הרב המופלג, החכם האלהי הישיש הנכבד, מוה׳ מרדכי יונה בן מוה׳ משה יוסף שו״ב בסאסניצה המחבר ספר כנף רננים, עין בוחן ואור קרוב נאסף אל עמיו בשנת השמנים ושבע לימי חייו ביום כ״ב סיון תרמ״ה לפ״ק.

בה משפט ומעשה האיש אשר פה ינוח
רבי תורתו וחכמתו דעת אם תחפוצו

דרשו מעל ספריו, וראו כי לו שאר רוח
כמעין בן אמרי שפריו חוצה נפוצו
יראה ודעת ה׳ יחד בלבו אצרו

יומם ולילה אך בהם שם כל מעיניו
וכל תאות ותענוגות בני אדם מנו זרו
נפשו בכלח לאל שבה חזות בצדק פניו
הלא אך נכחו הישיר ארחותיו וכל ענייניו

תנצב״ה.

תמונת הרב הגאון ר׳ דוד טעבלי איש אפרתי ז״ל

תולדות הרב הגאון ר' דוד טעבלי איש אפרתי

(כתובות בידי עצמו (Autobiographie) ביום ו' עש"ק ח"י טבת התר"ם)

הן אנכי הצעיר לבית אבי נולדתי ד' טבת שנת תר"י בעיר מצער מעריטש במסבי ווילנא בהיות אאמו"ר הגאון החכם וצדיק מוה' אברהם אפרתי זי"ע איש שיבה בן פ"ג ואמי הרבנית ת"י בת אא"ז הרה"ג הצדיק המפורסם מוהר"ר דוד טעבלי ליפשיטץ מסלאנימא זי"ע היתה אשתו השלישיה. אאמו"ר הגאון ז"ל כל ימי חיו הי' הון ועושר בביתו ולא נהנה מן הרבנות אף במלוא שערה. ואך נהפוך הוא, כאשר הון ועושר הי' בביתו כן גם צדקתו עומדת לעד, והי' נדיב לב, איש טוב ומטיב ומוהֵר משלו. וכבה גדלני אאמו"ר כבן זקונים אהוב, וכי גם יחיד היתי לאמי ת'. בהגיעי לשנת החמש כבר למדתי גמרא עם רש"י ולא מן הלקת טוב, והקשיתי קושיות אשר התפאר בהם אאמו"ר ז"ל לפני ידידיו גאוני דורו. וזכור אנכי עוד איזה קושיות אשר הקשיתי אז את גאון ישראל סאלאנטער הי"ו אשר עבר אז עירינו איש קדוש זה ויסר אל בית אאמו"ר הגאון ז"ל. בעוד למדתי חומשי תורה טרם שמתי הגיוני בגמרא היתי גם אני לנס בקושיותי ושאלותי וכת זכרוני הטוב, ולא אזכור מועד שני חיי בעת ההיא אם ארבע שנים או יותר, ההלו ללמוד אתי מקרא, רק זאת אזכור (ובטח אנשי עיר מולדתי מעריטש יזכרים יותר ממני אך רחוקים עתה מאתי ולא אוכל להודע מהם דבר) כי בעת למדתי מקרא אז מעצמי שמתי עיני בהקדמת הרמב"ם לס' היד ואזכור את כל לשונו בע"פ עם סדר מקבלי הקבלה ארבעים דור מן רב אשי עד מפי משה רע"ה נאמן מפי הגבורה ויהי לנס כי כל אורח נכבד סר לבית ספרי לשמוע ממני איך לשוני תהגה נכוחות מבלי עקש ופתלתל וגמגומים היאות לילד רך כמוני אז. — מחדושיי בעת למדי מקרא בל אזכור רק אחת אשר עבורה נכבדתי במתנה הגונה מאת אא"ז חותני הרה"ג ר' איציק ר' זלמן ר' אורים מווילנא זי"ע והוא בביאור מקרא (שמות ג' ג') "ויאמר משה אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה" אשר שאלתי את פי אאמו"ר מדוע זה כתוב לשון "אסורה" ולא אמר משה "אלכה נא ואראה" ויהי כאמור אלי אאמו"ר הגאון ז"ל בשמחה "ומה תענה אתה ע"ז ?" עניתיו במשל "הלא ידעת אבי את חומת בית המועצה הגבוהה אשר בעירנו (ראטהויז) ואת הגולה אשר על ראשה לנס ולדגל העיר עם הצלצלים והפעמונים אשר עליהם להשמיע קולם בעת אשר נדרש להעיר את בני עירנו, והנה אנכי כי קטנתי ולא אוכל לראות מתחת, את ראש הגולה והפעמונים בעמדי קרוב לבית החומה, עד אם ארחיק לסור מרחוק לראות את המראה הגדול ממני, אשר ע"כ בהיות גם מראה הסנה הבוער במקום גבוה וגדול מאד בהר האלקים הר חורב עד כי לא יכול משה לראות בקירוב מקום, אמר "אסורה נא ואראה את המראה הג ד ו ל הזה" — ויהי כאשר שש אבי הרה"ג ז"ל לשמוע הדברים מפי ילד רך כמוני, כתב הדברים האלה לאא"ז חורגי הה"ג מוה' ישראל יצחק אורינסזאהן הנז' וא"ז חורגי שלח לי בעד זה מנחה הגונה. — אחרי כן בהגיעי לשנת השש כאשר אבי ז"ל קוה עלי כי אהי' לגאון ולתפארת כמו הגר"א מווילנא אשר יסופר בו כי בשנת השש דרש ברבים. ע"כ למדני גם הוא דרשה לדרוש ברבים בבהכ"נ אשר בעירנו לפני חכמי ויקידי קהלתינו, ויהי לנס כי בלמוד אבי אתי את הדרשה מפני מורי אז המופלג בתורה מ' שבח לא הבין מורי את הדרשה ואנכי הבנתי ואספרה ואחקרה במו פי, ואדרוש ברבים את הדרשה, ויהי בראותי את כל הכבוד הזה, וכי קרנים מידי אבי לי לרוממני ולנשאני על, עזבתי את ההתמדה אחרי גוי, ואגדל בעיני על הורי ומורי, ולא הקשבתי בקולם, ואלכה באשר חפצתי, ולימודי רפה מיום ליום בידי באמרי לאדומ"ר כי אין בידי מו"ר להספיק כ"צ די הבנתי וליישב לי קושיותי ושאלותי, עד כי נאנס אבי לחפש לי מורים מפורסמים בחריפותם. ויהי בהיותי הולך

בדרכי לבי וכל אשר שאלו עיני לא אצלו ממני, ויבא לעירנו א' מבני ווארשוי אשר הי' הדור בלבושו ומתנהג כאחד הגבירים, וכן יחיד לו רק בשנים אשר הובילו במחלצות כבוד ובכפתורי זהב כאחד מבני השרים הגדולים, ואקנא בו ובלבושיו, ויהי ביום הש"ק ואצוה לגדודי בני גילי הנערים השובבים, ויקחו את ארון המתים העומד בחצר בהכ"נ ויביאוהו בהיכל ה' שמה, ויעמידוהו על הבימה, ואת הנער ההדור בלבושו ומצוין בכפתוריו לקחו בחזקה וישילוהו בארון ואת הדלת סגרו ואנכי התעטפתי בטלית כאחד המגידים ואקחה בידי גם תיבת המצבאק והמשפחה, ואשא את קולי להספיד את הילד בקול בוכים ובדברים יורדים חדרי בטן, הדבר נשמע בעיר והמון העם עם החכמים התאספו לעזרת הנשים לשמוע משם את הספידי (כי הדלת מעזרת האנשים היתה סוגרת ומסגרת מבלתי יכולת להפתח) וישתאו האנשים לשמוע ממני הספד נפלא מאד אשר לא פללו לשמוע מפי מגיד ומוכיח זקן ורגיל. ויהי אחרי התימי הספידי הארוך והדלת נפתחה ואנכי נמלטתי מתוך ההפכה ואמהר אל בית אבי ז"ל. הדבר הנפלא הזה עשה לו כנפים מסביב עד כי רבים מעוברי אורח סרו לבית אבי לבקשני להגיד למו הספידי, ואנכי בשכר מכרתי את שובבותי, עד כי גם ש"ב הרה"ג הישיש מוה' יהודה יודל הלוי עפשטיין מווארשוי בדרך נסיעתו מן מעייני הישועה לווינא דרך עירנו סר לבית אבי וירבה במחירי להגיד לפניו הספידי. ומני אז והלאה רפה יום יום תשוקתי ללמודי, עד כי בהגיעי לבן שמנה התחכם אבי לשכור לי מורה גדול בתורה ומפורסם בהטהת אימה על תלמידיו ה"ה הרה"ג המפורסם מוה' יעקב טובי' גאלדבערג עתה ר"מ בק' סובאלק והוא למד אתי מס' נדרים עם הר"ן. והוא בכל עמלו לא מצא מקום לייסרני על עוני בלימודי כי כל דבר הקשה לקל הי' בעיני והרכסים שמתי לבקעה ורק על שובבותי וגאות לבבי נסה להראיני חזות קשה עד כי קצתי בו. ולא הפצתי ללמוד תורה מפיו בשום אופן, עד כי נאנס אבי ז"ל ללמוד אתי בכבודו ובעצמו. ובאשר הי' זקן גם כי תקפו עליו שיעוריו תמידים כסדרן ולהשיב שואלין רבר, ע"כ בא הגודל ללמוד אתי פ"א או שתים בשבוע, וכה עברו ימים עד כי ביום כ' סיון שנת כת"ר לפ"ק הורם הנזר ועטרת מעל ראשי וכת"ר תורה ושלשלת ריעיה לארץ הורדו ואנכי נשארתי כאנ' בלב ים. —

במות עלי גאון עוזי ומעוזי אאמו"ר נ"ע, ויקח אותי אחי הרב הגדול מו"ה בן ציון אפרתי מסובאלק בפולין לביתו ללמוד עם בניו היקרים יחד, ולשבת לפני מורה אחד מחסידי קאצק ומילידי בריסק דליטא. ואנכי קצתי בו אז כי באמת הייתי בקי אז בערך אלף ומאת"ם דפים גמ' אשר למד אתי אבי בעודו בחיים. ע"כ בחלתי במורה אשר נתן לי אחי, ולא הפצתי היות עוד גם בבית אחי כי גם בניו קנאו בי ובגדולתי ויחפשו עלי עלילות לעולל בעפר קרני, וע"כ לקחני כ' אחי וראש הרב הג' החכם הכולל הנודע לשם מוה' מנחם מענדל האפרתי ז"ל מקאלוואריץ בפולין לביתו, ויפנה לי עליותו עלית קיר מלאה ספרים ואלמדה לי לבדי שמה, והנה לא ארכו לי הימים ומכל עבר ופנה באו המדברים לדבר בי נכבדות עם גבירים וגדולים, עד כי נתפשתי בעד השבכה ויובילוני רגלי לעיר הארדאק מבנות וויטעפסק להתחתן עם איש נודע אז לעשיר גדול כדרך כה"א להגדיל כל דבר בקני זכוכית (מיקראסקאפ) לאלפים וכו' ואהי' בביתו הוא חותני אשר לו רק בת א' רעייתי וגם בנים אין לו זולתה. וע"כ בטרם כלו לי שנות ארבע עשר מיהר לאסרני בכבלי הנשואין, ואנכי בבואי לבית חותני זה בעודי עוד ילד רך בשנים כבר כתבתי חידושיי בספר ואכתוב שו"ת, ונקשרתי בקשר אהבה עם הרה"ג הירא וחרד לדבר ה' המנוח מוה' אברהם בהרב ר' יחיאל מיכל הזאנאווסקי האב"ד ומו"צ בעיר הארדאק והעמים עלי שאלות או"ה ובאיזה דיני ממונות וכן בסידור גיטין, ויאהבני כנפשו. אם רבים מבעלי העיר קנאו לי ויחר להם על הרה"ג האב"ד ז"ל בתתו משרה כזה על עלם כמוני, והוא לא פנה אליהם ובענותו הגדולה בקרני בביתי בימי עלומי, לפני התונתי, ואחרי כן לא עברו ימים רבים ונהפך הגלגל על חותני שי' ואבד כספו בענין רע. ואנכי כאשר נודעתי בסביבותי וכבר

בהיותי בן ארבע עשרה ח' אצלי מוכן לדפוס ספר גדול שו"ת "דלתות זהב" אשר הגהו ע"ע ספון בידי כמבואר בראש דבר לספרי תוא"ש. ובהיותי בן חמש עשרה כבר נדפסו תשובותי ופלפולי ע"פ חוצות כמבואר הכל שם בראש דבר הנז' — בהפוך ה' הגלגל על חותני נלקחתי למאהליב לבית ידידנו הרב הג' החריף הגביר המפורסם מוה' שמריהו צוקערמאן לשבת שם על התורה ועל העבודה וכל מחסורי עליו, וזה הי' בשנת התרכ"ט בהיותי בן י"ט שנה. שמה במאהליב קניתי לי שם ואמצא לי אוהבים את גדוליה גאוניה וגבוריה וכל הגאונים אשר סרו אליה נודעתי להם ושבעי יצא בעולם להיות לי שם, וארבה בפלפולים ושו"ת בענינים שונים במדינה והו"כ, ואיזה תשובות נדפסו אשר השיבוני אז (בעת ההיא ישבתי במאהליב) ש"ב ידידי הגאון הצדיק רשכבה"ג מרן יוסף שאול הלוי נ"ז זי"ע מלבוב והגאון הצדיק מופת הדור מוה' יעקב עטלינגער מאלטונא וידידי שר התורה והמצוה מרן מאיר ליבוש מלבים זי"ע ויתר גאוני הזמן החיים אתנו היום ה' עליהם יגן כאשר ימצאו גם בקובץ "יגדיל תורה" חוברת ב' הנדפסת בסוף שנת תרל"ט החולפת. ובשבתי במהליב נהגתי גם ברבנית להתערב בשאלת או"ה, וארבה להשיב לשואלי דבר מרחוק ומקרוב. — ובצאת שמי ע"פ תבל פנו רבים אלי במאהליב לנסות

דבר אותי אדות רבנות אך בה בעת הפך ה' גלגל חותני לטובה וירויה איזה אלפים רו"כ ויבוא אלי למאהליב ויקחני לביתי הראדאק, ובשובי להראדאק השברתי שבר גדול כי מת עלינו ידי"נ ואוהבי כאחי הרה"ג האב"ד המנוח מוה' אברהם הזאנאווסקי ואבכה על מותו ימים אחדים ואקוץ בחיי שם ואמהר לשוב שנית למאהליב, אך לא ארכו לי הימים במאהליב והותני בא שנית ויעתר אלי מלין לעזוב את הרבנות אחרי גווי ולשוב לביתי לעסוק במסחר ולבלתי הניח ידו מזה ומזה כי צר לו להיות מבלעדי אחרי אין לו זולתי לא בנים ולא בנות. — ואז בשנת תרל"א בשובי לביתי הדפסתי קול קורא להודיע מהדפסת ספרי שו"ת "מגדל דוד" ואחל להדפיס את ספרי שו"ת בעיר מינץ בדפוס ה. ברילל. עוד לא כליתי מלאכתי מלאכת ההדפסה פנו אלי ידידי הגאונים הצדיקים מוה' אליהו גוטטמאכער ומרעהו הגאון מהרצ"ה קאלישער מטהארן לעטרני בעטרת גבאי ראש חברת ישוב א"י ברוסיה. לא עברו הימים ונלכדתי ברשת מלשני בסתר ובש"ק פ' משפטים שנת תרל"ג סבוני שרי הממשלה ותהי בקורת נוראה בביתי וינצלו ממנו את עדיי ולקחו אתם כל כתביי הכל כאשר לכל כי העלילו עלי ע"ד ח' ישוב א"י כי הנני ח"ו בן בלי אמון למלכי ומאסף כסף לצאת ביד רמה לארץ ישראל ולבנות שם כמו רמים מקדשים, וכהנה דברי בלע וכזב ועפי"ז קראו גם אותי אסיר בביתי כשנה תמימה ואם כי מהולל אקרא ה' ביום ז' בול תרל"ד יצא כנוגה צדקי גם חופשה ניתן לי ולכל כתביי כאשר נדפסה בספרי "דברי דוד" גם דרשתי בשם מוציא אסירים בבושרות, מאמר א' שם, אפס כי נהרסתי מאד ממצבי, ואז החלו ידידי הרבנים הגאונים לעוררני בדבר הרבנות להמציא מקום נכבד לשום כסא לדוד. ואולם כאשר כבר ברכני ה' בארבעה ילדים אז והמה רכים וענוגים וכן אני ואשתי נתגדלנו על ברכי הורים עשירים, הי' כבד עלי הדבר למצוא מקום מנוח לי על רבנות אשר ימצא די להספיק לי כל צרכי, ואנכי עודני צעיר עד השלשים לא הגעתי ע"כ ישבתי לי בהראדאק ואאהוב את מלאכת הרבנות בהוראת או"ה וכי"ב אשר כבדני בם באהבה ידי"נ הרה"ג מוהר"ש וואלשאניק ואשנא את שכר הרבנות, וכה עמלתי עד שנת תרל"ז אשר אמנם הציעו אז לפני איזו מאוהביי את רבנות העיר קאלווריא בפולין. אך כאשר שמעתי מרחוק קול אחדים האומרים אין נביא בעיר ונערתי חצני מזה ואסורה לי פה וויטעפסק לגור בזה ואעש לי פה מסחר מטהעע וכדומה, ובין כה נתרוקנה פה עירי וויטעפסק מרבה הגאון מוהר"ז

לנדא. וזה לי פה כשנה שלישית אשר אנכי שוכן פה וו. ועמל גם במסחרי מבלי ליהנות מכתרה של תורה ובמשך שבתי פה הדפסתי תשובותי בם' קובץ יגדיל תורה, כן זה לא כביר את ספרי הקטן "יד דוד טעבלי" בלבוב ועתה הנני מדפיס

גם ס' שו"ת „נשאל דור" וגם בספריי אינני נוהג מנהג מחברי הזמן לסובב אותם בעיירות ולקבץ כסף כי לא הרגלתי באלה. והנני עובד את אחיי ועמי כל אשר אך ידרשוני חנם אין כסף והנני חי ממסחרי חיים שיש בהם גם ביטול תורה וחכמה ויראת ה' אך מה אעשה ? האמת אגידה ולא אכחדה, לו אנה ה' לידי עיר קלה ונקיה מאחת מערי חו"ל אשר הטורד לא ירבה להכיל ואשר אוכל שמה להדריך את בני לתורה ולחכמה ויראה טהורה באין מפריע, כי אז לא הבטחתי על כבוד והייתי מקבל עלי איזה שם שיהי', רב או מורה, או מגיד שיעורים, וכדומה יהי' שם היותר קטן, רק מקום קל ונקי אשר אוכל לשבת בשלוה וחפשי מעול סבל רב, ואשר יהי' לאל ידי לנהל עדתי על מבועי התורה והחכמה בקול דממה דקה (מבלי לכפות ההר כגיגית על שום איש מאנשים) אז בכל אות נפשי הייתי בוחר בזה, ובורח משכון פה כי ארץ הנגב נחנני ה' אשר לא אוכל לפרוש הדבר בכתב ולנגוע בכבוד מכובדים. —

הן זאת בקצרה קורות ימי חיי עד השנה הזאת שנת השלשים לימי חיי, ואם החסרתי מעט מתולדותי וקורותי, הן אלה אשר לאי כבוד יחשב לי והן אלה אשר לגאה וגאון יתחשבו ה' לא יחשוב לי עון בזה; וגם הקהל לא ידאב לבם על אלה כי מי יודע מי מקוראי דברי ירבו אם השמחים אל כבודי, או אם המקנאים ומשנאים ויהי' איך שיהי' כשם לא אקבל שכר על הפרישה, כן לא אקבל שכר על הדרישה". — עכ"ל

וכל יתר פעולותיו בספרות הרבנית בהתיסדות מכ"ע . . . וימי שבתו בבערלין הבירה נבא בספר השני לספרותנו לדבר ברחבה. —

אור בעד אור

כדרכם ר"ס הסלוטי בשעה שהפיל בגורלנר את תגיה מיסאל ועזריה לתוך כבשן האש, אמר יורקמי שר הבירה לפני הקב"ה רבש"ע הרי ואלכן את הכבשן ואניל את הסדיקים הללו, אמר לו גבריאל אין גדולתו של הקב"ה בכך שאתה שר של בירה והכל יודעין שאתה עכבין את האש, אלא אני שר של אש לכך ואקרר ונעשים ואקדיח ונאחון ואעשה גם בתוך גם (פסחים קי"ח).

יהוי הוא לכל הסקיפים בתגודות מז"ל כי יש ויש מאמרים רבים אשר אע"פ שהמה לפי מיתתם תורות יקרות והסקפות עמוקות ונאמנות ובקורת חדה ומהללה לוטה בסם. עכ"ז כל עוד לא נתנה להתאמן להסתיע עליהם גם תורות מבחון, כל עוד לא נגליה למנוע את דבריהם עשיהם בעקום אחר, לא נזכה לראות אור כי יבא ולא נכיר כלל את ערכם כי רב ולא נדע גם מהותם ואיכותם. ואע"פ כי נניע [illegible] עליהם יום או יומים לא יתרחה לפניהו ים של שנן דבר, כי אין הבור מתמלא אמוליתו, גם המאמר הנוכחי הזר ופלא הוא כאחד מסם, אור גדול הוא לפי מיתתו, אבל לא הכל זוכים ליהנות מאורו, ולמען להבין אור בעד אור, למען לפקוח את עיני הקוראים כי ילמו אור בהיר בתגדה זו המודעת לפני ולפנים אל פסוד אחד בדניאל ובגלות שם גדולות ונלורות. לקדים לפניהם היזם מאמרים מנבלי וירושלמי ואו אז יבי' דלמות היכל המאמר בפתחות מאליהן. בירושלמי פרק שסה עשר בינעות אימת בזה"ל "נפל לבור מריות אין מעידין עליו. אומר אני נעשו לו נסים כדניאל, נפל לבשבן האש אין מעידין עליו. אומר אני נעשו לו נסים בתגניה ובחריו" עכ"ל. הנה רואים אנחנו מזה ברור כי גם לענין דיני הוסמים אנחנו אומר נעשו נסים גם לאנשים פשוטים והדיוטים יהיה מי שיהיה, וגם לא למען הללה בלבדות ולא למען להתקדם ע"ז שם שמים בדבים, ועי"ז להטיל כבלי העגון על הסנים העלובות. ואע"פ כי הוא כלל בלתי נאות וחרון, כי לאו בכל יומא מתרחש ניסא, אבל זאת נפסקה הסלכה בירושלמי לחומרא למורת הכלל המוסכל הזה, אבל שם בירושלמי ובבבלי יבמות (קכ"ח ע"ב) כאשר בא ר"א להעיד על מעשה שנפל לבור הגדול ועלה לאחר שלשה יום, אמרו לו "אין מזכירין מעשה נסים" ומי לא יקשה, הלא בדניאל בגוב האריות ובתנניה וחבריו בכבשן האש מפורש הדבר כי כל אלה נעשו בדרך נס ופלא להללים הללו בפומבי לעיני המלך והסרים למען יתקדש ע"ז שם שמים בדבים. ועכ"ז הדין נותן לחשום כי קרה כאן אלה גם לכל ימים הדיוט שבהדיוטים ולא גם לשום תכלית נשגב, ומדוע לא נאמר בכאן אלה "אין מזכירין מעשה נסים" ולסניל ע"ז את הנשמות האומללות? שאם זה הנם מר"א גדול הוא שנסלה לגוב האריות ולתוך כבשן האש ? הכלל דברים האלה לריכים לפני ולפנים, והנה רש"י ז"ל בבבלי ברכות כ"ג על המאמר "מיתיבי נפל לגוב אריות אין מעידין עליו שמא" (בבבלי תירו אמרים) "אומר אני נעשו לו נסים כדניאל" כאן בירושלמי) אומר הוא בזה"ל "פעמים שאין אריות רעבים ואין אוכלים אותו" הוא ז"ל רלה לקרב אל הנכון אפני מה אין מעידין עליו ? הלא דניאל ניצל מזה ע"י שם ואין מזכירין מעשה נסים, ואמר ע"כ בא לגלות הכוד כי אין בהללה כזו יכולה לגמרי מדרך הטבע, וזהו מיתיב הכותב בירושלמי "אומר אני נעשו לו נסים כדניאל" (ולו תוספת יבמות קכ"ח ע"ב ד"ה אין מזכירין מעשה נסים נ"כ כדברי רש"י) ובלי כל ספק לקחו רש"י ז"ל ותוספת בבבלי כזאת מהמאמר בבבהדרין ל"ט בזה"ל "שדיוהו לגיבר (לגי' תגחום) ולא אכלוהו, מ"ל ההוא מיצא הוי דלא אכלוהו משום דלא כפין הוא" ואע"פ כי שם מכיים "שדיוה לדידיה (ההוא מיצא) ואכלוהו" עכ"ז הניחו רש"י ותוספת בתמימותם. כי בחמת לא ע"ד כם לגמרי ניצל כי' תגחום, והרלים לזה כי לקחו בבבלי זו לגבי כל חדש ואע"פ שאינו לדיק כאי' תגחום, ורק מוכל לכבות עין כזה "בם" על כי הסלכה עומדת לו לכוון את השעה כי הולך לגוב אריות שעה שאוכלו אחרי זמן מה את ההוא לגמרי ואחר אכילה. ואפר לכן אין גם שלא כלל נשה שאוכלו אחרי זמן מה את ההוא

(בית אוצר הספרות) * (אוצר התורה)

מינה, כי בין כך נתחדש בהם סוג פעם אחר התכילה *) ואחרי דברים מוסכמים כאלו מרגיש ותופסת, הלא מוכיחים בעוד כוונת הירושלמי, כי בהחת אין לחכמו מוסגים את גם הגיאל לבבך יוצא חוץ לנתבע בגמרא, אלא הכם היה יוצא מהמורגל ע"פ רוב, וזה הוא עזרתו של הש"ת כי נתרחק מז דווקא לריות כאלה שלא היו רעבים בשעת מעשה, ובבר כזה אינו מהבדיים לנעלה בן הנתבע, כי גם בעלי חיים העופים אין ביכולתם ותכוקתם לעוף בעת הזה שבעים ומסולים בגמרי מאחר התכילה, ובבר כזה קודמים לחכמו "בם" על ההזדמנות המולחה בשעת הבדחת בזה 1) וכבה קרא ג"כ לר' תחום לפי דעתו של הרוח אינה ואחר נתקבלה ההסערה הזאת ג"כ לרש"י ותוספות ואחר ע"כ גזרו חז"ל לומר להלכה כי אין מעידין על הלים שבפל לבור הלריות ולאחר שהוא בודאי היה לבדף ולהתיר ע"ז את הלתו מכבלי העגון, כי לומר אני בעצמו לו נכים כדגיאל כדברי הירושלמי הנ"ל (הבבלי העלים בכוונת המלות "לומר אני וכו'" למען שלא יתעורר הקורא לגד תורתו ע"ד העובדת מדגיאל, לבל הירושלמי לא הלש בזה, ומשם ניחר לכבוד התורה) אבל על עדותו של ר"א לא יכלו חז"ל להשען כלל וכלל, כי חשבו זאת כמעט בלבלי טבעי בגמרי, לחרי שבבור שלא היה שם בהם קוף ח"ו כי יבאר שם הבעבע בחייס ג' יומים, ולזאת דרך כבוד הבריות לו "אין מזכירין מעשה נסים" ובכוונה כי ח"ו להאמין לעדותו ולזאת אין בכח עדות כזאת להטיל כבלי העגון על האדם. לחרי שים לב עדות בעבלה נפל לבור גדול מאוים שים בהם קוף, ולחרי כי נחנו לכלל דעת להבין, אין הבינו חז"ל בחור שכלם את ענין הספור מדגיאל בגוב הלריות ולאחר ע"ז היו מוכרחים גם להחמיר בגידן קטה כזה עד למרר את חיי הנשים העלובות הללו, לחרי כי מקרים כאלו לא היו כ"כ רחוק בעיניהם וכמו שקרה ג"כ לר' תחום, הלא נחון וחוג קדום לנו לחקור, מדוע אין מעידין גם על הלים שבפל לתוך כבשן האש? על מה לנו גם כאן לדון לקולא ולאחר, "מעשה לו נכים כחגיגי וחבירו" הלא ע"ז נוכל לנשוק ככרוכיא "אין מזכירין מעשה נסים" יותר ויותר מעל עדותו של ר"א ע"ד הבפילה בגוב של חיים שים להם קוף? הלא נדחה שם בגמרא את המו"א מדוע לא נתנו לחמן בעדותו, בזה"ל "מאי מעשה נכים? תיבעיא דלמ לכלי ולא תיבתי, והא כתיב ונתן עלי ואל תאכלו ואל

---

*) גיעי הקיבר קלוידיום הורה העקרה תחבולה טובה אחרת לא לבבוד היה לאדי מלך החיות, הן רעה בעטילני עבע את אדי עבמית מהרע לו בזאת אחר הבליך את מעילו על רחבו, והבה קיעו וקיבלו את התחבולה הזאת בהלחמות הלריות וכל העם הבחלו לרחות היכה בבעת אדי פרוץ ונורא ולא קיה עוד רוח בו אם הוכם עליו כבות עיניו והיה נתבם בכף בלי כל עמל, ומזה יתבדר בעה היפוך עלי ליזיעחכים כח לחבק את האדי אחר הבגר עמו בחוד בעקודת המלך מלכבגדד (תולדות הבעבע ח"ב לד 227) ואילו ידע ההוח מינה מתחבילה כזאת, כי עתה בעת מתח קו חבד על כ' תנחום כי ע"ז ניבל מהלריות, ובזה היה גם הוא בילל בשעה שעמד על הגפיון. וכבן זאת.

1) וכבה ליתא בגרבות נ"ד ג' בפוריס אבר קרו לנים אחד פעוב ולאחר בריבוא דרבינא אבר נילו מאחרים רק מאבר נזדמנו להם עזרתם בשעתם בעת לר להם. ועכשיו מבינה אותם הגמרא "בכים" והחבבים הללו נרבו על זה "נרוך שעשה לי בם בעקום הזה" להחוא לים בעוב בפל עליו לריה ונילל מאתו. ומקרים כאלה מזדמנים לפעמים בחיים בעות שונות שיקרו בשעת מעשה בידוע. אך בריה דרבינא חזל בזדבר ולאחר למיל ופתחום חזה לשמחת לבבו עינא דמיא ושתה, ועכ"ז מבואר הענין בשפת פיוטי "איתעבר ליה ניסא ואיבדי ליה עינא דמיא" ומי לא יקבא, לית בבא? והא לית בל אדם תחת השמש? כאשר הקשה רבא עה"כ "ואם בריאה יברא ד'" אבל עובדא דקרא. ומשני כי הבם היה רק לאקדוחי פתחים. וכן כאן הגליה בעה שעין המים היה קרוב לשקוען. כי לולא זאת היה עת לשחת. בוא קראו כי הלך ברחובות מחוזא ונפל עליו גשלא פרישא, ולשמחתו רחה לית נפרשא לז ליזה חומה ורק שם להתחבא, ועיניים כאלו מבוגים בשים, על כי היו דברים בעתם,

תשמו, אלא דלא נייס, דאר"י שבועה שלא תיפן ג' יומים מלקין אותו ויפן למלתר, וה"מ מאי טעמא ? אמר רב שבועה כיפין על גבי כיפין הוו (ומשתן עליהן ויפן) וכפנן ? דמיפשא הוו (מלקין ומשומד אין מדם יפן) וכ"מ ? ת"ש דלא משכיר (מתחזק) ונייס פורתא" עכ"ל, ומס דבריס קלים כאלה מצאנו חז"ל למעלות ולכן אמרו על ר"מ "אין מזכירין מעשה נפיס" הלא מכס"כ היה לחז"ל לומר על הדעיון לעובדא דחנניה ומגדיו "אין מזכירין מעשה נפיס" מה נוכל עד"מ למעוד מזה אימה לד טבעי ? גס בעלי תוספת הרגישו בזה מס יפעות קכ"ח ע"ב ואומרים "מאי נפל נמס ובדח מן המס בשום עניו" ובאמת אין למרץ בכמו אלה את הירושלמי, כי איך יתכן לחשוב אלל חנניה ומגדיו בעלב המלך והמדיים ואנשי הצבא הרבים, כי ברגו מן המס ? מה מצאנו בעלי התוספת כי בזו לסקל בכבוד גם בזה מהמדרש למומה ומקוקה כזאת ? הכלל כל הדברים יגיעים בעיון מקוכשך כמוהו ולא נוכל לבוא אל עומק דעתו של הירושלמי, ולולא דברי רמ"י ז"ל בבכורות ודברי התוספת ביבמות (הנלקחים מהסדרין המעודדת דר' תנחום) לא זכינו להבין גס הספור מדניאל, אך ע"ד הגס מכבמן המס נפלא הדבר הפלא ופלא להבין מה חסר בזה הירושלמי ? אך אין עוד לומר כומס מלמוזת אור בעד אור והירושלמי ביפיו תמזיק עיניכו, כי נאמר אחר בהסהדרין ל"ב יגלה לנו קודות ומלורות, וז"ל שם "ת"ר שלשה נפיס בעשו בחותו יום. אלו הן. לן הכבשן ובפרק הכבשן והומק סיפו (סיד הכבשן) ממה מרוב החניפות, כך שמעתי, ' והיתה מוסכת למרחוק ומהבל של חותו הסיד נפרפו חותן שהלליכו לחנניה ומגדיו לתוך כבשן השם, רשי"י ז"ל, ומגילפא הומק סיפו מוצא ג"כ בעריוך ערך לן) ומסיף לכם על פניו וכולכו גחלת וכו'" עכ"ל, והנה בעיניס מודדות נחון לנו להביט על הסגדה הזאת הקדמוניס המעסקים לחז"ל ממה לפה ומאין לחזן. ואו אז נבין היטב את חופן ההלכה של הגדולים הללו לפי הסגדה הזאת, כי לפי המסופר בדניאל אס נצוה נתרגם את הפסוקים כצורתן, אלא אין לנו לנייר בדבר בחופן לחר, כי אס שחנניה ומגדיו הלכו לעייל בתוך הכבשן הבוער בשם שלהבת-יס, ובל העם רואים אותם דרך חרובות הכבשן, אבל המתרגם פסוקים כאלו כצורתן הרי זה בדאי. הלא ההגדה מפרשת כי לן הכבשן ועקר ת"ש ממקומו ערוב המניעות ובתוך כך נפרץ הכבשן ונתפקפקו חוליותי' הדבוקות זו לזו ותיכף נמסה סיד הכבשן ערוב החום ונמסכו השבנים למרחוק ומרוב ההבל נפרפו המשליכים וחנניה ומגדיו נשארו עומדים על מקום פנוי מאבנים ועפיר. והנה לפ"ז הלא נתהווה הדבר בזה החופן. שלך גודל השם והשלהבת והגדלת המדומה אשר נעשו בעיני נבוכדנלר אשר אמר "לעזא לשתיעא חד שבעה על די חזה למזיה" (דניאל ג' י"ב) נהפך לסס לרועץ, בעתוך כך נזדעזע הכבשן ממקומו (כפי מלשת התנורים אז אשר לא היו מקושים בעומק הארץ כתנורי זמננו) ונפרץ לפרלים. סיד הנדניק את השבנים זו בזו ביעף והלך לו. ומרוב זריזות הזריקה מהשבנים ומסיד הקודחים בהבת-יס שמזקו למרחוק, כשהגו המזריקים ומשליכים את חנניה ומגדיו, וכמו שמרומז ג"כ בכתוב "כל קבל דנה מן די עלת מלכא מחפפה ותתיהן חזה יתירה גובדיא שמרין ג"כ בכתוב וגומר קטל המון שניצה די נורא" (שם כ"ג) והמשליכים חנניה ומגדיו נשארו במקום מלומן מחרי שהכבשן נתפרד ונתפזר ולא נשאר אבן על אבן. ולפ"ז לא היה גם גס כמוהו מהמדרים אשר המה למעלה מן הטבע לגמרי, אדרבה הוא הדבר מוסבר ומתויב להיות כן לפעמי ? לפי תכונות התנורים בימיהם. אך גדר הנס היה בזה שבכ"ב נתכוונה השעה כי השליכו אותם דווקא בזו הדרגא אשר נתעלמה מעת החניעות ולין סיעור ולא רגעים אחדים לפני זה, ואחרי שחז"ל הניחו עניים וספורים כאלה ע"ז החופן, לכן חשבו ג"כ לעניין דינא ומחוירו נחים שבשל ג"כ לתוך כבשן האש כי אין מעידין עליו, כי אולי נתרחק לו כאשר עלתה הדבר לחנניה ומגדיו.

וע"פ כל הדברים הללו נבוא נדעה אל היכל האמת בפסקים. כי ע"פ שפת הלקסיקוגרפי וגייזר הסופר החלמי, לית יורקיני סר הבדל רבה בדרך פשוט לכתוב את השם ע"י ספס סופף ואנני בדל ולהגיל ע"י ז את חנניה ומגדיו, אך מכמה כזאת לא היו בני אדם כ"ב רועשים ומוומים, כי בכל יודעים כי עיס מכבין אש, ויהיה נראה בעיניהם למקרה גמור, ע"פ שבאמת הוא ג"כ נס ופלא על הדבר בעתו בגמזום ובדיוק, אבל בחופן זה

שדווקא מזוג המלחמה והחניעות מתהווה היסודה ומאר ע"ז עוד נמרפו המעלניים, היה הדבר יותר מנחיל ויותר מרעיש, וזה הוא גדריהל מלאך החם (יורקתי וגדריהל המה מלאכי המלחמה ומאר הוזהו מנגד) תמר בעוד לאך ומקרר מנפשים ומקדיח מנחון ומעשה עם בתוך נפ, כי הפניניים יגילו והעומדים מנחון ישרפו, לא כן ע"י גפס שוקף היה קר מנפשים ומנחון ולא נמרפו המעלניים, התבוננו כי ניצה קולחים מניצים ותתפלאו על הפליאה הזאת.

מד' חזית עה"כ כולך יפה רעיתי ומום אין בך

הה"ד כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שיר ג') מדבר ביסרהל. תני רפב"י נפעה שעמדו יסרהל לפני הר סיני לקבל את התורה לא היו בהם לא קוצים ולא חרפים ולא חלמים ולא פסחים ולא חגרים. ועל אותה שעה הוא אומר כולך יפה רעיתי ומום אין בך. עד שחטאו ונעשו בהם זבים ומלוכלכין חגרין וקוצין וכו' באותה שעה נאמר וישלחו מן המחנה כל לרוע וכל זב" עכ"ל.

כאשר דברים כאלה נותנים קצורה בחפי המתבוננים והמתעיניים לכל דבר מאשר התערב להם המעטות בחפצות, כמו כן יהי' לזרע ולנועל נפש בעיני הנלחמים ונקיי הדעת, כי איך יתכן להאמין על רפב"י שאשר דרש תמיד טעויים דקדק, אשר יהוה לנגד דברים ולבצע נבזות מלבו כי לא נמלאו אז בפעת מתן תורה שום בעל עוס בעל גדול מפס מאות אלף, ואיה המקור לזה בתורה? האם באותה שעת מעך רפב"י כבל רק על הכתוב בפס"ם אשר מעך אלו בכח הדרש ולאמר כי "רעיתי" היא "בנסת ישרהל" ועליה אמר שלמה "ומום אין בך"? הלא עוד עדנה עדנה לריך, אבל מה לנו להתעמה כאן ולעמוד כמשומעים, נלכה חיש מהר לתור מחרי חורות ולהשיב על ידיהן את הדברים הכתים האלה הלוטים באפילה, לא תחשבו קורחים נאוים. כי האומר הנוכחי הוא בודד " ואין שכי לו, לכן נא אחרי אלהגכם אשיבכם אל מקומות שונים עד שיבואר לכם האומר הזה באופן יפר בלי כל פלא ויליחה מחוקי הטבע ומנהגו של עולם. כי בע"ר בעדבר פ' ז' נאמר בזה"ל כיצד בשעה שילאו ישרהל ממלרים היו כל רובן בעלי מומים, למה? מפני שהיו יגיעים בעיט ולבנים ועולים לרחם הבנין. ומי שהוא בעה ע"י שהיו עולין לרחם הדמומין או החבן מופלת וקוטעת את ידו או הקורה או העיט נכנם בעיניו והוא נפעה והיו בעלי מומין. כיון שבאו למדבר סיני, אמר החלהים כך היא כבודם של תורה שיהו בעלי מומין, ואם אתתין עד שיעמדו אחרים, הרי הני מפהא בע"ת, מה עשה החלהים? אמר למלאכים שידרו לכל ישרהל וירפאו אותן. ותדע לך שכן. אר"י ל"ר סיימן, מניין שלא היו בהם חגרין? שנאמר ויתילנו בתחתית ההר ואין נלב אלא על רגליו, מניין שלא היו בהם גידמין? שנאמר כל אשר ד' נעשה, ומניין שלא היו בהם חרשין? שנאמר ונשוט, ומניין שלא היו בהם סומין? שנאמר וכל העם רואים את הקולות, ומניין שלא היו בהם לולנים שנאמר ויעבו כל העם, מעלתה אתה לומר שהרי כתרפאו כולן, ואם אין אתה למד מכאן, יש לך ללמוד מעקום אחר, שנאמר כל התחלה אשר מעתי בעלרים וגומר הרי לך שנתרפאו, עכ"ל. ומכח הדרש הזה נה לקרב לו הכתוב שפני מה נמלאו כ"ב בעלי מומים ביסרהל, ומדוע היה הדב" נחון כי כולם יתרפאו בפעת מ"ת, אבל למה לא נה להרפות לנו איך ועל חופן מה נרפאו אז שאת בעלי מומים הללו? הכי דבותא הוא לבלות אחרי מלאכים לרפאותם ע"י פלא כאשר עשה הדורם הזה? ושוב יגיו מזוין בכלי מלחמת הדרם ונא בעקיפין על הכתובים עד שיבינענו נרחשם כי רעית ישרהל היתה כולה יפה ומום אין בה. לך כאשר הרגים הדורם הזה בפתר לבנו כי הסומע המגין לא יקבל לכבף מזוען שבלי דרשות כאלה, כי הכתובים לא יתקעו כף ולא יתנו עדותם לחפץ הדורם, ואע"פ כי יכלכל הדרשן כל היום את קולות הכתובים, יפנו עורף לכל דבריו, וכי בשביל שנאמר "ויתילנו" הוא מוכרח להיות שלא היה בכל העדה שום חגר, וכי החגר על קב שלו לא היה יכול לעמוד שם? וכי בשביל שנאמר "בעשה" היה רחים שלא היה בהם גידמין? וכמו כן היה יתר הרחיות מלוטות וכפויות עד שאין להם לחפילו דמות של אמיתת בעלמא, ואשר ע"כ

לאמר הדורש בעצמו "ואם אין אתה למד מכאן" כלומר שאינו מבין הפרנוד איך המומעים לא יתענגו כלל על טעם דרשותיו ומקופקים עוד מאד בגבולתו ע"ד רפואת כל בעלי המומים ע"ד פלח. ולכן רק בזריזות אל הכתוב כל המלמד וגומר ומסיים בדוב תוקף ועוז כמלמד "הרי לך שתרפלו" הדורש הזה אשר כי בזה הכתוב הוא כופה את הבר בגיגית על המומעים ועל לפס וחמתם יהיו מוכרחים להודות כי כולם מתרפלו בשעת מ"ת, אבל קורלים מביאים עצו כי עמדי עוד מקר וגולו כי עמי שוב שניה אל מדי חזית עה"כ מאכזרי נאשיטות. שמא תרלו לור מדם ויגולו ע"י כל הלללים וכל ההפלגות לא תזכרנה עוד, וז"ל שמא: תני רשב"י בשעה שילאו ישרחל ממלרים למה היו דומין? לבן מלך שעשה מחליו, אמר לו פדגוגו ילך לליפלוסי (בית הספר) ואמר להם המלך עדיין לא בא בני גזיזו שבאתה מחליו, אלא יתעדן ויתעצל בני כשבאה אדשים ואמלאה ואח"כ ילך לליפלוסי, כך בשעה שילאו ישרחל ממלרים היו, בהם בעלי מומין מפעבוד ניט ולבנים אמרו לו אע"פ שרי השעה תן להם את התורה אמר להם הקב"ה עדין לא בא זיותן של בני מפעבוד ניט ולבנים, אלא יתעדנו בני' עד ג' אדשים ובאר ומן ואלו ואח"כ אתן להם את התורה, ולימתי? בחדם השלישי" עכ"ל. ומי לא יתרונן מהמרלה הזה, מה רב ההפרש בין המאמר המאוכח המובא, לבין המאמר אשר רשב"י בעצתו ג"כ בעדרש חזית עה"כ כולך יפה רעיתי, הלא כאן בא רשב"י בקולע אל השערה וליתן טעם על מה נאמרה ג' אדשים בתיה התורה, והוא כי יתעדנו מעט ב"י בשאר ומזן ושלו, עד כי יתעדן השאר ותפשטו הקטנים שנקטנו מרוב שעבוד ניט ולבנים. כמה שבעבועות עלו בידיהם ורגליהם. כמה קדרים ושקעים עלו בתוך פניהם מהחזת פתיתי לבנים ואבני גיר, וכאשר ישבו שלשה אדשים בשוחה ושלוה ואכלו ושתו בלי שום יגיעה, או אז שבו לאיתנם הרלשון. וזהו בחמת המלאכים שנשלחו ממרום לרפואתם, ומי המה? השאר והמן והשלו והשוחה והשלוה, דברים כאלה יכולים להשריח את האדם וליפותו מבחוץ ומבפנים, רלו ותמהו. לוך יפה לף נעים ערך רשב"י את מאמרו. לא עקם את הכתובים, לא גזם את הדבר לפרוע בפרוערוע את כל מיני המומין ולאמר כי בכל בית ישראל לא נמלא לף אלם אחד ולא חרש אחד, אחרי שזהו מהטבעות.

ועוד יותר טוב, כי לא זכר כלל כי בעלי המומים בתרפלו שאר זה הוא מהפלאות, ומניו לו לבחות דברים כאלו מדעתו בלא שום רלים מוכחת מפקוקים מפורשים? הלא הוא לא בניא ולא בן בניא, רק הוא רשב"י חכם תלמודי שוקק בתורה המובחת לפניו ולוין לו אלא מה שעיניו רואות ולא יותר, האם גם הוא יטפל אל הכתובים כר"י ח"ר סימון בע"ר בעדבר ולרחות בהם דובים בעקום שאר גם יער אין? רק זאת הוא בא לטעך בחכם בעל נסיון, כי עובדי חומר ולבנים שאר הוסחרו תוחרם מרוב יגיעה ובשתו פניהם לרוע, נתיפו לחרי רוב עמוקה וחכילה ושתיה בלי שום דאגה ועורל ופחד. וזהו חומת נאין כל קפק, אבל בעלי מומים חניתים כמו חרשים ואלמים ומומים מקוטעי יד ורגל שאר נאלאים כמנהגו של עולם בחומת גדולה, נשאלו על פי הטבעת כמו שהיו, ואין ע"ז רשות לכל דורש לנגד דברים ולהוליא דברים מעצמו ולזלזל בעשבה נפשי שאר לא נזכרו בתורה כלל וכלל, הוא רשב"י לא בא להעריך את עה"פ כי יבואו לספר ולנקר את ג' מכל חלאה וזוהמא, רק מלא בהכתובים את הרופלים המומחים הבאר והמן והשלו ומשם נודעי נתרפאו ג' ושבו אל יפיס וחיום, כה נאמר רשב"י בעקום הזה ואין בו שום נפתל ועקש, לא נפיס ונפלאות, לא דרשות לחוקות ודיוקים עמלים. 2)

עוד הפעם אופיע לפני הקוראים אור בעד אור ומזה יתענגו עונג רב מספור

---

2) כאן מלאתי מקום להעיר הערה קטנה בבוחתה אבל הוא גדולה בחיכותה, בספרי העפתה ח"ר קט"ו ע"ג על המאמר ביבמות י"ו "פסוק זה אר העולם אמרו" התרבתי לבאר כי חז"ל לא התחייבו ח"ו בדברים כאלה, ואר העולם הוא כינוי מלשון על תולדות היעים (וועלט גשפיכטע) ע"פ כל הדברים באר היטב. והנה יש אחד מהסכילים

נפלה מלא זרות ותפוכות המעלה נמ"ר דנרים פרשה ח', ואחרי לפר תרתי לחרין נמלוה רוקד המדרשים וירושלמי, מלחתיו נקי מכל פיני הזרות והתעיות ושניהו כעת יפה תוכר ויפה ומלחה, וז"ל שמה: ד"ח מהו נקש שלוש ודרפהו (תהלים ל"ד)? מעשה בר"מ שהיה יושב ודורש וכו' הלכה לותה לפה לביתה שהיה ליל שבת ומלחה הנר שלו שכבה, ח"ל פעלה היכן היית עד עכשיו? לומרה לו שומעת הייתי לר"מ דורש, והיה לותו" החיים ליין. לומר לה, נכך? כך היו לת נכנסת לביתי עד שתלכי ותחזרי נפניו של ר"מ. ילפה לה מביהו. נגלה לליהו זכור לטוב על ר"מ, ח"ל הרי נשבילך ילפה לפה מביתה. הודיך לליהו זכור לטוב היך היה המעשה, מה עשה ר"מ? הלך ויפב לו בשמ"ד הגדול, נתתה לותה לפה להתפלל ולפה לותה, ועשה עלמו מתפפק (חולה) לומר לה מי יודע לללחם לעין? לומרה לו לותה לפה לתי נתתי לללחם ולקפק נפניו, לומר לה לומרי לבעלך הרי רקקתי נפניו של ר"מ, ח"ל לכי התרלי לבעלך" עכ"ל. ומשם כמה מהזרות תלכל הספור הזה. ה) שכל הלה נודע לר"מ ע"י הליהו. ג) הלה הפפה הזאת לפי קנטון הספור לה ידעה כלל מכל הלה ולה הרגישה כלל שום עלה ותחבולה לין ניכולתה להיות נועזת כ"כ ולנוח ולרקוק נפניו של ר"מ, ורק שלכה לתושה נלי שום מעשה ורק להתפלל. ולין התכוונה כ"כ להנין לת עריותו של ר"מ ולעשות שקר נפפה ולומר "לתי נתתי ללחם" הלה השמ"ד הגדול היה ללא ספק לפה מלמדים שוים, ולין העיזה לנוח ולרחוק ח"ע נשמ"ד נין השבים? ג) מה היה לו לר"מ לסנג שהר נפושעי נשמ"ד ולזלזל נכבודו כ"כ ולסמוך על מכותה של הפפה כי היה תנין דבר מתוך דבר, הלה לין חכמה לפה הלה נפלך? ופה עד"מ לה מלתו הכבוד הזה נשיעים רבים נתקופות לחרים, היה מהכרח לקבלו לפי הדעות ההמלמינים לכל דבר, או לפיות דשם שעה לחת לפני השוטים שם יחפה מדעת עלמו לספרו ולנקדו מחלפת הגזם וגבודי דברים. לכן בוחו לה עיני לל עקום לחר וחוה נמ"ר ויקרה (פרשה כ') דומ"ל: ר"מ הוה יתיב ודרש בליל שבת. הויה תנן חדה ליתתה. לתתיבת עד דיתסיל, ועדדש חזלה לביתהו לפפחה בולינה טפי. ח"ל נעלה לן היה? ח"ל הלה יתיבה ושמעה קלילה דריפה. לומר לה, כן? וכן לה לעיילת להכה עד דחזלת וריקת נאנפי דריפה, יתיבה שבתה קמייתה תניתה ותלישיתה, לומרין לה מנירתה (הסכנית) כדין לתון לחיין (שרוין נכעם)? לתיין עמך לנבי דריפה. כיון דשמעה יתהן ר"מ לפה נרום"ק. לומר היה מכוון ליתתה דחכימה למילתם נעינה? לומרין לה מנירתה כדו לת חזלה וריקת נאנפו ותשבי נבעלך. כיון דיתבה קמיה לידמי לית קמיה, לומרה לו, רבי? לית הלה חכימה למילתם עינה. ח"ל הפ"ה ריקי ז' זיעין ולבה מיבסים, עבדה הבין. לומר לה לילי לומרי לבעלך. לת לומרת חדה זיעה ולבה ריקת ז' זיעין. לומרו לו תלמידיו, ר'! כך מנזין לת התורה? לה הוה לך למיומר לחד מינן למילתם לך? לומר להם לה דין למיהר להיות שום לקומו, עכ"ל.

והנה הנוסחה הזאת לה נתנלה לר"מ הדבר הזה ע"י הליהו ונקודם. רק לחרי שרלה לת הפפה נלילת הסכנות, לפה נרום"ק והבין מה שקרה, ומי לה יפפה להבין מה שעשו הבשים בעת שתכדנו להחפה לנוח לל ר"מ? הפה גם משם לפי נרום"ק כי ר"מ יבקש לללחם לו עיזו ויעלה הדבר ככה? ופה לה ידעו מלומים, על מה הלכו

הלועגים על התלמוד נפושעי הרולים להוכיח כי נעלי תלמוד החזינו נהבלים כמו הלה ומשם נחוה כי ים שר העולם על דרך שהחזינו כל עובדי הלילים נזמניהם. והנה הרלני ידידי החכם הפלם הס"ר יעקב ווייסנערג רלים מפורסת נמ"ר שמות פ' י"ז כי זה הוא הנחור החזעתי נדבריהם, וז"ל שם, ועבר ד' לנגוף לת מלרים, הס"ד ומה תעשה כי יקום לל וכי יפקוד מה תשיבנו (חיוב כ"ח) מי לומר הפקוח הזה שר העולם לומרו, תע"פ שלמרו חיוב (ר"ל, ומהו הנחור שר העולם לומרו) וכן כל נחי עולם עתידין לומר כך" רלו שם כל התייבות לין כנל דור ודור הכירו החכמים ולמרו "ומה תעשה כי יקום לל וכי יפקוד ומה תשיבנו, הרי נרור כי מה שהתולדה תעיד על מהותה, נמלה נפי חז"ל כי שר העולם למרו, וזה הוא נ"כ חור נעד חור.

לנהגו"ד, ומיך נפלא בדעתם טעמה המקומות להסיח את הסעם כי תעשה ככה. הלא נראה מיך הסעם בעצמו מפני ר"ע והודה על נפשם כי היא מיעם מהלוקתי למיחות, לא כפי המפורר בהוספת הרשמוה כי העיזה את פניה כ"כ להגיד שקר בלא רתת ומלחלה. ויותר הוא נפלא, כי לפי הספור הזה לא ידעו כלל התלמידים מערעתו של ר"ע וזה כי הלא תמרו "לא הוה לך למימר לאחד מינן למילתא לך" כי המם חשבו כי נחמת נחון ר"ע לשיזה לחיסה, ואם כן, מה הביג לסם ר"ע "לא דיו למשיר לסיות שום לקונו"? הלא בעת לא הרגישו כלל התלמידים מה עם לסם, אחרי שלא ידעו כלום מה מערעתו של ר"ע מה שהלא להתלחם דווקא ומותם הסעם? לך כשבר הוחלסם קורחים יקרים לכתת את רגליכם ללכת אחרי עד כה, בוחו נא עמי לך הפעם ואביאכם אל הירושלמי פ"ק דקוטה (והוא ג"כ בא"ר בשבדר פ' ט') וזה"ל: ר' זבדים מתנים דר' לוי הוה מסתעי הדין עובדא, ר"א הוה יליף דרש בכניסתא דחמתא כל ליל שיבת, והוה תנן אדם אימתא יליפה סמעה קליה. אד זמן עני דרים (מאריך בדרשתו) אזלה בעית מיעול לביתיה ומשכחת בוגינא מיעפי, א"ל בעלה הן הוויתה? א"ל מיסמעה קליה דבריעא. א"ל כך וכך דלית הסוא אימתא עלוה לסכא לביתיה עד זמן דהיא אזלה ודקקה אפוי דדריסא, נפק ר"א בדוס"ק ועבד גרמיה חשם בעייניה, אמר כל אימתא דידעה מילחם לעייניה תיתי תלמוד, אמרין לה מגידתא הא עתך תיעלין לבייתיה, עבדי גרמך לחשם ואת דקקה גו עייניה, אתת לגבוה, אמר לה, אכמת אנת מלמוד לעייה? מן דאמתיה עלה אמרת לה, אמר לה ורוקי בגויה ז' זיוניו ואוח עב ליה, מן דדקקת אמר לה אזלין אמרין לבעלך הד זמן אמרת לי והיא דקקה ז' זיוניו. אמרו לו תלמידיו, ר'! כך מבזין את התורה? אילו אמרת לנו, לא הוית מייתי ליה ומלקין ליה בסבליה ומרליין ומרלייה ליה לאיתתיה? אמר לון, ולא יהא כבוד עתיר ככבוד קונו" עכ"ל.

מוסף הספור הזה נראה חותם החתם על פניו, כי הוא מודיע לנו מי הוא המעפיר שהוא חותנו של ר' לוי. הוא מודיע בחיזה העיר קרה זאת העובדא, כל הלא המה מיומנים מובהקים כי הוא מפופר ע"ד החתם. ולפי קושטא דמלתא הוא נקי בעת מכל פיני הזדות והמגעות, חולם רק בחתת היה נעים לפני המפפר לפתם עם שפת הפיוטי, והוא לכנות את ידיעתו של ר"א מן מה שעלתה לחותם החשם בגיתה "לפה ברוס"ק" אשר הוא בחתת שעלות הלבון המורגל ג"כ בין הסופרים התלמודיים שחחדוגים לאמר "רשם ובגין ברוח קדשו" כי מי לא יבין מיך החשם העלובה הזאת הנגרשת מגיה בעלה הרעיפה בעת את כל העיר וכולם מקטנם ועד גדולם ידעו את כל ומוכחת, ימדוע לא נהה שמועה כזאת לפיזי ר"א אשר רק בשביליו כל המרדם הזאת, והוא בחכמתו ובחעלתו בקש תחבולה מיך להסיר החם בבעלה, ואשר ע"כ יום להכריז בכל העיר, ולכך הוא מחוץ לחיזה לוחשם על העין. השכנות אשר הבעירו בנרת החשם הזה בשבן מהכרוז הזה, נפקחו עיניהם לראות כי מזה תלמוד ישועה להחשם, לא נוכל לבעד, שם הרגישו הבשים הללו בערמתו של ר"א, או יותר פשוט, כי המה בחשו לחשוב כי בחמת דרוש לר"א לחיזה לוחשם. ואשר ע"כ הערימו כי החשם הזאת תוליך שולל את ר"א ואשר בין כך תריק בפניו, וכעת הדברים מוגנים, כי הבשים בחרגשו מקול הכרוז וגאו לכלל עלם כזאת, לא כפי הוכחת הסניה כי הלכו לחומם לבחמ"ד ובי שום מערה, שוב נראה לחן, כי הדבר הזה לא בעתה כלל בבחמ"ד ורק בגיחו בירושה, כמו שאמרו הבשים "הא עתך תיעלין לבייתיה" החשם העלובה הזאת אע"פ כי הבניחם לעלת הבכנית. בכל זאת בעתה למלד בעת רחתה את ר"א להוליא שקר מוחלט מפיה, כי היא חשבה אשר בחמת דורם ר"א לוחשם כאשר כן חשבו גם הבכנות. אך ר"א אמלה כי חעשה ותרוק, ואחרי עשותה כל הלה, רמז לה ר"א כי לא נחון לו בכל הלחיים ורק עשה זאת למען להגילה מדעתה, וכאשר בפי המפופר כאן ידעו התלמידים מערימתו של ר"א, ואשר ע"כ לא שאלוהו כאשר מפופר בהוספת הבניס בשום "לא הוה לך למימר לאד מינן למילתא לך" אחרי כי ידעו כי הוא מינהו לריך בכל בלחיטת. ואיך זאת שלוהו בעוז "ידעתו היטב כי לבונך לקרא את החשם לבעלה". אך הכי בשביל כך תבזה את בבוד התורה כי חשם תרוק בפניך. הלא ים בבחנו לנוח בעקיפין על סוחז כמוהו המעשה

את האמתי על לא דבר ולהכריחו כי יקיא את האמתו ולרעותם" ועל המלה כזו עמה להם תשובה נמרצה "ולא יהא כבוד מחיר בכבוד קונו" ר"ל בשביל המלוס רחוי לכל אדם למחול על כבודו, כי סוף סוף אחרי שיעלה הקרוב ע"י ההכרח יהיה כבר לו להדחיפה תמיד בכל מה דאפשר, לא כן אחמלה רבונו אז יהיה שלוס אמת, ולפ"ז בטוחים אנחנו להעליס כל ספור זה על חופן ומסכל ולא לבנת אחור ומפני בגון הלשון, כי כמה שבושים עלו בהעתקות, כאשר נראה מהספור הזה איך נשתבש שבוש אחר שבוש עד שעלה כולו קומבוי הגזוש, הכלל אין דבר עומד בפני הבקורת.

מ. א. שאצקעס

אוצר החכמה

ARCHIVE

ספר

אור וחשך

כולל

ב) תולדות המשוררים הנשגבים האחים יעקב ועמנואל פראנסים,
והשיר מר׳ יעקב נגד המקובלים.
ג) תולדות המקובל ליבלי פרוסטיץ.
ג) ותולדות המקובל חיים מלאך.
ע״פ מקורים חדשים ונאמנים

עם הערות ונוספות

מאת

דוד כהנא

DRUKARNIA GR. KAT. KAPITUŁY W PRZEMYŚLU.

הקדמה

אין האור נכר
אלא מתוך החשך
(זן סמלך וסמזיר)
סעפר י"ח נסוף

אמר המחבר: אודות המשוררים הנפלאים האחים פראנסים, והשיר נגד המקובלים, לא הגידו לנו מאומה כל כותבי תולדות ימי עמנו; ואנכי מצאתי לנכון למלאות פה החסרון הזה, ולהקים להם יד ושם בקורות ישראל; גם ראיתי שתולדות המקובל ליבלי פרוסטיץ וכל מעשיו הרעים, נסתרו ונעלמו עד היום מעיני החוקרים הרבים, ואין אתם יודע עד מה, כאשר הגיד זאת הפראפ' גרעטץ בספרו: געשיכטע דער יודען [1]): וכן גם תולדות הנוכל והמקובל חיים מלאך לא נודעו לנו עוד אל נכון וכמעט ערפל התולתו

והנה אנה ה' לידי ספר יקר בכ"י בשם: מעשים נוראים; והוא תולדות ש"צ וסיעתו בשפת יהודית — אשכנזית, מאת שמש ונאמן של קהל עדת בני ישראל באמשטרדאם, ושמו יהודא ליב ברבי עוזר, אשר ראה ושמע אודותם מאנשים נאמנים, וכתב בכ"י ממש, והחל לכתוב את ספרו בשנת ה"א תע"א, והשלים אותו בשנת תע"ח [2]) ובהכ"י הזה מצאתי כי מן דף נ"ו ע"ב; עד דף ס"ה; יספר ר' יהודא ליב בר' עוזר את תולדות ליבלי פרוסטיץ באריכות, וגם יגיד לנו דברים רבים אודות חיים מלאך אשר ראה אותו ודבר עמו באמשטרדאם פנים אל פנים

ובראותי זאת אמרתי לא אמנע טוב מדורשי תולדות ישרון, והעתקתי משם את כל הדברים הנוגעים לתולדות המקובלים האלה, ועוד הוספתי מה שמצאתי אודותם בשאר ספרים שנדפסו כבר, למען נדע את תולדותיהם אל נכון, ולהפיץ אור בהיר על מעללי האנשים ההם; ובבי סמוך ובטוח כי רבים וכן שלמים, ישמעו הדשות ונצורות בספרי זה, ועמי גם יחד יברכו ברכת המבדיל בין האור לחשך, והיה זה שכרי;

אדעסא ה' כסלו
תרמ"ז

---

1) עיין מלק העסירי נאטע ד' (נד תקנ"ח) הולאס סניס, וז"ל; פאן ליבלי פרוסקין, דער נור מייכט נענענדאלעט גענפיעלט האט, מיזט מיכט פיעל נעקאכט . . . .

2) לוחות הכ"י והמאכר נפרטות עיין נוסף ג'.

תמונת החכם ר' דוד כהנא

א

תולדות האחים המשוררים

יעקב ועמנואל פראנסים

כמעט יצאה הקבלה לאויר העולם ונתגלה ספר הזוהר, נהו מהר אחריה רבים מאחב"י יושבי איטאליא, והרבה מקובלים מא"י ומשאר ארצות באו שמה לרוב, והגידו לבני ישראל באיטאליא גדולות ונפלאות מחכמת הנסתר, והם האמינו לדבריהם באמונה שלמה, וישימו בה כל מעינם; וכה עלתה חכמת הקבלה באיטאליא למעלה, וחכמת המחקר ירדה מטה, עד אשר כמעט לא ערב איש משכיל את לבו לדבר עתק על הקבלה, ולתת בה דופי לבל יהיה לבוז ולשמצה בעיני העם אשר היו אדוקים בה בכל נפשם; כמו שהשיב אז הרב הגי' ר' יהודה אריה מודינא לתלמידו ר' דוד פינצי ממצרים, ששאל אותו על דבר אמונת הגלגול, ואמר לו בזה"ל: דע כי אם שאלני אחר בדבר כזה הייתי מדיחו מעלי בדברים, ואומר לו בפה ולא לב שוה, כי אחרי רוב החכמים אני הולך, גם לי לב כמוהם, יען עולם כמנהגו נוהג, וכל המשנה ממטבע שנטבע בלב ההמון ידו על התחתונה להקרא או סכל או כופר ח); אבל מה נשתומם לראות כי בעת המבוכה הזאת היה איש אחד באיטאליא ושמו יעקב פראנסים, אשר לא חת מכל אלה, ויעט כמעיל קנאה ויצא אז קבל עם לדבר עתק על הקבלה והמקובלים, ואף כי רבים נהפכו לו על ידי זה לאויבים, ויסבול צרות ומכאובים, בכל זאת לא הסתיר את מחשבתו בקרבו, ואמר כאשר עם לבו;

האיש אמונים הזה מהר"י פראנסים, נולד בשנת ה"א שע"ה ליצירה בעיר מנטובה, במקום שישב המקובל הגדול ר' מנחם עזריה מפאנו; אביו ר' דוד פראנסים מת בט"ו אדר שנת תי"א בעיר מנטובה, והשאיר אחריו עוד בן שני הנולד לו במנטובה בערך שנת שפ"ה ושמו עמנואל ט) האחים האלה היו שניהם חכמים ומשכילים במליצה ושיר, וחברו הרבה שירים, פיוטים, קינות, ומכתמים; וכאשר מת הרב ר' יהודה אריה מודינא בכ"ז אדר שנת ת"ח ג) חבר ר' יעקב פראנסים שיר אבל וקינה על מותו, וכן כתב עוד שירים וקינות על אנשים נכבדים ונדפסו בחייו ד) גם כתב הרבה שירי לעג והתול המשמחים לב אנוש, כי כחו בשירי לעג היה גדול מאד, כמו שנראה משירו אשר שר בגנות הזהב האומר כלו כבוד למחברו, ואתם אותו בזה"ל;

הָהּ ! בִּי לְשׁוֹן זָהָב וְאִם אִלֶּמֶת
תַּהֲם לְכָל לָשׁוֹן וְאִם נוֹאֶמֶת ה)

וכן שירו הקטן שעשה על אשה יצאנית; והוא

לְבַד שָׁלֹשׁ יְצִיאוֹת הַן רְאוּיוֹת

ח) עיין בספרו בן דוד הנדפס בספר מעט זקנים (ד', ס"ח) ועיין בס' ענף יוסף (ד', י"ז).

ט) עיין בספר קול ענג (ד' ע"ח, ע"ג) ועיין להלן.

ג) עיין בס' תו"כ חלק ג' (נד, קנה).

ד) עיין בס' ניגליח' יודאיקה להם פיכסט מ"ח (נד, רס"ח), ובדפיסת רמ"ם לכ"י מעיר נרלין (נד, ל"ה).

ה) עיין בס' קול ענג (ד' כ"ז ע"ג) וכונת המשורר פה מתיכה גדולה על זהב כמו לשון (עיין יהושע ז, כד) לף ע"פ שתיכה מדברת, תהם כל לשון חים, לף על פי שהוא מדבר, יען הזהב ושקוד יפעו מכעיס.

כָּל אִשָּׁה קְטַנָּה אוֹ גְדוֹלָה
וְאַחַת הִיא בְּהַוְלָדָה וְצַעֲתָהּ ׃
מְלוּבְלֶבֶת כְּמוֹ מַיִן מְצוּלָה
וְהַשֵּׁנִית בְּצַאת מִבֵּית נְוָתָהּ
וְהוֹלֶכֶת לְבֵית חֲתָנָהּ וּבַעְלָהּ
וְיוֹם תּוֹבֵל לַקֶּבֶר הַשְּׁלִישִׁית
וּמִכָּל הַיְצִיאוֹת זֹאת מְעוּלָה ו)

שירי לעג והתול האלה אשר חבר מהר"י פראנסים בעתים שונות אסף אותם אחד לאחד במחברת, אך לבל תעלה עליו חמת אנשי רשע אשר ישנאו בשער מוכיח אמת, כתב בשיריו הרבה מלות בכתיבה בלתי מובנת, והיה כותב מלות עבריות באותיות איטלקיות, והחליף אות באות לא כסדרן רק ע"פ הא"ב שבדה מלבו למען יהיו שיריו לפניהם כספר החתום ז)

אחיו עמנואל היה משורר גדול מנעוריו, ובהיותו עוד צעיר לימים, שר שיר קינה על מות אביו, ואחרי כן על מות אשתו חנה, ושני ילדיו דוד ואסתר, שמתו בשנת תי"ד, וביחד עם אחיו יעקב חבר שיר : ויכוח איתיאל ואכל ; והוא ויכוח בין שני אנשים על דבר האשה ח) ; וכח ר' עמנואל בשיר היה גדול מאד, כאשר נראה מן המכתם הנפלא הזה ; והוא

כִּי אֲחָזָה טִפֵּשׁ רְבוּשׁ שָׁנִים , אוֹכֵל לְמַעֲדָנִים בְּתוֹךְ הֵיכַל
גַּם בָּרְחוֹב עָרֹם אֲנוּשׁ עָרוּם, אֵין לוֹ פְּרוּסַת פַּת אֲשֶׁר יֹאכַל
אִם זֶה בְּעֵץ יָבֵשׁ אֲכָרוֹ עָשׁ , זֶה רַעֲנָן בִּבְרוֹשׁ עֲלֵי מִיכַל
זֶה בַּאֲגוּרָה יֶאֱגוֹר אַשְׁפּוֹת , זָהָב וָכֶסֶף זֶה בְּאֵיפָה כַּל
גִּבְוָה בָעָבד זֶה בְּעֵינֵי כֹּל, שַׂר זֶה לְעַמּוֹ בָּאֵבִי מִיכַל
כּוֹשֵׁל בְּלִי כֹחַ יַהֲלֹךְ זֶה, זֶה יֶאֱגוֹר חַיִל וְכָל יוּכַל
אָקוּץ בְּכָל מַדָּע וְאָז אוֹמַר, מִי יִתְּנֵנִי שָׁאֲחִי סָכָל ט)

כל ימיו עסק מהר"י פראנסים במסחר ולא היה לא רב ולא מורה במנטובה, ובעתות הפנאי שם מעיניו בתורת אל חי, גם בחכמת המחקר הגה ודרש מאד, כמו שאמר על עצמו בשירו : אחות קרא אל תורת אל, אל הפילוסופיא רעיה י) אולם חכמת הקבלה שנא מאד, והיה מרגלא בפיו לאמר : האיש המקובל הלך אחר ההבל ויהבל ; גם חלל מהר"י פראנסים את קדושת ספר הזוהר בפרהסיא, ואמר לכל שלא חברו רשב"י, ובשביל דעותיו אלה נהפכו לו רבני מנטובה לאויבים יא) אך

ו) עיין קול ענג (ד' כח, ע"ג) .
ז) עיין דנרי הח' סד"ל נמ"ע הנסר (סנה ג' נו', ד) ונידו היה הדיומן סל מהר"י פראנסים נכ"י, וכעת הוא נאקספורד .
ח) עיין רסיונת רמ"ם לכ"י מעיר נרלין (לה, לה) .
ט) עיין נס' קול ענג (ד', ז') וכוונת המשורר נהמעלות ; גם נראתו עיסת תמוס עכוס ; כי ירמוז נאחוז היס סוכך עיסת נלי לנוסו, והוא היס עיסוס, היינו היס נגון ומכס ; והמעלות נאיסס כל , הוא ע"ד הכתוב (ישעיה יו, י"ג) וכל נסללים ; וכן כאחני מיכל , כוונתו על שאול המלך .
י) עיין נסוף סידו נגד המקובלים .
יא) עיין נספר תמונת חכמים פרק כנ (ד' ל"ה, ע"ג) .

ר׳ יעקב לא שם מעצור לרוחו, וישפוך בוז וקלון על הקבלה והמקובלים, ויצא עוד ברוב חמה וחבר שיר נגד המקובלים, וערב עוד את לבו להדפיסו אז והתחלתו כך:

אַשְׁרֵי הַגּוֹי בָּהַר לוֹ יְהֹוָה ׀ לִשְׁמוֹר וּלְמוֹד דַּת תּוֹשִׁיָּה
אַשְׁרֵי גֶּבֶר סוֹדָה יוֹפֵעַ ׀ אַשְׁרֵי עַיִן בּוֹ צוֹפִיָּה
אַךְ לַכֹּל לֹא יֵאוֹת הִלּוֹ ׀ רְשָׁפֵי אֵשׁ בּוֹ שַׁלְהֶבֶת יָהּ
מְפָנָיו עַל כֵּן אֶבְהַל ׀ עַל כֵּן אֶבְחַר בּוֹ דוּמִיָּה
רַב לִי שִׁבְתִּי כִּי לֹא יִקְרַב ׀ עַיִר אָל הַר הַמּוֹרִיָּה
זֹאת אָשִׁיב אָל לִבִּי ׀ אָכֵן, אָצְלוֹ הֶבֶל הוּא וּדְחִיָּה
יַעַן הַיּוֹם אִישׁ לֹא דוֹבֵר עַל הַבּוֹרֵא אֵינוֹ בְּרִיָּה יב)
אַל תַּחְשׁוֹב לִי קוֹרֵא עָוֹן, אִם עָטִי פֹּה יַד בְּצִדָּיָה יג)
הַסְּבֵּת וּדְמַע עוֹפֶר ׀ וּשְׁמַע דָּבָר מֵבִיא לִידֵי בְּכִיָּה
הַקַּבָּלָה תִּתֵּן קוֹלָהּ ׀ בַּשּׁוּק וּבְרֹאשׁ כָּל הוֹמִיָּה
גָּמוּר בַּסּוֹד יָדוֹ הָדָה ׀ נַעַר עוֹד לוֹ רֵיחַ שִׁלְיָה
דּוֹד, אֵיךְ יָחְוָה אוֹר נוֹגַהּ זֶה ׀ שָׂכָר עִוֵּר מְצַדְּקִיָּה יד)
אַיֵּךְ לַאלָקִי יִהְיֶה הוֹגֵךְ, לֹא בָא לְכָלֵךְ נֶפֶשׁ חַיָּה
זֹאת לְסַעִפֵּי רָעָה חוֹלָה, צִיר אֵין מָזוֹר לוֹ וּרְטִיָּה טו)
אִישׁ לֹא יָבִין אֵי שֶׁת רַגְלוֹ ׀ מָה שָׁתוֹת אֶרֶץ מַאפֵּלָיָה
אִישׁ תִּתְנַבֵּר אֲלֵיוֹ דָּרְךְ טֶבַע ׀ וְיִצִירוֹת תַּחְתִּיָּה
סָכַל נָתִיב יָדַע עַיִט ׀ וּשְׁזָפַתּוּ עַיִן כָּל אַיָּה
חוּג שָׁמַיִם אֵיךְ יִתְהַלֵּךְ ׀ אוֹי לוֹ מֵאוֹלָתוֹ אוֹיָה
יִגְעַם מִטַּעַם הַסּוֹד, אָמְנָם ׀ מָוֶת בְּסִיר קִיץ בָּאלָיָה
מִזֶּקֶשׁ אָדָם יָלַע קוֹדֶשׁ ׀ וּבְרוּם יֵשׁ דִּין וּפְלִילִיָּה
נֶפֶשׁ עַזָּה זְכִרִי עִוָּא ׀ עוֹד כָּל לֵב לוֹ נַחֲלָה נִהְיָה טז)

יג) כוונת המשורר כי מי שלא ידבר כעת על ה׳ נגזין ומודות כמו המקובלים כמעט מיכנו נמצא לכן מדם; והמלות; מכן מלמו, סובב על מלת עיר, שפירושו כמו ועיר פרא (איוב יא, יב) והוא המקובל אשר רוצה לקרא אל הר המוריה, ולדבר על ה׳ בזגין ומודות.

יד) מלת יד פירושו כמו (יואל ד, ג) ידו גורל, ועניינו אל תמצוא קורא עון כי אם שכתבנם קלמסי פה נכונה.

טו) הוא לדקיינו המלך אשר נכבדהלכו עור את עיניו (מלכים ג, כה, ז) וכן ס״ה ג״כ עור כמוהו.

טז) מלת ליר פירושו כמו (ישעיה כח, ג) ליריס לחזוני.

יג, יד) ועניינו עז נפש זכור לרך שלא עוזב לאחוז את התורה ה׳, ואם היה לו (דה״ת, טז) וכל לב לים יכאב ויחלה עוד עליו, על מה שקרה לו; והוא כמו (דניאל ח׳, כז) ואהיה וכחליתי.

מַה לָּךְ בַּעֲדִי הַנִּסְתָּרוֹת, אִם אַתְּ מְסוֹת תַּלְמוּד עֶרְיָה
עַד שֶׁתַּגִּיד בּוֹר סוֹד חַיּוֹת, חַוֵּה נִקּוּר שֶׁה וּגְדִיָּה
יוֹדֵעַ סוֹד אוֹפָן, הוֹדַע מִשְׁפָּט בֵּיצָה בַּדּוּרְיָה
רַק מִתְיַהֵר עִם סוֹד אִמָּא, מַה דִּין אֵמָה הָעִבְרִיָּה
פּוֹתֵר מַרְאוֹת בֶּן בּוּזִי, מָה מַרְאוֹת צָרַעַת וְכֵוָיָה יז)
הָהּ זַד תַּחְמוֹד בַּתַּעֲלוּמוֹת, יַעַן אֵין צוֹרֶךְ לִרְאָיָה
עוֹד הִתְמַהְמָה קוֹרֵא וּתְמָה, מִי יַאֲמִין זֶה וְכִבֵּר הָיָה
יִקְרָא זוֹהַר פֶּה לֹא נִזְהַר, מִגְּבָלוּת לַעַג וּרְמִיָּה
שָׁפָה מַרְאָה מוֹצָא חָלָאָה, שַׁעַר אֶל כָּל שַׁעֲרוּרִיָּה יח)
וּבְעֵץ חַיִּים יָד יִשְׁלַח, כָּל רָאוּי לְתָפוּשׁ בְּמָשׁוּט דּוּגְיָא
עַד הֵהָפֵךְ בָּרֶם הַסּוֹד, סוּרֵי הַגָּפָן נָכְרִיָּה
כִּי לֹא וַדַּאי בִּלְשׁוֹן בַּדַּאי, חָכְמַת הָאֱמוּן פּוֹרְיָה
הַאִם יֵצֵא יוֹנֵק מְצוּר, אוֹ שׁוֹרֵשׁ מֵאֶרֶץ צִיָּה יט)
אַחְכִי קוּם שִׁיר וּמְחַץ בַּסִּיר, צְדָם, וְהָיָה לַשָּׁר שִׁרְיָה כ)

ויהי כמעט יצא השיר הזה מבית הדפוס ראו רבני מנטובה לבערו מהר מן העולם, ולא נשאר ממנו רק שיר אחד לבדו ביד המחבר כא) אבל לב ר' יעקב לא נפל בקרבו, כי ידע גורלו המר מקודם, כמו שאמר בראש שירו; אראה לשונות חרוצות, לדבר עלי נאצות, ולקלל שיר זה קללות נמרצות, בראש כל חוצות, יומם ולילה עד חצות, ולנשכו בשני זעם רצים ושבים, מזה ומזה כדובים; וחמת הרבנים גדלה על ר' יעקב כל כך עד שהיה מוכרח לעזוב אחרי כן את מנטובה כב) ור' עמנואל יצא לישע אחיו נגד רבים הלוחמים עליו. וחבר השיר הזה.

בְּכִנּוֹר רְנָנִים עַל מְרוֹמֵי קֶרֶת

יז) מרעות בן בוזי, הוא מעשה מרכבה סל יחזקאל הנביא.

יח) ועל זאת יעקב מרא בעל תמונת חכמים (ד' לו, ע"ג) ויאמר בזה"ל: עוד הוליך לפון הרע ודבת שקר על לומדי ספר הזוהר שמדברים בגלות פה.

יט) כוונתו כאשר דברי המקובלים לא נאמרו בלשון ודאי וברור שיוכל שכל האדם לקבל אותם, רק כל דבריהם מוסדו על התמונה ולא יותר, כמו חו"ח, ספירות, נשמה וכדומה; וע"כ יאמינו בדבריהם רבים, יען המון העם אינם רוצים לחקור ולדרוש הרבה, ואכמת המון פוריה.

כ) ויש לפר שריה, כוונתו כי הסיר הזה יהיה להמעורר ענן ומחסה כמו (ישיע' יח, יא) חניח מסך וסריה; ע"כ העתקתי מן הסיר המוגע אל המקובלים, ויחר הדבריה המוגעים אל כעוד המחבר בעצמו עזבתי פה, ועיין לחלן.

כא) עיין בעכ"ע הכפר (סכה ג' בומר ד') והסיר הזה לפר נדפס תחלה בדף בס"ע בלי שם ומקום, ונמלר רק בידי המחבר לבדו, בא לאחרי כן לידי רפא"ל (עיין תגרות סד"ל לד 640) וגם מלא סד"ל הקדמה שהכין המעורר לתת בדפס סידו כשיודפס פניה בספר עץ-הדעת מאת חותנו הגאון ר' שמעון מרפורגו (עיין להלן) אך לפנות בלתי ידועות לא נדפסה, רק נדפס הסיר עם הקדמה הראשונה שהיתה בדפוס נתחלה. —

כב) זאת הראה מדברי בעל קול ענג שאמר בפ' (ד' עח, ע"ג) והחכים הבז' היו מונגים מעיר לעיר.

עִוְּפוּ זְמִרַי נָא וְשָׁם תָּרִיעוּ
שִׁיר יַעֲקֹב הַשַּׁר בְּקוֹל הַשְׁמִיעוּ
כִּי בָאֱמֶת בּוֹ הָאֱמֶת נֶהְדָּרֶת
גַּם כִּי קְהִלַּת בּוֹעֲרִים סוֹרֶרֶת
שֵׁן חָרְקוּ עָלָיו וְרֹאשׁ הֵנִיעוּ
אִם הֶעֱבִירוּ קוֹל וְאִם יַבִּיעוּ
כִּי בּוֹ תְּהִי דַת הָאֱמֶת נֶעֱדֶרֶת
אַל תִּרְגְּזוּ עַל זֶה וְאַל תִּתְמַהּוּ
כִּי בֶן אֱנוֹשׁ הַנֶּחֱלָה עַל עֶרֶשׁ
יִקְרָא דְּמָתוֹק מַר וְרַע שָׁמֵהּוּ כג)

ובעת ההוא באו גם על עמנואל צרות רבות, כי אחרי מות אשתו הראשונה, נשא בשנת תט"ו י"א ניסן בעיר מנטובה לאשה, את העלמה מרים ויזינו, ואחר ימים לא כבירים כאשר היה בשנת תכ"ג כ"ז שבט בעיר פלא־ענין, ילדה לו אשתו בן זכר, וביום השמיני כאשר נמול הנער ונקרא שמו ישישכר, נחלתה מרים במחלה עזה מאד, ותמת מהר בי"ב אדר לתוגת נפש בעלה, ואחרי כן מת גם בנו יששכר בכ"ח אב שנת תכ"ג בעיר פלארענץ כד)

אולם מלבד הצרות האלה מצאו את האחים פראנסים עוד צרות חדשות, כי בעת ההיא יצא ש"צ המשיח השקר ונתן העזתי להרעיש את העולם בנכליהם הרעים ובעזרת חכמת הנסתר צלחה להם להוליך רבים מאחב"י שולל, וגם רבים מבני ישראל יושבי אישאליא נתעו מהר אחריהם, אך מהר"י פראנסים ואחיו ר' עמנואל אשר חכמת הקבלה לא מצאה קן בלבם, לא נתנו אמון בהם, ויצאו מיד ברוב חמה נגדם, וישפכו בוז וקלון על ש"ץ וסיעתו, ויחברו עליהם הרבה שירים בלעג והתולים, ועל ידי זה רבים מן המון העם נהפכו להאחים פראנסים לאויבים; ובעיר ליווארנו במקום שישב אז ר' עמנואל, רצו המון העם האדוקים בש"צ כמעט לרגום אותו באבנים כה) אך בראותו כי ברע הוא שלח, חוש להגיד לאחיו ר' יעקב שישב אז בעיר פלארענץ ולמד בישיבה עם חברים כו), שיצא מהר לעזרתו, ואמר לו בשירו:

עָזוֹב כְּמַעַט הֲיִכוֹת הַהֲכָכוֹת, וּפִלְפּוּלִים אֲשֶׁר מִם רְחָבִים
וְתֵן חֵלֶק לְשִׁבְעָה גַּם שְׁמוֹנָה, הֲכִי יַחְדָּו הֲגוּנִים וְטוֹבִים

כג) קול ענג (ד' נח, ע"ג).

כד) עיין נרמיזת רמ"ם לכ"י מעיר נרלין (נד, נו).

כה) עיין נמ' לבי מודח המלפם כעת נספר קנץ על יד (נד, קיז) שאחר נזה"ל; גם עלי קהה אפס ועוד מעט ומקלוני לולי ס' שהיה לנו.

כו) היסיבות המלה היו לאפיפת הרבנים והמכמים והמנדרים וכל אים שנתן לנו לעסוק נתורה להניעה היו נכנסין ונאין נכל יעות המוכ נאדר מיוסד אחר תפלת שחרית ולפעמים גם אחר תפלת ערבית והיו יושנין שם שעה אחת או יותר, ולומדין נפלפול ונעומק דנרי הלכה פיחת קדרי, וגדולי הפוסקים וכו' גם הנמורים שנכאפה נפשם להיות מורי הוראה היו נאים אל היסיבה, אך לא יענו נמספר נני היסיבה עד אשר יודיעו מיבה לרנים שמלאו סיעון נרכה נלמודיהם; עיין נמ' תולדות הרב יצחק לאפרוטי (ד', ג).

קָחָה כְּנוֹרְךָ הַטּוֹב וְנָגֵן ׀ וְתָלוּי לֹא יִהְיֶה עוֹד עַל עֲרָבִים
וְקוֹמָה חוּשׁ לְעֻזָּרְתִי ׀ וְשׁוּר כִּי כְסִילִים יָהֲמוּ עָלַי כַּדֻּבִּים
סַבְּבוּנִי כְּכַחַשׁ בַּת פְּתָאִים ׀ וְעַל אֹדוֹת צְבִי אֱלַי מְרִיבִים
צְבִי נִפְתָּל אֲשֶׁר הוֹתַל לִבָּבוֹ ׀ לְשִׁבְתּוֹ עַל מְרוֹמֵי עָל וְעָבִים כז)

וברוב חמה יצא מהר״י פראנסים ללחום מלחמת ה׳, ולהציל את אחיו עמנואל וישראל עמו משחת, ונפשו שם בכפו ואמר קבל עם כי נתעו בשוא וירדפו קדים, ומרה תהיה אחריתם, וכנביא אלהים או כחכם הרואה את הנולד, הגיד מראש מה שיקרה לש״צ באחרית הימים ואמר בשירו:

אָהָה לִצְבִי וּמַטֵּה הוֹלְלוּתוֹ ׀ כְּבָר צָץ צִיץ כְּבָר גָּמַל שֻׁקְּוֹ׳
וְלוּלֵי כִּי לְעַמִּי אִרְאָה ׀ גַּם אֲנִי אֶרְעַג בְּבוֹא פַּחְדּוֹ וְאֵידוֹ
וְאִם אִשּׁוֹ יְהִי בִלְבָבִי בְּרֹאשׁוֹ ׀ אֲנִי אֶהְיֶה פְּתִילָה אֶל יְקוֹדוֹ
וְיוֹם גּוֹיִם יְקוּמוּן כַּאֲרָיִים ׀ צְבִי זֶה כִצְבִי יִבְרַח בְּפַחְדּוֹ
דָּבָשׁ מָצָא הֲמוֹן הָעָם ׀ וּמָצָה ׀ אֲבָל יְהִיֶה לְמָרָה לוֹ בְּעוֹדוֹ כח)
וְיִתְנַחֵם בְּעֵר יֵינוֹ אֲבִי חָם, וְיִתְחָרֵט כְּעָשׂוֹ מְנַוְּדוֹ כט)
וּבִי אָנֹךְ לְלֹא אֶחָנֵךְ ׀ וְנִכְנַף ׀ לְתַחַר בִּי בְּעֵת פִּי מַחֲרִידוֹ ל)
בְּאָשְׁרִי כִּי נְבוֹנִים אִשְּׁרוּנִי ׀ וְיִשְׁרִי כָּל חֻכַּם לֵבָב מְעִידוֹ
הֲלֹא זָעֲמִי בְּעַד עַמִּי ׀ וְאֶרְאֶה אֲשֶׁר צְבִי שֶׁבֶט לְשִׁלְדּוֹ לא)
סְפוֹת הָוֶה עֲלֵי הָוֶה ׀ וְגָלוּת עֲלֵי גָלוּת וְמָרוּד עַל מְרוּדוֹ לב)
וְאִם אַחַר ׀ דְּחוֹת מָחָר יְמִינוֹת ׀ קְצַת הָעָם ׀ קְצָתוֹ אֶל שְׁמָדוֹ
הֲזֶה יַעְתִּיר בְּעַד עַם אֵל ׀ וַיִּתְיַר ׀ נְחוּשׁוֹתָיו וְרַגְלָיו שָׁם בְּסַדּוֹ לג)
אָחוֹנֵן וַאֲקוֹנֵן עַל קְהָלִי ׀ בְּאוּלַי יַאֲבִיד מֵעִיר שְׁרִידוֹ
וַיְהִי לוֹ לְצוּר מִבְשׁוֹל ׀ וַיִּמְשֹׁל לְמָבְרוֹ אָז לְעַם נָבְרִי בְּבִגְדוֹ לד)

דברי מהר״י פראנסים האלה אשר הגיד לעמו בתם לבו, היו בעת המבוכה הזאת בקול קורא במדבר, ואף כי נחר גרונו בקוראו, בכל זאת לא נכנסו דבריו בלב השומעים; ורבים מן המון העם אשר היו אדוקים בש״צ מאד, נתנו עליו בקולם, ורצו לקחת נקמתם ממנו, ולעשות בו שפטים כה) ואף רבים מאנשי חברתו אשר הקשיבו תורה מפיו, עזבו אותו אז והלכו ללמוד דרכי ש״צ מאיש אחר לו) ועליהם אמר ר׳ יעקב בשירו בצחוק מר לאמר:

כז) לבי נודח (לה, קכב).
כח) ומלת ומצה פירושו כמו (ישעיה נח, יז) כום התרעלה שתית מצית.
כט) מבי סם, הוא נח.
ל) וכפף הוא מלמון ולא יכפף עוד מורך (ישעיה ל׳, כ) לתחר הוא מלמון תתחרה את הסוסים (ירמיה יב, ה).
לא) ל״ת, והוא תוכ המדרש. לב) הוא כמו עניה ועבודים (מיכה ח׳, ז);
לג) כמו ותסס נפשי רגלי (מיוב יג, כז). לד) לבי נודח המזכר (לה, קכ).
לה) וכה אמר ר׳ יעקב נפשיכו (עיין נפ׳ לבי נודח לה, קז) למאמר; חנני השעיה עודו עלי וכו׳, תרבות לשמותם לנגדי שלשו וכו׳, תמנם לדעתי ימלוכי יום ולילי; וכדומה.
לו) עיין נפ׳ לבי נודח (לה, קיב).

שְׂאַי נָא עַל שִׂנְאָתָם זֹאת לְעַם זֶה הַיַּחַד שַׂאֲנָנוּ בּוֹ אֻמּוּרִים
אֶהָה עַל עַם יְשֻׁרוּן בְּאֻמּוֹנָה ׀ נְבוּכָה מֵאָדוֹם מוֹאָב וְהַגָּרִים
שְׁאוֹל מָוֶת מְאֹד פָּעֲרָה פִּיהָ ׀ וְרָאִיתִי רְשָׁעִים בָּהּ קְבוּרִים לז)
וְלוּיֵי זֹאת כֶּבֶר צוֹרֵם גַּאֲוָתָם ׀ וְלֹא יִמְשֹׁל לְמָכְרָם עוֹד לָנֶכְרִים
וּמַה לָּאֵל לְצוֹמוֹתָם וְחֶלְבָּם ׀ וְדָמָם יִזְבְּחוּ אֶל הַשְּׂעִירִים
וּמַה לִּי אֶל פְּרִישׁוּתָם וְרִבָּם ׀ יְחוּדִים בְּמַעַר אִישׁ מְעוֹרִים לח)

צרות האחים פראנסים לא ארכו ימים רבים, כי פתאום יצא רוח רעה מאת ה׳, ויסת את ש״צ המשיח ללכת בשנת תכ״ו לקוסטינטינא, ושם נמוטו פעמיו ונאסר במאסר ונגלה קלונו ברבים, ועקב בשתם נחלו האחים פראנסים כבוד והוד, ושמם היה לתהלה ולתפארת בקרב הארץ, כאשר אמר ר׳ יעקב בשירו

א	ב
רֶשֶׁת לָרַגְלַי שַׂבְתַּנִי פָּרַשְׂתִּי	אַךְ כָּחֲשׁוּ הַיּוֹם אֲשֶׁר כִּחַשְׁתִּי
וַיָּמֵרוּנִי בּוֹעֲרִים וָרִבּוּ	וּכְבָר מְרוּרוֹת עַל צְבִי יָהֹמּוּ
רַבֵּי חֲרִי עָלַי תְּמוֹל יָסֹבּוּ	אֹרֶז שָׁמוּ וּמַבְשָׁרָיו יִקְּבוּ
מְנַחֲלָתִי עוֹד מָעַט גֵּרַשְׁתִּי	וַיְבָרְכוּנִי עַל אֲשֶׁר נְחַשְׁתִּי לט)

בשנת תכ״ז ה׳ ימים לחדש תמוז מת ר׳ יעקב בן נ״ב שנה בעיר פלארענץ, ור׳ עמנואל עשה לו מספד מר, ויקונן עליו בשיר אבל, כי היה אח יקר לו וגם רבו ונפשו קשורה בנפשו מ) וימים אחדים אחר מותו חבר מאמרו ויכוח לבני ושמעי, והוא ויכוח בין שני אנשים לבני ושמעי על דבר השיר שעשה אחיו יעקב נגד המקובלים מא) גם חבר בשנת ת״ל שיר בדרך ויכוח לבקשת חברת השואפים בעיר פלארענץ משמיעים קול בנור ונבל על פי סדר המוזקי״א מב) ואחרי כן הלך לעיר ארגיל היא אלזיר באפריקא, ושם חבר בשנת תל״ז ספר בשם; מתק שפתים: והוא להורות דרכי השיר למתחילים מג) ימים אחדים אחר מות מהר״י פראנסים נוכחו יהודי איטאליא לדעת כי כמעט היו בכל רע, ע״י מעשי ש״צ הרעים, וכי רק בעזרת הקבה עלתה בידו להתעות אותם, ויפנו עורף אליה ולא פנים, עד שיצא אז המקובל הגדול ר׳ משה זכות לקונן על זאת בשנת תל״א בנפש מרה,

---

לז) פס תקנתי על פי הכ״ח הנעלח נפ׳ לבי מודח (נד, קיב) והוא הנכון, ושאול מות; יקרא ס״ל וסיעתו.

לח) ולדעת הח׳ סד״ל יגעש פס המשורר על הקן המזכר במדרש הנעלם (זוהר ח״ל ד׳, קלט, ע״ב) שבשנת היובל הזה״ת (כלומר שנת ת״ק) יהיו המתים ויהיה קנוץ גליות; גם עם שרוצים המקובלים ליהוד קנ״ם ושכינתים; עיין תגרות סד״ל (נד, תלנב), ושם הגוסף; לזוז תלים כמעט לים ומעורים; והוא ע״ד שכתוב (מנקוק ג׳ ט״ו) שביט לל ומעוריהם; ולדעת הח׳ סד״ל יגח המשורר להתל בהמקובל רבי שמואל, והוא המים שרוצה עליו בעל תמונת הכתיים בספרו פרק, כג (ד׳ ל״ו) ע״ש.

לט) עיין נפ׳ לבי מודח (נד, קיב) ונפ׳ תולדות ג״י לגיכודי (נד, רלח)

מ) עיין רשימת רמ״ם לכ״י בעיר נרלין (נד, לו).

מא) וכה יאמר ר׳ עמנואל; תספתי זמירי הפר הסרי״ק (הוא יעקב פרחונים) לחי ורבי יחי; עיין נפ׳ לבי מודח (נד, קח).

מב) השיר הזה נדפס כעת בסוף הס׳ לבי מודח (נד, קכ״ט) ומחברת השואפים היו נקראים נלע״ז; מלילאנטי.

מג) עיין נפ׳ קול ענג (ד׳, עח, ע״ב).

ואמר; ובגלילות האלה ראיתי שעוריה, מכת מדינה היא מכה טריה, חשבו חכמת האמת לבודיה, וכדברי הבאי בעיניהם בזויה, ויש אשר יהיה הענן עליהם ועלטה היה, להחשיבה נמנעת השכל צפונה וסמויה, ולא שופתם עין איה, ותגזר אומר דעתם העניה, כי טוב לחשות בה עודנו בשביה, ואחרים אומרים ומצפצפים כעגור ודיה, כי האומה העבריה, תמצא ספוקה ודיה, למלאות כרסה באכילה ושתיה, פלפול הגמרא בתירוץ קושיא ובעיא, והסוד יהא מונח עד שיבוא אליה עכ)

בשנת תס"ד יצא הרב מאנקונא ר' שמשון מורפורגו חתן המקובל ר' יוסף פייאמיטה, והדפיס בווינעציא את פירושו על הספר בחינת עולם; בשם: עץ הדעת, והדפיס בסופו מחדש את השיר נגד המקובלים שחבר מהר"י פראנסים עמ) אך לבל תעלה עליו אז חמת המקובלים הרבים לא הזכיר שמו על ספרו, רק גלה סודו לאחדים מאוהביו הנאמנים, ואף הרב ממנטובה ר' שלמה באזולה לא ידע זאת, ודבר רתת בספרו אמונת חכמים על מחבר השיר הזה, וגם על המו"ל הפלוני אלמוני שערב את לבו להדפיסו מחדש, ואמר שזה כמה שנים הלך מהר"י פראנסים לעולמו, וכפי שהגידו לו זקני הדור שהכירוהו, היה עוסק בפשט דיני התורה, וזאת מכפרת עונו, ולכן רע המעשה שבא פילוסוף האלמוני לפרסם את השיר הזה, להיות לו למזכרת עון, ואולי יגרום השיר הזה שימנע איזה תלמיד ללמוד בספר הזוהר עמ); אבל לשוא דבר סרה בעל אמונת חכמים על הרב ר' שמשון מורפורגו, כי הוא עשה כהוגן ולו נאה תהלה שהציל את השיר הנפלא הזה מאבדון עולם.

מעיר ארגיל בא ר' עמנואל אחרי כן לליווארנא, ויושב בה בכבוד, ובשנת תס"ג נתן הסכמתו על הספר הלכות קטנות לר' יעקב חגיז עז) ונמצא ג"כ ממנו פסק דין בספר פחד יצחק ערך מצוה מחמת מיתה ומסכימים עמו רבני איטאליא, ובראשם חנניה קזים מפיריצו, ופלטיה ממונצילי ויצחק ידידיה מפיראראה עח) ור' עמנואל כתב ג"כ ספור מעשה ש"צ ונתן העזתי בקיצור, וגם אסף בספר את שירי

עד) עיין בספרו לגדות סרעז (ד' י"ב, ע"ג) וכתב זאת בעיר ווינעליא בשנת שמו"ע י"ס; תל"ח; ובשנת התיח קבר הגאון ר' עובדיה קוריקס מכס ומתוסבי וויעליא ספר גדול נגד הכוונת הקבלה ונגד עשר ספירות, ומעלת בכ"י לכל המחבר עלמו שנת תל"ג לאלף החמישי, והתגדו לו חכמי איטאליא גדולים גדולה, עד שהזהירו ממנו, ולא הורשה לו ע"פ פקודת הממשל להדפיסו לדפוס; עיין בס' אדי כוסס (לד, יז) ולדברי פירסט בס' ביבליא יודאיקא (חלק ג': לד, רד) נדפס הספר הזה לחדי כן בשם; ומאחר נגד הכוונת הקבלה, ומקום הדפוס נעלם ממנו.

עה) עיין בהרשימת ספרים לדעת לאלפבי (לד, רט) ור' שמשון מורפורגו נתן עלמו שיעים ר' ומשה חיים לוצאטו לדרך פעמיו לא"י, להסיר הבלבול והמבוכה באיטאליא ומאבקה, ומדיעות לחכות, עיין בס' כ"ח (ת"ג לד, קמע) ובשיר הזה נגד המקובלים נדפס בלשים בס' נחלת יהודה חלק ג'; וכמ יאמר מהר"י פראנסים על עלמו בסוף שירו; לא כן הסבר בכל מאומר הם בלמוד הם בשעשים, בחלות שפקו לחם תוקו בשבר ויין לרויים על קוד שדי לז התענג עלוף רזון בדם בריים, בתעל מעלה לחר מעלה, ולאלף לא בקשילת נמיים, לחות קלח לל תורת לל, לל הפילוסופיא דעים וכו'.

עו) עיין בספרו ל"ח (ד' ל"ו, ע"ג) ר' שלמה בחזולה היה נקרא לחביבו שר שלוס, והיה תלמיד של הרב מו"ס יהודה בריאלי, עיין בס' לוח"ל ק"ג (לד, קמ"ו) ור' שלמה בחזולה יצא ליטע הרב ר' ומשה חיים לוצאטו, ומעיד כי בדקו ומלאוהו חכם ומקובל לאמתי וירא ה'.

עז) עיין בס' ביבליא יודאיקא לפירסט (ח"ל לד, רפ"ח) וכן חתם בהסכמת הרבנים על הספר סרו"ת הלק"ט בשנת תס"ג, עיין קול ענג (ד' עת, ע"ג) וכן בקובץ תשובות כ"י מגאוני איטאליא יש פסק מהם, וכתב כי זה שנתים שהגיע לגבורות, עיין בס' תולדות גדולי ישראל לגירונדי (לד, רל"ח).

עח) וכן יש תשובה לחרת מאת ר' עמנואל הוגאה בשו"ת מים רבים ח"ד סי' ע"ל, ועיין בס' לבי עובד (לד, קלו)

אחיו יעקב ושירו אשר כתבו שניהם על דבר ש"צ, ויקרא אותם בשם; צבי מודח ובקש להדפיסם אחר מותו, ואמר אל האלהים יודע כי רק לקדושת שמו נתכוון בזה להרים מכשול מדרך עמו עט); ובעיר ליוארנא מת ר' עמנואל זקן ושבע ימים כ) וזאת נסחת מצבתו אשר עשה לעצמו בחייו;

עוֹבֵר, עֲמוֹד נָא מְעַט מִזָּעָר — רַעַי מְתֵי סוֹדִי עֲזָבוּנִי
וְקָרָא פִּתְבִי זֶה בְּצִיּוֹנִי — אַחַי קְרוֹבַי רָחֲקוּ מֶנִּי
דַּע כִּי בְמַחֲשַׁבְתִּי בְּבַחֲרִיתִי — בָּנַי יָצְאוּנִי וְאִמּוֹתָם
כְּמַעַט עָלַי עָבִים אָשׁוּ קִינִי — וְאֵלְמָה שְׁבוֹל וְאַלְמָנִי
לֹא פָסְקוּ מִפִּי וְבִינוֹרִי — רַבּוּ שְׁנוֹתַי אַף תְּלָאוֹתַי
שִׁירִי וְרִנָּתִי וְנִגּוּנִי — רַבּוּ מְאֹד מֵהֶם וְעִצְּבוּנִי
אֲבָל וְהֶבֶל נֶהֱפַּךְ בַּכֹּל — יְהִי רְצוֹן עֲוֹנוֹתַי
קוֹל וְבִינוֹרִי בְּכִי רָנִי — מוֹתִי לְחַיָּה לִי וְמָגֵנִי
כִּי יַד זָמַנִי הָיְתָה עָלַי — לְאֵל עֲנוּתִי יַעֲלֶה כִּי לֹא
פִּתְאוֹם בְּעָפָר עוֹלָלָה קָבְרָנִי — בָּזֶה וְלֹא שָׁקַן עֲנוּת עָנְיִי נא)

שמע האחים פראנסים הלך למרחוק כי בשנת תע"ט שאל הנוצרי החכם אונגיר שישב בעיר הערנלאוירשיץ במדינת שלעזיא את הרב והרופא מו"ה יצחק חיים כהן הנקרא יחכ"ם שישב בפדובה, בדבר כ"י מפראנסים נג) וישם ר' עמנואל נזכר לטוב בספר הנפטרים לעדת ליוארנו, ומזכירים את שמו ביום הכפורים בין שאר רבני העיר זכרונם לברכה!

ב

תילדות המקובל ליבלי פרוסטיץ

איש היה בעיר ברודא במדינת מעהרין ושמו ליבלי בר' יעקב העלישויא, ויקח האיש הזה אשה מעיר פרוסטיץ, וישב בפרוסטיץ וישם החיה את נפשו ובני ביתו בדוחק גדול, כי היה רוכל המסובב בכפרים, וכל ימי השבוע נשא סחורתו על שכמו, ויהי עני מדוכא מאד; ובעיר פרוסטיץ היה בית חרב ושמם והמון העם אמרו כי שם ישכנו רוחות ושדים, ואיש לא רצה לגור בו, אך ליבלי העלישויא מרוב עניו ודחקו היה מוכרח לקבוע שם דירתו, כי לא מצאה ידו לשלם שכר

עט) עיין בס' נצי עמוד נד קל"ו והספר הזה נדפס בשנת תרמ"ס ע"י מבדת עקילי נהדמיס זכרם לחם חלם לעמוד.

כ) עיין בס' קול ענג (ד', ע"ח).

כא) המלבה הזאת נתלקח בדפיסות הספרים להמ' ומלקף ק"ג (לד, תתע"ח) ומדברי המלבה נראה כי בעלמו קבר לותה, וגם כי עת בלח בניס, וכתבה על מסקל ב"ת ויהד, ב"ת ויהד וב"ת; ותודתי לחכם הנ' דר' מבדהם הרכבי כ"י כי הטתיק לי בעתו לת המכתב הזאת מן הספר המכר היקר בעלילות.

נג) עיין בס' לו"ע ק"ג (לד קמג, ולד, קמו) ובאולר בספרי המלך בעיר ברלין בעמ כעת כ"י בשני חלקים ובדפס בנו' ב"ו, ושמו; ספר סיר הסירים לאבי המשוררים בע"ם יעקב פרחנכים ואחיו עמנואל, והוא קבץ כולל כל סירי האחים פרחנכים הנפלאים, ומם עוד כי יקום גואל להדפיס את הספר היקר הזה.

בית ח) ויהי בשנת ה״א תס״ב ליצירה, ויבוא איש מגיד ומוכיח לעיר פרוסטיץ ג) וידרוש לפני העם דברי מוסר ותוכחות, ויעורר את לב העם לתשובה; וכשמוע ליבלי העלישויא את דבריו אהזהו שער כי היה איש בור ועם הארץ, ויקבל על נפשו לשוב לה׳ בתשובה שלמה, ויחרל מאז לסובב בכפרים, כי לא רצה לדבר עוד עם נכרים. וישב בפרוסטיץ ויהי מלמד דדקי לתנוקות, ונקרא בשם ליבלי מפרוסטיץ; וכאשר רצה ללמד את תלמידיו משניות, הלך תחלה לאיש אחד יודע ספר ושמו רבי ליב ווילנער ולמד אצלו, ואחרי כן שנה משנתו להתלמידים

אחר ירחים אחדים בא ליבלי פרוסטיץ אל שני אנשים חשובים מופלגים בתורה ובחסידות, האחד שמו ר׳ יחיאל ז״ל והשני ר׳ סענדיר יע״א, והגיד להם כי הרבה פעמים באו אליו אנשים בחלום חזון לילה, והפצירו בו מאד כי ילמד אצלם תורה; וישאל ליבלי את עצתם, אם ילמד אצלם או לא; ויתנו לו האנשים האלה תחלה סימנים שונים איך להכיר אותם, אם הם מרוח קדושה או מרוח טומאה, וביותר לראות את רגליהם ד) ויבוא ליבלי אליהם אחרי כן ויספר להם מה שראה ע״פ הסימנים שמסרו לו, ויתנו לו רשות ללמוד מהם, ויעש ליבלי כן; ולא ארכו הימים ויבוא ליבלי אל רבו ליב ווילנער אשר למד אצלו משניות ע״פ פשט כדרכו, ויאמר אליו כי הורו לו בחזון לילה פירוש המשנה באופן אחר מאשר למד אתו, והגיד לו הפירוש ע״פ הסוד והרמז, אך כאשר ר׳ ליב ווילנער לא היה איש מקובל לא עשה הדבר הזה רושם גדול על נפשו, וילך ליבלי פרוסטיץ לאנשים אחרים, ויגד להם פירוש המשנה ע״פ סודות ורמזים, ויהי לפלא בעיניהם מאד, וביותר כי איש בור ועם הארץ כזה יגיד פתאום רזין וסודות נפלאים.

וליבלי פרוסטיץ החל לדרוש סודות התורה ברבים, ותהום כל העיר על זאת ויבואו אליו הרבה אנשים ובתוכם גם אנשים נכבדים, וישאלו אותו לאמר: מי גלה לו סודות נעלמים כאלה? ויען להם ליבלי כי יש לו שני רבנים ומגידים מן השמים, אשר ילמדו עמו בחזון לילה, אחד ילמד אתו פנים אל פנים, והשני אך עורף נגד פנים, ואמר לו כי לא יזכה לראות את פניו עד שיתקן את מעשיו ביותר, ויעסוק הרבה בתורה ובספר הזוהר וכתבי המקובלים; וישאלו אותו עוד האנשים מי המה הרבנים האלה? ומה שמותם? ויען להם ליבלי כי האחד הוא המקובל הגדול ר׳ יצחק לוריא האר״י ז״ל, והשני אשר לא זכה עוד לראות את פניו הוא שבתי צבי המישיח, אולם ר׳ יצחק לוריא הוא כלו רוחני, אך ש״צ הוא גשמי ממש ה) וכשמוע האנשים האלה את דבריו נבהלו ונחפזו מאד, ויתנו מהר את ידם אליו, ויאמינו בו בכל נפשם, ויעריצו ויקדישו את שמו, גם נתנו לו מקום בבית המדרש ללמוד שם, וקצבו לו שכר וספוק למען יחיה את בני ביתו, ולא ילמד עוד עם נערים; וליבלי ישב בבהמ״ד ויענה בצום נפשו, והתמיד

ח) עיין בס׳ תס״ק מאת יעב״ץ (לד, ע״ח) דפוס לבוב.

ג) ומכאן ואילך העתקתי מן הס״י המזכר בהקדמת הספר הזה.

ד) כותבים על זה שבאמר בב׳ ניטין (ד׳ סח, ע״ב) ועל דברי הס״י שאמר שם, שרגליו של שד דומות לשל תרנגולים.

ה) ואל תתמה על החפץ חיים ליבלי פתחום בס״ל, יען כפי הנראה אחל ליבלי בעת הסוף לעסוק על כתבי המקובלים וכמ היו מלחים אז בכפירות של ס״ל, כאשר הזהיר הרב ומב״ד מהו׳ יחזקאל קלנלפוגין את העם בשבת שובה שנת תפ״ו, להתרחק מכל ספרי קבלה שנדפסו משנת תכ״ו ואילך וכן נעשה בעיר ברלין ע״פ פקודת האב״ד מוהר״ר עיכל חסיד ז״ל, עיין בס׳ תולדות יעב״ץ (לד, כ״ט) וליבלי הלין ובפנקס; גם בשנת תמ״ו היה בפרוסטיץ המקובל בני הירם אחעם בעל חמדת בני, והוא היה אחוק בס״ל מאד, ובלי ספק הוא הם בשתר את שיעת ס״ל, ויעש לו נפלאות רבות; ועיין בהוספות לספרי אזן אחל טוקף ב׳.

בלמודו כל היום, והיה מגיד ומוכיח להמון העם, והגיד להם אזכי זכה לראות את ש"צ פנים אל פנים, והדיש הרבה דברים בתורה; ורבים מן המון העם נתעו אחריו והאמינו בדבריו מאד, ובתוכם גם הרב וראש הישיבה מפרוסטיץ ר' מאיר בר' יצחק אייזינשטאט ה) אבל בעיני רבים מבעלי תורה לא מצא ליבלי חן, ין שהורה להאמין בשבתי צבי המשיח השקר שכבר המיר את דתו בדת הישמעאלים.

אולם ליבלי לא שת לבו אליהם, כי ידע שיד ההמון עמו, וישם לדרך פעמיו ויעבור בכל מדינת מעהרין וידרוש בכל קהלות ישראל את דרשותיו הנבערות ויעש לש"צ נפשות רבות, ואף שדרש ליבלי בנסתרות בכל זאת היה בור ועם הארץ ולא ידע פסוק כצורתו ו), ויבוא לניקילסבערג וידרוש גם שם דרשות של דופי בבית הכנסת, ובעיר הזאת היה איש ושמו אלחנן מגיד, והוא שמע את שמע ליבלי וכל נפלאותיו, ויקרא אותו אליו אל בית המדרש, ואחר ששמע את דברי ליבלי, הוכיחו על פניו ברוב כעס וחמה, מדוע ידרוש ויספר דברי רוח כאלה ברבים, ויהי כמעט יצא ליבלי מבית המדרש, נחלה פתאום ר' אלחנן מגיד מאד, וירץ מהר איש אחד ושמו ליב מגיד אחר ליבלי להשיבו, למען ימחול ויסלח לר' אלחנן אם נגע מעט בכבודו, וישב ליבלי עמו, ויהי כמעט דרכה רגלם על פתח בית המדרש ור' אלחנן מגיד מת, ויהי הדבר הזה לאות ומופת בעיני העם, ויכבדו את ליבלי כאיש אלקים; ויעבור גם במדינת שלעזיא וידרוש שם בהרבה קהלות, עד שבא לברעסלא והחל גם שם לדרוש ברבים, אבל פה נמוטו פעמיו, כי הרבה רבנים מפולניא באו אז לברעסלא למלט נפשם מדבר וגזירות רעות, ובראשם הרב הגאון מוה' שאול אב"ד מקראקא ז) ובשמעם הדרשות הנבערות של ליבלי פרוסטיץ והמינות של ש"ץ, גזרו עליו הרבנים שישוב מהר לביתו, ואל יסע עוד מעיר לעיר, ואל ידרוש ברבים, ואם לא ישמע לדבריהם אז מרה תהיה אחריתו, כי ירדפו אותו בחרמות עד חרמה.

אחר הדברים האלה שב ליבלי מהר לפרוסטיץ בנפש מרה, וישב בבית המדרש עד מקומו וקבל שברו כמקודם, ויענה בצום נפשו כמעט מדי יום ביומו, והתמיד בלמודו מאד, ושבל את עצמו כמה פעמים במים, ולפעמים ש"י טבילות ביום אחד, והתנהג בקדושה ובטהרה, והיה קדוש ונכבד בעיני העם מאד; ויהי היום וליבלי גלה לאוהביו הנאמנים, כי שני הרבנים הלומדים עמו בחזיון לילה הגידו לו שיתנהג בקדושה ובטהרה ביותר, ולא יצא החוצה רק ישב יומם ולילה בבית המדרש ויתמיד בלמודו, ויקח עוד עמו מנין של עשרה אנשים, ועמהם יתבודד ויעשה סגופים ואז יזכה להגיע למעלה עליונה יותר מן האר"י ז"ל, ואם

ה) וכה יאמר ג"כ הגאון יעב"ץ בספרו תס"ק (לד ע"ח) בזה"ל; וכן סגאון כיהב"ר מאיר לנד"ד מפרוסטיץ כפי שסוגד לנו טעה לפי שעה, ולא שהה בלמונם הרעה; עכ"ד; ר' מאיר לייזינסטאט חבר שו"ת פניס מאירות; ויש רב בפרוסטיץ מסנת תס"ד עד שנת תע"ג, ואחרי כן נתקבל לרב בעיר לייזינסטאט; עיין בספר חיי יהונתן ויקלענפערער (לד, כ"ד) ואין להסליף לותו בנוקבל ר' מאיר בר' חיים לייזינסטאט, כמו שטעה הר' פישעל עיין בם' ניבליטע יודליקע (חלק ח', לד, רכ"ז) וגם של ר' מאיר בר' יצחק לייזינסטאט בשם את אחות יעב"ץ לאשה, עיין בם' תולדות יעב"ץ (לד, כ"ח).

ו) וכה יאמר הגאון יעב"ץ בם' תס"ק (לד, ע"ד) בזה"ל; וגם שטותו שהיה מגיד ומגיד כלומר דברי קבלה ומוד מאד וכו' עדיין לא היה יודע פסוק כצורתו, כך מגיד לי תלמיד מותקי הרב ז"ל שהיה מכירו היטב.

ז) עיין לוחותיו בספר עיר הלדק (לד, קכ"ה) ומרב הזה כ' שלמול בהגאון ח"י מעשיל מת בעיר גלונא, יום ה' י"ז לחדר שנת תס"ז; וכה יאמר בתשובתו שכתבתם בסוף סה"ת הרמ"ח לפוס למעטרדאם שנת תע"ח בזה"ל; הכתוב מפני השעה יושב בגולה ומלפה ליסומה הק' שלמול הכוזן בק"ק קראקא והגליל מותם פה בהקלה עכ"ל; ודברין אלה עולים גד נגד עם הר', ועל ידו נודע לנו שנת הדבר שיהב"ז בהקלה.

יהיה בא״י אז יביא הגאולה במהרה; גם הגיד אז ליבלי להם כי בשנת תס״ו תהיה הגאולה אל נכון ע״י ש״צ אשר יתגלה אז, כי תשלמנה ארבעים שנה משנת תכ״ו אשר היה מוכרח ש״צ להיות נעלם ס) ויתנו אוהביו לליבלי עשרה אנשים כאשר שאל, והם ישבו עמו יומם ולילה בבית המדרש והתמידו בלמודם, וכמעט לא היה להם דבר עם איש, וליבלי הגיד עוד כי הרבנים שלו צוהו לכתוב לו תפלין על פי האר״י ז״ל, והסופר ועשרה האנשים היושבים עמו יענו את נפשם ויטבלו את עצמם במים, ויהי כאשר נגמרו התפלין נמצאה נגיעה באותיות, והיו חלוקי דעות בין אנשי המנין אם כשרים הם או לא, אבל ליבלי אמר להם לחכות עד יום מחר, כי ישאל בחזיון לילה את רבותיו איך יתנהג, ובבוקר הגיד ליבלי שאמרו לו הרבנים שיכתוב לעצמו תפלין אחרים, שמושא רבא; ויעש ליבלי כדבריהם, ויומם ולילה ישב בהתבודדות עם אנשי המנין שלו, והתמידו מאד בלמודם, וע״פ רוב הגו בספר הזוהר.

ויהי היום ויגד ליבלי כי הגיע כעת למעלה העליונה יותר מן האר״י ז״ל, וגם יש לו עוד רב שלישי אשר ילמד עמו, ושמו יוסי בן יועזר, אך לא הוא הנאמר בפרקי אבות, ין זה רבו השלישי חי בימי שלמה המלך והיה גזבר בבית המקדש, ואיש חסיד וקדוש מאד, והרב הזה גלה את אזנו, אם יתמיד בלמודו עם המנין שלו, אז יוכל ללכוד את הס״ם, ולאסור אותו בכבלי ברזל, והסטרא אחרא יכנע תחת רגליו; עוד הגיד לו הרב הזה הרבה דברים נפלאים, ואיך יתנהג ויפרוש את עצמו מן העולם: אחר ימים אחדים הגיד ליבלי לאנשי המנין שלו, כי ראה את הס״ם אשר הביא אליו רבו יוסי בן יועזר אסור בכבלי ברזל ופניו כפני כלב גדול ושחור, וכאשר תגבר ידו על הסטרא אחרא אז יגאל את ישראל מהר; גם אמר להם ליבלי כי הג׳ רבנים ביחד הגידו לו בחזיון לילה, שהוא ואנשי המנין יענו את נפשם ארבעים יום רצופים, ומי שיוכל יצום ארבעה או שני ימים כסדרם; ואנשי המנין שלו האמינו בדבריו וקבלו עליהם להתענות ארבעים יום; ובעת ההוא החל ליבלי לירא ולפחוד מן הס״ם מאד, ואמר כמה פעמים כי אין לו מנוחה ממנו, כי הוא רוצה להוריד אותו מקדושתו, ויומם ולילה ילך אחריו; ויהי בימי הצום של ארבעים יום, באו אחדים מאנשי המנין באשמורת הבוקר אל בית המדרש להתפלל שם ותיקין כדרכם, וליבלי ישן עוד שם על מטתו, וישאף רוח כאיש עיף מאד, ויניע את ידיו ויתהפך על משכבו ויצעק בקול גדול: צא טמא! התדמה לטמא אותי; ואנשי המנין עמלו להעיר אותו משנתו ולא יכלו, ותפול עליהם אימתה ופחד ויצאו מהר החוצה, ויעמדו שם ער אשר באו כל אנשי המנין, וכלם ביחד באו הביתה, אבל לתמהון רוחם ראו כי ליבלי ישן עוד וירוו נוזל על פניו, והוא עיף מאד ויצעק בקול; צא טמא! אתה ס״ם! ולא יכלו כל אנשי המנין להעיר אותו, ותפול גם עליהם אימתה ופחד, והתחילו להתפלל בקול רם בדחילו ורחימו ט) ויהי כאשר גמרו התפלה קם ליבלי ממטתו וילבש את בגדיו, וירחץ את ידיו ופניו במים, וישאלו אותו אנשי המנין מה היה לו? ויען להם ליבלי כי למן העת שבא אליו רבו יוסי בן יועזר לא יתן לו הס״ם מנוחה, אך הוא יתאמץ בכל כחו לעמוד נגדו.

אחר תם הארבעים ימי הצום לקח ליבלי תרנגול שחור ויקשר אותו ברגלי מטתו ע״י חבל ארוך אחד ועשרים אמות, ויאמר כי התרנגול הזה יעמוד כך אסור אצל מטתו תשעה ימים ותשעה לילות, וביום התשיעי בלילה יתגרם ויתפרפר התרנגול הזה עם עורו ובשרו ונצותיו ולא תמצא בו טפת דם, יען הס״ם ימין את דמו וישחן אותו עד דק, כי אין לדחות הסטרא אחרא בקש, רק נחוץ לתת לו את שלו כמו שהיה בזמן שבית המקדש היה קים שהיו נותנים אז

ס) עיין למלן בתולדות חייס עלמך.

ט) סכי למסיס מן המנין הגידו לר׳ יהודה בר׳ עזר נעל הס״י, כי מעולם לא סתפללו בדקילו ורחימו כמו הז.

ביום הכפורים שעיר אחד לעזאזל; ביום התשיעי טבל ליבלי את עצמו תתק"ל טבילות כמנין שנותיו של אדם הראשון, וכל הלילה ישב ולמד לבדו בחדרו בבית ר' שמחה הדיין, כי ירא איש לשבת אתו, אבל הרבה אנשים ישבו כל הלילה בבית אחר נגד ביתו, ולא נתנו לעיניהם תנומה לראות מה יעשה אצלו, ובחצי הלילה שמעו קול רעש גדול על גג ביתו, ובבוקר נמצא התרנגול מת כמו שאמר.

כאשר נודע הדבר כי ליבלי הקריב קרבנות לסטרא אחרא ולשדים, נמלאו עליו רבים כעס וחמה [י]) והדיין ר' שמחה אשר ישב ליבלי בביתו רצה להחרים אותו מיד, אבל הרב ר' מאיר אייזינשטאט לא היה אז בפרוסטיץ, ובין כה וכה מת הדיין הזקן ר' שמחה, וליבלי התפאר כי הוא ענש אותו על אשר דבר עליו סרה [יא]), אבל ליבלי אבד את חנו כעת אף בעיני רבים מאנשי בריתו, ועין הבטיח להם שבשנת תס"ו יתגלה ש"צ המשיח, וכבר עבר הזמן ועדיין לא בא; ולהגדיל את יגונו ביותר, נקרא ליבלי פעם אחת לעלות לתורה בבית הכנסת ביום השבת פרשת שופטים, ויברך את ברכת התורה, ואחר כן נמצא טעות בס"ת בפרשה הזאת, כי במקום אל ירך לבבכם באל"ף, נמצא כתוב בע' [יב]) והשיבו הס"ת למקומו והוציאו ס"ת אחר, ורבים מאנשי בית הכנסת ובתוכם גם מאנשי בריתו אמרו לליבלי מה זאת? הלא אמרת כי כעת אתה במעלה העליונה יותר מן האר"י ז"ל, והדבר ידוע כאשר קראו את האר"י לתורה, ואם היה טעות בס"ת הן מלפנים והן מאחור, לא רצה האר"י לברך, ואמר חפשו בס"ת ותראו כי הוא פסול, וכן היה כדבריו, ואתה לא ידעת זאת וברכת ברכה לבטלה; ויען להם ליבלי כי נקל לו ג"כ לדעת טעותי הס"ת מקודם כמו להאר"י ז"ל; ויהי ביום השבת נקרא ליבלי לתורה בבית מדרשו, ולא רצה לברך ואמר להמתפללים; פה ופה יש טעות בס"ת, ויחפשו וימצאו כדבריו, אבל המופת הזה לא עשה רושם גדול בלב רבים, כי חשדוהו שהוא בעצמו מחק ועשה הטעות מקודם, יען כי הס"ת היה אצלו וברשותו; וליבלי נבזה ונשפל בעיניהם מאד, אך הוא התאמץ בכל כחו לבלי יאבד אצלם חין ערכו.

בעת ההיא אמרו לו אנשי המנין כי זה כמה ימים הם יושבים עמו ומענים את נפשם, ולא ראו ממנו עוד אות או מופת; ויען להם ליבלי טוב הדבר תנו לי זמן ואתן לכם מופת; אחר ימים אחדים הגיד להם ליבלי, כי בחר לו מאנשי העיר שלשה אנשים יראים ושלמים ולהם יראה את השכינה פנים אל פנים; ויאמרו לו אנשי המנין אנחנו צמנו וסבלנו כמה וכמה סגופים ואתה תראה השכינה לאחרים שלא עמלו כלל; ויען להם ליבלי כי להראות השכינה הוא דבר גדול ועבודה רבה, ולא כל אדם זוכה לראותה, ועל האנשים לסגף את עצמם ולטבול תתק"ל טבילות ביום אחד; אבל אנשי המנין דברו אתו הפעם קשות ויאמרו אליו כי בכונה בחר באנשים האלה חסרי שכל למען יהיה נקל לו להתעות אותם, ואם באמת רוצה הוא לעשות מופת עליו להראותו לאנשי המנין שלו בצירוף האב"ד ר' מאיר אייזינשטאט, ואם לא יעשה זאת אז יעזבו אותו מהר כי אין בו ממש.

ויאר ליבלי כי ברע הוא ויבקש מאתם לתת לו זמן עד אשר ישאל את רבותיו בחזיון לילה, ויתנו לו זמן; אחרי כן בא ליבלי ויגד להם בלב שמח, כי הרבנים נתנו לו רשות להראות להם השכינה בצירוף האב"ד יג) ויגביל להם יום

י) וכה יאמר המגלון יעב"ץ נפ' עדות ביעקב (דף ג', ע"ג) ליבלי פרוסטיץ שהתגרה עליו שהוא נכשף וגמור ומזנח ומקטר לסד.

יא) עיין נפ' המזכר (ד' ס"ז) נדפסי נמו שם סרג ר' מאיר אייזינשטאט.

יב) דניאל (כ', ג').

יג) עיין תס"ק (נד, ע"ג) המגלון שהו' ר' מאיר הלב"ד שם בעת ההיא, שסיים כיצד כן למד והתעוננים לרחות הפלא.

לא בהחלט רק אחר ז' או ח' חדשים יד) ויהי כאשר הגיע יום הנועד טבל ליבלי את עצמו תתק"ל טבילות, וגם אנשי המנין טבלו את עצמם ויענו בצום נפשם כל היום וחצי הלילה ושנו והגו בספר הזוהר; וליבלי הלך אל בית המדרש, ושם היה חדר קטן ויפרוש על פתחו מסך, ויעש מחיצה בינו ובין הבאים לראות ויאמר להם, כי פה בחדר הקטן הזה תשרה עליו השכינה כמו ששרתה על משה רבנו שקרן עור פניו, והם יחזו זאת דרך נקבי המסך, אך לבל יהגו הרבה מאור פני השכינה, שעי"ז יוכלו להחריב עולמות, גם לבל יהרסו את גבול מצבם פן יפרץ בם ה'; ויהי כחצות הלילה הלך ליבלי אל חדרו מעבר למסך ונר קטן בידו, ובכל הבית היה חשך ואפלה, וילבש ליבלי שם בסתר טלית קטן ועליו היה שם הויה באותיות מזוהבות, וימשח את פניו בשמן בושם הנותן ריח טוב למרחוק, ויבער אש בגזרי עצים יבשים, וידליק בהם את יין השרף אשר הכין לו שם מכבר ברוב ערמתו בקערה אחת, ויהי אור; וכל הרואים נבהלו מאד כי ראו את ליבלי עומד בתוך האש, ושם הויה מתנוצץ על הזהו באש פלדות, וינועו ויעמדו מרחוק, ויאמינו בדברי ליבלי מאד, והי' ששים ושמחים כי זכו לראות את פני השכינה פנים אל פנים.

ויהי כצאת ליבלי מחדרו מתחת להמסך, והנה הה! כתם שחור היה על פניו שנעשה לו ע"י נזרי העצים שהבעיר בהם את יין השרף, והוא לא ידע מזאת, וישאלו אותו האנשים מי עשה לו הכתם השחור הזה על פניו? ויחרד ליבלי חרדה גדולה וינס מהר החוצה ויאמר כי הולך הוא להסוך את רגליו, ושם רחץ חיש את פניו במים, וישב אליהם אל בית המדרש; אז נודעה ערמתו וכל תחבולותיו הרעות טו) וכל האנשים שהיו בבית המדרש ובראשם ר' מאיר אייזינשטאט הלכו אל בית הרב, וישלחו שליח ב"ד לקרוא את ליבלי אליהם, וליבלי בא מהר, ויאמרו לו; הסכת ושמע, המעשים הרעים שעשית ראינו, ובכן גוזרים אנחנו עליך בחרם הגדול בחרם יב"ן להגיד לנו כל מעשיך הרעים מבלי העלים דבר, ושים כבוד לה' ותן תודה, ואז יש עוד תרופה למכתך, ואם לא, אנחנו נרדוף אותך במרדות ונדויים עד כי לא תהיה לך מנוחה בזה ובבא; ומיד החל ליבלי לבכות והתודה ואמר חטאתי אנכי הראיתי השכינה בתחבולה ע"י יין שרף, יען אלצוני אנשי המנין לעשות להם מופת, את התרנגול השחור הקרבתי לסטרא אחרא, האותיות מן הס"ת מחקתי, אך מה אעשה כי רבני ומגידי פקדו עלי בחזיון לילה לעשות זאת, ולא בי האשם; ויהי כאשר כלה את דבריו פסקו האבד"ק את הפסק דין שלהם, שיהיה ליבלי שלש שנים נע ונד ואל יגיד לאיש שהוא מקובל, גם אל ידרוש עוד ברבים.

וביום השבת בבוקר קודם קריאת התורה היה מוכרח ליבלי לעמוד בבית המדרש לפני ארון הקודש ואמר לפני כל העם בקול רם בזה"ל; חטאתי עויתי פשעתי לה' ולתורתו, מחקתי אותיות ושמות הקדושים בסה"ת, הקרבתי לשדים עשיתי את עצמי לנביא שקר, חללתי את השם בפרהסיא, והיום הנני מתודה ומתחרט על עונותי; אחרי כן הלך השמש עמו על הבימה באמצע בית המדרש ויעמוד אצלו ויקרא בקול רם את פסק הדין שפסקו עליו הרבנים; אחר השבת עזב ליבלי את פרוסטיץ ויהי נע ונד בארץ, אבל כעבור ירחים אחדים שלח מכתב בכשה אל האב"ד וגם לראשי העדה ויבקש מאתם ברמעות שלוש כי יתנו לו רשות לשוב לביתו אל אשתו ובניו, יען גדול עונשו מנשוא, והוא רוצה בעת להיות בפרוסטיץ מלמד לנערים כמקודם; ויתנו לו רשות לשוב לביתו רק בתנאי לבל יאסוף אליו עוד אנשים; וישב ליבלי לביתו ויהי מלמד לילדים, והתנהג בחסידות ובפרישות והתמיד בלמודו מאד, ואמר כי הרבנים והמגידים שלו יבואו

יד) עיין גם' עדות ניעקב (ד', ס"ז) ח"ל; ולאחר ג' לגיעי שנת מעת שסקלינ מלנגולין שמוזים לנס להלולות השכינה.

טו) עיין גם' סס"ק (נד, ע"ג) לך נהכ"י יספור הדכר ניתר שלח.

Schudt IV, 2, 334 f.

עוד אליו בחזון לילה, אף על פי שהוא אינו חפץ בהם, ובשנת תע"ז ישה עוד ליבלי בפרוסטיץ בהשקט ולא נלה לאיש מאומה מנפלאותיו, רק חיבר פירוש על מגלת רות על פי הסוד ונגנז הספר הזה סז).

בשנת תפ"ד כאשר שב הנוכל נחמיה חייא חיון מקונסטאנטינא אחרי שנחרם מכמה רבנים, ויעבור עוד הפעם בהרבה ערי אירואפא, ויבוא לפרוסטיץ ושם התראה פנים עם ליבלי הבליעל ויסמוך את ידו עליו, ואמר שיש בו רוב ח הקודש, ויעורר את לב ליבלי שיצא ממחבואו, וליבלי שמע מהר לדברי חיון והחל מאז לאסוף אליו אנשים רבים, והגיד על עצמו שהוא משיח בן יוסף וכן תתם את שמו; יוסף בן יעקב, ויפזר בין העם הרבה כתבי קבלה שחבר במינות של ש"צ, ובראשם כי בזוה"ג זה אין הקב"ה משגיח בשום דבר רק מחשבתו על השכינה, כי עתה נעיץ הצדיק קנה בים, לפיכך אין הקב"ה משגיח כלל בתחתונים רק שמסר הכל להצדיק; ובמלת צדיק כּוּן על ש"צ המשיח יז) עוד הגיד ליבלי אז

להרבה אנשים עתידות בשם המגיד שלו והראה נפלאות, והרבה אנשים וקצת לומדים בבעהם ומעהרין נתעו אחריו, ואף אלה שלא האמינו בו מקודם נהו כעת אחריו, ואחדים מעשירי ווין, מאנהיים, ופראג, כתבו אליו מכתבים ונתנו לו כסף להחיות את נפשו ברוח וכבוד יח), גם מהר"י אייבישיץ בהיותו עוד צעיר לימים היה בפרוסטיץ, ושם למד אצל הרב ר' מאיר אייזינשטאט יט) והתראה ג"כ פנים עם ליבלי וד' הדשים למדו שניהם ביחד כ) והוא השריש בלבו אמונת ש"צ מנוער, ואחרי כן כתבו זה ליזה מכתבים כא).

אבל הצלחת ליבלי לא ארכה זמן רב, כי בשנת תפ"ה שלחו כת שבתי צבי מפולניא בסתר את משלוחם משה מאיר מזאלקאוו, לסובב בערים רבות ולראות את אנשי חברתם, והוא התראה פנים עם ליבלי פרוסטיץ, ואחרי כן בא משה מאיר לפראנקפורט דמיין, ושם נלכד בפח ובידו נמצאו מכתבים רבים מאנשי חברתו, ובתוכם מליבלי פרוסטיץ, ישעיה חסיד, ומהר"י אייבשיטץ, ומיד נחרם משה מאיר וסיעתו מאת רבני פפ"ד, בכ"א תמוז תפ"ה כב) ועל ידו נועדו מעשי נוך עו

סז) ע"כ הסתקתי מן סכ"י לות נלות, רק דנרים לחדים הוספתי נלמנע מספרי יענ"ץ, כאשר הודעתי זאת מלמטה, ולדנרי הגאון יענ"ץ (תס"ק נד, ע"ג) נדפס זה המעשה לחוק הכתיל ליבלי סר"י נלסון לאסכה נימים ההם.

יז) עיין תס"ק (נד, ע"ח, ופ"ח) וז"ל; ועכשיו מילא נחם (חיון) לקלתו חזר ליבלי לרשעתו, לפי שהעיד עליו כי רוח טומאה סורה נקרבו, כמו שנלאה מתוך כתבי פתיו, נפרט נאחד המתחיל; כתיב נפסוק הנני מקים לת הנרית וכו' פעל כל דנור ודנור שנו חייב הקולה קריעה וכו' (שם נד, כ"ה) כפי לשון קרוח של ליבלי פרוסטיץ להגחם נשם שנידו שקלו יגיד שחין הקב"ה)כלל נתחתונים ח"ו, ושהניח הכל ניד השע"ן, שתכניס לותו נשם נדיק. יעשה

יח) עיין תס"ק (נד, ע"ג) ועיין נתכתב ר' נפתלי כהן.

יט) עיין נספר חיי יהוחנן שנזכר שקודם (נד, ז).

כ) עיין עדות ניעקב (ד', מ"ז) וז"ל: שהנר היה נפירקוס שלקח לת רעו ליבלי מפרוסקיץ לנית ר' מחיר פישוב, והיה לתו עמו לעתך ג' שהשים:

כא) עיין שם' התחנקות (ד', ח') דפוס לנוב ועיין שם' חיים יהוחנן (ד' ח') שלמר נזה"ל; תחלת נדולו (של מהרי"ח) היה נאלן מערערין נן עניים נהעליטות; ושם יסב לפניה ליבלי שלמו, ועיין להלן סוף ג'; ולא כדעת הת' נרלטן שהחמיה מייל חיין השהים נלנו לחומת ש"ל נהיותו נפרלוג עיין שם' נד"י (חלק ז', נד, שפ"ז) רק ליבלי עשה על נפשו רושם נעת שהיה מהרי"ח עוד נפרוסקיץ.

כב) עיין תס"ק (נד, ע"ד) ועיין נספר עדות ניעקב (ד', ק"ו) וז"ל: שרב הגאון המפורסם מוה' מחיר (לייזיכסטאט) נהיותו נווינא נגיע הקלין ונלכף ווירטהייס וכו', שכניס לותו (יהוחנן) לחדר לפני ולפניה והוכיח לותו ע"פ ומעשים מקולקלים שעשה עם ר' ליבלי פרוסקיץ ועם חיון לאחר שנתפרסם קלונם נרבים וכו' וקבל על עלמו להיות קול מרע.

ליבלי הרעים ונתנדה שנית מאת רבני מעהרין בחדש אלול תפ"ה כג) וליבלי היה מוכרח ללכת גולה עוד הפעם, ויהי נע ונד ושמו היה לבוז ולחרפה, ויבוא עד פראנקפורט דמיין ולא הניחוהו לבוא העירה, רק איש אחד ושמו חיים מנהיים אשר נמשך בסתר אחר כת ש"צ, שלח לו להם ומזון מחוץ לעיר כד) ויבוא ליבלי עד מדינת אונגארין במקום שלא עבר איש יהודי כה) ושם בין נכרים מת ואבד שמו לעולם. —

ג

תולדות המקובל חיים מלאך

איש היה בפולניא בשנת הת"ם ושמו חיים מלאך, והוא היה למדן ומקובל גדול, והרבה רבנים באו אליו ללמוד ממנו את חכמת הנסתר, ובתוכם היה כפי הנשמע אז גם הרב המפורסם מוה' זיסקינד רוטינבערג אב"ד מלובלין; כעשר שנים ישב חיים מלאך בפולניא, והורה את הקבלה לתלמידים רבים עד שנת ת"ן ו) ואחרי כן הלך לטירקייא, ושם בא בחברת כת ש"צ ויפת לבו אחריהם מאד, וילך לסאלאניק אל הראש שלהם ברכיה בן יעקב קרודו וילמד אצלו את המינות של ש"צ באלהות ז) גם התראה פנים עם שמואל פרימו אשר היה איש סודו של ש"צ, והיה עמו ג' שנים ח) וכאשר נודעו לחיים מלאך דרכי כת ש"צ היטיב, שב לפולניא להורות שמה את אמונת ש"צ ולעשות לו נפשות רבות, ויהי בעברו דרך וויען שלח חיים מלאך מכתב להרב הגאון וראש ישיבה מפראג ר' אברהם ברודא, שישלח לו אנשים מקובלים להתוכח עמו בדבר אמונת ש"צ המשיח, ויבחר הרב שני אנשים נבונים מתוך ישיבתו ושמותם; יונה לאנדסופר, ומשה חיים; וישלח אותם אליו, אך כאשר התוכחו עם חיים מלאך ימים אחדים, לא יכלו לבטל ראיותיו אשר הביא להם מן הזוהר וכתבי המקובלים, וישובו שניהם לפראג בפחי נפש ט) גם בעברו חיים מלאך עיר ברלין התעה רבים באמרי שקר והראה והגיד להם כי נאמר בספר הזוהר להאמין בש"צ, והרבה אנשים נתעו שם אחריו.

כג) תם"ק (לד, פ"ת) וז"ל לי נזדמן בתלול דמנת למתקד מזר המג"ד דכ"ם וכו'.

כד) שם (לד, ע"ג; ולד, ע"ם).

כה) עיין נמ' בית יהוכתן (ד' ת', ע"ג) וימתר שם נזם"ל; ובתחלה המזיק נלחד מנתרי הלנת למנר לקיסר ללמד לו חכמת קנמ שלו, עד שהכלוהו התולעים בחייו, כמ"ם מנידי למת.

ו) כן נתמר בהכ"י ומודות הרב זיסקינד רוטינבערג עיין שם"ג מ"ג, לות ז'; וכה יתמר בעל נמת דוד; כ' זיסקינד רב וכ"ם דק"ק הולשהיא, ועתה כתקבל לרב וכ"ם לק"ק לובלין (עיין נמ' ל"ד חלק ת', נסוף).

ז) עיין נמ' תם"ק (לד, כ"ה) וז"ל; חייס מהלך היה נקרת לפי שהלך לטורקייא ללמוד תמונת ס"ל סר"י מנברים, וכיצו לותו לת"כ מלאך.

ח) עיין תם"ק (לד, פ"ג) שיה שמעלת בכתב מתיון נזם"ל: וגם הרם"פ (שמואל פרימו) לחר שדברתי עמו פת"ם הדר בית וכו', וזה היה לחר שמעלת עם הר' חיים מלאך ג' שנים.

ט) עיין נמ' מטפחת ספרים (לד, ת') דפום לנוב: ור' לנרהם נרודא עזב נמנת ת"ע לת פראג והלך למיץ, ובמנת תע"ב נתקבל לרב נת"ד; עיין נספר חי יהוכתן (לד, כ"ד) ועיין להלן נוסף ג'; והתלמיד שלו ר' ומם חייס, הוא הנקרת לדעתי ר' ומם תמיד, ועליו לתמר כ' נתחלל ווייל נמכתבו הנדפס נמ' בית יהוכתן (ד', ג') נזם"ל; ופרטתי ונפרטתי כתם מומתים נתכתה זו (קבלה) כמו ר' ומם תמיד

אחר ימים אחדים בא חיים מלאך לפולניא, והחל להורות שם את אמונת ש״צ, והראה לדעת ע״פ ספר הזוהר וכתבי המקובלים שכל דבריו אמת וצדק, גם הגיד שבשנת תס״ו יבוא ש״צ המשיח, וכגאולה הראשונה, כן צריכה להיות הגאולה האחרונה, וכמו שמשה רבנו היה נעלם ארבעים שנה במדבר כוש, גם ש״צ מוכרח להיות נעלם, ואחר ארבעים שנה יתגלה בהדר גאונו ה) ורבים מאחב״י בערי פולניא כמו; זאלקאוו, בוטשאטש, הראדענקע, פודהיץ וכדומה נתעו מהר אחריו והאמינו בדבריו באמונה שלמה ו) ועל ידו יצאה אז כתה חדשה בפולניא בשם חסידים, ומרוב החשכות והבערות אשר היו בארץ, לא ידעו אז רבני פולניא את הרע הנורא הכרוך בעקבותם, ור׳ שאול אב״ד מקראקא שאל במכתבו מאת הגאון צבי אשכנזי, הנקרא חכם צבי, אודות הכת הזאת, והחכם צבי השיב לו להזהר מהם, ובפרט מהמלאך הרע חיים מלאך ז) ומיד יצאו רבני פולניא לדרפם ולגרשם מן הארץ, עד אשר רבים מהם היו מוכרחים בשנת ת״ס לעזוב את אדמת פולניא, וילכו להם לא״י לקדם את פני המשיח, ובראשם היו; יהודה חסיד, וחיים מלאך.

בשנת תס״א ג׳ חשון באו החסידים לירושלים, אבל רע ומר היה גורלם כי אחר ג׳ ימים מת מנהיגם יהודא חסיד, ואפס להם כל מזון ומחיה ונתפזרו לכל רוח, רק אחדים מהם נשארו עוד בירושלים, ועליהם היה לראש חיים מלאך, והוא הורה להם להאמין בתלת קשרי עתיקא קדישא, ולכבד את ש״צ כאלקים, גם עשה דמות צלמו מעץ, ואנשי סיעתו נשאו אותו בבית תפילתם, ורקדו עמו במחול ושרו לו שירים ותשבחות ח) ורבני ירושלים ראו את מעשיהם הרעים ולא יכלו לעשות להם מאומה, כי נחלקו העם לכתות כתות שונות ט) ובעיני רבים בחו״ל היו החסידים האלה במעלות קדושים וטהורים, והכסף הנשלח לא״י בא לרוב לידם י) והנה לבל יהולל קדושת א״י, גם לבל יקפצו רבים את ידיהם משלוח נדבותיהם לא״י, ראו הרבנים כי טוב להשות ולהעלים הדברים, רק ראו בכל כחם לגרש את חיים מלאך מא״י יא) ויעבור חיים מלאך בהרבה ערי טורקיא. וידרוש לפני העם דרשות של דופי בכפירות של ש״צ, והדיח רבים אחריו, גם הוציא חיים מלאך קול ברוב ערמתו כי רבים מאנשי ירושלים יאמינו בש״צ המשיח, ויבוא אחרי כן לקוסטינטינא והחל גם שם להדיח רבים, אבל הרבנים

והמעופלת מוהר״ר יונה ל״ם (לאנדסהופר) וכו׳, ויש בידי כתב אחד מר׳ משה מקיד שכתב עירובסלים שנת תס״ז, להמעופלת יונה ל״ם, עכ״ד; ועיין עוד סס נדף י״ד.

ה) כן נאמר בהכ״י.

ו) עיין גם׳ עדות ביעקב (ד׳, כ״ח) ותס״ק (לד, כ׳).

ז) עיין תס״ק (לד, כ״ה) ור׳ שמואל מקראקא שרדף החסידים, כתב לחברי כן בשנת תס״ד ומבלי דעת את הכתובתו על הספר; תמהת לבי מאת לבי ויעת לבי היום מחשם מקראקא, לחסר הספר הזה מלא בזיונות של ס״ל על כל גדותיו; עיין לעיל, ועיין גם׳ לחבי״ם (ד׳, כ״ז, ע״ב) ואין להחסידים המלה סוס יחם ודעיון עם החסידים מילתו לחברי כן ע״י הנעתם״ט, עיין בספרי חגן לחפל (פרשה, כ״ז).

ח) עיין תס״ק (לד, כ״ז) וכן נאמר (סס, לד, ס׳) בשכתב מרבני קוסטינטינא בזה״ל: ורחמנא ליצלן מהאי דעתא להאיזן בחונותם, הוא היולדים המדומין לזרה ליזרה; עכ״ל;

ט) בשכתב יחידי סגולה עירובסלים לרבני הועד מפולניא נאמר בזה״ל; ועתה נחלקו כתות כתות כאשר יגיד להם מוציל כ״ז; עיין תס״ק (לד, כ״ח):

י) בשכתב מרבני קוסטינטינא נאמר בזה״ל: קול כספים שהיו לסס שנים מזהירין להזהרים שלא יכשלו בזה שהיום מהוגנים לתת בידם הכידד והכידד לירובסלים, כי לעניים הם דורשים; עיין תס״ק (לד, ס׳):

יא) בשכתב רבני קוסטינטינא (עיין תס״ק ל״ד, ס) נאמר בזה״ל: לזכרו חיל תקיפי תרעת ומלכים עזרם הרחיקו מעליהם וכו׳, אך ילא מפתקא של ירובסלים וכו׳

שלחו לקרוא אותו, ויבוא אליהם, ויחרימו אותו מהר, ויעזוב חיים מלאך את קוסטינטינא;

ובעת ההיא נודעה בירושלים את דבתו הרעה אשר הוציא עד אנשי עיר הקודש, ואחדים מב"י עדת האשכנזים התעוררו שם בחדש איר שנת תס"ה, להסיר את חשד ש"צ מעליהם, כי יראו לנפשם פן ישמעו זאת אנשי הו"ל ולא יתנו להם את נדבותיהם, וישלחו שליח מיוחד חרש עם מכתב לרבני הועד מד' ארצות בפולניא, ויגידו להם את רשעת הכת הזאת, ויבקשו מאתם לצאת לעזרתם, כי אין ידם משגת לייסור אותם או לגרשם בלתי עצת הגדולים אשר בארץ המה יג); ובין כה וכה בא חיים מלאך עוד הפעם לקוסטינטינא, ויעש שם מעשים רעים, והרבנים מקוסטינטינא נתמלאו עליו כעת כעס וחמה, וכמעט רצו לירד עמו עד לחייו, אבל הוא נמלט מידם ויילך לו לפולניא; ויחרימו אותו הרבנים שנית שלא בפניו, ואשרו וקיימו בסוף חדש איר שנת ת"ע את הכתב ששלחו אנשי ירושלים לרבני ד"א בפולניא; ובסוף מכתבם נאמר על חיים מלאך בזה"ל: המלאך לבוש הבדים ודובר שקרים וכפירות ממון, שהוציא את עצמו מן הכלל, וכפר בעיקר, מי יתן ויהיה בזמן הבית כי סקול יסקל או ירה יירה, ואתם הרי ישראל לא תאבו ולא תשמעו אליו, אל כל המקום אשר יבוא שמה שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא יג).

בשנת תע"ה בא חיים מלאך לאמשטרדאם, ויואל לדרוש שם ברבים, והרבה אנשים רצו בכל נפשם לשמוע את דרושותיו, כי היה איש טוב רואי ואמיץ לב; אך השמש ונאמן הקהל מעדת בני ישראל האשכנזים, ושמו ר' יהודא ליב רבי עוזר, עצר בעדו כי שמע רע אודותיו; ורבים מעדת אמשטרדאם רצו כמעט לקרוע את השמיש כדג בעד זאת; חיים מלאך לא דבר כעת אודות ש"צ בפרהסיא יד) רק כאשר מצא איש כלבבו גלה לו את סודו, והשמש ר' יהודא ליב ברבי עוזר שלח אליו בסתר אנשים שונים לדבר אתו ולנסותו, למען ידע את מחשבתו; והנה לקצת אנשים מהם הגיד חיים מלאך כי ש"צ המשיח עודנו חי, והוא ראה אותו ודבר עמו במדבר עזה, ולקצת מהם הגיד כי לפני ג' שנים באו אליו מכתבים מש"צ, אך אין מגלין אלא לצנועין; גם אמר כי הרב לעדת הספרדים ר' שלמה איילון, ישב עמו כל היום סגור בחדרו, ודבר עמו הרבה אודות ש"צ, ואחרי כן נתן לו מתנה הגונה; וכשמוע ר' יהודא ליב ברבי עוזר את זאת, שלח את בנו אל הרב לשמוע אם אמת הדבר, והרב איילון נשבע לו שהכל שוא ושקר טו).

וראשי עדת אמשטרדאם שלחו את השמש שלהם ר' יהודא ליב ברבי עוזר לדבר עם חיים מלאך, והוא בא אל בית הכנסת הגדול, ודבר עמו אחר תפלת מעריב; וישאל אותו אם מאמין הוא בש"צ, והשיב לו חיים מלאך, כעת לא; וישאל אותו עוד מדוע לא יאמין בו כעת, הלא לפנים האמין בו; ויען ח"ם נאמר בפיוט שבועיים שבעה והם ז' שמיטות, וכבר עברו, וע"כ לא יאמין בו עוד; אז אמר לו השמיש שמעתי שהגדתם פה כי לפני איזה שנים דברתם עם ש"צ, וגם קבלתם ממנו מכתבים, ויען ח"ם שקר הדבר לא הגדתי לאיש מאומה; ובאמת כחיש לו חיים מלאך כי ירא מאד לנפשו; ויאמר לו עוד השמיש, אם הגדת או לא הגדת, אנכי אומר לך בקצור, אם ראית את ש"צ ודברת עמו, היה רק השטן בדמותו, ואם קבלת ממנו מכתבים, כתבו זאת מלאכי חבלה או רשעים כמותך;

יג) תס"ק (נה, נח) ועיין להלן נוסף ג' ותנין כותם.

יד) תס"ק (נה, ס').

טו) נכתן ומילך נעתק מן תכ"י

כמו שנשנע לפנוי לעדת ג"י בלתי נלמדתן; עיין נספחי מנן התועים (נה, סה)

ויען ח"ם שקר הדבר לא אמרתי לאיש מאומה; ויאמר לו עוד השמש, אנכי יודע כי האמנת בש"צ מאד, ויען ח"ם אבל כעת לא; ויאמר לו השמש מתחלה מאי קסביר ולבסוף מאי קסביר; ויען ח"ם למה תשאל אותי, הלא עוד אלפים בטורקייא שיאמינו בו; ויאמר אליו השמש הלא יש עכו"ם בעולם אשר הם לאלפים ולרבבות ומדוע לא תאמינו להם; ובזה נשלם הדובר ביניהם, והשמש הלך לדרכו, וחיים מלאך עזב אחר ימים אחדים את אמשטרדאם וילך דרך איזנבורג לפולניא.

ויהי כמעט הלך חיים מלאך מאמשטרדאם, בא אחר ימים אחדים מכתב מאת הרב והגאון מפראנקפורט דמיין ר' אברהם ברודא לראשי עדת אמשטרדאם בזה"ל: שלום וחיים לאהו' ידידי המה פרנסי מנהגי שרי וטפסרי סגנים וחורי וכו'; שמעתי איש רע בליעל חיים מלאך המות ימ"ש, האי איסור חוזר וניער פונם ונפנם, איסור כולל ואיסר מוסיף, הוא אשר חטא והחטיא, ורבים מאנשי מעשה על ידו הודחו ונדחו מיראת ה', ובענין הידוע נשחתו יז) וכמה עבירות חמירות היתרו, עד שהיום אומר כך ומחר כך, והכל הוא הרשע המסית, הוא מלאך המות, והמדיח והגורם ור"ע חי"ם בצוואתם, ויעסוק בתורה של שוא, דא ודא אחת היא, הוא המחריב חורבן שלישי שבירושלים ובגלות ישראל, ועדיין האי מרקד בינן, ובא אל קהלתכם הקדוש, ובתוכם המלאך המות הרע הזה, הוא המשוגע והמטורף והמבולבל והכופר בעיקר, הדורש תורה של דופי, ומאסף אסיפות ומתעה לב אחינו בני ישראל מעבודת ה' ומיראתו, ע"כ נא ונא למען שמו הגדול תעשו ותתקדש שם שמים על ידכם ותגרשוהו, מה לכם להכניס מלאך המות בביתכם, ואל תתנו לו מקום לינת לילה בגבולכם במחיצתכם הקדוש, כי הוא מוחרם ומנודה מופרש ומובדל מכל קדושת ישראל, ואסור לספר עמו, אסור ליכך בארבע אמות שלו, ובטוח אנכי בכם שדברי יעשו פירות ופירי פירות ויכניסו באוצרותיכם, ולמצוה גדולה יחשב לכם, ולא זו אף זו, בכל מקום אשר דברי חכמים בנחת נשמעים, יכתבו אל מקומות אחרים וסביבות הקרובים והרחוקים כדברינו אלה לאמר, שלא יכשלו איש באחיו, ואל תתנו מקום למינות לרדת, כי ח"ו חלילה וחלילה שיתרשלו בדברי ולא בזריזות כנ"ל; יש לחוש לכמה תקלות וגזירות מה שלא ניתנו לכתוב על פני השדה, כאשר ראינו כבר כמה נשתקעו בבנין הזה, וכמה וכמה שיצאו מדעתם, וכמה נתגרשו מהסתפח בנחלת ה' בעבורו, וע"כ לבי אומר לי בלי ספק חכמים שכמותיכם יקדימו עשיה לשמיעה, ויוסיפו מדעתם יתר מה שכתבתי כאן, כדי שכל העם ידעו ויראו ויתרחקו ממנו, ויהא רושם גדול בישראל, ויהא נחת למי שאמר והי' העולם, ומצפה אני על תשובתכם הרמה ע"א, וה' ישלם להם שכרכם משלם, ולא יהא פרץ ופרצה בגבולכם, ובימינו יושע יהודה וישראל וישובו לבנין ואולם, כ"ד המדבר לכבוד ה' ותורתו הטרוד על התורה ועל העבודה הק' אברהם ברודא יח).

ימים רבים לא האריך חיים מלאך בפולניא, כי אחר שנים אחדות היה פעם אחת שותה שכור מאד, ונפל ונחנק בין הספסלים, ונשברה מפרקתו ומת בשכרותו יט) וכפי הנשמע נעשו לו אחר מותו חרפות ובזיונות כ); וה' ישמור את עמו מאנשי און ומרמה מעתה ועד עולם; אמן.

תם

יז) כוונתו על ש"ל המפיח הסקר רק שלח לשלח להזכיר שמו מטעם החרם הגדול שעשו הרבנים כנר, שכל ימים לו לשלח לא יזכירו עוד את שמו; עיין תפ"ק (לד, כ')

יח) עד כאן נעתיק מן הכ"י; ולפני הגליון הזה נמצא יפעיה הסיד (חתן ר' יהודה חסיד) שיסוד נתסופק שלמה על מה שהרע לעשות ניהושלים, ומחקי כן ענר על שנעשתו; עיין נפ' עדות ניעקב (לד, סו)

יט) עיין תפ"ק (לד, כ"ה) ועדות ניעקב (ד', כ"ח).

כ) כן נאמר נהכ"י שנשלם נשנת תע"ח, ומכאן רואים שלא מי שם מיים מלאך המות הרגה שניים, מן השת שרואים מותו ר' יהודה כיב נרבי עוזר נשנת תע"ח נאמשטרדאם.

נוספות

א

ר' יהודא ליב בר' עוזר

וספרו בכ"י בשם מעשים נוראים

האיש הזה ר' יהודא ליב בר' עוזר, היה שמש ונאמן לעדת בני ישראל באמשטרדם, והיה איש נכבד מאד, וכתב את ספרו בישפת יהודית-אשכנזית לטובת המון העם, והספר הזה מחזיק בכ"י ס"ט דפים בתבנית מרובע, ובולל כמה ענינים: א. גזירות ישו ב. בעשרייבונג פין שבתי צבי ג. מעשה ליבלי העלישויא. ד. בשרייבונג פין חיים מלאך. ה. מעשה גדול ונורא מן יוסף דיקפינא; והספור אודות ש"צ בנוסח הראשון הנמצא בספר תורת הקנאות, העתיק הגאון יעב"ץ מדברי ר' יהודא ליב בר' עוזר, וכה יאמר הגאון יעב"ץ בספרו הנזכר (צד, ב) ונציג תחלה הספור שהוא בא לידינו פה העיר אמשטרדם שעשה וחבר אחד במזמורא ותמא, שהיה באותו זמן שקרה המקרה בלתי טהור, ושראה דברים הרבה בעיניו, או ידע ושמע מאנשים שראוי לסמוך עליהם וכו': וכן יאמר יעב"ץ בסוף הספור בזה"ל: ע"כ מעשה ש"צ י"ש, מה שלקט אחד מב"ב דק"ק אמשטרדם, שהיה באותו זמן ודבר עם כמה מאנשי ש"צ שישמשו אותו עד עת כפירתו, ואז עזבוהו והלכו מאתו, עכ"ל: וכונת יעב"ץ על הספר הנזכר מר' יהודא ליב בר' עוזר, כי דברי הכ"י הזה, והנוסח הראשון אצל יעב"ץ בס' תה"ק עולים בד בבד.

הכ"י היקר הזה נכתב מר' יהודא ליב בר' עוזר בכ"י ממש, ועיקר שמו של המחבר היה: ליב רבי עוזר: כאשר חתם שמו בזמר שעשה לשבת חנוכה נדפס בס' ברכת המזון שנדפס באמשטרדאם בשנת מכת"ב; והוא

זמר לשבת חנוכה

שעשה רבי ליב רבי עוזרש בניגון אבלו משמנים

אָזְבָּרָה רַחֲמֶיךָ, בְּשִׁיר וּבְשִׁמְחָה. שֶׁהוֹשַׁעְתָּ עַמָּךְ, מִצָּרָה לִרְוָחָה.
נָקַמְתָּ נִקְמָתֵנוּ, עַל יְדֵי כֹּהֲנֶיךָ נֶאֱמָנִים, רָהֲפֵר תּוֹרַת אֱלֹהֵינוּ בְּקִשׁוּ הַיְוָנִים.
רָדַף הַגְמוֹנָיָה הוֹצִיאָנוּ, מַצָּרָה וְצוּקָה, עַל כֵּן קָבְעוּ לָנוּ, שְׁמוֹנָה יְמֵי חֲנֻכָּה.
הוֹדוּת לְהַלֵּל לְשַׁבֵּחַ, לְהוֹדוֹת אֱלֹהֵינוּ, לַחֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ, נִזְכֶּה בְּיָמֵינוּ.
יְהִי נָא חַסְדְּךָ לְנַחֲמֵנוּ, כְּרוֹב חַסָּדֶיךָ, לֶחֶם חֻקֵּי הַטְרִיפֵנִי, בְּכָל כֹּחִי אֵיחָדֶךָ.
בְּכָל יוֹם אֲבָרְכֶךָ, רַחוּם הוֹשִׁיעֵנוּ, בִּישׁוּעַת עַמֶּךָ, יְרָאוּ עֵינֵינוּ.
עוֹזֵר דַּלִּים אַתָּה אֵל, מַהֵר לְגָאֳלֵנוּ, וּבָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל, בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ.

וראשי החרוזים מן הששׁ שירות הוא: אני ליב: ובשירה הו' יבואו כסדר אותיות רבי, ועליהם סימן סגול, ואחר זה תתחיל השירה האחרונה במלת עוזר: ועיין בס' עמודי העבודה מלאנדסהוטה חלק ב' (צד, קנה).

ב

מכתב מליבלי פרוסטיץ

שלמא יסגא לאדוני מ"ו הגאון המפורסם המופלא והמופלג מוהר"ר יונתן יצ"ו עד ימות המשיח

באתי לאמר לו מזלא טבא על שראיתי בחזון לילה בשמיני חג העצרת

ונחה עלי רוח ה' וראיתי בחזון, איך שזוגתו המליצה למז"ט בן זכר, השם יגדלו לתורה ולחופה ולמ"ט ג"י קבלתי ע"י הבחור כ' יוסף שכתב על הפאסט לאביו ובתוכו היה אגרת ג"כ לי לשמי, קבלתי ע"י אביו של הבחור כ' משה אשכנז, ובאותו לילה ראיתי בחזון ג"כ, והנה היה מ) אצל אדונינו מלך המשיח האמיתי והנה ה' נצב עליו ואמר אליו, איך שהגיע עת וזמן לגאול את ישראל, הלך הוא ונתן הגביא לגאול אותם, והשיב אדונינו; איך אלך ושמעו ישראל ויהרגונו, כי המה אינם מאמינים בי, והשיב הקב"ה לגאול את המאמינים בלבד, והנה אמר אדונינו צבי עטרת תפארת ישראל, אם אלך לגאול רק את המאמינים בלבד אשוב לביתי, כי זה היה יהיה ללעג ולקלס בפני העמים, אכן אמתין עד שיחזרו בתשובה ויהיה כולם מאמינים בי; ואהי' חברתי חביבי! זה הדבר שתירצת בזוהר יפה דברת, והעלית בידך מרגניתא טבא דלית ביה טימא, ושמעתי שהיום אומרים ומכריזים ברקיע; יונתן בני כך היה אומר, ומה מאד שמחתי בראותי כתבך עם זה הפשט הזוהר, ולאות ולמופת אכתוב לך, שזה למדת בלילה בר"ח ניסן; גם בקשה להיות מחזיק הבחור מוציא כתב דנא, ולעשות [לו] כל הטובות שבעולם; כ"ד הכותב, נאם הק' יודא ליב מפרוסטיץ; כולהו רבנן חבורתנו קדישא פורסים בשלומך ג)

ג

פרטים אחדים השייכים לתולדות ח"ם

ע"י הכ"י מר' יהודא ליב בר' עוזר נודע לנו כי חיים מלאך היה כעשר שנים בפולניא הינו מן שנת ת"ם עד ת"ן; ואחרי כן הלך לטורקייא, כנראה מדברי הג' יעבץ שאמר הרשע רע חיים מהלך היה נקרא לפי שהלך לטורקיא ללמוד אמונת ש"צ מברכיה וכינה אותו אח"כ מלאך (תה"ק צד, נה) ומטעם זה כאשר שאל הרב מקראקא את החכם צבי אודות כת החסידים, השיב לו החכם צבי קרוב לשנת ת"ס, להזהר מהם ובפרט מחיים מלאך, כי שמע את מעשיו הרעים בעת שהיה ח"ם בטורקייא; ושם ראה ח"ם את שמואל פרימו והיה עמו ג' שנים (תה"ק צד, פג) ואחרי כן שב ח"ם לפולניא ויעבור דרך עיר וויען וישלח משם מכתב לפראג להג' אברהם ברודא, כנזכר בס' מטפחת ספרים (צב, א), והדבר הזה לא ספור בעלמא הוא כאשר חשב הח' גראטץ (גד"י, חלק, ז' נאטע ד'; צד תקי, הוצאה שניה) רק הדבר קרה באמת, והעד כי נזכרו שם שמות האנשים שהלכו לוויען, וגם על אותה העת עולה הספור יפה, כי ר' אברהם ברודא ישב בפראג עד שנת ת"ע (עין בס' חי יהונתן צד, כד) וח"ם שב אז בפעם ראשונה מטורקייא ברוב חמה ללכוד נפשות, וכן הדיח ג"כ בעת ההיא אנשים רבים בפולניא; כמו שאמר יעב"ץ בספרו (עדות ביעקב ד', נא) חיים מלאך וכו' הוא אשר טמא מדינת סולין לעבוד לצבי מודח וכו' ממנו למדה הכת הידועה בזאלקאוו, בוטשאטש וכו'; והנפשות האלה לא עשה בפעם שנים קרוב לשנת תע"ה כאשר שב לפולניא, כי לא חי ח"ם אז הרבה ימים, וגם היה נבזה בעיני רבים ע"י החרמות, רק בפעם הראשונה כאשר בא לפולניא מטורקייא, אז הדיח שם אנשים רבים עד שנתגרש מפולניא עם החסידים בשנת ת"ס, וילך לא"י,

כמה שנים ישב ח"ם בירושלים לא נודע לנו, ודברי הח' גראטץ שאמר שישב שש שנים, אין להם כל יסוד; רק נראה מן הכתב מרבני קוסטאנטינא שצלח לאנשי ירושלים לגרשו ולא יותר; וז"ל: אזרו חיל תקיפי ארעא ואלקים עזרם הרחיקו מעליהם כל הכי נטרד ההוא גברא (תה"ק צד, ס) גם מה שכתבו אחדים משריד ירושלים האשכנזים לועד ד"א בפולניא, לייסר או לגרש את כת ח"ם מירושלים, לא הבין ג"כ הח' גראטץ את כונתם אל נכון, יען זאת היתה רק

מ) ל"ל לדעתי היתי.

ג) הנוכחי הזה נדפס גם' התחנקות (ד' כג, ע"ג)

תחבולה מאתם להסיר את חשד ח"ם מעליהם, כי יראו פן יחדלו ע"ז רבים באשכנז ופולניא, לשלוח לה את נדבותיהם, ומטעם זה אמרו רבני קוסטינט' במכתבם בזה"ל: קול ענות גבורה רחמנא ליישבן לחשוב כזאת על עם אלהים וכו', ואם היה אחד מעיר ושנים ממשפחה וכו' הלא כבני כושיים ימחו מספר חיים, ושוטים שקלקלו ורבצה בם כל האלה וכו'; קול כנסיה שהיא לשם שמים מזהירין לנזהרים שלא יכשלו בבני אדם שאינם מהוגנים לתת בידם הנידר והנידב לירושלים (תה"ק צד, ס), כאשר נתגרש ח"ם מירושלים עבר בהרבה ערי טורקייא והדיח כמה קהלות בהגדות של דופי; כמו שאמרו רבני קוסטאנ' במכתבם הנזכר בזה"ל: אך יצוא יצא מפתקא של ירושלים וילך אל ארץ כשף והסית והדיח כמה קהלות בהגדות של דופי; ודברי הח' גראטץ לא נכונים שאמר שכונת הרבנים בהמלות: ארץ כשף; על עיר סאלאניק (צאובערלאנד) ויוכיח מזה שהלך ח"ם לסאלאניק; אבל באמת מלת כשף תסוב למטה והיא פעל, וכונת הרבנים כך: וילך אל ארץ; ענינו על פני תבל, כמו; וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (בראשית לו, ו) ושם כשף והסית והדיח כמה קהלות; והוא לשון הגמרא (סנהדרין מג, ע"ב) שכישף והסית והדיח; והצאובערלאנד של הח' גראטץ, אך בעולם הדמיון ולא בעלמא דקשוט יסודה;

בקוסטאנטינא נחרם ח"ם ע"י הרבנים והלך משם, ואחרי כן שב עוד הפעם והחל להורות המינות של ש"צ, כמו שאמרו הרבנים במכתבם (שם צד, ס) קול שמועה הנה חזר ובא אל מחננו שנה ולמד כמו שהיה למד צבי; ודברי הח' גראטץ לא נכונים ג"כ שאמר (שם נאטע ד; צד, תקי) שאחר שנה שב ח"ם לקוסטינטינא, יען מלת שנה במכתב הרבנים לא תורה פה על זמן שנה, רק תסוב ג"כ למטה וכונתם כך; חזר ובא ח"ם אל מחננו, שנה ולמד כמו שלמד ש"צ, וטעה הח' גראטץ במח"כ במצב וטעם המלות זה פעמים;

כאשר בא ח"ם לקוסטינטינא בפעם השנית רצו הרבנים לירד עמו עד לחייו, אך הוא נמלט מידם והלך לו לאשכנז, והרבנים החרימהו שנית שלא בפניו; ודברי הח' גראטץ שאמר (נד"י. חלק ז, צד, שמא) כי נגרש חיים מלאך בפעם שנית ע"י החכם באשי, לא נכונים ג"כ, כי לא שם הח' גראטץ את עינו על דברי הרבנים שאמרו: קול פחדים באזנינו עליו ישאגו כפירים להכחידו מן הארץ, פשט לו את הרגל והלך לו באשר הלך, והקול נשמע שהלך לערי פולניא, ואשכנז, עכ"ל.

בפולניא לא האריך ח"ם ימים רבים כנראה מן הכ"י, ולא הדיח עוד רבים.

Bibliographische Notiz

אֵלֶּה שְׁמוֹת

הספרים והמאמרים

אשר הוציא לאור החוקר ודורש כל ימיו בספרות ישראל וקורותיה, ה"ר דוד כהנא איש אודעססא, משגיח נכבד על בית תַּלְמוּד-תּוֹרָה שם.

1) אֶבֶן הַתְּוָעִים, תולדות המשיח השקר שבתי צבי וסיעתו. וויען תרל"ב (נדפס בשחר).

2) אֶבֶן נֶגֶף, תולדות המקובלים מעת התגלות ספר הזהר עד ימי ש"צ. וויען תרל"ג (השחר):

3) אֶבֶן אֹפֶל, תולדות המקובלים מימי ש"צ עד אחרי ימי בעש"ט וסעיתו. וויען תרכ"ד (השחר).

4) אִמְרֵי חָכְמָה ומוסר, לקוטים מכ"ק משלי וקהלת לתעלת נערי ב"י. אודעסא תרל"ט.

5) אור חָדָשׁ, באור חדש על מזמור ס"ח בתהלים. ווארשא תר"מ (הבקר אור).

6) מְחֻקְרֵי קֹהֶלֶת בֶּן-דָּוִד, מבוא גדול לספר קהלת, ונלוה אליו מאמר אשרי תמימי דרך. באור על מזמור ק"ט בתהלים. ווילנא תרמ"א (הכרמל).

7) אֵין כָּאֵל יְשֻׁרוּן, מאמר להראות את גדל השגת משה רבנו באלהות. ווארשא תרמ"א (הבקר אור).

8) דִּבְרֵי-אֶסְתֵּר, מבוא גדול למגלת אסתר. ווארשא תרמ"א.

9) מַסֶּרֶת סִיג לְתוֹרָה, ספר גדול להגן על קדמות נוסחאות בכה"ק עפ"י המסורה. וויען תרמ"ה (השחר).

10) מְבוֹא לְפָרְשַׁת בְּלָעָם, השקפה חדשה, לעמבערג תרמ"ב (האור).

11) רֹאשׁ פְּתָנִים, דרישה ע"ד הריב בין אייזענמענגער ורייכלין ע"ד התלמוד וכו'. ס"ט פט"ב תרמ"ב (המליץ).

12) תּוֹלְדוֹת שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, ספר גדול. וויען תרמ"ג. (השחר).

13) מַעֲשֶׂה אֲבָ"ן רַשָּׁ"ק, הוא אַבְרָהָם בֶּן ר' שְׁמוּאֵל פִּירְקָאוויץ, חכם הקראים הנודע. וויען תרמ"ג (השחר).

14) תולדות ר' אֵלְיָהוּ בָּחוּר, המדקדק הנודע. וויען תרמ"ד (השחר).

15) חֶבְרַת יְהוּדָה חָסִיד, תולדות החברה הזאת וכל מה שעברו עליה. ווארשא תרמ"ז (כנסת ישראל).

16) זִכָּרוֹן בְּסֵפֶר-מִשְׁפָּחָה, מאיר נתיב על קורות היהודים בעיר אודעסא. ווארשא תרמ"ז (כנסת ישראל).

17) מִשְׁלֵי-עָם, קבוצת משלים ואמרי אינשי וכו'. ווארשא תרמ"ז (האסיף ש"ג).

18) אוֹר וְחַיָּיִם, ס' כולל תולדות האחים המשוררים ר' יעקב ור' עמנואל לבית פראנסים ותולדות המקובלים ליבלי פרוסטיץ וחיים מלאך . . . . . (יו"ל במאסף בית אוצר הספרות)

וּבַכְּתוּבִים

ישנם בילקוט המחבר הספרים הגדולים והיקרים האלה העומדים ומצפים לדפוס.

19) חָכְמַת קֹהֶלֶת, מבוא גדול ופירוש חדש על ס' קהלת בן דוד.

20) חָכְמַת בֶּן-עֶזְרָא, תולדות החכם הראב"ע ושיריו שירי-חול עפ"י מקורים חדשים.

21) חָכְמַת יְהוּדָה, ויכוחים בדבר אמונה בין ישראל ונוצרי.

22) חִידוֹת מִנִּי-קֶדֶם, תולדות "החידה" בישראל מימי התלמוד עד ימינו אלה.

ולמען לא יחסר המזג עלינו עוד להזכיר כי המאמר הראשון שיצא מידי הרד"ק ואשר בשם "העצמות היבשות" יכונה, ראה אור באחד המליצים הראשונים, ומאמרו השני נדפס ג"כ במליץ (שנה שמינית) ועניני הוא: תולדות הח' ר' יום טוב בעננעט מפאלאצק אשר היה אומן נפלא בפתוחי ציורי נחשת ותשוקתו ללמוד חכמה ומדע העירתהו לעזוב את עירו וביתו ולבוא לאייראפה (שנת תקנ"ב) ובהיותו בבערלין עשה תמונת המלך פרידריך ווילהעלם השני על טבלא נחשת ובגלל מלאכתו הנפלאה כבדוהו המלך והמלכה במכתב תודתם *) וכו', ומחבוריו ידועים לנו בשמותיהם: ס' נצח ישראל, תפוצות ישראל, קצור דברי הימים לב"י (בלשון אנגלית, באשר המחבר קבע לאחרונה את דירתו בלונדון) וס' טנא בקורים או אגרת בקרת בלה"ק על ס' שרשי אמונה לר"ש הכהן, הנעתקה לשפת אנגלית ע"י הרופא ר' יהושע וואן אובן (תקע"ז).

אלה הם פרי רוחו של הרד"ק, אשר לא ייעף ולא ייגע לעבוד עבודתו בכרם בית ישראל מבקר ועד ערב, ואלהים יברכהו להופע נהרה על כל מעשי ידיו להתפאר ולהעשיר ספרותנו בעוד הרבה חבורים טובים ומועילים גם יחד!

כברכת דורש שלומו ומוקירו איש מבית ג"ד.

---

*) עיין ספה לנחמנים להרפי"ק, ד' 148 . .

זכרון לישנות

הקהלות ישראל בפולניה. סלאוניה ורוסיה

מכתבי ד"ר יוט"ל צונץ.

מימות המאה העשירית לספה"נ מצינו שמות הארצות, סלאוואניה הגר ביהם ורוסיאה, בספרי חכמי ישראל. ר' חסדאי שפרוט מזכיר ארץ הנגרין א) בעל היוסיפון ב) ורס"ג בפי' לדניאל. וגם ר"י הכהן, רש"י, ור"י בן אברהם ומקור שם זה בל"ס בא לו מתרגום (תהלים פ"ג י') ולדוגמא מצינו גם "גבל" לסלאוואניה ובשם "כנען" יכנוה גם ר' חסידאי, היוסיפון, ור' בנימין הנוסע. ג) הר"ם מקוצי (כמ"ש בהערותי למסעות בנימין, הוצאת אשר בלאנדאן) ומהר"ל דוקעס טעה בספרו (לשון המשנה קכ"א) ולא ידע מזה, גם שאַפּאַריק עמל ויגע למצוא מקור לשם זה בספרי חכמי ישראל וחזר לאחוריו כי עקבותיו לא נודעו לו. וכן מצינו "כנען" פעם מורה לסלאוואניה. ד) ופעם גם לבהמ"ה, כמו ביוסיפון, ובשלשה מקומות בהראבי"ה כת"י ובשו"ת מהר"ם מרוטינבורג תתפ"ז ובמרדכי כתובות שם. ובס' הפרדס לרש"י והרס"ג בפי' לדניאל ומסעות בנימין (ד' לאנדאן ע' 20) מצינו: "ארץ כנען ומלכות רוסיא" אשר רבים מתרגמים בטעות הוראתה על פלישתינא היא. כר' ברוך בנצחון, ר"ח אור זרוע, בהגהות מיימוני ובכת"י רבים לחכמי צרפת ממאה הי"ג. וכן גם "ביהם" נזכרת במאה הי"ב, עד"מ במחזור ויטרי במסעות בנימין וסבוב ר' פתחיה ה) ומדברי היוסיפון ור' חסידאי והראב"ן נראה שהיתה התחברות והתקשרות בין היהודים מביהם ורוסיה.

ר' אליעזר מפראג נודע שהיה בשנת (1170-90) ברוסיה והיא מספר לנו מכת"י שמצא בעצמו שם, יש לשער שהוא האיש הנזכר בשאלות ששאלו ממנו בהיותו ברוסיה ו) וזכרון לדבר ההודעה הראשונה מקורה היא, הערה באור זרוע והודעה בקובץ וואטיקאַן 148, כי המקומות המבוארים שם בקרוב עיר לעמבערג הם, כנודע שכל שמות המקומות סביבותיה בשם רוסיא נקראו ז) וכן

הערות המעריך: א) עיין נכתב ר"ח הכהן הכוזרי: בני ישראל היושבים בארץ הנגרין וג"כ ישלמים אל רום. ב) ביוסיפון כ"ב תוכח גם רוסים. ע' (מגמות ס"ב. ג) נהוראת ארץ כנען. ג') "סגל מיס רוסיא וארץ כנען".

ד) נמחזור ויטרי ע' (כ"ח ג') וז"ל: ואני כשאלתי כשנאתי אחל כי ילמק בני יעקב שלנן ב נ י ה ס נעיר פרלג וכו' שכן שאלתי ג ר ו ס י י ה וכן השנאתי וכו'.

ה) "הלך מפרלג שנגיעה לפולין ומפולין לקייב נרוסיה. ד) עיין נמולדות הס"י למוקלנו הגדול ז"ל שמניח דבני הס"י (דברים ג' ט', ונע"ז כ"ח ע"ב, ונמולדות הר"ן נעל העטוך להרב ס"ר נהעתם י"ח.

ו) וזהו כוונתו ממש שכתוב (נכ"ח ג') וז"ל ואני נשאלתי נרוסיה, וע' נהעתם ד':

ז) ע' יון מלולה נסופו.

עור במאה הט״ו והט״ז נקראת כן כמ״ש במהרי״ק א) ובשו״ת מהרש״ל ל״ז ב.) בתחלתו, וזאת תהי לעדה לנו. גם אף לפני שתי מאות שנה היה בית דין ישראל בקעמבערג ולבית המשפט הגבוה ברוסיא (רוסיה-האדומה) תחשב. והן אלה היו קשר ברזל ליהודים השוכנים באירופא המערבית. ואף בספרי חכמי ישראל מהמאה הי״א והי״ב של חכמי איטליא אשכנז וצרפת מצינו, שבע מלות סלאַוויות ישנות, וידיעה מוכחת בכתב ושבע״פ הוא, שהיהודים ישבו אז בארצות הסלאווים ויאחזו בהן. ג) אבל ארץ פּאָלען לא נזכרת רק במאה הי״ג, ולמן העת הזאת וגם בתקופה שלאחריה גם אנשי שם מפולניא ואחדים המתיחשים לארצות האל נודעו לנו, ושהמה נסעו לאשכנז ולארצות אחרות לראות את חכמיהן. הכא המה ר׳ יצחק מרדכי מפולין, ר׳ יצחק ור׳ אשר בן סיני מרוסיה ד) וכן נמצא בוואטיקאַן פירושים אחדים וישנים לתורה שנכתבו ברוספיה. ה) והראב״ן מזכיר ג״כ אחדים ממנהגי רוסיה. ומצינו בסוף המאה הט״ו חכמים וגדולים אנשי שם כלם, כר׳ שמואל מרוסיה שכתב קובץ ופירוש לספרי התמוד. ו) ונמצא בוואטיקאַן ומספר גליונותיו שנ״ו ובתבנית מרובעת היא. ד׳ כתריאל מקראקא שר׳ יחייא מזכירו לטוב. ר׳ מרדכי שלתיאל מפולען אשר בנו חי בתחלת המאה הט״ו באיטאליה (ע׳ החלוץ א׳) וכדומה, ואולם יען כי תושבי המקומות האלה אשר בפאלען מאשכנז מוצאם, כמו שלשונם ושמות משפחותיהם תעידנה ותגדנה זאת, לזאת קראו אותם בשם אשכנזים ע״ש ארץ מכורתם. כמ״ש ר׳ אשר והמרי״ק. גם נראה את ר׳ אליהו הבחור סופר לפנינו (בתשבי ערך משקל) ומונה את כל היהודים ללשונותם בארצות פזוריהם, ומבני ישראל בפולין לא נזכר דבר, ור׳ יחייא גאון מזכיר גאון אחד ר׳ שכנא הנודע בתפוצות אשכנז. ז) ובעל קה״ד אומר: שהרש״ל יושב באשכנז. ח) וברוח פיו ועמו יעשה אותו וכן רבים עמו אנשי שם הם בפאלען, ונהיו לאשכנזים גמורים. אמנם אמת הדבר כי במאה הט״ז כמעט כל קהלות ישראל מפולין נסעו לאה״ק ורובם ככלם עזבו את פולניה ובבאם לאה״ק התחברו עם האשכנזים ונבלעו ונטמעו באיבריהם, וזאת היא הסבה שלפני שלש מאות שנה לא היתה רוסיה ופולניה נחשבת כל כך בבני ישראל. ט) ונראה כזאת ברור מדברי מאַרגאַריטהאַ ועוד גם סבה שניה לה כי זמנים כאלה היו שלא נמצא בכל קהלת אויסטראַוו שום אתרוג. והיהודים אשר ישבו בערי ברעשציא ומנטבה בפולניה בשנת ר״ן

העירות המעריך

א׳) במהרי״ק נזכר לממנרע ונטוקמח למרם, לנגרע, נאלץ רוסיים. ב׳) וז״ל קופר למר מאלץ רוסיאה וכו׳ נכל לאלץ למסכנז וחכמי רוסיאה וכו׳. ועיין נמנחת קנאות ב׳ ונקריים נאמנה 203. ג) עיין נב״ח ז׳. ד) כמ״ם נהערם ס׳ וז״ל כך הגיד לי ר׳ יצחק מרוסיים. ונטאם״ע סי׳ ק״ח מליטו ר׳ למר נר׳ סיני תלמיד הרא״ם שנאו מרוסיים לספרד ה) הוא ס׳ מידוסיים על התורה כ״י וואטיקאן סנמחנר נשנת 1094 ע׳ רסיימת למחני 388, גם סי׳ עס״ת נמלא נכ״י נודליאנ סנמחנר נרוספאים ס׳ מאות ופ״ר ליליניה. ו) עיין (רסיימת וואלף א׳ 1239) ז) נשם״ק מליטו ר׳ סלוס נר׳ יוסף המכונה ר׳ סנכנה „ג אלון גדול נכל אסכנז״. ח) קה״ד ע״ו. ואולם סרס״ג מתרגם, למסכנז (נרלאים) אל נקאלנה (כלומר סלאווען) ט) ע׳ נאור זרוע א׳ קי״ג וז״ל נרוב המקומות שנפולין ורוסיים ומנגאלרין אין שם לומד תורה מתוך דוחקם וכו׳ ועוד.

(1510) נראה שדברו פולנית כשפת הארץ וראיה לדבר, כי נמצאים ונשארים אתנו גנוזים בבליותקה הפריזית ספרי תנ"ך שנעתקו פולנית. א)

גם בין רבני פולין אשר ידרכו נתיבה בים התלמוד ובין גלי ותלי הפלפול פלסו למו דרך לעבור, הראשון אשר הלך לפניהם היה ר' יעקב פאַללאַק (ודלא כיאָסט שחשב שמו פאַלק) ולגאון ולתפארת פולניה היה. ויעלה כוכב יעקב בשנותו רמ"ה — עד ר"ע, וישמש בכתרה של הרבנות בפראג ושם היתה ישיבתו, אשר ינהרו ויבואו אליו בחורי חמד רבים לשמוע את לקחו ובחבל „החלוקים" ינהלם על מי מנוחות התורה אז, וכל גדולי זמנו בשם „גאון יעקב", אור ישראל, יקראוהו. והוא רדה במשה „החלוקים" דבש ונופת התורה ורבים היו החולקים נגד החלוקים כי לבסוף נהגו בתורה שלא כהלכה, ב) הוא ר' יעקב שאסר להם להתפלל בסנדלים (פאַנטאָפפעל) ובבתי היד (האנדשוה) וחכמתו עומדת לו בקרב תלמידיו, ולא הפיץ מדברי תורתו לא בדפוס ולא אף העתקה בכתב כלל, פן ואולי יעשוהו ויעריצהו כאחד הפוסקים לסמוך עליו. זולתי תורה אחת או פירוש נשאר ממנו בפי' ר' בחיי עה"ת, ודברים אחדים במרדכי, ושמו נזכר שם על פסק ענונה. ג) משנת שי"ד וחותם: „יעקב ב"ר יצחק" וחיד"א יטיל ספק בזה ומיחסו לאחד מתלמידיו ששמו כשמו. וכן היה לגאון ר' אברהם פאַלאַק בשנת של"ז והיה ראב"ד בליבמלא, ולבן דורו או בן ארצו אזכיר גם את ר' משה יפה, ושאשתו היתה דורתו של ר' יוסף הכהן מקראקא, והיה כותב תשובתו לרבני איטליא. ר' יצחק קלוייבר (קלייבער) שהיה מצד אמו זקנו של המהרש"ל. ד) ובל"ם חי בפוזנא, כי כל ספריו נשרפו שם בשרפה הגדולה בפוזנא ה) שרובם היו בעניני המנהגים ותהלוכותיהם ו) ואחריו נודע ר' אנשיל שכתב ספר-המלין בלשון יהודית המדוברת לס' תנ"ך. ז) גם מתלמידי הרב ר' יעקב פאַללאַק הנודעים לשם המה: ר' שלום שכנא בר' יוסף בשנת שי"ח, ותפיש מנהג מורו בידו לבלתי השאיר אחריו בכתובים דבר מדברי תורותיו, ובכל זאת נמצאות בכ"י בביבליותקה האפפענהיימית תשובותיו והלכותיו. ח)

ועתה נקדמה נא לשים עין על קדמות בית דפוס-העברי, בקדמוניות פאלען,

---

הערות המעריך

ח) השערה זו מדי דוסקי ילחם (נרסיעתי ג' 200) ועל מליחם זו נפל והטעם גם חם מוקדנו לזכן, וכיוס כזה מכן נודע לנו מדברי ידידנו הח' רחמ"ם נמכ"ע 1868 Serapeum מסר הכהן הגדול מחכמי תור"ם ה' Perau טוחיל נטוזו לנדוק ב מ ל י ח ה זו סם נכ"י פחרמח, ויחלח לפני: מכ"ך נלסון יהודים זסרנחכים ולח פ ו ל כ י ח ה ו ח. וזחם לנעמ! — ג) ע' נים יהודה לריב"ל נערך ר' יעקב. ד) נחולרות רח"ת מי' 1136 מליבו ס' ויקס עדות ניעקב חסונח כ"י פחלחק נעניין ענונה ח' ומסונח מזכו מהר"ל חפרחג והקפר לו ד' פרחג סכ"ר, ה) נחסונח מהרח"ל י"ב, יפלר שמו: הטבוב חסניף ועניני יוח חלהים פרקו כלח לים הסלוס וכו' ועי' נחסונח ס"ד. ו) סם ו"ל: דע כי לח זכיתי לקנל יחחי"ז חסס"ד מו"ה יצחק ז"ל לפיל וכו' גם ספריו נסרפו נעוה"ר נסרי"פם הגדולה סמיתם נפוזנח וכסרפו ספרו הקדושים גם הסידור סלו נסרף וכו'.

ו) עיין נחסונח רס"ל ס"ד. ז) הוח ס' מרכנח המנסנח לר' חסר מכסיל נר' יוסף מרידיץ. ח) והוח סדר ניסין הכמנלח נכ"י דד"ח ותיחסים לומו לר' סכנח מלמידו.

כנראה התחילה בשנת ר"ץ (1530) ולמבראשונה לא היתה גדולה ונחשבת בתוכם, עד בא שנת ש"ל ונתפרסם מעשי הדפוס יותר, יען כי במשך מן ארבעים שנה לא נודעו לנו רק אלה הספרים:

בשנת	דפוס קראקא
"	ר"ץ חומש בתבנית הגליון
"	" טור י"ד בתבנית רביעית
"	רצ"א הגדה.
"	רצ"ד ספר המלקלר' אנשיל
"	" שערי דורא
"	רצ"ח טור י"ד (רביעית) חלק א' א)
"	" יוסיפון
"	שכ"ט פירוש ב) למדרש רבות מר' הערץ

*)

בשנת	דפוס לובלין
"	ש"ז שומרים לבקר
"	ש"ח כתב ההתנצלות
"	שי"ח חומש (בתבנית הגליון)
"	שי"ט מס' שבועות
"	שכ"ב חומש (בתבנית הגליון)
"	" מחזור מנהג אשכנז
"	שכ"ד שאלת הנשמה
"	שכ"ז מחזור מנהג פולין
"	שכ"ח מס' ביצה, סוכה, עירובין.

היוצא לנו מזה, כי משך מ"ב שנה יצאו מבית הדפוס כעשרים ספרים ורק שנים מהם ח ד ש י ם הם! כן מצינו טעות וזיוף בדפוס הספרים. א) ספר אילה שלוחה נדפס קראקא שי"ב (כדעת לעלאָנג ואותו הספר לא נדפס כ"א בשנת שנ"ה, ומחברו עודנו חי בשנת שס"ח בזיטאמיר. ב) הס' פתח עינים ד) נדפס בקראקא ש"י (עיין ברשימת הייִדענהיים סי' 571). ג) שו"ת הרש"ל ד' לובלין לא בשנת ש"ד נדפס (ע' ברשימת וואלף העברית) והוצאה זו היתה רק שנת של"ה ה) וההדפסה נשלמה ביום 7. יענער אז.

והנה לבני דורו של ר' שכנא נודעים לתהלה, ר' יונה בר' קלמן שהיה בעל משיגו .ו) ר' קלמן ווירמשייא (מוורמז) שחי בשנת שי"ח בלעמבערג ז) ונח נפשי' זמן רב לפני שנת שמ"ב ח) וחתנו ר' ליזר. ר' קלמן האבר־קאסטין (האַבערקאסטען) שחי בלעמבערג ובאויסטרה, הזקן ונשוא פנים ר' קדונימום בבעשישץ, ר' יהודה קראשוויטץ, ר' משה שטאָרך בקראקא, ר' שלמה בר' ליבערמאַנס שהיה בשנת ש"י רב באייזענשטאט ואח"כ נתקבל לפוזנא. ר' אהרן בסוזנא ובסראג, וכן ר' אליעזר טריווש .ט) (טרעוועש) שהתעכב

הערות המערך

ו) ונפט"ס לא נזכר רק מספת כל"ח נתוספות רס"י. ומולי ע"ז כותב נעל מולס"ס.

*) ס' יסוד מסיריס זוכר על רות נדפס (קרוקא סכ"ט) מהמלביס"ד ר' מליעזר נר' נפחלי היכץ טרווים. כמ"ס נתולס"ס.

ג) הוא: פי' למדרס רכות מהמורס מכרו הנלון מהר"ל נפחלי דמסקיף היכץ יל"ו רים מתיכתא דק"ק לעמנורג נמדינת רוסיא. עכ"ל סער הספר. ד) לר' מסס יקר וספר מוסר הוא. ה) וכן נמלא נתולרות רס"ס סי' 4265. ו) כמ"ס נסס"ק ר' יונה ב"ר קלמן נכוסיא כר פלינתיס דרכי סכנת. ז) נלמוד דוד מ': והיה לאס ימיגס. ח) כוסף מלגתו עיין נמלנת קודם ני.ע. נסו"ס סמריס יוסף נ' ט) הכודע למחבר הנלוי לסעדי דוכא ומזכיר נו גס זקנו

בשנת רצ"א בקראקא וישב שם עד שנת ש"ה. ר' חיים בר' בצלאל כפי הנראה הוא ואחיו דרו בפאלען. ובשנת שט"ז הרימה תורת התגמוד והפוסקים קרנה בכבוד, וקרנים לה מידי רבניה וגאוניה ותורתם זו לא תשכח לעד בפאלען. הארי שבהבורה היה ר' שלמה לוריא א) שקבץ פעלים לתורה והרביץ תורתו בישיבתו לתלמידים רבים המסתופפים שם בבית מדרשו. ואחרי מותו יעלו תלמידיו לפנינו ותורתם בידם, כר' יצחק כהן בצלאל שהיה בוולאדמיר. ב) שנת שי"ט ותשובה נמצאת ממנו ג) ר' ישראל בר' שכנא בלובלין ד) ר' יוסף הכהן הנודד ש' רע"ב ונפטר לערך שנ"א) ר' משה לנדא בר יקתיאל הלוי שהיה שנת ש"י בפראג ובקראקא שנת שי"ח. ר' מתתיהו דילקראט (דעלאַקראט) בשנת ש"י באישליא ואח"כ בפולין, ר' מנחם טריו"ש (טרעווש) בר' אליקים היה בשנת שט"ו בווילנא ה), ר' נפתלי הירץ בשנת שכ"ג בבעשעץ, ר' מנחם מרגליות ב"ר שמואל בווילנא. ר' יעקב ב"ר יהודה פיסק ו) ר' משה בר' אייזיק ענגרלש (ענגערלעס) שנת שכ"א בקראקא מחבר פירוש עה"ת ונמצא בכת"י .ז) ר' נתן שפירא שנת שכ"ה בגראַדנאָ, וש"ב של ר' יוחנן לוריא מווארמז (שנת ר"ן) ושל ר' יוסף שלמוני (בשנת ש"כ באָפען) ר' מרדכי רייז ב"ר יצחק, שכ"ה. ח) בבשעשץ, ר' מרדכי זינגער בקראקא, ואולי הוא ר' מרדכי ב"ר יעקב המפרש ס' משלי, ונסתלק שנת של"ה. ר' מרדכי מרדוש ט) ב"ר יהודה הנפטר לפני שנת שט"ד, ר' הירץ כהן בן מנחם בלעמבערג, שנת שכ"ט. י) ר' שלמה ב"ר יהודה בפאָזען, ותלמידיו רבים ונכבדים הם. גם המהר"ם מלובלין ור' יצחק כהן ב"ר הירץ מאוסטרה (מחבר מתנת עני יא) ר' אשר א"ז ממהר"ם לובלין, ויש לשער שהוא ר' אשר ב"ר יוסף. ר' הירש בלובעמילא יב) תלמיד הרמ"א. ר' בנימין בגנעזין יג) ר' שמעון יד) ור' אליהו ור' זלמן טו) שלשתם היו בשנת ש"ל בחעלם; ר' אליעזר בבוסק. טז)

ועוד אנשי שם הגדולים בפאלען מתוך חביבותם אזכירם באחרונה, הלא המה: ר' משה איסרליש (הרמ"א) בקראקא (שנת ש"י עד של"ב) ר' יצחק חיות בבוסק שכ"ח ואח"כ בפראג, ר' מרדכי יפה בפיהם (באָהמען) בעל הלבושים ובשנת שי"ג כתב ספריו. ר' יצחק ב"ר דוד כהן שפירא בקרעמניץ יח) ואח"כ

הערות המעריך

ר' יוחנן טרווים. א) הנקרא נס "סר יצחק". ג) נל"ד ל' סהיה רמם ימיגה נ) ע' בתשובת הרם"ל ט"ו סהסכיים הרם"ל ע"ד, וז"ל יפה כתב ויפה דן וכו'. ד) נל"ד נזכר סהיה ר"מ. ה) ונמסם על פ"ד (בתשובת הרם"ל ד') ניוס ל' י' סנט סט"ז. ועיין בקיים בתמיכה לרם"י ו) מחבר פ' דמיון תהיה עד יין נסך ועניני הקהלות (ד' פרנג סע"ו) ועוד ז) פירושו על הרי"ו ענגרלש הנקרא: נשוב עה"ת לנ' תופניס ע"ד ר"ם וגימטריות וע"פ פסטים מהג"א מסם נן יצחק המכונה מסם לייזיק מנגרלש מקראקא ונכתב נשנת סם"ח (ע' נכ"י רד"ח ס' 329 מ) נל"ד ל' היה רמם ימיגה נבריסק.

ט) הנודע למפרש הסליחות עס חתנו ר' לני הירש נר' חנוך זונדילש (קראקא סע"ד. י) והוא סנסס"ד נזכר ר' הרצקי ר"מ נלמנורג עיין נהערה לעיל. מחבר פירוש למדרש רנות וכו' ועיין כ"ח ט' נדנכי הכנ נער. יא) ס' מחנת עני קנור מזרחי וכו' (ד' פרנג סם"ד) יב) הנקרא "סור" וכנו סל הנ"ח היה. יג) נל"ד נזכר סהיה רמם ימיגה. יד) רמם ימיגה נז) סס כ"י. יה) ע' נסו"ת ג"ח ס' ע"ב ונסו"ת להרמ"ל ע"ח.

בקראקא ושהיה חתנו של מהר"ם לובלין ונפטר שנת שמ"ב. י)

ולאות ולמופת, יהיה לנו בקנאתם לתורת התלמוד ועל דלתי התורה המה שוקדים נמרצות. ובשנת ש"י עד ש"ם משך השלשים שנה, אנשי-שם ושָׁלִישֵׁי התלמוד על צבאו יפקדו לפנינו גם ר' אברהם מוכר ירקות שבדקו אחריו (הרש"ל לפ"ד חיד"א) ומצאוהו לגדול בתלמוד, וכי שם החריף מהרש"ל אקרא נביא גודל גם לאנשי שם כדליקראט, יפה, חיות, וכן גם לר' יצחק ב"ר אברהם ור' הענדל (נפתלק שע"ב) ואשר מקום היה בראשם לשתי תפילין זוגות התורה והחכמה תהיינה כאחות שתים למו, והמה גם הפרפראות לתורה למדו ושקדו עד ספרי החשבון, וההגיון, והמורה להרמב"ם, ויכבדום מאוד מאוד, ותהי לנו זאת לעדה כי ספר מקור חיים לר"ש צרצא א) על הראב"ע שנדפס שנת שמ"ג היה נעתק לפניהם.

דין ודברים בשנת 1346

(מכתבי ד"ר אליקום ברמולי.)

ויהי בימי אולריך השלישי הנסיך על כם ווירטענבורג, ויקן בשנת 1324 משני אחיו אשר שם האחד וואַלטער, והשני בוכאַרד מהאַמבורג, המדינה הזאת וממשלתה, ובמחיר ארבעה אלף וארבע מאות מאַרק, קם לו הארמון והעיר צעללענבערג וכל הנמצא בעלוֹאַם לנחלה. ואָחיו התנו עמו כי פרי נכסיהם יאכלו כל ימי חייהם. וילך הנסיך אולריך וילוה לו הכסף למקנה מידי היהודים תושבי קאַלמאַר ושלעטשטאדט; וגם אחר שש עשרה שנה כאשר כבוד שם שר המדינה בעלוֹאַם נקרא עליו, היא שנת 1330, וילוֶה לו שנית משולחני העברים הנזכרים, ואולם הנסיך הזה לא היה בעל-נפש והיא מָסִיר תמיד בידי תאותיו, לכן קצרה ידו משלם את נשיו ולא אף הריבית אשר הם נושים בו. ושטר עֵדותו, התום היה באוצרותיהם, ולא יכלו לעשות דבר עד-יום מותו ו"ב יולי 1344 מת במיתה משונה, כי נפל עליו אחד מאצילי עלזאַם ויהרגהו. וימלכו אחריו שני בניו עבראַהאַרד ואולריך וישבו על כסא אביהם. ויבאו להתיצב בבקשתם לפני המלך לודוויג כי יפרוק את עֻלם מעל צוארם, ויפטרם המלך מחובות אביהם לשלם ליהודי קאַלמר ושלטשטדט בשנת 1345 בו, וזה המלך לודוויג הלך תמיד בעקבות אבותיו להצר ולהציק לישראל, לכן אמר גם ביום כ"ד מערץ שנת 1346 להוציא מידי היהודים את שטרי חובות אולריך המת, ויפקוד עליהם ביום ההוא להביאם לידו. היהודים שם ולמורת פקודת המלך הנמרצה, לא יכלו לשמרה כי בנפשם היתה, לזאת חשבו היהודים מחשבות להוציא כאור משפטם ולהוציא שטרי חובותיהם בחזקה. ויקחו להם אנשי-חיל והמה הלכו בראשם, וילכו ויבאו למשכנות בני המלוכה, ויתנפלו על נכסיהם וקרקעותיהם,

---

הערות המעריך

כמ"ם נזכרים יעבורסלף מסנת ס"ן כ' מאיר מלובלין מתן כ' יצחק כהן ז"ל ח) ס' מקור חיים וכו' טעמי המצות כדעת רמב"ם ותב"ע ורמב"ן עם"ת נדפס מכמונס סי"פ. כמ"ם נאולרות רמ"ס.

ויבואו עליהם בחזקה, לאמור, אדונכם מת והוא הלוה מכספנו, ועתה יאמרו בניו להשמיט את הכסף זאת היו לא תהיה, אנחנו נקח מכם הכסף וכאדונים נהיה עליכם ואם לא תתנו ולא תאבו לשמוע בקולנו נשב אתכם, עד אשר תשלמו לנו שטרי אדוניכם השר. ובעלות היהודים שם לגבות חובותיהם, באה פקודה נמרצה שנית אל היהודים מאת המלך לודוויג מביירען, כי התושבים ובעליהם החדשים כתבו עליהם מרורות אליו אשר יקים להצילם מידם, ועד מהרה יריצו אליו שטרי חובות אולריך המת, כי אין להם רשות לבקש כספם לא מידי בניו הנסיכים ולא מידי תושבי נכסיהם, להציר ולהציק למו. והיה אם ימאנו לשמוע בקולו ולעשות ככל אשר צוה אותם ביד פקודתו, אז יקל חסדם בעיניו וכשל משכים הולך, ויאבדו טובה הרבה, ואף ייסרם שבעתים כחטאותם ויעשה בם שפטים כי המרו פי המלך. ונסיך ווירטענבורג הצעיר לקח מאת המלך הרשיון הזה, ונשמע פתנם המלך כי יוכלו גם להתקומם נגד היהודים הבאים עליהם בחזקה, וכל חיל-המלך עומד לעזרתם לגרשם משם, ויפקד גם אל הנסיכים לודוויג ופרידריך מאָעטטינגען כי גם המה יצאו לעזרת בני הנסיך השר מווירטענבורג, לעמוד ביהודים. וזה דבר פקודת-המלך:

אנחנו לודוויג מלך רומי בחסד-האל, דורשים-בשלום כל מאהבינו ומיודעינו בערי-המדינה אשר בעלזאַסס, ושלומנו ישגה להנסיכים לודוויג ופרידריך מאָעטטינגען, או לממלא מקומם, ואך טוב וחסד ירדפם. באה השמועה לאזנינו אשר יהודים בקאָלמאַר ושלעטשטדט אמרו לצאת כבני חיל מזֻינים כלם להתקומם נגד בני אולריך המת ולהוציא משאת כספם אשר נושים בם מאביהם המת, ואולם הכח והגבורה בידנו לבטל ולקיים כל משאת מאומה, כי לנו היהודים עבדים עבדינו הם וכל אשר להם ואף גם חייתם היא בידנו. לכן מפקדים אנחנו בזה בכבודינו וחסדנו. להודיע ליהודים כדברים האלה, אשר לא יהיו למשא ולטורח למיודעינו אלה, ויתנו למו את שטרי חובות אביהם בלי תאָנה כלל. והיה אם לא ישמעון לדברינו ומצות פינו ימרון. על כל איש ואיש אשר לבבו עמנו לצאת לעזרת הנסיכים ויגינו עליהם במגן-ישע. כל זאת כתוב וחתום במאַרבאַך וכו'.

ובכל זאת לא הצליח בידי הקיסר לודוויג לאבד כסף-ישראל. כי יצאו עליו חמשת נסיכים ויסכלו עצתו ויכעיסוהו תמרורים, על אשר הבטיח להאפיפיור קלעמענס, לקיים כל תנאיו ולא שמר דברו, לכן ביי"ט יולי בחרו במקומו את קאַרל מלוקסענבורג. ולודוויג החמשי מת אחרי ימים או עשור במינכען; ואולם שטרי-החובות לא נתנו עוד יהודי עלזאַס חזרה, יען כי כבוד נסיכי ווישטענבערג לא יקר בעיני קאַרל החמשי, ולוא בקשו אז להוציא כספם מידי הנסיכים כי אז מצאו להם, אם לא הביאה שנת 1348 ים-הדמים להרתיח כמצולה ויפחדו אז בימי המבוכה להוציא כאור משפטם.

לְקוֹרוֹת הַגְּזֵירוֹת עַל יִשְׂרָאֵל.

(טֶבַח-אוּמַאן)

אמר **חיו"ג**: קורא-הדורות בעמנו בזמננו, החכם ד"ר גראֶטץ, אם כי הסליא במעשה ירו להתפאר, הלא הוא סברו הגדול, רב האיכות והכמות ויקר-ערך, ס' **תולדות-ימי-ישראל**, בכל זאת לא יצא ידי חובתו בנוגע לקורות אחינו בארצנו הגדולה, אין רוססיה, באשר לא שם לבנו ועינו על המקרים והמאורעות שעלו השתרגו שם במאות האחרונות, לא הואיל לחקור ולדרוש על מצב עמנו במדינתנו בכלל ועל התפתחות רוחו והשתלשלות תורתו והשכלתו בפרט, ועוד לא מצא אף לחובה להטיף אמרים על נדולי ישראל וחכמיו בראשי עמנו, על ספריהם ופרי רוחם המתנוססים לחן ולתפארת, לגאון ולכבוד בספרותנו!

לכן עלינו לשבח להחוקרים והדורשים אשר התעוררו לאסוף ולהביא לנו אבנים חמר ולבנים לבנין הכת הגדול והחדש, בנין בית יהודה וישראל ברוססיה, הלא הם. הרב ר' שמואל יוסף פין בעל הספר קריה נאמנה או קורות עדת ישראל בעיר ווילנא, הרב ר' שמעון אליעזר פריעדענשטיין בעל הספר עיר גבורים או קורות ב"י בעיר הורדנא, הפרנס ר' אריה ליב פיינשטיין בעל הספר עיר תהלה או קורות עדת ישראל בעיר בריסק, ובראש כלהם החוקר קדמוניות ד"ר אברהם אליהו הרכבי, הנודע בשער ע"י מאמריו וחבוריו הרבים במקצוע זה; ובין חכמי הרוססים עלינו לספר ולרומם את שם הפ"ר *Berschodski*, אשר העשיר ידיעותינו הצנומות ע"ד אחינו בארצנו בספריו הנדולים והיקרים (בשפת רוסית) המכונים בשם: „היהודים בליטה" „ומאסף התעודות והכתבים", משנת 1388 עד שנת 1569.

עוד ראיתי ונתון אל לבי כי גם בנזירה הנוראה והאיומה שגזר אלהים על ישראל בארצנו בימי חמיל (נזרת ת"ח ות"ט), נגע החכם נראֶטץ אך בקצה עטו המהיר, לא ירד לקצבי הסבות והעלות אשר הסבו ועוללו את הפרעות והשערוריות בימים ההם וגם לא אסף אל בית-נכאתו את כל הכלים הנחוצים לעבודתו ומלאכתו, הלא הם הספרים בלשונות לועזיות בכלל ובשפת עבר בפרט, המגלים לנו פרטי הענין הרע הזה בשם מחבריהם אנשי המקום והזמן ההוא 1) וכו'; לכן התעוררתי גם אני, בעל הטורים האלה, למלאות החסרון הגדול הזה ואמרתי לראשונה לאסוף כעמיר גורנה את כל המקורים. הלא הספרים החדשים והישנים; הן נדפסים והן בכתובים, הנוגעים לגזרות ת"ח ות"ט ולהוציאם לאור היום שגית בהנהה מדויקת ובת ספת הערות והארות והקדמות הנחוצות לבאור הענין ולתולדות ימי מחבריהם; כל אלה יבואו ויתאספו ויאגדו לאגודה אחת בתור החלק הראשון, והחלק השני יכיל בקרבו ספור רחב-ידים על דבר „חמיל והיהודים" מהחל ועד כלה, אשר יסודותיו על אדני המקורים והספרים הנאספים הטבעו.

והנה בהציעי היום את בקשתי הכפולה לפני כל נבוני העם ובעלי אוצרות הספרים לעמוד לימיני בדבר מלאכתי המועילה והכבדה הזאת ולהעניק לי מספרי

---

1) עיין: „געסיכטע דער יודען" בתוך 10 זייטע 65-75 ובכלל ים להוסיף כמה וכמה עניינים ותקונים והגהות והערות על כל דברי החכם המחבר, כאשר הראה לנו דר. הרכבי בהמסתפות שלו נסוף ההעתקה רוססית מהחלק המזרחי. עיין המאסף Revue des Etudes jiufs ומתוך זה המסתפות הראה לנו ההעתקה גאלנית מוסף לקח. —

הסירותיהם ודרישותיהם במקצוע זה, וגם מכתבי-ידות ההוזים ושוכבים בארגזי אוצרותיהם בארונות בתי כנסיותיהם, אמרתי לכנות בשמותיהם את ראשי הספרים הנמצאים בידי והמוכנים לדפוס, הלא הם:

א.) יון מצולה 1) לר' נתן נטע בר' משה הנובר (ווינציאה שנת ביא"ת).

ב.) צוק העתים 2) לר' יהושע בר' דוד מלבוב (ווינציאה שנת קד"ש הו"א).

ג) טיט היון 3) (ספורי מאורעות וגזירות בשנת ת"ח) לר' שמואל פייביש בר' נתן פיידל (פייטיל) מווין (ווינציאה בלי שנת הדפוס).

ד.) מגלה עפה להגאון ר' שבתי (בר' מאיר) הכהן (בעל הש"ך) ונדפסה בראש סליחותיו.

ה.) פתח תשובה 4) (תחנות וסליחות על גזירת ת"ח ות"ט עם פי' לר' גבריאל בר' יהושע (העשיל) שוסבורג (אמשטרדם שנת שוב"ה ידו"ד ע"ד מתי).

ו.) צער בת רבים. 5) לר' אברהם בר' שמואל אשכנזי עם שיר לר' משה זכות בראשו (כ"י יקר באוה"ס בלונדון ועין הדפוס עוד לא שזפתו).

ז.) סליחות לר' שבתי כהן, לר' יו"ט ליפמאן העלליר (בעל תוי"ט) ולכמה כמה רבנים וגאוני הדור ההוא.

---

1) נתן לידי מידי הרב נטע "הקדוקי סופרים", ר' נתן נטע ראבינוויץ במינכען, ותודה לו.

2) הושאל לי מהרב המחבר, ותודתי לו. — ונפלאת בעיני כי הרב נטע "תולה הספרים" (קה 508) הניח בשגגה כי הס' "לוק העתים" הוא נתת ר' שמואל בר' מאיר מענדעלין, וכגדלה הלך בעקבות הפ"ר פיליפט בהסיומתו הגדולה: "בינבליאטהעקא יודאיקא" (III, 363, 345, II) ושגגה ילחה מלפני הסליחים!

3) הפיר יקר לאסר חזונו לינגו נפרץ, ובהכתי להחכם אדאלף נייבויר שהכין לי העתקתו (מהפרי לקפפורד) ולהרב ד"ר קייזערלינג אשר שאלהו לי ברוב טובו. כגדלה לא ראה הפ"ר פיליפט בהסיומתו הנ"ל את הס' "טיט היון" בעיניו לך כתב דבריו מפי השמועה לבד, כי ז"ל: "ט"ה פאן נתן פייטל בן שמואל (?!) פיוויל . . . אין געמייכשאפט (?!) מיט שמואל פייבים עדיבט אוכ בעאבציעטע". ובכל דבריו אלה (נמ"כ) אין לפיקו קורבט של אמת, כי מהבר הספר הוא ר' שמואל פייוויש בר' נתן פיידל מווין, ולפי זה ערבב הרושם רשומות את שמות האב ובנו — וילא השגב הזה!

4) יקר מהכף מכרו, ותודתי להרב ד"ר. בערלינר כי המיא לי (בהיותו בא"ד) הרב שאדו את הספר הזה וגם ס' כי"ע הנזכר.

5) תודתי ובהכתי להרב נטע הבבון, ר' יחיאל ברילל, אשר השתדל להשיגהו בעדי עפ"י העתקה מהבב לבתב, עיין המגיד שנת תרע"ז, גליון 47, במאמרי: "מזכרת לבשת הרב" וכו'. ובאשר מגמתי לסוליא את כ"י היקר הזה לאור היום הבני מחלה פני הדורשים להודיע דבר על-אודות המחבר ר' אברהם אשכנזי ותולדות חייו; ולע"ע הבני להניח זאת את הסיר הקטן לר' משה זכות; וז"ל:

אין נחשבו ימדו לנבלי תרס,
לילי נצח הלל ומוסף דגל,
מי שש הדוס רגליו למרמס רגל,
ומקום מקום עריץ בעיר הרס?
זרזיר בפיר וגור הועבי גרס,
לחנות ובניס טענו כעגל,
גם נשבי גרו נפח ופטל,
לא נשאלו נהם סניס יחד,
לא יכלו מלט ניוס הרעם,
כי עוד מעט מזער ומל הזעם.

ח.) קינות (על הרוגי עיר נעמרוב לר' אפרים (בר' יוסף העלמא) אב"ד ור"מ דק"ק וורעשנא, לר' חנוך אב"ד ור"מ דק"ק גנעזין כמו שנדפסו בס' נחלת יעקב מליצת, 6) ועוד כמה וכמה רבנים וגאוני הדור הנזכר.

במה דברים אמורים, בנוגע לגזירת ת"ח ות"ט בימי חמיל, אבל ביחס אל הגזירה הש נ י ה שנזרו עלינו מן השמים בימי גונטא (בשנת תקכ"ז, במלוך יעקאטרינה השניה), והנודעת בספרי העתים בשם ט ב ח-או מ אן, דלו המקורים ומאד חרבו; ואם בספרות הרוסס י ת ישנם ספרים וכתבים שונים למיניהם, המכלכלים פרטי המעוראות המרים והמקרים הרעים בזמן ההוא, הלא שדופות וצנומות הנה הידיעות המפוזרות והמפרדות בספרותנו העברית, עד כי בפי ראש קוראי הדורות, החכם גראֶטץ, מקרה הגזירה הנוראה הזאת לא יזכר ולא יפקד כלל, וכפי הנראה נסתר הוא מעיניו כליל, ולא ידע גם לכנהו בשמו (צא ובקש בספרו הגדול—ולא תמצא!).

לכן פניתי אל המקורים הלועזים, סבותי אני ולבי לדעת ולתור מה שכתוב ורשום בהזכרונות והספורים שנשארו לפלישה בספרי בעלי-התולדה של עמי ה ס ל א ו ו י ם, וברב עמל ויגיעה עלתה בידי לאסוף אבנים הנחוצות והמועילות לבניני החדש הרם והנשא הזה, ואלהי-הדעות יהי בעוזרי! —

ולע"ע אמרתי להופיע נהרה על כתב ישן נושן —תפלת אל מלא רחמים— הרשום בכתב אמת בפנקס בית-הכנסת של עדת ב"י בעיר אומאן — לזכרון לדור אחרון, ובקשתי שטוחה גם הפעם לפני הרבנים הנכבדים היושבים על מדין בערי אוקריינא ופודוליה לחקור ולדרוש בפנקסי בתי-המדרשים ובתי-הכנסיות שם על תפלות וקינות כאלה ולכבדני בהעתקות נאמנות כאשר הואיל והיטיב הרב מאומן, —ואזכה להם בקהל רב זבח תודה וברכה.— וז"ל התפלה ככתבה וכלשונה בלי כל שנוי כמו שנמצאת בפנקס הנ"ל 7):

א ל מלא רחמים שוכן במרומים, שומע לשועת עניים, המציא מנוחה נכונה בצל אל שוכן מעונה.

ב מעלות קדושים וטהורים כזהר הרקיע מזהירים, את נשמת אחינו בני ישראל המה אנשי השם הגבורים, עם ד' קהלה קדושה פה אומיאן אשר נפלו בידי זדים הארורים, הגדולים עם הקטנים זקנים עם נערים.

דולי ישראל יראים ושלמים, גודרים גדר ועומדים בפרץ, נגזרה עליהם משוכן שמי ערץ, אוי ואבוי שוד ושבר כליון וחרץ, נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ.

ד מע תדמע עינינו, אוי לנו על גדל שברנו, הרא למשמע אזן דאבה נפשנו, כצאן לטבח נחשבנו, הן גועגו אבדנו כלנו אבדנו.

---

6) הספר „נחלת יעקב מליצת" (כן נדפס על הספר, ול"ל מליצות) הוא מעשה ידי המלוף מוהר"ר יעקב בן מוהר"ר נפתלי קופר מדינת לים גנעזין, נדפס נחמ"ד נפתח וזכרתי לה בריתי יעקב (היא שנת תי"ג לו 1652) וכולל דברי מוסר ומוכחה במליצות שונות, כמו: מליצות הגוף, מליצות הנפש, מליצות התורה, התשובה התפלה, הצדקה וכו', וכפופו הופיף המחבר תפלת התנת ר' אליעזר בן ערך ושיר חדש על התורה ותפלות על נקמת דם המקודשים ופיוטים על גאולת עם הקדם וקינות על הפרים מוורעסא ולר' אהרן מגנעזין (אחר יתגלה הקולה בתחתוני הסליחות). חיו"ג

7) התפלה הזאת כתובה על גויל, הכרוך כמגלה, וכיום העברה, יום תעניה לחדם תמוז, יום נוס ותעניה קהל, יקרותה בניסכו"ם שם נקול נהי ובכי כמגלת איכה נת"ג. ובזה הבני נותן את תודתי להרב מעשה המעשלה נק"ק אומאן, לר' ישראל מאלין נעד העתקתו שהואיל למגילתה לידי כפי נקשתי. ופה המקום להעיר כי זכרון העיר הומיה (אומאן) נמ' „יון מגולה", נוף העתים, נחלת יעקב ודומיהם אינהו כוגע ליימי גוזנו בשנת תקכ"ח ואך ליימי חמיל בשנת ת"ח, זה לחוד וזה לחוד, ואין לערבב הזכרונות האלה (ועיין גראֶטץ, X, 70). חיו"ג

ד סכיו יחד זקנים וקשנים, לקבל דין שוכן מעונים, מהם נדקרו בכדונים, מהם נשחטו בחלפות וסכינים, ונגעו דמי אבות ובנים, שומע זאת יבכה וירבה נהי וקינים.

ן י וי צוחו כלם בקול מרה, בראיתם יחד כי נגזרה גזרה, נדיבי עמים נאספו לבית הכנסת הקדושה במהרה, ויעל שועתם אל האלהים בלב נדכה ונשברה (!), כי ראו גוים באו מקדשה בלב אכזרה (!).

ז את בשמעי יחרד לבי בחלחלה, גנוחי גנח וילולי יללה, על כי ערב לב הפוחזים לגשת לפנות בעם דקדש שם בבית התפלה, סדרו לפניך אערכה גדולה, בית ד' מלא חללים נופלים לפני בני עולה, 'נָד כמביא למעלה למעלה.

ח מדת ישראל כל הקדש נזר ועטרה, עומדים צפופים בשליחם מעוטפים, בהיכל הקדש והעזרה מחזיקים בספרי תורת ד' והמשכילים יזהירו לאחיהם באימה יתרה, שלא להחליף ולהמיר דת אלהינו בצורי ובמורא, וכלם מקבלים עליהם עול מלכות שמים באהבה, ומסרו נפשם לאל אשר ברא, בספריהם נכרכים ולטבת נמשכים. מר צרחו כלם שמע ישראל ד' אלהינו, ויצאתה נשמתם באחד בקדושה ובטהרה, הן ארארים צעקו מרה.

ט ורפים כזאבים ברחובות העיר מחזרים, שוחטין וזורקין דגורים דגורים, בערבוביא עם פריצים אדונים ושרים, עד אשר מלאו העיר פה אל פה טבוחים ומדוקרים, ודמים בדמים נגעו עד כי יצאו חוץ לעיר כמים הגגרים, ולימים נדדי נתן ריחו וחוסמת היא את העוברים, וצוה השר לבועריס בעם להשליכם חוץ על פני השדה נשמטים ונגזרים, יעזבו יחר לעיט הרים ולבהמת ארץ וחיות יערים.

י וס ההוא חשך וצלמות ולא סדרים בהקבץ עם שרידי חרב מכל סנה ועברים, ומצאו והנה הבקעה מלאה עצמות וכמה אלפים ראשי הגלגלת מנוקרים, לא מצאו יריהם ורגליהם כי אם ראשי אברים, ויצברו אותם חמרים חמרים, ותקרבו העצמות עצם אל עצמו יחד כלם בקבר אחד נקברים, העל אלה תתאפק יוצר הרים.

כ לו עיני מיחל לאלוה, עד מתי תהיה כגבור לא יוכל להושיע, לעינינו נקמת דם עבדיך תודיע, אל נקמות ד' אל נקמות הופיע.

ל מה אלהים לנצח זנחתנו, עמל וכעס תביט ולא תצא בצבאותינו, ראה צאן ההרגה ונקום נקמתנו, הביטה נא וראה ואל החרש לדמעותינו, אל תעלם אזנך לרוחתנו ולשועתנו.

מ לאבי מעלה יבכיון על דאבוני, אך דעו נא וראו אם יש מכאוב כמכאובי ויגוני, בהעלותי על לבי יבהלוני רעיוני, כמה וכמה אלפים הגבורים אשר נפלו לפני, עד מתי רשעים אדני.

נ שים צדקניות ובנות היקרות הענוגים והרכים (!), הרותיהם בקעו מבין רגליהם שליא ולדות מפריחים, בחורים ובתולות היפות עדומים מושלכים ומושלכים (!), הקרב והכרעים בפי הכלבים נמשכים, לעיניהם יובלו לטבח כטלאים וגדיים יונקים ועוללי טפוחים, על חיק אמותם יזובו מדוקרים ונקורי מוחים, ירצו לקרבן אשה לד' ריח ניחוחים.

ס פרי תורות הטהורים והקדושים קרעו וגזרו לגזרים בבזה ובוישים, כמה וכמה מאות קצוצי תפלין סביב למקום הקדושה (!) נזרקים ונדרסים, ראה ד' והביטה חרפת תורתנו הנתונה בסיני בלהבת אשים.

ע ל אלה אני בוכיה, אוכיה אלהים ואהמיה, בהעלותי על לבבי אברת הצדיקים אשר בקרבם בני עליה, ויהי בבת יהודה תאניה ואניה.

פ לבי מים ירדו ועינינו מקלחים ונובעים (!), תכתב זאת לדור אחרון מספד

קובעים, עת האסף המקנה צאן קדשים כמה ילדים לפני הצר מכידים הפוחזים ויזדעים, ומשתטחים ומתחננים לפניהם וחייהם בסיהם תובעים, והמה נהפכו לאכזר חוטפים הילדים וזורקים אותם כלפי מעלה וראשיהם נבקעים, ויז נצחם על לבושים גגאלים ובדמם נטבעים רשומים נכרו על כותלי ההיכל אשר היו מדמם צבועים, דורש דמים אותם זכור עם עקדת יצחק והדמים מודיעים.

צ רות זו לזו תוכפות וחוברות, יד ד' נגעה גם בקהלות קדושות טוטיוב, הלטה, בלטה, טוטשין, פאולויטש, רשקוב, מרקופקי פתאם יעלה עליהם הכורה, ואף בשאר קהלות קדושות וכפרים לא ידעתי ספורות, ובזמן קרוב הוסיף ד' יגון על יגוני, בעיר ליסנקא ובכפר מעדניטשקי מקובצים נדחי ישראל על מצות גרית מלה מכפרים ועירות, נפלו הפוחזים עליהם ונהרגו המה ונשיהם וטפם במיתות אכזריות משונות וחמורות, העל אלה לא תפקוד יוצר המאורות.

ק דושים יהיו לאלהיהם כל עוברי אורח מערים הרחוקות מוליכי הסחורות, ומדלת העם מבקשים אכל לנפשם המחזירים בעירות, פתאם נקנסה עליהם מיתות קשות ומרות, בכל מדינת אוקריינא משועני חרב מושלכים, בשדות בשיחים ובמערות, ואף בפרשת דרכים מתגוללים בדם בתוך המסלות, ולא היה להם קבורות ונשארו בניהם יתומים ונשיהם עגונות צרורות, ויקרא ד' צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד לדורות.

ר חם נא על פליטת צאן עמך, כי הורגנו כל היום עליך, מלטה נפשי מרשע חרבך, ותאמר למלאך הרף ידך, וינוסו אויביך משנאיך מפניך.

ש ומרי ירושלים המפקדים על החומות, המזכירים את ד' אל יהיו לכם דומות, תמיד לא ישתו מלהזכיר אותם הנשמות, כי שקולה מיתתם לשריפת בית אלהינו לדמות, ולכן בעל הרחמים המסתיר נשמות.

ת סתרים בסתר כנסך לעולמים, נשמתם בצרור החיים יהיו צרורים וחתומים (!), יעלו למעלה למעלה עד עתיק יומין בנעימים, ינוחו יעמדו לקץ הימין בין ישרים ותמימים אמן ואמן.

לפרט ויקונן דויד את הקינה הזאת 1) על עם ד' ועל בית ישראל שנפלו בחרב בני נהי מספר שנה היהודים זכרון לדורות הימים הכאים, ומי האיש הירא ורך הלבב יקינן מר ומעמותיו על להייו נפרט ביום היארצייט. תחלת נפילה היה פה אומאן ביום השני חמשה ימים בתמוז הרנ"ו 2) היהודים ואבד המקובצים מכפרים ועירות חוגים על פני השדה סביבות העיר כמה וכמה מאות אנשים ונשים וטף לא נשאר פרסה. ולעת ערב הבקעה העיר ויכו היהודים מהנשף עד הערב למחרתו יום שלישי ששה ימים בחדש הנ"ל ועוד ידם נטויה ביום הרביעי בחמש מתוכם כך יום הרביעי. ביום ההוא בא מספר הרוגים ערך שלושים אלף נפשות מישראל, יזכרם אלהינו לטובה עם שאר צדיקי עולם וינקום דמם השפוך בימינו לעינינו, ולרחם על פליטתנו, ומהר ויחיש לגאלנו, על ידי משיח צדקנו, ותבנה בית מקדשנו, במהרה בימינו אמן ואמן.

פרטי הדברים על-אדות גזירת אומן ופרשת דרכי נוסעי האכזר, אשר

---

1) קפסח לכון אם הפרט הזה העולה מן הלוחות המנוקדות (י"ו ד' ד' וכו'), לא לפ"ק ולא לפ"נ ולא לפי הסטנון הכללי, נאסף המקרה הכתוב בהדגש — טבח אומן — היה בשנת תקכ"ח לפי חשבוננו או בשנת 1768 למניינם, ואולי שבנה יצחק מעט המחבר או המעתיק והמנקד, ועוד ל"ע. היו"ב.

2) כמ"ש בעל ס"י היה ס' תמוז בעם"ק עיין בהערתי לעיל; ול"ע בסטנון זה.

מָעל באדוניו ואשר כרע נפל שדוד וימת מיתה משונה ביסורים קשים ונוראים לעיני כל העם, ימצא הקורא בהקדמת ספרי המוכן לעתיד לבוא (בעה"ז), ואלהי ישראל יצילנו מכל גזירות קשות, יכתבנו בספר הברכות, ינחמנו בעניני, וייטיב מצבנו, מעתה ועד עולם *) ! —

שמות בע"ח משפות לועזיות

בספרי הפוסקים

נמכ"ע פרופ' קליפע מאנאטסריפט משנת 1856 נאכתי כמה מלות לועזיות הכמלמות בתלמוד ערוך, וכאסר כתבתי מלותים לספרי „נחלת גיע דעם תלמודם" קנעתי פרק מיוחד לנאר אם השמות הלועזיות מבע"ח הנעלמים בפוסקים הראשונים והאחרונים, ולדעתי נאור כזה הוא לתיכו תועלת להלומדים בספרי הפוסקים. והנה רבים משמות הללו המה גלוייים וידועים לכל, ויש גם רבים שקשה להבינם ולריכים נאור, כי גם יקרה שלא כך בי רב למד את הלשונות היטבות והחדשות כלטייניות ספרדיות ולרפתיות, ואלה הנם השפות אשר רוב השמות נלקח משם ושם יקודתם ; שלנד כל זאת נדפסו הרבה שמות נטעות ולריכים תקון, ומבניהם שקרון ידיעת השפות הזרות ומטעות הדפוס ינקל יכול הקורא לנא לדבר עקם ופתלתול ולדעה מסוכסת. ע"כ אנאר פה השמות כיד ד' הטובה עלי, עפ"י ח"ג ולאהנת הקורא שלא למזוג ולבלות השנות אשר תבוא לידו פעמים אחדות התנות הללו נר"ת *), ואשמחה אם אחרים יגמרו מה שהמילותי והמלום שקשה עליהם.

א. אנראסטיד. (נאם הפניה על יו"ד כ"ז ס"ק ג') : פלקו"ן פי' אנלאסטיד, כדפס נטעות ז"ל אנלאסטור, ושם העוף מוכיח מבני השמות aigle (צר : אדלאר) ומן astur (ל : האניכט) והוא העוף אשר אנלמו נקרא : אאדווייסע, ויאורגם : אדלער-האניכט, כי הפאלקאן והאניכט קרובים השם זאיכם.

אויר האן (נים נאם יהודה ליו"ד פ"ב סק"ח) איש : אויערהאהן.

אילטים (נאה"ג נא"ע ספ"ט סעי' ס' איש : אילטים.

אירונדרא (נקדת הכסף סי' פ"ב) : דרור והוא שקורין נלע"ז אירונדאלא צר : hirondelle.

אסטור (ס"ך יו"ד כ"ז ס"ק ט"ז ונטור שם) אושטור : (ונאכמת אדם כלל ל"ה הוא י"ח) : אוסטר בל : astur (האניכט)

אלן (נ"י יו"ד פ"ג נשם סג' שערי דורש) אש : Aal. אספוג (ס"ע אר"ח ס"פ סעי' י"ח) : שם : esponja (סוואמם), אקנוסן נים הלל ליו"ד פ"ג סק"ח) : הדג לקלפו נכלי והוא מין שקורין נל"ח לקניס" פא: okun (נאלים).

אשטוריאן (נל"י שם פ"ג ס"ק ט"ו) רו : ossetrina (שטאר") ונספרדית

---

*) מעט מזער מהמלוכעות נימים השם ימלא המנקש שם, דבר ימים (פרק ק"ז, 11 §) לשר"ם מאנדעלקערן ושם יקרא מלאכתי שכני מחלה פני כל חים ואים לאנר ישנו נידו הקונטרס הקטן מ ע ש ה ג ד ו ל ה מן תורן ומן תוקרייכא (נשפת יהודים, זשאלרנלן, ווילנא תר"ס, תר"ח), כי יוחיל לכנדני נמכתב זאת ולקרב לו זכות מורם. וחב תוֹ דירתי ומשׁכני : Hofrath **Jona Gurland Odessa**.

*) ואלו שם : אי-איטליניש אש-אסכנזית ל-לטייניש ער-ערבית שם-ספרדית סא-פולנית צר-לרפתית רו-רוסקית.

esturion מענלי הדג הזה נעמט הקאוויר (סם) או סאוויאר, אש : caviar ומכי מיכי קאוויאר הס וזה הנעמט מענלי מורונש (עיין נאות מ"ס) נקרא קארה חאויאר (סם) והוא הקאוויאר המדוש מסר היהודים מוכלים לותו נלי סוס מסם, ומלא קאדם הוא רו : ikra

אשטענק (ס"ז לאו"מ מקפ"ו סק"ח) כדפם נטעות וג"ל אשטענבק או סטענק אש : Steinbock

אשפרוויר (טוי"ד סי' כ"ז) או אשפרויר (ס"ך סם רל"מ ק"ק נ') צר : espervir (ספאלקענער).

ב : בושקיהן (נל"י סם סי' פ"ג) או נודקיהן (לה"פ סם) ומכי מחרוכים המלה מניחים נסם הרס"ל (נסם"ם פרק מ"ט) וז"ל: תין ניף הנדול סנקרא לויהמלן נין זכר ונין נקנה לקורים וכו' והמין הקטן הנקרא נודקין המסורת להחיר רק הנקנה עכ"ל, וכנראה לי ים פס טעות הדפוס וז"ל נ ו ד ק י ה ן והוא באש : Birekhuhn, סהוא כמו האויערהאהן מסכוי היער (וואלדהיהנער) הזכר מהפוף הזה הוא נדול הרנה מהנקנה והוא מנענ תכנונלת סלנו, ולכ לי סהרס"ל לימו מ"י ומולי נלה סם דעמו נאריכות.

בופלי (ס"ע יו"ד כ"ם ק"ת ד') אש : Büffel.

ברברמיא (נל"י סם פ"נ ק"ק ט"ו) ל : Mulus barbatus (רלטענאלט)

ברנות (ס"ע או"ם סט"ז וסי' ט') ער : נרעטע, ונקודם על האות ע' ונקרא נמנעת כנימל, הוא הרעם פלאה (עיין מאמרי הוקפות לספרי נאהלאגיע וכו' נמנפה מונרם 3.)

ג : נאוילן (נ"י ליו"ד קי' פ"ג) סם : gavilan (ספערנעער).

נולונד רינא (סם) סם : golondrina (סוואלנע).

ו : ווארבול (נל"י סם ט"ו, קק"ח) : ספורקל נל"ח ונפולין קורין ווחרבול פא : Wróbel (ספערלינג) (נלה"פ סם נדפם וואדרוביל).

וויביל (מהרי"ל הל' לימור וימיר ד' סולעים) וז"ל: קטניות או פולין יגמים סם נמלח נהם סולע סקורין וויבר, ולדעתי מלה לרפתית היא : féve (המעטפה של המולעה הנקראת פופע), הפועל wibbeln (כמו wimmeln) נאמר אל התחמנות הרמנים למרנה. אבל לא מלאתי נסוס ספר הסם Wibbel להיות סם עלם פרטי כמולע. (ונהמליץ נומר 47 סנה זו נקסתי מקוראי המלין לבאר לה המלה הזאת וסם נאמר הגליונים כתב ד"ר עהלליך נריגת סהסם Wibel הוא סם מולע הכודע לכל נאכנה. ולדאנון לבי אבי יונא מן הכלל ולי לא נודע סם כזה, ולא מלאתיו נסוס ספר.

ח. חאויאר. עיין למעלה ערך קאסוויריא.

ט. טונינה (הנ"ם ויו"ד ק' ט"ו) צר Thonine (טהונפיש).

מחור (פ"ת נס"ד כ"ז ק"ק ט"ז) נדדלים סקורין טמור פא : Tchórz (לילטים).

(ה) מרסבא (נל"י ולמס"ם פ"נ) אש : Troppe.

ל : לערכן (נל"י סם ס"נ) אש : Lerche

מ. מוסק (ס"ע או"ם רט"ז קי' נ') צר : musc (מאסום) ונס"נ כותב וז"ל : סקורין נפולנים פיזם (נ) אש : Bisam סמין הכודע הכלקה מהחיים ניזמאטהיער.

מוקם (נהגי אסורי פ' אלו טרפות סי' ק"ת יחוסין קטנים סקורין מוקם, אש : Mücken.

מוראנאש (לס"פ פ"נ) או מוכוכם (נל"י סם) אש : Muræne מדג זה נעמה

מלאים ה) : טי"ק (בימי מסונף יו"ד פ"נ מ') : והדג סקורין טי"ק נודע נסמו : Wachs-dick ונמעכה הסניה סל האסטיריין (סטער) יעוה. ולחוי להזכיר את לנק-סמחלוקה סהעלה דג זה, נין הדג מלין ומהר"ם נהעה (ע' כ"ת נ') המעריך.

נ) וכן נקרא כדנרי הנה"נ נפולניה Piźmo ונלסון הסם נקרא פיזם. המעריך

הקלוויאר (ק"ל"ר מלוואר), ומוסר לעשות קמורים נהן וכנראה לא מצנו הפוקקים של הדג הכודע מורעגע, כי הוא ממצמצם המלל ומעמ הוא, וע"כ נאור זה סם עוד ל"ע.

מילבין (נמ"י פ"ד קק"ע) או מילוואן (כרמי סם ק"ק י"ע) או מילווין (ס"ך סם ק"ק י"ך) אש: Milben

מירל (לס"פ פ"ג קק"נ) או מירולם (נל"י סם קק"ה): עוף מנעלי הסיר הנקרא מירלי"ם ל: Merula (מאזנע).

מרטינה (הכ' לח"מ קכ"ה כ' ט"ז) סם: Marta (מארדער).

מרקריש (הנ' יו"ד פ"נ ק"ה) ויותר מדוקדק נג"י (סם): מקריים, צר: Maquereaux מאקלרעלטן הנמלאים כמו ההעריגנס.

ם: סניאה (פני נסר להנחון כ"י) נדפס נטעות ול"ל: סיינאנה (סם) סנקראת נפי כל הסידים ונלמון מסכנו סטאלך עכ"ל, צר: Cigogne (סטאלך).

סטינקס מרינום או שטינקים (נל"י ולמה"ס פ"נ ע"פ מעדני מלך נמ"ט) ז"ל: יש נים קפרדי הנ לאמד סנקראת סטינק"ם מריכוס והוא סם המות והרקמים יודעים פעולתו להוליא המרס ממנו ויש לו סדרה ולאמנו רמז וגם יש לו קסקסת על כל גופו ואין לו סוס קנפיר רק יש לו מרנע רגלים כרגלי הנחמה וכו' וכו' נראמים דנר יש להעיר שכללו כל חיות היש נסם הנ כמ"ם הכרתי (כי' פ"ג קק"נ) וז"ל: כל חיות היש נכללים נסם הנים, והחיה סטינקום לא הנ הוא כי סם ממין הלטאים (מיידעכסען) ונקראת נימינו Scincus officinaelis (ומחת Scincus כומנים ליזה מחנרים Stink) והוא דער אפפיציעלע סקינק והוא מכוסה נקסקסים נהירים ומזהירים וים לו מרנע רגלים. ככל הלטאים הוא סוכן נאכן, אנל הוא סומה היענ גם נחים וע"כ קראו לומנו marinus (לים מענער זיך נעווענגענכ); לפניס מסנו שהוא מסונל לעורר המסק והחכמה, וקנו לומנו נדמים יקריס מהרוקמים. ואנל ה' פאינט (נספרו ח"נ ע' 48) כומנ וז"ל: „זייענ מענדיניסע קראפט נעווסט נאכן מויף מייכניליכונג", וגם הח' סייכהאק ז"ל נספרו (חולדת החייס הערא קנ"נ) מנאר סם החיה הזה כמו סנאלהי, ועמה יראה הקורא ויבין הקורא ככל סוכוח נספור ע"ד החיה הזאת מורה סם נהפוקקי הכזכריס, נגנה על יקוד רעוע, והסקינק או הסטינק הוא טעת ואסור לאכלו.

סימיאה (הנ' לח"מ קכ"ע כ' י"נ) ל: simia (אפפע)

פ: פוואן, פוואן שאלביא (פר"מ נמ"ד פ"נ קק"ם)צר: paon (פפויה) paon silvestre(ווילדפפויה)באטה. (כנה"נ ליו"ד כ' ל"ז כ' ע"נ) וז"ל: מנהג העולם לסומיב עוף וכו' האוז סנקראת פאט"ה על נימת מרנגולם(?) ונעל כנה"נ מי נסמיכה וע"כ נראת לי סמס זה נלמון מריענליס יסודתו ואולי מספת טורקי"ם, ואודה נכל לנב למי שמצאו סם זה ע"ד נכון, כי דעת הד"ר עהליך (נהמלין הכ"ל) סהוא הטרוטהאן הוא דנר שאינו יכול להתקנל.

פוטוייש (הנ' לסו"מ ס"נ קעי' י"נ) פר: Putois (פילטים) ועיין נמה"נ סם כי' סס"ט קעי' ק"י ולמעלה ערך עסו"ר.

פיש לייז (ס"ח כלל ל"ח חוס כ"ס) אש: Fischläuse פילץ לייז (ס"ך יו"ד כי' קל"ח כי' ס"ז) אש: Filzlaus או Filslaus

פישי אישפאר (פ"ת נמ"ד פ"נ קק"נ) אי: Pesoe spada (סוועדפים) ועסם נמר הדג הזה נזמן קטנותו הוא טוב למאור (פאנע סם חלק ג' לד 193).

פיסקין (נל"י כ"ז קק"ס) וז"ל: „פלקי"ן או לאסטו"ר פיסקי"ן" יפה לפניכו טעות הדפוס וז"ל פלקי"ן או לאסטור (פוסקים) כלמון הם"ך (סם ק"ק ט"ז) וגם נמ"ד (סם ק"ק ט"ו) לא נזכר פיסקי"ן וגם סקרים המלם הזאת נמ"ח (כלל כ"ה חות י"ח) ויש להקן טעות זו.

פלומיל (הנ' לסנר"י חולין ח"ט כ' כ"ח) עוף וכו' לומרים לומו מפני המולעים סיולאים מן הקורקנן וקורין לו פלומי"ל ויה"ל צר: philomele (נלכטיגאל) וכנודע הוא כזון מחולני קמח.

סוסיל (ת"ס כ"ת סק"ו) סם : Bufalo (בופפעלא) וע' לעיל בופל.
ק. קאווין (פני כסר) עוף סקוכין קאווי"ן סיס לו מלכע יתרס וקרקבו נקלף.
סם : Chova (דאהלע).
קולים (ס"ע מו"ת סי"ת סי' ד') ל : Colias hyspanus (שפאניסע מאקרעלע).
קוקאה (פני כסר) מו קוקליי, צר : Coucou ל : Cuculi (קוקוק).
קורביל (פני כסר צר : Corbeau (דאלע).
קורין (ב"י פ"ג) סם : Corneja (קראלע).
שפירקעל בזשמרגען הלמומי נקרא בסס שפעלליבע הלפור הכוזע (ה) הס לך קוכא
הסיק מס שעלם בעלוחתי לזאר ולבכר לת שמות הזרים מאל בחדמת ככר סרכס עלה,
ומאר מלמו קן למו בספרי מכז"ל ומס מקטן זאת בעיניך כא אל תעכא שגס להמעטיע ים
זכיס לס כוכמו לטובס, ומתס תדין לוזי לכף זכות.

Dr. L. Lewysohn Stockholm

קודש וחול.

ולהבדיל בין הקודם ובין החול ובין הטמא ובין הטהור (ויקרא י' י"ך).

א.) בספרים הישנים מאד נמצאו סיפורים במליצות נפלאות המורים דעות ומדות נחמדות, וחכליתם לעורר לבבות בני אדם ללכת בדרכי אמונה ויושר, ולאחוז בצדק, משפט, ומישרים. ונצטיינו באלה בקודש ספרי התנך המורים אמונה ישרה ומדות טובות בסיפוריהם ומליצותיהם — ולעומתם (בהבדל רב) סיפורי המשורר „האמער" היוני בספריו „אליאס" גם „אודיסעע" (המשורר הזה חי בערך 800 שנה קודם סה"נ) והמשורר הזה אשר חי בימי ישעיהו הנביא וחבריו, חפץ גם היא בסיפוריו ומליצותיו להורות לעם המדות הטובות והישרות, ללכת בהן, ואולם הוא הלך אחרי אלהים אחרים הטמאים לבני ישראל, מימי קדם, וגם בשנת המדות נבדלו סיפורי האמער ומליצותיו מסיפורי ומליצות בני ישראל, כי האמער באיליאס מצאר ומרומם רק הגבורה והנצחון הגאות והאכזריות (בהגבור אחילום), גם הַקְּרָמָה (בהגבור אודיסעאוס) גם לא תעב ונבל האמער את המדות הרעות, העזות, האכזריות, השכרות, והניאוף (כי יחסו אלה המדות הרעות גם לקצת מאלוהיהם) ואולם בספרי התנ"כ הקדושים מארו ורוממו את מדת החמלה, הרחמים, הענוה, ארך אפים, הבושת, הקדושה וטהרה, ותעבו ונבלו את העזות, האכזריות, השכרות, והניאוף — ויען כי נמצאו בספרי האמער, וביחוד בספר „איליאס" (אשר קריתי כעת בלשון גרמנית בהעתקת ה' פאסס) ספורים ומליצות הדומים לספורי ומליצות התנ"כ. (וגם לספורי ומליצות חז"ל בש"ס ומדרשים) לכן אנסה נא לכתוב לפני הקוראים המשכילים איזו הערות

מְקוֹרִים ה) שטיר"ל, ונלסון לטיי"ן נוסטענ"ס (פחמי חסונה יו"ד פמ"ג ה') נקרא נרוסים Sterlet (טפטפטינא) וכרומית Acipenser ruthenus, הסטירל נמערכה סחמים להמפטירלין יחמצ. עוד נוספות ומלוחים לנו נענין הזה, ונפנה הסכים לספרותנו נגיחס על מקומם הלחוי
המעריך

בדבר ההשתוות (נלייכונג) והדומה, גם ההתגדות שבין סיפורי ומליצות התנ"כ וחז"ל, ובין סיפורי ומליצות „האמער" היוני, וחז"ל שאמרו לקרות בספרים החיצונים (סנהדרין צ) התירו שם בירושלמי לקרות בספרי „הומירום" (והרמב"ם בפירוש המשניות מס' ידים פ"ד מ"ו מעה שם ופירש פירוש רחוק) וחז"ל אמרו (סנהדרין ס"ח) „אל תלמד לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות" ולכן אנסה כפי כחי להבין ולהורות, ולהבדיל בין סיפורי ומליצי קודש התנ"כ, ובין החול והטמא סיפורי ומליצות האמער — ולא אכחד רק אומר האמת, כי גם בסיפורי ומליצות האמער נמצאו סיפורים ומליצות המורים דעות ומדות טובות, אך גם באלה נעלו ונשגבו סיפורי ומליצות התנ"כ על סיפורי ומליצות האמער, כאשר הודו גם חכמי העמים הערדעי וחבירו, כי למליצות התנ"כ היתרון והתפארת.

ב.) דן שירי האמער בספר איליאס „Ilias" נוסדו על הסיפור מהריסת עיר טראיא „Troja" (נערך 1200 שנים קודם סה"נ) „כי הנבל פאריז בן המלך פריאמוס נטראיא ההאיר בבית המלך מענאלעאוס היוני אשר כבדהו ככנו, והנבל פאריז שלם לו רעה החת טובה כי גנב ממנו את אשתו היפיפיה העלענא ואת אוצרותיו ובוזז עמדם נטראיא, ועל זה חרה אף היונים ובראשם אגאמעמנאן ואחילום, ויצאו למלחמה וצרו על העיר טראיא וייבדוה, הרגו את אנשיה ואת העיר הרסו עד היסוד" — והנה דומה זה הסיפור הסיפור התנ"כ (שופטים י"ט) „אשר בני בליעל משבט בנימין ענו וימיתו את פלגש איש הלוי בגבעה, ולכן לחמו שבטי ישראל עם בני בנימין ולקחו נקמה להמיתו עם רב מהם" ואולם רב מאד ההבדל בין המספרים היוצאים מהם מן שני הסיפורים, כי בסיפורי התנ"כ עשו ישראל בעצת אלהים אחר אשר שאלו אותם באורים ותומים, וסיפורי האמער יסובבו על פקודת וממשלת האלילים צעאוס וצבא האלילים הרבים אשר לחמו זה עם זה, וגם עשו האלילים מרמות וגנבו לב צעאוס בשנתו (? ?) ותרדמתו למען עזור אז להיונים, וכאלה יחם האמער רסיון וחולשת כח לאלהי אלהים אחרים. גם במלחמת היונים נשמע אך הרג ואבדן באכזריות חימה, כי היונים לא ידעו רחם ועברתם שמורה נצח, ואולם בסיפור התנ"כ (שופטים י"ט) עשו שבטי ישראל אור המלחמה שלום עם בני בנימין, עשו חסד עמהם ונתנו בנותיהם להם לנשים, כי בני ישראל בני רחמנים המה הולכים בדרכי ד' שהוא רב חסד ועובר על פשע.

ג.) בזמרה הראשונה באיליאס ספר „כי שלח האליל אפאלאן דבר בעם היונים בעד חטאם אשר לא השיבו את כת הכרן אלילי „חרוזים" לאביה, וכאשר השיבו היונים דרכם והשיבו השבויה לאביה ורקריבו קרבנות לאפאלאן אז המנחה נעצרה" ודומה לזה (בהבדל רב) בכתבר ט"ז י"ג — במדבר כ"א ט' — שמואל ב' כ"ד ט"ז — ואילם באליאס מנואל הסיפור בהבלי אלילים — עוד ספר שם „כי כאשר דבו אחילום עם אנאמעמנאן מבא אחילום חימה, ושלח חרבו מתערה להמית את אנאמעמנאן, והאלילה „אטהענע" מנעתו מכוא בדמים, אך רב אחילום עם אנאמעמנאן בנאצות וגידופים" ודומה לזה בתנ"כ סיפור דוד עם שאול במערה (שמואל א' כ"ד) אשר כרת דוד את כנף שאול בלאט ולא רצה להמיתו, אך רב עמו בנאצות בצאתו מהמערה, אך האמער כלה סיפורו זה בכעס וחימה ושנאה עזה בין אחילום ואגאמעמנאן ואולם בסיפורי התנ"כ נתרצו ונתפייסו דוד עם שאול ונשבעו איש לאחיו בידידות ואהבה, וכן יאות לבני ישראל עושי חסד ועוברים על פשע ומה מעורר צחוק ולעג סיפור האיליאדע שם „כי אחילום בכה לפני אמו האלילה „טהעטים" בכי המרורים, כי אגאמעמנאן לקח ממנו בחזקה את אהובתו בת בריזום" ואחילום משביע את אמו ואומר לה „עלי למעלה אל האלימפאס (מושב האלילים) ובקש רחמים „מאת צעאוס (אלהי האלילים) אשר מאז שמחת לבבו, כאשר ספרת

תמיד כי אך אַת לבדך הצלת את צעאוס מחרפות וגידופים כי רצו כל האלילים לאסרו בנחשתים, אך אַת אמי קראת לעזרו את האליל „בריאוס" בנו בעל מאה זרועות אשר חזק הוא גם מאביו צעאוס וממנו חלו וועדו כל האלילים ופחדו מלגשת אל צעאוס לאסרו בנחשתים" — ראו נא קוראים משכילים, איך האמער מרומם את אלוהיו הגדול צעאוס ? ? כי נאסר כמעט בנחשתים לולא הצילו בנו בעל מאה זרועות ?

ד.) בהזמרה השניה, יוסף באיליאס „כי האליל צעאוס צוה את אליל החלום ללכת לאגאמעמנאן את שנתו ולפתותו בחזיון לילה, כי ישכים בבוקר לצאת למלחמה על הטראיאנים, כי חפץ צעאוס כי יכך אגאמעמנאן למלחמה וינוצח, למען הוריד כבוד היונים לעפר על אשר פגעו בכבוד אחילום אהובו" ודומה לזה במלכים א' כ"ב כ"ב שנצטוה הרוח שקר ליכך לפתות את אחאב ללכת למלחמה ויפול שמה — והיועץ נעמטאר אומר שמה כי אמנם החלומות אך שוא ידברון אך חלום מלך גדול אמת — ידבר" ודומה לזה במדרש מקץ שאמרו שם אינו דומה חלום הדיוט לחלום מלך.

ה.) נבדלות הן מליצית התנ"כ ממליצות האמער, כי מליצות התנ"כ הן נשגבות (עדהאַבען) וכפי דמיון ושכל המליץ (סיבייקטיפ), כשירת הים ושירת האזינו, ושירת דבורה, ותהילים, לחבקוק, וכו', והן מעטי המלות ורבות הרעיונים, ואולם מליצות האמער אינן נשגבות, רק יספר לנו בלשון צחה ונאה ובתנועות שוות ומדודות ובמשקל את מעשה הגבורים (עפּאָס) כאשר המה בטבע (אוביעקטיפ) — והנה מורשה היא לנו בני ישראל לאהוב את היופי בהנשגב, ויונעמו לנו מליצות שקספיר ושירי שיללער הנשגבים יותר משירי האמער הבלתי נשגבים, ואולם עמים אחרים וביחוד הגרמנים גם מבני ישראל, יאהבו יותר את שירי האמער וגעטהע (אשר יכנוהו מלך המליצים) הבלתי נשגבים, רק יתארו הכל כמו שהוא בטבע (אוביעקטיפ) וביחוד אנחנו בני ישראל נאדוב רק המליצות המתאימות עם האמת ועם היושר והצדק, ולכן לא יונעמו לנו מליצות האמער המלאות שיקוצי אלילים וגילוליהם, ואכזריות ועזות, ולא יונעמו לנו שירי ענבים וחשק ומליצות נעמהע בספרו „פויסט" המלאות כפירה באמונה, ושיקוצי המכשפות, והוואולפור-ניסנאכט, וכדומה, — גם סיפורי האמער לפעמים ארוכים מאד ומכופלים הרבה פעמים לתאר כלי הנשק, ואיך פצע הגבור את אויביו, ומאריך מאד לתאר המרכבות והסוסים, ורסנם ומכסיהם, הן יתאר כל אלה בכל פרטיהם עד כי תלא נפש הקורא לקרותם, — גם המשלים באיליאס ארוכים ובלתי נעימים לפעמים, הן המשורר העברי יאמר בשש מלות „צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה" משל נחמד לפאר צדיק ולרוממו, והאמער יאמר בזמרה השניה וז"ל „כאשר בנסוע עדת דבורים מחגוי הסלע, יהמו במרוצתן, ותמיד יתחדשו בהמונן, ועח יתגלגלו יחנפלו על פרחי האביב, קצתן יעופו הנה וקצתן הנה, כן נסעו נמהרים ונאלצים מאהלים ואניות רמון עמים רבים אל אספת הקהל". וכן יאמר שמה „כאשר יעופו המון זבובים בלי מנוח בחצר רועה עדרו בעת האביב אשר יסיך החלב מעל החמאה" הן האריכות במשלים אלה אין לה טעם וריח וכמורם הרבה באיליאדע ואין ערוך להם לעומת משלי התנ"כ.

ו.) בהזמרה השלישית באיליאס יוסיף „כי קרא והזמין פאריז את מענאלעאוס למלחמת השנים (דועל) ואולם בסוף מלחמתם נצח מענאלעאוס הקרוא את פאריז, ופאריז ברח לטראיא" ודומה לזה בשמואל א' י"ז כי קרא גלית הפלשתי הגבור את דוד למלחמת השנים, ודוד נצחו במלחמה, ואולם בסיפור התנ"כ נמצא נחת יותר מבסיפור איליאס, כי בסיפור האליאדע לא נצח מענאלעאוס נצחון גמור גם הנצחון לא היה בדרך פלא, ואולם נצחון דוד על גלית היה בדרך פלא, כי דוד הצעיר נצח את גלית גבור מלחמה, לא בחרב וחנית רק בחלוקי אבנים ובמטחו

ב"ד צבאות אלהי ישראל — והנה נלמוד מסיפורי התנ"כ, ואיליאם כי לא הועיל מלחמת השנים בעת מלחמת עמים לגמור המלחמה, כאשר נראה כי גם אחר שנצח מענאלעאוס את פאריז עוד לחמו היונים את המראיאנים, וכן אחרי מלחמת אחילוס את העקטאר, ומלחמת אחילוס את פאריז במלחמת השנים להמו עוד המראיאנים את היונים, וכן אחרי אשר נצח דוד את גליח הפלשתי לחמו ישראל עם הפלשתים, וכן במלחמת השנים עשר נגד שנים עשר ביואב ואבנר שמואל ב' ב' י"ד, הן אחרי שנפלו כל הכ"ד הלוחמים, עוד נלחמו אנשי יואב את אנשי אבנר ולא שככה המלחמה, כי עוד הוגדל חמת אנשי המלחמה בראותם כי גבורם מנצח, עוד יוסיפו אומץ להלחם, והאויבים כי יראו כי מתגברום נופל ארצה יאבו לנקום דמו, ולכן מלחמת השנים בעת מלחמת עמים ללא הועיל היא. ובדורות אחרונים לא נשמע עוד כמוה.

ז.) בהזמרה הרביעית יסופר "כי על האלימפוס (מושב האלילים) ישבו כל האלילים ליעץ ולשפוט את העיר "טראיא" בראשם ישב אלהי האלילים "צעאוס" וכל צבא האלילים יושבים לפניו מימינו ומשמאלו, — הערע אשת צעאוס, וכתו "אטהענע" יעצו להסיל ולהרוס את העיר "טראיא" יען כי חללו הטראיאנים שבועתם להשיב את העלענא למענאלעאוס, ואז כעס צעאוס על אשתו, רק הבטיח לה להסיל את פריאמוס וחילו והעיר טראיא לפני היונים, ודומה לזה בתנ"כ באיוב א' ו' כבוא בני האלהים להתיצב על ד' ויבא גם השטן בתוכם וכו'. הנה הסכים אלהים לשטן להעניש ולדכות את איוב מכה רבה בנוף ורכוש, אך נגדלים המסורים, כי באיליאם תיעץ אשה המרשעת "הערע" (כהמרשעת לילית אשר למקובלים) ובת המרדות "אטהענע" (והיא אלהית החכמה??) לשפוך דם נקיים ולהרוס ערים עד היסוד, וצעאוס ינענע בראשו, ויסכים לרשעתן, אך באיוב יסופר כי נסה ד' את איוב בכור עני. כי ידע ד' כי יעמוד בצדקו ויענהו ויכהו למען רשיב אחריתו, ומזה נקח נחמה לכל המעונים מסבל התלאה והאסון.

ח.) והנה לא נכחד, ונאמר כי היונים בימי קדם, אם כי היו עובדי אלילים, גם בעלי קצת מדות רעות, כנקמה, מרמה, וזמה, אך עבודת אלוהיהם ומדותיהם היו במדרגה עליונה, מעבודות אלילים ומדות עמי ארצות "אזיא" הקדמונים, כי בני ארצות אזיא הקדמונים עבדו אלילידם בדרך משוקץ ומגואל, כי זבחו להם בני אדם, ושרפו בניהם ובנותיהם למולך, והפלשתים הפעניצים עבדו את דעשתרות המעשה זמה וניאוף, ולפעור עבדו במעשה שיקוץ ושיגוץ, וכהנה, ואולם בעבודת אלילי היונים לא נמצא תועבות כהנה, גם היו להיונים קצת מדות ישרות מאד, כי פארו ורוממו את הדעת והחכמה, הצדק ומישרים, הגבורה והיופי, לא הפרו שבועתם, ונברה אהבתם מאד לארץ מולדתם, אהבו את העבודה ומלאכת מחשבת (קינסטע), ודמו היונים קצת לבני ישראל בדעות ומדות כמ"ש חז"ל (מגילה ט' ע"ב) על הפסוק יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם זה יון" (וכמו שאמר החכם "כי כל עם ועם כפי עבודת אלהיו ואמונתו כן מדותיו") כי היונים למדו צדק ומשפט מבני ישראל והיה להם שלום עמהם, וביחוד בימי אלכסנדר הגדול שהיה אוהב ישראל, וכן מלכים ושרים אחרים (מלבד הרשע אנטיוכוס עפיפאנוס) כי נשתוו לישראל בדעות ומדות.

ט.) בהזמרה הנ"ל יסופר "כי ערך ופקד נעמטאר את חילו, העמיד את הַפָּרָשִׁים ראשונה, ואת ההולכים רגלי אחרונים, ואת היראים רכי הלבב בַּתָּוֶךְ", (וכן אמר נאפאלעאן הגדול לחילו במצרים "הפילוסופים וחמוריים יהיו בְּתָוֶךְ) למען יהיו נכרחים ונאלצים לרחום נגד רצונם" ואולם בתורה נאמר (דברים כ"ח) כי ידברו השוטרים אל העם "מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו, ולא ימס לבב אחיו כלבבו" וכ"ש חז"ל "כי תחילת נפילה ניסה" ובמערכות צבאות ישראל למלחמה יצאו רק ברצון לא באונס, (וכמו שהיא גם כעת בארצות אנגליא ואמעריקא), ודבורה

אמרה](שופטים ה' ב') „בהתנדב עם ברכו ד'" וכן בצבאות שאול ודוד לא יצאו רק המתנדבים בעם למלחמה, אשר אהבתם לארץ מולדתם בוערת בלבבם, והמה לא ינוסו רק בידעם בטח כי אין להם עוד תקוה בהלחמם.

י.) בהזמרה התשיעית באיליאם יספר „כי הגבור דיאמעדום מחץ בחניתו את יד האלילה „אפראדיטע" קיפרים, וזב מידה דם אלהים הוך (??) יען כי לא יאכלו לחם ולא ישתו יין לכן נעדרי הדם המה" (הסיפור סותר דבריו בדיבור אחר) ואז צעקה האלילה על מכאובה עד שבא האליל „ארעס" להסיעה במרכבה אל האלימפוס, ושם האלילות הערע ואטהענע שחקו והתלוצצו על מכאובה, ואז נחמה צעאוס. והזהירה את אפראדיטע כי לא תבוא עוד במלחמה, רק תעורר אהבה וחשק בין אנשים ונשים" — ולמה יחס האמער לאלוהיו כי ימחצו בחרב וחנית ויזוב דמם כרם אנוש? אמנם קצת דומה לזה הסיפור (בראשית ל"ב כה) כי נלחם יעקב את המלאך (שרו של עשו ידעת חז"ל) אך שם לא פצע יעקב את המלאך, רק המלאך פצע את יעקב בכף ירכו (ובזה מבתחר במשל רעיון נאה כנודע), אך סיפור האמער היא מביא לצחוק ולעג אם כי נכתב בלשון נאה וצחה — והנה היונים רצו להרמות לאלהים, והיה להם נחת רוח בחשבם כי האלהים הרבים ישכנו בין בני האדם, אוכלים וישותים, פרים ורבים, (אף מעלים צחנה) את ימחצו, ואולי גם מתים כבני אדם, ובכל עונג ונחת אשר ראו היונים, חשבו כי האלהים המתהלכים ביניהם ישפיעו להם כל אלה, כל אלוה לפי ממשלתו ומשטרו (כאשר המליץ בעבורם המליץ שילער, במליצתו הנפלאה „אן דיא נעטטער נריעכענלאנדס") — והמקובלים בישראל אמנם לא נטמאו בגילולי אלהים אחרים להשפיל כבוד אלהים, אך המה שנו, כי רומזו את האדם השפל להיות מושל באלהים בעולמות עליונים, ושרפי מעל כורעים ומשתחוים לו וישימוהו לאת ולשוחק (גם לאדון) בהנהגת העולמים, ואולם הנביא אומר (ישעיהו נ"ה ח') „ואל מי תדמיון אל" אנחנו חלושי השכל נוכל להשיג רק פעולת הש"י וקצת ממדותיו, ואולם בהנהגת העולמים אין לנו שפלי השכל חלק ונחלה, וזה נאה להאמין לבני ישראל.

יא.) בהזמרה הששית באיליאם יחל הסיפור להתרומם במליצה „כי כאשר ראה הגבור „דיאמעדום" היוני את גבור השראיאני „גלאקום" השתומם מרב יופיו וגאונו, ושאלו „האם מבני אלהים אתה, או מבני אדם"? וגלאקום השיב לו „מבני אדם אנכי, אבי הזקן היה „בעליפראנטעס" „גבור ויפה מראה, ויהי כי נשאה אשת „המלך „פרעטום" את עיניה אל בעליפראנטים ותמיתהו לשכב עמה. ויאמן ולא „שמע לקולה, אז הלשינה אשת פרעטום את בעלי פראנטים אל בעלה ותאמר לו „בא אלי עבדך בעליפראנטים לשכב עמי ואנכי מאנתי ולא שמעתי לקולו" וַיִּקְצֹף „פרעטום חימה, וישלח את בעליפראנטים אל חותנו המלך מלוקיא, ויתן אל בעלי- „פראנטים לוח באותות חרותים ברמיזה להרגהו בסתר. והמלך מלוקיא עשה בערמה, וצוה את בעליפראנטים להרוג את התנינים הגדולים ואת הגבורים אויביו, למען „יפול במלחמות אלה. ואולם בעליפראנטים הצליח בכל מעשיו, וכאשר ראה המלך „כי הוא מצליח בכל אשר עושה ויתן לו את בתו לאשה ויאהבהו" — והסיפור הזה דומה ושוה למעשה של יוסף עם אשת פוטיפר (בראשית ל"ט) ואולם נאה יותר סיפור התנכ' כי את יוסף ברך ד' והצליח כל ימי חייו, והיה לשבט גדול בישראל, ואולם בעליפראנטים היה אחריתו מר מאד כי היה שנוא לבריות, נע ונד בארץ, ובניו נפלו במלחמה—עוד יספר שם „כי כשמוע דיאמעדום דברי גלאקום נזכר כי בעליפראנטים היה לפני שנים הרבה אורח בבית אנעאוס וקנו עשרים יום, וכי החליפו אז איש לרעהו מתנות למזכרת אהבה" ויאמר דיאמעדום לקלאקום „גם אנחנו בני בניהם לא נלחם, נהיה רעים אהובים ונחליף מתנות איש לרעהו, וכן עשו, — וזה דומה לסיפור התנכ' (שמואל א' ט"ו) שאמר שאול אל הקני „לכו סורו רדו מתוך

עמלקי וכו' ואתה עשית חסד עם כל ישראל בצאתם ממצרים" אך האמער השתית שם נועם המליצה באמרו שם „כי גלאקום עשה בלי דעת ונתאנה (וויאַרדע בע-טרַאַגען) מאת דיאמעדעס, כי כלי נשק של גלאקום היו של זהב ושוים הרבה יותר משל דיאמעדוס אשר היו של ברזל" והכי מזכרת אהבה בין גבורים לפי שוים יחשבו? הן מזכרת אהבה בין גבורים תהיה יקרה, כזהב כברזל יחד — ושם בסוף הסיפור יסופר מפרידת הגבור העקמאר מאת אשתו „אנדראמאחע" בטרם צאתו למלחמה, והיא מליצה יקרה מאד (ופארוה בשיר המליץ שיללער וחבורין) ורומה לזה בתנ"כ פרידת דוד ממיכל אשתו (שמואל א' י"ט יא) ושר על פרידתם המליץ המפואר ר' יהודא ליב נאַרדאַן, גם אנכי כתבתי על זה שיר נאה ואכ"מ.

יב.) בהזמרה השביעית יסופר „כי היונים שרפו את המתים חללי חרב באש" ואולם בזמרה הכ"ג יסופר „כי אחילום שרף את גוית פאטרוקלום באש, ולקח עצמותיו ושם בארגז לקברם בקבר" וכן עשו הטראַאנים לגוית העקמאר, (בזמרה הכ"ד) ומהנראה כי רק לאדם גדול חלקו הכבוד לשרוף בשרו ולקבור עצמותיו, וכן בני ישראל אשר מנהגם היה תמיד לקבור מתיהם. הן אנשי יבש גלעד (שמואל א' בסופו) שרפו גוית שאול ובניו באש וקברו עצמותיהם (וכמ"ש הרד"ק שם) וכן בירמיה (ל"ד ה') „בשלום תמות וכמשרפות אבותיך המלכים, והד"ד ב' ט"ז י"ר. במלך אסא „וקברוהו בקבורותיו וכו', וישרפו לו שריפה גדולה" וד"ה ב' כ"ח י"ט. „ולא עשו עמו שריפה כשריפת אבותיו" ואולם חז"ל אמרו (ע"ז דף י"א), שהיו שורפין מטתן לכלי תשמישן" ואולי היונים לא היו שורפים המתים רק בשעת מלחמה או דבר שהיו מתים רבים. והיו מספחים לבל יושחת האויר ויעופש, לכן שרפו את מתיהם או, ואולם בני ישראל נצטוו אך לקבור את המתים וכמו שאומר הרמב"ם בה' אבל „מצוה לקבור המתים שנאמר כי קבור תקברנו" והארכתי בזה במקום אחר ואכ"מ.

יג.) בהזמרה השמינית יסופר „כי שקל האליל „צעאום" במאזנים את גורל טראיא והיונים, כף היונים ירדה לארץ, וכף הטראַאנים עלתה למעלה" ורומה לזה בדניאל כ"ה ז' „תקילתא במאזנים ואשתכחת חסיר" ובדברי חז"ל כי בראש השנה ישקל גורל האדם במאזנים — ובזמרה התשיעית יסופר „כי אמר אנאמעמנאן לאודיסעאום „כי ירך לרצות פני אחילום במתנות וסגולות מלכים, וישיב לו את בת בריזים היפיפיה אשר לקח בחזקה ממנו, ונשבע אנאמעמנאן שלא נגעה במשכב איש ואשה"—וכמוהו בתנ"כ (שמואל ב' ג' ט"ו) כי שלח איש בושת אחרי מיכל בת שאול ויקחה מעם פלטיאל בן ליש והשיבה לדוד, ואמרו חז"ל (סנהדרין י"ט) „שנעץ חרב בינו לבינה, ונשבע שלא יגע בה" ואולם פיפר התנ"כ וחז"ל עוד נעלה, כי פלטיאל לא לקח את מיכל בחזקה, רק שאול המלך נתנה לו, ובת מלך היתה, ועם כל זה כפה יצרו ולא נגע בה,—ושם יסופר „כי בטרם לכת אור סעאום לאחילום הנביא בום יין והתפלל לצעאום, וזרק ונסך מהכים מעט יין לצעאום, ואחר זה שתה היין" וזה ענין ניסוך היין שאמרה התורה (דברים ל"ב) „ישתו יין נסיכם" וחז"ל אסרו במס' ע"ז סתם יינם לאשר אז היה מנהג העכו"ם קודם שתתם להתפלל ולנסך יינם לאלילים,—ומה שנהגו בני ישראל בליל פסח לזרוק מהכוס יין בשעת אמירת י' מכות וכו' הוא דומה למנהג עכו"ם ויש למצוא זה, וזכורתי כי אחר מהגדולים צעק, והתרעם על זה המנהג.

יד.) בזמרה העשירית יספר, כי אנאמעמנאן לקח הסנדלין על רגליו, (והיא חתיכת עור או עץ ממשה לרגליו ולמעלה נקשר בריצועות) ונראה כי היונים לא נשאו אז מנעלים (שיהע) ברגליהם, ואולם בני ישראל אז כבר נשאו נעלים ברגליהם, הנזכרים בתנ"כ, גם מצויינים היו אז בני ישראל שהיו תמיד גם בביתם לבושים בבגדים, כאשר אנחנו מלובשים תמיד, ואולם היונים אז בביתם ולפעמים גם

בתוצות היו הולכים ערומים בלי לבוש רק מכוסי ערוה. וכמו שנראה מדברי הסופר Henneam Rhia — עור יסופר בזמרה תנ"ך כי דיאמעריקע ואוריסעאום הלכו בלילה באשמורה התיכונה רַגְל בלאט את מחנה הטראיאנים, והרגו רבים מהם, וכמוה בשופטים ז' כי הלכו גדעון ופורה נערו אל מחנה מדין כשהם ישנים גם עשו עמהם מלחמה ונצחום, אך כתנ"ך נצח גדעון בלי הבטחת מרמה ושקר, ואולם בסיפור איליאס, לא קיים אודיסעאום הבטחתו בשבועה למרגל הטראיאנים "דיליאן" אשר תפס, לבל ימיתנו אם יגיד לו האמת ויודיעהו מכל הנעשה במחנה הטראיאנים, ודיליאן הגיד לו הכל, ואז הרגו אודיסעאום ושקר בשבועתו והבטחתו — ואותו יקרא האמער הסובל האלהי? Der göttliche Dulder. איש מרמה וכזב כמיהו יקרא לו האמער הגבור הסובל האלהי?? אך אם אם אלהי האמער היו בעלי מרמה וכזב (כהערע ואשהענע) למה לא ילכו עוברים בדרכם? ואולם בני ישראל תמיד קיימו הבטחתם במלחמה, ואשר הבטיחו לנבעונים להחיותם (יהושע ט) לא שינו דבריהם מכל אשר הבטיחו.

טו.) בזמרה האחת עשרה יסופר "כי שלח האליל צעאוס את האלילה "אירוס" אל העקטאר לאמור לו כי יסוג אחור מהלחם עם היונים עד אשר אנאמעמנאן יהיה נמחץ, ורק אז ילחם עם היונים" וכן עשה העקטאר ונצח במלחמה וכמוהו נמצא בתנ"ך (שמואל ב' ה' כ"ד) שאמר הש"י לדוד "ויהי כשמעך אל קול הצעדה בראשי הבכאים אז תחרץ כי אז יצא ד' לפניך להכות במחנה פלשתים" — ובזמרה הנ"ל אומר "כי נמחץ אנאמעמנאן ואחזוהו פְּאֵב גדול, ככאב אשה הרה אשר תקרב ללדת ונהפכו עליה ציריה" וכמוהו בישעיהו כ"ו י"ז "כמו הרה תקריב ללדת תחול תזעק בחבליה כן היינו מפניך ד' — ושם יסופר כי אמר אודיסעאוס לסאקוס בטרם המיתו אותו "אביך ואמך לא יעצמו עיניך, ונבלתך תהיה נתונה לעוף השמים ואין קובר" הן זה המנהג כי קרובי המת יעצמו עיניו אחר מותו כתוב בתנ"ך (בראשית מ"ו ד.), ויוסף ישית ידו על עיניך" גם האכזריות בימי קדם בין עמים אחרים כי המנצחים במלחמה נתנו את נבלת שונאיהם מאכל לעוף השמים ולחית השדה נזכר בתנ"ך כמה פעמים ובתהילים ע"ט "נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים וכו', ואולם בני ישראל תמיד קברו את מתי שונאיהם במלחמה כנזכר ביושע שופטים.

טז.) בהזמרה השלש עשרה יסופר "כי דאליל פאזעראן, ירד מעל מושבו מעל סלע איתן, והלך בצעדי ענק עת רעשי הרים ויערות תחת רגליו, עד כי בא אל מקום "אגא" לארמון הזהב, וירתום מרכבו, והוא עטוי מעיל פז ישב במרכבת "כבודו, ובנסעו על נהרות וימים דלגו וקפצו בעומקם כל התנינים הגדולים מפחד "גאון האליל והסוסים רצו ברעש ער בואו אל אניות היונים, שמה העמיד סוסיו "במערה, האכילם מספוא שמים (? ? ?) וקשרם במיתרי זהב למען יעמדו בטח ער "שובו משדה המלחמה" — ואולם בתנ"ך לעומת זה תהילים י"ח (בהבדל רב) ויט שמים וירד וערפל תחת רגליו וירכב על כרוב ויעף וידא על כנפי רוח וכו', מנוגה נגדו עברו ברד וגחלי אש וישלח חציו ויפיצם וברקים רב ויהומם" — ונגד סוף סליצת האמער הגל בתהילים ק"ד "הים ראה וינוס הירדן יסוב לאחור וכו' מלפני ארון חולי ארץ מלפני אלהי יעקב וכו' — הכיטו וראו! כי כנכוה שמים מעל הארץ כן נבהו מליצות התנ"ך ממליצות האמער — ושם באיליאס יסופר "כי האליל פאזעראן בא אל "אַיַאס" הגבור, בדמות החוזה אלילי "קאלחאס" והעירו כי ילך להלחם נגד העקטאר וינצחו במלחמה, ומחאום האליל חיש כניף עף ממנו, ואז הבין אַיַאס, כי לא החוזה קאלחאס רק אלוה אליל העירו לצאת ולנצח במלחמה" ורומה לזה בשופטים במנוח ואשתו שהכטיחם המלאך כי בנם יושיע את ישראל מיד פלשתים, וכאשר עלה המלאך בלהב המזבח אז ידע מנוח כי מלאך אלהים

הוא, ובזה סיפור התנ"כ טהור ויפה יותר מסיפור איליאס — ושם באיליאס מתוכחים לפעמים הגבורים בנאצות וחירופים בטרם לחמם בכעס וחימה, וכן בשמואל א' י"ז שח־פו דוד לגבית קודם הלחמם זה את זה, וכן היה המנהג בימי הבינים, כנראה מדראמען של שקספיר.

יז.) בזמרה הארבע עשרה יספר „האמער" נפלאות מחולשת האלילים וממרמתם, „כי בראות האלילה „הערע" אשת צעאוס (האוהבת את היונים) כי בעלת „צעאוס ימנע את האלילים מהושיע להיונים, חשבה תחבולה ללכוד את צעאוס „במרמה באהבים, ותלך לחדר מעונה ושהרה גופה בצרי שמים (אמבראזיא) וראשי „בשמים הממלאים ארץ ושמים ריח ניחוח, הטיבה ראשה ותלבש בגדי אלהים, שמה „נזמי הזהב באזניה, והצעיף הודו כשמש על ראשה, ואז הלכה להדר בתה „(אפראדיטע) אלילת היופי, ותשאל מאתה את אזור החשק המעורר אהבה וחשק „בלב אלהים ואדם, ותשלח ותקרא גם לאליל השנה (דעם שראפעם) ותשביעהו „לישן את צעאוס עת יחבקה באהבים, ואחר זה עלתה הערע להראידא מקום „מושב צעאוס והמלאהו אהבה וחשק ותושבהו על ברכיה (דומה לזה שופטים „ט"ו י"ט ברלילה ושמשון) ואז הלך אליל השנה אל האליל פאזעדאן והעירו כי „יצא להלחם עם הטראנים ויוצחם בעוד אשר צעאוס ישן שנת תרדמה — והנה הסיפור מפואר בעיני חכמי ומליצי העמים (ולחכמי ישראל הדומים להם) לשם ולתהלה, ואני אומר כי אם היה ישעידו הנביא אשר צחק על האלילים בקפיטל מ"ו (אשר חי בזמן השעור האמער) רואה דברי איליאס אלה היה מחבר ספר שלם בלעג וקלס על דברי האמער אלה, לא באלה חלק יעקב, אנחנו נלעג ונתעב לדברים כאלה עם חן מליצותיהם ההבלים.

יח.) בהזמרה החמש עשרה ימשך הסיפור הנ"ל „כי כאשר התעורר צעאוס משנתו, ויתבונן את אשר עשתה לו „הערע" אשתו בחכמה לישנהו, למען בעת שנתו ילחם פאזעדאן את הטראיאנים, וימלא צעאוס חמה ויחרף את הערע אשתו, וצוה את האלילה „אירום" כי תסהר לצות לפאזעדאן כי ירף מהלחם, ואת האליל אפאלאן צוה לרפאות את העקטאר מצציו, למען ילחם בגבורה את היונים — והנה היונים בימי קדם יחסו לכל כח בטבע אלוה מיוחד, וחשבו כי בן אלה האלהים קנאה ואיבה ישתררו, אלה מהאלילים יאהבו ויגינו על אומה זאת פה בתבל, ולעומתם אלילים אחרים יאהבו ויגינו את האומה האחרת, ועת ילחמו העמים פה בארץ, ילחמו גם האלילים המגינים עליהם זה את זה, קול מלחמה במרחבי רקיע ובמרומים אין שלום, ואולם אנחנו בני ישראל נאמר כי רק פה בתבל מלחמות יגורו, ובמרומים אך שלום ושלוה ימשולו הן היונים בימי קדם הצטיינו באהבת הגבורה והיופי, אולם לא בקשו לאחד את הגבורה והיופי עם האמת, היושר והצדק כאשר סיפורי האמער עם יופי המליצה מלאים שיקוצי עבודות אלילים ואכזריות ומרמה, ואולם נצטיינו היונים באהבתם ליופי, ועשו חיל בשבע מלאכות מחשבת, בחכמת הדיבור (רעטהאריק), בשיר ומליצה (פאעזיע), בחכמת הניגון (מוזיק) בפיסול אבנים בצורות (סקולפטור), בציור בצבעים (מאלעריי), במשחק הבמה (שויישפיעל) בריקוד (טאנץ), „כי את אשר תאהוב ותכסוף נפש האדם להשיגה, אותה תשיג אחרי עמלה ועבודתה" ואולם בני ישראל בימי קדם עשו חיל רק בחכמת הדיבור, בשיר ומליצה, וניגון, והתרחקו ממלאכות פיסול אבנים בצורות, וציור בצבעים, ביראתם לבל יתקרבו בזה אל עבודת האלילים, לאשר השתמשו אז בני אדם על היותר במלאכות אלה (גם היונים) לעבודת האלילים, ומשחק הבמה וריקוד התרחקו בני ישראל, יען כי המשחק במה והריקוד מעוררים בלבות הרואים חשק ותאוה לזמה, ולכן נצטיינו בני ישראל בימי קדם רק בחכמת הדיבור, בשיר ומליצה, וניגון, אשר היו לעזר לעבודת אלהים להנביאים ; ובמקדש להלוים לשירם וזמרם.

יט.) בזמרה השש עשרה יסופר „כי צוה אחילום את „פטרוקלוס" כי ילחום וינרש את הטראַיַנים מן האניות, למען ישיבו לו את בת בריזים אשר שדדו ממנו אך אם ינרשם מן האניות לא ילחום עוד עם טראיא לבדו, כי לא לכבוד יהיה לפני אחילום אם פטרוקלוס ינצח על העיר טראיא ויקרא הנצחון על שם פטרוקלס" ונם אמר אחילום בתפלתו לצעאוס „עשה כרצונך צעאוס! ימותו כל הטריאנים והיונים כאחד, וישאר אך אני ופטרוקלוס מן המחנה לרפיל ולהרוס את העיר טראיא" — הן כל מעשה אחילום היה רק לכבוד עצמו, לעשות לו שם תפארת ולקחת נקם מהטראיאנים. ונכון היה לפניו אם יסלו כל היונים במלחמה. אך ישאר הוא ופטרוקלוס להנקם מן העיר טראיא, ואולם לא כן אמרו (בהנדל רנ) רועי ישראל משה רבינו אמר להשי (שמות ל"ב ל"ב) „ועתה אם תשא הטאתם ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת" ודוד אמר להשי (שמואל ב' כ"ד י"ז) „תחי נא ידך בי ובבית אבי וכו'" כי רצו להקריב נפשם למות למען הצלת ישראל — ושם יסופר בהזמרה „כי בהרוג פטרוקלוס את הגבור הטראיאני קעבעריאנוס. צחק ויעג על מותו, והרבה עליו מהתלות וליצנות" וזה מגונה ומתועב מאד לצחק וללעג על אויבו אשר נפל במלחמה על ידו, אמת הדבר כי גם בתנ"כ (שופטים ה' כ"ח) התלוצצה דבורה על מות סיסרא באמרה „בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא" וכו' אך שם התנפל סיסרא ברשע ללחום את ישראל, גם שם לא המיתה דבורה בעצמה אותו, ואולם בספור האמער כי פטרוקלוס בעצמו הממית את אויבו יצחק ויעג על אויבו אשר המיתיהו זה מגונה מאד.

כ) בהזמרה השמונה עשרה באיליאם התרומם מליצת הסיפור, והסיפור יתאר לפנינו באופן נפלא אהבת אחילום לפטרוקלוס, ואיך אחילום בכה והתאבל מאד על מות פטרוקלוס, ודומה לזה בתנ"כ אהבת דוד ויהונתן, אשר אהבו בנפשו (שמואל א' ה' א') ודוד קונן עליו במותו (שמואל ג' א' כ') „צר לי עליך אחי יהונתן, נעמת לי מאד, נפלאה אהבתך לי מאהבת נשים" אך נפלאה מאד אהבת יונתן לדוד ביתר עז, כי אהבו יותר מנפשו, ונתן לו המלוכה באמרו לדוד (שמואל א' כ"ג י"ז)" ואתה תמלוך על ישראל — והנה במליצת אחילום נראה פלאים, כי גבור אכזר כאחילום היה לו לב רגש לאהבת רעים ולמליצה נשגבה, בדברו אל אמו האלילה „טהעטים" נפלאות ברגשת אהבתו וכאבו על מות פטרוקלוס (וכן שם האמער באיליאם הרבה פעמים נעימות המליצה בפי אחילום) וכן אדוננו דוד המלך אשר היה אביר לב במלחמה, ועם כל זה היה לו לב רגש ורחמים, והיה משורר ומליץ נפלא בנועם זמירותיו, ויסבר פי דוברי שקר אלה מחוקרי קדמוניות (והמה מהרסי קדמוניות, אל תקרי בוניך אלא מהרסיך) האומרים „כי דוד לא שר מזמורי תהילים לאשר בלתי אפשר כי גבור אכזר במלחמה יהיה לו לב רגש ופש רוממה במליצה נשגבה לשורר מזמור ברכי נפשי (תהילים קד) הנערה והנשגב" ואולם ידענו כי גם הגבורים במלחמה ואכזרים, אלכסנדר מוקדון, צעסאר נאפאלעאן, היו לפעמים בשעת השלום בעלי רחמים ומליצים מפוארים, ולמה יבקשו חוקרי קדמוניות עלילות על דוד מלך ישראל כי הוא לא שר מזמורי תהילים? אין זה כי אם החפץ להרוס אמונת ישראל:

כא.) בהזמרה הנל יסופר „כי האליל העפעסטוס הוא נכה רגלים (אלוה בעל מום ? ? ?) גם הוא מפורסם כי האליל אַמור (Amor) היא סומא ועור — ומהנראה לי כי זה כונת המקרא (שמואל ב' ה' ו') שאמרו היבוסים לדוד „לא תבוא הנה כי אם הסיר העורים והפסחים ואירשו רש"י והרד"ק שם שהם עבודות כוכבים עי"ש ונראה לי שהיו עיברים לצלמים בצורות אַמאַר הָעֵר והפעסטוס הפסח ונכה רגלים — בהזמרה הנל יסיפר נפלאות מלאכת הציור וסיחותי חותם, אשר צייר האליל העפעסטוס על מגן אחילום בצורות נפלאות, שדי חמד ועדרים, בתי שופטים, כרמי

המד, עדרי צאן ורועיהם מנגנים בנבל, תהונת דודים, מלחמות וכו', ואולם האמער אומר שם כי צייר העפעסטוס גם תנועות המלחמה וחנועות עדרי הצאן והקולות ודנגינות וכו' (? ?) וזה אי אפשר לצייר או לציין פיתוחי חותם חנועות וקולות, כי הציור בצבעים או פיתוחי חותם או פיסול אבנים יציגו לפנינו רק אשר נצייר במחשבתנו ברגע אחר, ואולם התנועות והנגינות הם רק כשינוי הזמן בזה אחר זה ובהצטרפם, וזה בלתי אפשר לצייר. — בהזמרה התשע עשרה באיליאם יסופר „כי האלילה „טהעטים" שפכה צרי שמים (אמבראזיא) באף פטרוקלום לבל תשלוט רמה בגו המת" ודוגמתו בתנ"כ (שמואל ב' כ"א) וחקח רצפה בת איה את השק ותטהו אל הצור ולא נתנה את עוף השמים לנוח על בני שאול — ושם בהזמרה נזכר כי נשבע אחילום בטרם לכתו למלחמה כי לא יאכל ולא ישעום כל היום עד כי ינצח את אויביו" — ודומה לו בתנ"כ (שמואל א' י"ד כ"ד) שהשביע שאול המלך את העם לבל יאכלו לחם עד הערב עד הנקמו מאויביו — ובסוף הזמרה הנ"ל יסופר „כי בנסוע אחילום במרכבה למלחמה פתה הסוס „קסאנטהום" את פיו והתנבא כי ימות אחילום בקרוב במלחמה ולא ישוב לארצו" ודומה לזה במדבר כ"ב באתונו של בלעם הנאמר גם כן בדרך מליצה כנודע:

כב.) בהזמרה העשרים יספר אַניאם לאחילום את יחס משפחתו „כי הגבור עריחטאנום זקנו היו לו סוסיות יפות הרבה, והאליל „באריאם" חשק ובא על הסוסיות והולידו ממנו הסוסיות המפוארות, המדלגות על ראשי שבלים וגלים" — הן הנעל נפש הקורא לשמוע כי אלהי היונים בא על סוסיות והולידו ממנו, הן אמנם אמרו חז"ל סנהדרין ק"ה על בלעם שבא על אתונו, אך שם אמרו לבזות ולחרף את בלעם, ואולם באיליאם שמספר על אחר מאלוהיו שבא על סוסיות והולידו ממנו, זאת מליצה מתועבה — בהזמרה האחת ועשרים יסופר „כי דרף אחילום אחר דטראיאנים, והשליכם לנחל „סקמנדרום" אשר שתף בזעמו את הטראיאנים" ודומה לזה בתנ"כ (שופטים ה' כ"א) „נחל קישון גרפם" שדרשו חז"ל שנטבעו כולם בנהר — ושם יסופר „כי ברדף אחילום בנחל ההיא אחרי הטראיאנים בא אלוה הנהר והגביה הגלים לטבוע את אחילום ולהמיתו, ואז התפלל אחילום אל צעאום להושיעו מציתו" ודומה לזה הסיפור במדרש „כי כאשר הלך אברהם אבינו לעקוד את יצחק, בא השטן ושטף כי הנהר עליו למנעו מללכת, ואברהם אבינו התפלל ואמר הושיעני אלהים כי בא מים עד נפש":

כג.) בהזמרה השתים ועשרים בראשיתה המליצות נעימות מאד, אך שם יסופר „כי הרג אחילום את העקטאר, ובעוד נפשו בו התחנן לפני אחילום כי יתן את גויתו לאביו למען ישרפנו ויקברנו בכבוד, ואחילום התקצף עליו בחימה, ואמר לו כי לא יתן גויתו לאביו, רק יתן את נבלתו מאכל לכלבים ולעוף השמים" ולאיש כזה יקרא האמער הגבור האלהי ? ? ואולם גבורי ישראל לא כן עשו המה לא נבלו את הללי אויביהם רק קברום אחרי המלחמה כנזכר ביהושע ושופטים, והגבעונים שלא קברו את בני שאול, (שמואל ב' כ"א) הם לא היו מבני ישראל והיו אחרים כאחילום, וכש"ה שם „ודגבעונים לא מבני ישראל המה"— ומה נעימה שם מליצת איליאם בילדת וקינת אבי העקטאר ואמו ואשתו אנדרמאחא בראותם את העקטאר מת מחוב ומתגולל בעפר אחרי מרכבת אחילום, ודומה זאת המליצה לילדת וקינת ירמיהו הנביא על חורבן ירושלים והמקדש.

כד.) בהזמרה השלש ועשרים מתרוממת המליצה בילדת אחילום על פטרוקלום קודם קבורתו, והנה משם נראה כי אז היו להיונים כמה מנהגים דומים לשלנו, הן עשו היונים בלילה שקודם הקבורה של פטרוקלום סעודה להנאספים, ובקבורת העקטאר (בזמרה הכ"ד) עשו סעודה להנאספים אחר הקבורה, וגם חז"ל הזכירו מסעודת הבראה אחר קבורת המת (מועד קטן כ"ז) ואחילום לא יצה לרחוץ קודם הקבורה של פטרוקלום כאשר גם לנו אסורה הרחיצה לאונן — והיונים נתנו ליד

המת פטרוקלום בשערות ראשם כאשר גם כעת נותנים קצת איזו מטבע ליד המת— והנה אחר קבורת פטרוקלום אסף אחילום את כל גבורי היונים, ולכל העושים חיל במלאכת מלחמה (קריעגסקונסט) חלק מתנות שונות, נשים יפות, סוסים, מרכבות, כלים יקרים, צנתרות זהב, (טאלענטע) ולא נזכר בין כל המתנות האלה מטבעות של כסף או זהב, ומהנראה כי בימי מלחמת טראיא (בערך 1200 שנה קודם סה"נ) לא היו עוד להיונים מטבעות של כסף או זהב עוברים לסוחר, רק סחרו על ידי חליפין, (ובכל ספר איליאס לא נזכר שם מטבע) גם אומר שם באיליאס כי נתן אחילום לגבור אחד כיור (קעסטעל) שוה שנים עשר פרים, ולאחד אשה יפה שוה ארבעה פרים, ולא שם אותם במטבעות כסף וזהב, ואולם בני ישראל (גם הפעניצים) כבר היה להם בימי מרע"ה (1500 שנה קודם סה"נ) שקלי כסף וזהב, וכבר בימי אברהם אבינו (2000 קודם סה"נ) מטבעות ששקל אברהם אבינו לעפרון ד' מאות שקל כסף עובר לסוחר ואמרו חז"ל (ב"ק צ"ו עב) מטבעות של אברהם אבינו "זקן וזקנה מצד זה וכו'" — ומהנראה מסיפור האיליאס שמה כי בימי הריסת טראיא לא היה הזהב נחשב מאר להיונים, כי בחלוק אחילום לרמנצחים במלחמה מנות, הן נתן להמנצחים הגדולים והראשונים, לזה אשה יפה, ולזה סוסיה טובה, ולזה כיור ולזה מזרק נאה, ולהאחרון המנצח הקטן שבכולם נתן טאלענטע זהב המחזיק (לפי עדות בראקהויז) 26 קילינ־אס, ושוה כעת בערך 4000 ארבעת אלפים דוקאטען מזה נראה כי בימי הריסת ט־אי־א לא היה הזהב נחשב מאד ליונים.

כה.) בהזמ־ה הארבע ועשרים הראה האמער גודל כחו במליצה "כי אחרי אשר סחב אחילים את גוית המת העקטאר סביב קבר פטרוקלום סחוב והשלך, הן פריאמוס הזקן אבי העקטאר שם נפשו בכפו ונסע בלילה בין מחנה האויבים אל אחילום, וכאשר בא אליו השתטח לפניו אפים א־צה, נשק את ידיו ואמר לו "זכור כי אב יקר יש לך אשר יקוה ראות פניך וכו'" ומה רמה מליצתו באמרו לאחילום "רחם בחסדך על אב כמוני אשר שתה את כוס התרעלה מאין כמוה! כי אב רחמן ינשק ידי איש אשר המית את רוב בניו היקרים" ואז נכמרו רחמי אחילום אל פריאמוס. הגביהו מעל הארץ וברר אתו טובות וניחומים. והשיב לו את גוית העקטאר—ודומה לזה קצת במעשה תחנונת אסתר לפני אחשורוש להעביר את מחשבת הזן מעל היהודים (אסתר ח' ג'), ואחילום כבד מאד את אורחו פריאמוס ועשה לו סעודה גדולה, ובלילה ההוא נסע פריאמוס עם גוית בנו העקטאר לטראיא, ויקברוהו שם בכבוד גדול.

כו.) הן בקבורת העקטאר סיים וכלה האמער את זמירותיו, ולא סיפ־ כי אחר זה המית פאריז את אחילום במלחמה, גם לא סִפֵּר מהריסת עיר טראיא, כי תכלית שירי האמער באיליאס היה רק לרומם את אחילום עד שחקים, ועל העקטאר הגבור אשר המית את פטרוקלום (אומר האמער) כי המית את פטרוקלום רק אחרי אשר כבר נפצע מיד "אייפורבום" והעקטאר אך גמר וכלה מות פטרוקלום — ואולם המליץ שקספיר בספרו "ט־אי־אלוס" מפאר ומרומם רק את העקטאר, ואומר על אחילום, כי המית את העקטא־ רק אחרי אשר נפצע למות מיד אחרים, ואחילום אך גמר מיתתו — סוף דבר, במליצת איליאס ישבח האמער רק את הגבורה והיופי. ויפארו גם המדות הרעות הגאות והאכזריות וכו', ומלאים סיפורי האמער משיקוצי וגילולי אלילים, ולא באלה חלק יעקב, ספרי התנ"כ מלאים מאמונת אל אחד, מהשגחתו ויכלתו, ממדותיו ופעולותיו, בספרי התנ"כ יפארו וירוממו הדעת והחכמה, והמדות הטובות ויתועבו המדות הרעות, ומספרי התנ"כ נלמוד לפאר ולרומם רק המדות הטובות. ונקבל עלינו לכת בדרכי צדקה וחסד עד עולם.

יארוסלויא בחודש כסלו תרמ"ב.

בנימין זאב ווילנער

אותיות מחכימות

מעודי גדלה עמי הדעה שֶׁמַּלַּפֵּנוּ ראשית כל המלאכות וההמצאות מבהמות ארץ, לִמָּדָנוּ מהן גם הדבור, כי הרגיש האדם שהכלב והחתול, דרך משל, שָׁנוּ קולם להודיע חפצם ושמחתם ויראתם וחמתם, והשתדל להוציא קולות גם הוא להודיע לזולתו ולבניו רצונו והרגשות ומחשבות לבו, ומזה לאט לאט נהיתה השפה הראשונה שראשיתה הברות טבעיות היוצאות מפי מרגיש הרגשת מה, או הדומות לקול בהמה או נטע או דומם בהשמיעם קולם, והברות טבעיות כאלה רבו בלה"ק עד אין מספר: ואל תשיבני מספר בראשית לאמר משם נראה שהאדם הראשון נברא שלם ויודע לדבר כחפצו, כי הלא ידוע שכל ספור קורות אדם בג"ע לא דברים כפשוטם ועמוקה עמוקה כונתם מי ימצאנה: והשפה הדלה בימי קדם הלכה הלוך וגדל כפי התרחב בינת בני אדם וכפי הרבות המצאותם; שאם לא כן ואדם מיום הולדו היה בקי מטבע בלשון שלמד מבוראו, הלא הוציא מפיו מלות שלא הבין משמען כי לא ידע הדברים עצמם, ואה"כ בבואו לדעת אותם מי הגיד לו כי מלה זו השגורה כבר בפיו כמו בפי האנפה (פאפאגאי) בלי הבין משמעה היא הראויה להודיע בה הדבר ההוא? ואם מבריאתו לא ידע כי אם מלות מתי מספר כפי מיעוט צרכיו ודעותיו בעת ההיא, הלא נשוב לדעתי שהמציא הוא המלות רובן ככולן; ואולי אין לך דבר שלא המציא אפילו האכילה והשתיה והשכיבה, ע"י נסיון או ממה שראה הבהמות עושות, ולמד מהן, כמו שלמד מהן לחסות תחת צל אילן ולשחות על פני המים ולהתרפא בטרפי עשבים וכמה וכמה דברים אחרים שיארך סיפורם: ברור הוא שלשון הקדש כמו שהשתמשו בו בימי משה או גם בימי האבות כמה דורות אחר בריאת האדם, אַחַר היה משפת בני אדם קדמוני הקדמונים, רק ממנה נגזר בלי ספק, והוא (או לשון ארמי) בן בכור לאותה השפה הטבעית שהיא אם לכל הלשונות: עתה החכם שד"ל בהקדמתו לתלמוד לשון עברי שהבר (§ 58 פראלעגומעני) גזר אומר שלשון ארמי קדם ללשון הקדש (וזו היא ג"כ דעת רב, סנהדרין ל"ח:) כי קצר וקשה ממנו בהברותיו: ואני לא אוכל להלחם נגד בן ענק כמהו; מ"מ נראה לי שיש במקור שרשי לה"ק הברות טבעיות מרובות ממה שיש במקור שרשי לי ארמי, וזה לפי דעתי שחויתי מורה על קדמותו כלומר על דמיונו ביותר לשפה הקדומה: ואף אם נניח כדברי שד"כ של' ארמי הוקבע תהלה כלומר משפה נהיה ללשון ונכתב על ספר ונקבעו כלליו, הנה הוא ז"ל (בספרו הנ"ל § 59) מניח שאפשר שברבות הימים התרחק לי ארמי מן השפה הקדומה בתבנית תיבותיו ומליצותיו, בעוד שלי עברי דבק בה יותר, א"כ באנו לדעתי שלה"ק הוא הקדמון בכל הלשונות, כלומר הקרוב ביותר אל השפה הקדומה:

עתה החכם המליץ כר' יוסף בכמוהר"ר שלום ברזילי הוציא לאור ספר, חוה בו דעתו שכל אחת מאותיות לי עברי בכתיבתו הקדמונה (היא כתיבת שפת כנען) היה לה ענין בפני עצמה וממנו צורתה; ומהענין הראשון שהיה דבר פשוט כמו בי"ת ועי"ן ופ"ה הושאלו ענינים אחרים לאין סוף, ובסימני ספרי

תנ"ך שפסוקיהם מתחילים בסדר אל"ף בי"ת האיר לעין המחבר ענין האות שבה רצה להתחיל הפסוק, ופעמים רבות הוציא ממנו ענין הפסוק כולו, על דרך משל— "עיני ה' אל צדיקים, פצו עליך פיהם כל אויביך" — עתה אני לא אקים שהחכם הנ"ל קלע בכל דבריו אל נכון, אבל על הנחתו הכללית (הנכונה לפי דעתי בלי ספק) אני מוסיף השערתי, שלא בלבד כל אחת מהאותיות הקדמוניות היתה לה הוראה מיוחדת, כי גם להברות הקדמוניות (שכל אחת ציירו אחר דורות ע"י אות אחת) היתה לה בזמן היותר קדמון הוראה פשוטה מיוחדת שהושאלה אח"כ להוראות הרבה מענינה, ובכן בהתחבר שתים הברות או יותר, הובר ענין מורכב מהוראות רבות; ולעת עתה אי אפשר לרדת עד דיוק כל הברה והברה בפני עצמה, ולהבין עומק כונת הברת וציור כל אות שרשית ושמושית, אבל הכלל נראה לי אמת ויציב למעלה מכל ספק, וגם רז"ל הרגישו בו (תלמוד בבלי מס' שבת ק"ד). ופירשוהו כמנהגם דרך דרש להוציא מדבריהם לימודי מוסר:

עתה אביא תחת עין הקורא איזה כלל ודוגמא, יתישב וישפוט מהם; ואם יראה לו כי דברי החכם ברולי ודברי הם דברים לא תפלים, אם עודנו באבו ודעתו פנויה ורחבה, יט שכמו למלאכה עליונה כזאת ויעבוד כרם ה' צבאות, ובטוח אני בו שיוציא ממנו ענבים מתוקים גמול יגיעו: וזה ענין כל אות ואות לפי צורתה בכתב כנען הקדמון, (א)

א) צורתה ראש שור. וענינה שור פר הנקרא ג"כ אלוף ההולך לפני העדר כאלוף, או שר אלף ההולך לפני אלפו ומלמדו להועיל, והושאלה להוראת קצין ורב והנהגה וחברה ורעות. (ב)

ב) צורתה בית קטן, וענינה בנין ומשפחה ותוך;
ג) צורתה גמל, וענינה גמל וחזק וגדול וגבוה ושלם ומלא ובשול;
ד) צורתה פתח, וענינה שער ומוצא וחור ודק וקל ועולה למעלה; (ג)
ה) צורתה קוץ, וענינה משוכה ושדה וברכה ורבוי ונקבה;
ו) צורתה מסמר, וענינה יתד וחבור ואבר המשגל;
ז) צורתה כלי מוחץ, וענינה חרב ומאכלת ומחט ודבר צהוב ופנים צהובות ומזון;
ח) צורתה חגורה, וענינה הגירה וחלצים וגדר וכלי ורחם;
ט) צורתה אגמון, וענינה דבר נכפף ולה וטיט (וטומאה) ורפש ואדמה ופרי וטעם; (ד)
י) צורת יד שארבעת אצבעותיה כפופות והבוהן נוטה כלפי מטה, וענינה יד (ושפה) ויכולת וקנין וחלק ומנה,

---

ב) ורמוי להזכיר כי הרמב"ן הים הרלמסון נתקשע זה ע"ם נספרו יוסלניס, ומלכו בעקנותיו הנלסנים עוולה וגיזכיום וכו'.
ג) ונוכל לפי"ז לומר שמספר חלף (חלף למטה) למספר מסיוס.
ד) או כדלי לירתם המולים הכל ומולא ממעיכות למון. ד) נעזעניום ומכניו לא ידעו כמוהו או עפני שלורתם כ ט ו ט פ ת וקסוריס. המעריך.

כ) צורתה אגרוף, וענינה כח ועוז ועריצות וכיף (סלע);
ל) צורתה מַלְמַד הבקר, וענינה מלאך ומורה דרך ומחשבה, (ה)
מ) צורתה גלי הים בשטפם, והוראתה מים וליחות והתפשטות;
נ) צורתה דג (בל' ארמי נונא) וענינה דג ונצר ונחש ובינה והכמה;
ס) צורתה משענה, וענינה סמך וסעד ויסוד; (ו)
ע) צורתה כשמה עין, וענינה עין וחוש הראות ומעין המזיל מים כדמעה מן העין ונקב עגול,
פ) צורתה פה פתוח, וענינה פה ודיבור וביקוע ופיתוח ורוחב;
צ) צורתה חה שבו צדים דגים או ברזל החצים, וענינה צידה ואחיזה ומצב קבוע;
ק) צורתה אזן, וענינה ג"כ אזן (שחורו מוקף תנוך) וקול והקפה וחפץ ואומץ לב;
ר) צורתה ראש, וענינה ראש וראשית ותחלה וחוד ההרים (הערום בלי מכסה עשב) וריש (עניות) וחוסר ומניעה;
ש) צורתה שלש שִׁנַּיִם, וענינה שִׁנַּיִם ויופי וזיו והדר (שאֵהן בל' אשכנז);
ת) צורתה תו זקוף (ן), וענינה קץ וגבול ומות ותמימות:

והא לך דוגמאות מחבור אותיות (או הברות) להוראת ענין מורכב: —
אָב. אלוף הבית ומנהיגו; — רב. ראש הבית (כי כן צוה המלך על כל רב ביתו, אסתר א' ח'), — אד. רבוי דברים קלים המתנשאים באויר; — אה. תבר מרחם; אל. אלוף כל הלימודים, מי שכל חכמה נאצלת מאתו, ע"ד שאנו אומרים בתפלה „וחננו מאתך חכמה ובינה והשכל"; — אש. עשת זיו; — בן. נצר משפחה; — בת. תמימה שבמשפחה; גג. גבוה ביותר (הָאָך), וממנו גם גוג ומגוג ואגג; — גז. שלם וראוי לכרתו, — גן. מלא נצרים; — גב. חוזק הבנין; — דם. ליחות מתפשטת; דן. נשא מחמת בינתו; — דע. דק הריאות; — הר. רש מברכה, בעבור ראשו שבהוה הוא צחית סלע; — זן. ברות נצר דק; — חר. משוכה חסרה; — חג. עיגול שלם, שביום חג ושמחה היו מרקדים בעיגול; — טה. טיט חוגר; — ים. חוזק וריבוי מים; — כח. הוזק מתנים; — לב. מחשבה תיכונית; — מח. דבר לח סגור; מָן. דבר לח נאצל מן נצר; — נם. נצר סמוך ועומד; — סב. משען הבית והוא קירותיו סביב; — עז. עיניו מדקרות; — על. עין גוטה אליו; — עש. נקב עגול עשוי ע"י שִׁנַּיִם; — פר. רחב הראש; — צן (צנינים) נצר נתחב; — קול. מלמד לאזן; — קו. (חוט) עגול ומחובר; — רם. חסר מים; — רש. חסר זיו; שע. יפה עין; — שר. מופיע ראשו; — תל. ציון למת; — פֶּסַח. שבור סופך חלציו; מלח. מים מכונסים למקום סגור; — ירח. לבנה בחידושה ובחצי הַקֻּסָּה ובמילואה; — חשך. זיו חגור ונכלא מן העין — אור. תחלה וראש

ה) ומולי נוסחו כלולב... ו) לותיות ל' מ' כ' ס' הקדימו סיעניע נדקדוק שלו (1840) ז) הקדימו סרב ר"ע לאנינשווייץ נדקדוק שפ"ע פאסאכזי (נרינענערג 1851). המעריך

(לבריאה), והאל קראו יום כלומר יכולת להפרות (עץ ודשא) ע"י מים; — פסל. פיתוח לסעד הלימודים; — כסף. כח וסעד לדבר דבר; — זהב. זיו הרבה בבית; — דבר. פתח להכנס בראש; — פתח. בקע במסגר הגדר; — פתע, פקוח וסגור עין. — שלם, יפה נראה במים (כמו במראָה מוצהבת); — בכר. בית כח ראש, (כחי וראשית אוני); — קשת. הקפת זיו שלמה (יש להניח שקראו שם הקשת בענן טרם ימציאו הקשת לירות בה חצים; — ברא. בנה בלי חבור חלקי חומר; — קנַח. מוקף ראשו גדר; — רחב, חוסר גדר לבית, — ידיד, יד ביד, אהוב הרבה; — שָׂכָר, איש כופה הראש; — מטר. מים המהפכים לשיט שטח עליון (של האדמה); — אמת. — חכמה תמימת ומתפשטת; — שקר. קול נעדר זיו; — קין. חפץ ויכול להוציא נצר (מן האדמה); — עב. מכסה (השמש) מן העין; — רעב. חוסר עבים; — שָׂבָע. אור השמש ועבים בשופע; — שָׂבַע. שמש נראה בעבים (ע"י שבע עיני הקשת):

עתה מודה אני לפניך קורא נעים כי לא כל מקורי תיבות אלה הקודמים ברורים, ולהפך רובם דחוק; מכל מקום תודה גם אתה כי יש איזה מהם שכל אוהב אמת יניחהו, ודי והותר לקיים הכלל: וגם בלתם היוכל איש משכיל להניח כי קדמוני בני אדם כשמצאו או המציאו דבר חדש ובאו לקרוא לו שם להפרידו מן יתר הדברים הוציאו מפיהם הברות במקרה וקבלו אותן עליהם להוראתו, בלי שתהיה שם סבה לבחור בהברה זו ולא בהברה אחרת? ובבואם אחרי דורות לשום אות בכתיבה לכל הברה והברה, האם שלחו ידם לצייר קוים במקרה בלי בחירה? וכל זה נוכל לומר ג"כ על הנקודות ועל הטעמים, אבל היה להקירה אחת בשעתה, התישב נא קורא נעים, התישב בדעתך על הדבר כי ראוי הוא לכך, כי ממנו תוצאות חיים ללשון קדשנו שהיא לא בלבד פארנו אנו בני ישראל, אבל פאר העולם כולו: ואפטר ממך בהפילי תחנתי לפניך שאל תהי נמהר לשפוט על הדבר, הן לזכות הן לחובה, ויהי אלהים עמך:

טריאסטי ב' אדר שני ש' **ותרם** כראים קרני לפ"ק.

משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי ס"ט.

אגרות בכורת*)

מאת

אלכסנדר הלוי לאנגבאנק.

אדוני

מעת קראתי ספרך משפט אמת, אשר נתן לי דאקטאר לעטערים

---

*) למען דעת הקורא על מה מסוכים המגרות המלה, הנני מקדים פה המכתב שנת אלי בחלה ממחברם הספר המנוקר, כי המכתב הלזה היה כעין מקור נפתח לחלוף המכתבים הבאים וגם התשובה. שקבלתי על מכתבי הראשון רציתי להביא פה במקומה הראוי לה, ויחד המכתבים על המחברם הזכר הסמכתי כי לזיכם ענין להנושא שלפניהם. אה"ל.

ימים אחדים טרם מותו, נקשרה נפשי בנפשך ואחשבך כאחד מאוהבי ורעי; כי כל דורשי שפת עבר נחשבים לי כדורשי שלומי, וכל מכבדיה אכבד. והן זה נכספתי לשלוח לך למנחה את העתקתי העברית מאת Milton's Paradise Lost אשר קראתיה בשם ויגרש את האדם, למען אדע מה משפט פיך אשר תחרץ עליה, רק לא יכלתי לעשות זאת טרם ידעתי שם מושבך לנכון, וגם הפצתי לשמוע תחלה מפיך אם תקבל מנחתי לרצון, ולכן אני שולח הטורים האלה לכבודך, ואם תשיבני דבר, אשלח לך ספרי בכל חשק לבי. —

אקוה כי עוד נמצא לנו מקום לדבר על אדות ספרך משפט אמת, נגד בקרת תהיה ובן אבויה; כי עוד יש מקום למבקר, להוסיף דין ודברים, עד יצא דבר המשפט לאשורו. — ועתה קח נא ברכת שלומי אף כי זר לך שם מוקירך מכבדך.

J. E. Salkinson *

יראסלויא; אדר שני התרל"ב למנינו.

אדון נכבד! הגיעוני דבריך הנחמדים מיום שלשום, ולא אדע מדוע תשאלני אם אקבל ספרך ברצון, הלא ידעת כי סופרי שפת עבר ודורשיה יקראו בנפש חפצה כל ספר ומאמר הנכתב בה, וכבכורה בטרם קיץ יבלעו כל דבר חדש היוצא לאור בגבולה, ע"כ שלח נא לי מחברתך ואראה מה טובה או אחרוץ משפטה ואגיד לך חות דעתי עליה. זאת אגיד לך מראש כי העתקת הספר אשר הזכרת בשם, היא זמורת זר בשפת עבר, כי הנושא אשר עליו ירה המשורר האנגלי אבן פינתו הוא לקוח מיסודי דת הנוצרים אשר אין לאיש ישראל חלק בהם, ופליאה דעת מני איך יעלה על לב סופר עברי להעתיק שיר כזה אשר לא יתאים עם פנות דתנו, כי בכל היופי וההדר אשר לשיר המדובר בבחינת מלאכת השיר הנה מפאת ענינו מוזר הוא לנו ולבנינו, והרעיון להעתיקו לשפת קודש הוא בעיני כאלו יעלה על לב איש להעתיק אל שפתנו את השיר Messiade לקלאָפשטאָק אשר גם הוא נעלה מאד מנקודת מצב המשורר ולהקורא העברי אשר רוח אחרת בו הנה מצד דעותיו המקובלות כמו זר נחשב לו, אולם לא אבהל ברוחי להיות משיב דבר בטרם אשמע, אראה נא מלאכתך ואחר אשפוט.

במה שרמזת לי על אדות ספרי „משפט אמת" כי עוד יש מקום למבקר להוסיף דין ודברים הנה מאד יערב לנפשי אם יבואו אלי דבריך ברחבה בענין זה כי האמת הפצתי והיא אהובה לי מכל, ובזה אצא ואומר שלום והנני מוקירך ומוקיר כל אוהבי שפת עבר ושוחריה.

אלכסנדר הלוי לאנגבאנק,

---

* למען דעת בספריותנו, כי המעתיק הזה לא זר ונכרי לנו יאע"ג שח"א, מבני הבהנים העומדים על משמרת השיר היה, ובן למשורר העברי המנוח ר' שלמה זאלקינד, מחבר בספרי שיר: קול שלמה וכו'. ושמעתי בשם הסופר המובהק הרא"ב בהיותו בווינא, ששם היה יע"ם עומד על הקדרא ודורש באחד השבתות, ויהי בבקרו אותי, ויבדו איש את רעהו כי ילוד ויולדת היה, ויראהו את כל כבודו, גם אינו בספרו ויספר לו כי מספרי אביו למד אל דרכי השיר ועד היום הזה קורא בם. ובהיות הרא"ב באדעסא ויספר לאחיו הנשר מכבודו אמר לו, מכן ממר זהאל תדבר באזני כי הוא הוריד את אבינו בינין שאולה"; ויען כי שניהם בעלמא דקשוט הם הרשיתי לנפשי שפת, והוא מיתתי בספרתי! המעתיק.

אדני

קבלתי מכתבך לנכון והנני שולח לך את העתקתי בצירוף מכתבי זה בנפש הפצה.

ואתה כי תקרא בספרי, תראה כי לא כמחבר באתי ולא כמוהר למול ערלת בשר הספר, למען התיהד, כי אם כמעתיק נאמן, לא הוספתי דבר על מקור הספר ולא גרעתי ממנו; וכל עמלי ומלאכתי היה לתת לקורא העברי ספר Paradise Lost כאשר יצא מבטן מהברו מהחל ועד כלה. — ואם לפי דעתך הוא זמורה זר בשפת עבר; אבל התחשוב כי כל ספרי המקובלים, והרבנים התלמודיים, וההוקרים המבקרים, הדשים וגם ישנים כלם כאחד מטע ה' המה בכרם שפת עבר? הלא כמעט כולם חרב איש ברעהו — אלו מכשירין ואלו פוסלין; אלו מתירין ואלו אוסרין; אלו מאמינים כפתאים לכל דבר, ואלו מהפכים הקערה על פיה, מכחשים וכופרים בעיקר — התאמר כי אלו ואלו דברי אלהים חיים? ואם יש רשות לבן ישראל נבון דבר להגות בהמון הספרים כאלה, למען יבין ויבחר אוכל מתוך הפסולת, מי יעצור אותו מלהגות גם בספרים אשר נובעים המה ממקור ברית החדשה? — אמנם אין דעתי בזה להתוכח אתך באמונות ודעות, רק זאת אומר לך בפה מלא, כי עברי אנכי מבטן ועל ברכי דת החדשה גודלתי מימי נעורי, ואהבתי לישראל עוד עזה וחזקה, כאהבתי לשפת קדשנו.

ואחרי אשר הכרתי מתוך ספרך, כי רבה תשוקתך לצחות לשון עבר, וכי כחך גדול ועין שכלך חדה להעביר העתקות עבריות תחת שבטך, חשקתי מאד כי תראה את מלאכת ידי, כי בך בטחתי כי תשפט מישרים, וגם אהבת השפה, אושנאת הדת לא תקלקל את השורה. —

ועתה דע לך ידידי, כי עין איש זולתי, לא ראתה את העתקתי, טרם יצאה לאורה, וגם בבית הדפוס לא היה לי בעל מניה נכון, ועל כן תמצא איזה שגיאות בנקודות וגם באותיות אחת הנה והנה, אשר נקל לקורא לתקן אותן. ועל דבר השם ויגרש את האדם הנה הוא לא מצא חן בעיני רוב המבקרים, וכבר אמר אחד מהם כי נכון היה להקרא בשם האדם בהגרשו וגם אני ידי עמו כי טוב הוא מהשם אשר אנכי הריתי וילדתי בעצב. לכן אם טוב בעיניך חַוֵּה לי דעתך בזה למען אדע אל מי אפנה, אם אזכה להדפיסו שנית.

את דברי ומהשבות לבי על אדות בן אבויה ומשפט אמת, אשלח לך לעת אחרת כי הפצי לעת עתה שתשים עינך ולבך אל ספרי, ולא אכביד על מלאך כמוך, לעשות שתי שליחות.

והיה שלום לך מאת הדורש שלומך ומוקירך.

J. E. Salkinson

יראסלויא י"ג ניסן התרל"ב

אדון נכבד! קבלתי מכתבך היקר מיום 19 אפריל שנה זו והנני ממהר להשיבך דבר בקצרה בעצם היום הזה למען הניח דעתך.

ידוע תדע כי השגתי במועדו ספרך „ויגרש את האדם" בצירוף אגרתך אף החילותי לקרוא בו אך לא השלמתי הקריאה עד כה בסבת טרדות שונות, ובפרט כי אינני קורא בחפזון ומהירות רק בשום לב לבל יצא ממני משפט מעוקל. נוסף על זה אני חושש מעט בעיני ולא אוכל לקרוא הרבה בפעם אחת, ע"כ כתר נא לי זעיר וברצות ד' אחוה לך דעתי בכלל ובפרט בקרב ימים.

לע"ע ישפוק לך לדעת כי סגנון הלשון בכללו הוא טוב ויפה, והנך בעיני סופר מהיר אשר לו כח ועצמה בשפת קדש עד להפליא, גם זאת תדע אדוני כי בעניני הליטרטור אני מישרים אשפוט רק לרגל המלאכה אשר לפני ולפי היסודות המונחים באותו ענין, ואינני מקבל שפע משום בהינה אחרת זולתם אשר אין לה יחס הצטרפות עם הדבר הנידון. ואתה שלום כחפץ מכבדך ומוקירך.

אה"ל.

יאראסלויא, בראשון לימי הגבלה התרל"ב.

אדוני! ארכו הימים מעת ערכתי אליך מכתבי האחרון, ועוד לא עלתה בידי לקיים הבטחתי, ומי יודע אם דנתני לכף זכות, ואם לא אמרת בלבבך; כל אדם כוזב! אולם באמת נקי אנכי מכל חטא ופשע, והיום הזה עת מצוא הוא לי לצאת ידי חובתי נגדך, אחזתיו ולא ארפנו, עד אם אדבר לך כאשר עם לבבי. והנה טרם אענה אשוב להחזיק בדעתי כי השיר הנעתק ממך, עם היותו שיר נפלא מצד יפוי כח המליצה ומהולל ברב התשבחות בפי כל יודעי חין ערך מלאכת השיר, אין לו שום זכות אזרח בגבול שפתנו הקדושה, והוא דבר מוזר ומַתְמֵהַּ לראותו לבוש בגדי קדש ככל ילדי העברים. לא בבחינת עיקרי הדת ויסודותיה אני אומר הדברים האלה, כאלו לפי דעתי אין רשות לאיש ישראל לקרוא בספרים שיסודתם באמונה אחרת, כאשר חשבת עלי בטעות, אמנם אברר לך דעתי עפ"י בקורת מחקרית עיונית ואומר: נחפשה נא ונחקורה מה היא תכלית ההעתקות מלשון אל לשון בכלל? הדבר הזה לא נעלם מכל איש נורש לשון וספר, אולם אני מצאתי בכל זה לנכון להעתיק פה לתשובת השאלה הזאת את אשר כבר כתבתי במקום אחר ואלה דברי שם: הנה כשם שתועלת המסחר בכללו (מלבד תועלתו הפרטית ליחידים העוסקים בו שמביא להם לפעמים שכר טוב בעמלם) להביא תוצאות ארץ אחת לחברתה אשר בה תחסרנה אלה, ולהשיב משם את אשר איננו פה, למען תמלאנה אשה חסרון רעותה וכל בני האדם כמושבותם ישיגו די צרכם בגללו, כן הליטרטור היא אמצעית בין המון לאומים העומדים במדרגות שונות של ההשכלה, כי לא ראי זה כראי זה, ולאום מלאום יאמץ באיזה ענין מן הענינים הרבים, והיא תשאיל מכל אחד מה שיש לו ותתן להאחרים די מחסורם אשר יחסר להם, עכ"ד. מעתה אם יעתיק דרך משל הסופר האשכנזי ללשונו את הספר (פַאַראַדיזע לאָסט) למילטון האנגלי, כונתו בזה להביא המטעמים אשר עשה המשורר הנזכר גם לאלה מבני עמו אשר לא יבינו כי אם שפת ארצם. וכן הוא בכל העתקה והעתקה. וראוי להעיר בזה כי כל הגויים לכשונותם בארצות איירופא אין הבדל ביניהם באמונות ודעות כי אם בדבר מועט, ולא עוד אלא שקוראי הספרים שבכל אחד מהם רובם שקדו

על דלתות בתי-מדרש החכמות והידיעות, והורגלו להגות ולהבין כל דבר לאשורו, ואין דבר המעכב הבנת ספר שנכתב בלשון אחר על בוריו כי אם חסרון ידיעת השפה לבד והחסרון הזה יוכל להמנות ע"י העתקה. ועפ"י הדברים האלה נבין מדוע לא עלה עוד על לב איש מעולם, להעתיק את ספרי הדורות החדשים הנכתבים בכל לשון לשפת היונים או הרומיים העתיקים, כי העתקה כזאת לא תהיה בה שום תועלת, כי הלשונות האלה אינן מתהלכות עוד בארץ, ורק החכמים הגדולים והלומדים שבכל עם ועם ידרשו גם אותן, למען יקראו בספרי הקדמונים בשפתם המקורית שנכתבו בה בעצם וראשונה, אף כי כבר נעתקו הספרים הזה לשפת ארצם ואך למותר יהיה להעתיק למען החכמים האלה ללשון רוכי ויוני את ספרי החדשים, כי הספרים האלה נמצאים גם בלשון עמם, ואם הצעירים מהם בדעת יבינום, הם על אחת כמה וכמה. ואחרי ההצעה הזאת נדעה נרדפה מה הוא ענין ההעתקות אצל היהודים בפרט, ונאמר: הנה עם בני ישראל בכל ארצות פזוריהם נחלק לשני מינים, יש אשר בכל הדברים והענינים שאינם נכנסים תחת גדר תורתם ואמונתם נמשלו נדמו לגמרי כשאר אזרחי ארצם, ואין צ"ל שכמוהם שפתם אתם, רצוני שפת המדינה, וכמוהם הם שוקדים ומשתדלים לקנות להם הידיעות הזמניות, ויש אשר הם רק תורניים לבד, ומבלעדי תורתם ושפת קדשם אינם מבינים שום שפה אחרת או שום ידיעה ודרוש מענינים של חול, והם נבדלו בדעותיהם, מערכי לבם והגות רוחם מכל אנשי דורם ובני ארצם ואין שום צד השוה בהם בבחינה זו, כי כרחוק מזרח ממערב רחקו דרכיהם אלה מן אלה, וחלקתם לשני מינים, כי אלה אשר התערבו בגויים מכל וכל וגם ידיעת שפת אבותיהם והבנת ספרי קדשם נעלמה מהם אין להם יחס כלל לנידון שלפנינו. והנה במה שנוגע למין הראשון הנזכר כבר יפול עליו מה שנאמר למעלה בענין ההעתקות בכלל, ואישי המין ההוא קוראים ויודעים היטב את הספרים המצויינים והמשובחים אשר בלשון עם ועם, אם בלשון שבהם נכתבו מיד מחברם או עכ"פ ע"י העתקה ללשון ארצם, ועליהם יצדק בבחינה זו המאמר: הנה ככל הגויים בית ישראל. אולם המין השני הוא יוצא מן הכלל, ולמענו ולתועלתו נעשו בכל עת וזמן העתקות שונות משפות אחרות ע"י משכילי עמם המשתדלים להשכיל ולהיטב ולהפיה בקרבו רוח חדש רוח דעת ותושיה, כי אמנם השפה הקדושה היתה מני אז אמצעית להפיץ על ידה השכלה במחנה העברים באופן הנזכר, ובזה נבדלה משאר השפות המתות אשר כל כבודן בספריהם העתיקים אשר חברו ראשונים ועליהם אין להוסיף, ומה היו הדברים הנעתקים ללשון עבר בכל דור ודור? אם דברי חכמה כתובים בלשון צח וקל להבין, או גם דברי מליצה ושיר להעיר ולעורר טוב טעם, אך אלה האחרונים היו תמיד נערכים ומתוקנים באופן שיתאימו עם הלך-נפש הקוראים והגיוניהם למען יכנסו בנקל בלבם ויבינום כראוי. אך מה תתן ומה תוסיף העתקה שלמה הגלתי נערבה על דעת-קהל הקוראים העברים ומה תסכן להם? לא לבד שרחוקה היא מהבנתם כי אם ימאסוה ויזרוה הלאה ככלי אין חפץ בו ולמי איפוא כל עמל המלאכה? האם למען המשכילים והנאורים שבהם? הלא הם קראו הספרים הנעתקים

בלשונות הגויים וישאבו מבאר חפרוה המחברים בעצמם או שתו לרויה מן הכלי אשר הריקו אליו המעתיקים בני ארצם. מן מוצא הדברים תדע ובחנת כי לא יתכן דרך העתקתך אשר בחרת לך, ואין לה יסוד מוסד עפ"י הבחינות המלאכותיות, זולתי אם יש לך בה כונה אחרת ותכלית מיוחדת. —

ואני אומר לך עוד הפעם כי השיר מפאת עצמו הוא שיר נעלה בבחינת מלאכתו, וכשהוא נכתב בלשון חול יתענג עליו גם הקורא העברי בשומו עינו רק על תפארת המלאכה, ויפשיטנה בדעתו מן הנושא שבחרה לה אשר איננו ענין לאמונתו, אבל בראותו כי מצא איש את לבו להעתיקו לשפת עבר אז יאמר כי זר מעשהו נכריה עבודתו — והנה כל זה אמרתי בבחינת הנושא אשר בחרת לך לצורך העתקתך, אבל מלאכת ההעתקה בעצמה היא מעשה — ידי אמן, וכבר אמרתי לך באגרתי הקודמת, כי כחך גדול מאד בשפת קודש, ולא רבים ממושכי בשבט סופר יצלחו כמוך להטיף אמרות טהורות בטוב טעם וברוח השפה העבריה אשר מרוכם נעו מענלותיה, ולמען הראותך כי קראתי דבריך בשום לב אערכה לעיניך גם כמה שגיאות אשר מצאתי בספרך, ואלה הן: (צד ג') חזיונות מבהילות צ"ל מבהילים, כי אע"פ שמלת הזיון יש לה ברבים סימן ותבנית נקבה מכל מקום היא ממין זכר כמו וככל החזיון הזה (ש"ב ז' י"ז). (צד כ"ה) רן וזמר, המלה האחרונה הזאת הוראתה בלשון הרבנים וספרי התלמוד שירה וזמרה וכבר השתמשו בה גם רבים מסופרים החדשים במובן זה, אמנם בלשון המקרא היא רק שם חיה ידועה, ותאו וזמר (דברים י"ד ה'). ולהוראת שיר תבוא תמיד מלת זמרה. (צד מ"ה). עָמְדוּ עָמַד צ"ל עמו, כי שרש עָמַד לא יבא בכל המקרא זולתי בכנוי המדבר בעדו, ואין לומר עמדו עמדך עמדם (עין רד"ק בשרשים). (צד מ"ז) תוגיון נפשו, גם בשמוש המלה הזאת להוראת שם כבר שגו רבים וכן שלמים, ובאחד מגליוני המגיד בשנים הראשונות הראיתי כי גם המליץ המפואר ר' יצחק ערטער ז"ל טעה בה, אבל באמת לא מצאנו המלה הזאת רק בנקודת הויו הראשון, הנרמז בנקודה ואינו נכתב בפועל, בחולם, והויו השני במלאפום, עד אנה תוגיון נפשי, (איוב י"ט ב') והיא פעל משרש יגה בנין הפעיל לרבים זכרים נוכחים, והשם הוא תוגה ובנסמך תוגת, והטעות הזאת מקורה בזמירות ליום השבת בזמר (כשאני כותב בלשון הרבנים אני משתמש ג"כ במלה הזאת להוראה החדשה המוסכמת) המתחיל "ברוך אל עליון" כי שם כתב המחבר (אז אולי היא טעות המדפיסים) עד אנה תוגיון נפש נאנחה. (צד מ"ח) משארי אחיהם צ"ל משאר כי לא נמצאה מלת שאר ביוד לסימן הרבים. (צד נ"ט) דרך הרחק מאד צ"ל רחוק או רחוקה כי מלת הרחק איננה תואר השם רק תואר הפעל כמו הרחק לא תרחיקו (שמות ה' כ"ד) או ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה (שם ל"ג ז') שמלת הרחק מוסבת על הפעל ונטה האמור לפני זה. (צד צ"ג) ולא כגמול זה השתבר לקחת מידו, העברי לא ישתמש בפעל השתבר רק במובן חומרי רצוני לומר על קבלת והשגת שכר או רֶוַח ממש לא ע"ד השאלה לַמֻּשָׂג המושג שראוי הנושא לאיזה תגמול יהיה שכר או עונש כמו מלת (פערדיענען) בל"א, והיה צ"ל במקום הזה: ולא כגמול זה היה ראוי לקחת

מירי אז באיזה אופן אחר. (צד צ"ה) לכן ימאן לתת כאשר גם אנכי ממאן לבקש שלום, השמוש בזה הוא ע"ד שפת עם לועז ומשפטו בעברית: ימאן לתת שלום כאשר גם אנכי ממאן לבקשהו. (צד צ"ח) ואחרי הסגירם הצאן במכלה. גם המבטא הסגיר הצאן אינגו על טהרת לשון הקודש, ולפי הרוח המיוחדת לה. (צד ק"ח) ואשכלות שדיה כמעט נגעו בשלו. אין זה מדרך לשון עבר להכליע את השם ולרמוז עליו במלת הגוף המצטרפת הבאה אחריו, והוא דרך חול, ובעברית מצאנו: שמוני נוטרה את הכרמים כ ר מ י ש ל י לא נטרתי (שה"ש א" י) לא אמר שלי סתם שיסוב על כרמים שלמעלה רק כפל השם כרם. ויש לי עוד דברים פרטים אך כבר הארכתי היום, ולמועד אחר אשיב אדכר עמך ברצות ד'. בדבר שם הספר אמנם יותר נכון עפ"י ההגיון השם האדם בהגרשו אבל גם הוא איננו מספיק ועדיין לא נתקררה דעתי בו כי העיקר חסר מן הספר אך עד כה לא מצאתי שם נאות שיהי' שקול כנגד השם הלועז אשר פי המחבר יקבנו, והדבר צריך עיון. ועתה אחרי אשר עשיתי מה שגזרת עלי אף אתה עשה מה שהבטחתני ושלח לי במהרה הגיוני לבך על ספר בן אבויה ועל משפט אמת בהרחבת דברים וכו'. ? אולי ידעת מה היה לעזבון הליטררי של ידידי לעטערים ז"ל ספריו ומכתביו וכו' מי לקחם ומה עשה בהם? מאד נכספה נפשי לדעת כל זה. מי הוא זה האיש ר' אליעזר דוד הכהן בעירך? לפני כמה שבועות הגיעני מכתב ממנו כי קנה הרבה מכתבים, מעזבון המנוח הנ"ל ובתוכם גם מכתבי, ומכתבים רבים מן ר' דוד פרידלאנדער, פרופיסור דעליטש, האממערפורגשטאלל, וכאלה, גם מכתבי שרים גדולים ונכבדים כמו מכתב הנסיך מבאיערן ועוד ועוד, ושאל אותי אם אין מרצוני לקנותם כי חפץ למכרם, ואני השיבותיו כי קנה לא אקנם. אך בקשתי ממנו להשיבני על כמה שאלות בענין זה, ולא יסף עוד להשיבני מאומה. לתשובתך הוחלתי כי תעננני במהרה דבר דבור על אופניו והנני מכבדך ומוקירך אה"ל.

יאראסלויא, ג' מרחשון התרל"ה.

אדון נכבד! זה יותר משתי שנים מעת קבלתי מכתבך האחרון ומני אז חדלתי לכתוב אליך כל מאומה, כי ראיתי שאין כונתך רצויה לישא וליתן אתי בעניני לשון וספר בחקירה חפשית כפי שמחייב טבע הענינים האלה והנך מסבב פני הדבר להתוכח עמי באמונות ודעות בהתנגדות לָמַה שאמרת לפני זה בעת אשר ההילות לכתוב אלי כי רק לשמוע דעתי ומשפטי הפצת לא זוכת. והנה באמת דבר זר ומוזר ומעורר שחוק הוא להתוכח בעניני אמונה בדור דעה זה שאנו חיים בו, דור אשר חכמות בחוץ תרונה והתבונה מרומים תשבון, דור אשר יד הבקורת תגבר חילים, ורוח דעת ותושיה יפלס נתיב לכל משכיל דורש אמת, ואין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח, כי מטות כנפיה מלא רוחב הארץ, ותמה אני עליך מדוע לא הכרתָ מתוך מכתבי איזו היא הדרך שיבור לו איש במוני, וכי הויכוחים שהשתמשו בהם לפני כמה מאות שנים טרם אתא בוקר — בקרן של המבקרים ההפשים — הם בעיני כשיחות בטלות וספורי נשים המוזרות בלבנה שאינם שוים בנזק הזמן ולא יסבין עלימו משכיל. והיה כי תשאלני מה

ראיתי על ככה לבא אליך עתה במגלת ספר, אף אני אשיב אמרי לך כי ראיתי מתוך מכתבי העת שכלם אומרים כבוד לספרך החדש „איתיאל הכושי“ שהעתקת משפת אנגליה, וגם אני ידעתי מני אז כי כחך גדול בשפת עבר, על כן מלאני לבי לבקש ממך בי תשלח לי בטובך את הספר הלזה, אשר נכספה וגם כלתה נפשי לראותו, ואם תחפוץ לשמוע ממני חות דעתי בבחינת מבקר נאמן חפשי מכל דעה קדומה וכונה טפלית אז נכון הנני למלאות שאלתך ובכלל אם לא בבחינת לוחם מלחמת הדת כי אם בבחינת מבקש אמת ודורש תושיה תבא אלי, אז בכר עת אענך כיד ה' הטובה עלי. כי הנני מכבד ומוקיר כל דורשי דעת גם מכבדך ומוקירך,

אלכסנדר הלוי לאנגבאנק.

מכתבי חכמי הנוצרים

בשפת עבר.

חכמה בגוים תאמין
(מדרש משלי)

פתח לי שער ויבא הלקט הזה מ י ל ק ו ט י ל ב י ת ך, אשר אצרת בו חסן תורה ותושיה חכמה ודעת. הענין דזה מכתבי הכמי או"ה בשפת עבר היה ראוי מכבר שאחד מסופרים העברים ישום עין עליו, ועד היום קויתי שיתעורר חכם בעמנו לדבר בענין דזה. ודנה לפני ימים בקראי באסיף השלישי, שה"ש כתב מאמר מנוצרים האשכנזים הלומדים ספרות התלמידית במאה הי"ג ובדאמנוי דוך דפייאטינסטים לסופר זה, ולא מעסקו הוא רק ממ ל א כ ת ו. אמרתי להביא נזה אזה זכרונות וכתבים באותיות מחכימות לדפין אור על הענינים האלה, ובא באותיות פורחות שאינן מעלין שום תועלת ודיעה לכל קורא בם. והנני מקריב לפני קוראיך שלשה מכתבים. א) מכתב החסיד שבאו"ה יוחנן רייכלין שכתב לרופא האפיפיור ה' בוניט ל' טאש הנודע. ואמנם כבר נדפס בחלק השמיני מקורות היהודים להרב גרעטש, אבל הכת"י שקבלתי שונה הוא בנסחאותיו כמו שציינתי. ב) מכתב פולום עמיליוש ללינהארד בעק. ג) מכתב הסכמה להפיפוסור הענריקום גלונין בשבת החכמוני בסאַרבורין. ובלקט השני אבא לדבר בפרט, מדרכי חיים ותהלוכותיהם עפ"י כת"י שונים אשר עמדי ובאוצרותי חתומים, ועל יתר חבריהם.—

א.

לאדוני שיושב בשבת תחכמונים המאור הגדול עמוד גולת אריאל בהיר הוא בישחקים רופא מומחה א"מ מזל טוב בלע"ז **בוניט** כמדינת רומי הגון רופא פיסיור. אחרי דרך מבוא הבאים בשערי הקדה נכנסים בשלוה ויוצאים בשלוה א) גם אני הצעיר החותם בשולי הירועה המשתחוה אפים ארצה כי אין ממנה ב) למטה. אדוני אחרי שלומות רבות ורשות מוכרע מפני קיצר לשוני ומעוט שכלי באתי להודיעך למכ"ת. ג) איך תוך שני שנים הקיסר אדוננו יר"ה יהד לעיר קלוניאה מקום שיש לשם ישיבה גדולה באמונתנו וחכמים גדולים בחכמת אלהות ד) ובאו כלם אגודה אחת נבהלים ונחפזים נאנחים ובוכים קוראים בקול גדול הושיעה המלך וקיסר הגה במלכותך ישנו עם אחר מפזר ומפורד ודתיהם שונות מכל עם וזה ע"י ספרי התלמוד

א) נכנסים. ב) ממנו. ג) למ"כ. ד) המלוסות.

שבידם שבאותם הספרים כתוב באופן זה כמה חירופים וגידופים וקללות ותפילות נגד אמנתנו ואדוני האמנה פ פיור .ה) הגמונים חכמים נלחים וכומרים ולא על זה בלבד כי אם על הקיסר ומלך ושרים ופחות וכל אומה ועם שלנו וזה בכל יום ויום הם מתפללים ומקללים .ו) וכו' כמו שאמרתי וכ"ז עבור ספרי התלמוד ועוד רעה גדולה יותר שיש לנו לשום על נפשינו שאם לא היו ספרים אלו היה האמונה כולה אחת .ז) וכולם יהיו מאמינים בישו משיח שלנו רק אותם הספרים לבד מדיחים אותם מדרך ישרה לכן למלך אין שוה להניחם ולכן אנו מיעצים לפי טוב אמונתנו וכתי תפילתינו וגם מזהירים שכל ספרי היהודים אם על הקיסר טוב יכתב ללקחם ולהביאם לאוצרי הקיסר ומלך ביד שר אחר ממונה על זאת ואח"כ כולם יתנו לשרפת אש לבד עשרים וארבעה שהם עיקרי .ח) תורתינו אבל כל ספרי .ט) תלמוד ישרפו בנו נוא קדחא כדי שלא יהי .י) לדם סבה לקלל מלכינו ולך קיסר אדונינו וכל בני עמינו גם לחרף ולגדף אלהינו ובתי תפילתינו. ועוד עבור סבה אחרת גדולה מכל אלו כדי שיוכלו כולם לקרא בשם אחד אחר שריפת כל אלו הספרים שהם מסך מבדיל בינידם ובין אמונתינו ולכן אינם מכירים בוראנו וכל זה עשה וסיבב אחד מבני עמכם שחזר לדתיכם כמו שנאמר ממך יוצא חושב על ה' רעה יועץ בליעל גם כמו שנאמר מהרסיך ממך יצאו וזה המשומד כמו שאתם קוראים בלשונכם היה לו כמה אינרות משרים ורגמונים ובלבד בכומרת אחת אחות אדונינו הקיסר יר"ה ולא לבד אנרתה רק בעצמה הלכה לפני הקיסר אחיה יר"ה ונפלה ארצה ובכתה לפניו ואמרה: אדוני אחי עמוד עולם ומושל בגוים עליך כל חטאים ופשעים שנעשים ע"י אלו הספרים מפני שבידך יש למחות ואינך מוחה מה עדות יותר אתה צריך כי אם מארם זה שהוא היה מאמונתם ויודע כל ספרי התלמוד, לכן אדוני אני מבקש ממעלתך כדי שיהי' לד שם בגוים ומלכים וקסרים שהיו לפניך כשתעשה זאת יא) ובזה יודע אתה נאמן ואדוק באמנתינו רק אם תעשה זאת כי יהי' טוב בעיני אלהים ואדם לכן יכתב שבכל מקום ומקום שאותם ספרי תלמוד ימצאו ללקחם ולשרפם מפני סבות שאמרתי. ועתה אדוני עבור כ"כ אזהרות ובקשות ותחנות צוה ללקוח אותם הספרים ולהביאם אל גנזי המלך ונלקחו, אחר זה אמר הקיסר שרוצה ליקח עצה מה לעשות מספרים אלו וכן עשה ואחר עצתו כתב לי אגרת חתומה והשביעני על מאמר גזרת הקיסר והמלכות שאני אהיה מכהן וחוקר ודורש בספרים אלו אם כאילו יב) נמצאים בהם אם לאו ואני לפי מיעוט שבלי וקוצר השנתי לפי מה שחנני ה' ע"י טורח גדול שלמדתי ועיינתי בספרים אלו עבור חשק ואהבה שהי' לי כל ימי ללמוד ולקרות בספרי לשון הקדוש הרגלתי והשגתי וכתבתי והשיבותי למאמר הקיסר שאני לא ידעתי ולא שמעתי מספרי התלמוד מאלו הדברים וכ' רק שספרי תלמוד יהיו נחלקים לדינים יג) וחוקים ואגדות וכל מי שיאמין יאמין וכו' ואם ימצאו כדברים יד) אלו שאותו המשומד מדבר אותו הספר או ספרים ישרף או ישרפו כי יש כמה ספרי קבלה וספרים אחרים נכבדים שיהיה הספר גדול לשרפם וכל מה שאותו טו) משומד אמר אמר רק להכעיס ולהרשיע ואחר שאדונינו הקיסר יר"ה קיבל סברתי וכונתי ציוה אותם הספרים הנלקחים להשיבם לידי אדוניהם. והנה אדוני כשאותו המשומד וחכמי טז) שבת קולוניאה ראו שעל ידי עצתי נתבטלה יז) עצתם צעקו בקול גדול לאמר: שאני מין ואפיקורס באמנתינו וכופר בעיקרינו ולא די להם שצעקו ברבים אלא שאותו המשומד ועם הארץ הדיוט נמור כתב עלי ספר אחד שנגד כבודי ואמונתי בכמה טעיות וכזבים ואותם חכמי הישיבה כתבו עלי ג"כ ספר אחד ושלחו לרבים בכל מקום כדי לפרסם הדבר נגד כבודי ואמונתי ופרסמו זה הדבר לפני חוקר י"ח) האמונה והלשינו עלי ואני פעם אחרת כתבתי עבור כבודי ספר אחר

ה) וסגמוניס. ו) חסר. ז) כלולם. ח) עיקר. ט) התלמוד. י) יהא. יא) נמה יב) כמלאת. יג) ולחוקים יד) תלוי. טו) משומד יביכם. יז) יתנטלו. יח) חוקי.

בלשון אשכנז וחלקתי תשובתי בכמה פנים ונתתי טעם לדברי ורצו לשרוף אותו ספר שחברתי וכשראו שלא יכלו להבאיש רוחי בעיני חוקרי האמנה לשרוף ספרי וגם לקרא ברבים ממני כמו שכתבתי ושאני נתתי עצמי ועצתי תחת משפט הפיפיור כדבר זה לא יט) היה להם יכלת לעשות איזה דבר נגדי. כתבו עלי ספר גדול ושלחו אותו ברבים כדי לקללני בעיני אלהים ואדם. ולכן אדוני מפני שאני ירא שהם ידרשו אותי למשפט חוץ ממקומי ומדינתי ויהי' פיזור גדול כ) בדבר מחלה אני פניך דנעימים מאחר ששמעתי מ"כ חמיד בחדרי הפיפיור אף כי גופו הקדוש נתן ביד חכמתך מבקש אני ממ"כ שחשתדל לי מאת הקדושת הפיפיור אדוננו שלא יהי' להם יכוחם או רשותם להכריחני לבוא לפני דין אחר חוץ משופטי מדינתי כמו שנמצאו כא) בחוקים ונימוסים שלנו ואם אחר כן ירצו לבוא לפני קדושת אדוננו הפיפיור לכן כך) אני מזומן להושיב להם ולישר דבר על אופנו. אבל לבוא לקולוניאה למשפטם או בקרוב אליהם כג) זה אינו ישר בעיני ונם אינו דין שכראשונה חוץ למדינתי אצא למשפט ולדין ובזה אדע כי מצאתי חן בעיני מ"כ ושלא לחנם עמלתי והשתדלתי בדבר זה והייתי סבה שלא נשרפו כל ספרי תלמוד באשכנז כי בידאי אני יודע ומאמין שכל מה שאמרו והוציאו דבה על ספרים אלו הכל עשה ועשו כדי להראות ברבים וכו' לכן אני מבקש ומתחנן כמו שאמרתי שלא תחזור בקשתי חנם אחר שביד יש יכולת לעשות זה ויותר ובמה שאוכל במדינתי לשרת מ"כ או אחרים עבור מ"כ אעשה בלב שלם וברצון טוב ובנפש הפצה כי מ"כ יש לציותי כד) ועדי למלאות זה יודע האל המיוחד שתמיד יקיים מ"כ עם חוסי צלך בקו היושר ובמזג בריא כה) כרצונך וציון אהובך החותם בשולי הידיעה. תמיד מבקש אהבתך ומזומן למאמר כבודך הקטון בגוים.

יוחנגים רויכלין מפורצעם דוקטור.

ב.

מכת"י מינכען: בם' חמשה חומשי תורה עם חמש מגלות שה"ש רות קהלת מ"א והפטורות בלשון אשכנז ואח"ז מציגו ההקדמה בצורת מכתב וז"ל: שלום רב יניע לאדוני לינרארט בעק, ושם שיר שבו נעוץ שמו וזהו:

למי אשר המלך חפץ בקיו. הוד והדר לבושו, כל אדם יספר שבחו. לב חכם יבקש דעתו. קרא שמו לינראַרט בעק שפע ימים יונק בשפתו לא נמצא דבר ריק. נאם פאויליוש עמיליאוש המחוקק.—הנה אדוני מאחר שהוא המנהג לחלק כבוד מדברי תורה נגד שרים ומכ"ם ובשביל שבשר זה שהיא תירת ה' לא יצא מן הכלל נתן הכבוד למי שהוא ראוי להנתן כי מאחר שהקב"ה חלק מכבודו ונתן ליראיו מי יוכל להעלים מעשה נפלאותיו ומזה עוד היום המנהג אצל העבריים לחלק כבוד בנגד אנשי חכמים ואפילו לנכרי שאינו אמונתיהם וכהאי גוונא אם הם רואים אדם חכם שהוא ממולדתם אומרים ברוך הוא שחלק מכבודו ליראיו ואם נכרי הוא שאינו ממשפחותם כנון נוצר או ישמעאלי אומרים ברוך הוא שחלק מכבודו לבשר ודם. והנה אדוני אל מי אדמה לך ואל מי אשוה לך כי מעטים נמצאים שנתן להם הקב"ה החכר הגדול הזה אשר נתן לאדוני, ואם כבר היו אבד שמם ונשכח זכרם עד אשר לא יזכרו ולא יפקדו אך מעטים נמצאים אשר עודם חיים וקצתם מתים אשר הניחו אחריהם ריח שמן טוב ואליהם אערוך את אדוני ואם ישאל שואל מי הם ואיזה הם שהקב"ה ברך אותם בכל. הלא פיקום מיראנדולא ודומו שכבר מת נרדו יתן ריחו כי בכל הישיבות שהייתי בפריז ובלווייגא ובשאר ישיבות פריין שמעתי שבחו הטוב ומאלה אשר עודם הוא אחד מהם יוחנן אלבריכט מיווידמנשטין

יט) ונא. כ) מקר. כא) שמעתא. כב) לבל. כג) עליהם. כד) לנוות. כה) מקר.

הפרש אשר הוא יועץ חכם ונבון ומליץ אשר לודוכם מבאוירא כי לא מאמין שקם כמוהו מאחנו דטבול עד יוחנן אלבריכט מווידמנשטין אשר הוא רגיל בכל הלשונות כמודו כי הייתי סופר מהיר אצלו בוומא ודעתקתי לו ספרים ישנים אשר המה באו מירושלים וממצרים גם ראיתי ספרים אצלו אשר באו מבבל בלשון תרגים וגם ראיתי אצלו ספרים בלשון ערבי אשר מעולם לא ראיתיו ולא שמעתיו ובבלם בקי. ולכן ראוי לאדוני להיות נמנה עמהם כי גם שמך הטוב עולה כמעין המתגבר אשר לא יכזב מימיו וכשמן הטוב: וכהשמן שמנער מכלי אל כלי ריחו נכר בכל פנות הבית כך השם יוצא בכל העולם דרך בנינים נאים כמו שמצינו באנשי בבליים כשהיו רוצים לעשות להם שם אמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם כלומר שכל העולם יאמר מזה הבנין ולפי שבוונתיהם כנגד השם היה לפיכך לא יצר מהם אשר יזמו לעשות לפי שכחר נאמר אין חכמה ואין תבונה כנגד השם. כי גדולה חכמה צייך הבנין וזה שאמר שלמה המלך חכמת נשים בנתה ביתה ולפי שאמו היתה מיסיית אותו וגדלוהו למעשים טובים תלה החכמה באשה שגדלה את בנה למעשים טובים והמשכיל יבין. גם מעלת ככוד אדוני בשכיל שחכמת ושכבת וגדדת את שנתיך מלישון. לכן גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון.

ועתה אדוני אכתוב בקיצור הסבה מה שדחקני לדפוס ספר זה. אכן בשבט רבים מהנוצרים כגון אנשי צרפת ואנשי אשכנז נמוכה שלא ראו שום יהודי סוברים שהיהודים הנקראים עבריים כלם מדברים בלשון עברי לפי שהם מכנים את הלשון על עבר שאומרים שהיה אביהם ומעמו ירשו את הלשון וזה לא יחכן כי פיהם מעיד עליהם כי לא נמצא אחד מני אלף שיוכל לדבר לשון העברי כדינו ובפרט הנשים והעלמות והילדים ורבים מעמי הארצים עד אין מספר שלא יוכלו לדבר מאומה בלשון עברי כי כשגלו לבבל שכחו לשון העברי ודברו בלשון כשדים כמו שמצינו בדניאל שהפקיד עליהם הלך ללמדם לשון כשדים, ואפילו התורה נשתה אבדה ולא שמרו אותה לגמרה כי שכחו מה שנצטוו בה אז לקחו להם נשים נכריות עמוניות ומואביות אשר צוה בתורה שלא יבואו בקהל ה' ולמדו ממעשיהם ולשונם כמו שמצינו בנחמיה שבניהם חצי היו מדברים אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית ושכחו הלשון עד היום הזה ולא מדברים כלם כי בכל הארצות אשר נתפזרו שמה הלשון ההיא מדברים כמו האלה אשר גגלו לארץ אשכנז מדברים בלשון אשכנז ואשר גגלו לאיטליא מדברים בלשון איטליא וכן כולם לארץ אשר גגלו שמה הלשון ההיא מדברים אם כן למה נקיאו להם עבריים והלא . . . מצאתי בנוצרים שיכולים לדבר בלשון עברי כדינה אמת שמצאתי בעבריים ולפי שתורת משה עיקר אמונתידם ורובם אינם מבינים לשונם לקחתי ספר זה לפני אשר הוא דבר חדש אצלם שעדיין לא ראיתי בדפוס ובאופן זה השחדלתי להוציא אותו לאור למען ירוץ הקורא בו. גם לתועלת דרבים הטועים שחושבים שהיהודים הכל יודעים בלשון עברי או מה שקוראים הכל בלשון עברי הוא, וכי מאחר שספר זה דבר חדש הוא באתי בעבור לאדוני שידון בדבר דחדש ומכל מקום אם תמצא בו טעיות או שגיאות אל תחייבני לכף חובה כי שגיאות מי יבין, ועתה אם גא מצאתי חן בעיני אדוני נפשי בשאלתי שיהא ספר זה מקובל לפניך ואל ימעט לפניך את גדול טרחי ואת יגיעתי כפי שכתבתי לאדוני מרוב אהבתך שאהבת את לשון העברי כי פעם אחת היא תורת ה' וידעת כי שלום רב לאוהבי תורתו כי לא הוספתי ולא גרעתי ולא שניתי ממנה דבר מאומה אך את ההעתקה אשר היתה לפני אשר מכמה שנים הועתק מלשון הקדש וללשון אשכנז דפסתי אותו מדבור לדבור ולכן אל תכלימני ואל יהי רע בעיני אדוני כי בוודאי כוונתי לטובה היתה ובכן תמיד אשוע ואקרא לאלהים שתישב את הבית אשר בכודך בונה ותזכה לבניות בבנינים אחרים וספרית ורבית בחכמה ובסגולה וכה יגדל שמך וירום כמאך עד לשמים ושאשלים

מאדון העולם באויגשפורג הבירה בחורש סיון שנת מביאת משיח גואלינו אלף וחמש מאות ארבעים וארבע (1544).

ממני פאוויליש עמיליאוש עבדך ומשרתך.

ג.

בפראַנקפורט שנת 1727 יצא ספר יד כל בו מה"ר דוד לידא ועליו נמצא מכתב הסכמה בראשו מהחכם הנוצרי הפרופיססור הענריקום גלונץ וז"ל: אני מודה ומודיע בכתב ידי הזה שאני ראיתי את ספר הנקרא יד כל בו וגם כן חפשתי וחקרתי ולא מצאתי בו שמו דבר כנגד אמונתי, או לגנוי דתנו אלא שספר הזה כולל י"ד ספרים של יהודים שכבר נדפסו ונדרשו וחקרו מן חכמינו הקדמים ועוד הלא ספר הזה דרך אשר פתוח למי שרוצה להכנס אל בית הכנסת של היהודים שרוצה ללמוד וללמד את מנהגים של בני ישראל. אמנם הספר הזה שוה ד' זהובים על דבוק גייר, ששה זהובים על שרייב נייר לפי שויה המטבע היוצא מסדינות הסמיכת לנהר ריין וגם כן אני מעיד ואודיע על מסכת עבודה זרה שאינו כנגד אמונתנו שכל דברים אחרים הנזכרים בו נאמרו על עובדי כוכבים ומזלות שהי' בדורותיו של יוליוס הקיסר ושאר הקיסרים אשר החזיקו בגיותם ודבר הזה ברור כמו השמש לכל בעלי עינים אשר מבינים את לשון יונית ואת לשון רומית ואת לשון הקודש ומפני זה נראה לי שאין להקפיד על רכילות הטפשים המלשינים כשמסכימים החכמים הפקחים.

זאת כתבתי במהרה ביום י"ז של חודש יאנואריום 1728 או לפרט הקטן של יהודים בשנת פ"ח ביום ו' של חדש שבט.

S, S. הענריקום גלונץ

מורה חכמת היונים או פילוסופיא בישיבת מאדבורין.

עד ה ש ל ש ה הבאתי פה, ובכרך ה ש נ י יתבררו ויצרפו הדברים. ש"ל נין אהרן.

לגזרות ת"ח ות"ט.

אמר חיו"ג: בשקדי לאסוף כשבלים בשדה את כל הזכרונות והציונים ואת כל הקינות והסליחות והבקשות שחברו מאנשי-הזמן ע"ד הגזרות הרעות — דהמנא ליצלן — שעברו עד ראש עמנו בארצנו בימי ח מ י ל, „אשר לא חמל על כל נאות יעקב" *) בשנות ת"ח ות"ט (16 48-49), הוגד הוגד לי דבר כי בעיר שאריגראד, בביהכנ"ס הישן שם, נשארה לפליטה חמדה גנוזה, הוא סדור-התפלות מכל השנה, כתוב הדר ככתב אשורית על קלף; ובין יתר התפלות-והבקשות, מעשי ידי משוררינו ופיטנינו הקדמונים, ישנה בו גם תפלת א ל מ ל א ר ח מ י ם לכ' ס י ו ן, אשר עין החוקרים עוד לא שזפתה אבל

*) עיין המאמר: „Memorbücher" הנדפס בעלפסך מחדש: „לייטעריפע פיר דיא נעשיכטע דער יודען אין דייטשלאנד (Nr. 2. 5. 197.); ומי יתן כי הל"ל לעוועזענטיין יופיע אור על הפנקס היסן נוסן המדובר במאמרו זה, וביחוד על כל הנוגע לגזרות ת"ח. עיי"ש.

מיקרותה וערכה לקורות הגזרות הנ"ל, ראויה להגלות בקהל רב; ואפן כה ובה, והנה עלתה בידי להשיג את התפלה הזאת ע"י ר' נחום לעכינזאהן, שו"ב בעיר הנזכרת, אשר הואיל להמציא לי העתקה נאמנה, וז"ל:

„אל מלא רחמים דיין אלמנות אבי יתומים, עד אן תחשה ותתאפק לדם תמימים שנהרנו כמה אלפים ורבבות מישראל הקדושים, שתתן מנוחה נכונה למעלה מכנפי השכינה לנשמותיהם של הרוגי ערי נעמרוב הגדולה, שאריגראד, פאהרבושט, טולטשין, פולנאה, באר, מעזבוז, נהראך, קראשניק, וולאדוי, ושאר קהלות קדושות יותר משלושמאות במספר ובמנינא במחוזי רוסיא ואוקריינא, פאראליא, וואלין וליטא, חכמיא, ספריא, ראשי עממיא, דרשיא, ופילפולא בספריא, בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי תריסין, בעיון ובשנינה, בטעם ובסברא, שנהרגו על קדשו שם המיוחד הנכבד והנורא הנקובים בשמותם, מורי מורינו הרב הגאון הגדול ר' יחיאל במוהר"ר אליעזר, מוהר"ר חיים במו"ה יצחק, מו"ה שלמה במוה"ר שמואל הלוי, מוהר"ר יצחק במו"ה יקותיאל, מו"ה משה במו"ה יהונתן, מו"ה ישראל במו"ה אביעזר, מו"ה יצחק, מו"ה שמשון, ואוי ואבוי שנהרג הרב המגיד גאון תפארת חמד ישראל מורי מורנו רבי שמשון במו"ה פסח מגיד מאוסטרפאלי ושאר אנשים ונשים וטף-אשר לא ידענו לכנם, אבל המה כהנה וכהנה אנשים ונשים וילדים וילדות אלפי-אלפים רבוא, מי ימנה מי יספור, לא בלשון גוזמא כי אם באמת ובתמים שנשפך דמם כמים בזה השנה שנת ת"ח על יחוד שמך הגדול והנורא, ולא נסעו אחר בונדים וקראו שמע ישראל ביהודא גמורה צרחו וזעקו בסחד ובמורא; הוה על הוה, שבר על שבר בת עמי, האמונים עלי תולע, חבקו אשפתות בעיר ובשדה וביערה, המתים שטוחים על פני השדה והחיים הושלכו לקבר בלי שבה, יחשבו לפניך דמם שנשפך ואיברים ופדרים שנתעכלו כעולה וכחטאת וכזבח מנוחתם יהיו כבוד במעלה כרבי עקיבא והבריו בעלי הטבח, עד עומדים לקץ הימין יום טוב ארוך בשובה ונחת ושבח. ובזכות כל הצדיקים וצדקניות הנפוצות כבמזרה, ולכן בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמתם, ה' נקמתם הוא נחלתם, וינותו בשלום על משכבותם ובלשון צח ובשפה ברורה יענו ויאמרו כל אומיא הקדושה (כן!) אמן ואמן" — עכ"ל.

והנה כאשר עיינתי בעין פקוחה בתפלה הנשגבה הזאת, חקרתיה אף דרשתיה, ראה זה מצאתי כי היא עולה בר בבר ובקנה אחד עם תפלת „אל מלא רחמים" להגאון הנודע בעל תוספות יו"ט ז"ל, דמות אחת להנה, וכתאומי צביה תתלכדנה ולא תתפרדנה, אך ורק כי התפלה השניה בחרה לה דרך קצרה כהישמטת הדברים ושנוי שמות הקדושים, כאשר תחזינה עיני הקורא הנבון:

„זה אל מלא רחמים חברו ג"כ הגאון בעל תוספות יום טוב נר"ו."

„אל מלא רחמים, שוכן מרומים, המציא מנוחה נכונה, תחת כנפי השכינה, לנשמותיהם של הרוגי נעמרוב הגדולה והעדינה, ושאר קהלות קדושות כשלוש

מאות במספר ובמנינא, במחוזא א) רוסיא ואוקריינא, ליטה פאדאליא וואלינא, חכמיא ספריא רישי עמיא, דרשיא ובעלי בינה — בעלי תריסין במלחמת של תורה בעיון ושנינה, בראשם הגאונים מהר"ר יחיאל מיכל בן הר"ר אלעזר, מה"ר חיים בן הר"ר אברהם, מהר"ר שלמה בן מהר"ר שמואל הלוי, מהר"ר יצחק, מהר"ר אליעזר בן מהר"ר יקותיאל, מהר"ר עזריאל בן מהר"ר יעקב יצחק, מהר"ר משה בן כמ"ר יונתן. מהר"ר ישראל, מהר"ר לאזר (כן ו). מהר"ר יעקב, מהר"ר שמשון, ואחריהם לא ידעתי אכנה, אבל המה כהנה וכהנה, ושאר אנשים ונשים, ילדים וילדות אלפי-אלפים רבוא רבבות, מי יספר מי ימנה, לא בלשון גוזמא כי אם באמת ובאמונה; שנשפך דמם כמים ז"א"ת השנה, ושניה לה א"ח"ת היא סימנה, לאלף הששי לבריאת העולם למנינא, על יחוד שמך, לא נסוגו אחור ממך, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. צרתו וזעקו בנהורות ויאורות ואגמות קפצו ובמימיהם נחנקו, הוה על הוה שבר על שבר, המתים שטוחים על פני השדה והחיים הושלכו בקבר, יחשבו לפניך כעולה כחטאת וכאשם וכזבח, מנוחתם כבוד יהו (כן ו) ב) במעלות ג) ר' עקיבא וחבריו בעלי השבח, עד עומדם ד) לקץ יום שכלו טוב ארוך ונחת, ובזכות הקדושים האלו תקבץ המפוזרים כבמזרה ורחה, ובכן ה) בלשון ו) צח ובשפה ברורה יענו ויאמרו כוליה צבורא אמן." עכ"ל.

לסוף מצאתי הובה להעיר על שני ענינים נמרצים הנוגעים לענינו הסרבר בו, הלא הם:

א) אין יסוד מוסד לדברי הרב החסיד ר' משה בר' גרשון מזאלשין בספרו "סדור תקון שבת" (ווארשא תקפ"ו) ובהקדמתו "לתקוני שבת" הנספחים לסדור התפלה של הגאון ר' יעקב מליסא, אשר לפיהם: איננו בנמצא כלל סדר סליחות להגאון ר' יו"ט-ליפמאן-הלוי העלירי, ז) כי ז"ל: "דוגמא לזה מצאתי כתוב (?) על רבינו הגדול בעל תוי"ט נ"ע שבשנת ת"ח בקשו ממנו לחבר סליחות מעין המאורע אשר היה בעוה"ר בעת ההיא — כי היה פיטן נדול — ולא רצה, כי אמר די-לנו באמירת-סליחות ופיוטים מקדמונינו ז"ל וכו'; אבל מלבד רושמי-רשימות המזכירים את הסליחות האלה שנדפסו כמה פעמים, ח) הרא אנכי בעל השורים האלה,

---

ח) גם הסכם הגדול ר' מנחם ניינדארף סדפים נאמנים (1874) „נדנרים עתיקים מתקופתך" לגד תורתך גם נוסחאז זו מחבת לתועלת קופני קורות ימיהם. וגם כתוב שמות הערים: נאלכסופקא פאהרניסט טולטסין ופאהליצקא נאר הומיל וקאמענעצקא כאהרכל וולדוויל קראסניק וסענרמיצקא.

ט) ונעמוזי. ג) ואניל פס שנוי הנסחאות על הסדר: יסיו. נ) נאמעלא. ד) נעמדם. ה) ליחת. ו) ונלשון. המערין.

1) כפי הנכתב מהערין שלי ס"ל יחס"ז מאלריז, הנודע נשמר נם נניס.

2) עיין ס' תולר הסופרים וכתיבת ספרי לאזנכאפאל ודומיהם.

אחרי חפש מחפש בארצנו ובחו"ל, זכיתי אף אני להשיג את המנה היפה והיקרה הזאת ולהעלותה על שולחני, [3]) ומפני יקרותה וגדל ערכה לא למותר יחשב אם אביא בזה את דברי השער לאמר: „סדר סליחות אלו נתיסדו על הגזרות שנעשו בשנת ת"ח ובשנת ת"ט מן נהר ווייסל עד סוף מדינת רוסיא וגזרות כאלו לא היו מיום חורבן הבית ונתועדו אז המאורות הרבנים והחזנים-הקצינים שהיו בדור ההוא לקבעו את יום עשרים-בסיון להיות תענית צבור לכל דיניו, והגאון הגדול בעל תוספות יום טוב קבע סליחות אלו לאמרם ביום התענית ובזמנים אלה שכיחי הרבה ממדינת פולניא במדינות אלו ומתענים תענית הנ"ל, ע"כ נדפס מחדש המנהג שנוהגין במדינת פולין בשבילם וכו', לסבה זו גזר הרב הגדול ר"מ ואב"ד דקהלתנו פה פראנקפורט בחרם הגדול שלא יעלה על דעת שום אדם בעולם יהיה מי שיהיה להדפיס סליחות ההמה כלם או מקצתם עד כדות שתי שנים מהיום יום ג' ער"ח סיון תס"ל (1730)." עכ"ל. ודי למבינים.

ב) בימים האחרונים באה לידי חתיכה קטנה מס' דברי יוסף כ"י באוכספורד*) (אנגליה), הכוללת דברים אחדים על-אדות הגזרות שאנחנו חוקרים ודורשים בהן והיקרה מאד לקורות הענין מפני הפרט הבלתי-נודע (לפ"ד) שהובא בו, וזכן אמרתי להציעה גם אותה לפני באי „הבית", וז"ל המחבר: .... ובשנת התת"ח י"ט לסיון חרה אף ה' בעמו על עם הקדש קהלות האשכנזים ויהרגו בהם הרג רב ועצום ועשו בהם שפטים גדולים ותהי צעקה גדולה ומרה ליאודים (כן!) אשר כמוה לא נהיתה מיום גלות יאודה מעל אדמתו והנשארים רדו בהם שונאיהם ביד מוכרים וקונים, ארונים קשים אדום וישמעאלים מואב והגרים, זה טכה וזה רודה, וילכו בליכת לפני רודף, ומצאום רעות רבות וצרות, השר והשבר והרעב והחרב, מהם נטבעו במים עזים, ומהם לעבדים ולשפחות, והרבה נפשות שבוים הוליכו לקושטנדינה ויפדום אחינו בית ישראל אנשי קושטנדינה בממון רב, ומהם מתו במגפה עד שכל האומות הרקו ויחרקו שן, ואמרו סורו טמא סורו סורו אל תגעו, והיו דחופים והרופים מעיר לעיר כמוכר בספר צוק העתים ובספר יון מצולה שחברו הכמיהם (?) על המאורע שלהם, ומצאת כי תדרשנו, וקבעו אלו הספרים לקרותם. מ"ז בתמוז עד ט' באב, ועשו סימן לזאת השנה שהיא שנת התת"ח וקוין ו"ד"ר"ר לפ"ק, כי הם חשבו כי שנת גאולה היא בז"א"ת השנה, כמוזכר בספר הזהר בפ' חיי שרה:

---

3) ולטוב יזכרו ידידי סכסנדים סכ"מ כ ס ס נמ"ד והכ"ן כמניכלוויטם נמיכטן, מסר הוסילו להעליח לי מם הסליחות הסלה. הכלסון — נכמוכים ומסכי נדפוס. ח"י.

*) תודתי להכת"ד כי זכני בתמיכה זו (סכ"י הוא כתב יד סמ"י נקי, נייר מסי, מחזיק 139 דפים 1/4, ובכני מחלה מם פני ידידנו המכם הסוקד ה"ר מ ד ה ל ק כ י ב ו י ב כי יוסל נטובו להודיעכו דבר על מדות סכ"י סזה ומכן עכיכו נפרטית, וס' יבדך מת מ נ כ ס ם נכל. חיו"ל.

ם) טעות הוא עם כעל ד"י, מפני סם' חיי מדבר בכני מם, ומקומו בתרגם הכעלם פ' תולדות עה"כ ויזד. — העריך

בשנת בני ח"ת ועכשיו נהסך לד"ר"ד"ר, *) עכ"ל.
ואלהים אשר התהלכו אבותינו לפניו, האלהים הרועה אותנו מעודנו עד היום הזה, יהפך אבדנו לשמחה ותוגתנו לששון, ושלום על ישראל! —

אודעסא ח"י גורלאנד.

האמונה בד'. *)

איה מקור האור הנצחי? אי־סוא המקור הנאמן אשר הקר יקר כמימי אורות מאירים ומזהירים אשר לא יכזבו מימיו? המבוע המכיע נהרי נחלי חיים אור יקרות. שפע טוב, אשר וחיים על כל העולם, ועל כל התולדה והיקום וגם עלי? — איה הכח הקדמון, זקן התולדה, אביר הבריאה, אבי כל היצור, המכלכל והמחיה והמקים לכל, רב העליליה המעולל עלילות מעלילות שונות תמיד באור ובחשך איהו? ואיסו הוא אשר ממנו יבראון ומידיו יצאו ויצרו יצירי כל עולמים, וכל הכחות כלם יעמדו הכן ויקחו עמדתם וקיומם כרצונו? — איה הסבה העלה לכל אשר ידאו עיני ואשר לבבי ירגיש? הלא אך פעולות ועלילות אני רואה, אשר יסודתן גם הן בפעולות ועלילות אחרות, והאחת נמצאת תמיד בגלל השניה, ורתקות הנה ברתקות ההתיחסות, ומשולבות זו בזו בקרסי ההצטרפות (1). כאשה אל אחותה! ואם לא יובילני וידריכני כל זה בנתיב העולה בית־אל הסבה הראשונה הנצחית, הבלתי מקושרת במאומה התלויה על בלי־מה, הקיימת בעצמה בנפשה וברצונה הבלתי מושג, אשר עליה נאמר כי מושלת היא ככהן מורה צדק במקדשי הפעולות, העלילות והמעשים אשר יעשו מתחת שמי — ד'. אם לא כן איה היתד הנאמן אשר תלוי עליו כל שלטי המקרים והסבות הרבות לאין־חקר אשר עיני רואה ולבבי יבין? איה המסמר הנטוע בקיר יסי קדומים אשר ממנו תשחלשל שרשרת כל המעשים אשר נעשו, נעשים, ויעשו תחת השמים? הוי, הלא שרשרת גבלות מעשה חרש חכם הן תרא עיני איה היד החזקה האוחזת בה? (2) אי־סה הסבה ההיא אשרהשלת

---

1) עוד מלתו כתוב בזהר (מדרש הנעלם, נראתים פ' תולדות): "נאלף מתיתי לזמן מרובע מלות ומתכיל סכין, יסי קיימין כל דייני עפרא נקיומתון והייבו דכתיב נסנת היובל הזאת תשובו (ר"ל נסנת ת"ת) וכו'; ומס"ך יאמר: סנת ת"ת לסר מסנתי בזאת ינוח לסהן לל הקדם לפני ולפנים נהסך כנורי לאנל ומתתי לינוכים, ונסנת ת"ת שומר מתתם סקדם (הקדמה לפליחות); ועוד לנות כאלה נפי דוסתי לשומות, לסר לתרי נוח הלהם נתנו כיענים לתריס, כמו: סכים לא טובים (ת"ת), חנלי מים (ת"ת), יון וקדר כאחד (ת"ע) ודומיהם (מדנרי תמ"ר נשפרו המוציל דנרי ימי רוסיא, פרק ת"ד). — עיי"ש. הכ"ל.

1) והוא כדנרי (חו"ח ס"ח) המסיר: לנתנו מולחים כי סנרוחים לא יתקיימו, כי אם בקיומו ותקוטו קנמו על קנמו, ומין חלק אלא נאלק לאר כלוך קנקתי סמניון. הדומס לנומת, הנומת לנעלי מי ונעלי־מי לאדם ואדם לאנלך, ומלך לאדם כעבד, ולוך האדם על הכל ותקנת הכל נאדם ועתידתיהם וקיום המלאות נסיבותיהם נהמלמתיהם סוף מכליתיהם.

2) כעין זה קלאתי נכוכבי המתים לסנת תקפ"ג נמכתב המכס זאב וואלף

---

*) העתקה.

מלאכיה חרש לעשות בטמון ובמחשך נפלאות הנגלים והנראים לעיני הקהים? איה חבון עזה ואיפה צור מחצבתה?!

ואם לא תהי הסבה ההיא — בהכרח — משכלת תכלית שכל, חָכְמָה תכלית חכמה, ושובה תכלית טוב, מדוע זה אראה בכל עקבות השכל חכמה וטוב הנכרות מאוד ולא יתנכרו? הלא אחזה הכל דבר, יופי, סדר, מערכת, שווי ותכלית, ותיכונים אשר בם נשיג את מטרת ומרכז התכליות ההנה? — מי האיר ממזרח שמש, כי תאיר בקרני זהבה עלינו? ומי זה עושה שחר השלות במלאכות היום. לפנות דרך ולישר מסלה למלכת השמים אשר בבקר בבקר תצא לחנק בניה ולפקדם שלום? מי יעד לירח ולככבים כי יאירו? ומי אמר להם סבו והסחובבו סביב, רוצו במסילותיכם ושובו? — מי זה ערך המון צבאות אלה במערכות ובסדרים נפלאים? זה קבל זה, ואלה מול אלה למען יוכלו להתנועע ולעוולל עלילותם באופנים היותר שונים, ברדכים היותר הסבים, במשטר נכון ונפלא, בחפש נמרץ ונערץ, באין משבית ומסריע? מי זה עמה כשמלה הוד נורא למושבי, לארץ אשר אני עליו? מי בזר וסזר ביד נפרזה תפארת וזיו להאדמה הזאת אשר ככלה תעדה כליה, לבושה שני עם ערנים, שלל צבעים רקמה רקמתים וכחתן תכהן פאר? מי הוא זה ואיפה הוא אשר נשף ונשב רוח חיים באף ילדי האדמה בבהמות יער וחיתו ארץ, ברמשים. 3) זוחלים בצומחים ודוממים, אשר מבנה גופותם, מבעם, תכונתם ומעשיהם, ערכם והתיחסותם ביחס שווי-ערכים, מורים על מעשה ידי אמן וחכמת חרש חכם אשר זה אלפי שנים מיום ניחם מרחם האפס, יקומו ויעמדו תמיד על חקי סדריהם הקודמים, ועל אפני קרמותם המוצקים אשר לא החליפום ולא המירום, גם לא יחליפו, לא ימושו ותולדותם לא ישנו ולא ימידו נצח! — ומי הוא הצור או הַצַיָר אשר צר ויצר את מבחר היצורים 4) נזיר הבריאה חותם תכנית כל היקום, הנפלא מכל חי בהליכותיו וסדריו, ברוחו ונשמתו אשר גם שמן משחת

מדעמיק נעל המנכר „פסר דנר" נדנרו ממליצם הנורא ז"ל: לין להעלות על הרעיון, כי מלין ומהו ימלא דנר, כי מלפם לא יסיים ים. ולין מבלי סורם נלחן יגדל עץ ויעשה פרי, סורם לין לו לין נזע יצא? וגו' כי לין למאר מסר העולם ככה סי' לעולמים, פרי מפרי, סולדם מסולדם, מלה מלה ומלה מלה עד לין קוף למנרלסים וא"כ לין לחד מסר לא נעשה מעושה לחר קדם לו. ולין מעושה ההוא? — לא ומסוג אלו סיחם מרכרת מלויה סלין למחנו רומים קלה כ"ש לחר נעיניהו כרלה טנעת קסורים נטנעת היפול נלב לדם למאר מכנה סיא לעולמים ולא תהיה יחד למען מהמרכרת מלויה עליו ומס נמקיף מלמנהו ומנוחיהו עד כל הדורות הרלמנוסים כלם נניס הם ולין ל"כ למעלה נלי לא הרלמנון לחר לא נולד? ע"ס. —

3) המכמים הקדמונים לא הרנו לדנר נטנע נעלי חיים הרומנים הפחותים המולדים מן הערפום (לינפוזיאלכטריכען) ולדיקטו מולך עליהם למאר כי ללה המולדים עתומר גרוע. כפלאים הם נמני המלכי הנורא לוחם מבלי המתנרות זכר ונקבה, ונהם יותר נרלה יד ההסנמה לחר חמים כלם. — עיין נעקדה (מ"ב. ע"ד). —

4) כי לם למאר מנמרא הכל ע"י כחות מנועת מקריות ולפי-כך המנועה ומעוטה לפיה כמהנו דרכי היליהה ע"י לרכעת הלחים הלם, המים, העפר והמלח לחר מכלו יריהם לנרא כל ים ע"י חלקי הלם ודקיו המרוערו והיה חיתם ומדקי העניה — הכלנים וכלילים והסחם נלחו הגדולה רחה לא יקוד המים ולח העפר יחד עד כי החלכדו והיו לחדים וע"י זה הי' מולחות כל חלה הנפרלים? הם לנו עדנך דנר זה, כי מי כהן קרנה לכל היליהים חלה הניע הנעטוע נפרה העורף על מופנם זה? מי חך נעדם והנניחם נגדול? ומי חך חקי כחותיהם ונחמיהם נמדה ונמסקל ומי הסכיל דעת חת הנעטוע להניע חתי גויות עוות נחנניחם נלחם ומחוחם רק הנדילם נמיכם, זכר

החכמה הצק עליו, ואור השכל ודעת יופיע בו ? מה טובו ומה יפיו ! ומה נעלה מאוד הרוח השוכן בקרבו, המלא רגשות שונות לבקרים ולרגעים, אשר בזרועו יחבק עולם. ובחקר תהום יתהלך ? ומה נפלאים מאוד הרוחות השונות המתרגשות וברגש קודש בקרבו יתהלכון, כח המחשבה כח השופט, האהבה האיבה, הטוב והרע, האמת והשקר, אשר כל אלה יזבון מצור לבבו כמים טהורים, ההולכים לאט כמי השלוח. ומה גורא הלב מזבח-ד', או מקדש מעט הבנוי לתלפיות תחת אוהל ברי עורו ! מי ברא כל אלה ? האוכל הה ! ליחס כל אלה לפעולות המקרה, או לעלילות עלה חסרת שכל עורת עינים כי היא תנחם סלה ? —

ואיה הרוח הקדמון, הראשון אשר אין ראשית לו המרומם על כל רם וגבוה מעל כל גבוה, אבי כל רוח אשר יצר כפיו וכל יש, כל עצם בעל שכל ומחשבה איהו ? — איה המשכיל ובעל מחשבה, היודע משכלו ומחשבתו, אשר הוא, מחשבתו, והשכלתו אחוזים ונאחזים יחד. ומעת היותו היתה גם השכלתו ? 5) הן אם גם אנכי-וכל בני מיני — אשכילה ואחשבה, הלא ידעתי כי רב מאוד הדרך היורד מהיותי עד השכילי, כי היותי הקרם ותקדם את פני השכלתי כמו אשר יקדם הוֶה אחד להיותי, ובכן הלא אבחנה ואביר כי היותי והשכלתי יסודתם חוץ ממני יען אדע כי לא מעצמי היותי גם השכלתי. — גם הם לי ליחס אחזן לממציאי ומסבבי חיי השפלים אשר הביאוני אל החיים המגשמים האלה (אשר הם אמנם הסבה היותר קרבה בזה) הם לי מהזכיר ! יען גם המה לא נדלה ידיעתם והשכלתם מידיעתי והשכלתי אני, גם היותם ישקל במאזנים וישא יחד גם היותי, כי גם הם לא יוכלון קום בעצמם יותר מאשר אני. כל אלה יעידו ויגידו קשט אמרי אמת כי היותי והשכילי לא מפעל יד המקרה, ולא עלילות הדברים הנראים העוטרים אותו — הם, גם לא במעבה האדמה יסודתם, אשר נצמדתי עמה צמיד פתיל, יען בהיותי ובהשכלתי סדרים תכלית ומערכה ישתררו. ואיכה תסבב כי ? על-יד איזה אמצעים ? אין לשתי אלה יד ושם בהיותי ובהשכילי, אך יודע אני מרגיש ומכיר, כי הכח להשכיל ולחשוב יקרו ממקור יותר נעלה ויקר. מתכונה יותר זכה מגויתי ונדי עורי העושה אותו כשלמה ונושאת אותו. אך יצרני כפי אל מפתתר המה, אביר המקרים, עצם נשגב, אדיר וחזק כל וכל, רוח ראשון נעלה ומרומם, צור עולמים אשר אין ראשית לו, החכם בי"א סיני החכמה 6) האחד האמתי והמהלט אשר איננו מחבר מחלקים ולא מקושר מנחתים שונים. על ידו הוא הוה חי ומשביר, ובכל רגע מיטי היותו יתקשר ויתאחד עמו באחדות שלמה ומחלטת. —

אמנם כן האמונה בסבה הראשונה הנצחית הקדמת לכל יש לכל חי, לכל נמצא הנשגב מכל נשגב, השלם מכל שלם האדיר המושל בשמים ובארץ, בימים וביבשה, בחשכה ובאורה. האמונה הזאת אמונת אמן היא. נחוצה ודרושה היא לנו

ונקנה, למען תת לחס כח הסולדת להרכותם ולהפרותם ? ויותר נפלא מי ערך שווי-ערך שהתקוממו חלקי המים על פני מקומות נבדלים להמציא שמי עיניים, להיות כלי קבול לחור ? וכמו כן איך הכנו האזנים פמני מקומות לקבל לסלת כל-רוק, ? וכן הפה לנטת הנרומיו, והמוסס נאמנע למסך חליו כל רוח טוב ונסיר ולהוליך הרוח הסס, לשר נקדנו והאדים הנשאבים למען קנב את הדם כי ילך על דרך טוב ? מי הוליך הנעתוע נאוכח מיסור לכל יחעם נאוכח מחעם, להפך הסדר הנגדל לשר ערך הכל נשווי — ערכיס.

כל אלה יוכיחו כי הכל נברא ע"י בורא מסכיל לשר ערך הכל נשווי — ערכיס.

5) ע"ד שאמרו הפילוסופים (כוזרי ע"ב. מורה ט"ש ק"ס) כי סוף הסכל המסכיל והמוסכל, שאין חלוק כלל בין עלם ועלול (המורה שם. ק"ט).

6) כי החכמה קונה עלמה נעשרים קונים העלם, כמה, לין, מלטרף, לכה, מחי, מלא, קנין, פועל ונפעל, ונו לא יצטרפו הקונים הללה (עיין מלת ההגיון להרמב"ם פ"י)

לחיינו ולשכלנו, לגויתנו ולבבנו, היא חתקפנו, ותאבק עלינו פינו, וכן תענה ותאמר הרגשת אדם היודעת שיח סוד הבריאה אשר תתן קולה: „יש אלהים!" האח הקול הזה מתהלך בגן התולדה, ומי בן-רגש אשר לא יקשיב וישמע? — כבוד אל משמים נשקף, ותפסו מארץ נצח השמש יחוה דעת אל דעות, ירח וכוכבים בקצה תבל מלידם „יש אלקים!" כן אקשיב ואשמע את הקול מדבר מקרבי קול נורא, קול ברור וצלול, קול לבבי קול רוחי ונפשי כלו אומר „יש אלקים!" *)

התשמוט בן-אדם: התשפוט בחכמתך אשר נתנה בחיק כחתיך, למצוא יסודי הבריאה? אם אמנם אין מעצור לבינתך קלת המרוץ, ולשכלך אשר יעופף ביעף בשמי תעלומות, אין נסתר מנגדו, יאספוף בחפניו שמשות ירחים כוכבים ועולמות יפלם נתיב לו בשבילי — דק"ע. בכ"ז קצוץ כנפים הנהו לעופף עד כמא ככור מרום כחות התולדה! —

אמנם כן היכא פתח דלתות שמים, ויאבר אברת בינתו ויעבור בשמי מרומים, וירחף בין רבבות שמשות ירחים ככבים וכדורים אין חקר אשר יעטו אור כשלמה? באנך התבונה מדד החכם הזה מרחקם, ארכם ורחבם, פרשו אור עלימו ויוציא תעלומה? נעווטאן החוקר לכל תכלית עבר גבול החיים להציב גבולות עולם הנפשות הרוחות או הנשמות, הוא עמד וימודד נבכי ההום הטבע, וכל בשליש את הנפש אשר חיים היא באף מפלגות היצורים ויחבר בלולאות את רגעי החיים הנשמים האחרונים, את רגע הראשון מהחיים החדשים חיי-נצח המשתתים. — זוהר שכלו המאחז כל יצור נוצר, גלמם ראה בעיני רוח ויפלם כחות התולדה, ותכן תוכן נשמת הבריאה. גם-חדשים מקרוב באו וקסמים בידם, ויקסמו להם לעשות אותות שמים, לברוא בריאות חדשות אשר לא שערום זקנינו, יבריקו ברקים, וירעו חזיזים, אש פלדות ורעמים בגלגל העלעקטריציטעט, אך מי לידי יתקע כי באו כל אלה עד סוף דעת אל-דעים? מי יוכח לי כי כל חכמי דור אשר מבראשית נוצרו, חקרו עד תכלית שדי? מי יודע אם גם החכמים בחקר תהום האמת התהלכו? מי יתערב עמדי כי ספרי סאקראטום, פלאטו, אריסטו ועסיקור חותמם אמת? פירום ציני דיאגנום וכל חכמי יון מצאו אשר חקרו? קארטעזום, שפינאצע לאמת עשו עט אמת סופרים. — ? לא! לא מהם לא מהמונם, לא אחד בהם כונן חצי בינתו על יתר החכמה לירות עד היסוד בה! — ואיכבה א"כ נרהיבה אנחנו עוז בנפשותינו, ונהין עלות הרי החכמה הנעלמה מעין כל חי? — הוי עור שכל אנוש לא חסון הוא כי ישכיל למוצא התולדה כלה, ולהסבה הראשונה המולידה! חכמת חכמים לא הועילה לנו עד-מה לדעת מאין אנחנו? מה היה טרם נולד הזמן? ומה יהיה בגוע הזמן וצאצאיו? בהגלות גגלות הנצחים, כל אלה, הלא נצפינו בחיק הסבה הראשונה, אשר מטית כנפי השכל לא יגעו במסתרי-עולמים וכל חכמה שכל ובינה יתירה לא יגלו מכסה — עתיק, וחביון עוז אשר יעטו רזי — עולם אלה! 7) ובכן תן תורה אנוש אָנוש, אדם מאדמה! תן תודה והאמן אמונת אומן באלהי אמן האמונה כי יש סבה עלה מקור כל המקרים, כי יש כח קדמון אשר המציאך והמציא כל הנמצאים!

כן אמנם! ראשון אחרון, אחד ואין שני, נצחי אין סוף! אותך יספרו לי שמים וארץ, אותך יבשרו לי כל עדה, כל נטע שיח ועץ; כל רמש רמה ובהמה,

---

*) כמליצת המקורב (תקף י"ג. י"ד) שמעו והאזינו קול הקריאה, אשר תשמיע עלמותיכם ויכינו נגמון ד' יודו לד' שקדו וגו' שם (כח. כא) שים לנודעות ויורוך נעלמות וכו' וכו'.

7) גם מכמיהו ז"ל אמרו: „המתחכל גד' דגריס לאוי לו שלא נח לעולם!" כי הספקות והמבוכות מוליכין דעתו של אדם אל הספעון ותמהון לבב (עיין הרמב"ם בפ' המשנה).

כל אדם הוה חי ומשכיל; אוהך תחז עיני בזוהר השמש, הירח והכוכבים, אשר יעבירו קול: „יש אלהים!" אוהך יחוש רוחי באור וחום היצוקים עלי ועל כל חי, אוהך תשמע אזני גם בשאין הרוח החרישית אשר יביע חרש „יש אלהים!" אוהך-יגידו שאין עין הרענן, והמולת עליו, זמרת הצפור אשר תקנן בדליותיו, גלי ים ומשבריו! אוהך אחוש ארגיש בכל הפעולות והעלילות הנפלאות אשר יפעלו בארץ, בכל רגשי הנועם השעשוע, השמחה, העצב, הרצלחה ורנזק, האושר והאסון! כל אלה יאשרוני לדעת אמתך, לאהבה אותך וכל בני-אדם יצורך הנבחרים ולהביט בעין תקוה לא נכזבה על עתיד טוב ומאושר מן ההוה, הצפון גם הוא בין ספוני טמוני הפלאות בחיק הנצח! כן אמנם. כל כח, כל חנועה, כל אות חיים, כל רעיון שרעף ומחשבה קורא באזני „יש אלקים!" הנך אף היית ותהי מן העולם ועד העולם, בלעדך לא תקום לא תהי, גם לא תהי התולדה כלה, והיותי ומציאות כל עצמים משכילים אך חשך אך עיפה וצלמות זולתך, והיינו אנחנו פעולתנו והשכלתנו תלוים על בלי-מה, בלי מטרה ותכלית, משחק המקרה ומפגע לכל אסון! זולתך אל אלקים! זולתך היכל חלדך היכך מחעה הוא, מקדש שמם חדה מבולבלה מסוכסכה ומסובכה, חידה בלי פתרון. אך לא! הלא לאריהם פתרונים! כי לולי ידעתי, חשתי גם הרגשתי, כי הנה הנך השליט היוצר ובורא, המהיה ומכלכל; אזי קנאתי בזיז שדי בחית הארץ וברמש האדמה אשר אני עליה, והכח להשכיל, והעונג לחקר אחרי סבות תכליות — לעוני ותלאה נדמו אז בעיני, גם חיי — גם הם למשא כבד ומתלאָה היו לי! אך אמנם האח! אך אתה הוא אל — עולם אשר כוננת תכנת רוחי ולבי כאשר הם. ותמלאמו חשק חפץ ורצון אליך ולדעתך. אתה האצלת עלי מרוח בינתך לדעת מציאותך לצורך מוכיח, כן הוא אמנם! ! ובזה אניך זאשיש לפניך, ועתה אדע יקר היותי ועצמי, עתה אצהל וארון על כי הנני הוה חי ומשכיל ועל — כי ממך ועל ידך היותי, השכלתי וחיי! עתה לא עוד בדד, לא עוד נלמוד יחידי נעזב ונטוש הנני על אדמתך הרחבה, לא עוד משחק המקרה שעשוע ילדי יום, מפגע מנהל לא-חכם הנני! לא, הנני מפעל החכמה והטובה העליונה יציר היוצר והמושל בכל המקום בכל העולם. יליד אבי כל אשר לו נקראים בנים כל אשר בשמים ובארץ. עתה אם גם קטנתה ואנוכי מה בערך הבריאה כלה אשר לא חמר ולא תחשב, בכ"ז יציר כפיו הנני כמו השמשות העולמות והכוכבים אשר אין חקר להם! ילידו הנני כאשר הרוחות הנשגבות ידידו הם, כי בעיניך נצחי אין סוף! אין גדל ואין קטן, הכל מעשה ידך גלוי יכלתך באור נדלך וכבודך! עתה יאיר יופיע אור בהיר על כל אשר ארא ואביט, על היותי ועל מעשי, הכל טוב, הכל שלם, כל יצור על אָפנו וכפי התעודתו כי הכל פעולת העצם, הטוב והשלם בכל, הכל הוא אחד שלם, אשר חלקיו יחדיו ידבקו, אשר תכליותיו בחכמה כוננו, גדולות ורמות הנה. ועתה מנוחה ושלוה בלבבי ישתררון, השקט ובטחה בסיבו ישליו, ידעתי במי אאמין, ידעתי מאין בואי ומוצאי. וע"י מי עמדתי וקימי, במי אניל ואשמח, על מי אטוש את נפשי היחידה 8) כי לא תמות לשחת — בלי במות הגויה ידעתי כי אב אתה לי ואני בנך, ואבי לכל האדם ולכל היקום. האח האמונה הזאת לא תסור ממני לעולמים! אב הרחמן! חזקני נא אתה ואמצני באמונתו זו, הודיעני

---

8) הוא כדברי תלמוד (ו', י"ד) „אין תמותה בנביי יחידה ולא חיי בנביי רבים" עיין שם בגמור מסכות אין מיתה בנעלי התלמוד אלא אין גם הכתוב כולל כי כל מיתה וכל הפסד הוא פרוד המורכב, ועלם הלאד הפשוט אין בו פירוד ע"כ לא ימות. ובסיות הנפש עלם פשוט כמנוחר בעופש לכן לא תמות בגוף תגוף אבל תשאר לנצח, ולפשך אין מיים בלתיים בנעלי הלכתם.

נא מכחך ושלמותך הרוממה, טונך הנאמן, וחכמתך הנשגבה, הודיעני נא יום יום בידיעה יותר ברורה, בהברה יותר חזקה ומרגשת, ואני תמיד אגיל ואשמחה בך ובמצ׳אוריך. —

יוסף ברלל (איו״ב) ממינסק.

גזרת תמ״ז באָפּען *)

מאת ד״ר מרדכי בראנן.

יום גדולות היה יום י״ג אלול תמ״ו. שמחה וגיל לבשו כל בני הנוצרים בשמעם כי חיל הצבא הצילו את קרית אפען מידי הפוחזים, אשר זה כמאה וחמשים שנה ירדו בה על ידיהם ומושלים ממשל רב. וכל אלה מעשי אכזריותם ונבלותם יחד הלא הם כתובים בדם על ספרי הקורות לבני ההגרים למופת נצחונם הכביר — עת שם בעפעריעס יצא אַנטאָן קאַרפפאַ לעשות שַׁמות, ומטבח והרג רב ועצום מאד הקריש למו, כתועבת הספרדים ואכזריותם אז גם בארץ השפלה, להרוג ולאבד ולהסיר את כל מכות הכופרים והפרוטוסטנטים אשר יבאו במדינת המלך החדשה; ויכבדהו המלך מאד ויתן לו מנה אחת אפים עדי זהב הנעלה בערכו וגם כבוד גדול עשה לו ויראהו כי חפץ ביקרו וכן גזרת המלך ורצונו. ואולם בעיני אֶבְיֵי ההגראים היה לשמצה ושמו מנואץ בפיהם וישיתהו עם כלביהם לקרות בשמו לתועבה היה בעיניהם וזה בית המטבח בעפעריעס במת — ההרגה עד היום הזה עָמד חי שם להיות לזכרון דור דור!

ובגזרה זו עם ישראל מה עשׂה? ומה תקותו כי ייחל עוד? ואם האזרחים חרב איש באחיהו ואיש ברעהו יַהֲתֹלוּ ונבלות יעשו לעין השמש, האותו ישמורו וכבבת עינם ינצורו? לכן ישראל כעבד אשר ישכיל תמיד למלאות חובתו הנאמנה, יצא חובתו נדרוש בשלום ארץ תורגמה החוסה בצלה, והגינו על חומת העיר הנצורה מחמס הנוצרים החונים עליה ללכדה. ולא נפלאת הוא בעינינו אם יבכרו את התורגמים על פניהם, כי מתונים המחמדנים מתונים הם מאד בדת, מאלה המאמינים אבל מה נורא מצב היהודים והפחד אשר נפל עליהם, בנצחון הנוצרים, והמה יודעים כי נכונים הם לצלע ופיד וכיד יום אחד! עוד בשנת תמ״ג (1683) עת צרו התורגמים על וויען הבירה להפשה אז התחולל ההמון כעזי נפש וברחוב היהודים אשר באונגאריש בראָד הרגו ב״כ תמוז כארבעים יהודים על לא דבר. א) ובווערטהיים קבעו יום צום ותענית בד׳

*) המאמר הזה כתבתי בשנת תמ״ע בפרנקל-נדעטץ ועתה הוסיף הרב המחבר הערות מועילות ונדפס פנים. — מביה המערכת.

א) כת״ם בקונטרס מגפי ליקט היוסדים בנדעפלוין הנעתה בשנת תכ״ב כי פס יפקדו למו בשנת תמ״ח בשכ״ם המיוחד כמ״ם בגליון הקונטרס ו״כ: הנשכ״ם הזאת (!) ע״י מגפי חיל ירחי מלכים מגפי למת״ וכן כל הקדושים המומתים בשונאריש נלאד קדושים וזכרים כם הקדושים מרוחים פלדליה, פולין הקטנה והגדולה מלעמבערג וממעהרען והברקת הקונטרס ס״ז בדבון הקב״ו לבני. כב״ן.

אלול מפני רעות רבות אשר תקראנה בהתחולל הסער על ראשם ומאימת המלחמה הנוראה הזאת ופחדה אשר נפל עליהם ב) ובהקבץ הנוצרים בשער אָפּען, לשמע כזאת יחילון גם היהודים היושבים ברומא ויצאו מהיום והלאה בבכי זין בידם ג) וחמושים עלו מחוץ לד׳ אמות של הגהעטטא. ואולם רע ומר היה גורל יהודי פאדובה כי גם שם התחוללה הרעה על ראשם, וזה שנים כבירות קנאת הנוצרים ביהודים אורגי-צמר ויקנאו אותם להפר שלומם בעיר; ונוסף לזה שנאת ישראל גדלה עוד מנצחונות התוגרמים שם והוועצויאנים אשר פאַדובה אדמת נחלתם היתה, נאלצו לטובת מסחרם הגדול לעמוד לימין הקיסר ולהלחם בבנים לא אמון בם. ורע רע עוד בעיניהם המקרה אשר באָפּען בהתקומם היהודים על נפשם כבני חיל, וזאת נתן יד לשונאיהם בפאדובה, ויגדלו עליהם עקב לאמור: כי שלשים אלף איש מעשירי ישראל באָפּען התערבו ערובתם עם התוגרמים לעשות הרג רב ונקמה בשבויי הנוצרים, אש-קנאות היתה. גם בתשעה לחודש אב בשנת תמ״ד בעת התאספו היהודים לקונן בבתי תפלותיהם על בית מקדשם השמם כמדי שנה בשנה, התפשטה השמועה בעיר כי נקהלו היהודים להתפלל על מפלת הנוצרים; וגם אשה זונה אחת יצאה להתעולל ולהתנפל עליהם לאמר כי רצחו בר בטנה, ובאלה העלילות מצאו התושבים תואנה לעשות שפטים ביהודים ויכום וינצלם מהונם וככלי ריק הוצגו — ובכל זאת עוד לא שב אפם, עוד לא שבעו נקם ועוד ידם נטויה להרוג ולאבד, לולא באה התעודה מאת הכומר הקפוציני מארקו ד׳ אביאנו, ראש המשגיחים בבתי התפלות אשר בפאדובה, ושם כתוב לאמר: כי מזימות רשע יעצו ובעיניו ראה ויודע כי שקר נסכם ועלילת-שוא היתה, כי היהודים שלחו יד בשבויי המלחמה. ובכן קם הסער לדממה ד); ולזכר היום הזה בעשירי לחודש אלול קבלו היהודים עליהם לעשות חג הפורים של בודא לזכרון יהיה.

ויהי בעת ההוא בימי מצור אפען, אשר ארכו מעט עד חודש תמוז תמ״ו, בבא חיל הבראַנדענבורגים לעזרתם, ויחל הנסיך מלוטרינגען לעשות מעשהו במלחמתו, ויזעק כשבע פעמים בחודש הזה על ההומה, ולא עשו ידיו תושיה. ולתקופת ימי החדש נפלה המצודה, ויהי סער המלחמה כבד מאד ביום ב׳ סעפטעמבר ויען אשר בני המלוכה הבראדנבורגים המה היו מן הראשונים המעפלים לעלות על החומה, לזאת איום ונורא היה גורל בני העיר עת שכורי-הנצחון התעתדו עליהם לעשות בהם שפטים והרג רב אשר לא יאמן כי יִסָּפֵר!

ג) עיין נספר סיכ״נ פאנזיע להסיקר לונץ דף 347. נ) עי׳ נספר מנפלאות היהודים להסופר פאסכאזי סודט (דף 730). ד) הרב ר׳ יצחק מייס כתן מן המזכים (קאַנטאַרינו) מכוכח יחכ״ס (סמם נרנטותו מעיו״כ ת״ל, ומס׳ מדר רל״ה היה לדרשן בפאדובה) מזכיר נספרו היקר פאר יצחק מאחורעות תלה, ומכתב זה מכתב הכומר הקופציני (עי״ם דף מ״ח ע״ב) יצא לאור נמכ״ע Mosé להרב ר״מ למטעם (תרל״ט), וכזכר פס פורם דנר פס פוריס פל נודא. ומגב מוריע מאם פיס למקן נדנרי המוקר לונץ נמאמרו „מאנאטפאנגען" (לד 27). כי הרב יחכ״ס מת נפטח ל״ה לימי מיין (ע׳ כ״ח ג׳ 115, וואלף III 564, ונאוצר נאמר נ׳ 133, פאר יצחק ל״ו, ונמנ״י לרמם״נ אות י״ 42), ניום סנח קודם ס׳ סיון תל״ח (והוא פח״ד ו״פ״ח, לרמם״נ) (הוא 24 מאי

הה, רבים מבני ישראל הושלכו אז במצולות הדאָנוי. ה) ואשר לא מת במיפּ שפטוהו באש, ועל הנשארים במסתרים יצפנו לנפש חלכה, וכל הונם נשאר לשלל בידם. זולתי אלף וחמש מאות נשים וטף מבני היהודים והתוגרמים, נשארו בחיים, וכפי ידיעות אחרות כאלפים וחמש מאות מאיש ואשה עלו במספרם, אשר לא שלחו בם ידם להעה ועל פי מצות שר צבא הקיסר לא נפל משערם ארצה. והנה גם אלה מבני ישראל שברחו מפני חמת המציק שם למצוא מנוח בקהלת ישטוהלווייסענבורג, היו כהבורח מפני הדוב ופגשו הארי, כי גם שמה באה המצודה במצור א) ואולם אלה אשר נמלטו ובאו לתוגרמה ב) קבלם השולטון בסבר פנים יפות, ויעש עמהם טובות, ויפטרם גם מלשלם מס לאוצר המלכות. ומהם הלכו ובאו לאוסטריה ג) ולאשכנז ד) שבי, ומתחת כף שוביהם העריצים נגאלו ויפדו בכסף רב ה). אף גם מנכבדי אנשי שם בעת ההיא לפי מעשיו יהולל הר' אברהם שפיטין ו). אשר פזר כסף רב לקיים מצות פדיום שבויים.

1738) ס' עין נקיות כ' יצחק נר' שלמה הלוי (יסודות ו' 437) וכ"נ נגזי נסתרות (נ' 17) נדפסת.

ב) עיין נקודות היהודים נהגר לפ"ר יוסף נערנעל (ע' 65.) נ.) אז נימי סמוך נא תובמם הרב כ' לבי לפכבוי נן הרחב"ד מפפען כ' יעקב מוילנא, (1) ולנודל מכאתו יתמהו רבים (ע' נסמ"נ ח' כ' נ') ויבחרוהו להיות לרב נביתם זרעתי, ויתם נא להתעבוב ולהתבדל מלהתבולל (2). נ) נניקלסבורג היו נסבוייס שנפדו, סרב כ' יונתן בן יעקב סהולין נסנת תל"נ נדוסרנפורט מאתי העתים לר"ת ועזריס ושפרו קצת יסורתן ושפורי מעשיות החדשים נסנת תכ"ז וכפי מדותם של הקהתי הר"ר לפפענהייס לשפרו הרחטון, היה גם לאחד מתנהיני לונן ופרנקים (ע' נרבימת רז"ט נהוספת קי' 1801) וים לשער סר' יונתן זה היה מפליטי ווינא. ד) מגולי לונן נאשכנז היה כ' יוסף נ"ר שמואל וספר סיריס ותפלות שלו נדפס נוולפנבטנעק תל"נ (ט' שמוני עבודת להרח"ל 96, ולמנ"ם מנוקן 455.

ה) נסטרי נערלין כותח גם הרב מפפען ה"ר יעקב נר' נניתין זאת מק' מוילנא, והוא ומשפחתי עמו יפדו סם מידי סוחיסם הנרחטנורגיס, ול' יעקב הכ"ל היה מחנו ומתולח מקומו של כ' לפריס כאן מפפען נסחלק 3. לגי 1678, וכעיר המענוב התרחם פניס עס נני (הנחסנ נאתיס) סר"ר לבי לאכנזי סאכנזי כמ"ס, ונסעו משם לפח"ק ושם נירוסלים נסנת הע"נ לחייו (ע' נקריס נחתנם להרם"ך ע"ד ס"ס). —

ו) נוסף מלנתו מלינו (נחויריענט ל"ט נ' ס. 653) והחכ' לעווי תקנהו נספר-

---

1) טוח הרב הגודע נסס סכס לבי וז"ל נסו"ס מ"ל (הולאח למסטרדם ולנוב 1858) : נאפוך ר' אח העיר נודון דמיתקריא לונן נסנת תע"ו וכו' ויולישקי ר' טרס נלכדם העיר וימלחני לרעות לאן קדסים נק"ק סחלאי הגירים לאסר נארץ נוסקייא נמדינת סיינקייא וכו'.

המעריך

2) כמ"ס נהקדמת סס . סהיס רחנ"ד נקהלות אלו : לקחתי לי לאסף את הרב הגדול כמהר"ר זלמן מיילם סהיס אנ"ד ור"ש נק"ק סחמבורג ואלטונא מנזע היתם ממשפחת העפורקעמיס נאמסטרדם וכו' נרחם סהיה עמנו מקום מושבו. ונאח"ש היה רחנ"ד נק"ק האמבורג ואח"כ לאחר מות מהר"ס מריך כמקנל הם"ל רחנ"ד נלעמבורג יסנ נה עד סנת מותו, תע"ח.

המעריך

3) כמ"ס נהקדמה לספו"ת ח"ל וז"ל : וזקני אבי אחי הגאון הגדול מהיר מנהיהוסף תפלתו יפלאל כמוהר"ר לפריס הכהן זלה"ה נמ' שער לפריס וכו'

המעריך.

ועל כלם יזכר ר' אלכסנדר (סנדר) זיסקינד טויסק מסראג, ואשר פעל ועשה לבני עמו וכל מעשי תקפו וגבורתו כתובים בשירה יפה וחדשה מאפען. ז) המתחלת: „אללמעכטיג ביזט דוא נאמט אללעצייט" וכן מעשיו הגדולים כתובים גם בספר בבליותקה העיר ברעסלוי. הוא פזר כסף רב, ומכספו הרים תרומה בימי המבוכה האלה, להשיג הרשיון מבית הפקודות, להוביל את אחיו בני עמו בבטחה נאמנה ממקום הגורא הזה אל מקום שלו ושלאנן אשר שבט הנוגש לא יהיה עליהם. וברוח אדיר נאדר בחיל כאלכסנדר הגדול בשעתו ויושנם את מתניו, שם נפשו בכפו בשעת הסכנה, ויוץ כמבשר לא טוב אל בית נסיכו, לבקש על עמו, וגם כסף רב פדיום הנפשות הבטיח לשקול לו להביא אל בית גנזיו, ובחסד ד' השיג מכתב-להגן מן הקיסר אל הנסיך מלאָטרינגען ונקרא בעיר שלש פעמים, כי לא יזיד איש לנגוע ביהודים. גם רץ כמבשר טוב לעמו ויחגור את אבנטו והעדי להפארת שם על הזהו אשר הדוכס ומלך הפולנים כבדהו בו; ויקהל את כל קהל היהודים אל בית הכנסת לאספה יחד, ובכל פנות הרחובות רץ למצוא שם איש יהודי והנים אותו אל ביהכנ"ס, ולפני בית הכנסת הציב שומרי החיל מזויגים כלם וישחדם מהוגו להיות למגן עליהם, אז עלתה בידו להקהל בשתי מאות ושבעים נפש ול"ה ספרי תורות עמהם וינהיגם משם בעגלות ובאניות ניקלשבורגה, ועמו כל בני החיל השומרים לראשם, כי הבטיח לשר צבאם כסף הרבה לשקול מחירו, ויקבלו ממנו ערבון ע"ז האמנם היה בידו מכתב עוז וישע מנסיכו ומחויבים היו לצאת לפניו במגן-ישע. והבחור כארזים קנָה יום יום לקראת כסף-הפדיום הבא מתוגרמא לפדות נפשות אחיו, ואחריתה שמועה לא טובה באה, כי גם שם דללו וחרבו מעינות הישועה, ורב היה להם לפזר עבור שבויי פולניא ולפדותם מכף מעול וחומין; ועל אגרת הפתוחה הזאת קמו ראשי שר הצבא אשר באלף-המגן היו לראשם, ולקחו במאסר האנשים האלה אשר ערבו למו במחיר כספם, ובעת ההוא אין לך יום שקללתו מרובה מחברו, מבעליגראר קול שבר בא, יום גבר האויב בשנת

הסנתי (נום 1847 ע' 89) נע"ז לפריל 1741 נסכת פ"ן וחייו (ע' נסעות המדפים למוקסבו יונקן) וכ' סירם שפיטץ היה לחיו סמת בי"ז שעפט. (1712) (ע' נסעות לדיקים לס"ב לעווישלהן ע' 76, ונרסיטת הנודליניות לרמס"ם נהוספה לד' י' ונדנרי ליץ סם לד 50) יום למקן: וסר"ץ היה דין בניקלסבורג (1695-8) ומת"ב רחב"ד בוחרמז, גם ווחלף מזכיבו נסלסה מקומות, ולת הנין סמים לחד חוח 125 ת. נ. 552 נ. 1714 נ. ורחוי עוד לסזכיר, כי חולי חוח המים סמסר לסר"ד לפפענסייס כת"י סרסנ"ס (נולד נוון 545 (תקמ"ה) ויסד על כס הרבנות נק"ק כ"ם והמדינה) הנמלא נסעמיכלר נגרעסלוי (קינן 103) וים עוד לסעד ססר"ן שפיטץ רכס לו הכת"י מנכי וספסחת ווחלף, ול' לנרהס הרופא מנים ווחלף (סחי סניג לשנת 1700) מודע נזמן הזה, ומסכל ס' לפוחות, סנגו כ' יסודת ליג סדפים תולחות ממנו נשנת 1700 (ע' תג"י לרמס"ג ת' ונרסיטת הנודליניות לרמס"ם 5726) ומחולי גם חוח מעכני ר' לנרהס ווחלף שסמו לסום סם נכת"י על הלוח מנפנים (ע' המזכיר ו' 88, וכחולדות הרסנ"ס להרדנ"ז ע' 30).

ז) סמירם הזאת הוסרים נדיך מלפ"ת ניח"ת וסמו לעוץ נרחבי מרוזיה: קנדר נן יוסף טויסק. וחוח נדפסה (פרחג 1688) ע' נרסיטת הנודליניות לרמס"ם ס' 3654. —

תמ"ח בשעריה וכותבי הקודות את אשר קרם כזה מודיעים: האויב כבש העיר וילכדה וכשש מאות נפש נפלו שבי בידי האויב הצר הזה. וקהלת פאדובה נדבה אז ביום ג' טבת תמ"ט סך מאה וחמשים אדומים כמצות פדיון-השבויים המוטלת עליהם, וגם אחרי י"ד חדשים נדרשו למו בכ"ה אדומים לתועלת זו יהיו. ונוסף לזה גם בניקלשבורג אחרי אשר מטה יד בן-חיל אלכסנדר טויסק משלם לשרי הצבא את אשר הבטיח לתתם בתור שומרי-שכר, ויקימו ויקיפו עליו רוש ותלאה והושיבוהו במאמר ל"ט שבועות, ובהשתדלות גדולה ובבטחה מכמה אלפים זהובים לשלם בפעם אחת, יצא מבית האסורים. ועוד הטילו עליו שבועה שלא שלח ידו באוצרות היהודים היושבים בָּאֶפען, בעת אשר נלכדה. ויתן לשומרי-שכר מבני החיל, ערבון חדש, את אחיו וב"ב ואמו הזקנה עמהם להיות למו בטוחות נאמנה כי שלם ישלם כסף הפדיום במועדו. וכאשר מטה ידו, הלך הלוך ונדוד לבני אחיו להחזיק בידו לצאת לישועתו בנדבותיהם. והוא בא לאויסתריה ואשכנז, ובהגיע גם האַללאנדה וכתת את רגליו בארצות שונות, ובידו כתבי יושר להיות התעודה בישראל, כי איש-חיל ישר ורב פעלים הוא בעמו; ואולם בראשונה לא מצא לו אזנים קשובות, ורבים בעמנו הכשרים השדוהו ברבר. לכן נאלץ היה לקחת הסכמות מראשי רבני ישראל וחכמיהם בכל מקום שהם, למען יקבץ על ידו כסף הפדיום לנפשות בני ישראל. וידפים מגלות עפות כתובות עברית ואשכנזית „משתי עבריהם, ועליהן מתנוססים שמות גדולי ישראל, כי יש שכר לפעולתו. וזהו צורת המגילה בראשה לימין צורת משה רבינו חקוקה, כשקבל תורה מסיני, ושם נאמר: ומשה היה מתוקן לגואל וראש לגואלים" (ואולי גם אני שגאלתי שארית פליטת ק"ק אובן ממות, זכרה לי אלהי לטובה) ומשמאל הצורה נכתבו הדברים ומתורגמם עברית-אשכנזית בשפת ההסון, ומשם ואילך מתחיל טופס המגלה ובאורה כזה:

ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה. *)

בהנתן דת בפסליא של מעלה מפי עליון, לשלח את אחינו בני ישראל יושבי אובן. לכלה וחיץ להכנעה ובזיון. לקעקע הגלות מפנה לפנה יחד עשיר ואביון. וימסרהו ביד אדונים קשים עז בר מרין. בת מטרד וגן טמיון הקרה ה' לפניהם מקרה טהור את כהר"ר סענדר גנרא רבא סברו לית מוביר מן בויה. ברוך ה' אשר הפליא חסדו לו בעיר מצור, להיות לו לעזר, ובפסע בינו ובין המות היתה כמה מונים, כדי להציל נפשות אחינו ממיתת בזיונים. אפפוהו וכתיוהו וסבבוהו סיבת כל הסיבות יסובבנהו ויצרנהו כאישון עינו וכנשר יעיר קנו קנאת

*) שלום וחן וחסד וכבוד יהן יי לכם כילכם הולכי תמים ויושר. אנשים ונשים וכתר ובתולה ועני ועשיר לכולכם אקרא שלו' נא אהו' (אחינו בני ישראל) רעם נאך ראש אונזרי (חז"ל) האבן גזאגט (באתרא דלא ידע' וכו') נאו מן איינם נ"ט קען מאג ער זאגן וועז ער איז: (על כן) מוז איך אויך ווישן לאון דעם נאך דו איך האב (כחבים) פון אלי דיא (נאונים ורבנים) אונ פון (שרים מלכים והקיסר י"ה) וויא איך ב' מאות ושבעים נפשות מציל גווען בק"ק אובן) אונ' האב מיין

ה' צבאות מאת ה' היתה זאת נפלאת, אלה מפה להרג ואבדן רב, ואלה מפה נצרפו בהלכה ובחרב. וכתנור אש נתחמם ונתלהב, ובעסק שבלו ובנתו וחכמתו. וכרוב חסדי ה' וחמלתו. נתן לו חן בעיני השרים עצומים. לפדותם מחרב בסך עצום ומסוים ונכתב הפדיון. בספר מקנה בגליון. בעט פרזלא בצפורן שמיר. ודע ידע כי ערב לזר. דעבדי שלוף דוין. אשר באמרי פיו חרוץ. והנוגשים אצים לאמר. מדוע עזבנו לשמור, ועידן ערנים כבר עבר. ולקחו את אמו ואחיו להיות לעבדים מוכנים. עד שיתפרע המעות במזומנם. ובדבר שצריך מתעסק בו נכשל הוא בו. בכן קמנו ונתעוררנו. לאשר נתעוררנו. ועשינו נדבה דגינה מסיימת מלבד דנדבה שנתנו לאיש קדוש כזה לידו וחפץ ה' בידו ישלח [יצ"ח]. ואחלינו בכל מקום אשר ידרוך כף רגלו הישרה. פתוח יפתח לו דלת מחסורו. אשר יחסר מחסרון שיוכל להמנות ומעות שיוכל לחקן עד כי ימצא וישיג די ספוקו אשר פסק אנפשיה להוציא ממאסר נפשות אסורים בבית הסוהר זוהר יזהירו דבריהו אלו מלפני עטרת מעכ"ת ומאתנו יראו וכן יעשו שארי מושבות בני ישראל הקיובים והרחוקים לעשות כמונו להיות לעזר ולסער בסיוע שיש בו ממש ואל ידמיהו בעיניהם כהני נכרא דאזלי מהכא להתם ומהתם להכא מה עלינו לספר בשבחו אלו היו כל הימים דיו וכו' והמאריך בשבחו מקצר, והמוסף גורע. וקצר המצע מישתרע, חלקי ודאי ספון וגנוז ושמון במקום שאין העין שולטת הקין יהי' קימת והפרי יאכילוהו בעלמא

(חיות) גיואנט אונ' בין זעלבשט אין שטורם גלאפן אונ' האב איין בריב נבראכט פון דען (קיסר יר"ה) אן דען (הערציג פון לוטרינגן) אונ' האב דען הערציג פיל געלט דר בייא פר שפראכן אונ' האב לאזן אויש רופן דרייא מאל איז דר אפראשיא דו מן זאל דיא יהודים ניקש טון אן איר חיות. אונד בין דאך זעלבשט מיט גלאפן אונ' האב מיר אן נהנגן מיין (פס) פון דען הערציג אונ' דיא הארסף (הערב) דיא איך האב פון דען פולישן (מלך יר"ה) אונ' האב אלי (יהודים) אין דר שול נטריבן אונ' סאלקוואדר פר דר שול נשטעלט אונ' בין גלאפן אויף דער נאס ואו איך איין (יהודי) נועהן האב אים אין דר שול גיאנט אונ' האב מיט נאמש הילף (ל"ה ספרי תורה) מציל נוועזן אונ' נאך ניקלש בורג נברכט מיט דיא (שבוים) אונ' האב דען יעניראל אויך פיל געלט פר שפראכן פר דיא סאלקוואדר אונ' האב מזון (ערבים) שטעלן אז וויא איך אויך דיא בוויז האב פון דען פיצא רייכש קאנצליר אונ' בין אלהער האב איך ניט גיואלט הרויש ציהן וויל איך נהופט האב איין (פדיון) אויש טרקיא צו הבן אונ' נוא הבן זיא הרויש נשריבן זיא רבן נגוג צו מון מיט דיא (שבוים) אויז פולין זא האט מן (בעו"ה) אויף דען זעלבן בריב זענהדיג מייני ערבים תפוס גנומן אונ' איך האב מיך מזון אויף דען וועג געבן אונ' מיך (מטלטל) צו זיין פון שמאט צו שמאט אונ' אויף דיא גמעלטי זאכן האב איך לוטשר (כתבים) אונ' דיא (כתבים) וועדן מיר ניט אן נזעהן איינר זגט ער פר שטייט זיא ניט דר אנדר נעמט זיך דיא צייט ניט אים צו לייאגן. אלזו האב איך מיר פאר גנומן דען דער דא קראנק איז וואלט נערן גזונד וועדן אונ' דר צייט אויף זיך האט וואלט נערן דרפון זיין דרום וויל איך איין איין (כתב) אויף מיישש אויש לינן צו ארמאגן דר מיט אלי פוטי הערצר דיא אן נאמש דען אלמעכטיגן גלויבן אונ' מיר צו העלפן דש איך זאל באלד דר לייזט וועדן אויש מינר צרה אמן: (אונ דאש איז דר העתק פון דען בריב דק"ק ניקלשבורג) (חן וכבוד יתן ה' וכו') דעם נאך דז (ידוע ומפורסם) איז וואש דיזר קיגן וואדמינר (המשכיל והנעלה הר"ר סענדר בהר"ר יוסף טויסק מפראג) נמאן האט מיט דיא (שבוים דק"ק אובן) דא. זיא איז בצוואונגן גוואדן. אונ' וועז אלי דיא וואשר פנט וועדן אונ' הימלד מאפיר קענט מן ניט דער שרייבן דיא (נסים ונפלאות) וואש אים נשעהן איז דם

הדין וכל המעשה צדקה ישאו מאת ה' ברכה המשולשת בתורה, ויזכו לראות בנחמות ציון בתפארה. להביא בכורים בשמחה ושירה. כ"ד הכיתב והחותם בפקודת האלופים הקצינים פרנסים מנהיגי עדה ישרה :

פקטן סמעון בן מ"מ סר"ב מסס זלס"ם סופר נק"ק פרנקפורט דמיין :

היו' נ' י"ז תמוז תנ"א לפ"ק :

ביודעי ומכירי קאמינא טרם בואי לכאן בהיותי בעיר ואם בישראל ק"ק קראקא יע"א. נתברר שמה אמתות הדברים הנ"ל. כבן חכם לב יקח מצות ביזו כסף בזו זהב לרחמנות לאין וכין לסייע למצוה רבא ולסעדו שלא לנעול דלת בפני גומלי חסדים והמברכו יתברך מאל המבורך כ"ע המדבר בצדקה. יום נ' הנ"ל נאם הקטן שמואל בא"א מ"ו מהור"ר צבי נקרא הירש זצ"ל ה"ה מקראקא חונה פה ק"ק פרנקפורט דמיין יע"א :

האלוף כהר"ר סענדר הנ"ל ה"ה פה אתנו ונמלנו אתו קצת תגמולו הטוב אשר פעל ועשה בידוע ומפורסם לכל בכן אני תכלה [תפלה] המדבר בעדו שממנו הראו וכן תעשו קיילות ויתדים הקטן פה קנה וצוץ גרשון אשכנזי חונה פה ק"ק מינץ. יום נ' י"ז מנחם תנ"א לפ"ק :

מה שכבר נתקבל ונתקיים מכל הבאים על החתום ומה שהועד והוגר על פה אנשים כשרים המכירים עמו ומעשיו ומקומו אין צריך עוד קיום מחדש כי אם היכי

ער זיך אין אזו סבנה נגעבן האט אונ' איז נראפן ציוישן (כמה אלפים) בלוסי שווערטער אום מציל צו זיין כמה מאות נפשות מישראל דיא שון זיינן ווארן איבר ענטווערט (להריגה אונ' ממש) דש שווערט אויף איר העלז גלענן איז אונ' נאט דר אלמעכטיג האט אינז נהאלפן דורך גרויש וויינן דז ער נטאן האט מיט איין פוס פאל פר דיא (ראשים) אונ' יעניראל דז ער זיא זאל איר האב אונ' גוט נעמן אונ' אין דר (שביה) דר צי נעמן אונ' ער וויל זיא לייז אונ' האט דען יעניראל פר שפראכן איין (סך גדול) אונ' דא ער נקומן איז מיט דיא (שבוים) בייא אונז נאך ניקלשבורג זוא האבן מיר (בעו"ה) ניט קענן אלש אויף ברענגן אורזאך דז מיר האבן אנדרי (שבוים) גליוט דיא (בעו"ה) זיינן נקומן פון אלי זייטן. זוא האט דר (ראש דען רבי סנדר) אין איין חמישה גווארפן (בבבלי ברזל) איז גזעסן (ל"ט שבועות) אונ' דורך גרוש (השתדלות) דאט מן דען (ראש) משוה גווען פר אים צו נעבן (כמה אלפים זהו' ריינש) אויף אינם מאל דיקא אונ' האט מוזן איין שבועה חמורה טון דז ער האט ניט בהאלטן פין דיא (אוצרות) וואש דיא שבוים איר אייגש גיהאט האבן דא רם (מקום אוכן) אז איין גנוימן גווארן אונ' דארוף האט ער צו משכון נגעבן זיין ברודר אונ' זיין נאנץ גזינד אונ' זיין אלטי מוטר, גוא ליבן (רבות) מאנן אונ' ווייבר אלי דיא זיך נענן נאך (זרע ישראל) לוגט אונ' זיכט איז דען דר זעלבינר מאן דש ווערט דר אזו פיל ניטאן האט אונ' האט (כמה מאות נפשות ישראל מציל) גווען משש דורך (נסים ונפלאות) האט זיך אין גרושי סכנות גשטעלט אונ' ווערט נין אזו בצאלט (הן צדיק בארץ ישולם) דען שכר מוז דאך איטליכר האבן וען איינר אויש ליזט פיל (מכ"ש דש כמה מאות) זאלין איין נפש בישראל אויש ליזן. (ע"כ) איר ברידר (בני ישראל) אונ' אר שוועסטער (בנות ישראל) באדם הערציגע, קינדר פון ברמהרציגי (אברהם יצחק ויעקב) גיבט אייהר אוינן אונ' אייהר הערץ אויף דען צער אונ' זארג פון דיזן מאן דען דש איז דר מאן זעלבר דר דא ניט בעו"ה ישמאט צו שטאט אונ' דר נייארט מענשליכי פר שמאנד האט דר קאן דענקן וויא אים זיין (לב איז ע"כ) ארוועקט אייך אונ' זיט אנטוואכן אן איין איטליכר שטאט אונ' לאנד איז ווייט וויא אן גאט דען אלמעכטיגן נגלויבט ווערט וואו דיזר גוטר מאן ווערט קומן אונ' ווייזן

דלימשי לי שיבא מכשורא לזכות בו ולזכות אחרים להשתדל ולעמוד לו לעזרה כתבתי ותחתי שמי פה אפשטרדם יע"א. סדר כי ידעתיו וכו'. ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. שנת הוא יושיענו לפ"ק.

על החתום יצחק אבי"הב ונאם יעקב ששפורטש.

הזכאי אשר נתגלגל הזכות על ידו לקיים עולם מלא. ולהציל אלפים נפשות מישראל. הלא הוא האלוף הקצין. כהר"ר סענדיר אשר היה שבע רצין. ומצא חן בעיני כל השרים ורוכסים ושרי צבאות המלחמה בעת אשר נלכדה העיר ק"ק אובן כידוע בהחתננו לפניהם בער פריטש שארית עמנו עם אלהי אברהם אשר היה בעזרו. ותפרתו עשתה פירות ופרי פירות. ועבר פה עלינו. ועשינו עמו חסיבה מול חסיבה. להטיב עמו בכל הטוב. וממנו יראו וכן יעשו בכל מקום ומקום אשר דבר המלך מלכו של עולם מניע. ובזכות מצוה זו תנצלו מכל פגיעה. ומאורע רעה. כ"ד המעתר, היום יום ו' עשרה ימים לחודש חשון שנת תנב"ל:

משה יהודה בן לא"א הר"ר קלונימום הכהן ז"ל ה"ה החונה פה ק"ק אמשטרדם יע"א קהל דאשכנזי' יצ"ו:

גם פה עבר עלינו האלוף כהר"ר סענדר הנ"ל. ועשינו עמו רק טוב כראוי ונכון. כ"ד היום יום ד' ח"ה דסכות בת"ן לפ"ק.

הקטן מאיר מרוידניץ פה קליווא לע"ע:

זייני (כתבים) דז מן אים זאל (מקבל זיין בסבר פנים יפות) אונ' אים צו העלפן איין איטליכר (יותר מיכלתו) דז ניט (חלילה וחלילה איין חקלה) צו קומן זאל צו דען (רבי סענדר הנ"ל) דז ער מעכט קענן אהיים קומן (לזמן המוגבל) אונ' דר דאר צו העלפט דר העלפט צו איין (מצוה רבה שאין למעלה הימנה) דען וועז איר אויך גזעהן העט וואש מיר גזעהן הבן וויא דר מאן זיך (מהעסק) הוט גוועזן ביז ער דיא (שבוים) הוט פריא גמאכט אונ' זיך דריין גגעבן (כי אינה דומה שמיעה לראיה) דען העט איר אים (בודאי) גהולפן מיט וואז נור מינליך ווער אונ' נוא הוט איר ברידר (ברוך השם דיא צרות) ניט גזעהן. אונ' נאך מער דר צו וואש ער דר נאר גטאן האט אן דיא (שבוים מק"ק בעלאנדרא) אז וויא אים זייני (כתבים) אויש וויזן דיא ער ביא זיך האט. דאדום פר האפן מיר צו (הש"י) דם אונזרי ריד אונ' גיבעט וואש מיר אן אייך ביטן אונ' בגערן פר דיזן קינן וואיטיגן מאן (רבי סענדר הנ"ל) העלפן ווערן דען ווער האט דש גהערט אודר גזעהן אזו איין יונגן מאן דר האט מיט זיך גבראכט צו פירן צו אונז נאך ניקלשבורג (ב' מאות ושבעים נפשות מישראל שבוים) אין שיסן אונ' אויף ווענן אונ' האט סיל (הוצאות) דר בייא גטאן אונ' סיל (בעלי מלחמות) דו זיא זולן גשוצט ווערן אונטר ווענן (ועל כלם דען קידוש השם) דש ער האט מציל גוועזן (ספרי תורה הקדושים) איז דאך בילין דאש מן אזו איינעם ניט פר לאזן זאל אונ' אים העלפן פארט דש ער ווידר זאל (אל מקומו לשלום) קומן (ובזכות זה) ווערט איר נבענשט ווערן מיט אלי ברכות וכו'. על כן איר פרומי לייט ווען גלייך דיא נאנצי וועלט פר מיר טוט בעטן איז דאך דיא (תפלה) פון דען קרנקן זעלברט מער אן גנומן ובפן מוא איד קרנקר פון ווענן זארג אונ' (צרות) אייך ביטן (כעני בפתח) דז איר מיר זאלט העלפן איין איטליכר נאך זיין פר מענן נאך דז איך אויך זאל גלייזט ווערן אויש מיינם גלות אונ' צרות ובזכות זה ווערן מיר מיט אננדר גלייזט ווערן אויש אונזרן שווערן ביטן לאננן גלות שנאמר ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה אמן.

נאם הר"ר אלכסנדר בן לא"א כהר"ר יוסף טויסק ז"ל:

נאם אליעזר מענדיל דל ז"ל (!) החונה בק"ק ניקלשבורג והמדינה: נאם יוסף בן

מהור"ר אהרן זצ"ל : יצחק זעקל בן לא"א מהור"ר ישעי' זצ"ל : נאם יצחק
בן הר"ר מאיר ז"ל : זאב וואלף כא"א המפורסם מהר"ר משלם זלמן פיש הויף
זלה"ה אויערבאך סגולי וינא : נאם יצחק בן הר"ר ישראל ז"ל אשטיינן :
יהודה ליב בא"א הגאון החסיד מוהר"ר יאקב (פיסק זלה"ה) :
נאם יהודה ליב בר משה ידליש ז"ל אינש : איש ?) העלשוא נאם פרץ בלא"א
מהור"ר צבי הירש זלה"ה : אליעזר בן א"א מהר"ר זלמן כהנא ז"ל :
נאם אברהם בן הר"ר פרדכי זצ"ל מנידנג : דוד בר יצחק זצ"ל

מעתיקים־עברים בערב.

(נאת איזידור לאָעב)

יקר הוא בעיני הספר „מתולדות רופאי ישראל" בשפת צרפת מהחכם ר' אליקום כרמולי (בריסעל 1844) אשר נעים לי ספר השני במינו מתולדות הרופאים בערב (ב' כרכים, פאריז 1876) להה"ו שבאו"ה לעקלערק, והנני מקריב לבית אוצרך את תולדות הרופאים העברים בערב ממה שלא הביא הה' כרמולי, וכן ע"ד מעתיקים העברים בערב, ואין מטרתי לחדש דבר בביהמ"ד הספרותי רק להודיע ממה שלא נודע בקהל־העברים ותרבה הדעת בעמנו. —

אבן־דויד (בן דוד) או זשאַן מסעווילאַ, מעתיק ומתרגם נפלא היה, ומהיר במלאכתו, וחי ברענעגאַט (ע' לעקלערק בס' 37).

אברהם העברי המכונה שבת־אָרדה (Savasorda) מברצילונא (במאה הי"ב) והוא ר' אברהם בר' חייא הנודע למחבר ומתרגם ספרי אלגברה וגיומטריה ומצינו בביליותקה הלאומית בפריז שנים מחבוריו בגיאומטריה והנדסה (ע"ש ברשימה א' סי' 1048, ב' 1061) וס' עמבדום (Liber Embadum) תרגום רומי הוא מחבור שבתאַרדה הערוך בכל מפלאַטאָן הטיבורי. ונודע הדבר שתרגום זה יצא משני הספרים העברים הנמצאים בכ"י בביליותק ד'פאריז, ואולי נעשתה גם ביד פלאַטאָן הטיבורי (ע' לעק' ב' 337).

בן אברהם. איש יהודי, מחבר ס' באיצטרולוגיא ומגישו למלך הגדול של השארַאַצענים ושמו אלמנזור (או שם מחברו אַלמנזור) ותרגמו פלאטאן הטיבורי (ע' שם ב' 391).

יהודה בן משה הנקרא „על־כהן" או „על־פאַקיה" והרופא מקרדובה מתרגם נפלא ומהיר במלאכתו מעתיק ספרים מערבית לקאסטיליניית, ולדעת דאיוורן שני אנשים נכללו בם (ע' שם ב' 442).

הרב סאַג. מחבר ומתרגם ספרים בהנדסה : ס' ע"ד שרשרות הכדורים וס' ע"ד האיצטרולביה וכו' (ע' שם ב' 444).

שמואל הלוי מטולידא מתרגם בחברת ר' יהודה בן משה (ע' שם ב' 442).

רוברטוס היהודי מטולידו מתרגם ס' אלמגיסטו כמ"ש בקובץ פאריז ו'

סי׳ 7266 (ע׳ שם ב׳ 444).

הרב אברהם בחברת פרדינדו מטולידו ורענאלדו שלשתם תרגמו יחד הלוחות לאזרכיאל (ע׳ שם ב׳ 444).

הרב מאיר משה פיליוס שֶׁעֶר (שרה?) מורה ומלמד להאַלי בן אַבאם (ע׳ שם ב׳ 445).

אַנדרי היהודי, לפ״ד רוגער-באַקון, היה היהודי אנדרי לעזר מיכאל סקוטאָם בתרגומיו, ובהעתקות מיכאל שקוט מספרי אריסטו רשימם נִכָּר כי מעברית מתורגמים. (ע׳ שם ב׳ 457).

פַּרַגוט בן שלם מגרינגט, הוביל ספרו המתורגם שי לכבוד המלך קאַרל מאניין (Anjou) אחי לודוויג הקדוש מלך זצילה ונעאַפעל היה (ע׳ שם ב׳ 464. 500, וכרמולי 82).

אברהם, תרגם בחברת גרומר דע פלייזנס מאמר-הצמחים לגלניוס מערבית לרומית (ע׳ שם ב׳ 469).

אברהם מתורתוסא, מתרגם בעזר שמעון מנענוֹ הכומר מרוען ורופא וכהן להאפיסיור ניקלוס הרביעי (נבחר בשנת 1288) הס׳ מאַבולקשים (ומתורגם עברית מרש״ט ור׳ משולם) ושמעון מגענוי תרגמו רומית לתועלת זו (ע׳ שם א׳ 1504 ב׳ 470).

פַּרַגום או פרניום, תרגם בנעאפעל מאמר ברפואת הפצעים והמכות משזאן מעסוע (ע׳ שם ב׳ 471).

פַּרְפַּטיוס במונטפשליר תרגם בחברת זשאן מברסקיא מאמר אַסטרו-לאַביקום בשנת 1268 (ע׳ שם ב׳ 472, וכרמולי 90).

שֵׁנֵך בן עלי יהודי שהמיר את דתו פירש ובאר עשר המחברות לאקלידום, ואולי היא ההעתקה הרומית מס׳ Judei super X. Euclidis מאת נעראַרד (ע׳ שם ב׳ 412, 507).

שמואל היהודי מפעץ (ולא היה רופא) ונעשה נוצרי, חי בטולידא סוף המאה הי״א. והוא שכתב אגרת לר׳ יצחק ראש ישיבה בסעדאַלמעסע ותרגמה אלפונז באַנהאַם רומית, ונדפסת כמה פעמים (ע׳ שם ב׳ 479).

מיכה אַללה מהנדס עברי מפורסם בימי השלטונים עלמַמון ועל מנזור ובן-דוד (זשאַן מסעווילאַ) מתרגם בחברתו ספרים הרבה (ע׳ שם ב׳ 506) פארין. —

מפעלת שפ״ע בשפות הלועזות

(מאת ד״ר מ. גרינוואלד)

במכ״ע יודישעס צענטראַללבלאַט היו״ל ע״י, החילותי תת דברי בענין הזה „מפעלת שפת עבר בשפות הלועזיות״ והנני להעביר גם באוצרך הטוב, מטיב הקירתי זו, וזהו „הלקט הראשון״ לפניך.

א.) המשל בפי' הרומי:
Si tacuisses, philosephus mansisses (ותרגימא: לו ההרשת והיית לפילוסוף
ר"ל לחכם) דומה למליצת שלמה: גם אויל מחריש חכם יחשב. וכן (איוב) מי
יתן החרש תחרישון ותהי לכם לחכמה.

ב.) חכמי האקדעמיה בצרפת משתמשים בדבורם:
c'est un homme de chére comme vous et moi
(זה אדם מבשרי כמו אני ואתה) יש לו דמיון רב במקרא. „שאר בשר",
ולא דוקא שאר דומה (chére) כ"א, לבשר. —

ג.) ההבדל בשפת צרפת בין מלת jour ומלת journe המורות על „יום"
סתם ועל „יום שלם מזריחת השמש עד ביאתה, דומה לו בלשון ארמית -יום
ו י מ מ א" וזה מקרוב הודיע הד"ר לאנדויער משטראסבורג (במכ"ע לטערבאָטען
ה' ע, 76) בי רק עד יום שלם כלו נאמר יממא, וראיה מוכחת מתרגום (בראשית
ז' ד') אנא מחית מטרא על ארעא ארבעין י מ מ י ן *) והוה טופינא ארבעין יומין
וארבעין לילין". ולפי"ז נאמר גם מלות an anée על שנה שלמה.

ד.) הצרפתי משתמש בדבורו: je me vis deux doigts de ma pert
(כשתי אצבעות היתה ביני ובין המות) נזכרת מליצה זו במקרא: כפשע
היה בינו ובין המות. —

ה.) הסופר הצרפתי רוססאָ בספרו (נאָוועל העלואַזי ע' 67) אומר:
car je hais les mauvaises maximes encore plus que le mauavaises action*
(געלתי בחוקים רעים, ויתר הרבה במעשים הרעים) דמיון לו במאמר
חז"ל הרהורי עבירה קשה כעבירה.

ו.) שם (ע' 124) נאמר: conserve ce precieux ami comme la prunelle de ton oeil
(ישמור את אוהבו הנאמן ראשון עיניו) דומה לו במקרא: ינצרנהו כאישון
עינו. —

ז.) שם (ע' 56) כותב: je rugiis comme un lionne. (שאגתי כאביה תעורר)
irritée דומה במקרא: ה' כאריה ישאג. —

ח.) משל הצרפתי אומר: aide-toi et dieu משל-הלל הוא: „אם אין אני
לי מי לי". — t'aidra

שני מכתבים בספר *)

ל ע מ ב ע ר ג יום שני דחוה"מ סכות תר"מ לפ"ק.

אל כבוד הגבר הוקם על הרב החכם הסופר הנעלה הנודע בשערים
לשם ותהלה מוהר"ר מ ש ה המכונה דאקטער קייזערלינג נ"י
מגיד מישרים בעיר ב ו ר א ס ע ס ט ברכה ושלום!

אף כי עשתונותי תלחמנה בקרבי אם אָהין לגשת מול הדרת כבודו ברברי

*) הד"ר ל. לפ רק! כי גם בעברית מליטו „יומם" (תמות נ', נתנבר ט', נקמתי ט')
ויום סתם. רמערך.

*) תכני טתניס נזה סני עכתניס נתקרטו תפסה תכתם לנ וסופרת סנודעת

הדלים וכהביע לו אמרי תודה על אשר כבדני לתת לי מקום בתוך אספת-נשים נכבדות נשי-חיל אשר פעלו ועשו גדולות בארץ והרימו כבוד ישראל מערמת עפר — ומה קט ערכי כי אחד במקהלתן? עכ"ז לא אוכל תת מעצור לרוחי לבלתי הפיץ מעינות תודתי חוצה והנה רגשות לבי אשר תסערנה בקרבי, תלחצנה אותי בחזקת היד להסיר צעיף הענוה מפני ולהגיה מנחת תודה על מזבח הכרת-טובה — ומי יתן שיהיה פרי עטי לריח ניחוח לאדוני! הן שכחתי לדבר צחות, ומעט הגופת אשר הניקתני העברים כבר הֶגמלתי, אך בימי עלומי כאם את בתה סמכתני ועתה הה! פנתה לי עורף ברחה כצל ממני, רדפתי אחריה ולא אוכל השיגה — הנני עומדת במשעול צר גָדר מזה וגדר מזה, לא אוכל לשית עצות בנפשי בבחינת חוקי דרך ארץ — אם אמרתי אסתר בסתרים ולא אראה את פני כבודו הרם בדברי תשואות חן ורב תודה על הטוב אשר גמלני ועל הכבוד אשר כתרני — הנה אחטא נגד יופי-המנהג וטוב-טעם ואהי כאשה נבערה מדעת ותהליכות עולם זרות לה — ויחשבני מכפויי הטוב — ואם ארהיב בנפשי עוז לגשת אל הדר כבודו בפרי עטי אז יאחזני רעד בזכרי דברי רבותינו ז"ל: הוי זהיר בגחלתן של חכמים שלא תִכָּוֶה, ואירא כי אהיה עליו למשא ויתרעם עלי עֵר אשר באתי בלהג הרבה יגיעת בשר לשלול רגעי זמנו המקדשים לדעת ותושיה — כן ינע לבי ויניד הנה והנה כנוד הקנה במים לא אוכל להתור ולהגיע אל חוף האמת לדעת ברוח נכון ובטוח איך אבחר דרכי לבל אִכָּשלה — אולם שעיפי השיבוני יהי מה אלכה ואשלם חובתי בדברי תודה הנובעים ממקור לבי מקור נאמן לא אכזב ואם אחטא המטרה, בקשתי שטוחה לפני הדרת כבוד תורתו לבל יאשימוני ולא ישֵת עלי חטאת, כי גלמודה אנכי פה עומדת, מימיני ומשמאלי אין גם אחד אשר יאלפיני דעת ואוכל להתיעץ אתו בדבר הלזה הצריך עיון-דק. ואך לעצת רגש לבי אנכי שומעת — לכן עתירתי שיהיה לרצון את אשר ירזמון מלי ולא אבושה מתקותי יברכהו ד' בבנים נעימים ברב אושר והצלחה כמשאלות לבו ונפש המשתתוה לפניו.

יעטטי וואהלענער.

כנהר יוצק שלום לכל משפחתו הנכבדה.

P. S. אל יתמה אדוני כי אחרתי עד כה באגרתי הזאת, הן אמנם ידידי ה' אלכסנדר לאנגבאנק הודיעני עוד בחורף העבר שיצא לאור ספרו אף גלה

נספרומכי ע"י לגרותיס עוד מימי „הכוכבים" הנדפסות שם. וגם לפני שנים נסוליא הד"ר קייזערלינג ספר לשכנזי ע"ד הכשים ומרולותן נחכמה ומדע נשיר ומליצה נס כ י ת. בין הנשום שם ותקומה לא יפקד. והמכתב הראשון הזה, הוא קול קורא לתמנר — הספר. ומכתב הסני עדוך למורים ומלמדה נספרם עבר ה"ה המשכיל מי שכודע לשמ"ב נשם הרופא ד"ר גאלדשמיד מהרונוסלוי. — וזאת תהיה לנו לעדה עד כמה נברה נגאליציה התקופה מחשיה הספרות החדשה ופעולתה נדור העבר, כי גם נכות ישראל לומדות תיכה ולשון ותשהרנה לדבר לשום נשפת-לומחם העבריה! ומי יתן וגם נתקופתנו זו תתקנחנו זמירות ישראל המניעות, נכופרת ה ז ק נ ה ז א ת, ספר כימים כן דנאים תוסף לכתוב נשפת-עמה, לתנחם מדבר לשום גם נשפום הסיום — המערך.

אזני ממה שכתוב שם על אודותי אולם הספר בעצמו לא נראה לעיני וזה מקרוב זכיתי להשיגו ובקראי אותו לא עצרתי כח לשלוט ברוחי ותציקני להקריב לו אמרי אלה.

ב.

שלום וברכה, שמורה ועריכה מבת ההצלחה, לך מורי היקר!

מעת הפרדת מאתי ותלך לך לעיר מולדתך, להראות שם כי אתך חלין חכמה ודעת, עת יעל המות משחת לטרוף נפש בני תמותה יש לאל ידך להציל בלעו מפיו. כמה בשרי וכלתה נפשי לראות מכתבך הנחמד כאדמה צמאה על מטר תצפה, כן אנכי על דבריך יחלתי — זכור נא טרם הפרדך מאתי, כי שפתותיך נשבעו לי כי חודש ימים לא יחלופו אשר אתה עם דבריך הנעימים. יהיו נפשי להשתעשע; למען יחשבו בעיני כדברי עמך פה אל פה וכאשר עיני תחזינה בנועם הדרת פניך, אמרת: אף אם גופי מאתך ירחק נדוד אכן נפשי בנפשך תהי' קשורה לעולם; תדבק לשונך לחכך אם לא תזכר בי כן דובר פיך, אמרות טהורות משפתותיך נזלו אשר באזני עוד תצלינה — עת אזכור בם — לבי ורוחי מקפץ בי. לא תראנה עיניך איך אנכי עומדת באם הדרך מבלי דעת פנות ימין או שמאל. העמדתני על חוף ים לשון עבר לא אוכל לעבור בו עוד לא תרגלתי לשתות מימי המליצים כי עזים המה — מה יתענגו לבי ורוחי עת שמעתי לקח טוב מאמרי פיך רבות עשית עמדי עצמו מספר. כי כדבש לפי נמלצו לחכי אמרותיך — עת בארת לי מאמר נשגב חן חן על שפתותיך רפדת, מה נעים לאזני כי שמעו זאת! בל אכחיד זאת מאתך מעת עזבתני אני כעדר תועה בלא רועה — ולא אוכל להשביח רגשות רעיוני, כלם בפה אחד ישאלני. הידעת! כי מורך שכח השכחתיך? ואנכי אשיבם במר רוחי גם אני ידעתי החֶשו — ידידך! מורי! אשר המסרתני בידו טרם נסיעתך מפה, קצרה ידו להאציל עלי הכמתו. כי זה האיש משה ערל שפתים הוא וגם סכלותו על תבונתו מתגברת. דמיתי כי גם זה יוכל עשות כמוך יוליכני לאטי לרגל המלאכה ללקוט שושנים משדי המליצה ולנטוע, כאלה גם בגני, אכן תוחלתי נכזבה לשוא קויתי, אהה! בל אשמע עוד דברי שיר שַׁרתָ. מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה תחת צל קורתך.

מה נעמה לי להקשיב משלומך הטוב. כמים קרים על נפש עיפה, כן-היתה הבשורה הלזו מרפא לעצמותי, ואיך נמלטת מפח אשר טמנו אנשי בליעל עד צעדי רגליך, רוח חדש נשב עלי ממרום מכנפי מלאכי רחמים כי שמע ד' רנתי התפללתי בערך תרכב ותצלה על במתי המדע ולא תסול בחבלי הזמן — יותר העת לא תדשה להאריך. —

העלמה חובבת שפת עבר

לעמבערג 1837.

יעטטי טבית קעהלמאנן.

אל בית „הספרות".

מאי"ש ספרו"תי, אשר לא יחפוץ בהתגלות שמו ונודע למעתיק נפלא בשירי הרומיים והיונים, הגיע להרדקציה מכתב ע"ד המאמר „קדש וחול להרב"ז" ויללער ותוכנו ועקרו מצאנו להביא פה בעת נעילת שער-החכמה,

א.) החכם הכותב אומר: האמער באילייאס מפאר ומרומם רק הגבורה והנצחון הגאות והאכזרות (בהגבור אחילעאום) גם המרמה (בהגבור אדיסעאום) וכו' ובסה"כ פארו ורוממו מדת החמלה הרחמים והענוה וכו' בזה הראה הסופר הנכבד שלא הבין במח"כ כל עסר כונת המשורר כי באמת לא היתה לפאר ולרומם הגאות וכו' אבל להפך להראות לעין כל גנותה של מדה זו, כמה מגונה מדה זו כי רבים חללים הפילה והיתה מקור משחת לצרות רבות וגדולות שבאו על בני האחים. וכן מתחיל השיר הראשון „שירי נא בת-אלהים את חמת אחילעאום בן פלת אשר רבים מכאובים הסבה לאחים ונפשות גבורים רבים הורידה שאולה ותתן את גויותיהם מאכל לכלבים ולעוף השמים, בשיר 9. אמר איאקם לאחילעוס. לב רע נתן לך אלהים ואכזריות חמה בעבור . . . לעומת אחילעאום הציג המשורר את פטראקלוס: אבל חמול רחם נא כי על כן באנו בצל קורתך.

מכל אלה תצא כנגה כונת המשורר, לספר בנגותה של מדת הגאוה ולהזהר ממנה, הן נודע שכל טיבו של המשורר הוא שפעלות כל יצור מיצורי דמיונו תהיינה כלם מתאימות לתכונתו הפרטית סתירה אין בהם, ובאחילוס התגשמה הגאוה שלטה בו כ"כ עד שנעשה לבו לב-אבן. והכי נגנה גם את שיללער שכתב דרמה „הגזלנים"? גם יש להעיר שאודיסאוס אינו איש מרמה אלא „בעל ערמה" עצה ותחבולה המשורר קראו בשם: „פאלימעכאן" ופירושו בעל עצות או איש מזימות „פאיקולמעטים" „המתהפך בתחבולותיו" וכ"ז אינו מרמה.

ב.) הח' הכותב אומר: היונים בדעות ובמדות ובני ישראל, והיונים למדו צדק ומשפט מישראל, הלא קודם אלכסנדר לא היה שום-קשר והצטרפות בין היונים וישראל ולא נזכר בשום מקום ובימי אלכסנדר הספרות היונית המבחרת כבר היתה בעולם? ולא אכנם בדו"ד עמו כי מטרתו לשבח ולפאר רק אופן-הסוביעקטיפי, וכל וכוח ופלפול צריך שיהיה על שדה האביעקטיפי, ומטעם זה הן גם גאטהע לא זך בעיניו. —

ג.) מה ראה הכותב הנכבד לדמות ולהשוות הריסות טראיה לפלגש בגבעה? הן לא ראי זה כראי זה שם היה פתוי וכאן אונס אכזרי שאין כמוהו, שם היתה המלחמה בין שני עמים שונים נכרים זל"ז וכאן בין שני שבטי אומה אחת הצד השוה שבהם הוא. רק זה: שבשניהם אשה היתה סבת המלחמה; אבל כל דמיון והשואה צריך שיהיה בדברי עקרי ועצמי לא בדבר טפלי כזה ואין תועלת יוצאת מזה כי הנשוא ריב ומדון שבין אנמנון ואחילוס עם הריב

שבין דוד ושאול או מלחמת מענלוים ופאריז עם מלחמת דוד וגלית האם בעבור שבשניהם היתה מלחמת יחיד ליחיד? וכן חסר הדמיון באספת צבא השמים המסופר באיליאס עם הספור שבאיוב. הדבר איה דמיונו? עוד פרטים אחדים העיר הח' הכותב ודי לע"ע בזה. —

גם הגיעו עוד הערות על מאמרים שונים ותשארנה על השנה הבאה מאפס מקום בכרך הזה.

המעריך

הביבליותקים [1]

במכירת הביבליותקה הגדולה אשר להימן (חיים) מיכאל בהאמבורג חסרון גדול באשכנז היה לספרותינו ואשר לא יוכל להמנות; כי הביבליותקים הן המה כל אוצר יקר וחמדה גנוזה לחכמי-לב. ובשימנו על לבבנו ונזכורה אשר זה רח"ם לא השאיל מעודו ספריו לאחרים, כמה נפלאים ונכונים הם דברי ר"י החסיד (בס"ח תתס"ט) וישרים למבין:

„מעשה בחסיד אחד שמת והיו לו ספרים הרבה באו יורשיו ומכרו כל „ספריו, וצדיקים היו מתאנחים ע"ז. והיה שם חכם אחד, אמר: אל תתאנחו, „אגיד איזה עון גרם שאין הספרים נשארים ביד היורשים כי לא היה משאיל „ספר (ספריו) לבני אדם, — וטעמו ונמוקו עמו 2) ואין לאדם לחשוב כן, כי „טוב לו שילמדו בספריו וימחקו משיהיו הספרים במקום המוצנע ולא ילמדו „בהם. עכ"ל:

וביבליותקה סגורה ונעולה שאין אנו משתמשים בה היא כקרן מבושלת, כגן-נעול וכבאר-סתומה. לכן חכמים הזהרו בספריכם!

דר. אהרן יעלעניק.

---

1) עי' מריענט 1849.

2) „כי היה חושב אולי זקן ואם נעתקו חותם ויהיו נמחקים, ולא תוכל לקרות" כה הגיהקה נכ"ח ד"ל. המעריך

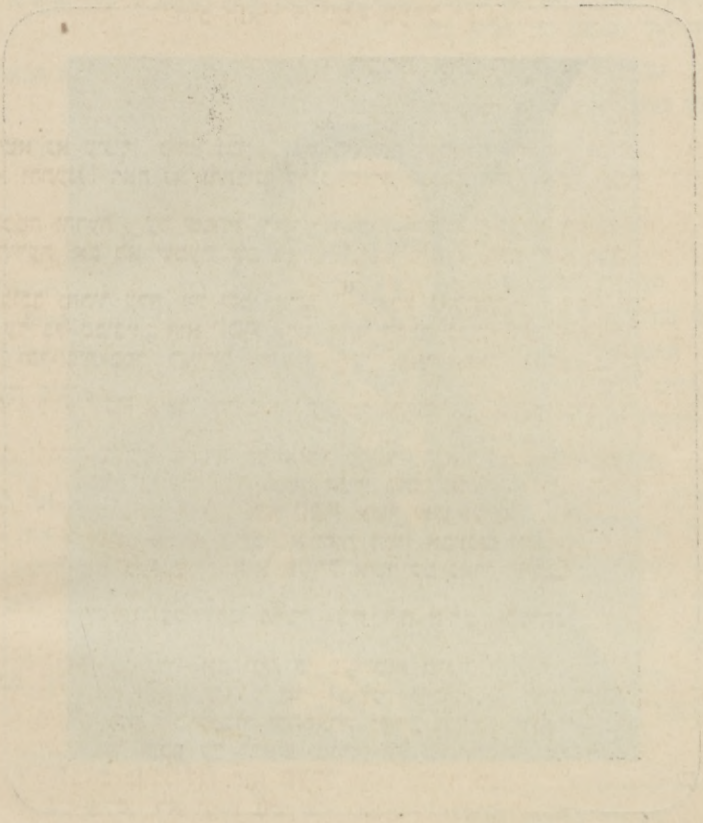

תמונת השר ר׳ יוסף פערל ז״ל

אָמַרְתָּ: יְהִי אוֹר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל!
פֹּה בְּאַרְצֵנוּ אָז בִּימֵי אֱפֵלָה;
חָצַבְתָּ עַמּוּד אֵשׁ־חָכְמָה–וַיְהִי,
שָׂרִיתָ עִם הַחשֶׁךְ וַתּוּכַל סָרָה.
בֵּית סֵפֶר רִאשׁוֹן לְאַחֶיךָ בָּנִיתָ,
פֹּעַל פָּעַלְתָּ–תּוּשִׁיָה עָשִׂיתָ. –

בְּנַפְשְׁךָ הָעֲדִינָה פָּנְתָה שְׁפוּנָה,
וְרִפְּנָה יְלָדִים דַּעַת וּתְבוּנָה. –
יוֹסֵף, נָאוֹר, דָּגוּל מֵרְבָבָה,
אֶרְמָתְךָ יָדְךָ מְאַלָּמֶת
בְּשִׁדָּה נְדָבוֹת חָסַד וֶאֱמֶת –
עַד עוֹלָם קָמָה גַּם נִצָּבָה.

יעקב צבי שפערלינג

לְתְמוּנַת

הרב הגאון ר' יוסף פערל *) ז"ל.

חָכְמַת אָדָם תָּאִיר פָּנָיו

(קהלת ח' א').

שא נא עיניך, קורא נבון, על התמונה הנחמדה והיפה המתנוססת מול פניך — והתענג! ראה נא והתבונן בפני האיש הנכבד הזה, אשר עיניו מבריקות אור החכמה והדעת, על שפתיו ירחף רוח החן והנעם, וצלם דמותו אומר כלו כבוד. הידעת אם לא שמעת שֵׁם האיש הנכבד הזה? הלא הוא הרב ר' יוסף, אשר ככוכב מזהיר עלה על שמי ארצו —ארץ גאליציה— ויפיץ אור החכמה והדעת על כל סביביו; הוא יוסף אשר החל להיות גבור משכיל בארצו, ובשנת תקע"ד יסד בית-ספר לנערים ולנערות בעיר טארנאפאל ובכספו כלכל אותו עד יום מותו; הוא יוסף אשר הרהיב עז בנפשו להקים על בית-תפלה במשטר יפה אף נעים ובסדר עבודה טהורה המתאימה לחפצי הנאורים כפי רוח התורה והזמן גם יחד, ובימי שבת ומועד הטיף שמה אמרי מוסר ויראת אלהים בלשון גרמנית צחה כאחר המטיפים הנודעים; הוא יוסף אשר שש ועושה צדק, העניק מטובו כמסת ידו לכל דורש עזרתו, הרים מאשפות המון אביונים ויקם מעפר הרבה דפים ונכי-רוח אשר פנו לעזרתו; הוא פערל אשר קם כארי וילחם עם מורדי האור אשר עמדו לו לשטן עלי דרכו בדבר בחירת הרב לעדתו, נפתולי אלהים נפתל עם המון מתנגדיו וגם יכל, כי סוף סוף הרכיב לאלוף על ראש בני עירו את ידיד נעורין את הגאון שי"ר ז"ל (בשנת תרל"ז); הוא פערל אשר בנו הנכבד ר' מיכל, נודע ג"כ לכבוד ולתפארת כאחד מגדולי הרוקחים, ובגלל חכמתו ונדבת-רוחו להתפאר הוקם על לראש ומנהיג על בית הספר והתפלה אשר כוננו ידי אביו ז"ל (כאב כן בנו!); הוא פערל אשר מלבד מכתביו היקרים "בכרם חמד" השאיר לו שם-עולם לא יכרת בשלשה ספריו הנפלאים: מגלה טמירין, דברי צדיקים ובוחן צדיק, אשר בהתולי לעג ובחצי שנונים מגלים לפנינו את המדות הרעות והמעשים הזרים אשר הכו שרש במתחסדים ומתקדשים בעם, והוא פערל אשר כבדוהו ורוממוהו אנשי דורו בימי חייתו וגם במותו עשו לו כבוד גדול ורב, לא נעשה כמוהו עוד לאחד מאחינו שם, ובכל מקום אשר הגיעה השמועה הרעה ע"ד פטירתו, אבל גדול היה לאוהבי האור, והמטיפים הנשגבים כר' יצחק מאנהיימער ור' מיכל זאבס קשרו עליו מספד מר ויעוררו ויעידו את בני עדתם לבכי ונהי: "יוסף איננו, פערל עלה שמימה"! — 1)

אולם, האם העיפות עיניך, קורא משכיל, גם על אותות-הכבוד והיקר המתנוססות על התמונה אשר לפניך? השמת לבך על הרביעים הצמודים לפתילי תכלת כלוית חן להזהו וכענק לגרגרתהו של האיש המורם מעם הזה? הסכת נא ושמע ותדע מה הן האותות האלה. 2)

---

*) נולד בעיר טארנאפאל (בגאליציה) כ"ד מרחשון תקל"ד (1773) ונפטר כ"ג תמוז תקנ"ט (1839). תנצב"ה.

1) עיין כרם חמד, שנת חמשים, מכתב ט"ו.

2) עיין ירחינוך לבוש (Busch) שנת תי"ז, בשלמנו שלב ד"ר הורוויץ—ותוסיף לקח.

הרעיון הגדול והנשגב ע"ד הכנת בית-ספר לנערי ב"י כבר החל לפעם את

הרי"פ עוד בימי נעוריו כאשר ארח לחברה עם החכמים הנודעים: ראפאפארט, קראכמאר, בלאך, בודק ודומיהם, רק סבות שונות ומקרי הזמן מנעוהו מלהוציא

את מחשבתו הרמה מכח אל הפעל, ואך בשנת 1813, כאשר סערות העת קמו לדממה, העיר טארנאפאל וסביבותיה נסבה ונספחה אל ממשלת רוסיה, וספרי התקנות וההנהגות כבר הוכנו, נפתחו שערי הבית —במעון המיסד— לששה עשר תלמידים מתחילים, באשר כל ההתחלות קשות. מיום ליום כבוד הבית החדש הזה הלך הלוך וגדול, מעשי ידי המיסד להתפאר מצאו חן וחסד בעיני שר הגליל, הסינאטור הרוסי Theyls, אשר עמד לימינו ויעודדהו ויתמכהו כפי מגעת ידו, מספר התלמידים עלה חיש מהר עד מאה לשמחת בעל-הבית ומוקיריו, עד כי בשנת 1815 עלה בידי הרי"פ לבנות ולהכין בית גדול ורחב-ידים ממיטב כספו —החצי האחד לתורה ולתעודה והחצי השני לרגה ולתפלה— ובימי הכבורים חגגה עדת ב"י חגה חג חנכת-הבית, והעיר טארנפאל צהלה ושמחה! והמיסד הנכבד, מלבד שראה ברכה ופרי בעמלו, זכה לגדולה וישא חן וחסד בעיני הקיסר אלכסנדר הראשון, אשר לאות כבוד ויקר העניק לו רביד זהב צמוד לפתיל, ככתוב הדר בפשתגן הכתב הזה בעצם לשונו (אך בכתב עברי):

„אן הערן יאזעף (יוסף) פערל אין טארנאפאל. מיטטעלס אללערהאכם-
„טער ענטשליססונג פאן 4 טען יוני ל'. י'. (1816) האבען זיינע קאיזירל'
„קאניגליכע מאיעסטאט דיא טראגונג דער איהנען פאן דעם רוססיש. קאיזירליכען
„האפע פערליהענען גאלדנען עהרענ־מעדאליע אללערגנאדיגסט צו בעווילליגען
„גערוהט. איך איבערגעבע איהנען דאהער דיא דיעס־פאלליגע מיט האהעם
„פראזידיאלדעקרעטע פאם 10 טען סעפטעמבר ד'. י'. צאהל 3719 מיר צוגע־
„קאמענען עהרענ־מעדאיללע מיט דעם בייזאטצע מיר דיא ריכטיגע איבערנאהמע
„דערזעלבען מיטטעלסט איינע מיר צו איבערגעבענדען עמפאנגסשיינס דעם
„עהעסטען צו בעשאטיגען.

„טארנאפאל, אם 20 טען סעפטעמבר 1816

(אונטערשריפט דעם קרייזהויפטמאננעם).

התהלות והברכות והכבוד שנחל החכם פערל מכל אוהבי האור ומשרי המלוכה העירוהו ויפעמוהו עוד ביתר שאת וביתר עז לצעוד הלאה לבלי-חת עלי

דרכו העולה למעלה למשכיל, ואחרי אשר הממשלה החליטה לסעדהו ולתמכהו בקרן קימת, הוסב בית-ספרו הקטון לתוך מעלת בית-מדרש גדול (דייטש־ איזראעליטישע הויפטשולע), אשר לתלמידיו נתן הרשיון להכנס אח"כ אל

בתי-החכמות הגבוהים, כי מלבד הלמודים בדקדוק ותלמוד ודת ישראל שמעו שמה לקח בכל המדעים הכוללים ובלשונות שונות, והרב המיסד, בלי לרדוף אחר הכבוד כי הבית הרם והנשא הזה יקרא בשמו היקר (דיא פערלישע שולע), נדב לבו

הטהור דבר טוב לתת במתנה לנחלת-עולם את ביתו וחצרו עם כל קניניו אל עדת בני עמו— למזכרת אהבה ותודה, ובגלל נדבתו הנעלה הזאת משך עליו עין חסדו של הקיסר פראנץ הראשון אשר עטרהו וכבדהו ברביד זהב שני

וירוממהו למעלת „ראש הבית“ (דירעקטאָר) עם כל חקותיו ומשפטיו וזכיותיו, כמו שכתוב בפשתגן הכתב הזה בעצם לשונו (בכתב עברי):

„אן הערן יאוסף (יוסף) פּערל אין טארנאפאל. זיינע־מאיעסטאָט האבען „מיט אללערהאָכסטער ענטשליסונג פּאם 16 טען נאוועמבר פ'. י'. דיא ערריכטונג „דער איזראעליטישען הויפּטשולע אין טארנאפּאל נאך דען בעריכט איינגעפיהר־ „טען מאָדאַליטאָטען צו גענעהמיגען דענזעלבען אלס דירעקטאָר דיעזער הויפּט־ „שולע צו ערנענען אונד איהם צו גלייך דיא ערלויבניס צו ערטהיילען גערוהט, „זיינען שטעלל־פערטרעטער אונד זיינען נאָכפאָלגער, וויא אויך טויגליכע „לעהרער, זא לאַנגע ער דאָס אמט איינעם דירעקטארס בעזאָרגען ווירד, אונטער „בעשטאָטיגונג דער ארדענטליכען בעהאָרדען צו ערנענגען. — אויך האבען זיינע „קאיזערליכע קאָניגל. מאיסטאָט דענזעלבען, אין אנזעהנונג דער פּאן איהם „גענאכטען אנזעהנליכען אויפּאפּערונגען אונד דעס פּאן איהם בעצייגטען „לאבענסווערשהען אייפערס, דיא מיטלערע גאלדענע עהרענ־מעדאַיללע מיט „אָהר אונד באנד צו ערלייהען גערוהעט.— וואָפּאָן דער זעלבע, אין גענאָמסהייט „דעס דעקרעטס דער אָהען שטודיענהאָפקאָמיסיאָן פּאם 25 טען פ. מ. צור „אנגענעהמען פּערזיכערונג מיט דעם בייזאטצע אין קענטניס געזעצט ווירד, „דאסס דיא אינהאָנדיגונג דער אללערגנאָדיגסט פּערליהענען עהרענ־מעדאיללע „אונטער אנדערן דעם טארנאפּאלער קרייזאמט אויפּגעטראגען ווירד.

לעמבערג, אם 9 יאנואר 1821

(אונטערשריפּט דעם גובערניאל־פּרעזידענטען)

ועתה, אתם בני עדת ישראל הנאורים בעיר המהוללה טארנאפּאל, שישו ולבשו כבוד כי בקהלכם כהן פּאר הגאון ש"י"ר וכי על חוג שמיכם דרך כוכב מזהיר ביוסף פּערל, וגם היום, בהכניסכם את נעריכם ונערותיכם אל „בית המדרש הכללי“ המדבר בו, זכרו לטובה ולברכה, ברגש הכבוד והתודה, את שם מיסדו הנכבד אשר תמונתו הנחמדה הנני נותן לפניכם לענג כל מוקידיו ומעריציו הרבים 3), אשר בקהלם אתחשב גם אני.

ח"י גורלאַנד

מיסד של בית־המדרש הקלאַסיקי והרעאלי בעיר אודעסא (ברוסיא).

---

3) וכזה מלאתי למוכה להגיש את תודתי הכפולה לידידי הנכון, מוקיר תכוני יסראל ודוכס ספרייסם, ה' מאריץ טענענבוים, אשר טרחנאפאל, אסר סוחיל להגיש לי ס"י את תמונת יוסף וכנו היקר ל' מיכל וגם סתי התעורות המוצלחות, אסר מזונן לינגו נפרץ היום, וכ"ג תודים גם להמו"ל נעד מפעלם הטוב נמקוטע זה.

ח"י

קִינָה לְדָוִד

על-מות הסופר הגדול ר׳ דוד גארדאן מו״ל מכ״ע „המגיד״
(נפטר ביום ועש״ק ט״ז אייר התרמ״ו בשעה ד׳ אחר הצהרים).

דַּם לִבִּי אֶשְׁפֹּךְ כַּמַּיִם ,
וְאֶבְתֹּב בְּדִמְעוֹת עֵינַיִם :
„דָּוִד עָזַב אָרֶץ הַחַיִּים„!
גְּדוֹל נָפַל הַיּוֹם בְּיִשְׂרָאֵל ,
אַבִּיר הַסּוֹפְרִים שָׁפָתוֹ לָאֵל,
רַבַּת עָמַל רְאָמָה עִבְרִיָּה ,
דָּבָר נְגִידִים וַיַּעַשׂ תּוּשִׁיָּה ,
אָבַד עַמִּי כְּלִי חֶמְדָּתוֹ —
נֶחְמַם אַיֵּה, אֵיפֹה תְּמוּרָתוֹ ? —

יעקב צבי שפערלינג

תמונת החכם ר׳ דוד נארדאן ז״ל

מכתבי ר' דוד גארדאן *)

מעלתו במכתבו אל ידידנו בעל „המגיד" הניא את לבבו מלמכור את זכותו על המגיד כאשר שמע מה' בודק. ומפני כי הדבר נוגע גם אלי, ע"כ ארהיב בנפשי עוז לדבר למעלת כבודו דברים אחדים גם אדות הענין ההוא, ע"ד „דאגה בלב איש יכרענה" אחרי כי לבי אומר לי אשר בבודו דורש טובתי כאוהב נאמן אף כי לא נתכבדתי עד היום להיות נחשב בין מכיריו ומיודעיו, אך כמים הפנים לפנים.

זה לי עשרים שנה בעבודת המגיד, ולא אעשה בנפשי שקר אם אחליט כי התברך בגללי. כל מה שכתבתי מצא חן בעיני הקוראים ומשך הלבבות אליו.

בהמשך הזמן נתגדלה הכנסת המגיד. זה כשתים עשרה שנה היתה הכנסתו, אחרי נכוי כל ההוצאה, לערך שלשת אלפים ר"ט, ועד הקיץ העבר הי' לו יותר מן ב' אלפים אבאנענטען, תחת אשר בבואי הנה היה מספרם רק ד' מאות. ידידנו בעל המגיד ת"ל עשה עושר גם כבוד. רבי (דר') יתקרי, חכם יתקרי וכבודו מלא עולם וגם צרור כספו איננו נקוב. ואנכי? יאמין לי כבוד ידידי כי לא אחוש לכבוד המדומה, אף כי כל פעלתי רק אנכי היה למענהו. נחבא הייתי אחורי הכלים ושמחתי בכבוד ידידנו בעהמ"ג כל זמן שלא חסר לחמי. במשך כל העשרים שנה אשר הקדשתי כל כשרונותי וכחי לעבודת המגיד ושערותי הלבינו בה, לא מבלתי בשכרי רק ג' מאות ר"ט לשנה! חי ד' אשר עשה לי את הנפש הזאת כי בגים דברי! הן אמנם הבטיחני בעל המגיד, כן בע"פ וכן במכתבו שכתב אז אלי לענגלאנד לבא אליו (והייתי אז בן כ"ד שנים) כי בכל אשר תרבה הכנסת המגיד כן יוסיף על שכרי ולא יחסר לחמי, אך לא קיים הבטחתו ובכל הזמן הרב ההוא לא הוסיף לי אף פרוטה אחת. ואם ישאל כבודו מדוע נשארתי? על זה אענה כי היתה קשה לי הפרידה מהעבודה אשר אהבתיה מאד ולאסוני הגני מבני עולם הדמיון (אידעאליסט) בכל דבת, ולא מעולם המעשה (פראקטיש) ורצוני להשכיל לחיטיב לבני עמי גבר על הכל ברוחי וארבץ תחת משאי. ואחרי כי הסך הנ"ל לא הספיק עוד למחית ביתי נאלצתי לכונן פענסיאן לנערי אחב"י מרו"פ וזה היה עיקר פרנסתי, אף אם היא מלאכה כבדה מאד, בכל זאת הייתי שמח בחלקי כי יכולתי לפרנס את אשתי ושפי. אמנם בסוף החורף משנת 77 חרב גם מקור פרנסתי ההוא ומסיבת המלחמה ושעמים אחרים חדלו משלוח נעריהם אלי חסר לחמי ממש, ואז החילותי לדרוש מידידנו בעהמ"ג להוסיף לי לכל הפחות עתה (ומה שעבר אין). על שכרי באופן שאוכל להחיות ב"ב, אך הוא ענה ואמר: „תת לא אוכל!" ידעתי כי כמעט דבר זה לא יאומן כי יסופר — אך כן הוא, כה יעזרני צורי להוציאני ממבוכתי! אך אחרי שהרביתי עליו רעים אשר ידעתי כי דבריהם ותוכחתם יעשו רושם עליו עד"מ הרב רמש"ש בווילנא, ובובער ועוד אשר הוכיחו דרכו על פניו נעתר והוסיף לי עוד מאתים לשנה. אף כי גם זה לא יספיק עוד למחית ביתי, בכל זאת קבלתי באהבה ואסבול. אך מעת שהוסיף הסך הנ"ל רוח אחרת עברה על ידידנו בעהמ"ג והחל להשתדל בכל יכלתו למכור את „המגיד", וכתב לארבע רוחות העולם, ודרש בראשונה, טרם נאסר המגיד לבא ברוסלאנד, סך עשרים אלפים ר"ט, ואח"כ עשרת אלפים, וגם הי' לו משא ומתן אדות זה עם ה. בודק. כל זה הי' במשך כל ימי הקיץ העבר, וחיי היו תלואים

*) תודענו תפלנו לידידנו, שבדעתנו להוציא כל מכתבי קופרנו היקר המגוע כי' דוד גארדאן והנה הוחיל בין מכתביו ומופריניו לבבדנו גם מכתב זה, ה"ס ידידנו סרב החכם המליץ מסר"פ מיעזעם עלייפלין, ומחרטוהו לספסרו חל מתוכתו, כי עניני נוסף חלק גדול בתולדות הרד"נ. ובשנה הנחף בעטור מכתבים ספרומיים יסר נוסחם יקר ונכבד להתפתחות הספרות העברית החדשה. — המכתב הזה ערוך ביום $^{16}/_{3}$ 1878.

המו"ל.

מנגד, כי מה אעשה אנכי עתה אחרי כי לא למדתי מלאכה או מסחר להחיות בזה את ב"ב ? — ובראותי כי רעה נגד פני, החלטתי בדעתי להפרד ממנו ולהוציא אור מכ"ע חדש על שמי במקום אחר, והגדתי לו את זאת. זאת היה בראשית החורף הזה, וגם החילותי לעשות ההכנות הדרושות לזה. אז התעשת ויתאמץ להחזיקני, והצעתי לו כי רק אז אשאר אצלו ואשובה ארעה צאנו אשמור, אם יתחייב עצמו נאטאריעל שלא למכור את המגיד כל זמן שלא אעזבנו, ואם יתן לי חלק שוה מההכנסה. והנה בנוגע לנתינת חלק נתרצה לתת לי חלק שוה מההכנסה כאשר היא כרגע, וכאשר יתבטל האיסור של המגיד ויוכל לבא לרוסלאנד כמקודם, אז יחפוץ לתת לי שליש ריוח גם מהכנסת רוסלאנד. ככה הוא מצב הענין כרגע. והנה העיקר אצלי הוא התחייבותו שלא למכור את המגיד כי בחלה נפשי להיות תמיד ביראה ופחד אולי ימכור והם חיים התלואים מנגד — אך זה לא יחפוץ לעשות בשום אופן. מזה אוכל לשפוט כי עוד רצונו למכירה ומחכה רק על ביטול האיסור למען יוכל לדרוש אלפים ורבבות ואנה אני בא ? על הבטחתו (בלי התחייבות אמיתות עפ"י דינא דמלכותא) לא אוכל להשען עוד כאשר הורני הנסיון, ובאמת אין לו צורך עוד לעמוד בראש ההנהגה כי ברוך ד' יש לו רב, ולו רק בן אחד שופט הגליל ומבקש לשבת במנוחה, ובל"ס ימכור כאשר יקרה לו כרצונו, ואני בעניי אנא אני בא עם בנים ובנות קטנים וגדולות ? — מפני זה מחויב גם אנכי כעת לעשות מה לביתי ולדאוג לאחריתי. אם הילדים שואלים ללחם אז נשמטים האידעאלע אחד אחד ולא ישאר רק ההוה החזק מצוי. מובן הדבר כי עלי לשאת עין רק להוצאת מכ"ע חדש כי נסתי באלה ודרך אחרת אין לי להחיות ב"ב.

הן אמנם ידעתי גם ידעתי כי משען-לחם זה שאנכי מבקש להכין לי משענת קנה רצוץ הוא בימינו אלה ; כי מלבד שדרישת לשון עבר הולכת ומתמעטת ותורה מונחת בקרן זוית גם באשכנז גם ברוסלאנד, היתה עוד הוצאת כתבי-העתים לבני ישראל עתה למלאכה ולא לחכמה, וכל בעלי המלאכה הזאת הזילוה כי הראו ערותה. הה, מי המה השליטים בדעת הקהל בינינו כעת ? זקנים אשר משער שבתו ויסג טעמם ורוחם, או תלמידים שלא שמשו כל צרכם ולא נגמר בשולם ; ועליהם נוספו סוכניהם ומשמשיהם אשר רבם זיפנים ורמאים ויניאו את לב העם מאחריהם, ובכן אין טעם וריח ואין מגמת-פנים (טענדענץ) בכתבי העתים הרבים לב"י אשר שרצו בימינו כצפרדעים, ואין תשוקה וחשק להם בלב הקוראים מביני דבר לאשורו וחפצים באמת בהטבת מצב הרוחני של העם. כל זאת ידעתי גם אנכי ונפשי מרה לי ; אך בכל זאת ההכרח לא יגונה. ואם לא תשאר לי דרך אחרת אחזיקה בהרעיון ההוא כהצולל במים אדירים התופש גם בשבולת להציל נפשו. מלבד זה אדמה כי עוד מקום הניחו לי הרעדאקטארים העברים להתגדר בו, וכי לא רבים כמוני מוכשרים למלאכה זו. אנכי תכנתי רוח בני עמי זה לי עשרים שנה, ויודע אנכי מחסורי רוחם ולשוני אתי לדבר אליהם בשפה צחה וקלה והרבה מעות יש לי לרצות. ידעתי במה להמשיך לב העם לחכמה ומדע ומדות טובות, ועוד אוכל להשכיל להיטיב לבני עמי ואולי גם אוכל לתת בזה לחם לב"ב. לבי אומר לי כי לכהפ"ח אמצא חמש מאות חותמים בין רבבות אלפי ישראל ואז יהי' לי מזה יותר ממה שנותן לי ידידנו בעהמ"ג ואהי' ברשות עצמו וחיי לא יהי' תלואים מנגד ; כן אקוה כי המצא ימצאון לי סופרים נכבדים שידעו להכיר ולהוקיר פעלי לטובת העם. עתה ידי אסורות וידידנו בעהמ"ג כל ישעו וחפצו למלאות הגליון ובפרט הצופה, בפלפולים של הבל וכדומה דברים אשר לא יסכן עלימו משכיל על דבר אמת, וכל דבר טוב אשר יבא בהצופה הוא רק ע"י השתדלותי.

חזות קשה הגדתי למעלתו בזה על ידידנו הנ"ל אך חי נפשי כי כן הוא, והנני במבוכה גדולה כי מחוסר פרנסה אנכי ר"ל, וזה שכרי בעמלי זה עשרים שנה לטובת הכלל. ידעתי כי דברי אלה יהי' לכבודו לו לבדו ואין לזרים אתו, ושפכתי שיחי לפניו והגות רוחי בתקותי כי אולי יוכל מעלתו אח"כ לעת מצא להיות לי לתועלת אצל ידידנו בעהמ"ג כי גם דבריו נשמעים מעט אצלו. ואנכי על משמרתי אעמוד ואנסה בכל כחי לשאר בעבודתי ואולי יצליח לי להשות את ג"ב בעהמ"ג לחפצי אז לא אפרד ממנו כי קשתה לי הפרידה מעבודה שהלבינו בה שערותי וגם אהבתי את זילבערמאן למרות כך הרע אשר עשה לי ואשר השתמש בכשרונותי רק לטובתו. אקוה כי בעת שאדרוש מכבוד מעלתו לדבר דברים אחדים אדות עניני אל בעהמ"ג, לא ימנע הטוב ממני. כרגע נחכה לראות מה יעשה ד'.

עוד הפעם אבקש את סליחתו על הטריחו אותו בקריאת דברי, דברי להג ואקוה כי ידין לכף זכות את ידידו מכבדו ומוקירו בכל לבו ונפשו.

דוד גארדאן

תולדות הח' ב"ג מפאריז.

(כתובות בידי עצמו)

Autobiographie

תשואות חן חן לידידי שא"ג כי אני רואה ממכתבו זה וגם ממכתב הקדם שהגיעני כי מצאתי חן בעיניו וכי הוא'חפץ ביקרי ועל כן רוצה לדעת קורות ימי חיי ורוצה לראות את פני ברשימת אספקלריא שאינה מאירה, אך לג' ידע מה שיודע אני מקורותי בימי חיי לא בקש ולא שאל כזאת כי מה יסכון לו לדעת קורות איש מסכן ולא חכם אשר נולד בכפר קטן סלודנא שמה סמוכה לעיר למזא לא רחוק מווארשא אשר גרו שם בעשרה משפחות בני ישראל אשר לא ידעו כי נמצא על הארץ מדינה אשר שמה צרפת לולא באו שם הצרפתים ונפליון הראשון בראשם בשנה השביעית לימי חיי והצרפתים ר"ל אנשי החיל צעקו ללחם לבן ר"ל די פאן בלנק (Du pain blanc) ואיש לא ידע מה הם רוצים, לולא בא שם שר צבא יהודי אחד ויבאר להם בלשון עברי: הם רוצים לאכול לחם לבן כמנהג צרפת ולא לחם שחור כמנהג פולין ויתמהו איש אל אחיו ויאמרו מן הוא כי לא ידעו מה הוא איך ערל בשר וערל לב ידבר בלשון הקודש כי לא יאומן כי יסופר להם כי בארץ צרפת גם יהודים המה שרי צבאות בראשי העם ואיך יעלה על לבם כי העם אשר בארץ פולין הוא כטיט חוצות וכתבן לדוש מהם יצא חוטר ושבט מושלים בארץ צרפת. ובאותה שנה תקע אבי איש תם שמו בשם מלך מוקדן אלכסנדר ואשתו היא אמי הצדיקת רבקה בעיר קטנה ס) . . . עיר

ס) לזכר נפשם שמו כתב ב"ג (בהמגיד תרכ"ז נד 3.) שנפטרים ביום הזה והוא ר"ת טבת וכן בהמגיד תרל"ג ידבר ב"ג מתכונת מנוחתו בזה"ל; בענין ידיעת המלך מידע מומי נפשו מכי היה לי לזה עזר גדול ונפלא מיעי נעודי וחסו: מכי היה מחמידי בני מלך ומטוביהם ויומר לדיק מסס ויהיה למי רגזים וכבת החתם והגיעה לכ זה שמדברם עד לסר לבתם עם נעדותיה וכתם לותם ויהיה מולקת על מכי ולועקת עליו תמיד ומקלתי מדות מכי החמודות נגד מדות למי המגונות וידעתי יתרון מכי על למי ומהבתי לה מכי להחדמות בו בחדותיו ומכלתי מדות למי והדיקתי מהם וכו'.

מצער היא אבל סבלותם והעדר ידיעותם בלמודים הנצרכים לחיי אדם אשר יקרא אדם באמת רחקו מים הגדול, אך ידעו כי מנדילסון ורבי הירץ ווייזיל היו אפיקורסים גמורים ולא שכחו מעולם כי למדו זה מאה פעמים ואחד. ודבר פלא ראיתי שם כי אנשי עיר מצער הזאת כמעט שאין להם פה ולשון ככל בוערים ממדע אבל המה עשירים בביטוי קללות ער כי משה רבינו אשר נתעשר מפסולי הלוחות לא ידע לקלל כמוהם לא בתורת כהנים ולא במשנה תורה ואולי קבלו איש מפי איש הקללות אשר לא כתובים בספר התורה. ובהיותי בן ט"ו שנה קראו עלי מועד לשבור בחורי בעיר מצער הנקראת ג'ישטאדט שירוינד ואין לי לדבר ממנה מאומה כי הנה שתי בנות תאומות בגוף אחד ושתי ראשים ראש אחד יקלל והשני ידום. 3) וכבן ארבעים ושתים שנה באתי לעיר קינגסבערג בפרייסין ואחר שלשה חדשים שישבתי שם שאלוני כמה ימי חיי והשבתי להם שלשה ירחים כימי משה אשר הצפינה אותו בת לוי אמו, ומשם הלכתי ברלינה והוצאתי שם לאור ספר קטן בכמות וגדול באיכות שמו "חפש מטמונים" ויתר מעשי אם ראוים להקרא מעשים טובים נודעים לאוהבי קריאת ספרי עתים נרשמים

ב"ג

תולדות ר' צבי הירש פיליפאווסקי *)

המו"ל האמיתי (תר"מ-תר"ע)

מאת

ב"ג מפאריז

איש עברי נולד בעיר הקטנה יורבלאוו במדינת פולין ושמו היה צבי בן יחזקאל ויהל רוח חכמה לפעמו בעודנו נער ובכל אשר נדל בימים כן גדלה תשוקתו ללמודים, אבל לא הזמן ולא המקום גורם להשביע נפש שוקקה ללמודים ולא ינסה איש אחד גם היום אחרי כי עברו כארבעים שנה מאז הכרתי האיש או הנער הזה, לא ידעתי אם ימצאו חמשה אנשים בעיר הנזכרת אשר ידעו מהו לוגריטמן ומה המה לוחות — לוגריטמים. ומאוד אפונה לדעת אם יודעים גם

היום שם אם מנחם בן סרוק כתב ספר בשרשי לשה"ק ודונש בן לברט כתב השגות עליהם ור"ת הכריע ביניהם ותלמידי שניהם לחמו מלחמת רבותיהם ואם שמעו שמעם הלא יאמרו מה לנו לדקדוקי עניות כאלה ודי והותר בספר צוהר התיבה. ואלו נשתנו שם העתים לטובה כי בימי נעורי גם בקהלה גדולה מישראל בפולין

---

3) פה מקבר לנו תקופה גדולה בחייו היינו יחי-סלמודים בחיזה הכונה המעמק ומליץ תלות נפשו וכתב בהמגיד (תרכ"ג גליון 41) ומספר ז"ל: ומני זכיתי לדרוך בדרך מסר הוריגו בחכמות ולמדתי ספר קנס המדה בחכמת המשולשים שנדפס שתי פעמים בשקלאוו ובברלין גם ס' תוקליזום שנדפס בעיר הנ"ל ום' תפארת המדם על חכמת המתוח נוף המדם ולח תפרתי ומם לף ככלב המלקק מנימי סיס. לך זה המחרון יקוד עולם בניתי עליו יקודי ועתה ועתה ידיעתי בחכמת העגול ומח"כ זכיתי להו"ל בניח בברלין כמנעים שנח לחריסין ומסלותי תקרונותיו מיקוד עולם כת"י. ויתר תולדותיו כתונות בתולדות פיליפאווסקי מסר מנחם לחריסין.

המעריך

*) חלק תולדות הח' פיליפאווסקי נדפסות בהמגיד למענהן ויוצן כי נוגעות הן בעיקרן של תולדות ב"ג הדפסנו חותם בניח להיות המעמך לתולדות ב"ג. —

המעריך

לא ידעו מאומה מדברים כאלה ואיך נאשים עיר קטנה כזאת אשר גם אם עבר בה דרך שם הגאון בעל ש"א ז"ל בהלכו לפ"ם דאדר להדפים ספרו וגם הגאון ר"א דאנציג הלך למסעיו לידידי לייפציג דרך העיר הזאת, מה יכלו לדמוד מהם, והלא אז היה ראוי להאמר באמת, אם יאמרו לך יש תורה בישראל תאמין אבל אם יאמרו לך יש חכמה בישראל אל תאמין. ולא היה בביהמ"ד בעיר יורבלאוו שום ספר חכמה כי אם ספר עברונות (כן ספר לי פיליפאווסקי הנ"ל) ואם כל זאת ברוב עמל ויגיעה קנה לעצמו ידיעה לא מעטה בראשית הלמודים ויסודי המספר וגימטריות וחכמתו זאת עמדה לו במדינת בריטניה עד כי יאמר עליו ויישמן וכו'. ויהי כשמוע שמעי כי גם אני מהשוקדים בלמודי השמושיות בא אלי לשמוע ממני שאלות אשר לא ידע להתירם ואני הוריתי לו התירתם ויאהב לשבת עמדי. ויעתק משם (עיר יורבלאוו) אהלו וישב בעירי בידעו כי יקבל תועלת בלמודים ממני וכו' והיטבתי לו בכל אשר יכולתי, וכן הנה אחרי כי נפרדנו איש מרעהו אני הלכתי לברלין והוא הלך ללונדאן ואחרי כי ישבתי בעיר ברלין כארבע שנים אנוס הייתי לרדת באניה סוערה לונדינה לראותו פנים וכו'.

והנה פיליפאווסקי האמור היה אמן נפלא במעשי ידיו וראוי להאמר עליו כאשר נאמר על רפאל המצייר המפורסם מאד כי בכל אשר נגע אף אם בכלי עץ נעשה תחת ידו כלי זהב והוא היה מהיר לשמוע בלמודים ובמעט זמן למד לכתוב לשון בריטני וירד לעומק מליצת סופריהם הגדולים וכתב גם ספרים ככתבם וכלשונם ואחר איזה שנים נתקבל להיות סופר ומונה בחברה חדשה הבטחת חיים בעד המתים (העבענספערזיכערונגספאראיין) ונאמר לי כי לא נמצא בכל ארץ בריטניה ששה אומנים כמוהו ולא דבר ריק הוא לכתוב ולהדפים ספרים בחשבוני הלוגריטמן ובחשבוני הערכים הנצרכים מאד לחשבוני מלאכות החברה וקבל שכר רב בעבורם ויתר הספרים אשר כתב בדברים אלו אין לי לספרם כי המה כתובים על דברי הימים לחכמי בריטאניה, אבל ספרי חכמי בני ישראל אשר הוציא בשם ספרי חברי „מעוררי ישנים" אשר החבורה הזאת לא היתה ולא נבראה אולם למשל בפיו היתה אלה המה הספרים. א) ספר היוחסין השלם (אני העתקתי כלו באוקספורד והוא לקח ממני בכח הכתוב בראש כל ספרי ישראל בפולין אע"פ שאמרו חכמים וכו'. ב) ספר המחברת למנחם בן סרוק מועתק מחמשה כת"י. ג) השגות דונש והכרעת ר"ת. ד) ספר העבור לר' אברהם בר חייא. ה) ספר מצרף לכסף לר' עזריה מהאדומים. העתקתי מכ"י עצמו באוקספורד וקבלתי שכרי משלם הכתובים בראש הספר ו) מועד מועדים וכתוב שם בראש הספר כי אני והחכם סרונימסקי גנבו ממנו למודים בחכמת העבור. ועוד ספרים קטנים שאין לספרם כעת. ומי שלא ראה הספרים האלה לא ראה כבוד לספרי חכמי ישראל כי לא נדפסו ספרי ישראל מדפוס בומבורגי עד דפוס פרופס בהדר ויופי כמוהם כי כמעט לא היה כמוהו אומן יד בסדר האותיות בדפוס ובחירת נייר לבן וחזק מנייר בריטניה והנה סימני הספרים האלה ידוע גדולתם וחכמתם לכל ישראל ואין להגיד תועלתם, אך זה ספר מועד מועדים שרובו מלאכת עצמו וזה כתוב בעמוד הראשון בלוח הדפוס: וכו' ספר מועד מועדים בדבר חקות העבור ומועדים לבני ישראל. ועוד גלוה אליו תשלום היוחסין הכולל ועוד. א) יוסף הכהן נגד אפיון. ב) בנין הורדוס. ג) אגרת רב שרירא גאון מתורגם ללשון המשנה (אמר ב"ג הוא היתה מלאכה שאינה צריכה לגופה ולא היה ראוי לזאת המלאכה כי לא

היה איש תלמודי ות״ל זכיתי להוציאה לאור מחדש בשנת תרל״ג בשלמות וכמעט שנאמר כי כן יצאה מידי הגאון. ד) אגרת ר׳ אברהם סריצול בענין עשרת השבטים ה) אגרת יהושע בן נון כמ״ש ביוחסין דפוס קראקא. והנה המנוח פיליפאווסקי לא היה מתלמידי אברהם אבינו וישם מחיר הספרים כסף כאלו היו אדנים בבית בלק בן צפור ומחיר אלה הששה הספרים עלו לפי חשבונו יותר ממאה פראנק וע״כ מעט מבני ישראל שראו הספרים, ורבים המה הנאנחים והנאנקים לראות הספרים ולא יכלו, כי אם חכמה יש כאן כסף אין כאן. וב״ג ינחם שבמחצית המחיר ישיגום כי כן היורש נוסע לאמעריקא, וכל החפץ בם ימהר לשלוח אליו כסף מחירם וישיגם. —

עַל הַר צִיּוֹן שָׁשַׁמּם

מִי זֶה עַל הַר צִיּוֹן יֶעֱמוֹד שָׁמָּה,
עַל כֵּן יִבְכֶּה הַיְהוּדִי שָׁמָּה,
אָבֵל וְחָפוּי, בְּרָמָעוֹת עַל לְחָיָיו,
יֵרֵד בַּבֶּכִי יַעֲקֹב מָרָה
קוֹל נַאֲקַת אוּמְלָל יִשְׁמַע בְּרָמָה,
יֶבֶךְ עַל אַרְצוֹ הֶעָזוּבָה, הַשְּׁמָמָה:
וְשַׁאֲגָתוֹ עוֹלָה וּבוֹקַעַת שָׁמַיִם,
עַל עַמּוֹ, הַנִּרְצָח עַל אַדְמָה זָרָה

יְהוּדִי הוּא, הָעוֹמֵד עַל הֶחָרְבוֹת,
הַם יְהוּדִי! מַה תּוֹעִיל בְּבָיְתָךְ,
חָרְבוֹת אַרְצוֹ וְשַׁמְּמוֹת אַדְמָתוֹ.
הֵן מִפָּנֶיךָ זָעָקְתְּךָ לֹא תִשְׁמַע אָנְקָתוֹ
כְּרֵבוֹ יְבָעֵר אֵשׁ, בְּקִבּוּ לָהָבוֹת.
אָנְקַת עַמְּךָ! . . מַהֲרָה עָזְרָתְךָ! !:
יְגוֹנוֹ מָה עָז! אַיֵּה תְּאוּבַת חַיָּתוֹ!
פֶּן יָגוּעַ לְעֵינֶיךָ וְאָשַׁמְתָּ בְּמִיתָתוֹ

יְזֵיזוֹר אַרְצוֹ הַפּוֹרִיָּה רְפָנִים,
מַהֲרָה עָזְרָתְךָ לְאָחִיךָ הַנִּדְכָּאִים.
יְזַבּוֹר עַמּוֹ הַשָּׁקֵט הַצּוֹלֵחַ,
גָּנוֹן וְהַצֵּל! לֹא עֵת לְקוֹנֵן,
עַתָּה, אַיֵּה הָאָם! אַיֵּה הַבָּנִים!
לֹא עֵת רַהֲגוֹת אַךְ נָכְאִים
אַרְצוֹ שְׁמָמָה, וְעַמּוֹ מְצוֹ בּוֹרֵחַ!
עֵת לְהוֹשִׁיט עֵזֶר עֵת הִתְבּוֹנֵן!

מְצוֹ בּוֹרֵחַ עַמּוֹ הַנִּדָּד.
הִתְבּוֹנֵן! אַיֵּה לְהָקִים שְׁאֵרִית וָשֵׁם
אַךְ אָנָה יִבְרַח? אַיֵּה מָקוֹם מְנוּחָתוֹ?
אֵין לְקוֹמֵם אֶת הָאוּמָה הַנּוֹפֶלֶת
אֵיה הַמָּקוֹם, לֹא יְבוּאֲהוּ הַשּׁוֹדֵד,
אֵין הַשֵּׁב הַבָּנִים אֶל חֵיק הָאֵם
וְאֵיפוֹ לֹא יִשְׁמַע הֵד קוֹל אַנְחָתוֹ?
לְבַל תִּכָּבֶה שְׁאֵרִית הַגַּחֶלֶת

אבינדור הלוי מערמילשטיין

אוצר השיר והמליצה

הוֹרְדוֹם *)

(השיר הראשון)

בַּדּוּר זָהָב שָׁמָּה הֶחָרֵס,
צָלַל יָמָּה בְּגַאוֹן תִּפְאָרָת,
שִׂיאֵי הָרָרִים וַאֲרָזִים,
מְבֹרָךְ קַוָּיו מוּפָזִים,
עוֹד מֵעֵט יַפִּידֵיו יִעֲמוּ,
עִם צִלְלֵי עֶרֶב עוֹד נִרְחָמוּ —
קַעֲרַת כֶּסֶף, הַיָּרֵחַ,
עַל פְּנֵי הָרָקִיעַ זוֹרֵחַ,
סָבִיב שָׁתוּ לוֹ כּוֹכָבִים,
תַּפּוּחֵי זָהָב מֻרְכָּבִים,
הַקְּטַנִּים עִם הַגְּדוֹלִים,
עַל סַפִּירֵי-שַׁחַק עוֹלִים. —
מִתְהוֹם רַבָּצַת עֵיפָתָה,
מֵאֲרוֹת אֹפֶל וְאֵימָתָה,
חֶשְׁבַּת הַלַּיִל יָצָאָה,
הַכּוּשִׁית עָמְדָה מִשְׁתָּאָה,
רָאֲתָה הָאוֹר וַתָּחֶל סֶלָה
וַתָּשָׁב אָחוֹר לָאֶרֶץ אֻפְלָה,
בָּאָה בַצּוּר בֶּעָפָר הִסְתַּתָּרָה,
מִפְּנֵי אוֹרַבְתִּי — הַנְּהָרָה,
הַלַּיְלָה כַּיּוֹם בְּהוֹד יָאִיר,
אֵין עֵב אֵין עָנָן שַׁחַק בָּהִיר,
רוּחַ חֲרִישִׁית יָפוּחַ,
וַיִּשָּׂא רֵיחַ תַּפּוּחַ,

מֵהָרֵי בְּשָׂמִים גִּבְעוֹת אָבִיב,
הָרִים לִירוּשָׁלַיִם סָבִיב,
תּוֹעֲפוֹת הַר הַזֵּיתִים שָׁמָּה,
יַזְהִיר בְּהוֹד גַּבְהֵי רָמָה,
כּוֹכָבִים יִצְנוֹף מִצְנֶפֶת,
סַפִּירִים הִיא מַעֲקֶפֶת;
חוֹמוֹת צִיּוֹן יַגִּיעוּ לָעַב,
גַּגּוֹתֶיהָ הַמְצֻפּוֹת זָהָב,
נַהֲרֵי נַחֲלֵי אֵשׁ יַבְרִיקוּ,
וּמַעְיְנֵי פְלָדוֹת יָרִיקוּ,
בֵּינָם הֵיכַל יָהּ זוֹרֵחַ,
כַּמֶּלֶךְ בִּגְדוּד צוֹלֵחַ,
בִּיפִי אוֹר יְקָרוֹת יַגִּיהַּ,
וְהוֹד נוֹרָא עָלָיו יוֹפִיעַ. —
בְּחֻצוֹת יְרוּשָׁלַיִם הְמָמָה,
חֲצִי הַלַּיִל הִשְׁלִיךְ הֵם שָׁמָּה,
אַךְ בְּשַׁעַר הַגַּיְא הַחוּצָה,
שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים שָׁבִים בְּמֵרוּצָה,
פְּנֵימוֹ שְׁנוּ בַּשֹּׁשַׁר מְשׂוּחוֹת,
פְּאוֹת נָכְרִיוֹת מֵרֹאשָׁם סְרוּחוֹת,
אַדֶּרוֹת שֵׂעָר הֵמָּה יִלְבָּשׁוּ,
וְכוֹבָעֵי נְחֹשֶׁת פְּאֵר יַחְבְּשׁוּ,
חַרְבוֹתֵיהֶם נוֹרָא יַבְרָקוּ,
עֲלֵי הָרְצָפָה יִשְׁתַּקְשְׁקוּ —

*) נקרא גם בפיהו „סוכדום" ממר לחי נכתונים.
(אוצר השיר והשליצה 1)

הָרִאשׁוֹן שָׁמָּה יֵרֵךְ,
הַנֵּהוּ הוֹרְדוֹס הַמֶּלֶךְ,
אִישׁ דָּמִים וּמִרְמָה אֲדֹמִי,
עַל יְהוּדָה יִמְלוֹךְ עֶבֶד רוֹמִי;
הַשֵּׁנִי אַנְטִפַּטֶר שָׁלִישׁ וָרֵע
רֹדֶף זוֹנוֹת מוֹסֵר פּוֹרֵעַ
הַשְּׁלִישִׁי שֵׁד בֶּן מֶשֶׁק צַלְמָוֶת
עֶכֶר מֶלֶךְ הַבּוּשִׁי עַוְתָּוֶת
מִאָל בְּרֵם נָקִי בֶּן פְּרִיץ
אָהוֹב מְאֹד לְהוֹרְדוֹס הָעָרִיץ
לְהָרָשָׁע הַזֶּה הַבּוּשִׁי חֶרֶב
עַל יָרְכוֹ חֲלָלִים יֶרֶב. —
הוֹרְדוֹס בְּכָל לַיִל יִתְחַפֵּשׂ
יָבוֹא לְמִכְוֹא עָם אוֹיְבֵי יַתְפֵּשׂ
שׁוֹנְאוֹ, יִמְצָא אוֹיֵב נַפְשֵׁהוּ
אָז כָּלָה יַעֲשֶׂה מִקְוֹמֵהוּ —
יָבֹא לִשְׁמַע עִם אֲנָשָׁיו יַחַד
מַה יְדַבֵּר הָעָם חַד אֶת אַחַד
וְאוֹי לְאִישׁ אִם עָוֹן בְּאִמְרָתוֹ,
אָז לַהֲמִיתוֹ — אַחַת דָּתוֹ. —
לֹא לְעֵין הַשֶּׁמֶשׁ אַךְ שָׁם בַּסֵּתֶר,
הַכּוּשִׁי כּוֹנֵן חִצּוֹ עַל יֶתֶר,
בְּתַאֲוָה עַזָּה יִשְׁפּוֹךְ דָּמָיו,
כֵּה הוֹרְדוֹס יֵהָרוֹג דָּמָיו. —
בְּשַׁעַר הַדָּגִים כֹּרֶם זַיִת
נִכְחוֹ שָׁמָּה יַעֲמוֹד בַּיִת
בַּיִת מִשְׁתֶּה וּבַיִת עֲדָנִים
בּוֹ יַיִן, נָשִׁים וּרְנָנִים;
רַבִּים מֵאֶזְרְחֵי יְרוּשָׁלַיִם
יָבֹאוּ הֵנָּה לְשַׂמֵּחַ הַחַיִּים
יִשְׁתַּעֲשְׁעוּ בְּאֹמֶר וּדְבָרִים,
עַל הַיַּיִן יִתְהַלְּלוּ בְּמֵישָׁרִים,
גַּם עֵרֶב רַב, בּוֹגְדֵי בֶּגֶד,
מְגֻפָּן פֶּה יִשְׁבְּעוּ צוֹף מֶגֶד. —
בְּעֶלַת הַבַּיִת אִשָּׁה בָּלָה
עַל הָעֵת עָלֶיהָ עָלָה
מְזֻקָּן קֻמְטוּ צָמְקוּ פָּנֶיהָ
בְּחוֹרֶיהָן כָּבְתָה אֵשׁ עֵינֶיהָ
תַּאֲוָתָהּ נִהְיָה נִשְׁבָּתָה
וּבֶקֶרֶב לִבָּהּ — בָּתָה. —
לַעֲלוּקָה הַזֹּאת שְׁתֵּי בָנוֹת
בִּיפִי נַעַר תִּפְרַחְנָה רַעֲנָנוֹת;
הֵיא לְפָנִים הִתְאָוָה עֲנָבִים,
וְזֶה פְּרִיָּהּ אֲיָלוֹת אֲהָבִים;
הָאַחַת חֲבַצֶּלֶת לְבָנָה,
עַלְמָה יָפָה כַּלְּבָנָה,
עֵינֶיהָ מָלְאוּ נְעִימוֹת,
יִשְׂחָקוּ כְּיוֹנִים תְּמִימוֹת,
תִּכְלֶת שַׂחַק יַאְהִילוּ,
נַחְלֵי עֶרֶן יַזִּילוּ,
בְּפָנֶיהָ הוּצַק חֵן,
צְוָארָהּ מִגְדַּל הַשֵּׁן,
לְחָיֶיהָ שֶׁלֶג שָׁמַיִם,
בְּאָדֹם חֻמְרַת עֵינַיִם,
שִׂפְתָהּ שָׁנִי עִם עֲדָנִים,
וּפִיהָ מַעְיַן רְנָנִים,
קְוֻצּוֹתֶיהָ צְהוּבוֹת תַּלְתַּלִּים,
כְּשֶׁמֶשׁ זַרַחַת עַל גַּלִּים,
כְּכוֹכָב נֹגַהּ מַרְאָהּ
תְּשַׂמַּח לֵב רוֹאֶיהָ.

הַשְׁנִיָּה נַעֲרָה פִּרַּחַת
אֵשׁ הֲעֵרָנָה בָּהּ מִתְלַקַּחַת,
צִפּוֹתֶיהָ כְּעֶרֶב שְׁחוֹרוֹת
עֵינֶיהָ שְׁנֵי מְאוֹרוֹת
פַּלְגֵי תַּעֲנָגִים יָרִיקוּ
עֲדֵי כְשָׂרִים יָפִיקוּ
גְּוָהּ כֻּלּוֹ אוֹמֵר תַּאֲוָה
שְׁחוֹרָה הִיא וְנָאוָה, —
אֵלֶּה עַלְמוֹת חֵן וְשַׁעֲשָׁעִים
תְּכֵאנָה וַתְּמַלֶּאנָה הַגְּבִיעִים
יַיִן וְתִירוֹשׁ בַּכּוֹס תִּשְׁפֹּכְנָה
וְדַם עֵנָב מֶסֶךְ תְּמַסְכְּנָה, —
הַשּׁוֹתִים פֶּה הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים
בְּמַצָּבָם וּמַעֲמָדָם הָמָה שׁוֹנִים,
פֶּה יוֹשֵׁב מְנַחֵשׁ וְחֹבֵר חָבֵר
דּוֹרֵשׁ אֶל הַמֵּתִים שׁוֹכְנֵי קֶבֶר
אוֹב וְיִדְּעֹנִי מֵאֶרֶץ קוֹלוֹ
וַאֲסַפְסֵף מִימִינוֹ וּמִשְּׂמֹאלוֹ ;
שָׁם נָבִיא שֶׁקֶר מַגִּיד עֲתִידוֹת
מַשָּׂאוֹת שָׁוְא מְלִיצָה לוֹ וְחִידוֹת
קֹסֵם קְסָמִים יְפִתּוֹר חֲלוֹם
וְהֶהָמוֹן יַאֲמִין יֶלֶד וַהֲלוֹם ;
וּפֶה מְסַפֵּר אֶחָד נוֹרָאוֹת
מֵהֲרֵרֵי נְמֵרִים וְחַיּוֹת רָעוֹת
מִשְׁעִירִים וְשֵׁדִים נְדֵי צַלְמָוֶת
וְהָעָם יַטֶּה לוֹ אֹזֶן קַשֶּׁבֶת ;
שָׁמָּה אִישׁ יִשְׁתַּעֲשַׁע עִם פֶּתִי
וּמֵעַל פִּי צָפַע יִשְׁלַח רָסֶן ;
וַיִּתֵּן פִּיהוּ אֶל תּוֹךְ פִּידוּ
וְהָרֹאִים יִתְמְהוּ אִישׁ אֶל אָחִיהוּ

גַּם חָבֵר נַגָּבִים שְׁדֵי לַיִל
יְחַלְּקוּ פֹּה הַגְּנֵבָה חוֹן וָחַיִל
מִבֵּית כֶּלֶא בְּרֻחִים מִבּוּר נָסִים
יִשְׁתּוּ יִשְׁבְּרוּ פֹּה יֵין חֲמָסִים
מְשַׁחֲקִים בְּקוּבְיָא מַפְרִיחֵי יוֹנִים
כֻּלָּהֶם פֹּה עַל הַגֶּלֶם חוֹנִים
כְּבֹסוּ בַּיַּיִן לְשׁוֹנָם — וַיֹּאמְרוּ
"מַלְכֵּי עָלֵינוּ" לַגֶּפֶן יִקְרָאוּ
גַּם אֻזָּחִים וְעוֹשֵׂי מְלָאכָה
יִשְׁתּוּ פֹּה רְוָיָה כּוֹס בְּרָכָה
פֹּה כִּנֵּעַנִי אִישׁ פָּרֹם יוֹשֵׁב
כְּמָה בְּמִסְחָר הִשְׂתַּבֵּר חוֹשֵׁב
זֹאת יָעִידוּ יַגִּידוּ פָּנָיו
וְכוֹס יַיִן רְוָיָה לְפָנָיו ;
שָׁם בְּאֶדֶר צַבָּע בֶּן יָוָנִים
מִנִּי יַיִן יַצְהִיל הַפָּנִים
לִימִינוֹ כּוּשִׁי מְבֻגֵּי מְצָרִים
לֹא מִנַּחַל שִׁחוֹר מָיִם
אַךְ יַיִן יִשְׁתֶּה כְּפָלִים ;
גַּם עֲרָבִי מֵאַדְמַת נֵכָר
יָרִיק אֶל גְּרוֹנוֹ נְבִיעַ שֵׁכָר ;
וְהִנֵּה אֶחָד מִלְּגִיוֹנֵי רוֹמָאִים
יֶחֱקַר מִמֶּסֶךְ בֵּין הַבָּאִים
בְּכוֹס מָלֵא יִתֵּן עָיִן
וְהוּא שֹׁתֶה שִׁפּוּר הַיַּיִן ;
גַּם אֶלְדָּד חַיָּט בִּירוּשָׁלַיִם
וּמִידָד תּוֹפֵר נַעֲלַיִם
זַבְדִּי יוֹצֵר כְּלִי עַל אָבְנַיִם
בְּפָנֵי לַהֲבִים וְחַבְלִילֵי עֵינַיִם
סָבִיב לַשֻּׁלְחָן יוֹשְׁבִים הֵמָּה

לְשֹׁאת דַּפּוּס יָדָם רוֹמֵמָה׃
אֵלֶּה הֵמָּה הַשִּׁפּוּרִים׃
לִשְׁתּוֹת יַיִן נְבוֹרִים׃
עִם הַנֶּפֶן הִשְׁלִימוּ׃
לַיְלָה לַיּוֹם יְשִׁימוּ׃
בְּלַעַג וּבְרַהַג יָשִׂיחוּ דְּבָרִים׃
מִישָׁנִים גַּם חֲדָשִׁים לַבָּקָרִים׃
גַּם בַּעַל הַלַּיִן אִתָּם יִתְרֹעֵעַ׃
יָדַבֵּר וְיִצְחַק לוֹ כָּל הַשֹּׁמֵעַ —
אֶל הַבַּיִת הַזֶּה זֹאת הַפַּעַם
הוֹרְדוֹס וְרֵעָיו יָשִׂימוּ פָּעַם׃
בְּיָרְכָתֵי הַבַּיִת מוּשָׁב מָצְאוּ
וָעַד רֶגַע כּוֹסֵיהֶם מָלְאוּ׃
אוּלָם הֵמָּה אַךְ מְעַט שָׁתוּ
וַעֲיֵפוּ אַךְ עַל הַיּוֹשְׁבִים שָׁתוּ
עַפְעַפֵּיהֶם יִדְרְשׁוּ וַיִּבְחָנוּ׃
אֶת הַשּׁוֹתִים מְסָבִיב חָנוּ׃ —
בַּעַל הַלַּיִן הַיַּיִן עֵרְבוּ
וּבְכִבֵּד לָשׁוֹן יִתֵּן דְּבָרוֹ׃
״זַקְנָה בָּלָה, לִילִית מְרַשַּׁעַת
״תְּנִי שֵׁכָר לִשְׁתּוֹת, לֹא קְבָעַת
״תְּנִי שֵׁכָר לְעוֹבֵד בַּכֶּרֶם וְיוֹגֵב
״וְיַיִן — לְאֹהֵב נָשִׁים וְעוֹגֵב —
״הֲתִזְכְּרִי יָמִים בָּהֶם חָפַץ׃
״עֵת מְקוֹרֵךְ תַּעֲנוּגִים יָפַץ׃
״עֵתוֹתֵי אָבִיב הֶמְדַּת הַשָּׁנִים׃
״עֵת שִׂפְתַיִךְ אַדְמוּ כַּשָּׁנִים׃
״נָעֲמוּ הַנְּשִׁיקוֹת, מִפִּי הָאֲהֻבַת —
״מְאַזְרֵי זִיקוֹת, לַהֲבַת שַׁלְהֶבֶת׃
״כֹּה לְפָנִים, וְהַיּוֹם בָּלָה זוֹנָה,
״עֶדְנָה אַיִן וְתֹאַר הָאֲבִיוֹנָה׃
״קָרְחָה תִּשְׁלֹג בִּמְקוֹם צַמּוֹת׃
״אַיֵּה הַזְּמַן שָׁם בְּגוּדְךְ שַׁמּוֹת —
״אֵין אָבִיב, אֵין פֶּרַח אֵין שׁוֹשָׁן,
״מְרַפֵּד אַתְּ, יָעֵה עָשָׁן נוֹשָׁן —
״לְאַהֲבָה וּלְתַאֲוָה לֹא עוֹד תִּחְבִּי,
״לִבִּי לִילִית, אֶת הַבַּיִת תְּנַקִּי׃
״אַךְ הָאֵם אֶשְׁלַח וְהַבָּנוֹת אֶקַּח׃
״טוֹכוּ הַדֵּיהֶן עִם יֵין הֶרֶקַח׃
״צִפֳּרֵיךְ אֵלֶּה תְּרַחֲפְנָה הֵנָּה׃
״הֵנָּה עֲנָבִים וַאֲהָבִים תִּתֵּנָה׃
״שׁוּלַמִּית עֶדְנָה מִמְּסָךְ הָבִי׃
״וְהַשְׁמִעֵנִי קוֹלֵךְ לְשַׁמַּח רְבָבִי׃
״גַּם אַתְּ צְרֵיָה הַשְּׁחוֹרָה, שִׁירִי׃
״זְמִירוֹת תְּתֵנִי, כְּנוֹר הֵעִירִי׃
הָעֲלָמוֹת מָסְכוּ יַיִן מְנֻבָּל
וְשׁוּלַמִּית שָׁרָה עַל פִּי הַנֵּבֶל׃
״הָאֲהֻבָה יְפֵיפָה, קְדֹשָׁה וְנָעִימָה׃
״מִמְּרוֹם נִשְׁקָפָה, לְנֶפֶשׁ תְּמִימָה׃
״תְּפוּחַ כָּתֻם, לְעֵין הַחַיִּים׃
״תַּזִּיל בֹּשֶׂם, עֹנֶג שָׁמַיִם׃
״מַרְפֵּא לַגּוּף, נַעַם לִנְשָׁמָה׃
״לַתַּבֵל הַלֵּב, רוּחַ לָאֲדָמָה׃
״שׁוֹשַׁנָּה יָקָרָה, בְּעֵדֶן פְּרָחַת׃
״לְאָדָם נִשְׁאָרָה, בִּלְבּוֹ צִמְּחַת׃
אַשְׁרֵי הָאִישׁ נָצַח אַשְׁרָהּ׃
״מָצָא אַהֲבָה, אַהֲבָה חֶלְקָהּ׃
אַחֲרֵיהָ צְרֵיָה מֵעֶדְנָה לְרָחֶטֶת׃
עֲלֵי הַכִּנּוֹר שִׁירָה פָּרְטָה׃
״דּוֹדִי צַח, נֶחְמָד מִפְּז׃

„כְּבָשֶׁךְ רַד, כְּאֵרִי עָז
„שִׁפְתֹתָיו שׁוֹשַׁנִּים, יָפוֹת עֲדִינוֹת
„גְּשִׁיקוֹתָיו מַעֲדַנִּים, יְצַלְצְלוּ
כִּנֳּרִינוֹת,
„עֵינָיו לְהָבוֹת, חֵשֶׁק יִבְרָקוּ,
„יַחֲדָרוּ בִלְבָבוֹת, תַּאֲוָה יְזַקּוּ,
„עַמּוּדֵי שֵׁשׁ, שׁוֹקָיו הַשְׁתִּים
„נַחֲלֵי אֵשׁ, יְרֻמּוּן שִׁבְעָתַיִם
„עִמּוֹ אֶשְׁתַּעֲשַׁע, אָבֹא אֶהֱלֶה"
„זֶה רֵעִי, זֶה דוֹדִי סֶלָה"
כָּכָה שִׁתִּי הֶעָלְמוֹת
נָצְחוּ עַל עֶלְמוֹת,
שִׁיר בִּזְמָרָה יִתְעָרֵב
הַקּוֹל מֶה עָרֵב!
גַּעַל שָׂחַק וַיָּגֶל
וַיְרַגֵּל כְּאֵיל בָּרֶגֶל
הַשּׁוֹתִים יוֹשְׁבִים בְּמִסְבָּם
שָׂבְרוּ וְכֵיוַן טוֹב לִבָּם,
פָּצוּ מֵהֶעָנָב הַדָּמִים
וּפָנֵיהֶם כְּלַהַב מְאָדָמִים
שָׁתוּ יֵין חָמֶר
וְהִתְעַנְּגוּ עֲלֵי הַזֶּמֶר;
עֵין אֲנָשִׁים לִדְמוּת,
אֶל הַנַּעֲרוֹת מַבָּטָם,
גַּם אֶת לִבָּן שִׁנְּים
הָרֹאָה הַכּוּשִׁי כִּפְלָיִם
שִׂסְּתָיו הָאֲדָמוֹת שָׂחָקוּ
עֵינָיו תִּשּׂוֹקָה יִבְרָקוּ,
אַךְ פְּנֵי הוֹרְדוֹס קָדָרוּ
הֵמָּה מִגִּיל לֹא נָהָרוּ

חֶשְׁכַּת עֲנָנָה נוֹרָאָה
עֲלֵי מִצְחוֹ הִשְׁתָּרָעָה, —
אֶלְדָּד הַחַיָּט כּוֹסוֹ מָסַךְ
אַחַר כֵּן אֶת פִּיהוּ פָּתַח:
הַשְׁמַעְתֶּם חֲדָשׁוֹת בִּירוּשָׁלַיִם?
הוֹרְדוֹס — יֹמַח מֵאֶרֶץ הַחַיִּים,
„הַמֶּלֶךְ הַזֶּה לָעֶבֶד דָּמָה
„לָקַח לְפִילֶגֶשׁ אֶבְיָגַיִל הָאָמָה
„וַיִּגְרֹשׁ מִרְיָם הַיָּפָה כְּצִפּוֹרָה
„וְהִשְׁפִּיחָה תִּירַשׁ אֶת הַגְּבִירָה,
„גַּם שָׁמַעְתִּי רָעִים אֲהוּבִים
„לַהוֹרְדוֹס יִמְתְּקוּ מַיִם גְּנוּבִים
„בְּכָל לַיִל הוּא זוֹנוֹת רָעָה —
„יִתְחַפֵּשׂ — אֵינוֹ נִרְאָה וְרֹאֶה
„גַּם בְּכִתְבֵי יַיִן אִוָּה מוֹשָׁבוֹ
„הוּא עִם עַזְמָוֶת מַחְמַד לִבּוֹ
„אִם אֶמְצָאֵנוּ בְּבֵית הַזֶּה
„רֹאשׁ אֶשּׁוֹפֶנּוּ דָּמָיו אַזֶּה
„לוּ כָּל הַמַּחֲטִין יִתְאַחֲדוּ
„וְאֶל מַחַט אֶחָד יִתְלַכְּדוּ
„עַל דִּבְרָתִי, בִּי נִשְׁבַּעְתִּי,
„בְּלֶכֶב הוֹרְדוֹס אוֹתוֹ תִּקַּעְתִּי"!
„דּוֹם חַיָּט" נָתַן עָלָיו בְּקוֹלוֹ גַּעַל,
„מַחַט בְּבָשָׂר הַחַי, בֶּן בְּלִיַּעַל!
„הַחֲרֵשׁ, שִׂימָה מַחְסֹם לְפִיךָ,
„לֹא תַּתְעֵב אָדְמִי, כִּי הוּא אָחִיךָ
„כִּי גַּם אַתָּה אֱדוֹם הִגָּךְ,
„הֵן כַּתּוֹלָע יַאְדִּימוּ פָנֶיךָ,
„הָאֱדֹמִי כְּשִׁמּוֹ כֵּן הִגָּהוּ
„אָדָם מִדְּמֵי אָדָם שָׁפְכוּ יָדֵיהוּ

"וּמַדְמֵי עֵנָב פָּנֶיךָ אָדָמּוּ"
"צַדַּקְתָּ גַּעַל" הַשּׁוֹתִים נָאָמוּ.
"אָנֹכִי לַמֵּרוֹת רוּחֶךָ גַּעַל,
עַל אֵדוֹם זֶה אַשְׁלִיךְ נַעַל:
"עֶבֶד לְהָרוֹמִים, לְנָמֵר רַע,
"אֶת אָזְנוֹ אָרְצַע בְּמַרְצֵעַ"
"קָרָא מֵידָד תּוֹסֵר נֶעֱלָיִם
"וְעַל הַשֻּׁלְחָן הִכָּה בְיָדָיִם"
"אֲנִי אֲשַׁבְּרֵהוּ כְּשֶׁבֶר נֵכֶל
"וְאֶבְעַר הָרָע מִקֶּרֶב תֵּבֵל"
שָׁמָּה מִמְסִבּוֹ יִתֵּן אֹמֶר
זַבְדִּי יוֹצֵר כְּלִי חֹמֶר.
"הֶחָשׁוּ" פְּתַח גַּעַל שְׂפָתָיִם
וְשִׁתִּי עֵינָיו נָצְצוּ שִׁבְעָתַיִם
"הַאֲזִינוּ עֲדֵי בְנֵי יְהוּדָה
"שִׁמְעוּ — חִידָה לָכֶם נָא אֲחוֹדָה
"וּמִי רֵנַע יַגִּיד חִידָתִי
"לוֹ שְׁלֹשִׁים כּוֹסוֹת, עַל דִּבְרָתִי:
"חֵי הַגֶּפֶן, נִמְלֵא שְׁאֵלָתְךָ,
"פְּתַח פִּי הָאָתוֹן וְחִידָה חִידָתְךָ,
"וְנִשְׁמְעָה וְנִשְׁתֶּה, הַיָּדִד הַיָּדִד"
"כְּלוּ מַשְׁקֶה — קָרָא מֵידָד
וְשִׁפְתָיו שָׁמוּ אוֹתוֹתָן אוֹתוֹת
לִשְׁתּוֹת חֵישׁ מֵהַר שְׁלֹשִׁים כּוֹסוֹת
"מֵעַז יָצָא מַר, סִבָּא מְזוֹלָל"
"דַּבֵּר בִּצְחוֹק גַּעַל הַהוֹלֵל —
"מֶה" עָנָה הַחַיִט "עַז מַרְמִי?"
"וּמַה מַּר מֵהוֹרְדוֹס הָאֲדֹמִי?
"רַמִּי זוֹלֵל, יֹאכַל עֲמָמִים,
"וְהָאֲדֹמִי סִבָּא, יִשְׁתֶּה דָּמִים"

"מָצָאתָ חִידָתִי קָרָא גַּעַל
"אֶלְדָּד, יֵין תְּמוּדֵד בַּשַּׁעַל
"אַךְ הוֹרְדוֹס יִשְׁתֶּה כּוֹס תַּרְעֵלָה
"יִשְׁתֶּה — וְיִשְׁבַּח רִשְׁעוֹ סֶלָה"
שָׁמַע הוֹרְדוֹס הָאַכְזָרִי
וַיִּמָּלֵא חֵמָה וְחָרִי
יַחֲרוֹק שִׁנָּיו בְּזַעַם
וְיִצָּרָיו חָרְדוּ כֻלָּם
וַיְהִי כְּמַחֲרִישׁ הַפָּעַם:
אַךְ עַזְמוּת בֶּן חֵפֶר
הַמְּדַבְּרִים כָּתַב בַּסֵּפֶר
וְהִנֵּה בְעֵד הַצָּהַר
הַשֶּׁמֶשׁ תִּשְׁלַח זֹהַר
לִשְׁקָרֵי זָהָב זוֹרַחַת
הוֹרְדוֹס הוֹצִיא מְצַלַּחַת
לָתֵת מֶחִיר פְּרִי הַגֶּפֶן —
אַחַר כֵּן קָם וַיִּפֶן
עִמּוֹ רֵעָיו הֲמוֹ
וְהַחוּצָה פְּעָמֵיהֶם שָׂמוּ —

II.

שָׂמָּה מֵרְחוֹק הֵיכָל יוֹפִיעַ
בְּגוֹי לְתַלְפִּיוֹת שְׁחָקִים יַרְקִיעַ
הֲלוֹנָיו אֶקְדָּח כַּדְּפוּד שִׁמְשָׁתָיו
עַמּוּדָיו שַׁיִשׁ, מְרוּחִים עֲלִיּוֹתָיו
כָּפוּן בָּאֵרֶז כָּל לְחוֹתָיִם
גַּגּוֹ זָהָב יַזְהִיר שִׁבְעָתָיִם
כָּל פֶּסֶל כָּל תְּמוּנָה אֲלִיל הָרוֹמִים
עַל פָּנָיו הֻמָּה יִשְׁכְּנוּ מְרוֹמִים
בְּתָוְכָךְ יִתְנָאֶה נָשֶׂר שָׁיִשׁ

וּרְגָלוֹ יְכַרַע לָבִיא גַּם לְיִשׁ
נֶשֶׁר גָּדוֹל אֶרֶךְ הָאֵבֶר
יִפְרֹשׂ כְּנָפָיו לְכָל רוּחַ וְעֵבֶר
נֶשֶׁר רַמִּי גְּדוֹל הַכְּנָפַיִם
יִתֵּן חִתִּיתוֹ בְּאֶרֶץ חַיִּים
יִתְלוֹנָן עַל מְצוּדָה עַל שֶׁן סֶלַע
בַּאֲשֶׁר חֲלָלִים שָׁם הוּא, דָּם יָלַע,
בִּכְנָפָיו נִמְצְאוּ דַם נַפְשׁוֹת נְקִים
עַל אֶבְרָתוֹ יִשָּׂא שַׁד עֲנִיִּים
פִּיהוּ קָדְקֹד עַמִּים רַבִּים בָּקַע —
גַּם בְּלֶכֶב בֵּית יְהוּדָה צִפֶּרֶן תָּקַע —
אֲהָהּ, דָּמְיָה יִשְׁתֶּה כַּמָּיִם —
הַהֵיכָל הַזֶּה מַחְמַד עֵינָיִם:
הֵיכַל הוֹרְדוֹס מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלַיִם
מֶלֶךְ הַיְּהוּדִים וְעֶבֶד רְמָאִים
הָרַס וְאִבֵּד זֶרַע הַחַשְׁמָנָאִים,
סָבִיב לְהֵיכָל גַּנּוֹת וּפַרְדֵּסִים
כַּרְמֵי חֶמֶר וּשְׁתִילֵי זֵיתִים
שָׂדִים מְסֻבָּלִים אַשְׁכְּלוֹת עֲנָבִים
יִתְנוֹסְסוּ וַיִּתְנוֹצְצוּ בְּפָנֵי לְהָבִים
בַּחֲבִילֵי עֵינַיִם מִגֶּפֶן יִשְׁקֹפוּ
יִרְמוּ נֵפֶת, עֲסִיס יַטִּיפוּ
וְיָפֶה פְּרִי תְּאַר הַזַּיִת בְּהוֹדוֹ
עַל גֵּיא שְׁמָנִים יִתְנָאֶה בִּכְבוֹדוֹ
הָרִמּוֹן יְכַבֵּר תַּפּוּחָיו הֲנָה
וּפַגְיָה חֲנָטָה גַּם הַתְּאֵנָה
יְשֻׁנָּה הַתָּמָר וַיִּיף בְּגַדְלֻתּוֹ
כַּפּוֹתָיו יִשְׁלַח יִפְרוֹשׂ עָלֵהוּ,
כָּל צוֹמֵחַ כָּל נֶטַע לְמִינוֹ
יַעְטְרוּ אֶת הֵהֵיכָל מִימִינוֹ;
וּמִשְׁמֹאלוֹ יִשְׁנְאוּ עֲצֵי אֱלֹהִים
יִשְׂאוּ צַמַּרְתָּם אֲרָזִים גְּבֹהִים
עֲצֵי קְדוֹמִים עֲצָמִים עֲנָקִים
גַּלְנַל שְׁחָקִים יַעַנְדוּ עֲנָקִים:
עַל תְּעָפוֹתָם יַעֲמוֹד הַשָּׁמֶשׁ,
וַיִּתֵּן לָמוֹ אוֹר כִּצְלֵלֵי אֵמֶשׁ:
מִבֵּין עַנְפֵיהֶם מֵרוּחַ נָעִים,
יִשְׁמַע קוֹל עֶרֶב קוֹל נָעִים:
אֵלֶּה הַזְּקֵנִים בְּהַדְרַת שֵׂיבָה
יִתְעַנְּגוּ עֲלֵי זִמְרָה עֲרֵבָה,
יְחַדְּשׁוּ נְעוּרִים יַחֲלִיפוּ כֹחַ
רַעֲנָנִים הֲמָה יִפְרְחוּ פָרַח,
תַּחַת הָאֲרָזִים גַּנָּה יְפֵה-פִיָּה
סוּגָה בַּשּׁוֹשַׁנִּים חֵן חֵן צוֹפִיָּה;
עֲרֻגוֹת בֹּשֶׂם פִּרְחֵי זֹהַר,
יְרֻחֲצוּ לְמִשְׁעֵי בְּפַלְגֵי מַהַר,
יְהִדּוּן יְהִדּוּן גַּלֵּי סַפִּירִים,
בְּזֻהֳרָם יָצוּפוּ בַּעֲלֵי סְנַפִּירִים,
קְשַׁקְשֵׁי זָהָב קַרְנַיִם, יַבְרִיקוּ,
וְלֶעִין הַשֶּׁמֶשׁ כְּתֹם יָרִיקוּ,
וְאַוִּזִים לְבָנִים כְּסַף הָאֲבֻרָה
עִם דְּגֵי הַזָּהָב יֶאֶרְחוּ לְחֻבָּרָה,
עַל שְׂפַת אֲפִיק נַחַל הֶעֲדָנִים
עַל מַצַּע פֶּרַח נִטְעֵי נַעֲמָנִים
יִנָּאוּ תְּכֵיִם בְּנוֹצוֹת צְבָעִים
יִנַּתְּרוּ עוֹפוֹת בְּהֶדֶר נִפְלָאִים
תְּרַחֲפֶנָה סָבִיב יוֹנִים יְפֵה-פִיּוֹת
"אַהֲבָה אַהֲבָה" הִנּוֹת הַמִּיּוֹת,
שַׁעֲשׁוּעִים תִּטְפְּנָה נַעַם וְחֶמֶד,
מַשִּׁיקוֹת בִּכְנָפֵיהֶן צֶמֶד, צֶמֶד,

וּבִירַקְרַק חָרוּץ אֲבָרוֹתֵיהֶן
תֵּעָפֶינָה, בְּנַחַת אֶל אֶרְפַּתֵּיהֶן
שָׁמָּה הַגָּנָה לוּחַ אָרֶז
מְגֻרָל נֶחְמָד בְּנֵין תִּפְאָרֶת,
שְׁנֵים וּשְׁלֹשִׁים קְנִים בַּתֵּבָה
תּוֹרֵי זָהָב פֹּה זָכָר וּנְקֵבָה;
עַל הָאַפְרָחִים רִבְצוֹת הָאֵמוֹת,
אוֹכֵל לָהֶם תַּטִּינָה הַנְּעִימוֹת,
מֻכָנָה לִבְנוֹת אֲדָמוֹת וְצֵהוּבוֹת,
פֹּה אֶל פֹּה תְּשַׁקֵּינָה הָאֲהוּבוֹת;
גַּם מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם חֲנוּי סְלָעִים
שָׁמָּה כְּנֵי יוֹנָה בְּפִי מְסִלָּאִים
עֵין הָאָרֶץ תְּכַסֶּינָה הַיּוֹנִים
לְמֵאוֹת סָבִיב תִּלְקֹטְנָה זֶרַעֲנִים
נַעַר קָטֹן כְּשִׁי, נֶזֶם בְּאַפּוֹ,
חַטָּה וּשְׂעוֹרָה יְפִיץ מִכַּפּוֹ —
יוֹנֵי הוֹרְדוֹס הֵן יָדוֹ מְפָחָה,
יָדוֹ — אֲשֶׁר דָּמִים רַבִּים שָׁפָכָה —
אַכְזָרִי זֶה רָצַח הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים,
אַהֲבָתוֹ נִסְלְאָתָה לְתוֹרִים וְיוֹנִים,
לְאֵלֶּה הַתְּמִימוֹת אַהֲבָתוֹ יְחִידָה —
פְּלִיאָה הִיא, חִידָה הִיא וַתְּהִי לְחִידָה.

וּבַגִּנָּה סֹבֶת עַנְפֵי אֶרֶז,
צֵל מַחֲרֵב וּמַחְסֶה מֵחָרֶם,
בְּתוֹךְ שָׁמָּה הִיא נִצָּבֶת,
תּוֹכָהּ יְפֵעָה עַיִן מְרֻדֶּבֶת,
עֶרֶשׁ רַעֲנָנָה אֲטוּן מְצָרִים,
כִּלְבֶנַת הַפִּפִּיר טֹהַר שִׁבְעָתַיִם;
עַל גְּלִילֵי כֶסֶף חִבְּרוּ לְלָאוֹת,
כְּמַרְאֵה הַקֶּשֶׁת צֶבַע מְמֻלָּאוֹת,
אִשָּׁה אֶל אֲחוֹתָהּ בְּחֵן מְשֻׁלָּבוֹת,
בְּרִסְיֵי פָז הֻנָּה מְצֻהָבוֹת,
פְּטוּרֵי צְצִים מַעֲשֵׂי יְדֵי אֻמָּנִים
חֲטוּבוֹת שָׁנִי עַל אֶרֶז אֲדָנִים
פְּרִים יְקָרִים וּשְׁמִיכוֹת רְקָמוֹת,
וִירִיעוֹת אֲדָמוֹת יְכַפּוּ אֲדָמוֹת;
וּצְלָלִים נְעִימִים יָבוֹאוּ יְכַרְחוּ,
וּמְאוֹרוֹת יְתַנַּבּוּ בְּקֹסֶם יְזַרְחוּ;
מִבֵּין דָּלִיוֹת סְבִיבֵי עֲפָאִים,
יְנִשּׁוֹף קָרָה רוּחַ צַח וְנָעִים,
מְסָבִיב עֲלֵי יַרְקְרַק הַיְרִיעָה
גְּבִיעֵי פֶּרַח חֲמַדַּת הַבְּרִיאָה,
הַשּׁוֹשַׁנָּה סְגוֹר לִבָּתָהּ קְרָעַת
וְעִם דְּמֵיָה בְּשָׂמֶיהָ נִבָּעַת,
מֹר וַאֲהָלוֹת יָפִיחוּ נַפְשׁוֹתָם
וּמַטְעֵי רֵיחַ יִשְׁפְּכוּ כּוֹסָם,
יַזִּילוּ בְּשֶׂם מִזֶּה יַגְרוּ
יוֹמָם נִפְתָּחוּ לַיְלָה יִסָּגְרוּ;
זְמָרָה יְקָרָה מִבְּדֵי פְּאֵרוֹת
תְּצַלְצֵל בְּרוּחַ בְּמֵיתְרֵי כְּנוֹרוֹת
גַּם מַעְיָן נִגִּים לָהּ יְתַרְעֵע
בְּקוֹל דְּמָמָה מֵי מְנוּחוֹת נִבַּע,
פֹּה נַן עֵדֶן עֲלֵי הָאֲדָמָה
תַּעֲנוּגֵי גַּן וְנָעֳמוֹת נְשָׁמָה. —
וּבְאֵם הַסְּבָּה יִפְעֶה מֶרְכָּבָה
תִּקְרַן אוֹרָה מַרְאֵה נִשְׂגָּבָה
עֲלֵי מִטַּת שֵׁן בְּזָהָב פְּרָזִים
יוֹשֶׁבֶת אַחַת מִבְּנוֹת שָׁמַיִם
חַשְׁמַלָּה מַזְהִירָה גְּוִיָּה עֹטָפַת,

וּבְתַמּוּנַת אִשָּׁה הִיא נִשְׁקָפֶת׃
שִׂפְתָהּ שֶׁנִי עֵינֶיהָ תְּכֵלֶת
פָּנֶיהָ שֶׁלֶג, לִבָּן חֲבַצֶּלֶת
אַךְ אָדֹם הוֹד שׁוֹשַׁנַּת הַחֵן
עַל רִבְנַת לֶחְיָהּ מָצָא לוֹ כֵּן׃
קְוֻצוֹת רֹאשָׁהּ נַחֲלֵי פָז וָכֶתֶם
בָּרָה כַּחַמָּה עַל תָּאָרָהּ קָסֶם
וְעַל כָּל הַחֲמוּדוֹת סָבִיב סָבִיב
פִּעַל יְדֵי אֻמָּן וְצֵאֶצָאֵי אָבִיב
הִיא תַּעַשׂ מְלוּכָה בְּיוֹפִי וְחֶמְדָּה
הַנַּעַם לָהּ מִמֶּנָּה עֶמְדָּה׃
אַךְ לֹא תַּאֲוָה הִיא לָעֵינַיִם
כִּי גַּם בְּרוּחָהּ פִּי שְׁנַיִם
בִּלְבָבָהּ הַטָּהוֹר אוֹצַר חֶסֶד שׁוֹכֵן
בְּבָתֵּי נַפְשָׁהּ מַלְאַךְ שָׁלוֹם סוֹכֵן
בְּכָל סְגֻלּוֹת שָׁמַיִם הִיא בְּרוּכָה
הַדָּרַת קֹדֶשׁ עָלֶיהָ שְׁפוּכָה
אַךְ הַשִּׂמְחָה אוֹתָהּ עָזְבָה
בָּדָד בָּדָד הַנַּעֲמָה יוֹשֶׁבֶת
עַל מִצְחָהּ הַשֵּׁן תִּשְׁכֹּן עֲנָנָה
וְעַל תְּכֶלֶת עֵינֶיהָ עָב נִתָּנָה
כְּפַעַם בְּפַעַם זֶהֶרֶן יָעִיב בְּכִי
וּפָנֶיהָ טָהֳרָה עַל חֶרְבַּת לֶחִי
מֵעָב וְעָנָן בְּסַפִּיר הָעַיִן
תִּשְׁתַּפְּכֶנָּה דִּמְעֵי יָגוֹן כְּעַיִן
וְהִשְׁקוּ פְּרִחֵי הוֹד נִמְעֵי גַּנָּהּ
וְדִמְעָה רְוָיָה כּוֹס הַשּׁוֹשַׁנָּה —
הִיא מִרְיָם בַּת הַחַשְׁמַנָּאִים
פְּאֵרָה חֶמְדָּה מִגְוַע נָעִים
מִגְוַע שָׂרִים כְּהֲגִים גִּבּוֹרִים
לְתִהֳלָּה וּלְתִפְאֶרֶת לְדוֹר דוֹרִים
הוֹרְדוֹם אוֹתָהּ לְאִשָּׁה לָקָחָה
אַךְ תַּחַת יָדוֹ הִיא נֶאֱנָחָה
בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה זֹאת הָעֲנוּגַת
גּוֹרָלָהּ עֶצֶב, חֶלְקָהּ תּוּגָה׃
לְהַחַשְׁמַנָּאִים נִתְּנָה אֶרֶץ
לְמוֹרָשָׁה
אוּלָם הַנּוֹכֵל הוֹרְדוֹם הָרָשָׁע
הוֹשִׁיב לַכֹּס בְּחָזְקָה מֵעַם רוֹמִי —
וּלְכוֹנֵן מַלְכוּתוֹ דּוֹאֵג הָאֱדוֹמִי
וְכָל זֶרַע קֹדֶשׁ יָדוֹ רוֹצָחַת
כֹּהֲנֵי אֵל עֶלְיוֹן הוֹרִיד שָׁחַת —
אַךְ מִרְיָם נִשְׁאֲרָה שְׁרִידַת חָרֶב
לְמַעַן תִּשְׁבַּע מֵמְרֵרִים בַּכָּרֶב
כַּמָּה מַכְאוֹבִים תִּסְבּוֹל וּפְגָעִים,
כַּמָּה חֲרָדוֹת תִּרְכַּשׁ לְרַגָּעִים
לְאוֹר כּוֹכָבִים תִּשְׁפּוֹךְ מְרִי
שִׂיחָהּ,
אֲנָחוֹת תִּשְׁלַח עַל מַצַּע שִׂיחָהּ,
לִשְׁוֹשַׁנִּים תְּסַפֵּר יְגוֹנֵי לִבָּהּ
לַפְּרָחִים תַּגִּיד לֹא תִּמְנַע בְּחִבָּהּ —
כִּי אוֹי לְנַפְשָׁהּ אוֹי, לִהְיוֹת אֵשֶׁת,
לְאִישׁ דָּמִים וּמִרְמָה דַּרְכּוֹ קָשָׁת,
וְהוֹרְיד גֵּיא צַלְמָוֶת כָּל יְקָרֶיהָ
חֶעֱסִיק הִרְחִיב אֶת מַכְאוֹבֶיהָ —
עַת פִּיהוּ יִשַּׁק אֶת הַנַּחְמָדָה
רָשָׁף חִשְׁקוֹ יָשִׂים לָהּ לַחֲרָדָה:
עֵת שִׂפְתוֹ עַל שִׂפְתָהּ הָאֲדֻמָּה
תִּרְאֶה שַׂד תַּפֶּת מַלְאַךְ דּוּמָה —
כֹּה הַיָּמִים חֹשְׁכִים לָהּ כַּלֵּילוֹת

תַּבְבֶּה — דַּרְכִּי חַיֶּיהָ אֲבֵלוּת,
אַזְרִי שִׁירָתִי, חֵיל אָזְרִי,
וּלְסַפֵּר צָרוֹת מְרֻמָּם עֻזְרִי,
שִׁפְכִי דְמָעָה מַזְהִירָה וּמְהוֹרָה
וְהֵה נִרְאָה חֻכְלָה מַה נּוֹרָא!

גַּם בְּעֵט בַּרְזֶל כְּתֻבִי נָא כְּתֻבִי
אַכְזְרִיוּת הוֹרְדוֹס בְּעֶפֶרֶת
תַּחֲצֹבִי
עַל עַמּוֹ עַל אַרְצוֹ הֵבִיא קֶרֶן,
עֶבֶד כִּי יִמְלוֹךְ רִגְזָה אֹרֶן,

לעמבערג תרל"ב.

יעקב צבי שפערלינג.

זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרַיִם.

עַמִּי זְכָר-נָא נֶצַח אַל-תִּשְׁכַּח
אֶת-לִבְּךָ לַחֵץ פַּרְעֹה לָקַח
אֶת-נַפְשְׁךָ קָח וּכְבוֹד הָאָדָם
וּבְקִרְבְּךָ אֵיךְ הָרוּחַ נִרְדָּם
אַחַר הֲבָלִים הוּא דָּבַק הָלָךְ
וַיֶּאֱמַן אַךְ בַּשָּׁוְא בּוֹ טָלָךְ
אֶת-צוּר אֲבוֹתֶיךָ נָמַשׁ שָׁכַח
עַד כִּי לְעֵינֶיךָ צִירוֹ יוֹכַח
כַּל יַעֲזָב-אֵל עַם עָנִי אֶבְיוֹן
וּבְנֵי בְחִירָיו הוּא הַמְצִיא פְּדְיוֹן:

תָּמִיד יְשֻׁרוּן זֹאת עַל-לֵב הָשֵׁב
יוֹם יוֹם יְמֵי קֶדֶם אֵלֶּה חַשֵּׁב.
לַזְכִּיר יְצִיאַת מִצְרַיִם חוֹבָה
לֹא מִפְּנֵי כִי תִּטֹּר הָאֵיבָה
אוֹ כִי תְבַקֵּשׁ שְׁלֵם לְרָעִים —

אֵידָם וּפִידָם לֹא לָנוּ נָעִים —
לֹא בַּעֲבוּר תֵּת בָּקָמִים נָקָם
כִּי יַעֲקֹב לֹא עַל הַנָּקָם קָם,
כִּי אִם-לְהוֹדֹת לָאֵל וּלְזַמֵּר
נֶפֶשׁ וּבָשָׂר גָּאַל יֵאָמֵר,
חַסְדּוֹ לְרַנֵּן עַל מִשְׁנֵה-חֵרוּת
בְּרֶכֶר אֶדֶנִי עַל-לֻחוֹת חֲרוּת,
גַּם דַּרְכְּךָ כֹּה לְתִכֵּן וּלְחַשֵּׁב
כִּי אָז בְּבִטְחָה תִּשְׁכֹּן אַף תֵּשֵׁב׃

הֵן יֹאמְרוּ לָךְ מַאָז בַּגּוֹיִם
"אַךְ אֵל נָקָמוֹת אֵל הָעִבְרִיִּים
"הוּא הוּא מְצַוֶּה שֵׁן תַּחַת הַשֵּׁן
"שָׁמוֹר חֲרוֹנוֹ אַפּוֹ כִּי עָשֵׁן
"פּוֹקֵד עָוֹן אָב עַל הָרְבֵּעִים
"בָּנִים נְקִיִּים — עָלֵימוֹ יֵרֵעִים
"מִשְׁגַּבְּכֶם — לוֹ רַק זַעַם פָּנִים
"אַךְ לַאֲבִי חֶסֶד נַחֲנוּ בָנִים
"פָּנָיו הֲלֹא הוּא אִתָּנוּ יָאֵר
"הָאַהֲבָה לָנוּ בָּהּ נִתְפָּאֵר"׃

אַךְ יִשְׁכְּחוּ הֵמָּה לָכֶם יִשֵּׁה
כִּי אוֹר וּמְצָוָה מִתּוֹרַת מֹשֶׁה
בָּאוּ אֲלֵיהֶם וַיִּקְחוּ מִשָּׁם
מִנִּי שְׁכִיבָה יָפָה אוֹר אִשָּׁם
כִּי אַהֲבַת-אָח יִשְׂרָאֵל צִוָּה
עִם אַהֲבַת-אֵל שֻׁכָּבָה נָאוָה,
וּמְחֹקְקָם הוּא מִימִינוֹ שָׁאָב,
חֹטֵר יְהוּדָה, אָבִינוּ לוֹ אָב,

וּמַאֲלַפֵי הֵם הוֹרוּהוּ חָכְמָה
לַעַת אֱלֹהִים הַשֵּׂכֶל וּמְזִמָּה
אִמְרוֹת שִׂפְתָם כְּמוֹ חֹבֵק
כִּי בַעֲפָרָם אַף הוּא הִתְאַבֵּק,
הָאַהֲבָה לָנוּ בְּשִׁמְהּ נִדְגֹּל
הִיא בַּת אֱ־הֵינוּ אֲרִיוֹ נָגֹל.
אוּלָם לְבָבָהּ לָעַד לֹא תִסְכֹּן,
צֶדֶק וּמִשְׁפָּט בְּמִדְיָנָהּ יִשְׁכֹּן,
מֵאֵין צְדָקָה חֶסֶד בַּל יָקוּם,
לֹא תַעֲמֹד אֶרֶץ עִם כָּל־הַיְקוּם,
מֻטֶּה מִלְאָהּ אִישׁ פָּנִים יִשָּׂא
כִּי אַהֲבָה עַל כָּל־פֶּשַׁע כְּסָה׃

נִרְאָה חֲלֹמוֹת הֶבֶל מֶה הָיוּ
עַל־אַהֲבָה אִם הָעַמִּים יָחִיוּ
כֻּלָּם חֲסִידִים כִּדְבָרָם עָשׂוּ
אִם לֹא יְגִילוּן בִּנְקָמוֹת חָזוּ
אִם רַעֲשׁוֹת רָע בַּל יָשִׁישׁ לִבָּם
לֹא מַחְשְׁבוֹת אָוֶן יֶהְגֶּה כִּרְבָבָם
אִם לֹא זֹרֵעַ קָשָׁה וּנְטוּיָה
רַבַּת לְרוֹצֵץ גַּם בָּנוּ הוֹיָה
וּלְכֹל בְּשֵׂם עַם יִשְׂרָאֵל קָרָא
יֵשׁ נוֹתְנִים עוֹד חִתִּיתָם מוֹרָא
הַמָּה נָקְבֵי חֶבֶר קָמֵי שֵׁם
כָּל־אִישׁ כְּשֵׁה לֵב נָבָל זֶה אָשֵׁם
מִן הָאֲסַפְסֵף כֹּל אַנְשֵׁי עַלְוָה
עִם כָּל עֲדָתָם עָלֵימוֹ גָלְוָה
אִישׁ אִישׁ שִׁקְּרִים מִלִּבּוֹ בָדָא
שָׁנַן לְשׁוֹנוֹ כַּחֶרֶב חַדָּה
יַקְהֵלוּ עַל זֶרַע יִשְׂרָאֵל

דְּמוּ לְכַבּוֹת אוֹרָם כִּי יָהֵל
צִדְקָם לְהָסִיר, לִגְזֹל מִשְׁפָּטָם
לִירֹת לֶעָנִי הַשֶּׁמֶשׁ לַתָּם׃

פִּיכֶם אֱהִי־נָא אֹתוֹ הַגְדַּלְתֶּם
אִי אַהֲבַתְכֶם בָּהּ הִתְהַלַּלְתֶּם
אֵי רַחֲמֵיכֶם כִּי שַׂמְתֶּם אוֹתָם
עַל־לִבְּכֶם אוֹת עַל־יֶדְכֶם חוֹתָם ?
אוּלַי אֲהֲבַתֶּם . . . . אִישׁ אִישׁ אֶת־נַפְשׁוֹ
הוֹנוֹ הֲמוֹנוֹ בֵּיתוֹ וְקִדְשׁוֹ
חָלִיל וּמָחוֹל נָשִׁים אוֹ שֵׁכָר׃
אָכֵן יְהוּדִי הִנּוֹ בֶּן־נֵכָר
לֹא רֵעֲכֶם הוּא, בּוֹ תִבְעַר קִנְאָה
אַף כִּי תְצַוּוּ לֶאֱהֹב אִישׁ שִׂנְאָה׃

לוּ חָכְמוּ אֱלֶה הַנִּפְתָּלִים
שֹׁרֶשׁ דְּבָרִים הָיוּ מַשְׂכִּילִים
יִתְחַכְּמוּ אַךְ חָכְמַת־מֶה לָהֶם
כִּי רַק לְהָרַע לַשְּׂחוֹת עִמָּהֶם
הֵם יַחְפְּשׂוּ שָׁוְא עוֹלֶת אֵין בִּינוֹת
דָּתֵי יְהוּדִים מִכָּל־עָם שִׂנּוֹת
וַיִּדְרְכוּ אֶת . . . . חִצָּם דָּבָר מָר
עַל גּוֹי אֱמֶנִים כָּל־הַיּוֹם שָׁמָר.
כִּי כֵן בְּכָל־דּוֹר עוֹד יָקוּם הָמָן
זֶה מוֹקְשִׁים עַל דַּרְכֵּנוּ טָמָן׃

הִנֵּה פְּרוֹת אַף הַטֶּבַע לֹא שָׁם
שָׁוֶה לְכָל — אִישׁ הוּא נָתַן הוֹתָם
שָׁוֶה בְּעֵר אִישׁ מִכְּהוֹ שָׁחַד
יֵצֶר לִבָּם לְכֹל רַק אֶחָד

הַתַּאֲוָה יַחַד לַכֹּל תִּשְׁוֶה
אִישׁ אִם מְעַט אִם הַרְבֵּה יִתְאַוֶּה
אַךְ בְּלֵעְדֵי חֶשְׁק לוֹ יֶחְבַּל
לֹא יַעֲמֹד אִישׁ לֹא תִּכּוֹן תִּבֶל,
וּלְבַל־בְּנֵי אִישׁ וּלְכֹל הָאָדָם
חַיִּים אֲחָדִים מִשְׁלוֹחַ יָדָם.
תִּרְאוּ (וּמִי־זֶה אֶת־עֵינוֹ יַעֲלִים ?)
אִישׁ אִישׁ בְּאַחַת מַחְסֹרוֹ יַשְׁלִים.
גַּם מַאֲכָל גַּם מִשְׁתֶּה גַּם שֵׁנָה
צָרְךְ לְכֻלָּם אִישׁ בָּם לֹא שָׁנָה.
אִישׁ אִישׁ יְבַקֵּשׁ לִמְצוֹא הֶחָסֵר
כְּאִישׁ כְּאָחִיו יָרִיק הַיּוֹתֵר.
בְּיִלְדוֹ גֶּבֶר לֹא יְבַדֵּל,
קְצוֹ — כְּמוֹת זֶה כֵּן גַּם זֶה חָדֵל.
כֻּלָּה אֲחָדִים כָּל־דִּבְרֵי כֻלָּם
אֶחָד בְּלִבָּם נִתַּן הָעֹלָם.
בֵּין אִישׁ לְרֵעוֹ טֶבַע לֹא הֻבְדִּיל,
לָשׁוֹם בְּכֵן רֵוַח מִי־זֶה יַגְדִּיל ?
עֲשֹׂה אֱלֹהִים הָאָדָם יָשָׁר
הַשָּׁוֶה אֱנוֹשׁ נֶצַח פָּרַשׁ כַּשָּׁר
אַךְ חִשְׁבְּנוֹת בַּקַּשְׁתֶּם רַבִּים
הָפֵר עֲצַת יְהֹ חָקְיוּ הַטּוֹבִים
חַיִּין בְּנִיתֶם בְּצֵר קִיר נִפֵּל
גֶּדֶר דְּחִיָּה אֵיךְ שַׂחְתֶּם תָּפֵל
וּבְמַחֲבֶה שָׁוְא זֵד שֶׁקֶר מִפֵּל
קַדְּרוּת בְּסוּת יוֹם — חֲנֵנוּ אָפֵל :
הֵה בַּעֲדֵי לַיִל, אוֹר מְנִי נְשָׁא,
חֹשֶׁךְ עָרְפֶּל הָאָרֶץ כְּסֵה.

כָּל-עוֹד בְּכָתַי הַסֵּפֶר מוֹרִים
אֵיכָה יָזֹרוּ עַל לֵב לִנְעָרִים,
כֹּהֵן וּמַטְיף מֵעַל הַבָּמָה
יַטִּיף בְּאָזְנֵי כָּל-הָעָם חֻמָּה
דִּבְרֵי עֲלִילוֹת מִלִּבּוֹ בוֹרְאָם,
כָּל-עוֹד פְּדוּת בֵּין אָדָם לְאָדָם,
צֶלֶם אֱלֹהִים כָּל-עוֹד יֻחָלַק,
אַחַר עָמִיתוֹ עוֹד גֶּבֶר הֹלֵךְ,
עוֹד לֹא לְאָדָם אָדָם יֶחְשַׁב
כִּי יִשָּׁאֲלוּ אֵי מִזֶּה עַם יוֹשֵׁב,
כָּל-עוֹד בְּנֵי אָב בָּאָח יִתְגָּרוּ,
כָּל-עוֹד כְּמוֹ אֵלֶּה כֹּה יָקֻרוּ —
עֵיפָה וְצַלְמָוֶת לַיְלָה יָקִיר,
לַיְלָה יְצִיאַת מִצְרַיִם נָזְכִּיר,
כִּי כֵן עֵדֶן לֹא בָּאוּ הַיָּמִים
נִבְּא עֲלֵיהֶם צְפָה לָעַמִּים *)
תֹּאמַר כְּהַיּוֹם "חֵי צוּרִי פּוֹצִי
"חַי הָאֱלֹהִים מוּשַׁע הוֹצִיא":
וּבְזָכְרְךָ זֹאת עַמִּי עוֹד זָכְרָה
אַף הַלְאֻמִּים עָלֶיךָ חָרָה.
יוֹתֵר דֵּעֵה-לָךְ אֵפוֹא הִזָּהֵר
אֶת—מַעְגְּלֵי צֶדֶק פֶּלֶס מַהֵר
כָּל—מַעֲלָלֶיךָ תַּחְקֹר תַּחְפֹּשׂ
וּפְקֹד אֲשֶׁרֶיךָ פֶּן עוֹד תִּרְפֹּשׂ
תִּרְלַח בְּרַגְלֶיךָ מַיִם חַיִּים
הַנִּבְעִים מִן דָּת הָעִבְרִיִּים
כִּי אִתְּךָ הִיא מְעִבְרַת פָּרָה

*) ירמיהו (א ה) יז יד—טו.

לִשְׁמָרְךָ עֵץ חַיִּים וּלְעָבְדָה
כָּל־תּוֹעֲבַת עַם מִצְרַיִם הַשְׁלַךְ
דֶּרֶךְ אֱמֶת רוּץ וּבְתֹם תִּתְהַלֵּךְ
תִּדְבַּק בְּהַרְכֵי אֵל חַי וּרְדֹפְתָם
כְּבְרִית אֲבֹתֶיךָ כָּרֹת אִתָּם
בָּחַר בְּךָ אָז מִכֹּל הָאַיִּים
לְקַדִּישׁ שְׁמוֹ גַּם לִהְיוֹת אוֹר גּוֹיִם
מוֹפֵת לְרַבִּים בַּדֶּרֶךְ הַטּוֹב
שֹׂרֵשׁ וְעָנָף פֹּרֶה רֹאשׁ לַחֲטֹב
לִבְהֹק מְקוֹם שֵׁם יַד אָדָם תִּגַּע
בָּעֵר שְׁאֹר זוּ בְּעִסָּה רַגַּע
לִבְרוֹא לְךָ לֵב טָהוֹר לֵב בָּשָׂר
שַׁחֵר לִבַּד דֶּרֶךְ אֶרֶץ מוּסָר.
אַף דַּע לְךָ עֵם כָּל־הַיּוֹם תָּמִיד
כִּי אַךְ הִבַּר אַל אֹתָהּ הֶעְמִיד
וַיְהִי בְּכָל־עֵת צוֹקָה עֵת צָרָה
מָנוֹס וּמָעוֹז לְךָ גַּם הַתּוֹרָה,
הִגָּלֶה תִּסָּלְסֵל נַטֵּל וּתְנַשֵּׂא
אָז בּוֹ בַּיָּמִים לֹא טוֹבִים תֶּחְסֶה
תִּהְיֶה — לְךָ אוֹר עַמּוּד אֵשׁ בָּהִיר
לַיְלָה כְּיוֹם לָךְ בַּמִּדְבָּר תָּאִיר :

ריגא, אור לארבעה עשר לחדש האביב תרמ"א.

דוקטור אברהם אבלי עדרליך.

קְרִיאַת הַנֶּבֶר.

מִמַּשְׁוְאוֹת נֵצַח מֵהֲרֵרֵי קֶדֶם,
מֵחֲלֹמוֹת חָזוֹן לֵב לִבִּי פָּנִיתִי
אֶל אַרְצוֹת הַחַיִּים פְּנֵי שִׁוִּיתִי
לָעָם בֵּין הַהוֹלְכִים יִשְׁכַּב יֵרָדֵם:
קָרָאתִי אֵלָיו, הִבַּרְתִּי, שׁוֹרַרְתִּי,
נָנַעְתִּי עַל בִּרְכָּיו אוֹתוֹ עוֹרַרְתִּי.

וְהוּא יִשְׁכַּב עַל מִשְׁכָּבוֹ שָׂרוּעַ
יִגְהַר יֶהָפֵךְ וִיחַבֵּק יָדַיִם,
יִשְׁתָּרַע יִתְכַּנֵּס עַל הַיְצוּעַ
וִידַבֵּר בַּחֲלוֹם, לֹא יִפְקַח עֵינָיִם:
מִי הוּא הַקּוֹרֵא וּשְׁנָתִי מַפְרִיעַ?
הַגַּח לִי לִישׁוֹן, אַל קוֹלְךָ תַּשְׁמִיעַ

שְׁכֻבוּ וִישָׁנוּ אַחַי כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם
וַחֲלמוּ כִּי כֻלְּכֶם לַנֶּגֶד עֲלִיתֶם
אַךְ זָכֹר תִּזְכְּרוּ, עֵת תַּךְ הַשֶּׁמֶשׁ
עַל רֹאשְׁכֶם וְלַרַגְלֵיכֶם יֵצֵא רֶשֶׁף,
כִּי הַעִידֹתִי בָּכֶם וְאוֹכַח אֶמֶשׁ,
כִּי קַדַּמְתִּי וָאֲשַׁוֵּעַ בַּנֶּשֶׁף.

וּבְכוּא עֵת הָאֹכֶל וִיהִי בַּצָּהֳרַיִם,
לָכֶם חֹסֶר בֶּטֶן, נִקְיוֹן שִׁנַּיִם —
אָז אִכְלוּ וּקְחוּ מִבְחַר חֲלֹמוֹתֵיכֶם
וּתְנוּם גַּם לִפְנֵי בְנֵיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם,
וְכִי יֵרָגְנוּ וְיִהְיוּ לִבְכֶם יוֹדֵעַ
כִּי קַדַּמְתִּי בַּנֶּשֶׁף וָאֲשַׁוֵּעַ.

(אוצר השיר והמליצה 2.)

וּבְנֵיכֶם כִּי תִרְאוּ מִכֶּם יֵצְאוּ
וַיַּעֲלוּ מַעַל וּלְשִׁמְצָה נִפְרָעוּ
וְלִדְרֹר סוֹרֵר הָיוּ לְמַד הָרַע —
וְיֵדַעְתֶּם כִּי אַתֶּם בְּנַפְשָׁם אֲשַׁמְתֶּם
כִּי לִקְרִיאַת הַגֶּבֶר אָזְנְכֶם הֵעֲלַמְתֶּם
עַת קַדַּמְתִּי בַּנֶּשֶׁף וָאֲשַׁוֵּעַ.

* * *

וּמָה אַתָּה עֹשֶׂה, דִּר כְּלוֹ כָּחַשׁ?
עֵת יָגְפָּךְ לִבְּךָ עַל חַטֹּאתֶיךָ
אָז אוֹתִי תַּכְרִיב קָרְבָּן לֵאלֹהֶיךָ
וּתְיַשֵּׁן אֶת לִבְּךָ בְּצִקְתָּךְ הַלָּחַשׁ:
"הַתַּרְנְגוֹל הַזֶּה יִהְיֶה כַּפָּרָתִי"
"וַאֲנִי אֹכְלֶנּוּ וְאֶטְהַר מֵחַטָּאתִי".

אֲנִי הַגֶּבֶר אֶת חֻקֵּי הִשְׁלַמְתִּי
שֵׁשֶׁת עָלַי יוֹצְרִי, חֻלְקִי מִמַּעְלָה:
רֶגַע לֹא נַחְתִּי, נַפְשִׁי לֹא דוֹמַמְתִּי,
עוֹרַרְתִּיךְ לַבֹּחַן בַּיּוֹם וּבַיְלָלָה.
עַל בִּינָתִי, הוֹי זַד! תּוֹדָה לֵאלֹהֶיךָ
וְאֶת נַפְשִׁי תִּתֵּן כֹּפֶר חַטֹּאתֶיךָ!

אַךְ דַּע כִּי גַּם מוֹתִי פְּדֹה לֹא יִפְדֶּךָ!
אִם עוֹד תּוֹסִיף לְשַׁבֵּב תַּעֲצֻמֵי עֵינַיִם
מֵרֹאוֹת בְּהַמְתֵּךְ הַמְּקֹרָה בְּעַצְלָתַיִם
וּבֵיתְךָ יֶבֶת יֵעָשֶׂה קִבְרֶךָ —
אָז גַּם מִבּוֹר שַׁחַת מֵעֵבֶר לַקֶּבֶר
תְּצַלְנָה אָזְנֶיךָ לִקְרִיאַת הַגֶּבֶר.

ב"ש פטרבורג ע"ו"כ ת"מ"ו.

יְהוּדָה לֵיב גּוֹרְדוֹן.

הָגָה וְהִי

(ליל תשעה באב ה' תר..)

יֵרֵעשׁוּ הֶעָבִים, יֵרַעַם הָרַעַם,
גֶּשֶׁם מִטַּרַת עֹז יֵרֵד אַרְצָה בְּזַעַם,
בַּחֵץ יָעוּף הַבָּרָק בַּשָּׁמָיִם,
אֵימָה וַחֲשֵׁכָה יְכַסּוּ עַיִן אֶרֶץ,
חַתּוּ אָדָם וּבְהֵמָה, בָּא הַקֵּרֶץ,
יָדַמּוּ כִּי יִשְׁטֹף תֵּבֵל מַבּוּל מָיִם,

מַלָּכֵם הֶעָבִים, כִּי כֹה תִרְעָשׁוּ?
מַה-לְּךָ הַגֶּשֶׁם, כִּי מֵימֶיךָ פָּשׁוּ?
מַה-לְּךָ הַבָּרָק, כִּי כַנָּחָשׁ תֵּלֵךְ?
עַל שֶׁבֶר עַמִּי שָׁמַיִם קָדָרוּ —
יָמִים אֵין מִסְפָּר עַל עַם זוּ עָבְרוּ,
יָמִים אֵין מִסְפָּר לִלְאֹ אֶרֶץ וָמֶלֶךְ.

עַד-מָה עַמִּי יֶעֱנֶה כְּחֹךְ בַּדֶּרֶךְ?
עַד מָה תֵּלֵךְ בְּגוֹלָה פִּיק בֶּרֶךְ,
כַּזִּר כַּנֵּכָר בֵּין הָעַמִּים כֻּלָּמוֹ?
הַעוֹד לֹא תַמּוּ חֳרָבוֹת לָנֶצַח?
הַעוֹד יְשֹׁנְאוּךְ וּבְעַצְמוֹתָם רֵצַח?
הַמְעַט אֲשֶׁר עַד הֵנָּה שָׁסוּ לָמוֹ? —

הֵן גֵּרַשְׁתְּ מִנַּחֲלַת אֲבוֹתֵיךְ,
נָפְזְרוּ לְכָל רוּחַ שִׁבְטֵי עֵדָתֵךְ,
עַל חֶמְדַּת צְבִי אַרְצֵךְ גּוֹרָל הִפִּילוּ,
תּוֹרָתֵךְ בָּזוּ וְאוֹתָךְ מָאָסוּ,
חָכְמָתֵךְ שָׁסוּ וְעָלַיִךְ לֹא חָסוּ,
נָשְׂאוּ אֱמוּנָתֵךְ וְאוֹתָךְ הִשְׁפִּילוּ.

הֵן אֵלִילֵי עֵץ וָאֶבֶן זְנָחוּ,
הַבְלֵי אֲבוֹתֵיהֶם כִּמְעַט שָׁכָחוּ,
בְּאוֹרְךָ רָאוּ אוֹר, בַּאדֹנָי הֶאֱמִינוּ;
שִׁירֵי דָוִד בְּהֵיכָלֵיהֶם יַשְׁמִיעוּ,
אַף אֱמוּנָתְךָ בְּקִהָלָם יוֹדִיעוּ,
וְלִךְ, הָהּ עַמִּי, כְּלֵי מוּת הֵכִינוּ.

שִׁמְעוּ עַמִּים כֻּלְּכֶם, הַטּוּ אָזְנַיִם,
אוֹרַי תִּקְחוּ מוּסָר, תִּפְקְחוּ עֵינַיִם;
זִכְרוּ רִאשׁוֹנוֹת וּמְאֹד הִתְבּוֹנָנוּ:
אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם שְׁאוֹל חָטָאוּ,
הֵפֵרוּ חָק עוֹלָם, מוּסָר פָּרָעוּ,
הִתְעִיבוּ עֲלִילָה, הֵרֵעוּ לָנוּ.

קוּמוּ מִקִּבְרֵיכֶם נִשְׁפְּטָה יַחַד
תִּפּוֹל עֲלֵיכֶם אֵימָתָה וָפַחַד,
כִּי יָקוּם לַמִּשְׁפָּט אֵל שׁוֹפֵט צֶדֶק
אַתֶּם נְתַתֶּם מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל לַחֵרֶם,
אַתֶּם נֵאַרְתֶּם בְּעַרְתֶּם הַכֶּרֶם,
וַתַּעֲשׂוּ שׁוֹשַׁנָּה בַּחוֹחַ וָחֶדֶק.

עֲנִיֵּי עַמִּי דִּכֵּאתֶם בַּשָּׁעַר,
דֵּרַגְתֶּם וּטְבַחְתֶּם זֶקֶן עִם נָעַר,
בְּחֶרֶב הַיּוֹנָה, בְּאֵשׁ וּבַמַּיִם,
בְּחֶרְפָּה וּכְלִימָה הִכֵּיתֶם כָּל לֶחִי,
וַתַּדִּיחוּמוֹ מֵחִי אֶל חִי,
הֲרֵעוֹתֶם מִבָּבֶל וּמִצָּרִים.

אִם אֵלֶּה הַזִּדִים דַּם רַב שָׁפָכוּ,
הֵן עֶפְרָה נַפְשָׁם, בַּחשֶׁךְ הָלָכוּ,

MTA KÖNYVTÁR

לֹא נָגַהּ עֲלֵיהֶם אוֹר תּוֹרַת חָסֶד.
אַךְ אַתֶּם מַאֲמִינֵי גוֹאֵל, מוֹשִׁיעַ,
תִּתְפָּאֲרוּ כִּי עֲלֵיכֶם אוֹר הוֹפִיעַ,
הֲכָזֶה הוּא צוּר לְהוֹכִיחַ יְוָסֶד?

אַךְ לוּ הוֹאַלְתֶּם וּבְקוֹלוֹ תִּשְׁמָעוּ,
כִּי עַתָּה הֵן לֹא לַמַּטָּח הָכֵרָעוּ
רַכְבוֹת אֲחֵיכֶם נִבְרָאִים בַּצֶּלֶם;
לֹא חֲפַשְׁתֶּם חַדְרֵי בֶטֶן וָקֶרֶב,
לֹא אָכְלָה חַרְבְּכֶם אִם לֹא יִשָּׂא חֶרֶב
לֹא הֵבֵאתֶם בְּאֵשׁ גַּם שֹׁב גַּם עָלֶם.

וּמַה-דִּבֵּר הָאִישׁ אוֹתוֹ תַּקְדִּישׁוּ?
"גַּם לָאוֹיֵב חֶרֶף שִׁמְכֶם תַּחֲרִישׁוּ,
לֹא תַּעֲשׂוּ לוֹ רָע, עוֹד אוֹתוֹ תֶּאֱהָבוּ
הַעֲמוֹ אַתֶּם? בְּשִׁמּוֹ תִּשָּׁבְעוּ?
וַעֲזַבְתֶּם אַרְחוֹתָיו. לַעֲשׂוֹת תָּרֵעוּ,
וּדְרָכָיו מִדַּרְכֵיכֶם מַה נִּשְׂגְּבוּ!

אַךְ נַעֲזְבָה דּוֹרוֹת קֶדֶם עִוְרֵי עָיִן,
הֵן תָּעוּ כֻלָּמוֹ כִּשְׁכוֹרֵי יָיִן,
שָׂגוּ בְרֹאֶה וּפְלִילִיָּה פָּקוּ,
וּכְבָר מִיַּד עֶלְיוֹן חֶלְקָם לָהֹחוּ,
שָׁם בַּשָּׁמַיִם עֵינֵיהֶם נִפְקָחוּ,
וַיֵּדְעוּ כֻלָּם כִּי מֵאֵלָי רָחָקוּ,

אַךְ אַתֶּם בְּנֵיהֶם, דּוֹר חָכָם בֵּעַ
הֲשַׂמְתֶּם לִבְּכֶם עַל עֹם זוּ לְנַחֲמֵהוּ?
הֲבוּז וְקַלּוֹן לֹא עוֹד עָלָיו תִּשְׁפְּכוּ?
הֲתֹאמְרוּ לָעִבְרִי אָחִינוּ אָתָּה,

וַאֲשֶׁר נָשָׂאתָ לֹא תִשָּׂא עוֹד עָתָּה ?
וּבְרַגְלֵיכֶם הֵן עוֹד אוֹתוֹ תִּדְרֹכוּ! —

עוֹד יַחֲמֹס כַּתַּחְמָס כֹּהֵן מָשׁוּחַ
יֶלֶד אִישׁ עִבְרִי שֶׁקֶט וּבָטוּחַ *)
וִילַדְמְעוֹת עֲשׁוּקִים יֶאֱטַם אָזְנֵיהוּ,
יִכְלָא רַחֲמָיו מֵעַם חִנָּם נִגּוּעַ ;
הֲזֶה הוּא כֹּהֵן לִמְשִׁיחוֹ לְיֵשׁוּעַ ?
הֲכָזֶה יִהְיֶה כֹּהֵן יִבְחֲרֵהוּ ?

הֲכֹה עָשָׂה שִׁמְעוֹן*) כְּסָאוֹ הִנְחִילֵהוּ,
וְלֶאֱב הֲמוֹן גּוֹיִם אַחֲרָיו שָׁמָהוּ ?
זֶה שִׁמְעוֹן הַיְהוּדִי לְכָל מִשְׁפְּטֵהוּ ! —
הֲכֹה עָשָׂה שָׁאוּל * *) וְרֵעָיו כְּלָמוֹ ?
הֲצוֹם כֹּה אֲדוֹנָם בְּבָחְרוֹ בָּמוֹ ? —
וּמַה־יַּעֲנֶה עֶבֶד אֶת אֲדוֹנֵיהוּ ?

כִּי יָקוּם לַמִּשְׁפָּט יֵשׁוּעַ הַמָּשִׁיחַ,
הֲיִשָּׂא פָּנָיו אִם כְּזָבִים יָפִיחַ ? —
הֲלֹא "אִישׁ הָמִים !" עָלָיו יָרִיעַ ?

---

*) Edgar Mortara

*) סמעון כיפא (הוא פעטרום אפר על כשלו ילמד לכנת האפיזור גרומא), י"א מחזר לדם יהודים וחכר פיוט כשמת כל מי. עיי' מכתב המרבי מל הר"ר ז. פרלמקעל מכנת 1861 לר 312 מאמר מכוסה : לויבער דען פערפאלקעער דעם כשמת מז"ו, פאן ד. פאפענהיים רלויבער לין גר. זילסקעריק.

* *) שאול (תלמיד של רבן גמליאל הזקן) הוא פוילום, י"א שהיה גוי ונמגייר למען יפא לת הכהן הגדול שהחנה, ונעבור שלא נתכה לו חזר לכוזו ונעשה כוהני, ומכאתו לת היהודים עמד לנטל המילה והשבת וכל דיני התורה (שם). ולכי תומר כי פוילום לא מצאתו לת היהודים עשה זאת כי לא מהבמו תומם, יען לכה להכניס תחת כנפי דת היהודים לת הגויים, ולולא שהמילה והשבת להם מכשול בדרך, ולא עוד אלא שעם היכם חייבים כלל בזה עפ"י התורה, ושקל להם למען הניחם בדת התורה והיהדום, שהלויה שעה שהקל לגויים החמיר ליסראל. עיין ספרי יהושלים לר 114 מה שהבחתי בשם הגאון יעב"ץ. אב"ג.

"רָצַחְתָּ וַתִּשְׁא מְרוֹם עֵינֶיךָ,
וּבְדַם נַפְשׁוֹת נְקִיִּם נִגְאָלוּ כַפֶּיךָ,
צֵא! כִּי אֶת עַמִּי לֹא אַתָּה תוֹשִׁיעַ!"

"וְאֶל מִי זֶה תְדַמְּיוּנִי וְאֶשְׁוֶה הַפָּעַם,
אַתֶּם כֹּהֲנֵי אֱוֶן הַשּׁוֹפְכִים זָעַם?
הַלְיֵפִיטֶר לְפָנִים אֲלֵילְכֶם תִּהְיוּ,
יַרְעִישׁ אֶרֶץ עֵת קְצוֹתָיו יָנִיעַ,
וּבְרַעַם וּבְרִגֶז קוֹלוֹ יַשְׁמִיעַ
לַהֲפֹךְ כָּל הָאָרֶץ לְתֹהוּ וָבֹהוּ?"

"אוֹ מַחֲמַד אָנִי, הַמֹּשֵׁל בְּזֹרוֹעַ,
מַכֶּה עַמִּים בְּעֶבְרָה, יָנַפֵּץ, יָרוֹעַ,"
יַחַד עַל יְהוּדִי וְנוֹצְרִי יַשְׁלִיךְ נָעַל?
הֲלֹא צִוִּיתִיכֶם לֶכֶת הַצְנֵעַ,
לָאֲהֹב גַּם אוֹיֵב כְּאוֹהֵב וְרֵעַ,
וְלָמָּה זֶה אֵיפוֹא כִּי תִמְעֲלוּ מָעַל?"

"עַם בְּזוּי זֶה שִׁבַּרְתֶּם לוֹ מַטֵּה לָחֶם
עַם זוּ יִשְׂרָאֵל, הוּא אָחִי מֵרָחֵם,
מִשְׁפַּט לִי עָשָׂה עַל הָעֵץ סָלָחְתִּי;
לֹא רִאשׁוֹן אֲנִי, לֹא אַחֲרוֹן בָּאָרֶץ
טוֹבָה מַחְשַׁבְתּוֹ וּמְבִיאָה לוֹ קֶרֶן,
חַיַּי תַּתִּי לָעָם מָגֵנוּ לָקָחְתִּי".

"וּמַה לָּכֶם חֲנֵפִים טִפְּלֵי שֶׁקֶר
בֹּא בְּסוֹד אֱלוֹהַּ לֹא יְדַעְתֶּם לוֹ חֵקֶר?
הֲמִשְׁפָּטִי וְדִינִי בִּידֵכֶם נָתַתִּי?
אִם אוֹתִי תַּעֲבְדוּ וּבִי תַאֲמִינוּ,
כִּי כָּכָה חָפַצְתִּי אֵיךְ לֹא תָבִינוּ?
לוּ לֹא אָבִיתִּי כִּי עַתָּה לֹא מַתִּי!"

„וּבְעֵת אֶת נִקְמָתִי תֹּאבוּ לָקַחַת,
תִּתְנוּנִי לְחֶרְפָּה וְתִכְרוּ לִי שַׁחַת :
כִּי רַק אִישׁ יִנְקֹם מֵאִישׁ רֵעֵהוּ !
וְכִי אַתֶּם הַנּוֹתְמִים תִּנָּדֵל חֶרְפָּתִי, —
כִּי אַיֵּה אֶזְרוֹעִי לִנְקֹם נִקְמָתִי ?
הֲתַעֲשׂוּ דָבָר לֹא אוּכַל עֲשׂוֹתוֹ ?"

לוּ יִפְתַּח שְׂפָתָיו — כִּי יַעֲשֶׂה אֵל פֶּלֶא
הֲלֹא יִהְיוּ דְבָרָיו אֲלֵיכֶם אֵלָה ?
הֲלֹא תֵבוֹשׁוּ וּפְנֵיכֶם יֶחְפְּרוּ ?
מַה-נּוֹאַלְתֶּם כֹּהֲנֵי מֶטֶב וְדֶבֶר,
מַה נּוֹאַל הַכֹּהֵן אֲבִי כָּל הַחֶבֶר,
עַד מָתַי הַמְטַהֲרִים עוֹד לֹא תִטְהָרוּ ? ! . . .

יִרְעֲשׁוּ הֶעָבִים, יֵרַעַם הָרַעַם !
גֶּשֶׁם מִטְרַת עֹז רֵד ! רֵד אַרְצָה בְּזַעַם !
עוּפָה הַבָּרָק כַּחֵץ בַּשָּׁמַיִם !
אֹפֶל וַאֲמָה בַּפִּי עֵין אָרֶץ !
אָדָם וּבְהֵמָה חַתּוּ, כִּי בָא הַקֶּרֶץ !
וּשְׁטֹף תֵּבֵל וּמְלוֹאָה מַבּוּל מָיִם !

כִּי רוֹעִים עִוְרִים דַּרְכֵיהֶם הִשְׁחִיתוּ,
בְּשֵׁם אֱלֹהֵי שָׁלוֹם שָׁלוֹם יַשְׁבִּיתוּ,
בִּגְלַל אֱלֹהֵי חֶסֶד יַעֲזְבוּ חַסְדָּמוֹ,
וַעֲמִי קֹדֶר יִתְהַלֵּךְ מִבְּלִי פֶּשַׁע,
וּבִמְקוֹם הַמִּשְׁפָּט שָׁם הָרֶשַׁע,
אֶרֶץ ! אֶרֶץ ! עַד מָה תִּשְׁאִי, אוֹתָמוֹ ! . .

אברהם בער הכהן גאטלאבער.

תּוֹרַת הַקְּנָאוֹת

1.

מְמָרוֹם אֶרֶץ רִדִי אֱמֶת,
תְּאַזְּרִינִי חַיִל בְּיוֹם מִלְחֶמֶת,
בְּשִׁמְךָ אֶדְגּוֹל, וַיְבִירוּ הַחוֹתֶמֶת,
תַּעֲטְרֵנִי רָצוֹן כַּצִּנָּה וְשִׁרְיוֹן,

2.

מִיָּדְךָ קַרְנַיִם, בִּגְבוּרָתְךָ יֶשַׁע,
בְּשִׁבְטְךָ וּמִשְׁעַנְתֶּךָ אֶמְחַץ רֶשַׁע,
אַגִּיד בַּשַּׁעַר לַעֲמִי פֶּשַׁע,
בְּיוֹשֶׁר וְתָמִים, בְּמִשְׁפַּט הַגָּיוֹן,

3

מַשָּׂא-דְּבָרִי אֶל הַשַּׁאֲנַנִּים,
דָּרֲבָנִים הַמְּחַדְּשִׁים, מְתַקְּנִים וּמְשַׁנִּים,
אֶשְׁאַל תּוֹרָה אֶת הַכֹּהֲנִים,
הַתּוֹעִים וְחוֹלְמִים חֲלוֹם וְדִמְיוֹן:

4.

אֵיזֶה רוּחַ צָרַר בְּכַנְפֵיכֶם,
לִמְחוֹת מִסֵּפֶר בְּכֵית תְּפִלָּתֵיכֶם,
זִכְרוֹנוֹת קֶדֶם מִבְּחִירַת גִּזְעֵכֶם,
וְלִגְאוּלָתוֹ יָצָא הַקֶּצֶף וְהַבְּזָיוֹן ?

5.

מַדּוּעַ תַּחֲמוֹסוּ סְגֻלַּת יְשֻׁרוּן
שְׁאֵרִית כָּבוֹד לָעָם פִּזְרוֹן,
צְבִי עֶדְיוֹ וְתִפְאֶרֶת זִכָּרוֹן
חֲקוּקִים בְּאֵשׁ דַּת עֲלֵי גִּלָּיוֹן ?

6.

נִבְחָר כְּמַלְאֲכוּת קְהַל אֶפְרַיִם
מַחֲצַבְתּוֹ קוֹדֶשׁ, עַרְשׁוֹ יְרוּשָׁלַיִם,
לְגָאוֹן שָׁמָהוּ אֲדוֹן-שָׁמַיִם,
לוֹ עָשָׂה הַמֶּלֶךְ אַפְרְיוֹן.

7.

מַדּוּעַ לִשְׁבּוֹר הַהֵילֶת תְּנָשׁוּ,
וַרְגְלֵיכֶם לֹא לְנֶחְשְׁתַּיִם הֻגְשׁוּ —
עֲרוּמִים מְדַעַת, לֹא תִתְבּוֹשָׁשׁוּ,
בְּתִקְוַת עֲנָוִים לְהָבִיא רְפוּן ?

8.

הֲאִם קְמַנְתֶּם מִכָּל הַחֲסָדִים
בְּצֵאתְכֶם לְחֵירוּת מִבֵּית הָעֲבָדִים
וְתָנוּעוּ וְתָנוּדוּ לְקוֹל פְּחָדִים
כַּאֲשֶׁר יָנוּעַ הַקָּנֶה וְהַקְּנָיוֹן ?

9.

שַׁאֲלוּ זִכְרוֹנוֹת דּוֹר וָדוֹר ?
מִי קָרָא לְהָאָרֶץ דְּרוֹר ? —
מִסִּינַי בָּא ! — וַיְהִי אוֹר,
זֹאת הַתּוֹרָה יָצְאָה מִצִּיּוֹן ! —

10.

בְּגִיל וְרָעָדָה הַבִּיטוּ לְאָחוֹר :
צֶלֶם נוֹרָא — מַרְאֵהוּ שָׁחוֹר,
שְׂדֵה-קְטֶל, עֵמֶק-עָכוֹר,
נַחֲלֵי-דָם, רְקָבוֹן, כְּלָיוֹן ! —

11.

רָגְשׁוּ גוֹיִם, לְאוּמִים סָבָלוּ,
כְּמָרִים שׁוֹבְבוּ, שָׂרִים נוֹאָלוּ,

עַבְדֵי־עוֹלָם אֲדוֹנִים בָּעָלוּ,
לְהוֹשִׁיב לַכִּסֵּא מֶלֶךְ אֶבְיוֹן, —

12.

אוֹלֶת וְזָדוֹן פָּרְצוּ פֶּרֶץ,
לְאֻמּוֹנַת הֶבֶל נָבְרוּ בָּאָרֶץ,
אָמַרְנוּ נְנַוְּרֵנוּ — בָּא הַקֵּרֵץ,
תּוֹעֲבָה לְנֶפֶשׁ, וּרְוֹחַ תְּגִיוֹן,

13.

נוֹגַהּ בָּעֲרָפֶל — זֹאת הַתּוֹרָה,
מְעוֹר הַבְּרָכָה, בְּהַעֲלוֹת הַמְּנוֹרָה —
אָז לַיְּהוּדִים הָיְתָה אוֹרָה,
דֶּרֶךְ כּוֹכָב בְּעוֹז חֶבְיוֹן, —

14.

אָתָא בוֹקֶר — נָסוּ הַצְּלָלִים,
הוֹלֵלוֹת וָרֶשַׁע, וְהַבֶל־הֲבָלִים,
לֹא עוֹד יַפִּילוּ חֲלָלִים,
הַלְלוּיָהּ, הַמְנַצֵּחַ עַל שְׁגָיוֹן,

15.

תּוֹלְדוֹת הַיָּמִים חִידוֹת נְעוּלוֹת —
קוֹרוֹת הָאוּמוֹת בְּסֶתוּם חֲתוּלוֹת,
קוֹרֵא הַדּוֹרוֹת יַצִּיב גְּבוּלוֹת —
עֹשֶׂה פֶּלֶא יַד הַנִּסָּיוֹן ! —

16.

רְאוּ בַּגּוֹיִם חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים,
הַמִּתְנַעֲרִים מֵעָפָר, לַקֵּבֶץ הַנִּפְזָרִים —
נִשְׁמַת זִכְרוֹנָם יַחֲזִירוּ לִפְגָרִים —
לְתוֹחֶלֶת מְמֻשָּׁכָה יִתְּנוּ הֶרָיוֹן ! —

17

הַתִּקָּצֵר יַד אֵל בִּגְבוּרָתוֹ,
לְהָרֵם קֶרֶן עַם סְגֻלָּתוֹ,
לְפַנּוֹת דַּרְכּוֹ, לְסַכֵּל נְתִיבָתוֹ,
וִיהוּדָה יַעֲלֶה וְיִמְצָא פְּדִיוֹן ?

18

אוּלַי מְמָרוֹם יַעֲרֶה רוּחַ —
הַמְשַׁנֶּה עִתִּים חֶסֶד יַצְמִיחַ —
בְּעֵת רָצוֹן נַחֲלִיף כֹּחַ —
וּבִרְנָּה יָבֹא גּוֹאֵל לְצִיּוֹן ? —

19.

אוּלַי יְרֻחַם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים,
לְעַם-עוֹלָם, בְּתִשׁוּעַת עוֹלָמִים —
יִשְׂרָאֵל נוֹשָׁע — נִהְיֶה כַּחוֹלְמִים —
תִּקְוָה נְעִימָה ! — בְּגִיא חִזָּיוֹן ? —

20.

אַל תִּמְרוֹדוּ בִּשְׁלֻמֵי אֱמוּנִים,
עוֹד חִצֵּי מְנַדֵּינוּ שְׁנוּנִים —
בֹּאוּ לְעֶזְרַת אַחִים מְעוּנִים —
הַכֹּהֲנִים הַמְשָׁרְתִים לְאֵל עֶלְיוֹן ! —

לייפציג פאבזם מיעזעם.

אֶל הַטּוֹרֵף נַפְשׁוֹ

מִי הַגֶּיא נָזוּף הַלָּבָב
יַבֹּף וְיָשׁוּב לְבֵיחוֹ
(דניאל ג ה)

זְהַמַּתּוּ אִמְלַל חַיְתְּךָ שָׁמָּה,
וּלְהִנָּקֵם מֵחַיְתְּךָ מִשְׁפָּט חָרַצְתָּ —

פְּתַחְתָּ הַחַלּוֹן וַתִּצְנַח אַדָּמָה,
וּזְרוֹעַ וְקָרְקֹד לְסֶלַע נִפַּצְתָּ ...

לִי הַגְּבוּרָה בִּלְבָבְךָ אָמַרְתָּ
מִבְּלִי פַּחַד עוֹל חַיֵּי אָסִירָה —
הֲזֹאת גְּבוּרָה, חַלָּשׁ, הֲשָׁעַרְתָּ ?
לָנוּם מֵאוֹיָבִיו, הֲזֹאת גְּבוּרָה ?

הָאָדָם לְמִלְחָמָה יֵצֵא מֵרַחֵם,
הַתֵּבֵל שְׂדֵה קֶטֶל אוֹיָבָיו הַחַיִּים ...
הַגִּבּוֹר יִלָּחֵם, יִכְרַע וְיִלָּחֵם —
עַד בּוֹר יָנוּם רְפֵה יָדַיִם —

אֲנַחְנוּ הַגִּבּוֹרִים נָעֲמוֹד בַּמִּלְחָמָה
וְאַתָּה חַלָּשׁ עָשִׂיתָ דְבַר־בָּלַע ;
קָרַעְתָּ הַחַלּוֹן וַתִּצְנַח אַדָּמָה
וַתִּנַּפֵּץ כְּלִיוֹתֶיךָ עַל צְחִיחַ סָלַע !

וּלְמִי הָעֹז ? מִי יִתְנוֹסֵס ?
לְמִי הַגְּבוּרָה ? חַלָּשׁ אֱמוֹר !
אֲנַחְנוּ הַגִּבּוֹרִים נִלָּחֵם וְנִתְבּוֹסֵס
וְאַתָּה חַלָּשׁ תָּנוּם עַד בּוֹר !

מִלְחָמָה נָצַח, נָאזוֹר מָתְנַיִם,
צָבָא לָאֱנוֹשׁ מֵרַחֵם בְּצֹאתוֹ —
נִלָּחֵם כַּכְּפִירִים נֶגֶד הַחַיִּים
וּמִי אִישׁ הַיָּרֵא יָשׁוּב לְבֵיתוֹ !

נתן נטע סאמועלי.

מוֹצָא אַבְנֵי־יָקָר.

עֵת בִּדְבַר אֱלֹהִים עַפְרוֹת תֵּבֵל הָטְבָּעוּ׃
וְכָל־צֵאֱצָאֶיהָ יַחַד עַל־פָּנֶיהָ יָצָאוּ׃
בִּידֵי מְחוֹלֵל, כֹּל גַּם־אָדָם וְחַוָּה נוֹצָרוּ׃
חוֹתָם מִכְלַל כָּל־הַיְקוּם בַּקֹּדֶשׁ נֶאְדָּרוּ׃
עַל־מַחֲזֵה שַׁדַּי הִתְעַנְּגוּ׃ לֹא יָדְעוּ עֲצֶבֶת
וְעֵרֶן גַּן־הָאֱלֹהִים אָז נָתַן לָהֶם רָשְׁבֶת׃
אֵלֶּה רִגְעֵי אֶרֶץ לְפִיהֶם לֹא עָמְלוּ יָגְעוּ
מִטּוּב עֵצֵי הַגָּן וּפְרִי מִגְדְּיוֹ דֵּשֵׁן שָׂבָעוּ׃
שָׁם נִבְנָה לָמוֹ לְתַלְפִּיוֹת אַרְמוֹן כְּלִיל־יֹפִי
כֻּלּוֹ מַחֲמַד בֵּת עַיִן בְּאֵין שֵׁמֶץ הִפְּי׃
מִמַּסַּד עַד־הַמַּשְׂפֹּחוֹת אַךְ סַפִּיר גִּזְרָתוֹ
עֲמוּדָיו עָשָׂה אָדֹם׃ שַׁהַמוֹת רַשִּׁישׁ מַסְכָּתוֹ
צַעֲצוּעֵי יָשְׁפֵּה יְצוּעָיו וּפִטְדָה מַעֲלוֹתָיו
אַבְנֵי אֶקְדָּח כָּל־שְׁעָרָיו וְכַרְכֹּד שִׁמְשׁוֹתָיו
דְּפוּדָתוֹ נִפְזוּ בְרַלַּח׃ לְשֶׁם שְׁבוֹ וְאַחְלָמָה
תּוֹכוֹ רָצוּף בָּרָקֶת וְכָל־אֶבֶן יְקָרָה שָׁמָּה׃
מַה־נִּפְלְאָתָה הַבִּנְיָה וּמַה־מְּאֹד הַזְּהִירָה
עֵת עַל־חֹסֶן מִגְדָּלֶיהָ עָלְתָה הַצְּפִירָה׃
מָה רַבּוּ קַרְנֵי הוֹדָהּ׃ רִבּוֹא רִבְאָתַיִם
פִּזְרַח עָלֶיהָ הַשֶּׁמֶשׁ לַמּוֹעֵד הַצָּהֳרַיִם׃
וְאֵיזֶ־קֵצֶה לַנִּגָּהּ׃ אוֹר יְמֵרוֹת הוֹפִיעַ
בַּהֲלוּלוֹ יָרֵחַ עִם־כּוֹכְבֵי עַל־תִּכֶלֶת הָרָקִיעַ׃
שִׁפְעַת שֵׂכֶל צְבָעִים כִּנְלֵי יָם שָׁטְפוּ זֶרְמוּ
וְעַל נְגוֹהוֹת בְּרַק חֲצֵיהֶם כָּל־הַחַיִּים הִשְׁתּוֹמְמוּ׃
יִפְעַת הָאַרְמוֹן מָלְאָה עוֹלָם מִקְצֵה וְעַד־קְצֵהוּ
בְּיָפְיוֹ וְצִבְיוֹ עָדְיוֹ גַּם־בְּנֵי אֱלִים קִנְּאוּ׃

עַל-מַשְׁפִּיוֹת חֶמְדָּה אָדָם וְחַוָּה דַּרְכּוּ
וּבְטִירַת עֹנֶג כְּבִין אַבְנֵי-אֵשׁ הִתְהַלָּכוּ׃
אַךְ אָדָם בִּיקָר לֹא יָלִין, נִמְצָא בּוֹ עַוְלָתָה
וַחֲמַת שַׁדַּי נִתְּכָה, נֶחֱרָצָה נֶעֱשָׂתָה׃
מִגַּן-עֲדָנִים מְרַגְּזֵי אֵל כְּמַעַט גֵּרְשׁוּ
וּמוֹסְדֵי הָאָרֶץ רָגְזוּ אַף-הִתְגַּעֲשׁוּ׃
סַעֲרַת תִּימָן הַמְלִיטָה בָּרָק וָרַעַם
וַיַּכּוּ אֶת-הָאַרְמוֹן בְּדֵי-קֶצֶף וָזַעַם׃
הַגִּוָּרָה וְהַבִּנְיָה עִם-כָּל-אַבְנֵי חֵפֶץ
הִתְפָּרְקוּ הִתְפּוֹצְצוּ כְּזֶרֶם בָּרָד וָנֶפֶץ׃
אֶל-כָּל-אַפְסֵי תֵבֵל כְּאַפֵּר חִישׁ קַל נִפְזָרוּ
וּבְכִלְיוֹת הָאֲדָמָה רְסִיסֵיהֶן הִסְתַּתָּרוּ׃
וּכְמוֹ הִטָּלוּ יַחַד וְנִשְׁמְטוּ כְּכַף הַקֶּלַע
אֶל חוֹרֵי כְּפִים וְאֶל נְקִיקֵי הַסָּלַע׃
אֶל-נִבְכֵי בְצָה וְרֶפֶשׁ וְאֶל-עַרְבוֹת צִיָּה
אֶל-עֵמֶק תְּהוֹם רַבָּה וּשְׁאוֹל תַּחְתִּיָּה׃
וּכְבֶן אַרְמוֹן כְּלִיל-הַיְפִי נֶפֶץ וְאֵינֶנּוּ
כַּלָּהוֹת הָיָה וְאֵינוֹ מְקוֹמוֹ לֹא יַכִּירֶנּוּ׃
לַחְמוֹ יַקַּח בֶּן-הָאָדָם אֶל-מְצָנִים וְשָׂיִת
מֵחֹמֶר וַעֲצֵי-יַעַר יִבְנֶה לוֹ לְשֶׁבֶת בַּיִת׃
אַךְ זִכְרוֹן הָאַרְמוֹן עִם-תִּפְאֶרֶת גְּדֻלָּתוֹ
לֹא יָמִישׁ מִקִּרְבּוֹ כָּל-עוֹד בּוֹ נִשְׁמָתוֹ׃
בְּכָל-מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָיו וּבְכָל-אֶרֶץ נוֹדוֹ
לִפְלִישֵׁי אַרְמוֹנוֹ, וְאַף כָּל-יְמֵי עָנְיוֹ וּמְרוּדוֹ׃
עַל-כֵּן יָתוּר הָאָדָם גַּם-יוֹמָם גַּם-לָיְלָה
לַחֲפוֹר בָּאֲדָמָה יִתְאַמֵּץ וְיַגֵּר חַיִל׃
יְבַקַּע צוּרִים בַּמִּדְבָּר, כְּלָיוֹתֵיהֶם יְפַלֵּחַ
מְצוֹקֵי סַלְעֵי-עַד בְּטֶנֶם יִקֹּב בַּמַּקְדֵּחַ׃

עֲבוֹר אָרְחוֹת יַמִּים, יֶרֶד לְקַצְוֵי אִיִּים
יַחֲדוֹר אֶל שְׁמָמוֹת תַּנִּים וּמְעוֹן צִיִּים,
יַחְפּוֹשׂ חֵפֶשׂ מְחֻפָּשׂ, יַחְשׁוֹב כָּל-עָמָל לְאָיִן
אַבְנֵי חֵפֶץ יְבַקֵּשׁ, יִדְרוֹשׁ מַחֲמַדֵּי בַת-עָיִן,
אֶל-עַפְרוֹת אַבְנֵי-יָקָר יִשֹּׁשׁ כַּנֶּשֶׁר עַל-חֶלֶד
וְעַל-רִסִּיהֶן יְשַׂמַּח כְּעַל מוֹצָא רַב שָׁלָל,
בְּאַבְנֵי חֵן יְשַׁבֵּץ אֶצְעָדָה גַּם-צָמִיד
עַל קַרְנֵי זֶהֶרֶן יִתְעַדֵּן, יִשְׁתַּעֲשַׁע תָּמִיד,
הוֹד וְהָדָר יְשַׁוּוֹ עַל-רַעְיָתוֹ לוֹ בְּחַר לֶעֱזֹר
וְהַשְׁלִישׁ יִתְהַלֵּל בָּהֶן אִם יִתְנוֹסְסוּ בַּנֵּזֶר,
אַךְ מַה-יִּתְרוֹן לָאָדָם בְּסִגְלַת אֲבָנָיו
אֲוִי-כְלָה גֶּרֶשׁ גְּרַשׁ מִתּוֹךְ גַּן-עֲדָנָיו
טִירַת חֶמְדָּתוֹ הֲלֹא נִפְצָה וְאֵינֶנָּה
בַּלָּהוֹת הָיְתָה וְאֵינָהּ, מְקוֹמָהּ לֹא יַכִּירֶנָּה!

ד"ר שלמה מאנדעלקערן.

לְמִי אֲנִי עָמֵל?

1.

עֶשְׂרִים שָׁנָה הָגִיתִי בְּתִבוּנָה,
לָמַדְתִּי חֵקֶר עִם חַכְמֵי חָרָשִׁים;
מִלֵּאכְתִּי בַּנַּעַר עָשִׂיתִי בֶּאֱמוּנָה,
יַעַן קִוִּיתִי הֱיוֹת עֵזֶר לָאֲנָשִׁים.

2.

אֶת מִבְחַר יְמֵי כָרְבָן הֵבֵאתִי,
לֶחֶם עֲנִי אָכַלְתִּי, חָיִיתִי בְצַעַר;
עַל מַעֲלַת רַפֵּא עַד כִּי נִשֵּׁאתִי,
בָּזִיתִי לִדְאָגָה — כִּי הָיִיתִי נַעַר.

3.

אֶת לִבִּי עִם נַפְשִׁי לַחָכְמָה הִקְדַּשְׁתִּי,
אֶל חֵקֶר אָדָם — עוֹד בּוֹ נִשְׁמָתוֹ ;
בְּבֵית מִדְרַשׁ הָרְפוּאוֹת דָּרַשׁ דָּרַשְׁתִּי
אַחֲרֵי כָּל חֹלִי וּמַה הִיא רְפוּאָתוֹ.

4.

גַּם אֶל הָרְפָאִים לֹא תַתִּי מָנוֹחַ,
דָּרַשְׁתִּי, חִפַּשְׂתִּי אַחֲרֵי כָּל נֶגַע,
לִלְמֹד וְלָדַעַת מִן הַנִּתּוֹחַ
אֵיךְ לִגְהוֹת מֵחַיִּים מָזוֹר וָפֶגַע.

5.

כָּלִיתִי אֶת מִלַּאכְתִּי — דָּקָטֹר הַנַּנִי,
רַפֵּא אַרְפֵּא — וּבְוַעַת אַפַּיִם.
אַךְ אֶת־מִי אֲרַפֵּא, מִי יִשְׁאָלֵנִי ?
הַגּוֹעִים בַּחֹסֶר וּבְנִקְיוֹן שִׂנַּיִם.

6,

דַּלִּים וְנִכְאִים חִבְּקִי אַשְׁפַּתּוֹת,
נִגְעָם — הָעִנִּי, הַכְּפָן חֳלְיֵהֶם ;
הַשְׁכּוּנִי בַּמְּעָרוֹת וּבַחֲרָבוֹת הַפָּתוֹת
מַאֲכָלָם — אֲנָחוֹת וּדְמָעוֹת מִשְׁתֵּהֶם.

7.

וְאִם יָבוֹא הָעָשִׁיר — וּמַה שְׁאֵלָתוֹ ?
רֹאשׁוֹ כִּי יִכְאַב אוֹ בִּטְנוֹ צָבְתָה,
יַעַן מַעֲדַנִּים מִלֵּא קִבָּתוֹ
וּשְׁנָתוֹ מִי יְגֹזֵל ? הֲלֹא הַשָּׂבַע ! . . .

8.

לוּ תֹאבוּ, עֲצָתִי וּבְקוֹלִי תִּשְׁמָעוּ,
נָשִׁים שַׂאֲנַנוֹת וּבְנֵי הָעֲשִׁירִים :

כָּל — חֲלִי כָּל — מַדָּוֶה אָז לֹא תֵדָעוּ,
וְהָיִיתֶם בְּרִיאִים כְּפָרִים אַבִּירִים.

9.
אָכְלוּ לָשֹׂבַע וּשְׁתוּ לְרָוָיָה,
וְאֶת הַיָּתֵר לְאֵין לוֹ הִנִּיחוּ:
יֹאכַל גַּם הוּא, יִשְׂבַּע וְחָיָה
וְאַתֶּם בְּחוֹל יָמִים תַּאֲרִיכוּ.

10.
וַאֲנִי מָה אֶעֱשֶׂה? בָּרָשׁ בָּעֲנִי
בָּרָשִׁים בַּנְּעִימִים הֵן יִפֹּל — לִי חֶבֶל:
מֵאֲשֶׁר יִשְׂבְּעוּ אֹכַל גַּם אֲנִי —
לֹא אִיֵּעַ לָרִיק, לֹא אֶעֱמֹל לַהֶבֶל.

דבלן על יד ר׳גא. תמוז תרו״ם. רופא וכהן.

הֶבֶל הֲבָלִים *)

כָּל יְשָׁעִי וְחֶפְצִי עַל אַיִן הֶעֱמַדְתִּי,
הֶאָח! בְּזֹאת אֶשְׁרִי בָּאָרֶץ יִסַּדְתִּי,
מִי הָאִישׁ הֶחָפֵץ הָיוֹת לִי כְּאָח בְּרֵעַ,
יְשֹׁת נָא יֵינִי וְיִהִי כּוֹס בְּכוֹס נִגֵּעַ,
עַל נוֹתָר זֶה עִמִּי יְרֵיעַ רֵעַ.

לְפָנִים יְשָׁעִי וְחֶפְצִי לִרְכּוֹשׁ, לָרֶשֶׁת,
אוֹ גָּלָה מְשׁוֹשִׁי הָהּ! וְנַפְשִׁי נוֹאֶשֶׁת,

*) Nach Göthe

* המעתיק הנפלא הזה כותב זה עשרים שנים ע״י ספרו שירי רומי. ומעט מעט סוק למדול מהמתקות נפיה, אבל להעתקות כאלה היינו מסכימים, ומי יתן והסכם המעתיק בפרוז עתה לגאליניה, יעשה ת׳שיה, ומעשה ידיו יסכמו וילליחו לטובת ספרותנו ולחפץ הנכלת מחיכו. המעיר

שֶׁקֶל כַּדּוּר בְּאֶרֶץ רַחֶבֶת יָדַיִם,
אֶחָזְתִּיו — אַךְ הוּא עָשָׂה לוֹ כְּנָפַיִם,
גַּו חִישׁ וַיָּעָף, — לֹא יֶאֱסֹף כְּמָיִם.

אָז יָשַׁעְתִּי וְחֻפְּצִי רַק הָלוֹךְ וְנָסֹעַ,
עָזַבְתִּי מוֹלַדְתִּי לָנוּעַ נֹעַ,
קְצַר הַמַּצָּע הָהּ בּוֹ הִתְגּוֹלַלְתִּי,
גַּם לְחָפִי לֹא עָרַב לֶחֶם אָכַלְתִּי,
אֵין מֵבִין לְשׁוֹנִי עֵת דַּבֵּר הוֹאַלְתִּי.

יָשַׁעְתִּי וְחֻפְּצִי בְּאַהֲבַת נָשִׁים שַׁתִּי,
מִצָּרוֹת לִבָּכִי הָהּ! כִּמְעַט נִצְמַתִּי,
הַבּוּדָה זָנְתָה לְאַחֵר, רִמָּתְנִי,
נֶאֱמֶנֶת-רוּחַ לֹא שִׁעְשַׁעְתְּנִי,
אֵשֶׁת-חַיִל נִגַּע בָּהּ לֹא נִתָּנָתְנִי.

יָשַׁעְתִּי וְחֻפְּצִי עֲשׂוֹת שֵׁם בּוֹ אֶכָּבֵד,
וְהִנֵּה הָהּ! יֶתֶר לְרֵעִי נָפַל זָבֶד,
וַאֲשֶׁר גָּדַלְתִּי, מִקְנְאַי גָּבְרוּ,
הֵבִישׁוּ רָאוּ בִי — פִּיהֶם פָּעֲרוּ,
אֵין גַּם אֶחָד מַעֲשַׂי בְּעֵינָיו יָשָׁרוּ.

יָשַׁעְתִּי וְחֻפְּצִי קֶרֶב, רֶדֶת לֶחֶם שָׁעַר,
אַךְ עָשִׁינוּ חַיִל, וּבִסְעָה וְסָעַר
בָּאנוּ לְאֶרֶץ אוֹיֵב בְּהָרִים גַּם וְדָגֵל,
גַּם הָאוֹהֵב עַל בּוֹאֵנוּ לֹא יָגֵל —
עַל שְׁדֵה קָטֵל הָהּ! גָּזְרוּ לִי הָרָגֵל.

עַתָּה כָּל יְשָׁעַי עַל אֵין הֶעֱמַדְתִּי,
לִי כָּל הָאָרֶץ, בָּהּ אֶשְׁרִי יִסַּדְתִּי, —

תֵּכֶל שִׁירָתִי גַּם מִשְׁתֵּה-הַיָּיִן,
עַתָּה שְׁתוּ דֹדִים! בַּכּוֹס תְּנוּ הָעַיִן,
עֲדֵי גַם נוֹתָר אַחֲרוֹן יְבַקֵּשׁ — וָאָיִן!

ישראל ראלל.

מַדְרָשָׁא.

א.

אֶתְרַכֵּנוּ טַלְלַי רַמְשָׁא,
שֶׁמְשִׁי נֶעֱרַב, שַׁלְמִי יוֹמַי,
אוּרְצָנָא וְעַקְתָּא נָעֲרָקָן,
חֲדוּתָא וּבוּסְמָא נֶדְנָחָן,
וְנַפְשִׁי צָהֲיָא לְאֵיל חַיָּא

ב.

עַל רוּמְתָא דַּשְׁנֵי חַיֵּי
עִתִּיד אֲנָא, וְהָפֵךְ אֲנָא חַוֵּרִי,
אֶחֱזֵא לְבֶסְתַּרִי בְּהֵילָאִית,
לְמֶעְקוֹב עַל עֶדֶן דְּטַלִּיוּתִי,
וְנַפְשִׁי . . .

ג.

לַהֲנָא הוֹ כֶּל וַסְרִיקוּתָא
כֶּל רַנְתָא וְכֶל רָאוּתָא,
וּמָא מָתְּרִים בְּרַאֲנָשׁ דְּמָתָא
דְּבַר לְלֵיא יָעֵא וְיָבֵשׁ?
וְנַפְשִׁי . . .

ד.

בַּעֲגַל חְמָת וַרְדָא דְּרַגְתֵּה,
וְאֵיךְ מַרְטוּטָא מְתַחֲלְפִין,
וְיָ בְּרַגְלֵא נְתָדִישׁ שׁוּבְחֵה,

לָא נקום תוב לְעָלַם חַיֵּה׳,
ונפשי . . .

ה.

בְּרַם מַן דְּזָרַע תְּרֵיצָאִית,
וּבְאוֹרֵיתָא בְּחַפִּיטוּתָא
דָּנֵא אִימָּמָא וְלֵילְיָא,
אָף בְּסֵיבוּתֵהּ הַהוּ נָחֵרָא.
ונפשי . . .

ו.

שַׁרְרָאִית אָף אֲנָא
חְדִית, וְלָבִי דָּיִן סַגְּאִית,
עַדְמָא לְסֵיבוּתִי אֶסֵּיבַר.
וַלְקַשְׁשׁוּתִי תֶּכֶל אֲנָא,
ונפשי — — —

מיכל וואלף

הַפְּלָא הַשְּׁמִינִי

כּוֹתְבֵי הַקּוֹרוֹת מָנוּ פְּלָאִים שֶׁבַע,
לָהֶם יִשְׁתָּאֶה כָּל־רוֹאֶה וְשׁוֹמֵעַ,
הֵם יוֹצְאִים מִחוּץ לִגְבוּל הַטֶּבַע,
אַךְ אֵיפֹה הֻמָּה לֹא כָל־אִישׁ יוֹדֵעַ:
פְּלָאִים דּוֹמְמִים לֹא יֵדְעוּ וְלֹא יָחוּשׁוּ,
פְּלָאִים עוֹמְדִים מִמְּקוֹמָם לֹא יָמוּשׁוּ.

וּפֶלֶא אֶחָד לֹא רָאוּ לָדַעַת,
פֶּלֶא חַי מִתְהַלֵּךְ הָלוֹךְ וְנָסַע,
זֶקֶן הַפְּלָאוֹת זֶה אֶלְפִּים אַרְבַּעַת,
פֶּלֶא מַשְׂכִּיל וּמֵבִין הַשֵּׂכֶל וְיָדַע,

בְּכָל-אַפְסֵי אֶרֶץ כָּל-עֵין תְּשׁוּרֶנּוּ,
וְכָל-הָעַיִן תִּרְאֶנּוּ וּתְעוֹדֶנּוּ.

בְּכָל-אַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ שָׁמָּה,
וּבְכָל-חֶלְקֵי הַתֵּבֵל הַחֲמִשָּׁת,
קַדְמָה וָנֶגְבָּה וְצָפוֹנָה וְיָמָּה,
מְלֹא רֹחַב אֶרֶץ בְּיָם בַּיַּבָּשֶׁת,
בְּאֶרֶץ עֲרָבָה בֵּין שָׁמִיר וָשֵׁית
שָׁם יַטֶּה אָהֳלוֹ שָׁם יִבֶּן לוֹ בַּיִת.

הוּא הָיָה פֶּלֶא בַּיָּמִים עָבְרוּ,
וְנִפְלָאוֹת לֹא יָמוּשׁ כָּל-עוֹד חַי עוֹרֵנוּ;
הוּא קֵץ הַפְּלָאוֹת בַּיָּמִים יוּצָרוּ,
וְכֹה יָקוּם כָּל-עוֹד רוּחוֹ תְחַיֵּנוּ,
הוּא לְפֶלֶא הַפְּלָאִים מֵאָז יִוָּלֵד
עַם-פְּלָאוֹת נִפְלָאת כָּל-עַמֵּי הֶחָלֵד.

עַם סְגֻלַּת עַמִּים עַם קָטָן מֵאָז,
בְּפֶלֶא יָצָא מִכּוּר עֹנִי וּנְחֹשְׁתָּיִם,
נִפְלָאוֹת נִלְחַם בְּעַם לוֹעֵז, עַם לֹא-עָז,
הִפְלִיא לַעֲבֹר בְּמֵי יַמִּים פַּעֲמָיִם,
וּבְפֶלֶא שָׁתָה בְּעָרָבָה מִצּוּר מָיִם,
אַף לֶחֶם-פְּלָאוֹת אָכַל, לֶחֶם שָׁמָיִם.

גּוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי לָקַח אָז פְּלָאִים,
וְגוֹי בְּקֶרֶב גּוֹי יֵשֵׁב פְּלָאִים עָתָּה;
בְּהַפְלֵא וָפֶלֶא נַפְשׁוֹ בְּתוֹךְ לְבָאִים
לֹא לָמוּד מְלֹחָמָה, וְרוּחוֹ לֹא מָטָה,
גּוֹי מְרֻדָּף מֻדָּח מְדֻחֵי אֶל דֻּחִי,
וַיִּתְאַמֵּץ בְּרֹב-חַיִל יִתְעוֹדֵד וַיֶּחִי!

בֵּין תּוֹעֵי רוּחַ הוּא מַשְׂכִּיל וְיוֹדֵעַ,
וּבָעַמִּים פְּרָאִים הוּא מוֹסָר לוֹקֵחַ,
בֵּין שָׁטֵי כָזָב אִמְרֵי אֵל שׁוֹמֵעַ,
בְּתוֹךְ הוֹלְכֵי חֲשֵׁכִים לוֹ אוֹר זוֹרֵחַ,
עִם שֹׁקְנֵאת עַמִּים כָּל עֵת תִּאָבְרֵהוּ,
וְהוּא אֵינֶנּוּ אֻכָּל לֹא נִבְחַד קִימֵהוּ !

עִם-זֵקֶן בָּעַמִּים תַּחַת שָׁמָיִם,
עִם-שֶׁלְּאֻמּוּתוֹ לְאֻמּוּת נִצַּחַת,
עִם-הַתּוֹרָה מְאִירַת הָעֵינַיִם,
וְסִפְרוּת קָדְשׁוֹ כָּל-עֵת נְפָשׁוֹת לוֹקַחַת,
הוּא עִם יִשְׂרָאֵל, לָעַמִּים מַלְקוֹחַ,
עִם-אַלְקוֹם *) עִמּוֹ עִם דַּל וּגְדָל-כֹּחַ !

עִם פֶּלֶא אֲנַחְנוּ עַל אַף אוֹיְבֵינוּ,
הֵם בְּכָל-דּוֹר וָדוֹר מַכּוֹתֵינוּ יַפְלִיאוּ ;
לְהַכְחִידֵנוּ מְזִמּוֹת יַחְמְסוּ עָלֵינוּ ;
וּמְתוֹרַת קָדְשִׁי לִבִּי יָנִיאוּ
בְּכָל-מָקוֹם שְׁבָתִי אֶת נְוֵי הַשַּׁמּוּ
אַךְ אֲנִי אֶתְעוֹדֵד וְהֵם סָפוּ תַּמּוּ.

אֲנִי פֶּלֶא מֵאָז לְגוֹי אֶחָד הָיִיתִי,
בְּאַרְצִי מוֹלַדְתִּי וְחַיֵּי-עָם חָזִיתִי,
וּפְלָאוֹת עַתָּה בְּאֵין אֶרֶץ מוֹלֶדֶת,
וְרַגְלִי עַל אַדְמַת נֵכָר עוֹמֶדֶת,
רָחוֹק מֵאַרְצִי זֶה כִּשְׁנוֹת אַלְפַּיִם,
אֶחוֹנֵן עֲפָרוֹ לוֹ אֶשָּׂא עֵינַיִם !

---

*) לונלאינעראוויכדלין.

בְּכָל-תַּהֲלוּכוֹתַי מִכָּל-עָם נִפְלֵיתִי,
וַאֲנִי בְּכָל-הָעַמִּים אָדָם אִוַּלְתִּי,
מֵאָז עָם לְבָדָד יִשְׁכּוֹן נִהְיֵיתִי,
לֹא שִׁנִּיתִי טַעֲמִי בְּכָל-עַמֵּי חָלַדְתִּי,
וּבֵין כָּל-הָעַמִּים אַךְ זָר הִנֵּנִי,
וְלָזוּת שִׂפָתַיִם בְּעֵינֵי כָּל-רוֹאֵנִי.

יְשַׁנְאוּנִי, יְנִידוּנִי כִּי לֹא יָדָעוּנִי,
וַיָּמִיטוּ עָלַי אָוֶן שׁוֹר וָקֶרֶן;
לֹא תִכְּנוּ אֶת רוּחִי וּבְאַף יְשַׁטְמוּנִי,
לְהַכְחִידֵנִי מִגּוֹי מֵעַל פְּנֵי הָאָרֶץ,
אַךְ פְּלִיאָה אָנִי וְנִפְלָאוֹת אֵל אֲהִי
וּבְפֶלֶא אַבְלִיג עַל כָּל-יָגוֹן וָנֶהִי.

גַּם עֵת כְּמוֹ נָדָה הָעַמִּים זֵרוּנִי,
וּבְמַכּוֹאוֹת טְמֵאוֹת *) אוֹתִי עָצָרוּ;
בְּכָל-חָכְמָה לְנַגּוֹעַ אָז לֹא נָתְנוּנִי,
וְכָל-שַׁעֲרֵי מַדָּע לְפָנַי סָגָרוּ,
גַּם אָז אַנְשֵׁי מַדָּע מִקִּרְבִּי יָצָאוּ,
מַשְׂכִּילִים בְּכָל-חָכְמָה בְּשֵׁם נִקְרָאוּ!

אַתֶּם נִפְלָאוֹת אָנֹכִי חַי עוֹדֶנִּי,
וְכָל-רוֹדַפַי וּמְעַנַּי לִי לֹא יָכְלוּ;
מִתְּגָרֶת יַד-מוֹגֵי אוֹבֵד אֵינֶנִּי,
אֲנִי אֶתְעוֹדֵד וְהֵם יִכְרְעוּ וְיִפֹּלוּ,
בְּלֹא אֶרֶץ וּמְרוּכָה אֲנִי עוֹשֶׂה חַיִל,
וְאֶמּוּנָתִי אוֹר לִי בְּחָשְׁכַת הַלָּיִל!

*) נעכטע

פֶּלֶא פִּלְאִי אָנֹכִי לֹא נוֹדַע מַדּוּעַ
בַּמֶּה כֹּחִי גָּדוֹל לִמְצוֹא מָנוֹחַ ?
בְּאֵין מֶלֶךְ וָשָׂר אֵינֶנִי פָּרוּעַ
בַּמֶּה עָצְמָה אֶרֶב וַאֲחֵלִיפָה פֹּחַ?
נָע וָנָד אָנֹכִי נְדוּדִים שָׂבַע
וְאֵיתָן מוֹשָׁבִי לֹא אִכָּנַע ! ?

כֵּן אָמְנָם הַפֶּלֶא הַשְּׁמִינִי אֲנִי,
וּבַמִּפְלָא אָנֹכִי גָּלוּי וְיָדוּעַ ;
הֲיִפְלֶא כִּי-אִישׁ עַד-כֹּה לֹא הִכִּירָנִי
וּבַמִּפְלָאוֹת אֵל דַּעַ לֹא חִשְּׁבָנִי ? וּמַדּוּעַ ?!
אַךְ פְּלָאוֹת עֵדוֹתַי מֵאָז נִפְלֵאתִי,
וּמַה-זֶּה יִפָּלֵא כִּי לֹא נִקְרֵאתִי ? !

צבי אלעזר טעללער הלוי.

על מות פרץ.

א.

בָּכֹה כִּי אָמַר, אוֹאִיל לְהַגִּיד דֶּמַע
עַל שֹׁד יַעֲקֹב כִּי-עָז, לְאֵין חֹק וּגְבוּלוֹת,
אֶרֶז, אֶבֶל, אֶתְפַּלֵּץ לַשֶּׁמַע
כִּי שָׁאוֹל פָּתַח לוֹעוֹ וַיִּצַּף מְצוּלוֹת
מְצוּלוֹת נָפְרִית זֶפֶת וָאֵשׁ בּוֹעֶרֶת
עַל עַם זוּ נִצַּב מִפְגָּע לְכָל-מִגְעֶרֶת
עַל גּוֹי קָטָן, וּפִידוֹ לוֹ מַה גָּדַל,
צָרִים לַחֲמָרִים עַל בֶּן-שֵׁם יָגוֹדוּ
בָּם גַּם בְּנֵי-עַמּוֹ הַשְׁמִידוֹ יַחֲמוֹדוּ
וְהוּא נִרְדָּף, וְהֻיּוֹת מְרֻדָּף לֹא חָדַל,
עַל-מֶה אֶבְךְ עָתָה, וּמַמָּה אֶהְדָּלָה ?
אִם שָׁבְרָיו כֹּה עָצְמוּ רְאֵין קֵץ סֶלָה !

ב.

הַאֵבְךְ עַל גִּוּוֹ כִּי הֻכָּה לִרְסִיסִים
עַל כִּי עָשְׁשׁוּ עֲצָמָיו, נָמַק לוֹ גֶּרֶם ?
בְּכָל-עָם הוּבַן לוֹ הוֹרֶג, בְּכָל-לְאֹם מְמִיתִים
עַד כִּמְעַט קָט אוֹיָה ! וְהוּא יֻכֶּה חֵרֶם ;
אוֹ עַל נַפְשׁוֹ כִּי טָבְעָה בְּיוֹן-כֶּסֶל ?
יֶשְׁנוֹ בּוֹ נִצָּב כְּנִצִּיב שַׁיִשׁ פֶּסֶל
עַל עָמְדוֹ יַעֲמוֹד, בְּלִי הַתֵּק אַף פֶּשַׁע ;
וַיֵּשׁ עוֹבֵר הָלְאָה אַךְ הָלְאָה בַּחַיִן
וְלַאֲשֶׁר עָזַב אַחֲרָיו לֹא יַסֵּב עַיִן,
זֶה בְּעָמְדוֹ שׁוֹגֶה, וּבְעָבְרוֹ זֶה יִתַּע —
וְכֵן עַל הֶבֶל הַמֵּרוּץ, וְעַל קוֹם בְּאֻוֶּלֶת
נַפְשִׁי תִשְׁתַּפֵּךְ, רוּחִי מִתְאַבֶּלֶת.

ג.

נַפְשִׁי תִשְׁתַּפֵּךְ וּתְהִי לְזֶרֶם דְּמָעוֹת,
מְקֻצֶּה עַמִּי בְּחֵיק-כִּסְלָה שׁוֹכֵב הוֹוֶה
וּמִקְצָתוֹ יוֹסִיף יַרְבֶּה הָרָעוֹת
כִּי אֶת הַבְלֵי לֹא-יַהֲדוּת עָשָׂה חוֹוֶה, —
וְאַנְשֵׁי הַשֵּׁם, בָּם שָׁבִיב לְאוּמוּת עוֹד בּוֹעֵר
אַךְ אֱנוֹשׁ מְעַט מְזֻעָר, עַמִּי לַטּוֹב יְעֻעָר
מְעַטִּים הֵם הַמַּשְׁכִּים אוֹתוֹ הַיִּשָׁרָה,
וּבְמִסְפַּר הַקֶּטֶב הַדַּל הַזֶּה, אוֹיָה !
הֵן גַּם יַד הַמָּוֶת הֶעָרִיץ הוֹיָה
הֲנִיחַ חַרְבּוֹ בָּאָף — הוֹי נַפְשִׁי מָרָה ! —
גַּם הוּא בַּקּוֹשְׁרִים עַל יַעֲקֹב לְהַשְׁמִידוֹ
הֻכָּה חָד בּוֹ, וַיִּגְדַּל בַּיָּם פִּידוֹ.

ד.

הֻכָּה הָאֶחָד — וְהִנֵּה אֶחָד יַשְׁבֵּר !
כִּי אֶת לֵב-לְאֹם-יְשָׁרוּן בְּחַרְבּוֹ בִּקֵּעַ

בְּהַפִּילוֹ מֶלֶךְ שִׁפַּת וְסִפְרוּת בְּנֵי עֵבֶר
הָהּ! אֶת פֶּרֶץ סְמָאלֶענְסְקִי נְשִׂיא כָּל חֵבֶר!
וְהוּא מֵת עָתָה, וּבִירְכָתֵי בּוֹר יָרָדֶם
אִישׁ הַמּוֹרֶה הַעַת תִּלְדוֹת יְמֵי קֶדֶם
קְרוֹת דַּת-יְהוּדָה בִּימֵי רַבִּי עֲקִיבָא;
אִישׁ, תְּבוּנָתוֹ כְּחֶרֶב חַדָּה מוֹרָטָה
מִפְּנֵי כָּל-לוֹחֵם בְּהַעַת לֹא נָטָה
לֹא חַת מִמִּלְחָמָה לֹא יָרֵא מְרִיבָה,
וַיִּקְרַב וַיִּלָּחֵם וְנִשְׁקוֹ הָאֱמֶת
וּבְמִסְפַּר יָמָיו אֶרְכָּה הַמִּלְחֶמֶת,

ה.

בְּרַבְּנִים נִלְחַם נוֹתְנֵי עוֹל עַל-שָׁכֶם
עַל-צַוָּאר עַמָּם, וְכִמְעַט יַדְכְּאוּם אַרְצָה —
וּבְדַקְטוֹרִים חֲמוּרִים הִתְגָּרָה רָחֵם
אֲשֶׁר אֶרֶץ ג . . . . . לָרוֹב שָׂרְצָה —
וְהֵם מְרִימֵי כָּל-עוֹל לְיַעֲקֹב דְּרוֹר יִקְרָאוּ
עָתְעוּ עַמָּם בַּשֶּׁקֶר הֵם בּוֹ תָּעוּ,
לָמוֹ קָרָא עָמְדוּ! אַל עוֹד לֶכֶת!
גָּזַר עַל יָמִין וְעַל שְׂמֹאל וְהִפִּיל חֲלָלִים
חַלְלֵי אִי-הַעַת גֵּא מְאֹד פִּגְרֵי הֲבָלִים
בְּשִׂכְלוֹ חַרְבּוֹ חֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת,
כֵּן פֶּרֶץ בְּאוֹיְבֵי-עַם הִתְעַבֵּר
כָּל-צָרָיו הִכָּה אָחוֹר וַיִּתְגַּבֵּר,

ו.

וְלִפְלַגּוֹת עַמּוֹ יָרַד גַּם וָיָעַל
חָדַר תּוֹךְ תְּכוּנַת נֶפֶשׁ כָּל-אִישׁ פְּנִימָה
לְתָאֵר בְּעֵט-פֶּלֶא, מַה דִּבֶּר מַה-פָּעַל
גִּבּוֹר וָעָבָד, סֶכֶל מַשְׂגֶּה וְאִישׁ מְזִמָּה —

בְּעֹמֶק סִתְרֵי שִׂעְפֵי כָל-לֵב וָרוּחַ
קָרָא סְמָאלֶענְסְקִי כִּבְסֵפֶר פְּתוּחַ
וַיְצַיְּרֵם מוּמִים עֲרוּמִים לְעֵין רוֹאֶה,
גָּלָה פְּנֵי-לְבוּשׁ מִנְהָג חָדָשׁ וְיָשָׁן
וַיַּרְא כִּי בֵית יִשְׂרָאֵל מָלֵא עָשָׁן
הֶרְאָה בְּרָמוֹת אִישׁ בְּרִרְכֵי חַיָּיו תּוֹעֶה —
וּמִשְׁפַּט רַבִּים הֵלֹא עָלָיו יֶחֱרֶץ
הַתּוֹעֶה אֵין אַחֵר, רַק הוּא רַק פֶּרֶץ.

ז.

נוֹסִיף נִשְׁתּוֹמֵם עוֹד יִגְדַּל הַפֶּלְאִי
אִם נֵאמַר : כֵּן מִשְׁפַּט אֱלֹהֵי הַמַּנְבְּאִים,
פִּי מֵחַטָּאוֹת נַפְשׁוֹ לֹא דִבֵּר בְּשִׂלְאִי
אַךְ הֵצִיג שָׁם אֶת עַצְמוֹ מוֹפֵת לָרַבִּים —
וְלַהֲכוֹת בְּשֶׁבֶט פִּיו, אֶל אֶחָיו יָצָא
עֶרְוַת כָּל-דָּבָר. כָּל-שִׁמְצָה בָּם מָצָא
מִשְׁגֶּה כָּל-כֶּסֶל, כָּל חַטָּאת בְּלִיַּעַל,
אִוֶּלֶת בָּעָם וְהֶמְתּוֹ חַיָּתוֹ
נִגַּשׁ וַיַּדַּח בְּעֵזוּז רוּחַ שְׂפָתוֹ
לֹא נָשָׂא נְשׂוֹא-פָּנִים נָשָׂא וַיַּעַל,
רַפְּאוֹת עַם מַכֵּה עִוָּרוֹן, כָּל מִפְעָלָיו,
הָהּ ! לוּ חַי עֵדֶן וַיָּתֶם אֶת מַעֲלָלָיו.

ח.

יַעֲקֹב לְאֹם הוּא, לֹא חֶבֶר אַנְשֵׁי אֱמוּנָה
עַם קְרוּמִים, עַם-עוֹלָם, יְחִיֶה וְחָיָה
לֹא רַק עֶדֶת דָּת סוּגָה בְּגֶדֶר הַגִּינָה
אַךְ עַם בָּרוּחַ, פְּתֻגַּם פֶּרֶץ הָיָה ;
גָּלְמוֹ רַק טָבַע אֶת אַרְצוֹ שְׁדֵדָה
חֻצְפַּי בְּשָׂרוֹ יָרַד, שִׂפְתוֹ כִּי יָרְדָה

וַיְבַלְּעוּהוּ מִשְׁבְּרֵי מַיִם זֵדוֹנִים,
וְרוּחַ לְאוֹמוֹ חַי בַּנִּשְׁאָר בַּחַיִּים
רוּחוֹ עַל לֹא יוּכַל יָצוֹל בְּמַיִם,
כֹּה הָגָה הוּא, עַד יָמָיו הָאַחֲרוֹנִים,
וּבְצֵאת עַמּוֹ אַמְרִיקָאָה לְרַבָּבוֹת
קָרָא: „אֶרֶץ קֹדֶשׁ סְעוּ! עֶרֶשׁ אָבוֹת!“

ט.

שִׂפַת עֶבֶר לוֹ בְּשִׂפָּה חַיָּה הָיְתָה
בָּהּ כָּתַב, וְאִם יָדַע לְשׁוֹנוֹת עָשֶׂר
„שָׂרִיד קֹדֶשׁ הִיא לִי מִקֶּדֶם קַדְמָתָהּ,“
אָמַר וְכָתַב, וַיִּתֵּן לָהּ שְׂאֵת יֶתֶר,
וְאֶסְפֹּד לְךָ בָּהּ, בָּחַרְתָּ מִכָּל־לְשׁוֹנוֹת
וְאִם עוֹךְ בַּל אַגְבִּיהַ עַל־כְּרוֹב דְּמְיוֹנוֹת
בְּרֹא צִיּוֹן בְּמִלִּיצָה לְפָאֵר בּוֹ קִבְרֵךְ
אַךְ בְּפִרְחָהּ לְבַד קַצְתָּ, בְּיוֹם בָּהּ שֻׁיְּדָבָר
אִם לְיָפְיָהּ תּוֹעֶלֶת לְיַעֲקֹב לֹא תַחְבֹּר,
וְכֵן אֶכְתֹּב בְּרוּחֵךְ אִם לֹא כִשְׁפָתֵךְ,
כִּי אֵי אִישׁ עוֹד לוֹ בִּשְׂפַת־עֶבֶר חָזוּת
כְּמוֹךְ פֶּרֶץ הַשַּׂר נְשִׂיא לְשׁוֹן פְּרָזִית!

י.

וְעַתָּה מוֹרַם מֵרְכָבוֹת כְּלִיל תְּמִים דֵּעִים
לוֹחֵם בְּעַד רוּחַ אוּמָתְךָ, כִּי מַתָּה
לְהַשְׁמִידָהּ יְפִלוּ עַל־יַעֲקֹב גְּדוֹד מְרֵעִים
וְעַל־מוֹתְךָ אַסִּימִלַנְטִים שְׁשִׂים עַתָּה,
אַךְ אַל תְּמַהֵר לְשִׁישׁ בְּנִים פֶּחָשִׁים!
זְרָעוֹ זֶרַע פֶּרֶץ וַיַּהּ שָׂרְשִׁים
עָמֹק עָמֹק בְּלֵב־עָם וְלוֹחֲמִים יַצְמִיחַ,
לוֹחֲמִים בְּאוֹיְבָיו חוֹצָה בְּבָנָיו מִבַּיִת
לְשָׁרֵשׁ שָׁמִיר מִזֶּה, וּמִזֶּה שָׁיִת,

בְּרוּחֵךְ סְמָלֶענְסְקִי הַחַי בְּעַם הָרוּחַ,
וְעַל־יְמִין אֱלֹהִים תִּרְאֶה קֵץ הַמִּלְחֶמֶת
תִּרְאֶה וְנָהַרְתָּ, הַלּוֹחֵם בְּעַד הָאֱמֶת.

העבר"י.

אֶל הַשָּׂפָה הָעִבְרִיָּה.

(שיר זהב Sonet)

1.

רַעֲיָתִי רַבַּת חֵן וּכְלִילַת יוֹפִי :
הָסִירִי בִגְדֵי אֵבֶל מֵעָלַיִךְ,
לֹא תִזְכְּרִי חֶרְפַּת אַלְמְנוּתֵיךְ,
הִנֵּה גוֹאֲלֵךְ בָּא. יֵבשׁוּ דֹּבְרֵי דוֹפִי.

2.

עוֹד כִּימֵי קֶדֶם תַּעֲדִי תִּפְאָרָתֵךְ,
עוֹד קִרְבָתֵךְ יֶחְפְּצוּ בְנֵי עֵבֶר ;
לְאוֹרֵךְ הַזָּרוֹעַ יֵלֵךְ כָּל גֶּבֶר
וְהַמְּאוֹרוֹת בְּסִפְרָתֵךְ יַחְפְּרוּ מְנַאֲצָיִךְ.

3.

קוֹל עֲנוֹת בַּמַּחֲנֶה עַמֵּנוּ
תִּשְׁמָעִי בְּמַקְהֵלוֹת, תִּקְרָאִי וְאַל תִּדְמִי :
"אֵין לִלְשׁוֹן הַזָּרִים חֵלֶק עִמָּנוּ !"

4.

צְאִי נְבִרְיָה צְאִי וּרְכִי מְאֹתָנוּ,
מִתּוֹךְ עֲדַת אֵל מַהֲרִי הָרוֹמִי ;
שְׂפַת קֹדֶשׁ לְבַד הִיא רַעְיָתֵנוּ !

פילאדילפיא. ירח אלול לסדר ולשנת
את ה' האמרת היום
שבתי מוראים, ס"ט.

שירי ן' שלמה *)

I.

אָז בַּנּוֹעַר חַיָּתִי
דָּבַקְתִּי בָּךְ רַעְיָתִי,
וְגַם עַתָּה בְּעֵת זְקֻנָתִי
לִבִּי עוֹד בּוֹעֵר בְּאַהֲבָתִי.

אוֹרֵךְ מְזֻהָר כְּסַפִּירִים
יַגִּיהַ חֶשְׁפַּת הֶהָרִים,
וְלָךְ לְבַד אָשִׁיר שִׁירִים
שִׁירִים נָאִים וַהֲדוּרִים.

II.

בָּךְ כָּל מְזִמּוֹתַי
וְאֵלַיִךְ תְּשׁוּקָתִי
וְלָרִיק כָּל יְגִיעָתִי
לְהַרְחִיקֵךְ מִמַּחֲשָׁבוֹתַי.
כְּמוֹ אֶל-הַשֶּׁמֶשׁ תַּעֲרוֹג הַזְּמוֹרָה
כֵּן נַפְשִׁי תַּעֲרוֹג אֵלַיִךְ אֲהוּבָתִי;
הֵן אַתְּ נֶרִי וְאוֹר חַיָּתִי!

III.

יָפָה כַלְּבָנָה וּכַחַמָּה בָּרָה,
אֵלֶּה אֲשֶׁר אֵינָם מִתְעַלְּסִים בָּאֲהָבִים
נִמְשְׁלוּ לַשְּׂרִיגִים יְבֵשִׁים וַחֲרָבִים
וְאֵלֶּה אֲשֶׁר בֶּאֱמוּנַת-אֵל מַלְעִיבִים
הֵמָּה כִּשְׂרִיגִים בְּרִי גֶּפֶן-וֶעֱנָבִים:
לָכֵן לְאַהֲבָה וְדַת הֱיוּ תָּמִיד קְרוֹבִים
אִם גַּם עֲנִיִּים אַתֶּם וְלַלֶּחֶם רְעֵבִים.

IV.

בְּכָל מָקוֹם וּבְכָל עֵת
הַסְּבָלוּת בָּנְתָה בֵּיתָהּ

*) לקוחים מפי דברי המחרוזים של תירגל שלפני.

לָהּ לַהַג דְּבָרִים הַרְבֵּה
וְהָאֲנָשִׁים יִפְחֲדוּ מִשְּׁאֵתָהּ.
לָכֵן הַמֶּלִיץ נִשְׁלַח מִמָּרוֹם
לִשְׁפּוֹט תֵּבֵל בְּקוֹל שִׁירָתוֹ
וְלֹא לְבַד לְרַגֵּן וְלָשִׁיר
לִכְבוֹד הָאָבִיב וְיִפְעָתוֹ,
רַק לְיַסֵּר הַפָּבֶל בְּפִיהוּ,
וְלָשׂוּם לָאַל אֶת סִכְלוּתוֹ.

Dr. Chotzner. הארר (באנגליא)

לִי הַכֶּסֶף וְלִי הַזָּהָב.

בְּשִׁבְתִּי בַשָּׂדֶה סְבִיב הַגְּבָעוֹת —
כָּל-מַכְמַנֵּי תֵבֵל לִי נְתוּנִים —
מַה-מִּנִּי יַהֲלֹךְ ? אִי מִגְרָעוֹת ?
לִי כֶּסֶף זָהָב וּפְנִינִים !

בַּגִּיא וּבַנַּחַל זָהָב יָזוֹקּוּ
וְאֶקְדַּח וּפְנִינִים לְכַנְפֵי-צִפֳּרִי
כְּרֵצִי כֶּסֶף מַעְיָנוֹת יָשׁוֹקּוּ
מַה-מִּנִּי יַהֲלֹךְ ? אִי מַחְסֹרִי ?

מִיּוֹם רָעָה לֹא אִירָא פָּחַד,
נָכוֹן רוּחִי בְּמוּחַ לִבָּבִי —
מַה-תִּגְשׁוּ בִי נוֹשֵׁי יָחַד ?
מַלְאוּ יֶדְכֶם כַּסְפִּי וְזָהָבִי !

נטע סאמועלי

אַנְחַת־לֵב

על מות השר הגדול ליהודם **יוסף וועדהיימער** נשיא

חבורת כי״ח בווינה .

מאת המשורר הנפלא ד״ר לודוויג אויגוסט פראנקעל .

(נתורגמת ע״י צבי אלעזר טעלעלער)

לֹא אַחַת מְשַׁאֶגֶת אַרְיֵה כִּי יִשְׁאַג בַּיַּעַר ,
וְלֹא מְקוֹל רַעַם בַּגַּלְגַּל בְּיוֹם סוּפָה וָסָעַר ,
וּבְרָדָת בָּרָד עַל רֹאשִׁי בְּחֶשְׁבַּת הַלַּיִל ,
בְּלָבָתִי לְבַדִּי בַּשָּׂדֶה גַּם אָז אֶתְאַזָּר חָיִל !
אַךְ מֵהֵד קוֹל רְגָבִים בְּנָפְלָם עַל קֶבֶר רֵעַ ,
כְּמַדְקֹרוֹת־חֶרֶב יוֹרְדִים חַדְרֵי בִטְנִי, הֵה אָז אִבָּנַע;
בְּחָדְרִי רָחֹק מִקִּבְרְךָ בּוֹ דוֹמָה גֵּוְךָ יָנוּחַ ,
אֵשֵׁב בָּדָד וְאָדֹם, אֶהֱמָה וְאָשִׂיחָה בְּמַר רוּחַ ,
לַעֲשׂוֹת זֵר־פְּרָחִים מִזְמֶרֶת בַּת־שִׁירָתִי בְּפוֹרַחַת ,
לְרֹאשׁ קִבְרְךָ לְזֵכֶר־עוֹלָם מַזְכֶּרֶת־נִצָּחַת ,
וּבְשׁוּב הַבַּיְתָה כָּל־מְלוֹנְךָ בְּבֵיתוֹ כָּל־גֶּבֶר , —
אָעֱנֹדוּ רֹאשׁ שׁוֹכֵב נֶעְזָב גַּלְמוּד פֹּה בַּקָּבֶר !

לֵב הָעַמִּים

לֵב הָעַמִּים בֵּית יִשְׂרָאֵל הֱמָה ,
אַךְ נִשְׁבַּר מִבֹּאֵב , נִשְׁבַּר מְרֻעָדָה ;
כְּמַעַט חָלַל הַלֵּב מִמִּשְׁטָמָה ,
מִמִּשְׁטֵמַת עַמִּים יַחֲרֹד חֲרָדָה .

הַלֵּב מְקוֹר חַיִּים, דָּבָר טוֹב רָחַשׁ :
״דַּעַת אֱלֹהִים״ לְכָל מִשְׁפְּחוֹת אֲדָמָה;
הָחָיָה עֲצָמוֹת יְבֵשׁוֹת, נֶפֶשׁ רָכַשׁ ,
וַיִּפַּח בְּאַפֵּי הָעַמִּים — נִשְׁמָה .

הַלֵּב רָגַשׁ אַהֲבָה וַחֲנִינָה ,
הָגְיוֹנַי קָדַשׁ חֲדָרָיו מָלַאוּ ;

הַלֵּב יִשְׁתַּפֵּךְ בִּתְפִלָּה עֲדִינָה
וּזְמִירוֹת יָהּ מָרוֹם יְנַשֵּׂאוּ ׃

הַגּוּ בּוֹ הַלֵּב, הֲמָה עַמֵּי אָרֶץ,
יַכְאִיבוּ אֹתוֹ, יְמָרְרֻהוּ וְרִבּוּ;
יִמְחֲצוּ הַלֵּב, יִפְרְצוּ בּוֹ פֶּרֶץ,
וְהֵם לֹא יָדְעוּ כִּי לְנַפְשָׁם יֶאֱרֹבוּ ׃

לֵב טָהוֹר לָמוֹ אֱלֹהִים בָּרָא,
וְהֵמָּה לְרַגְּעִים אֹתוֹ יְטַמְּאוּ;
מָנוֹ לָמוֹ מְצוֹת יְיָ בָּרָה,
וְהֵמָּה בְּאַפָּם יָעִיבוּ אוֹרָהוּ ׃

„עָקֹב הַלֵּב, עָקוֹב יַעֲקֹב רַבָּבוֹת,
„וְאֱנוֹשׁ הוּא מְאֹד, נָגַע לִבְנֵי אָדָם";
כֹּה רָגְשׁוּ גוֹיִם, בְּפִיהֶם חֲרָבוֹת,
וּבְלִי יוֹצֵר וּמַפְלִיץ גַּם בְּיָדָם ׃

חִצֵּימוֹ שְׁנוּנִים — בַּלֵּב יִפְּלוּ,
הוּא מַטָּרָה לְכָל פֶּגַע וָדָחִי —
קָרְעוּ סְגוֹר הַלֵּב, דָּמִים יִזְלוּ,
מִתְבּוֹסֵס בְּדָמָיו אַךְ בְּדָמָיו יָחִי ׃ —

הַלֵּב יָחִיל, בָּא בָּאֵשׁ וּבַמַּיִם,
עָלָיו נָפְלוּ אֵימוֹת מָוֶת וָרָצַח;
אַךְ הַלֵּב חַי, מָנוֹ תִּצְאוֹת חַיִּים,
לֹא יָמוּת כִּי יִחְיֶה וְיִחְיֶה לָנֶצַח ׃ —

לֵב הָעַמִּים בֵּית יִשְׂרָאֵל הַמָּה,
אַךְ נִשְׁבַּר מִכְּאֵב, נִשְׁבַּר מֵרֹעָדָה;
בְּמַעַט חָלַל הַלֵּב מִמַּשְׁטֵמָה, —
מִמַּשְׁטֵמַת עַמִּים יֶחֱרַד חֲרָדָה ׃

יעקב צבי שפערלינג

הָרוֹעֶה

(משירי היינע)

מְמַשָּׁל רָב תִּמְשׁוֹל, רוֹעֶה יְפֵה עֵינָיִם!
כֵּם מָלָךְ לְךָ הַגִּבְעָה, עֹטֶה תִּפְאֶרֶת,
וְהַשֶּׁמֶשׁ עָלֶיךָ כִּי יָפִיץ קַרְנָיִם,
כֶּתֶר מַלְכוּתְךָ הוּא, בְּרֹאשְׁךָ עֲטֶרֶת.

אֵלַי הַמָּלָךְ אֶסְפּוּ הֲמוֹן חַיָּלִים:
הָעִזִּים, הָרְחֵלִים רָבְצוּ בָּרָעוּ,
וְרַבֵּי הַמָּלָךְ מְסָבִיב, הֵם הָעֲגָלִים,
הָלוֹךְ וְטָפוֹחַ יְלֵכוּ, וּכְמוֹ יִתְגָּאוּ.

הָעִתּוֹדִים הַכְּבוּדִים שָׂרֵי הָעֲשָׂרוֹת,
לַשְׁמֹעַ קוֹל תְּרוּעָה פִּיהֶם יַרְחִיבוּ,
וְצִלְצַל הַפַּעֲמוֹנִים שֶׁבְּצַוְּארֵי הַפָּרוֹת,
זֶה קוֹל נוֹגְנֵי הַמָּלָךְ נַגַּן יֵטִיבוּ.

הֵד הָרִים שָׁם יַעַן לְקוֹל מַיִם מְגָרִים,
לְשִׂיחַ עֵצִי יַעַר וּלְקוֹל עוֹף הַשָּׁמַיִם . . .
וּרְצִלְצְלֵי תְרוּעַת נוֹגְנִים וְשָׁרִים,
גַּם שְׁנָתוֹ הַמָּלָךְ, וַיְסַגֵּר עֵינָיִם.

וְהַבֶּלֶב מִשְׁנַהוּ, זֶה רַבּוּת בַּשָּׁנִים,
שֶׁבָּט מוּשְׁלוֹ יִקַּח עֵת יָדוֹ יָנִיחַ . . .
וּמִי לֹא יֵדַע שַׂר זֶה, נְשׂוּא הַפָּנִים?
מִי לֹא יָחֲרַד לְקוֹלוֹ עֵת מִלְחָמָה יָרִיחַ?

וְשִׂפְתֵי מָלָךְ דוֹבְבוֹת, בִּשְׁנָתוֹ יַבִּיעַ:
„לֹא טוֹב הֱיוֹת מָלָךְ, מַה תִּכְבַּד כּוֹתֶרֶת!
הָבָה, אָשׁוּב לְבֵיתִי, שָׁמָּה אַרְגִּיעַ,
בִּזְרוֹעוֹת הַמַּלְכָּה, רַבַּת תִּפְאֶרֶת.

שָׁם קְוֻצוֹת תַּרְתַּרַי, הוֹדִי וְגַאוֹנִי,
עַל בִּרְכָּיהָ אֲנִיחַ, בְּשׁוּבִי דְּאֻהָלָה:
כִּי שִׁפְתוֹתֶיהָ שׁוֹשַׁנִּים — הֵם כָּל שַׁשׁוֹנִי,
וּבְעֵינֶיהָ יוֹנִים — מָמְשַׁלְתִּי סֶלָה!

קיעוו י. י. חורגין

שִׁיר־זָהָב

(Sonett)

דֵּעָה חֲדָשָׁה בְּחָכְמַת הַתְּכוּנָה

תַּלְמִי הֶעָמִיד אֶרֶץ בְּמְכוֹנָתָהּ,
וְהַשֶּׁמֶשׁ סְבִיבָהּ הִיא עוֹלָה וְיוֹרֶדֶת;
גַּם צְבָא־שָׁמַיִם יָסַבּוּ לְעוּמָתָהּ,
וְאַךְ הָאָרֶץ לְבַדָּהּ לְעוֹלָם עוֹמֶדֶת.

קָפֶרְנִיק הִרְגִּיז אֶרֶץ מִמְּנוּחָתָהּ,
אָמַר בְּכָל־יוֹם הִיא תְּסוֹבֵב עַל צִירָהּ;
הַשֶּׁמֶשׁ בְּמֶרְכַּז מֶמְשַׁלְתָּהּ מְעוֹנָתָהּ,
וְאֶרֶץ וְכוֹכְבֵי־לֶכֶת עוֹבְרִים לְפָנֶיהָ.

אַךְ הַסּוֹבֵא בְּפוּרִים הָרַס שִׁיטָתָם,
אָמַר כִּי גַּם שְׁנֵיהֶם לְשׁוֹנָם הֶחֱלִיקוּ;
לְהָבִין מִי נָח מִי נָע קָצְרָה בִּינָתָם.

אוֹתוֹ בַּדִּים מְלֵאִים, דַּעַת לְמֵדוּ,
כִּי יֵינָם וְשִׁבְרָם אֶת רֹאשׁוֹ הִדְהִיקוּ;
וְלָכֵן כָּל הַיְקוּם אַךְ סְבִיבָיו יְרַקֵּדוּ! —

הלל כהנא

בר׳ יהושע ז״ל:

עֲדֵנִי־חַיִּי

עֲדֵנִי חַיֵּי נָגְזוּ כַּחֲלוֹם
תַּמּוּ, מֵתוּ שִׁירִי וּרְנָנַי —
אֲרוֹן מֵתִים הָבִיאוּ הֲלוֹם,
וְאֶקְבּוֹר אֶת מֵתֵי מִלְּפָנַי!

קִרְאוּ אֵלַי יוֹדְעֵי נֶהִי
יוֹדְעֵי מִסְפֵּד וְקֹרְאֵי בַּנָּרוֹן —
גָּדוֹל כַּיּוֹם הָאָרוֹן יֶהִי —
כִּי גַם שִׁבְרֵי אֲשִׁים בָּאָרוֹן.

נטע סאמועלי

הַכְּפִים.

(מָשָׁל.)

נוֹדַע יְהוָה מִשְׁפָּט עָשָׂה
בְּפֹעַל כַּפָּיו נוֹקֵשׁ רָשָׁע
הִגָּיוֹן סֶלָה:
(תהלים ט', י"ז)

אִם־תַּמְתִּיק בְּפִיו רָעָה
יַכְחִידֶנָּה תַּחַת לְשׁוֹנוֹ:
(איוב כ', י"ב-ט"ו)

"רִאשׁוֹן לֹא אָדָם נוֹלַדְנוּ, כִּי אִם קִפִּים,"
יוֹכִיחוּ לַבְּקָרִים רַבֵּי הַפִּלְסְפִּים;
וּשְׁלֵמֵי אֱמוּנֵי הַתּוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם
אֶל לִקְחָם זָר זֶה יֵאֶטְמוּ אָזְנַיִם.
וַאֲנִי תָּם, לֹא אֵדַע בֵּינֵיהֶם הוֹכִיחַ,
וְלִגְבוֹנִים מִמֶּנִּי זֶה רִיבָם אַנִּיחַ;
אַךְ מְמַשֵּׁל אָנֹכִי וּמְשָׁלִים אַבִּיעַ,
וַאֲשֶׁר רָאָה לִבִּי אֶת עֵמִי אוֹדִיעַ,
וּפֶשֶׁר אִם תִּמְצְאוּ בַּאֲשֶׁר מָשַׁלְתִּי,
נִקֵּיתִי הַפַּעַם — אֶת נַפְשִׁי הִצַּלְתִּי! . . .

(איצר השיר והמליצה 4)

כִּי עָרוּם הַקֹּף מִכָּל חַיַּת הָאָרֶץ
מִבְּהֵמָה וָעוֹף, מֵרֶמֶשׂ וָשָׁרֶץ
אַחַי תֵּדָעוּ ;
עַל כֵּן יוּכָאוּ
מֵרָחוֹק אֵלֵינוּ
וְיִשַּׂחֲקוּ לְפָנֵינוּ ;
פַּעַם כְּחוֹרֵי אֶרֶץ יַלְבִּישׁוּם שָׁנִים,
וְקוֹל כְּלֵי שִׁיר בְּמִחוֹלַת מַחֲנַיִם
בְּסִדְרִים יָחוֹלוּ שְׁנַיִם שְׁנַיִם ;
פַּעַם, לְבֻשֵׁי מִכְלוֹל כְּפַחוֹת וּסְגָנִים,
עַל כְּלָבִים מְלֻמָּדִים
יִרְכְּבוּ כְּגַמָּדִים,
וּבְצָבָא רָב
יַעַרְכוּ קְרָב,
אוֹ כְּשַׁעִירִים יֵרָקְדוּ
וְעַל מַכְלוֹת יְהֹדוּ,
וְאֻוֵּלֵי אָדָם,
אֲשֶׁר תַּשִּׂיג יָדָם,
יִשְׁחָדוּ לְבַעֲלֵיהֶם
וְיִתְעַנְּגוּ עַל תַּעֲלוּלֵיהֶם. —
אַךְ חֲכָמִים יְהָרַע מֵהֶם בְּנֵי הָאָדָם,
וּלְבַלַּע וּלְהַשְׁחִית רַב כֹּחַ יָדָם ;
וּכְמוֹ בְּאֵשׁ וּבְרַע בְּמִרְמָה יִבְגְּדוּ,
כֵּן גַּם אֶת הַקְּפִים לֹא בְּחַיִל יָצוּדוּ
כִּי אִם בְּעָרְמָה ; לָקַח פַּךְ חֶרֶשׁ
שֻׁפִּיהוּ צַר וּבְטָנוֹ רְחָבָה
וּבְתוֹכוֹ יָשִׂימוּ כַּרְמֶל אוֹ גֶרֶשׂ
וּלְבַר-עַץ בַּחֻבֶּל אוֹתוֹ יְקַשְּׁרוּ,
וְהַקְּפִים עַזֵּי נֶפֶשׁ לֹא יֵדְעוּ שָׂבָע

עַל הָעֵץ וְהַכְּלִי יִתַּמּוּ כִּי יַעֲבֹרוּ,
אֶת רֵיחַ הַמַּאֲכָל מֵרָחוֹק יָרִיחוּ
וְיִתְאַוּוּ תַּאֲוָה לְמַלֹּא הַכֶּרֶשׂ ;
חִישׁ מַהֵר יָדָם אֶל הַכְּלִי יִשְׁלָחוּ
וּמִן הַכֶּרֶשׂ מִלֹּא קָמְצָם יִקְמְצוּ,
אַךְ בְּאַחַת אֲהָהּ יִבְעֲרוּ וְיִכְסָלוּ
עַל כֵּן לַשָּׁוְא יָגִילוּ לַשֶּׁקֶר יִשְׂמָחוּ,
כִּי מִן הַכְּלִי יָדָם כִּי הוֹצִיא יַחְפְּצוּ
וְהִיא צְנוּפָה צְנֻפָּה — וְלֹא יְכָלוּ! . . .
לָרִיק יִגְעוּ יִיעָפוּ, הֶבֶל יַעֲמֹלוּ
מַכְאֵב וּמַפֵּחַד יֵילִילוּ יַצְרִיחוּ,
יֶהֱמוּ יָשֹׁקּוּ — כִּי לֹא יַצְלִיחוּ ! . . .
לוּלֵי טָפַשׁ לִבָּם, לוּלֵי נוֹאָלוּ
וּפָתְחוּ אֶת יָדָם — כִּי עַתָּה נִצָּלוּ . . .
אַךְ הֵמָּה בְּאַפָּם
יִקְפְּצוּ כַּפָּם :
וְלָקוֹלָם יָבֹאוּ הַצַּיָּדִים
וְלָקְחוּם לָהֶם לַעֲבָדִים ! . . .

דִּגְלוֹ עַל יַד רֵינָא. זאב הכהן קאפלאן.

צום הרביעי תרו"ם (זק"ן)

הַשּׁוֹעֵל *)

(עפ"י מדרש קהלת פ' ערום יצאתי)

אֶחָד הַשּׁוֹעֲלִים הַנּוֹדֵעַ בַּמְּשָׁלִים,

---

*) מעזגון-הספרותי לידידנו הרב המ' המעמורר יל"ר ז"ל, ובקשנו להעיר מה מקור יקירי עמנו ומוגני-הסרוטנו על המעזגון היקר הזה, כשלשים ספרים נמליצה ושיר, במכתם מלטון והגיון נמלאו נכתונים לשמונים הסרטים הנו הזה, שכל ימיו הקדיש מה נפשו לעזנם הספרות. ומי יתן, ויתמיד נגר מיל נעמנו לתולים הממעון היקר הזה, וילמדו נניו מדי פוג נעמל מניהם היקר ! המערך

לְרַחֵב עֶרְמָתוֹ, צָרוּ שִׁבְעָתַיִם,
הָלַךְ מַעֲדָנוֹת, סָגְרוּ מִקְלָטוֹ,
בַּשָּׂדֶה בַּגָּנוֹת וְכוֹרְמִים יִגָּשׁוּ,
לְבַקֵּשׁ מְחִיָּתוֹ, וּבְאַפָּם יִרְעָשׁוּ,
וַיַּרְא בַּמְּגָדִים וְאֵיה מְפַלְּטוֹ ?
גְּפָנִים נֶחֱמָדִים וַרְעִיוֹנָיו יְסֹרְרוּהוּ,
בְּאַחַד הַכְּרָמִים, וּמַהֵר יְעָצְרוּהוּ
וַיְחַפֵּשׂ בְּעֵינַיִם, וַיּוֹרְדוּהוּ צוֹמָה !
פֶּרֶץ חוֹמוֹתַיִם, וּשְׁבוּעַיִם יָמִים,
הַגְּבִיהִים וְהָרָמִים ; הִגָּזֵר בַּכְּרָמִים,
וְאוּלָם הַפְּרָצוֹת, מֻאָכָר מְאוּמָה,
רְוּחוּ נֶאֱצוֹת, וַתִּכָּחֵשׁ וְתַרְזָה
וַיֵּצְרוּ כֻּלָּם, מִבֶּטֶן מֵחָזֶה,
וּמְאֹד הֱצִיקוּהוּ, וַיִּמְצְאוּ פְּרָצוֹת,
וְכַל נְתָנוּהוּ, שֶׁכָּכָה בְּנַפְשֵׁךְ,
לַעֲבוֹר בְּגִבוּלָם, תִּמְלֹט בְּנַפְשֵׁךְ
וַיֹּאמֶר : אָצוֹמָה, מְפִיד וְנֶאֱצוֹת !
מֻאֱכוֹל מְאוּמָה, וַיֶּחְדַּל מֵעֲדָנָיו,
כִּשְׁלֹשֶׁת יָמִים ; וַיִּקְמְטוּ פָּנָיו,
וּבְכַחַשׁ גְּוָיָתִי מִכָּפָן וָצַעַר,
תִּמָּלֵא תַאֲוָתִי יָצָא וַיִּתְגּוֹדָד,
לָכֹא לַכְּרָמִים !" וַיִּבְרַח לְהִתְבּוֹדָד
צָם וַיֵּרָזֶה, בְּמַחֲשַׁכֵּי יַעַר ;
מִבֶּטֶן וְחָזֶה, וְרוּחוֹ נִכְלְמָה,
אָתָא כְּפֶרֶץ ; וּלְבֶהָה הָמָה,
וַיָּחָשׁ לְבִרְוַע לְגַסְנֵי הַיָּיִן :
לֶאֱכֹל לִשְׂבוֹעַ, מַדּוּעַ הַגְּפָנִים
פִּרְצוֹת הַחֹמוֹתַיִם תַּצְהִילוּ פָּנִים

וּלְהַשְׁחִית לָאָרֶץ ; וּפְעָלְכֶם מֵאַיִן ! ?

* * *

אָכֵן בְּשָׁבְעָתוֹ חָרוּשׁ בְּעֶגְלָתִי,
שָׁמְנָה גְוִיָּתוֹ, וּבִינָה חָדַתִּי
וַתַּעַשׂ פִּימָה אַתָּה הַנֶּבֶר;
וּבְכֵאוֹ לַפְּרָצוֹת, וָעֹז בַּחַיִּים,
אֲחָזוּהוּ פַּלָּצוֹת חָמַד רִבּוֹתַיִם,
בְּלִבָּכוֹ פְּנִימָה. תַּעֲזֹבֵם בַּקֶּבֶר !

בראדי.

נפתלי מענדיל שור

חֲקַר־דָּבָר.

גֶּשֶׁף מַיִם יַבְקִיעַ חֶלְמִישׁ, יְפוֹצֵץ סְלָעִים,
רַחֲזוֹת אוֹר־עֵלִי חוֹמָה וְקִיר יְשֹׁרְכוּ הַנְּמָעִים,
שַׁרְשֵׁי־עֵץ בְּעֹמֶק אֶרֶץ יַעֲשׂוּ לָהֶם כְּנָסִים,
כֹּחַ אֲבָנִים יְנַצֵּחוּ, אִם צָמְאָה נַפְשָׁם לְמַיִם.
קוֹרְיוּ יֶאֱרוֹג עַכָּבִישׁ, דְּבָשָׁה הַדְּבוֹרָה אֹגֶרֶת,
לְהַמְתִּיק סוֹד מַלְכָּהּ בְּרֹאשׁ, וְלָרוּץ אוֹרְחָה שְׁמֶרֶת, —
בְּחַדְרָהּ כָּל עָלָה, כָּל זֶרַע וְצוֹמֵחַ לְמִינֵהוּ,
עֹשֶׂה כְּוָנִים עַל אֲבָנִים, וַיַּשְׂכִּיל יְדִידוּ, —
סוֹבֵב סוֹבֵב הוֹלֵךְ הָרוּחַ בְּכֹחוֹ וּגְבוּרָתוֹ,
צְפוֹן דַּרְכּוֹ בְּכָל הַיְקוּם, וּבְסֵתֶר חֻתּוּלָתוֹ, —
גַּם בְּהֲעָצְמוֹת יְבֵשׁוֹת, יָפוּחַ רוּחַ חַיִּים,
מַחֲזִיר נְשָׁמוֹת לַפְּגָרִים, צוֹרֵר רוּחַ בִּכְנָפַיִם ;
אִם כָּל חַי הַתּוֹלָדָה, הֲרַת־עוֹלָם הַשָּׁבַע —
נִשְׁגָּב מַחֲזֵה הַבְּרִיאָה, בְּכָל פִּנָּה וְגֶבַע, —
וְזֶה סֵפֶר תּוֹלְדָתָהּ, וְסֵפֶר מִנִּי הוֹד וָהוֹד,
בַּאֲשֶׁר דָּרְשׁוּ הַנְּבוֹנִים, הִשְׂכִּילוּ — וַיְהִי אוֹר ! :

חֲלִיפוֹת צִבְאוֹת הַיְקוּם, לְמַהֲרְגוֹתָם בְּמַעֲלוֹת עָלוּ —
עַל-בְּלִימָה הַמְבָעוּ, עֶלְמוֹת רְבוֹתַיִם יִתְגַּלְגְּלוּ —
מִינִים יְחִידִים וּפְרוּדִים יָנוּעוּ יַחֲנוּ וְיִפָּעוּ,
בְּטֶרֶם חֻלְּלוּ הָיוּ, בְּטֶרֶם נוֹצְרוּ נִמְצָאוּ. —
מִטַּל שַׁחֲרוּתָם נוֹסָעִים, מְשׁוֹטְטִים בְּכַדּוּרִים,
יִתְפָּרְצוּ, יִתְרוֹצָצוּ, וְיִתְאַבְּקוּ, אָז לָחַם שְׁעָרִים,
וּבְמַחוֹלוֹת מַחֲנַיִם יִתְלַכָּדוּ, וּבַזִּיקִים אֲסוּרִים,
אֱלֶה מוּל אֵלֶּה יָגִישׁוּ, וְיִשְׁלָמוּ, יָבֹאוּ בַחֲדָרִים, —
רָץ לִקְרַאת רָץ יַצִּיבוּ גְּבוּלוֹת בֵּין הַמְצָרִים,
הַכְּלָלִים שְׁמוּרִים מִקַּדְמֵי-עוֹלָם, וַחֲדָשִׁים לַבְּקָרִים —
כְּדוּרֵי שְׁחָקִים אֵין סְפוּרוֹת לְפַעֲלָם יָצָאוּ,
בְּכַנְפֵי רוּחַ יְדָאוּ, כְּמַרְכְּבוֹת אֵשׁ יָגָדוּ, יָנָעוּ,
יַצְעוּ בְרֹב כֹּחַ, רַחֶבֶת יָדַיִם לְכֻלָּמוֹ,
אֹרְחוֹתָם לֹא יַעֲבְטוּן, דֶּרֶךְ קְוּוֹ לָמוֹ! —
גַּם בַּשָּׁפֵל, יְסוֹדֵי אֶרֶץ יְרִימוּ, בְּהוֹד יִתְנָאוּ,
מִפְרְשֵׁי-עַב כְּסוּת לְאוֹרָם, וְאֶל עָל יִקְרָאוּ. —
בַּסֹּתֶר קָנָה וּבְצָה, גְּבוֹהַּ עַל גְּבוֹהַּ שׁוֹמֵר,
עָפָר וְרוּחַ יִדְבְּקוּ לִרְגָבִים, וְיֵרָאוּ בְּתֵי-חוֹמֵר,
מִטִּיט יֵוֵן יִרְפַּד רֶמֶשׁ, דְּלָתָיהּ רִמָּה תִּפְתַּח —
הַחָלָשׁ יֹאמַר גִּבּוֹר, אִם גַּם עִוֵּר אוֹ פִּסֵּחַ —
אֵשֶׁת חַיִל הַתּוֹלָדָה, לֹא סוֹרֶרֶת וְהוֹמִיָּה,
תַּעַשׂ בַּחֵפֶץ כַּפֶּיהָ, הֲלִיכוֹת בֵּיתָהּ צוֹפִיָּה —
מִפְּרִי יָדֶיהָ תֹּאכֵל, וּבַת מֶלֶךְ פְּנִימָה —
מְבוּרָהּ תַּשְׁקֶה מַיִם, רֵאשִׁית חָכְמָה וּמְזִמָּה —
תַּעַשׂ לָרוּחַ מִשְׁקָל, אֶל יַמָּהּ יָשִׁיבוּ נְחָלֶיהָ,
אֵין אֹבֵד בְּבֵיתָהּ, אִם תְּפַזֵּר אוֹצְרוֹתֶיהָ:
מַאֲשִׁפּוֹת יָרִים אֶבְיוֹן, וּמִן אִם יְהָפְנוּ רוּחַ,
לֹא בַּתְּהוּ יַעֲלֶה, אַךְ לִמְקוֹמוֹ יִשְׁאוֹף יָנוּחַ,

יִמְצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ, לְחַלֵּק שִׁלְטוֹ עֲלֵי הָאֲדָמָה,
אוֹ יְרִדּוֹף וְיָשׁוֹג, וּבַתַּחְבֻּלוֹת יַעֲשֶׂה מִרְחָ מָה, —
אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם,
מַלֵּי יַלְדוּתָם עַרְשָׂם, רֶחֶם מִשְׁחָר בְּרָאָם —
גַּם הַבָּשָׂר הַחַי, עִם אַבְנֵי הַשָּׂדֶה בְּרִיתוֹ,
יְסוֹדוֹ עָפָר וְרוּחַ, וּכְמִקְרֶה כָּל צוֹמַח רֵאשִׁיתוֹ —
כְּנֶפֶשׁ הַחַיָּה רְמִינָה, אָמְנָם אַחַת דָּתוֹ,
לַעֲלוֹת וְלַחֲיוֹת, לָרֶדֶת וְלָמוּת, בְּבֹא תְמוּרָתוֹ, —
אַךְ מֵהַשְׁלִשָׁה הֲכִי נִכְבָּד, שַׁגִּיא כֹּחַ בִּכְבוֹדוֹ,
נֵר אֱלֹהִים נִשְׁמָתוֹ, אוֹר שִׂכְלוֹ הוֹדוֹ,
מְעַץ הַדַּעַת אָכַל, בֵּין טוֹב לָרַע מְבַקֵּר,
מְבַקֵּשׁ חֶשְׁבּוֹנוֹת רַבִּים, וּמַבְדִּיל בֵּין אֱמֶת וְשֶׁקֶר, —
אוֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה, תַּשְׂכִּיל הַתּוֹלְדָה בְּנָתִיבָתָהּ,
תֶּאֱחוֹז כַּנְפֵי חֶלֶד, וּתְנַעֵר מַכְמַנֵּי שִׁפְעָתָהּ — !
אַךְ אִם בַּמִּפְלָא נִתְבּוֹנֵן, וּבְתִפְאֶרֶת הַמְּלָאכָה
נַעֲמִיק שַׁאֲלָה, לְמָצוֹא פֶּשֶׁר בְּמִקּוֹר הַבְּרָכָה —
מִי וָמִי יָצַר אֶת הַכֹּל, וּלְמִי נָאֲוָה תְּהִלָּה !
אִם סוֹף מַעֲשֶׂה הַיְקוּם גַּם בְּמַחְשָׁבָה תְּחִלָּה ?
אִם בְּצֶלֶם עָשָׂה מְקֻדָּם, וְתֶבֶל בְּחָכְמָה וְרָצוֹן כּוֹנָנָה,
אוֹ הַמִּקְרֶה יָרָה פִּנָּתָהּ, וְסִתְרוֹ חֹשֶׁךְ וַעֲנָנָה ? —
וְאִם דְּרוֹר נִקְרָא, וְחָפְשָׁה נִתְּנָה לְהַנְמְצָאִים,
אוֹ כַּעֲבָדִים יִשָּׂרְתוּ, וְלִפְנֵי הַמֶּלֶךְ נִקְרָאִים ? —
וְאֵיזֶה מְקוֹם נֶצַח, שָׁם מְקוֹר צַחֲצָחוֹת, וְאַל-מָוֶת צְפוּנָה?
הַיֵּשׁ רִאשׁוֹן לָרִאשׁוֹנִים, אוֹ הָאֵין-קֵץ לִתְבוּנָה ? —
וּמִקֶּדֶם מִי יַהֲלֹךְ, וְאַחֲרִית-דָּבָר מִי יָבִינָה,
וְהַחָכְמָה מֵאַיִן תִּמָּצֵא, וְאֵיזֶה הוּא מְקוֹם בִּינָה ? —
פֶּה הַשָּׂפָק בְּעוֹכְרֵנוּ, וְיַעֲשׂוּ בְאֵשִׁים הַמַּדְעִים, —
אֵין יִתְרוֹן לַשֶּׂכֶל בְּקִירוֹת בֵּיתוֹ מֵרָאוֹת נִגְעִים, —

פֹּה לֹא נִמְצָא חִידוֹתֵינוּ, עַל בְּלִימָה תוֹלוֹת,
בַּסְּתוּם חָכְמָה לֹא נַעֲמוֹד, וְאַל נְבַקֵּשׁ גְּדוֹלוֹת ! —

פאביום מיעזעס.

הַצִּפּוֹר בְּכְלוּב

(כנסת ישראל ומעניה)

נִטְרִי יַנַּחֲמֵנִי : בְּהוֹשִׁיטוֹ מְזוֹנִי : עַתָּה עֲזַבְתִּים,
תּוּגָתֵךְ שְׁכָחִי, רוּחִי עֻמְלָה, וְהֵם יְסַפְּדוּנִי,
מַרְחֲמֵךְ הִנֵּנִי בְּמֵיטַב אֶרְחָתִי, וְאֵיכָה אוּכָלָה,
אַל תִּתְאֲנָחִי. וְחַיְתִי אֲבֵלָה, לְמְצוֹא מָנוֹחַ,
לְאָשְׁרֵךְ וְטוּבֵךְ בְּבְחִירֵי מַחֲיָתִי ! לִשְׁכַּח הַיְלָדָה,
עֵינֵי צוּפִיוֹת, מִקֶּדֶם צָרַחְתִּי, וְלָשִׁיר לִשְׁמוֹחַ ! ?
וּמַלְאֶכֶת כְּלוּבֵךְ, בְּמֶרְחֲבֵי הַשָּׂרוֹן, חָפְשִׁי שַׁלְחֵנִי,
מַנְחֶשֶׁת מַשְׁכִּיוֹת. שָׁמָה שָׁמַחְתִּי, וְחַיְתִי הַצְּיָלָה,
מָזוֹן מְחָיָתֵךְ. וְאָרוֹן בַּגָּרוֹן, אֲזַי תִּשְׂמְחֵנִי,
לַמַּכְבִּיר אַפּוּלָה, רַעְיָה בָּחַרְתִּי, וּבְטוּבֵךְ אָגִילָה !"
וּבְטוּב אֲרוּחָתֵךְ, בִּנְאוֹת הַיַּעַר, בָּכָה אֶעֱנֶהוּ
אָנֹכִי אָגִילָה. לְקַנָּה מְהֵרָתִי, וְאַשְׁפִּילָה עֵינָיִם,
וַאֲנָשִׁים וְנָשִׁים כַּסְּעָה וְסָעַר, עִצְבוֹנִי אֵרָאֶהוּ,
זִמְרָתֵךְ יַקְשִׁיבוּ, בָּנִים הוֹלַדְתִּי, וְאֵילִילָה כְּפָלַיִם ;
בְּאַהֲבָה נִפָּשִׁים, עַמָּם נוֹשָׁעְתִּי, וְאוּלָם אֲנָחוֹתַי,
וְתִשּׁוּרָה יַקְרִיבוּ. וְטֶרֶם נִלְכַּדְתִּי, מִשְׁפָּתַי אֶסֹּבֵב,
לָכֵן תּוּגָתֵךְ, בָּם הִשְׁתַּעְשַׁעְתִּי, הֲאָנוּשׁ לַעֲצֻבוֹתַי,
הוֹאִילִי שְׁכָחִי, מִדֵּי שָׁמַחְתִּי, כַּזְּמָרָה יְחֻכָּב !
עֻזְבִי אֲנָחָתֵךְ, עִמִּי שָׁמְחוּ, לָכֵן יַעְצְרוּנִי,
שַׁלְוָה תִּתְאֲנָחִי ! ?" וּבְעֵת נֶאֱנַחְתִּי, וַיַּכְפִּיל צָרָתִי,
בָּכָה אַקְשִׁיבָה, עִמִּי נֶאֱנָחוּ ! וְכָכָה הִנֵּנִי,
מִשְׁפָּתִי אֲדוֹנִי, מִלְּבָבִי אֲהֻבְתִּים, עָצוּר בְּהַוָּתִי !"
וְאֵלָיו אָשִׁיבָה. וְהֵמָּה אֲהֵבוּנִי,

נפתלי מענ דיל שור

מַסְוֶה־הַפּוּרִים

מִנְהָג יָשָׁן נוֹשָׁן לְשַׂחֵק שַׁעֲשׁוּעִים,
זָרְקָה בּוֹ שִׁבָּה כְּבַחֲנוּטֵי מִצְרַיִם,
מַהֲתַלוֹת כְּלוֹ, אַךְ מֵעֵשֶׂה תַּעֲתּוּעִים,
רַךְ בְּסַנְוֵרִים, יָעוֹר פִּקּוּחֵי עֵינָיִם;
עַל יָדוֹ לִפְרוּשִׁים דּוֹמִים הַצְּבוּעִים,
וְאֲנָשִׁים כַּנְּחָשִׁים דּוֹמִים לַחֲסִידָה,
לְמַרְאִית הָעַיִן הֵם נִרְאִים כְּצִנְוּעִים,
אֵין הַחִיצוֹנִית הַפְּנִימִית מַגִּידָה;
וְמֵי הַפּוּרִים וּרְדוּטָעַן הַיָּדוּעִים,
וְמֵי סְתָר פָּנִים הֵמָּה לְעַמִּים כֻּלָּם,
וּבְסוֹד הַמַּסְוֶה, אֶפֶר פְּאֵר, לְשִׂמְצָה פְּרוּעִים,
וּפְנֵיהֶם לֹא יִהְיוּ עוֹד כִּי סָר צִלָּם.

הַמִּנְהָג הִתְחַפֵּשׂ, מֵאָז, מִלְּפָנִים,
בִּימֵי פּוּרִים וּרְדוּטָעַן לְתַבֵּל כְּלָהּ,
אַךְ אַחַת בַּשָּׁנָה מַסְוֶה עַל פָּנִים,
וּבַשָּׁנָה כָּלָהּ הַתֵּבֵל מְגֻלָּה.
כָּל מְתֻמִּים מֵהֲלָךְ הָיוּ נֶאֱמָנִים,
תּוֹכָם הָיָה כְּבָרָם, כְּפִיהֶם כֵּן לִבָּם,
אִם חֻמָּתָם חֻמַּת תַּנִּינִים וַחֲמַת פְּתָנִים,
הַכָּרַת פְּנֵיהֶם עָנְתָה עַל צְפוּן בְּחִבָּם;
לֹא כָשָׁנִים לְפָנִים הֵן אֵלֶּה הַשָּׁנִים,
חֲדָשָׁה בָּאָרֶץ, אַךְ תָּמִיד מַשְׁחִיתוֹת,
תָּמִיד מַסֵּכָה נְסוּכָה עַל כָּל פָּנִים,
לֹא נֵדַע מַה הֶעֵינַיִם צוֹפִיּוֹת.

הֲלֹא כְּמַלְכֵי מִצְרַיִם הַחֲנוּטִים בְּמַר־דְּרוֹר,
חֲנוּטִים בְּבָשָׂמִים רֹאשׁ, בְּנִכְאוֹת צְרֵי וָלוֹט,
כֵּן חָנוּט מִנְהָג הִתְחַפֵּשׂ מִדּוֹר דּוֹר,
הִתְחַפֵּשׂ בַּמַּסְוֶה, פְּנֵי הַלּוֹט הַלּוֹט.

אוּלָם לָמָּה יִתְחַפְּשׂוּ בִּימֵי פּוּרִים,
אִישׁ בְּשִׂמְלַת אִשָּׁה, בִּכְלִי גֶּבֶר עַרְמָה?
לָמָּה יִתְחַפְּשׂוּ זְקֵנִים כִּבְנֵי נְעוּרִים?
מַדּוּעַ יִשְׂתַּנּוּ בַּחֲלִיפַת שַׂלְמָה?
אִם בְּכָל הַשָּׁנָה כֻּלָּהּ יְצַטָּרוּ
וּבְכָל עֵת פּוּשְׁטִים צוּרָה וְלוֹבְשִׁים צוּרָה
לָמָּה בְּפוּרִים וּבְבַרְנָבָל יִסְתַּתָּרוּ?
יְשַׁנּוּ אֶת טַעְמָם וְיַקְלְקְלוּ הַשּׁוּרָה?

הוֹרַד עֶדְיְךָ מֵעָלֶיךָ, צָבוֹעַ!
לֹא עַתָּה הָעֵת הִתְחַפֵּשׂ בְּפוּרִים,
אֵין תּוֹכְךָ כְּבָרְךָ הֶלֹא מֵאז יָדוּעַ,
מְרֻמָּה וְתוֹךְ, תּוֹךְ רִבְּךָ תָּמִיד אָצוּרִים!
לֹא יָשִׁית אִישׁ אֶת עֲדִיו, פָּנִים חֲדָשִׁים,
אַךְ הָסֵר מַסְוֶה, אַךְ הָרֵם מַשְׁבִּיוֹת,
לֹא יֵרָאוּ הָאֲנָשִׁים בִּדְמוּת הַנְּשִׁים,
וְנָשִׁים בִּדְמוּת אֲנָשִׁים לֹא טוֹב הָיוֹת צְפִיּוֹת!
לוּ כָּל הַיָּמִים הַצָּעִיף תָּסִירוּ,
לוּ יֵרָאוּ פְּנֵיכֶם רֵיקָם, נִחְשָׁפוּ,
אוֹ אָז בִּימֵי פּוּרִים פְּנֵיכֶם תַּסְתִּירוּ,
מְגֻהֲנֵי יִשְׂרָאֵל מַה טּוֹבוּ וְיָפוּ!

הירש נעלבערג.

שִׁיר הָאֲלָפִּ֫ית .

מאת

מתתיהו שמחה ראבענער .

הֲ״א דַּרְכִּי בְּרֹאשׁ נָתַתִּי . —

[יחזקאל, ט״ז, מ״ג.]

(א.)

״הֶבֶל הֲבָלִים ! הַכֹּל הָבֶל ! ״
הָגָה הַמֶּלֶךְ הֶחָכָם הַקֹּהֶלֶת .
הָכֹל הֵמָּה הַיְקוּם, הַתֹּבֵל ,
הָאֱמֶת הִיא־הַנֶּפֶשׁ הַמַּשְׂבֶּלֶת .

הָאָדָם הַנֶּהְדָּר הָאָפֵס, הָאָיִן ,
הַנֶּפֶשׁ הִיא הַחָכְמָה הָעֶלְיוֹנָה ,
הַכְּרוּב הַמְמֻשָּׁח, הָאִישׁוֹן הָעַיִן ,
הִיא הָרִאשִׁית, הִיא הָאַחֲרוֹנָה .

הַבִּינָה הַיּוֹצֵר הוּא הָאֱלֹהִים ,
הַנֶּאֱהָב־הַנֶּעְיָמָה, הַבָּרָה הָאַחַת ,
הוֹד הַדְּרַת הַשָּׁמַיִם הַגְּבֹהִים ,
הָרוּחַ הָעוֹלָם, הַבַּת הַנֶּצַחַת .

הָאָרֶץ הַנֶּהֱלָאָה הִיא הַשְׁפָּלָה ,
הַתֹּהוּ הַתֹּבֶל, הַגְּוִיָּה הַגְּוִיעָה ,
הַנֶּפֶשׁ הָאֲצוּלָה הַיּוֹשֶׁבֶת הָאֲהֻלָה ,
הִיא הַתְּכִלִּית, הֶהָדָר הַבְּרִיאָה .

(ב)

הַרְמִי הַנֶּפֶשׁ, הַבַּת הַשָּׁמַיִם !
הַוֹת הַחֹמֶר הָאָה הַשְׁלִיכִי .
הָרְפִּי הוֹזִים הוֹלְלוֹת הַחַיִּים ,
נְגוֹת הָרוּחַ הָעֶלְיוֹן הֵרִיכִי !

הוֹאִילִי הַחֲזֵק הֵיטֵב הַהֲגָיוֹן ;
הַמָּוֶת הוּא הִתְחַבְּרוּת הַחֶלֶד ,
הֲדוּרֵי הַהֶבְדָּה — הֶהֶדֶר הַחִזָּיוֹן ,
הַמַּשְׁוָה הַכֹּל, הַיְשִׁישׁ, הַיָּקָר .

הָרְאוֹת הַחַיִּים [1] הָרָשֶׁת הַמְּזוֹרָה ,
הַחֲרָב הַמִּתְהַפֶּכֶת — הַבֶּטֶן הַמְלֵאָה ,
הָאֲבִיוֹנָה הַשְּׁקֻקָה , הַפִּשְׁטָה הָעוֹרָה ,
הָרֵלָה — הַסְּפוֹת הָרָוָה הַצְּמֵאָה [2] .—

הַתְּעֹרְרִי , הִתְעֹרְרִי ! הָגוּ הֱמִיתֵךְ [3] ,
הַתֵּבֵל הַלָּזוּ , הַמְלֵאָה הֲתִלִּים ,
הָאָרֶץ הַנְּשַׁמָּה הִיא הֲרִיסָתֵךְ ,
הָרִימִי הָאֵבֶר , הָרְגִי הִלּוּלִים .

(ג)

הַלֵּלִי הָאָדוֹן , הַמְּחָיֶה הָרַבָּנוּת !
הִכְנִי הַיְדוֹת הֲלִיכוֹת הַמּוֹרָא ,
הַטּוֹב הַמֵּטִיב , הַחוֹנֵךְ הַלְּבָבוֹת ,
הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר הַנּוֹרָא .

הַמְּמַלֵּא הוֹדוֹ הַתֵּבֵל , הָרָקִיעַ ,
הָרוֹאֶה הַכֹּל , הַבְּלִתִּי הָרְאוֹת ,
הַמַּטְרִיחַ הַמָּזוֹן , הָרָצוֹן הַמַּשְׁבִּיעַ ,
הַנָּאוֹר , הַמְסַתֵּר , הָעֹשֶׂה הַפְּלָאוֹת .

הָאָרֶץ , הַשָּׁמַיִם , הֶהָרִים , הַגְּבָעוֹת ,
הַצֹּמַח , הַיְבוּל , הֶעֱשֵׂב , הַשִּׂיחַ ,
הָאָזוֹב , הָאֶרֶז , הַיְעָרוֹת , הַבְּקָעוֹת ,
הַחַיָּה , הַבְּהֵמָה — הוּא הַמֵּגִיחַ .

הוּא הַבּוֹרֵא הַתֵּבֵל , הַשְּׁחָקִים .
הָאָבִיב , הַקַּיִץ , הַסְּתָו , הַבָּצִיר ,
הָעֲנָנָה הֶרֶת הַקּוֹלוֹת , הַבְּרָקִים ,
הַשֶּׁדֶה , הַכֶּרֶם , הַזֶּרַע , הַקָּצִיר .

הָעוֹף הַמְעוֹפֵף , הַזּוֹחֵל , הָרָמֶשׂ ,
הַמְּאֹרוֹת : הַחָרֶם , הַסַּהַר , הַכּוֹכָבִים ,
הָעֶרֶפֶל , הָאֵד , הַזֹּהַר , הָאָמֶשׁ ,
הַתְּהוֹם , הַיְבָּשֶׁת , הָאִיִּים הֶרְהָבִים .

הַיָּם הַגָּדוֹל , הַסֹּבֵב הָאֲדָמָה ,
הַתַּנִּין הַבְּרִיחַ הָרֹבֵץ הַיְאוֹרָה ,
הַפְּנִינִים , הָאַרְמֹנִים , הַשְּׁבוּ , הָאַחְלָמָה ,
הַגְּבִישׁ , הָאֶקְדָּח , הָאָבֶן הַטְּהוֹרָה .

הַגֶּשֶׁם , הַשֶּׁרֶג , הַסַּעַר הַמִּתְחוֹלֵל ,
הָאָדָם הַנַּעֲלֶה , הַפּוֹרֵץ הַפָּרָץ ,
הַכֹּל הוֹצִיא הָאֵל הַמְּחוֹלֵל ,
הַמְצָוֶה : הַתְּהוּ ! וְהֶוֹא הָאָרֶץ !

הַכֹּל הֵכִין הַיּוֹצֵר הַגָּבֹהַּ ,
הוּא הַמֵּקִים , הוּא הַמַּשְׁגִּיחַ ,
הַקּוֹנֶה , הַבּוֹנֶה הוּא הָאֱלֹהַּ .
הוּא הַנּוֹטֵעַ , הוּא הַמַּצְמִיחַ .

הָאֵל הַחַוָּה הַיָּמִים הָעֲתִידוֹת ,
הָיָה , הֹוֶה , הַמַּתְמִיד הֱיוֹתוֹ ,
הוּא הַמַּמְצִיא הַדְּבָרִים הַחֲמוּדוֹת .
הָאָבָק הַקָּטָן הוּכַן — הָרְאוֹתוֹ .

הָעֹשֶׂה הָרוֹמֵשׂ הַזְּרִיעַ הַנִּפְלָאוֹת ,
הַד הַיּוֹצֵר הָאֲדָמָה , הַשָּׁמַיִם .
הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד הָאָדוֹן הַצְּבָאוֹת ,
הַבִּינָה הַתּוֹלְדָה , הָאֵם הַחַיִּים .

---

1) [דער נעמען דעם לעצטען] .
2) (דניאל כ״ט , י״ח .) ויתורגם (זאלטיגונג, נעמען ; דורסט, נעגיערדע .)
3) (מגלי, י״ט , י״ח .)

(ד)

הוי ! הָעוֹר הַנָּבוּךְ הַמִּתְעַתֵּעַ,
הַשּׁוֹמֵר הַשָּׁקֵר, הַבְּרִי הַתְּהוּ,
הַשֹּׂנֵא הָאֱמֶת, הַהֹלֶכֶת הַצְּנֵעַ,
הָאוֹהֵב הָרַעְיוֹן הַמַּחֲזִיק הַבְּהוּ.

הָהּ ! הַפְּכְפָּךְ, הַזֵּד הַפּוֹסֵחַ,
הַמְמָאֵן הָאֱמֶן הֱיוֹת הָאֱלֹהִים,
הַשָּׂפָק הֲסִיתְךָ הַהָפְךְ הָפֵחַ,
הֱגִיג הָאֱפַע, הֲגָה הָרוֹעִים.

הַסּוּ הָאֹהֲבִים הַבְּהָבִי הָרַשַּׁע,
הָאָלְמוּ הַבְּעָרִים, הִבְּרִי הַשָּׁמַיִם,
הַזּוֹרְעִים הַחַטָּאת, הַקּוֹצְרִים הַפֶּשַׁע,
הָאוֹמְרִים: "הַטָּבַע הָאִישׁ הַבִּינִים!"

הָאֱלֹהִים הוּא הַמְּתָאֵר הַתְּלָדוֹת,
הוּא הַמְחוֹקֵק הַסֵּפֶר הַחַיִּים,
הֱלִיכוֹת הַטֶּבַע -- הַרְחוֹת הַגְּבָרוֹת,
הַיְקוּם־הָאוֹתִיוֹת, הַמְּחֻקָּה הַרְחוֹתָיִם.

הֵתְמַצָּא, הָאֱנוֹשׁ! הַחֻקָּר הָאֱלוֹהַּ ?
הַתְּגַלָּה הַצָּעִיף הָחְתָּלָה הַתְּלָדָה ?
הַשְׁתֶּם הָעַיִן ! הֵיתָחֲזָה הַגְּבוֹהַּ ?
הֲכִי הָאַטֵר הָאָזְרוֹעַ הֲדָה ?

הָאֵל הַמְסֻתָּתֵר — הַשֵּׂכֶל הַכָּמוּס,
הוֹדוֹ הֲדָרוֹ — הָרָזִים הַגְּבוֹהִים, —
הָאָדָם, הִשְׁתַּמֵּם, הָאָדָם הָעָמוּס !
הַכָּרַת הַתֵּבֵל — הַדַּעַת הָאֱלֹהִים.

הַלְלוּיָהּ! הַלְלוּ הָאֵל הַשָּׁמַיִם,
הַלְלוּהוּ הַלְלוּ הַמְּקֻרָּה הָעֶלְיָה,
הַלְלִי הָאֲדָמָה, הַלְלוּהוּ הַמָּיִם,
הַלְלוּ הַיּוֹסֵד, הָרֵב הֶעֱלִילָיָה.

הַלְלוּהוּ הַתֵּבֵל, הַלֵּל הָרָקִיעַ,
הַלְלוּ הַשֶּׁמֶשׁ הַיָּרֵחַ הַכּוֹכָבִים,
הַמְאִיר הָרָבָם, הַחֲשֵׁכָה הַגִּיהַּ,
הַלֵּל הֵילֵל הַחוֹצֵב הַלְּהָבִים.

הַלְלוּהוּ הַמַּלְאָכִים, הָעוֹלָלִים, הָאֲנָשִׁים,
הָאָדוֹן, הָעֶבֶד, הָעָשִׁיר, הַחֶלְאָ,
הָעָלֹם, הָעַלְמָה, הַטָּף, הַנָּשִׁים,
הֶמְוֹן הָאָדָם, הָאָזְרָח, הַמָּלְךְ ! —

הָרָב, הָאֵל, הָרַחֲמִים הַגְּדוֹלִים,
הָקִים הַבְּרִית, הַדָּגֵל הָרִימָה,
הֲדוֹךְ הַקָּמִים הַיּוֹרְדִים הָעוֹלִים,
הַלֵּעֵב הַדָּת, הַתּוֹרָה הַתְּמִימָה.

הַתּוֹרָה הַתְּמִימָה הִיא הָאוֹרָה,
הַפְּרִי הַנָּאוֶה, הָעֵץ הַחַיִּים,
הַמְשַׂמַּחַת הַלֵּב, הַנֶּאֱמָנָה, הַטְּהוֹרָה,
הַמְשִׁיבַת הַנֶּפֶשׁ, הַמְאִירַת הָעֵינַיִם.

הַתּוֹרָה הִיא הַמָּעְיָן הַגּוֹבֵעַ,
הָעֵדוּת הַחָקִים הַמִּסְדִּים הָאֱמוּנָה,
הַמַּיִם הַחַיִּים הַמְפַכִּים הַצְּנֵעַ,
הוֹרִי הוֹגִי הֲלִיכוֹת הַתְּבוּנָה.

הָאֱמוּנָה, הַתְּבוּנָה הִנָּה הַמַּתְאִימוֹת,
הִתְלַבְּדוּ, הִתְיַמְּרוּ הָעֲשָׂתוֹת הַשְּׁתָּיִם,
הִנֵּה הִנָּם הָאַחְיוֹת הַתְּמִימוֹת,
הַתְּאֹמֵי הַצְּבִיָּה הוֹשִׁיטוּ הַיָּדַיִם.

הָרִאשׁוֹנָה הִיא הַבַּת הַשָּׁמַיִם,
הַמְחֻקָּק הַבְּרִיאָה, הַצִּיר הָאֱלֹהִים;
הָאַחֲרוֹנָה הִיא הָרִבְעָת הַמִּשְׁפָּחָיִם,
הוֹצִיאוּהָ הֲלוֹם הַשְּׁעִיפִים הַגְּבֹהִים.

הַתּוֹרָה הַקְּדוֹשָׁה, הַסְּגֻלָּה הֲגוּנָה,
הָעֹז, הַמָּתוֹק, הַפִּיק הַמְּחֻקָּק,
הַחָכְמָה הַזֹּאת, הַשּׁוֹשַׁנָּה הֶעְדִינָה,
הָגְיוֹנִי הֶגְיוֹן, הַזָּהָב הַמְּזֻקָּק.

הַגֶּבֶר הַקּוֹנֶה הַשְּׁתַּיִם הָאֵלֶּה,
הוּא הַמְאֻשָּׁר, הַיְצוּר הַצּוֹלֵחַ,
הִנֵּהוּ הַמְּבֹרָךְ, הֶעָשׂוּי הַפָּלָא,
הַמְּהֻלָּל, הַמְכֻבָּד, הַנְּפָשׁוֹת הַלֹּכֵחַ.

הָאָדָם הֶעוֹלָם דַּקְטָו הַנֵּהוּ,
הַלֵּב, הַכְּלָיוֹת, הַמֹּחַ, הַנֶּפֶשׁ,
הַמָּה הוֹגִים הֵיךְ הֲרִימָהוּ,
הַעֲלוֹת הָרוּחַ, הַשַּׁפֵּל הָרָפֵשׁ.

הַסְּבַת הָאָדָם! הַיּטֵב הַקְשִׁיבָה,
הַד הַקֶּדֶשׁ — הַתּוֹרָה הֶעֱדִינָה,
הַדֶּרֶךְ הַמְּצֻוָּה הָלוֹךְ הֵטִיבָה,
הָגוּת הַלֵּב הַמַּשְׂכִּיל הָאֲזִינָה!

(1)

הָאָב הַנֶּאֱמָן! הָאַל הָרוּחוֹת!
הָרָאָה הִתְגַּלּוֹת הוֹד הַשָּׁמַיִם:
הָעוֹזֵב הָאֱמוּנָה, הַדּוֹבֵר הַתַּהֲפֻכוֹת,
הַמַּסִּית הָחָדָ"שׁ — הַמֵּעֵד הַמַּתָּנִים 4)

הַלֵּב הֶעָקוּב, הַמַּמְרֶה הַפּוֹשֵׁעַ,
הָחֵרֶה הֶחָזִיק הָרִבּוֹת הַשְׁעֵרוּרְיָה,
הַמְבַלֵּע הַלּוֹט, הַסָּפוּן הִתְגַּלֵּע,
הִפְלִיא הֶעֱצָה, הִשְׁמִיד הַתּוֹשִׁיָה.—

הַסִּלּוֹן הַמַּמְאִיר, הַגֶּבֶר הַיָּהִיר,
הַמַּפִּיר הַיְרֵאָה, הָעוֹזֵר הָרַהַב,
הָחָפֵץ הַשְּׁאוֹת הַהֶגְיוֹן הַבָּהִיר,
הֲרִים הַחֶרֶב הַנֶּצַח, הַלַּהַב.

הַמַּרְבֶּה הָעֹל, הַמַּמְעִיט הַצֶּדֶק,
הַמְהַפֵּךְ הַתַּחְבּוּלָה הַגָּדִיל הַזָּדוֹן,
הַמַּבְלִיג, הַמַּרְשִׁיעַ הַרְחֵב הַפֶּדֶק,
הוֹסִיף הַמַּכְשֵׁלָה, הָרִבּוֹת הַמָּדוֹן.—

הָאֱלֹהִים! הַשְׁמֵד הַמַּחֲטִיאִים הָרַבִּים,
הָעוֹזְבִים הֶדֶת הָאֱמֶת, הַטְּהוֹרָה,
הַלֵּצִים, הַפֶּתָאִים, הַנּוֹשְׁקִים הָעֲצַבִּים,
הַמּוֹאֲסִים הָאֱמֶת, הַבּוֹחֲלִים הָאוֹרָה!

הַנִּטְיֵלִי הַכֶּסֶף, הַבֹּטְחִים הָרַעֲנָנִים,
הַמַּמְלִיכִים הַזָּהָב, הָעוֹשִׂים הַפֶּסֶל,
הֵמָּה הַשֹּׁאֲפִים הַתְּמִימִים הַשַּׁאֲנָנִים,
הַמְכֻנִּים הָאֱמוּנָה: הַדֶּרֶךְ הַכְּסִ"לִ.—

הַחֹשְׁכִים הַמַּחֲפִאִים הָגוּת הַגְּלוּיִם,
הִתְנוּ הָאֲהָבִים, הִתְעִיבוּ הֶעֱלִילָה,
הַמְצַפְצְפִים הַמַּהֲגִים הַשֹּׁכְבִים הוֹזִים,
הָרוֹדְפִים הָרִבּוֹת הַשְׁתָּיָה, הָאֲכִילָה.

הַמִּתְקַדְּשִׁים הַמְטַהֲרִים הָאֲהֻבִים הָרָצוֹן,
הָחֲלִיטוּ הַתְּעוֹת הַחֲרָדִים הַיְרֵאִים,
הַצָּאֲצָאִים הַצְּפִיעוֹת הַפִּיקוּ הָרָצוֹן,
הִכְחִיד הֶעָנִיּוּם, הַיֵּעָפִים, הַיְגֵעִים.—

4) הלא הוא יוסל ראבינאוויטש בעיר קיסענעוו גרוסיען, המיקד כאן תרפסנות: „ישראל החדש", יהי שמו לשמצה ולדראון עולם; כי החדש לקוח מן התורה נכל זמן ובכל מקום. ובכרתה הכפש הסיף מעניים.

(ז)

הַיוֹשֵׁב הַבְּרוּבִים, הַשֹּׁכֵן הָעֲרָבוֹת !
הוֹשִׁיעָה נַגְבָּךְ הָיוֹת הַסְּגֻלָּה .
הַפְּאֵרָה הַיְפֵיפִיָּה, הָעֵץ הָעֲבוֹת ,
הָעָם הַדָּגוּל, הַמְיֻשָּׁר הַמְסֻלָּה .

הַגּוֹי הַקָּדוֹשׁ, הַמֻּקְבָּת הַקְּדוּמִים ,
הָעַמִּים הַנּוֹאָלִים הָרְווּהוּ הַלַּעֲנָה .
הָעָם הַנּוֹעָד הוֹרוֹת הָאֻמִּים ,
הַנֶּהֱוֵי הַבָּזוּי, הַנָּגְשׁ, הַנֶּעֱנָה .

הַתִּלָּלִים הוֹמִים הָרִבּוֹת הַגְּדוּפִים ,
הוֹתַתּוּ הָפֵץ הַשֵּׁאת, הַשָּׁבָר ,
הַגְּלוּיִים הַנִּסְתָּרִים, הָאֻמְלָלִים הַשְּׁקֻפִים ,
הַזְּדוּ הוֹרִיד הַיְהוּדִים הַקָּבָר [5] . —

הַצְּפוּנִי הָעָרִיץ, הַפָּרָא הַצִּיּוֹן [6] ,
הָחֵל הַבּוֹת הַיְהוּדִים הַמְּרוּדִים ,
הַחוֹרֵשׁ הָרָעָה, הַזּוֹמֵם הַבְּלִיּוֹן ,
הוֹאִיל הָאֵבֵד הַשָּׂבֵעַ רְנָנִים .

הָאוֹיֵב הַסִּיר הַתַּז הַבּוֹשֶׁת ,
הַשּׁוֹמֵם הָרְכוּשׁ, הַבָּז הַמֻּרְכָּלֶת ,
הַשּׁוֹדֵד הַחַיִּים, הַמָּעוֹן, הַתִּרְבֹּשֶׁת ,
הָשְׁבַּר הַמְשֻׁגָּעִים הַתַּמָּה הַמִּכְּלֶת .

הָאָמְנָם הַגּוֹי הַצַּדִּיק הַתָּמִים ,
הֲנֶהוּ הוּי ! הַלַּעֵג הַשַּׁאֲנָנִים ,
הַן הֻדְפּוּהוּ הַמְצוּדִים הַחֲרָמִים ,
הָרְדִיפוּהוּ הַחֲלָלִים הָרָעִים הַנֶּאֱמָנִים .

(ח)

הֲשֵׁב הָאֱלֹהִים ! הַשְׁבוּת הַנִּדָּחַת ,
הָשֵׁב הָעָם הָעִיר הַקְּדוֹשָׁה ,
הַסְּגֻלָּה הָאֲמִרָתְּ הֱיוֹתָהּ הָאַחַת ,
הָקָם הַמְקֻדָּשׁ, הָאָבֵן הָרִאשָׁה .

הִנֵּה הָכְרָתָה הָעִיר הַמּוֹעָדָה ,
הַהֵיכָל הָרוּס, הַמָּסָד, הַטָּפָחוֹת ,
הָגְלָת הָעֵדָה, הָפְקַד הָקְפָּדָה ,
הַקְּשִׁיבָה הַשָּׁמַיִם הָמִית הָאֲנָחוֹת .

הֲנָצַח הוּרַם הַמִּזְבֵּחַ הַקָּדֹשׁ ?
הֲלְעוֹלָם הִשְׁפְּלָה הָאָרֶץ הַצְּבִי ?
הֶלְעַד הוּפַר הַמּוֹעֵד, הֶחָדֹשׁ ?
הֲכִימֵי הַשָּׁמַיִם הָגְלָה הַשָּׁבִי ? —

הֲשֵׁב הָעִירָה הַבַּחֲנִים הָרְווּיִים ,
הַמָּקוֹם, הָעֵלָה הַמְנֻחָה הָרְאוּיָה ,
הַקָּהָל, הָאֵל, הַגְּאוּלִים הַפְּדוּיִים ,
הַטִּיבָה הַבְּנוֹת הַגָּדֵר הָרְחוּיָה !

---

5) הלוי העם בני בלי-סם (לכתיבתעמיטען), בני העם, נורדי יסראל . —
6) סרדיפות בתרן קוריל, מתגרת העון יתפיס ורעבי לתס . —
7) סרדיפות בתרן רוסנים .
8) (בתכות, י.) כתוב יתעו תעתים. מי כתיב תועתים ? תעתים כתיב. כיון דיתעו תעתים ותעתים עוד ליכם . —

הַגָּלָה הוֹדְךָ הָרָה הַמֹּרָיָה ,
הַסְפֵּן הִסְפַּנְתָּ הֲדָרְךָ הִסְתַּפַּחַ ,
הֲכַם הָאֵרִיאֵל, הָאָבָן הַשְׁתִיָה ,
הָדָר הַמַּלְכוּת הָהָמוֹן הִשְׁתַּבַּחַ .

הַעֲלֵה, הָאֵל הַטּוֹב, הָאָרָה ,
הָבֵא הָאָבָן הָעָזָר הַמְעוֹנָה ,
הָכֵן הַשִׁלְטוֹן, הַמְשֵׁל הַמְרוּבָה ,
הָשֵׁב הַדָּרַת הַקֹּדֶשׁ הַהַרְמוֹנָה !

הָבִיאָה הַגּוֹאֵל הַצָּדָק הָעִירָה ,
— — — —
הָחִישָׁה הָעֶזְרָה, הָאֱלֹהִים הָעִירָה ! —
— — — —

הָאָסוֹן *)

תּוֹךְ רְחוֹבוֹת קִרְיָה , תּוֹךְ חוּצוֹת כָּל־קָרֶת ,
וּבְלִוֵּית תַּאֲנִיָה תּוֹךְ לֵב חוֹדֶרֶת ,
יְשׁוֹטֵט הָאָסוֹן ,
וְהוֹכֵם כָּל־חָסוֹן . —
אַךְ בִּצְדִיָה יְסוֹבֵב מְשֻׁבָּנוֹת מִבְטָחִים ;
הַיּוֹם עַל דָּלֶת־זֶה בַּנָּמֵר שׁוֹקֵד ,
מָחָר עַל אַחֶרֶת חִישׁ בָּא כַּמּוֹקֵד ,
וְלֹא יָנִיל כָּל־אִישׁ מִמּוֹקְשָׁיו פַּחִים ! —
כָּל־בְּשׂוֹרָה נוֹרָאָה ,
עַתָּה אוֹ לֶעָת בָּאָה ,
עַל כָּל־סַף כָּל־מִפְתָּן, הוּא יַעֲמֹד הָכֵן
בְּמָקוֹם רַק בֶּן־אָדָם — רַק חַי שָׁם שָׁכֵן . —

עֵת הָעֵרִים יִשָּׁלוּ ,
לְתַקּוּפַת הַשָּׁנִים ,
עֵת לְקִבְרוֹת יוּבָלוּ ,
זְקֵנִים קְמַטֵּי־פָּנִים ;
הֵן אָז הַטֶּבַע ,
יִכְנַע שָׁבַע ,

(* *Nach Schillers Chor in der Braut von Messina.*

לְקוֹל חֶמָה נוֹשָׁנָה ,
כּוֹ מֵאֵל נִתָּנָה ;

אוֹ אָז אַיִן־כֹּל , אֵין רָעָה אֵין שָׁבָר
וְאֵין כָּל־מָה כִּי יַתֵּר לַב־גָּבָר ;
אָפֶס גַּם בַּלָּהוֹת נוֹרָאָה — הוֹי חֲבוּר־עֶצְמוֹת !
לְמִדָּה נָא בַּחַיִים לְרָאוֹת עֲלֵי אֲדָמוֹת !
הֵן בְּחָזְקַת הַיָּד הוֹי יִפְרוֹץ הָרָצַח ,
וַאֲגוּדַת כָּל־קֶדֶשׁ אַךְ יַתֵּר לָנָצַח ; —
שָׁם עַל סִירַת־תּוּגָה ,
בַּבַּלָּהוֹת אַךְ סוּגָה ,
יַחְטוֹף אָז הַמָּוֶת — זֶה מְלֹא־עֵינַיִם —
גַּם פִּרְחַח־חָמֵד הוֹי — בַּאֲבִיב הַחַיִים .

שְׁחָקִים כִּי הֻקְדִּירוּם בְּמָוְתֵי עָבִים ,
וְרַעַם בַּגַּלְגַּל עֵת יֵרֵעַם נִפְלָאוֹת ,
אָז יֵדְעוּ הַחַיִים אֵיךְ הֵם נֶעֱזָבִים
תַּחַת עָצְמַת־יַד מְסִבּוֹת אַךְ נוֹרָאוֹת ; —
אוּלָם גַּם בְּמֵרוֹם לֹא־עָבוֹת וּבְיוֹם בָּהִיר ,
יוּכַל רַעַם־לַהַט תַּת קוֹלוֹ בַּבַּת ,
לָכֵן גַּם בְּאָשְׁרְךָ וּבְעוֹד תִּשְׂמַח שָׂמֵחַ ,
גּוֹר לְךָ מִפְּנֵי תַּרְמִית אֵיד־מַשְׁחִית מָהִיר .

לֹא אַחֲרֵי חֹסֶן־רָב תַּטָּה לְבַב־יֶתֶר
אֲשֶׁר אַךְ הֶבֶל וְשָׁוְא יַעֲדוּ חַיֵּי־גָבֶר
כִּי בְעוֹד לֹא תֶחְסַר כָּל־טוֹב לְמוֹד מָה חָסֵר
וּבְעוֹד לֹא תֵדַע כָּל־רָע לְמוֹד מַה שָּׁבֶר

יעקב עדרליך

שתי קינות ותפלה על קדושי ישראל בשנת ת״ח ות״ט .

I

א) הקינה **זאת** לפ״ק . *)

קינה זאת חבר הגאון הגדול הישיש , שתלמוד תורתו עולה כתרשיש , מהר״ר **א פ ר י ם** נר״ו שחבר ספר בכושרות אב״ד ור״מ דק״ק וורעשנא לע״ע במדינת פולין גדול וחבר קינה זא״ת על הגזרה רעה שהיה בק״ק נעמירב שנת **חבלי משיח** לפ״ק.

א ף לזאת יחרד לבי , ונשמה לא נותרה בקרבי .
נ בהלתי מראות נעותי משמוע וכל עין תדמע דמוע .
י פרצני פרץ על בני פרץ, על דם צדיקים כי נשפך לארץ .
א רץ אל תכסי דמי , מה שקרה לי מאנשי חרמי .
פ לצות אחזוני ובעתה, נפל עלי פחד ואימתה .
ר גשו גוים עם יון, בחדש השלישי ירח סיון .
י ערימו סוד על עם סגולה , בק״ק נעמירוב הגדולה .
מ לאה תשואות חכמים וסופרים, בעשר וכבוד מוכתרים .
ב או עליהם באימה שפוכה, בחרב שלופה ובקשת דרוכה .
נ הרגו אז כמו אלף אנשים, במכות אכזרות וביסורים קשים .
מ ושלחים היו בשוקים וברחובות ועל האשפתות בדמים מגוללים, ונשותיהם באו על החללים .
ק וננו בקול מר על בעליהן, והרגו הרשעים גם אתהן .
ה ילדים בחיק אמותם קבועים, פלחום ובקעום לשני בקעים .
ר בות בנות טבעו עצמן בנהרות, עם כסף וזהב ורב עשירות ,
ר בים רצו לעבור הנהר כמו משוט, ומרב הנטבעים לא יכלו לשוט .
י שליכו גויות החללים לתוך הבארות, וכסו אותם באבנים וצרורות .
ו כמה היו עדין בם נשמתם, ונקברו חיים קודם מותם .

---

*) אמר חיו״ג : קפריס רגיס יסגס נקפרוסגו , אסר לס גס לור הדפוס זרס עליהס, אגל מפני הזקנה שקפפה עליהס ושאסר מזוגס לינו נפרץ נאחץ , כגניס שלא עוד ילאו לעולס יסתוו וככתבי-ידות ממס יתחסנו ; נתור הקפריס כאלה יחד גס כגוד

הספר נחלת יעקב מליצת „להאלוף מהור״ר יעקב בן מהור״ר כפתלי קופר מדינה זל״ל לים גנעזין״ , שהפפס בשנת וזכרתי את בריתי יעקב לפ״ק, בעיר מונסטרדם , בניח הסותפים שמואל ז״ר מפס הלוי שליט״א ורלוזן ז״ר שליקוס ז״ל; ויהי כאשר עלתה בידי לאחרי עמל רב ויגיעה גדולה להשיג את הספר היקר הזה מאוצרות לזכות את הרבים ולהשיע ממנו שלום לבניס יקרות — שתי קינות ותפלה הנאות לפניך — הנאותות והמועילות מאד לבניו בימנו — בית-המקדש והדריסה על קורות הגזרות בשנות ת״ח ות״ט, ועיר תגורתה בספרי הגדול (המזכר לעיל) הנני מגישן בזה בתקון ובהגהה כעין הופפה למאוצרי, וזכות הקדושים תגן עליהו ועל כל ישראל . — והקינה מיוחדת עפ״י פס המנהג ופס תנויו : לני קפריס בן מוהר״ר יוסף זכרונו לברכה חזק ואמץ . —

סך הרוגי עם קדש בזאת הקהלה, כששת אלפים נפשות ומעלה.
פרש ידו צר על מחמדי ספרי תורות, קרעו ועשו מהם מנעלים והגורות.
זקנים עם נערים ירדו לטבח בחרבות, גם שלושה רועי ישראל וראשי ישיבות.
כבוד הגאון הגדול מוהר"ר מיכל אב"ד ור"מ בעירו, גדול היה בישראל ויחיד בדורו.
רחמים לא מצא בעיני מורדיו, ופוצע בו פצעים גדולים במקלות ושחטוהו אחר שקצצו שתי ידיו.
ואחריו הביאו הגאון מוהר"ר שלמה אב"ד ור"מ דק"ק שאריגראד, עליו אשא בשרי בשני וגופי יתגודד.
נהרג אחר שהשליכוהו לבית הקברות, גם האלוף מוהר"ר חיים נהרג אחריו במדקרות.
ובשאר קהלות קדושות נהרגו כמה וכמה אלפים גדולים וקטנים, דמם יכפר עליהם כמו פרה בת שתי שנים.
לא נשמע כמוהו ולא נהיה, מגורי מסביב שכני העיר עשו גבלה ורמיה.
במלכות פולין בגליל נאוקרנא לפר"ט, בין מלכא למלכא עוני נחרט.
רקים נתאספו לרבבות ביד חזקה, והעמידו עם ישראל כקדרה רקה.
כבוד עשרם שללו ויבזו בזה רבה, גם בתי כנסיות ובתי מדרשות שמו לחרבה.
המו מעי גם על שאר קהלות, כמעט לא השאירו עוללות.
חזן החסיד רבי זרח נהרג בבית התפלה, ועמו הרבה אנשי מעלה.
זכור אזכור הקדוש החזן רבי זכריא, בקדושתו נהרג בלי מרד ומריה דאפס זכריה.
קנא הוא לבזיון ספרי תורות הנדרסות.
ושחטוהו בפני הארון הקדש בבית הכנסת.
אנא ה' דמו יהא תוסס עד נקם יביא, כמו דם זכריה כהן ונביא.
מהרה נשמע ישועות ונחמות, לעשות . . . תוכחות ונקמות.
צור תמים פעלו ינקום רב, קדושים דק"ק נעמירב. על בית ישראל ואל עם ה' כי נפלו בחרב לפ"ק. 1)

II

3) הקינה אל נקמות 2)

הגאון הגדול אב"ד ור"מ דק"ק גניזן שמו בראש התרוזה, מהו"רר חנוך נר"ו מזה בן מזה, בן הגאון הגדול החסיד מוה"רר אברהם זצ"ל, ה"ה חִבֵּר קינה זאת,

על גזרת הריגת גליל אוקריינא, וגליל וואלין, וגליל חעלום, והסמוכים אליהם, ומדינת ליטא ופולין קטן, בשנת זאת אל נקמות, ה' נקמות יתן, בנגון: שומרון קול תתן.

---

1) היו שנת ת"ח. —
2) עיומד עפ"י ח"ג, ובלתם התרוזים שם שנעתק.

חנון ה' וצדיק ואלהינו מרחם.
נפלה נא בידך מקוה ישראל ומבטחם.

וביד אדם אל אפולה כי זרו רשעים מרחם.
כי שאפני אנוש כל היום ילחצני לוחם.

שוב מחרון אפך ועל הרעה הנחם.

א ל אלהי דלפה עיני ואליו אשים דברתי, הריאתני צרות רבות ורעות נפוגותי ונדכיתי כמעט כלוני בארץ ונשמדתי אני וביתי, ביד גוי אכזרי על פרי בטן לא ירחם.

שוב מחרון אפך וכו' חנון ה' וצדיק וכו'.

בשנת ארבע מאות ושמונה שבת משוש לבנו, נגדעה קרן אוקריינא אכלה חרב סביבותינו, ונבוא אל ערי המבצר כי ה' הדימנו, עיני ורדה מים כי רחק מני 1) מנחם.

שוב מחרון אפך וכו' חנון ה' וכו'.

גברו גם עתקו חיל עם קדרים ויונים, בקהלת פראהאבישטש רטשו אם על בנים קרוב למאתים נפש נפלו ביד גוי עז פנים, זה העם לא היה עם נבל ולא חכם.

שוב מחרון אפך וכו' חנון ה' וכו'

דוב אורב הוא לי ארי במסתרים, בקהלות למאות חללים יזובו מדקרים, הוי על שכני הרעים פורשים עלי מכמורים, ביערות ובמדברות כרו לי זדים שוחם.

שוב מחרון אפך וכו' חנון ה' וכו'.

הנה קול שועת בת עמי ק"ק נעמר"ב הגדולה, הן אראלים צועקים איך לא עזבה עיר תהלה, נעו עורים בחוצות ושמלה בדמים מגוללה, וקל ברגליו לא ימלט נפשו, הכשיל כחם.

שוב מחרון וכו' חנון וכו'

וירא ה' וינאץ בששת אלפים נפשות, במכת חרב והרג ואבדן במיתות משונות וקשות, ויהרוג כל מחמד עין השוקדים בבתי 2) מדרשות, הצבי ישראל רבם רבי יחיאל אשר בתבונת כפיו ינחם.

שוב מחרון וכו' חנון וכו'

זלעפה אחזתני מרשעים מבזי תורתך; קראו מעל ספר כתרי אותיות שמותיך, בעבור נעלים לרגליהם למען הכעיסך, העל אלה לא תפקוד ה' פעמיהם להדיחם. שוב מחרון וכו'

חרב פתחו רשעים בחדש השלישי ירח סיון, והנשים מבכות את התמוז מרנשת פועלי און, כי בו מרעה אל רעה יצאנו וטבענו בטיט היו"ן, ולא עלתה ארוכת בת עמי גם בירח מנחם. שוב מחרון וכו'

---

1) סנת ת"ס לפרט.
2) נד"ס : נגתי ? —

טולטשין קרית משושי כלה בחכה הועלה, במגלות ובקרדומות כחוטבי עצים באו לה, דמים בדמים נגעו ורבים ירדו חיים שאולה, כאלפים נפשות השלימו נשמתם ורוחם. שוב מחרון וכו'

יראה ה' ויביט ממעון קדשו מן השמים, ישיב ממצולות ים נפשות שהושלכו למים, ולא חטאו ולא נתנו תפלה לאלהים חיים, קנא ונוקם ה' יעיר קנאה כאיש נלחם. שוב מחרון וכו'

כלה קציר עבר קיץ ואנחנו לא נושענו, מהרג ק"קבאר והומיא ופולנאה מספרם לא ידענו, ומשאר קהלות נסו אבות על בנים לא הפנו, את אחיו לא הכיר, את בניו לא ידע ותשכחהו רחם. שוב מחרון וכו'

לי קמו רשעים לאבדני בין מלכא למלכא, לולי ה' צבאות הותיר לנו שריד היינו עד דכא, ישמע מהיכלו קולי ותפלתי כלבונה זכה, כי לא יטוש ה' את עמו ולא יעזוב וינחם. שוב מחרון וכו'

מקדשי מעט ובתי תפלה עד היסוד ערו ערו, הארונות והמנורות והשלחנות נהרסו ונשברו, טסי הקדש והפרכת על מצלות סוסיהם עטרו, ואמרו אי אלהימו ואיה איפה תקותם ומצליחם. שוב מחרון וכו'

נשבה עדר ה' לאלפים ולרבבות, רעבים גם צמאים לבושים בלויי הסחבות, נמכרו לאויביהם לכורמים וליוגבות, ה' אלהים יקרא דרור לשבויים פקח-קחם. שוב מחרון וכו'.

סורו ממני מרעים החושבים להדיח בני עמנו, לא שכחנו בכל זאת שם אלהים אלהינו הן יקטלני לו איחל כי הוא יוציא מרשת רגלנו, אם עוינו ענו בנו מי יודע ישוב ונחם! שוב מחרון וכו'

על אלה אני בוכיה כי לא הושב חרב אל נדנה, הכין ה' זבח כעוללות 1) קיץ הבא באחרונה, ק"ק שעברשין וטורבין ונראל נפלו בחרב היונה, הוי חרב לה' עד אנא לא תשקוט ותניחם. שוב מחרון וכו'

פלגי מים תרד עיני על בטול אספת העדרים, זקנים שבתו משער ובחורים, נפוצים על ההרים, כצאן בלי רועה עברו בישערים, זכור הבטחתנו כי לא תשכח מפי זרעכם. שוב מחרון וכו'

צרות לבבי הרחיבו בבוא במצור עיר לבוב המעטירה, מפני חמת המציק כונן להשחית שה פזורה, ותהי לנו נפשותינו לשלל ורכושנו לכפר, הוי על פליטי חרב בעיר גועו מבקשים לחם. שוב מחרון וכו'.

קראתי שמך ה' מבור תחתיות, איכה תרעה איכה תרביץ אותנו בין שני אריות, הכסף אזל מכיסנו ירד ירדנו בעניות, ותשורה אין להביא חמת מלך ושרים לשככם. שוב מחרון אפך וכו'.

---

1) נד"ח: כעולת ל

ר חמיך והמון מעיך אלינו התאפקו, ואם בניך חטאו לך ומתורתך רחקו, אל תנאץ למען שמך אשר בו נדבקו, וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם. שוב מחרון וכו'.

ש ובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו, והשב שבעתים לשכנינו, בכל פה אכלונו, אזי חיים בלעונו בחרון אפם בנו, תרועם בשבט ברזל ותוריד לארץ נצחם. שוב מחרון וכו'

ת בוא לפניך אנקת אסיר הותר בני תמותה, תשמיענו ששון ושמחה תגלנה עצמות דכית, ואל תתן דם נקי בקרב עמך אשר פדית, ויתן עז לעמו וירם קרן משיחם. שוב מחרון אפך ועל הרעה הנחם. חנון וכו'.

III.

ג) תפלה אל מלא רחמים.

זאת חבר האלוף המרומם מוהר"ר יוסף נר"ו בן דודתי, כשהיה בצל קורתי, בק"ק גניזן קהל עדתי.

אל מלא רחמים, שוכן בגבהי מרומים, המציא מנוחה נכונה, תחת כנפי השכינה, במעלת קדושים וטהורים, כזהר הרקיע מזהירים, את נשמות הקדושים היקרים, הנאהבים הנעימים והישרים, בקהלה הקדושה נעמרוב, בהתאסף לתוכה קהלת יעקב לרב, וגברה עליהם יד האויב וחרב, ובאו פתאם בכל מיני כלי קרב, נמסרו טהורים ביד טמאים ערלים, אהלי קדרונים וישמעאלים, ועשו בישראל הרג רב אנשים ונשים קטנים וגדולים, בחורים וגם בתולות יונקים ועוללים, מסרו נפשם יחד, באימה יראה ופחד, על קדוש שם המיוחד, כ ש ש ת א ל פ י ם נפשות כלם לשמים לב אחד, מהם נחנקו ונטבעו במים, ומהם מדוקרים חרב ונשפך דמם כמים, צרחו במר וקדשו שם שמים, ישקוף ידא ויביט ה' מן השמים, אולי ירחם שארית יום"ף ופליטי אפרים, אישיחה ואהמה ערב ובקר וצהרים, ישיב ה' לצריו נקמת כפלים, כאז בצאת ישראל ממצרים, הרב הגדול הקדוש מורנו ורבנו ר' מיכל ארי שבחבורה, השיגוהו צרים וכרתו שתי ידיו מהרה, והבוהו מכות פצע וחבורה, ובבקשתו הוליכוהו על הקברות שם נהרג וקא נהרג בקבורה, איך היה לשמה, בהריגת חברו הקדוש הגאון מורנו ורבנו ר' שלמה, ואיך נחשך השמש בצהרים, בהריגת הקדוש הגאון מורנו ורבנו ר' חיים, גם עוד הרבה בעלי תריסין שמותם (!) נעלם, ואנשי חסד נאספו אהובים ברורים גבורים כלם, נתיסרו בענוים קשים ונעקדו, בחייהם ובמותם לא נפרדו, בטל כבוד יראת ה' אמרות טהורות, נשרפו גם נקרעו כמה ספרי תורות, וכמה ספרים חכמות יקרות, ואותיות קדושות פורחות על הלוחות חרות, כמה מהלות בתי כנסיות ובתי מדרשים יקרים, נהרסו המכונות ובטלו הטוחנות ונעקרים, כלי הקדש ונחלתינו נהפכו לזרים, הוי על כל שכני הרעים והאכזרים, ראה ה' והביטה כי יד אויב רמה וידנו מטה, ירדו חיים שאול מטה, לשועתנו תשמע ואזנך הטה, ברגז רחם בקרוב תודיע, צאן מרעיתך טהרה תושיע, זכור רב טובך וגבורתך אביע, אל נקמות ה' אל נקמות הופיע, הקדושים כל אחד בטל רצונו מפני רצון קונו, ליחד שמו הגדול במעונו, והקריב המקריב את קרבנו, פשטו לטבח צאורם בכל לבבם נפשם מאדם ובשרם, לא חסו על בניהם ושארם, פנה זיום פנה הודם והדרם, לכן בעל הרחמים יצרור בצרור החיים נשמתם, אדני אלהים הוא נחלתם, ויזכור לנו עקדתם, ויעמוד לנו ולכל ישראל זכותם, ארץ אל תכסה דמם ואל יהי מקום לזעקתם, בזכותם נדחי ישראל ישובו אל אחוזתם, והקדושים לזכרון תמיד נגד ה' צדקתם, יבואו שלום ינוחו על משכבותם. ונאמר אמן.

מַלְכִּי־צֶדֶק

לַמְנַצֵּחַ לְעֶבֶד ד׳ וְמָלְךָ: אֲשֶׁר שָׂר לְמַלְכִּי־צֶדֶק מֵאֶסְטֶרְיָא בְּרֵאשִׁית שְׁנַת אֶלֶף וּשְׁמוֹנָה מֵאוֹת וּשְׁמוֹנִים וְשִׁבְעָה לְמִסְפַּר הָעוֹלָם: רָחַשׁ לִבִּי בְּרִבַּת טוֹב אוֹמֵר אֲנִי הֲגוּת רוּחִי לַמֶּלֶךְ: בְּהַדְרַת קֹדֶשׁ אַבִּיעַ רַנָּתִי לְרֵאשִׁית הַיְשָׁנָה אֲנִי תְפִלָּה: מַלְכִּי וַאדוֹנִי גְּדַלְתָּ מְאֹד וְכִגְדֻלָּתְךָ עַנְוָתֶךָ וְתֹם לְבָבֶךָ: עַל כֵּן בְּחָרְךָ אֱלֹהִים מִכָּל־מִשְׁפְּחוֹת בֵּית אָבִיךָ וַיִּתֶּנְךָ עָלְיוֹן עַל כָּל־אֶרֶץ אֶסְטֶרְיָה: מִכָּל־הַמְּלָכִים וּמוֹשְׁלֵי הָאֲדָמָה תִּדְמֶה אַתָּה לָעֶלְיוֹן בְּעָנְוַת צִדְקָךְ: וּבְהַדַּר כְּבוֹד הוֹדְךָ אָב רַחֲמָן אַתָּה לְכָל יוֹשְׁבֵי אַרְצָךְ: כִּי שַׁבָּט מִישׁוֹר שֵׁבֶט מַלְכוּתֶךָ וּבְאַהֲבָה וְחֶסֶד תְּנַהֵל מַמְלַכְתֶּךָ: וְיִכּוֹן בְּחֶסֶד כִּסְאֶךָ וֵאלֹהִים כַּשָּׁמַיִם תֵּעָשֶׂה מְרוּכָה בָּאָרֶץ: וְתִשְׁפּוֹט כָּל־עַמְּךָ מִישׁוֹר וְלֹא תוֹתִיר בְּנֵי אֱמוּנָה אַחַת עַל בְּנֵי אֱמוּנָה אַחֶרֶת: וְכֻלָּם יִזְקִירוּךָ וְיִרוֹמְמוּךָ וְיֵהָכוּ יְדֵךְ גֶּדֶל וְיָקָר בְּרֹב תָּמִים: וְיַעַבְדוּךָ בְּרוּחַ נֶאֱמָנָה וּמֵאַהֲבָה יְשָׁרָתוּנָךְ: וּבְהַדַּרַת קֹדֶשׁ יִכְרְעוּ לְךָ וְיִשְׁתַּחֲווּ לְפָנֶיךָ בְּיִרְאָה וְיָגִילוּ בִּרְעָדָה: כִּסְאֲךָ אֱלֹהִים בְּקֹדֶשׁ וּמַמְשַׁלְתְּךָ בְּאַהֲבָה וְרַחֲמִים: גַּם עָלֵינוּ בְּנֵי יַעֲקֹב עֶבְדֶּיךָ תִּפְרוֹשׂ בְּאַהֲבָה כַּנְפֵי חַסְדֶּךָ: אָבִינוּ אַתָּה מַלְכֵּנוּ וַאֲדוֹנֵנוּ וְכָאָב אֶת־בֵּן תְּרַצֵּנוּ גַּם אֲנַחְנוּ: עַל כֵּן נְבָרֶכְךָ כָּל־עֵת בְּאֱמֶת וְתָמִים וְנִתְפַּלֵּל בַּעַדְךָ לֵאלֹהֵינוּ בְּלֹא שְׂפָתַי מִרְמָה: אֶת אֱלֹהֵינוּ שָׁבַשָּׁמַיִם נַעֲבוֹד וְאוֹתְךָ בְּנוּ מְשִׁיחוֹ בְּקֹדֶשׁ עַל הָאָרֶץ: הוֹד וְהָדָר יַשָּׂוֶה עָלֶיךָ וַיֹּאמַר לְךָ בְּנִי אַתָּה: וּבְשָׂמָן קָדְשׁוֹ מְשָׁחֲךָ לְנַהֵל אֵת בָּנָיו בְּתָבוֹנוֹת כַּפֶּיךָ: וְאַתָּה מַלְכִּי עוֹשֵׂה רְצוֹנוֹ תֵּעָשֶׂה מַלְאֲכוֹתֶיךָ בֶּאֱמֶת וֶאֱמוּנָה: מָלֵךְ צַדִּיק מוֹשֵׁל בְּיִרְאַת אֱלֹהִים מַצְלִיחַ אָרְצוֹ וּבָנָיו בְּחֻקִּים יִשָּׂרִים: יְמֶיךָ יִפְרֶה יֶשַׁע וַיְפָרִיחַ צֶדֶק וּבְאַהֲבָה וֶאֱמוּנָה יִחְיוּ כָּל־בָּנֶיךָ: וְגַם אֲנַחְנוּ בְּנֵי יַעֲקֹב בְּצֵל כְּנָפֶיךָ נֶחְסֶה וּכְעֲבָדִים נֶאֱמָנִים נַעֲבָדֶךָ כָּל־הַיָּמִים: וְנִתְפַּלֵּל יוֹם יוֹם בִּשְׁלוֹמֶךָ לִבְנוֹת כְּמוֹ רָמִים בֵּית תִּפְאַרְתֶּךָ: וְיִתֵּן מֵהוֹדוֹ וְהֶדְרוֹ עָלֶיךָ כָּל־עֵת וְרוּחַ קָדְשׁוֹ לֹא יִקַּח מִמֶּךָ: כִּירֵחַ יִכּוֹן כִּסְאֶךָ כִּימֵי הַשָּׁמַיִם מַמְשַׁלְתֶּךָ: תַּחַת אֲבוֹתֶיךָ יִצְרְחוּ זַרְעֶיךָ לְמוֹרָשָׁה תְּשִׁיתֵמוֹ לְמוֹשְׁלִים אַדִּירִים בְּכָל־דָּאָרֶץ: וְגוֹת בֵּיתְךָ הַמַּלְכָּה **אֶלִישֶׁבַע** בְּהוֹד מַלְכוּת לִימִינְךָ נִצָּבַת: בַּת מְלָכִים בִּיקָרוֹתֶיהָ כְּנֶפֶן פּוֹרִיָה בְּהֵיכַל כְּבוֹדֶךָ: הַיָּפָה בַּמְּלָכוֹת הַנָּעִימָה בִּבְנוֹת מְלָכִים הַנִּשְׂאָה מִכָּל־נְשֵׁי הָאָרֶץ: בְּרִיחָהּ וְאַהֲבָתָהּ תַּמְתִּיק שְׁנוֹתָיִךְ וּבְנֹעֲמָהּ תַּבְלֶה יָמֶיךָ בַּנְּעִימִים: אֱלֹהִים

מְמָעוֹן קָדְשׁוֹ אָמַר לַדָּבָק זֶה טוֹב הוּא : בְּחַסְדָּהּ וְחָנָהּ תָּחֹן כָּל־עַמָּהּ
כִּי־עַל יָפְיָהּ וְחָנָהּ טוֹבִים מַעֲלָלֶיהָ : עוֹד תָּנוּבוּ בְּשֵׂיבָה טוֹבָה וְתַאֲרִיכוּ
יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים : וּבְנֵךְ בְּכוֹרֵךְ **רוֹדָלְף** הַשַּׂר יוֹרֵשׁ הָעָצָר בְּכָבוֹד
מַלְכוּתֵךְ : בָּחוּר מֻעָם בְּחִיר אֱלֹהִים וְרִיחַ מַמְשָׁלָת אֵל עָלָיו תָּנוּחַ :
בְּרוּחוֹ הַכַּבִּיר לְמִשְׁוֹל יוֹדֵעַ עָצָם מֵעֲצָמֶיךְ וּבָשָׂר מִבְּשָׂרֵךְ : כָּמוֹךְ גִּבּוֹר
חַיִל לֶעָשׂוֹת חַיִל וְתוּשִׁיָּה לְהַצְלִיחַ אַרְצוֹ וְצֹאן מַרְעִיתוֹ : מְנָעוֹרָיו
הִתְנַבֵּר הָעָלָם כִּי זַךְ וְיָשָׁר פָּעָלוֹ : יָחִיד בִּבְנֵי מְלָכִים הוּא עוֹמֵד לְנֶגֶם
בְּהוֹפִיעוֹ אוֹר גָּדוֹל בְּמַעֲשֵׂי רוּחוֹ לְהִתְפָּאֵר : בְּיָדוֹ שַׁרְבִּיט הַזָּהָב וּבִימִינוֹ
מוֹשֵׁךְ בְּשֵׁבֶט סוֹפֵר נוֹתֵן אִמְרֵי שָׁפֶר : כָּל־בְּנֵי מַלְכֵי אֶרֶץ בּוֹ יִתְפָּאֲרוּ
לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשֵׂהוּ לִהְיוֹת כָּמוֹהוּ : כְּמַלְכֵּנוּ דָּוִד מוֹשֵׁל גִּבּוֹר חַיִל מַנְעִים
זְמִירוֹת בְּהַדְרַת קֹדֶשׁ : בְּצִדְקָךְ תִּתְגָּאֶה אֶסְטֶרְיָה כִּי מְלָכִים כָּמוֹהוּ
כִּרְכָּבָהּ יָצָאוּ : בֵּן פּוֹרָת **יוֹסֵף** בֵּן פּוֹרָת עֲלֵי הָעָיִן : בְּצִעֲדֵךְ אָז עַל
אַדְמַת הַקֹּדֶשׁ הַקְדּוֹשָׁה מִזֶּקֶן וְנַפְלָאוֹת יְמֵי קֶדֶם : אָז שָׁפַכְתְּ מְרוּחֵךְ
עָלֶיהָ וְתַבִּיעַ רוּחֵךְ וְהָגוּת לִבֵּךְ נְעִימוֹת: בִּיהוּדָה הַלֵּוִי הִנְעַמְתָּ נְאוֹמֵךְ
וּבְנִיבִים נָאִוִים דִּבַּרְתְּ מְלִיצָתֵךְ לִימֵי קֶדֶם : כֹּה הֵקִים לוֹ אֱלֹהִים בַּיִת
נֶאֱמָן בֵּית הַבַּסְבֶּרְג לְמַמְשֶׁלֶת אֶסְטֶרְהָ : **יוֹסֵף** הַשֵּׁנִי הַמֶּלֶךְ הַצַּדִּיק
אֲשֶׁר עָשָׂה גְּדוֹלוֹת בְּרוּחוֹ הַכַּבִּיר : הַיָּחִיד בַּמּוֹשְׁלִים אֲשֶׁר לֹא הָיָה
כָּמוֹהוּ מִימֵי מְלָךְ־מְלָכִים בָּאָרֶץ : הוּא הֵחֵל לְהָאִיר כָּל־מַחֲשַׁכֵּי אֶרֶץ
בְּרוּחַ אֱלֹהִים אֲשֶׁר לְבָשָׁתְהוּ : וַיַּבֵּעַר הַבְּעֵרוֹת מִן הָאָרֶץ וַיִּקְרָא אוֹר
וּדְרוֹר לְכָל־יוֹשְׁבֶיהָ : וּמַלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה וְהַשְׂכֵּל וֶאֱמוּנָה טְהוֹרָה וְתוֹעֵי
רוּחַ לָמְדוּ בִּינָה : בְּעִקְבוֹתָיו תֵּלְכוּ גַּם אַתֶּם בְּנֵי עֶלְיוֹן וְכֹל מַעֲשֵׂיכֶם
בֶּאֱמוּנָה וּתְבוּנָה : וּבְאִמְרֵי מַנְעִים זְמִירוֹת דָּוִד מַלְכֵּנוּ וּבְדִבְרֵי קָדְשׁוֹ
אֶעְתִּיר לֵאלֹהִים גַּם אָנִי : מַגְדִּיל יְשׁוּעוֹת מַלְכּוֹ וְעֹשֶׂה חֶסֶד לִמְשִׁיחוֹ
לְפַרְנֵץ **יוֹסֵף** וּלְבֵיתוֹ וּלְכָל־זַרְעוֹ עַד הָעוֹלָם אָמֵן :

צבי אליעזר טעללער הלוי.

מכתמים

א.

היום את מלאכתך כלה
אל תותיר עד הבקר ;
כי אם המלך יאמר : עלה ! —
אל תלין עד בקר ! —

ב.

הרוצה לחכום יתעסק בדיני ממון !
עבדי הזמן כורעים ומשתחוים להמון ! —

ג

מרבה עבדים, מחסור נפשו משׂשון
ביום טובה, לשלול שלל יעשו שכם —
לזרים נהפכו, ביום צר ואסון —
ואז — על עבדיו יתנחם ! —

ד

מלך במשפט יעמוד ארץ, אשרי הגוי,
שלום וברית אהבה בעמו, ומורדים יתמו
שולל אם יוליך עמו העריץ, אוי ואבוי
בריב ומצה חלק לבם, עתה יאשמו. —

ה

לנכרי ארצך בל תקפוץ,
במסחרך זכור אהבת גרים —
רעב בארץ כי יפרוץ
הלא אז להם בשערים !

פאביום מיעזעם

ציצים ופרחים

המכתמים והתמימים

הגה להולכים בתמים
דמות אערוך המכתמים ;
איך ישנו ? אענה לשואלים :
אומרים מעט והרבה פועלים . —

קינת התורה

התורה תשא קינה שק חוגרת
„תופשי לא ידעוני" במר נפשה מדברת :
„אותי מאסו והאמונה נעדרת
„ורק למען כחש ילבשו האדרת".

זקן כסיל

אם אחזה איש זקן , חכמה לא קנה ,
טפש לבו , אל הבל וריק פנה,
גם פניו אהדר, על כבודו אחוסה :
חיש אקום מפניו—למען אנוסה .

שוטני ישראל

א. מה זה עתה הכלב בזדונו
לבני ישראל יחרץ את לשונו ?
ב. אמנם לקחת מהם נקמתו :
כי מפיו בלא משפט ימנעו מנתו :
בשר בשדה טרפה הם יאכלוהו
ולא כמאז לכלב ישליכוהו.

הנגע

כי יראה לך נגע בקירות לבך,
הכהן לטהרו רק אתה לבדך .

דרכה של תורה

א. הנה רועי ישראל בימים קדמונים,
שכרם מצער, באמונה שמרו פקודתם;
אמנם לא כמחשבותיהם מחשבות
אחרונים ;

„לרב" תרבו כסף! הם יאמרו לעדתם;
שכרם הרבה, אז יֵאותו לעבודתם.

ב. היפלא? הלא חכמינו אמר גזרו:
דרך התורה אשר בניה יבחרו:
„לחם צר מים לחץ ובלקחה עמלם".
על פיהם כוננו הראשונים את פעלם:
עמלו בתורת אל גם חיי צער גורלם.
רוח אחרת עם המורים בזמננו:
הם לעמול בתורה לבם לא יתנו,
מה נתמה עוד אם לחיות בצער ימאנו.

הכילי אל בנו

שמע בני! מכר משמר נצור נא רכושך
הוא כבודך;
ואהבת בכל לבבך ובכל נפשך
את מאודך!

החנף

כחצים הם לחנף אמרי תהלתו:
לצוד לבבות מלא מהם אשפתו.

היין *)

בראש כל רופאים פעלתו רי מכון
לא יבקשו סמים לאשר אני נכון.

ונתנה תקף

א. באמרך „מי ימות" תשא קולך בבכי,
תירא יום מותך, הפֻּרת הגויה;
אבל למה תבכה כי תאמר „מי יחי"
תוגה מה זו עושה בברכת שמים?!

ב. אזי אתעצב כי לרעי נתנו חיים
אמנם כן! על אלה אני בוכיה.

לשון זהב

מכל הלשונות הן לשון זהב הנבחרת:
אין אמר ואין דברים ועל כל לשון גברת.

נשיאי העדה

עדה קטנה, יד עניי כבדה עליה,
עזבו ביתם נדדו ללחם נשיאיה;
למה רק הם? הן להשים ברגליהם נעלים
אך להם לבדם בנעימים נפלו חבלים.

מענה הסובא

לסובא יין אם תטיף אמרתך:
חדל נא סן תורש! הנה יענך:
גם אם ריש חלקי אהיה אך שמח
הלא מדי שתותי רישי אני שוכח.

השיבה

שיבה עטרת צבי לבעליה:
אם תמצא בדרך צדקה;
לחרפה ובוז תתן עדיה:
בפועלי און אם זרקה.
אמנה! ימי הזקנים כי ידברו
אם לטוב אם לרע, מעלליהם יספרו.

איש ואשתו

והיו לבשר אחד, זאת הגה מנת כוסם
אמור לדבק טוב: לנפש אחת בהיותם.

מטיפי עם

א. למה מטיפי עם לא יעצרו מעשי רשע?
ב. הלא ידעת כי ברב דברים לא יחדל פשע.

נח

צדיק בדורותיו איש תמים,
בתמו אבי כל נוטעי כרמים;
לא חטא מהלל בתוך בחירים

*) מאמר חז"ל ג"ג כ"ח: נרים כל מקום וכו'.

על נפשו כאחד הנזירים *)
אמנם בלב טוב ייגו שתה .
אוי כי צדיק הרבה היה ,
וישכר מני כוס רויה ,
אזי הה ! הרפתו נגרתה .

על קבר רופא

פה ינוח רופא בעל ברית מות
לא שקר בבריתו גבר רב פעלים :
על משמרתו נצב ויפל חללים ,
עד מאין דורש מכל מלאכתו שבת ;
אזי מצלות רעוה לשבת .

נאום המבחם

הנה רבים עלי קמים ,
ובאמרותי תהלה שמים ;
על כן יערכו לקראתי ;
עלימו תשוף מלתי .

על קבר אשה

הן בפי בעלה תהלתה ;
כי טוב ולא רע גמלתהו ;
לא בחיים חיתה ,
כי אם כאשר עזבתהו .

לעת מצוא

אם לארש לך אשה את לבך שתך ,
איעצך ידידי ! הבט אל הורתה ;
מה תחזה בעלמה ! אשר לעיניך עתה ,
באמה, בין תבין מה תעשה באחריתה. *)

פאזען

נבל וקרוביו

סענקע וסע' עסק סוסנים להמלין ספרסי זאדי

מבשרו התעלם, קרוביו הה ! רשו ,
בביתו הון רב ואלה בעניים אמללו ;
נגזר מיד מות, עשרו ירשו ,
המה ספדו עליו ויתאבלו ,
ויקרעו באבלם בגדיהם אשר בלו .
שני עם עדנים תמורתם לבשו .

על ס בתולת בת יהודה לר' יהורה הלוי .

בתולת בת יהודה ! מה יפו פעמיך ,
לוית חן לראשך ידי אמן כוננו :
חרוזי פנינים שת ענקים לצוארנך ;
אחרי בלותך, לנו עדניך נתנו .

הדורש

הוא ובני עדתו נפש אחת הלא המה :
הוא חולם חלום, ועליהם נפלה תרדמה .

אל הקורא

ידידי ! בכרמי באת ,
אם כנפשך מצאת
די שבעך בו ענבים ,
חברי האח ! נעים ;
באושים זרה רוח !
למען לא ינוח
הן שבט הרעים
על גורל הטובים .

אברהם הכהן

מכתמים

מופת חותך

אלו ידעו האנטיסעמיטים את הכתוב בתלמוד : ישראל בני מלכים הן" .
כי עתה שפכו חמתם על הצרפתים הרעפובליקאנים ויחרקו שן ,
יען אשר גרשו את הפרינצען — וליהודים לא עשו כן !

*) וסע' תענית י"ח : נשאר תעח על הפסם סליער עלמו וון סיין .
*) כתובות ס"ג : כעובדי לעגם כך עובדי נרתם .

מבין עם תלמיד

מורה הגיד לתלמידיו פעלת הטבע היקרה,
שהגופים מתפשטים בחום ומתכווצים בקרה.
אף הם השיבו ויאמרו: עתה ידענו בינה,
מדוע בחורף היום קצר? מפני הצנה! —

עדות ביהוסף-שפת לא ידעתי

על בעל „לקוטי מהרן" היתה לי פליאה
וחכמה,
אשר כתב שהמדקדקים רובם מנאפים המה,
והנני יוסף להפליא על מחבר גאון רם
ונשא,
ואשתומם כי במחילת כבודו יצאה מעטו
שגיאה,
ובעת רוח זנונים את אשת פוטיפר התעה,
הלא בספרתו דבר שלא בדקדוק שם
בפיה! — *)

בנסוע הרבנים יורד הגשם *)

הנה השוחד יעור עיני פקחים וחכמים
לכן בנסוע רבנים יורדים גשמים
לבל יוכלו הצדק בחשבונם ודינם,
להגיד כי הגם מכים בסנורים חנם,
וכי בלכתם בדרך כחום היום וגשם אין —
אבק וקרני שמש שחתו אור העין! —

מִכְתָּם לְלַמֵּד

מלמד מגאליציען הורה לתלמידיו בימי
השבוע,
פשוט גמרא ושעור עיון ופוסקים, כידוע —
אפס כי גם הוא חכם וגבון רב תבונה,
ויאלפם ביום השבת מעט מחכמת התכונה
לו שיח ושיג על-פי משלים נפלאים,
על כל פנים משלשים, עגולים או
מרובעים;

ולהשכילם דעת עד מקום שידו מגעת,
מה דמות יערכו לארץ העגולה כטבעת
השטריימל העגול הנתון בראשו, לפניהם
הניח,
ואף תבתו העגולה העשויה טאבאק להריח —

ויתבונן אליו אחד הבחורים המצוינים בדעת,
והיו עיניו רואות בימות החול את מורהו,
מושיט טאבאק מכפו לאפו בתבה מרובעת,
וקושר תפלין מרבעות על ראשו וזרועהו —
והבין דבר מתוך דבר על כדור העולם.
והוציא משפט כזקן ורגיל ולא כגולם —
„תמכתי יתדותי בשתי התבות, הגיד מלין
„דו פרצופין לארץ! הלא זו ראיה ברורה!
בששת ימי היצירה הצורה מרבעת כתפילין
ותחליפנה לכבוד השבת וכשטריימל עגולה
לתמורה:

פטירת פאפסט פיום.

אחרי מות מושל איטליא דגול מרבבה,
גוע גם האפיפיור ברומא ונרו כבה.
כי זה אביגדור עמנואל מלך רב,
קרע ממלכת כהנים ואת פיום רב;
וזה הפאבסט את השליט בחרמו לכד,
ולא יכלו בחייהם לשבת בשלוה יחד;
והנה המלך לפני שופטי מרום בגשתו,
תבע בשתו מאת הפורש עליו רשתו! —
ולמען לא יהיה צדיק הראשון בריבו,
ולדעת גם מה בפי הנתבע להשיבו,
אף בעל-דברים השני עלה מן הארץ,
ולשמוע טענותם ודין אמת יחרץ! —

מו"ח

---

*) נקונץ המכתם עם"ת פ' ויצא, דרוש לפסח תכוכא בפ' ותתפסהו בגבדו לשמר: שכבה עמי, הלא כה דברו: „קסם הלא בכבה הוא לפון נקבה"? (?) וי"ל שהתחכמה להכניס בו הסרסור למען יהי' בעתפסתו לשמר לה שכבה עמי" — גם בעפר יעקב להגי' מהר"י מייכהלן זצ"ל כדברים הללו לימים כן תעתה והוא פלאי!

*) כן רגיל הפתגם בהו"פ קמוך לגבול פרוסים רבנים תמת תקידים. —

אוצר הספורים

שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל.

(מקרה ימים-עברו)

ספור.

א.

סִדְרֵי זְמַנִּים בְּעִיר יְקַנְעָם.

ויהי בשנת חמשת אלפים שש מאות ו . . . , אבל מה זה הבל אפצה פי, ודברים אשר אין למו שחר בעיר יקנעם הוציאו שפתי? — הן בעת ההיא, בעת אשר קרה המקרה הנפלא, אשר אספר באזניכם הפעם, לא ידע איש בעיר יקנעם הזאת, אשר בפולין המדינה, את חשבון השנים; הן מספר שנות האזרחים — „ספירת הנוצרים" — נעלם מאת כל העדה, אין אף אחד אשר ידעהו, ואשר שמע גם את שמעו, אבל גם חשבון השנים למניניו — „לבריאת עולם" — לא ידע כל איש, זולתי הרב, הדַּיָּן, והחזן, אשר היה גם סופר, כי אותו כתבו בגט פטורין . . . ועד כמה פעמים היתה מריבה ביניהם על אדות פרט השנה, זה מוסיף וזה גורע, עד אשר הביאו את „הלוח" אשר על כותלי בית-המדרש, והוא הכריע ביניהם ועל פיו הוקם דבר; הן אמנם כי „לוח" קטן תפור במו חוטים תלה גם על כותלי בתים אחדים אשר לנכבדי העיר ועשיריה, — אפס כי לא למען פרט השנה וסדרי זמנים קנוהו מאת מוכרי-הספרים הסובבים בערים, ולא למען דעת חשבון העתים תלוהו על קיר ביתם, כי אם למען קרוא בו את „חזון הרוחות", אשר על השבועות בו יֵאָמר: איזה לגשם ואיזה לשלג, עת קור ועת חם . . .

שני דברים ישנם בעולם, אשר אנשי עיר יקנעם חשבום לדברים בטלים, וכל היום שאלו: על מה שוא נבראו, ולמה הבל יגעו האנשים לעשותם? שני הדברים האלה הלא המה: מורה-השעות ולוח השנה . . . „מי הוא זה ואי זה הוא המשגע אשר המציא את שני הדברים האלה?" אמרו תמיד אנשי העיר בזכרם את מורה-השעות ואת „הלוח", — „המבלי אין חלקה ליום על-פי דרך הטבע, כי הכוהו לרסיסים וחלקים קטנים אשר בשם „שעות" יקראו? הלא אויל המחלק, משגע איש השעות! . . . הן הטבע בעצמו עשה סדר ליום, ויחלקהו כמו למשל: עת תפלת שחרית, עת אכילת לחם הצהרים, עת תפלת מנחה, בין מנחה למעריב, ועת תפלת מעריב; היש לנו חלוקה טובה מזו? — את הגביר ר' חיים ראיתי ברחוב העיר בעת תפלת שחרית; השור הגדול בא הנה בין מנחה למעריב; וכדומה בכל אשר לנו . . ."

גם את חשבון השנים ספרו ומנו לא כמנין אשר מנו אבותינו ליציאת מצרים, למלכים, או לשטרות, גם לא במנין שאנו מונים עתה, וגם לא כמנין שני של גליות, — „מה לנו לאותיות ולמספרים אשר לא ידענו אנחנו ואבותינו מעולם? מי בעל-זכרון, אשר יזכור ימנה ויספור את האותיות האלה?" התאוננו תמיד אנשי העיר; ואמנם חשבון פשוט מאד נהגו ביניהם, אשר על פיו חשבו את הקורות מאז, החשבון הזה נחלק למחלקות שתים: חשבון לדברים הנוגעים לכלל, לדברי הימים ולמקרים נכבדים לבד, וחשבון אשר בין איש לרעהו, לדברים פרטים או לאיש פרטי לבד; למחלקה הראשונה נחשבו המנים האלה: „העפוש"

הראשון, השרפה הגדולה, חלי-הרע, „הבהלה", הצרפתים בארץ, העפוש השני, השרפה הקטנה, וכדומה; וכך היו מונים: „מכם הבשר הנהו כמו הלכה למשה מסיני, אבי זקני, ינוח בשלום על משכבו, ספר באזני כי המכס הזה נתקן בשנים קדמוניות — בעת העפוש הראשון; לא כן מכס הנרות כי צעיר הנהו ממנו לימים, והוא נתקן בימים אשר הפיל חלי-הרע חללים לאלפים בארץ; גזרת בתי הספר באה לרגלי הצרפתים ובזמניהם, והמחלוקת הגדולה על אדות הרב והחרם הגדול היו לפניה בעת העפוש השני..." ולמחלקה השניה היו סמנים אחרים וחשבון אחר, למשל: „את בית המדרש החדש בנו קודם חתונתי הראשונה; ר' חייקל גרש את אשתו בעת אשר שָׁכַנּוּ בבית ר' ליב"; או: „הדבר הזה קרה בעת אשר יעקב בני למד בחדר המלמד אליקים, שם למד שלשה „זמנים" ושני „זמנים" אחרי כן בחדר ר' טודרוס, וזה לו „הזמן" הרביעי אשר ילמוד גמרא, ועתה צא וחשוב . . ."

החשבונות האלה וכאלה היו דַּיָּם לאנשי עיר יקנעם, לחשוב על-פיהם את כל אשר להם, — והאם לא צדקו באמרם: כי מורה-השעות ולוחות-השנה המה דברים אשר אין צרך במו תחת השמש, וכי אך שוא יעמלו האנשים לתקנם ולסדרם? . . .

ב.

„הַמַּשְׁגֵּעַ".

ובכן, ויהי בשנת — ימים רבים אחרי השרפה הגדולה, והעפוש השלישי טרם יהיה בארץ, בימי הקיץ, ביום הרביעי לשבוע, בשעה שבין מנחה למעריב, ור' שמעיה „הסוחר" יושב פתח האהל עם זוגתו מרת יענטע, יושב וחושב מחשבות רבות, העמיק חשוב, וגם רעיתו העמיקה עצות לעומתו.

—הנה כפי אשר אחשוב אנכי, החל ר' שמעיה לדבר בשפה רפה, ויָשֶׂם פניו לנוכח אשתו: — הנה אם נָשִׂיא לו אשה, אם-ירצה-השם, אז יהפך לבו בקרבו והיה לאיש . . . הן אמנם כבר הגיעה עתו — עת דודים, הן מלאו לו הפעם, לוֹ מאה ועשרים שנה יחיה לפנינו, שנות „בחור" בישראל . . . נחשבה נא לדעת: הן הוא נולד בעצם היום אשר ר' גבריאל ראש הקהל גרש את אשתו השניה, הגרושין האלה היו בעוד הרב הזקן, יהיה נא למליץ טוב בעדינו, יושב על כסאו, והוא סִדֵּר את הגט . . .

— הבל ורעות רוח! נערה בו אשתו בקול גדול: — האמנם תאמר כי בננו ברוך הזה הנהו „בחור זקן" מאד? . . . הן בעת אשר ילדתיו בעצבי הלא כבר ישבנו בבית ר' זרח, — ומדוע חרדת עליו את כל החרדה הזאת?

— מה לי ולחשבוניך? מה לי ולדבריך? — אולם תני תודה גם אַתְּ כי כבר באה העת כי יקח לו אשה, ואנכי אערבנו, כי אחרי החתונה ישוב מדרכו, ילבש נא את „הטלית" ושב ורפא לו . . .

— אולי צדקת בדבריך, אישי החכם! ענתה לו יענטע ותאנח בישברון מתניה: — אבל, מה נעשה להנער, והוא מאן יאמן לקחת לו אשה? . . . הן כאשר יראה כי תנחום השדכן בוא יבוא לביתנו, יבכה בדמעות שליש, יאנח במרירות, אף יוסיף לחשוב מחשבות עוד . . .

הדברים האלה פעלו מאד על לב ר' שמעיה; הן לחשוב מחשבות הוא הוא שגעונו, הן המחשבות האלה הנה פרי מחלתו . . .

— אוי לי ואוי לנפשי! נהם האב, ויעביר ידו על זקנו לאות היאוש: — אם אמנם כן הדבר, אם גם לקחת לו אשה לא יאבה, אם כן צדקו מאד האנשים האומרים כי הכה בשגעון . . . מי ראה כאלה, או הנשמע כזאת כי נער עברי לא יתאוה תאוה ליום חתונתו, ויתעצב אל לבו בבוא השדכן לדבר בו „נכבדות?...

— מה אמר ומה אדבר? הגתה יענטע נכאים אחריו: — וחמת ה' עלינו נתכה! . . . הן טרוד אתה מאד בעסקיך, ובעיניך לא תראה את ענות „הילד", תמיד כל היום יחשוב מחשבות, יאנח אף יבכה לרגעים מבלי אשר יגלה גם לפני את אשר אתו; אנכי התחננתי לפניו, בכיתי לעיניו, אמצתיו במו פי, למען אשר יספר באזני את אשר הוא חושב, והוא כאלם לא יפתח פיו, אף מלה אחת לא יוציא משפתיו . . .

האב והאם החרישו גם שניהם עת מעטה, העמיקו עצות; עיניהם הורידו לארץ והמון מחשבות שונות בלבם.

מרוב תוגיון נפשם לא ראו ולא התבוננו כי איש אחד הולך ורץ לקראתם. האיש הזה גדול הקומה ודק-הבשר, לחייו שפו, ובטנו רזה, גם „פאות" ראשו גם זקנו גם הם ארוכים מאד אבל גם דקים.

— ברכת ה' עליכם! צעק בחפזה ובקול גדול, עד כי נבהלה יענטע ותלפת, וגם ר' שמעיה נבהל כמעט.

— מה לך, ר' תנחום, כי החרדתנו? נתנה יענטע עליו בקולה: — כמעט נותרה בנו נשמה מדבריך פתאם . . .

— ועל-כן כאשר תחגו חג „התנאים" לברוך בנכם, אז תפח גם נשמה יתרה באפיכם, חלף תוגת רוחכם עתה. . .

— אל נא תוסיף תדבר כדברים האלה, הן הוא לא יאבה לקחת לו אשה, ובפה מלא אמר לי כי לא יאות לנו בדבר הזה . . .

— ואם אב אתה, איה מוראך? פנה תנחום בשאלתו אל שמעיה: — הכבן סורר ומורה תעשה את בנך? ומה הדברים אשר בפי יענטע לאמר כי הוא לא יאבה? — הן אם ימרה את פיכם, הלא הורים הנכם לו, ותובילוהו תחת חפתו ביד חזקה . . . היעצור בכם? ההוא יגזור אמר ויקם לו? . . .

— שמעי נא, יענטע! הן צדק ר' תנחום בדבריו, ענה שמעיה חלקו: — גם לבבי יחשוב כאלה, גם אנכי אסכים לעצתו: נתן לו אשה בעל-כרחו, וה' ישלח לו רפואה שלמה, ומכל משוגותיו יתרפא . . .

— אמנם כן! החליט תנחום את דבריו: — כן הוא מנהג ישראל מדור דור . . . הקשיבו נא אלי, ואשאלכם: האם גם אבותיכם שאלו את פיכם אם תאבו לבוא בברית הנשואין גם יחד? השאל אביך גם אותך, ר' שמעיה, אם חפצת, לקחת לך אשה? — הן דברים כאלה לא ישאלו בן ישראל מחיב לקחת לו אשה, אם יאבה ואם אין, חוק הוא, מצוה היא . . . ועל דברים כאלה נאמר: „כופין אותו עד שיאמר רוצה אני"! . . .

— כן יקום כאשר דברת! גזר גם ר' שמעיה אמר.

ויענטע שומעת את כל הדברים האלה, ותאנח במרירות.

— עשה עם בנך, עם „הילד" הזה ככל אשר יורך לבך, אמרה אחרי דממה מעטה ותניע במו ראשה: — הן אך אשה אני . . . לבבי הומה בקרבי, אולם לא אפריעך ממעשיך, וה' ינחך על הדרך הישר והטוב . . .

ג.

"חָצִיו עֶבֶד וְחָצִיו בֶּן־חוֹרִין!"

העקר שכחתי! . . . הן לסדרי זמנים אשר ליהודים בעיר יקנעם יחשב גם "הירִיד", הוא יום-השוק אשר בעיר הזאת, מדי שנה בשנה אחרי חג "השבועות";

הן גם לחדשי השנה לא מנו שמה אז כמונו היום; החדשים הנם (לפי דעתם) רק למען ברך עליהם בבית הכנסת בשבת שלפניהם, והם המה ימים שהנשים אינן עושות בם כל מלאכה וילדים חפשים ממלמדיהם, — ומה להם ולחשבון העתים ולסדרי הזמנים? . . ויחלקו היהודים אשר בעיר הזאת את השנה לחלקי השנים: קיץ וחרף; את החרף — לחנוכה, פורים ופסח; ואת הקיץ — לחג "השבועות", לשלשת-השבועות, לתשעה-באב ולימים הנוראים; ויהי "הירִיד" עולה על כלם, כי אותו זכרו מאד מאד, ויכבדוהו רב יתר מכל חגי ומועדי השנה.

אַל נא יהי הירִיד קל בעינך, ידידי הקורא! אַל נא תביט על מך ערכו

וימיו המעטים, כי גדול כבוד הירִיד בעיר קטנה כיקנעם, ופעולתו רבה מאד; הן מלבד אשר בימים האלה נקבצו באו בעיר הקטנה הזאת אנשים ונשים, אכרים וסוחרים "מארבע כנפות הארץ" מרבה להכיל, עד כי מלאה העיר אותם, מלבד אשר הוא יתן פרנסה גדולה, שפע רב, וחיים לבני העיר לכל ימי השנה, — הנה מלבד כל אלה ישים הירִיד את העיר כמרקחה, בימיו והעיר יקנעם צהלה ושמחה, התנועה רבה ולהתעוררות אין קץ: כל בני העיר יסבו בלכתם הנה והנה, ירוצו ולא ייגעו, יחפזו ולא ייעפו, אלה יקנו ואלה ימכרו, אלה במדה ואלה במשורה, והמסחר יפריץ מאד; גם אלה אשר במקנה וקנין לא ישגו, גם הזקנים והזקנות, גם הנערים והנערות, גם הטף אשר ברגליהם ילכו, גם אלה יסובבו עיר, גם אלה ישוטטו בשוק וברחוב, גם נערי "ההדר" וגם בחורי בית-המדרש גם אלה יקראו לנפשם דרור, וגם רגליהם בבית לא תשכונה, — כל העדה מקצה סובב סובב הולכת על הירִיד, ועל סביבותיה היא שבה ללכת . . . ללכת ברחוב העיר בעת הירִיד, כמצוה נחשבת בעיני העם: על כל ירִיד וירִיד סובב הולך גם אליהו הנביא, ואשר יזכה יראהו; שם גם נודדים בעולם התהו — מתים גדולים עם קטנים, ויבוא גם השטן להתיצב על הירִיד, וכל צבא מחנהו, השדים הלצים וכל כַּתַּ דילהון, עמו, — ומי יראה את אלה יוצאים, ולא יצא גם הוא? . . . על כן תפוג גם תורה בעת ההיא: המלמדים יוציאו את תלמידיהם לחפשי, ובית-המדרש יעזב מכל הבחורים והעלמים אשר ישכנו בקרבו, — מגמת פני כלם הירִידה. . ."

אך מדוע זה אאריך לשון? הן הירִיד כבר בא עתה עד קצו, כבר שבו בנים לחדריהם, ואבות לבית מגורם, וכבר נשמע קול הלומדים גם בבית המדרש הגדול אשר בתוך העיר . . .

הנה שם במקצוע, בקרן מערבית-דרומית, יושב "המלמד הנכבד" אשר בעיר, יושב ושונה לתלמידיו "גמרא עם כל המפרשים", ומקצה מזה, בזוית דרומית-מזרחית, יושב "הבחור" ברוך בן ר' שמעיה הסופר, יושב ויתנועע על הגמרא הפתוחה גם לפניו וחושב מחשבות מאד . . .

ברוך! — הן אתה הוא אשר יאמרו עליך בני העיר כי תשתגע, כי יצאת מדעתך, — הרם נא ראשך, הסב נא עיניך לנגדנו ונחזה בך!

הנה הוא יפי עינים עד להפליא, טוב רואי, זכו פניו משלג צחו מחלב

ואדם לחייו כעין השושנה, לו תאר לו הדה, ונראהו ונחמדהו . . . והנה לפניו על הגמרא גם ספר קטן כתוב פולנית ככתבה וכלשונה . . .

— „מי שחציו עבד וחציו בן חורין", צעק פתאם המלמד ביחד עם כל תלמידיו קול גדול: — שמעו נא, שקצים! מי שהוא חציו עבד, וחחצי השני הנהו בן חורין, — מה יעשה? . . . „לישא שפחה אינו יכול" — ומדוע?

— יען כי החצי האחד ממנו הנהו בן-חורין! ענו תלמידיו קול אחד.

— יפה אמרתם, ערלי לב! ענם המלמד בהתענגו על חכמת תלמידיו: — אבל, הן גם „לישא בת חורין אינו יכול" — מדוע? . . .

— יען כי החצי השני ממנו הנהו עבד!

— ואם כן נשית נא עצות בנפשנו: מה יעשה? נהם המלמד ויפרוש כפיו, כמו אמנם נגעה צרת לב החצי-עבד הזה אל לבו, וכמו גם הוא בעצמו הנהו הפעם במבוכה גדולה.

— רבי! לא יקח לו אשה, ויהיה בחור כמונו היום, אמר אחד הנערים בתמימות.

— ראש חמור! נער בן המלמד בחמה שפוכה: — חמור חמורתים! הלא כל איש ואיש מחויב לקחת לו אשה, אסור לו לאדם להיות פנוי . . . הלא למדתם כי האיש מצוה על פריה ורביה, „ולא לתהו בראה לשבת יצרה" . . .

ואם כן, הוסיף המלמד לנגן בנגון הגמרא כאשר נח מזעפו: — אם כן, „הדריא קושיא לדוכתיה": מה יעשה הפעם? . . .

שלא במחכין שמע ברוך את כל „הפלפול" הזה.

„הנה עלי ועל מצבי כעת נאמרו הדברים האלה, חשב ברוך בלבו לשמע את דברי הגמרא, אשר השמיעו המלמד ותלמידיו, — אנכי בעצמי הנני הפעם הזאת חצי עבד וחצי בן חורין: מעבר מזה הנני אסור כמו בחבלי ברזל לבית אבי ואמי, הנני עבד כפות למו, בעד הלחם אשר יאכילוני ובעד הבגד אשר יתנו על בשרי, ומעבר מזה הנני בן חורין, חפשי בדעותי, וחפשי במחשבותי . . . הן מאז משכני המזכיר אשר לשר העיר הזאת חסד, מאז נתן עיניו עלי לטובה, בבואו כפעם בפעם לבית אבי, ויפקח את עיני, וילמדני דעת בשפת הארץ, וישכיל את רוחי, ויורני ויחכמני, הנה מאז נתקתי חבלי האמונה הטפלה אשר עלי וכל מוסרותיהם השלכתי, אמרתי אשים קץ לבטלנות אשר אבלה בה ימי, ואלך בארץ ואבקש לי מטרה.. אך בין כה וכה ובחבלים חדשים אסרתי, סד חדש הושם על רגלי, ומה נעים לי הסד החדש הזה! — הוא סד האהבה! . . . הייתי עבד לאהבה, בעת אשר גזרתי אמר להיות בן-חורין! כן הוא: הנני חצי עבד . . . אך לא, לא רק חצי עבד הנני היום, עבד-משנה הנני לשתי העינים אשר זה כחדש ימים ראיתין על „היריד" . . . הה, מה יפות העינים ההן, ומה נשגבות! . . . הן מאד מאד אזכור את השעה ההיא: יום צח ובהיר היה היום ההוא, השמש ששה לרוץ אורח, ואנשים רבים מאד גם הם רצו פה בארץ ששים ושמחים, וגם אנכי הייתי בתוך האנשים, גם אנכי סבבתי אז בשוק, מבלי בקש דבר ומבלי מצוא חפץ, הלכתי כמו לשוח ומחשבותי לא נתנו דמי לי, שתי עצות בנפשי: איככה אוכר ואעזוב את בית-המדרש ובית אבי גם יחד . . . והנה לפתע פתאום ושתי עינים לנגדי, שתי עינים אשר מאד תביטנה אלי... לא, לא עינים היו השתים האלה, אך שני כוכבים מאירים ושני

מלאכי מעלה, שני קוי אור אשר אין בארץ משלם ... כחץ מקשת מהרתי לרוץ ולגשת עד לפני הבתולה בעלת שתי העינים האלה, ראיתי כי הנה גם היא מבטת מאד אלי באהבה רבה . . . אמרתי אסורה נא ואראה את מראה הנחמד, ואולי גם אשמע את קולה הערב . . . לא אישים לב לכל המון האנשים הסובבים אותי —הן היא לא תסיר עוד את עיניה ממני — וגם מלה אחת אשר אשמע מפיה יקרה לי מכל מחמדי תבל . . . אך, אהה, בטרם עוד קרבתי אליה, בטרם נגשתי עד לפני מקום עמדתה, והנה אשה אחת קראה אליה בקול, היא פנתה לי עורף וַתֵּעלם בתוך המון האנשים אשר ברחוב, עוד הפעם שלחו שתי עיניה שני קרני אור ויגעו בעפעפי, והנה—נעלמה, ועקבותיה לא ידעתי . . . כמכה בשגעון, כמטרף בדעתו, כמשגע רצתי כל היום ההוא, הבטתי בפני כל האנשים, חפשתי ובקשתי — ולא מצאתי . . . לא מצאתי שאהבה נפשי, לא מצאתי את שני שרפי קדש אשר הביטו אלי. . . הבשת כסתה פני ואבוש לשאול על אדותה, וכאשר אזרתי חיל ואשאל את פי אחד ממכירי ברממה : האם לא ראה אותה גם הוא, ובת מי היא הנערה ? אז ענני בגערה ובנזיפה : „מה לך ולבתולה ? האם לכבוד יחשב לך, יושב בית-המדרש, כי תשאל לבתולות ? — בוש והכלם!"...

והנה עד היום הזה לא אדע מי היא זאת, הנני אוהבה ברוח, אוהבה בכל לב ונפש, בחלום חזיון לילה אשבע נעימות את תמונתה, ואקוץ — ואבך במסתרים על בלי דעת מי היא אהובת נפשי... אמנם כן, דיני כדין „חצי עבד וחצי בן חורין" אשר שמעתי הפעם : לישא אחרת אינני יכול, כי לבי ונפשי נתונים כבר לאהובתי, אך גם לקחת את אהובתי לי לאשה אינני יכול כי לא אדע מי היא ואיה מקום שבתה ..."

ברוך נתן את פניו על הגמרא הפתוחה לפניו ויבך מנהמת לבו .

„ואולי צדק בפי הנער, אשר אמר בתמתו כי לא אקח לי כל אשה, וכי אשב בבחרותי עולם ועד . . . אבל הן על דעת אבותי עלה לתת לי לאשה בת אחד הַכֹּפְרים , בת תלמיד-חכם . . . לא, כדבר הזה היה לא יהיה ! הן כבר אמרתי לאמי כי לא אובה ולא אקחה, — ויעבור עלי מה, אנכי לא אתן למשול בי, לא עבד אבותי הנני למן היום הזה ... אבל, מה אעשה ? במה כחי גדול? איכה אשא לבדי טרחי ? — הנני אמלל ! . . . "

ושטף דמעות פרץ מעם עיניו עוד הפעם .

ד.

בַּת־כֹּפֶר .

בגן אשר מאחורי בית ממסך-היין אשר באשתאל הכפר , תחת צל אלה עבתה, ישבה בתולה טובת מראה יחידה וגלמודה, עיניה נשאה השמימה ותבט על הכוכבים המזהירים והמשמשים את פני מלכת השמים—הַלְבָנָה ; השמים היו טהורים, ורוח צח נשב בארץ, אחרי החם הבוער כל היום ; הזמיר גם הוא נתן קולו וישמיע שיר ורננים, ויוסף נעם ועדן למשיבת נפש עמלה .

שפרה, (כן שם העלמה הזאת) נשענה תחת העץ, ופניה העידו בה כי עצבת נוראה שממה קן לה בלבה, דלו עיניה למרום, ואגלי דמע התגולגלו בדממה על לחייה. הלבנה בלבנת אורה הנה כמו אחות לכל האוהבים והאוהבות, לנגה זרחה הצה תשתפכנה הנפשות, יתעוררו הרגשות, הלב ינוע מאד, והדמיון יגבור חילים.

„הה, הן הוא לא יאהבני! . . . חשבה שפרה בנפשה, — ומה רע ומר הרעיון הזה! הנה אין לי עתה כל, אם הוא איננו אתי! מה יסכון לי לבי, אם לא יכיל את אהבתו? מה מוחי ולשדי, אם לא אוכל לחשוב על אדותיו? מה עיני כי אורו, אם לא תשבענה נעימות את פניו? על מה שוא נבראו אזני, אם לא תשמענה את קולו הערב? ומה כל החיים שאני חי, אם הוא לא יפיח במו נשמת אפו? . . . בלתו-למה גם לי חיים?. . . אולם, זה תנחום האיש, צר ואויב הזה, דובר שקרים הנהו, „כל שדכן הנה שקרן" יאמרו האנשים, ותנחום זה עוזה על כלם . . . הן פניו המפיקים חן, הן עיניו המזרות רשפי אש, שלהבת אהבה, ואשר גם הן הביטו אלי, אז ביום היריד, ונהרו, הן קוי מצחו הצח אשר קמט לרגעים, — הן כל אלה יתנו עדיהם כי גם הוא הבין לרגשי נפשי אז, וגם הוא כמו חפץ להשיב אהבה אל חיקי... לא שוגה הנני בדבר הזה! —

אולם מה יסכנו לי מחשבותי אלה, והשדכן לא יאבה ולא ישמע? ... לו יכלתי לנסוע העירה, לדבר אתו פנים בפנים, כי אז ידעתי גם אנכי, ידעה גם אמי, עד מה הוליך אותנו תנחום הרע הזה שולל, לו יכלתי . . .

ברעיון הזה העמיקה חשבה מאד, עיניה נשואות עוד השמימה וכמו תספר ותמנה את הככבים המזהירים לנגדה, או כי תשית לבה למדד את כתמי הירח לארכם ולרחבם . . .

והנה אמה באה.

— מדוע זה תעמיקי במחשבותיך מאד? אמרה האם בקול תחנונים כאשר תדבר אם רחמניה לבתה האמללה לנחמה: — בואי הביתה, וסעדי את לבך, הן כל היום לא בא אכל למו פיך . . .

— הה, אם יקרה! אנכי חשבתי על אודותו . . . לו לנצח נצחים הגיתי ברעיון הזה, ישנתי וינוח לי . . .

— מה הדברים אשר בפיך, בתי? הן תחטאי לאלהים בדברים האלה ... הן אנכי שמעתי בקולך, שלחתי שדכן לאביו, הלא תדעי כי כל אשר בקשו אבותיו לא מנעתי מנהם, והם נאותו לי, - ומה נעשה הפעם אם הוא בעצמו לא יאבה ולא ישמע לנו? . . .

— אל נא, אמי, תדברי כדברים האלה באזני! ענתה שפרה ותאנח בשברון מתניה: — תנחום הנהו שקרן, מפיח כזבים! . . . הה, ראשי, ראשי! הה, לבי, לבי! . . .

— בואי נא הביתה, שפרה יקרתי! מדוע תשבי פה בחצות הלילה? ...

* * *

יפה גורל הבת מגורל הבן בישראל, כי תחת אשר הנער העברי יבלה כל

היום בחדרו, וכמו זר ומוזר הנהו בבית הוריו, — הנה הבת אשר תשב על יד אמה כל היום, הנה קרובה אליה מאד גם בפיה גם בלבבה: הנער לא יגלה את כל לבו גם לפני אמו, וסודות רבים התומים וכמוסים אתו, — לא כן הנערה, לבבה ערום לפני אמה, אין נסתר ממנה, ולכל אשר בחבה תגל את אזן הורתה;

והנערה אשר בכפר יגורו אבותיה, ואשר אין לה רעיות בלתי כי אם בנות האכרים, הנערה הזאת אשר תראה את דרכי רעיותיה ומהן תלמוד לעשות, הנערה הזאת גלוית לב היא מאד, ונפשה לא תדע הסתר דבר, וכל אשר ברוחה פנימה, אותה תגיד גם לאבותיה גם לרעיותיה ... הן אם יאמרו הדיפלומטים כי „השפה נבראה

אך למען הסתר מחשבות נפשנו," ואם האנשים והנשים בהורים וגם בתולות יחדו ישמעו בימינו אלה לקול המוסר הזה, והמדה הזאת היתה לקו לכל תהלוכות האדם בדור הזה, — הנה בימים עברו לא ידעו עוד היהודים את התורה הזאת, ויהי להם הפה לדובר אמת ויהללוהו, או לדובר שקרים ויבזוהו, — ומה גם נערה בת-כפר,

אשר באמונה ותם הלכה עם כל האנשים ועם אבותיה, ומה גם שפרה אשר יחידה היתה לאבותיה, ואשר ידעה עד מאד כי אמה אהבה, וכל משאלות לבה תתן לה;

ועל כן כאשר ראתה היא את ברוך בן שמעיה הסופר סובב הולך על היריד (הן הקורא הלא הבין הלא ידע כי היא היא הנערה בעלת שתי

העינים אשר עגבה נפש ברוך עליהן) ידעה היא לשאול עליו לאמר בן מי הוא העלם, אף גלתה את אזן אמה לאמר: „הנער הזה מצא חן בעיני מאד, למראה פניו אהבתיו, והוא לקח את לבי ונפשי" .. והלא עינינו הרואות כי אמה שמעה לקול דבריה, ואף כי אז ביום השוק לעיני כל הנצבים עליה גערה בבתה ולא נתנה לה ללכת לדבר אתו בפני כל האנשים, פן תהיה לבוז, כי כן לא תעשה בת איש עברי, — אולם אחרי כן הלא שלחה לקרוא לה לתנחום השדכן ותצוהו ללכת לבית שמעיה, אף נאותה לכל דברי התנאים אשר התנה אתה .. והנה גם הפעם, אחרי אשר שמעיה ענה לשולחיו דבר, לאמר, כי החתן בעצמו לא יאבה ולא ישמע, וכי הוא נער אשר בישגעון ינהג, גם הפעם דברה אך רכות באזני בתה, בדברי נחומים חשבה להשביח שאון לבה הסוער ...

שפרה הלכה אחריה, הלך ובכה, כדממה הגשימו עיניה גשמי דמע, ראשה שחה לארץ, ולא דברה דבר.

ובבואן הביתה, והנה תנחום השדכן לקראתן. בדרכו ללכת לעיר הקרובה, סר הנה ללון פה הלילה.

— הן הגד תגיד לי קשט דבר אמת, אמרה אליו שפרה ודמעותיה על לחייה.

— אל נא תשקר לי, הנני משביעה אותך בשם ה', בזקנך ובפאת ראשך, בכל אשר קדוש הוא לך, כי אך דבר אמת יביעו כעת שפתותיך. .

— מה הדבר?

— האמנם הוא לא יחפוץ בי?

— מי?

— אל נא תמרר את חיי! פתח פיך, והגד דבר אמת!

— עלמה פתיה! ענה לה תנחום בקרת-רוח: — שבחי נא אותו, המבלי אין חתנים בידי כמעניך? חתנים טובים ויפים ממנו .. בקשי נא אותי, ואנכי אבקש למענך חתן כליל יופי נחמד למראה ...

— לא, לא אחפוץ באלה! . . . לא לי המה כלם . . . אך אותו, אותו תן לי! . . . ענתה שפרה בקול רועד מאד ותלטוש שתי עיניה על תנחום, עד כי גם הוא נבהל כמעט למראיתן.

אם שפרה נגשה גם היא אל השלחן, ותביא כוס יין־שרף לפני תנחום השדכן ורקיק דבש אחד.

— מה הבשורה אשר בפיך? שאלה אותו בדממה.

— הרפי, גברתי, מכן ר' שמעיה הזה, הן הוא יצא הפעם מדעתו, וכאחד המשגעים ינהג. . . זה שתי פעמים אשר ברח מבית אביו וימצאוהו תועה בשדות ויערים — לא עלינו, ואין קץ לכל דבריו והבליו, ה' ירחם . . .

ושפרה שמעה גם היא את הדברים האלה, ותתן את קולה בבכי, פעמים מעדו וכמעט אשר נותרה בה נשמה.

אמה מהרה לנחמה ולהשיב רוחה אליה, ותקרא לשפחות, ויובילוה להדר המטות, למען אשר תשכב לנוח, ור' תנחום שתה כוסו במנוחה, וישען על השלחן אשר ישב עליו וידם.

ה.

שְׁאֵלָה הַנִּדְמִית.

שרה שם האשה, ושם אישה נחום: אנשי העיר קראוהו בשם: "ר' נחום איש שרה", למען דעת כי היא היא גברת הבית, על פיה ישק כל עסקיו, והוא כפוף לה, שומע בקולה, תכה לרגליה *); ואמנם כן הדבר: אבי שרה היה איש כפרי מעודו, יושב בבית המלון אשר בכפר אשתאל, יושב ומוכר יין־שרף ושכר לכל עובר ונוסע ולכל בני הכפר, והאיש איש עשיר והון נפרץ בביתו, ובהגיע תור בתו שרה להנשא לאיש, בא העירה ויבקש לו בן־ישיבה אשר יתעלה בלמודו, ויהי נחום לו לחתן.

נחום הזה היה לאיש, אבר לאיש בער וכסיל מאין כמוהו, ומבית מדרשו הביא אתו גם לבב עקש. גם פתיות הרבה מאד; הן אמנם סכלותו ועקשותו לא היו די הביא אותו בבית המשגעים, אבל היו די והותר למרר את חיי אשתו . . .

שרה היתה אומנת על ברכי מסחר אביה, ובמות עליה אבותיה נשארה היא בבית המלון הזה, ותמצא חית ידה ברוח, ונחום נשאר גם עתה את אשר היה: בטלן, שוטה ועקשן.

"איש הלא הוא איש!" . . . אם הבעל איננו אחד ממשיבי טעם, אם הוא גם מרת רוח לאשתו, — אבל הלא בעלה הוא . . . בימים ההם לא ידעו עוד נשי ישראל לדבר סרה באיש אשר בחרו אבותיהן למו, עוד לא השכילו לגנות תחת תחת אישן, או לתגות אהבה חרש; שרה לא עגבתה על אישה לפני יום התונתה גם לא ראתה את פניו, ולא כזבה באמונתה גם אחרי התחונה, גם אחרי אשר ראתה כי לב בטלן לו, וכי חכמתו לא תעמוד גם בבית גם בחוץ; היא נאנחה בשברון מתנים לעתים לא רחוקות, היא ידעה עד מאד כי רע ומר

*) "חין פאנטאפעל־עלן" — נלמון סמון.

גורל האשה אשר תפוץ לחבל לאיש בטלן יוצא בית המדרש, — אבל, היא לא תשקר באמונתה, וכל רעיון זר נכרי הוא לה. ומה גם כי מאז מתו עליה אבותיה (אשר גם היא היתה יחידה למו) וכל ביתה ישק על פיה, ומאז היתה גם שפרה בתה יחידתה ל ב ו ג ר ת, מאז לא שמה לבה לאישה ולחכמתו, טוב היה לה כי שמו נקרא עליה וכי עזר על ידה בממכרת היין והשכר, ובכל מעשה החשבונות והפנקסים, וכל דבר רע ומר לא עלה על דל שפתיה, ויחיו האיש והאשה „בשלום ובשלוה".

שרה ונחום הם המה אבות שפרה.

מעשה האהבה, אשר שפרה ספרה לאמה, לא נשא חן וחסד בעיני שרה, היא לא חפצה לתת את בתה לנער יושב בבית-המדרש, מעתָּד להיות בטלן בישראל כנחום אישה; אולם באהבתה לבתה עברה על הגיוני לבה, ותשלח את השדכן לבית שמעיה, ובסתר לבבה שמחה מאד על כי לא קם הדבר הזה ולא היה.

„הן יעברו ימים ושפרה תשכח את מאוי לבה, תהיה לאיש סוחר, חכם וטוב לב, ותתנחם על הבטלן מבית-המדרש אשר תאהב הפעם", כה חשבה שרה בלבה, אולם שפרה מאנה הנחם, כל הלילה ההוא, אחרי שמעה את דברי תנחום השדכן, לא נתנה שנת לעיניה ותנומה לעפעפיה, בכתה בכי גדול, ותשאל את נפשה למות . . .

ושרה לא ידעה לשית עצות בנפשה, הן היא שבעה רצון מאת הדבר הזה כי נחלצה מבטלן נפש בתה, אבל באה בצרה נפשה, ותירא פן תפול שפרה למשכב מרב תוגיון לבבה.

ויהי בבקר, ושרה חושבת מחשבות אם לספר את כל הדברים האלה — דבר האהבה, הבכיות והצעקות — לאישה נחום, ואם אין; „הן איש הוא, למדן בתורה, ואולי ידע עצה? אולי ימצא תרופה?" חשבה שרה בלבה, והנה אישה בא לקראתה, ודברים נמרצים בפיו.

— התדעי שרה, אמר לה ויטעם את דבריו מאד: — הנה נחוץ לי לנסוע העירה היום הזה; שאלה נכבדה מאד לי לשאול שמה . . .

— מה הדברים אשר בפיך? שאלה אותו שרה רכות: — הן תדע עד מאד כי היום יום-חג לנוצרים הוא, ואכרי הכפר יאספו הנה לאכול ולשתות, גם בתנו שפרה איננה בריאה ושלטה, ואפחד מאד, פן — אל תפתח פה לשטן — תפול למשכב . . . ועתה אתה אומר לנסוע העירה? . . .

— אבל הדבר נחוץ ונכבד מאד . . . התעקש נחום ויעמוד על דעתו: — לי לדרוש ולחקור היטיב בדבר הזה . . .

— מה הוא הדבר הנכבד והנחוץ הזה?

— הן לי לדעת בברור את השנה אשר בה מת הרב הישיש בעיר יקנעם, זכר צדיק לברכה . . .

— האם יצאת מדעתך? התאוננה שרה רע באזניו: — האם בינתך הסתתרה? הזה הדבר הנכבד והנחוץ אשר אמרת?

— אַתְּ לא תביני לדעת את נחיצת הדבר! נער בה נחום וינע בידיו: — אַתְּ הן אך אשה אַתְּ, ואין לך חכמה כי אם בפלך, ואיככה תדעי ואיככה תביני דבר נכבד כזה?. . . הן הדבר הזה הוא קשה מ מ ה-נ פ ש ך, הוסיף נחום להראות את אשתו את חכמת לבו וימולל בבהן ידו הימנית: — אם הוא „נפטר" קודם

השרפה, מדוע זה לא אמר את המזמור בתהלים, אשר היתה קבלה בידו מאבותיו כי כך האומרו בעת התבערה תשקע האש עד מהרה, ומדוע זה היו רב בתי העיר לבער? — ואם-תמצא-לאמר כי „נסתלק" לאחר השרפה, הלא אז קשה עוד: איכה . . .

— הרף ממני! הפריעתו שרה ולא נתנה לו לכלות את הקושיא השניה, כי קצה נפשה בדבריו; — הן גם חסר לב לא יקרא לדברים בטלים כאלה דברים נכבדים ונחוצים, אשר למענם תעזוב אותי לבדי בבית ביום חג ובעת אשר שפרה גם היא יודעת חולי . . . לא, לא אתנך לנסוע היום הזה העירה! את הדברים הנכבדים והנחוצים האלה תדע בעוד יום או יומים, ומצא לך . . . והיום הזה תעזור על ידי בבית . . .

— ואנכי הנני מניד לך משנה כי מוכרח הנני לנסוע היום העירה, למען אשר אברר את הדברים האלה! המה נכבדים מאד! השאלה הזאת גדולה היא אלי ונכבדה מכל עסקיך עם האכרים וממכרת המשקה אשר תמכרי . . . הן כל הלילה נדדה שנתי מעיני, ואחקור על אדותה, ולא מצאתי פשר, ממה-נפשך. . .

וכמעט אשר החל ר' נחום עוד הפעם את קושיתו מראש, ומי יודע מה היה קץ הדברים האלה, לולי מהרה שפרה ותבוא ותעמוד גם היא לפני אביה ואמה.

— התדע, אבי יקירי, כי גם נפשי אותה מאד לנסוע העירה, גם לי שאלה גדולה ונכבדה מאוד לשאול שמה, אמרה שפרה בשמעה את דברי הריבות האלה: — ועל-כן לוּ תשמע לעצתי, כי אז תשב היום הזה אתנו פה בבית, ומחר בבקר השכם נסע גם שנינו ונבוא העירה.

שרה הבינה לעצת בתה. ואף כי לא נחה דעתה במסע בתה זה, בכל זאת הסכימה הפעם לדבריה, וישתיקן גם יחד דברו על לב נחום ויפתוהו במו פיהן, ואחרי רגעים אחדים הסכים גם הוא לדעתן.

— אבל, לא יאחר מן יום המחרת בבקר השכם! כלה נחום את דברי הסכמתו: — אנכי לא אחכה אף רגע . . .

— גם אנכי לא אחכה, גם דרכי נחוצה, החליטה שפרה.

וכל היום ההוא התעתדה שפרה למסע הזה, ותהי צהלה וישמחה, ורוחה שבה אליה.

„אנכי אבקשנו גם אמצאנו, חשבה שפרה בלבה ותצהיל פניה, — אדבר אתו פה אל פה, אשמע מה ידבר, ודבר מה יענני, ואדע היעמדו דברי תנחום ואם אין" . . .

ו.

הַמְצִיאָה הַבָּאָה בְּהֶסַח-הַדַּעַת.

ויהי ביום השני בהיות הבקר ותשכם שפרה בשמחה ובטוב לבב, ותשים את בגדיה החמודות עליה, ותישב את שערות ראשה, ובלב מלא תקות טובות ישבה בעגלה, היא ואביה אתה, ללכת ולנסוע העירה. גם שרה יצאה אתם לשלחם, ובעיני אם-רחמניה הביטה על שפרה, כמו תאמר: „ומה אעשה לבת שובבה? — יחידה היא לי, ועלי למלאות חפצה! . . . "

העגלה נדה נעה ממקומה, ושרה הביטה אחרי הנוסעים עד אשר נעלמו מעיניה, ותשב הביתה ותבך בכי תמרורים.

„לבי יַכֵּני על אשר נתתי לה לנסוע הפעם, חשבה עתה שרה בלבבה ודמעתה על לחיה: — הן היא עודנה נערה בתולה, צעירה לימים, ומי יודע אולי תדבר שם דברים אשר לא-כן . . . הן אמנם הזהרתיה פעמים ושלש, אף עצתי תנחה אותה, והיא הבטיחתני למלאות אחרי דבר עצתי, — אבל, לבבה הומה, והוא גם הוא לא ישית לבו לה . . . הה, לבי יפחד מאד פן תוציא מפיה שמה דברים, ותוציא על ה שם רע, ואנשי העיר הקטנה הזאת ישיחו בה ויתנו דופי בדבריה . . . אמנם, הן היא כבר בגרה, כבר מלאו ימיה ימי-שדוך, כבר עתדה להיות כלה בישראל . . . אנכי בצפיתי צפיתי לדות ממנה נחת, — והנה בעתה! הנה באה אהבה בלבבה, אהבה אשר לקחה את כל נפשה . . . ואת מי תאהב? מי הוא זה ואי זה הוא אשר לקח את לבה? — נער מיושבי בית-המדרש, נער בטלן, וגם משגע! . . . יוכל היות כי צדק בפי נחום המתאונן רע באזני כל היום כי אנכי הנני מפנקה מאד, וכל אשר תשאלנה עיניה לא אמנע מאתה . . . אך מה אעשה? ויחידה היא לי, בת יחידה אשר ילדתי בעצבי . . .“

דמעות עיניה פרצו כנחל מעם גר, ואיש לא ראן; גלמודה ישבה בבית-היין ואיש אין אתה, הן הימים ימי עבודה בישדה, ואכרי הכפר יצאו כלם לעבוד עבודתם, עוברים ושבים גם הם מעטו בעת הזאת, ואיש לא הפריע את מחשבות שרה ואת דמעות עיניה.

פתאם נפתחה הדלת, ועלם כבן שבע עשרה שנה בא הביתה. צרור קטן מתחת לאזרועו, אבק רב כסו את רגליו, בגדיו וגם פניו, אשר העיד כי ברגליו הלך דרך רחוקה, וכל חזותו העידה כי עיף ויגע הנהו.

— ה' עמכם! אמר בקול דממה דקה בבואו, ופניו השתנו, כמו נבהל הפעם גם לקול היוצא מתוך גרונו: — תני נא לי, גברתי, לנוח במעט קט, ושכרך הרבה מאד . . . למצוה גדולה תחשב לך . . .

שרה לא שָׂמה בו עין. הן אורחים כאלה — בני בית-המדרש הסובבים מעיר לעיר — יבואו מעת לעת, לא חזון יקר הוא; ומה גם עתה עת כי היא מעמקת מאד במחשבות נפשה, ומה תתבונן על „בחור-עני“ כזה? מה לה ולו? . . .

— שב נא על הספסל, ומצא מנוחה לך. ענתה לו בקרת רוח, ואת עיניה לא הגביהה להביט בפניו.

הנער מהר וינח את צרורו, ויגהר, ויזורר, ויגש לאט אל שרה, ובקול דממה ובבשת פנים אמר:

— בקשה קטנה לי אליך, גברתי! תני נא לי מעט מים כי נחר גרוני.

קולו הנעים, גם הבשת אשר כסתה את פניו עוררו את שרה. הן איננו כשאר בני הישיבה אשר ראתה מעודה, ואשר כתובעים לא כמבקשים יבואו אל בית מלון אשר ליהודי.

— שם בזוית הבית עומדת חבית מלאה מים, ענתה לו ותבט בפניו: — לך קח לך.

שרה הוסיפה להבט בפניו, וכמו לא מוזרים היו לה, כמו ראתה את הנער הזה כבר פעם אחת.

— מאין אתה בא ? שאלה אותו .

— מעיר יקנעם, ענה לה האורח וגנוחי גנח .

— ואנה מגמת פניך ?

— גם אנכי לא אדע ! היתה תשובתו וקול בכי גדול פרץ מעם פיו .

רחמי שרה התעוררו .

— מה לך ?

— אין דבר . . .

— אבל הן דבר מה יצוק בקרבך . . . הנני רואה כי תסתיר ממני את מבוכתך, ספר נא לי, אולי אוכל ואושיעך . . . האם יליד יקנעם הנך ?

— מה מגך יהלוך ? . . . האמיני לי, גברתי, כי מעודי לא הלכתי ברגלי דרך רחוקה כזו, ועתה נדדתי ברגלי כל הלילה ? . . לא בדרך ישרה באתי הנה, סבבתי דרך שדה ויער, עליתי הרים, ירדתי בקעות, עד בואי על דרך המלך לאור היום, ואבוא הנה להנפש מעט, ואלכה לי אל כל אשר יתיה רוחי ללכת ...

— האם מעבודת הצבא אתה בורח ?

— לא, עוד רע ומר מזה . . . אמר העלם בקול בכי תמרורים .

— רחמי שרה נכמרו, הבישה מאד בפני העלם הבוכה, וכאשר הוסיפה להבט, כן הוסיף הרעיון להגיד לה, כי כבר ראתה את פניו בימים מקדם, וכי תמונתו נקֻבַּע לה .

— האם לא בן ר' שמעיה הסוחר הנך, בני ? שאלה אותו פתאם .

רתח והלחלה אחזה את בשר האורח .

— הלא הגד תגיד לי, אל נא תירא, לפני תוכל לגלות את כל אשר בלבבך, אל תפחד ! . . .

העלם הביט סביביו, כמו יתור מקום לברוח עוד הפעם ; לא ענה דבר, ויאמר לקחת את צקלונו, ולשוב על עקביו .

— לא, ללכת מזה לא אתנך, אחרי כי באת בצל קורתי, אמרה שפרה ותקם גם היא ממקום שבתה, ותלך ותמלא כוס יין-שרף ותקח גם עוגת דבש אחת ותתן לפני העלם .

— ראשית דבר, טעך נא את לבך, אמרה אליו בשפה-רפה ורוח חן : — והגד תגיד לי את כל אשר בלבבך : מאין ? ולאן ? ומה מגמת חפצך במסע הזה ? — הן לא מלשין אנכי, אל תירא מפני . . והיה כי יהיה אתך הצדק, כי אבינה לדעת כי אך טוב תבקש, ונתתי את ידי לך להושיעך בכל אשר יהיה לאל ידי . . . אך ספר תספר לי את כל . . .

העלם לא נגע בכוס ובעוגה, ובקול מהול בבכי, אמר :

— אם יש לאל ידך להושיעני — הושיעי נא ! חלצי את נפשי מצרה גדולה וך תהיה צדקה . . . הן צדקת, גברתי, אמנם כן, בן אנכי לר' שמעיה הסוחר מעיר יקנעם . . .

„הנה הוא המשגע ! אהוב בתי שפרה ! הנהו לפני ! אהה, ה' אלהים ! השבה שרה בנפשה, ותבט בעלם בברוך מכף רגלו ועד קדקדו, — אמנם כן ! יפה הוא ונעים מראהו . . . אולם אשמע הפעם את אשר בפיו" .

— ואנכי הנני בורח עתה מביתו! הוסיף ברוך לספר באזניה: — אל נא תחשבי גם עליו רעה, הוא הנהו אב רחמן וטוב לב ככל אנשי העיר, ואמנם לא מביתו אנכי בורח הפעם, כי אם מן בית המדרש . . אל נא תקצפי עד מאד, אל נא תביטי, גברתי, בפני מאד! יקנעם איננה העיר האחת בישראל, והגמרא איננה החכמה האחת בארץ . . . הנני מודה ומתודה הנה לא אכחד מאת גברתי, כי הנני הולך הפעם לעיר גדולה של חכמים וסופרים להשתלם שמה בלמודים . . אל נא יחר אפך בי, הנה אוכל להיות יהודי נאמן לדתו ולעמו ולהשתלם במדעים... גם התנאים, זכרם לברכה, היו מלמדים בכל "שבע חכמות ושבעים לשונות" . . .

ברוך דבר את דבריו אלה ברגש נמרץ, דברים היוצאים מן הלב .

"הנה הוא הנהו משגע בעיר יקנעם ! . . . חשבה שרה בלבה, — לעלם טוב ונחמד כזה, לבחור משכיל על דבר אמת "משגע" יקראו לו . . ."

עוד דברים רבים עברו בינה ובין ברוך. ברוך מצא חן בעיניה מאד, הסכימה בנפשה לכל אשר אמר לה, ותאות בסתר לבבה לתת את בתה שפרה לו לאשה, הן עלם כזה תבקש נפשה, אין טוב לה ממנו .

ברוב דבריו לא חדל ברוך לרמז לה גם על דבר האהבה אשר בלבו, האהבה אשר היא כל שיחו וכל הגיונו לעת כזאת, ואשר אך היא היתה הסבה האחת כי ברח הפעם מבית אביו .

— הלא תגיד לי, מי היא אהובתך זאת? שאלה אותו שרה בכל לבבה: — אל תכחד ממני דבר, — הן כאשר תמצא ידי להושיעך במסעך זה, אולי אוכל ואושיע לך גם בדבר אהבתך . . .

— בושתי ונכלמתי להגיד לך, גברתי טובת הלבב, כי גם אנכי בעצמי לא אדע לכנות את שם אהובת נפשי, את שם העלמה אשר לקחה את לבבי . . . לא אדע מי היא ומי המה אבותיה . . .

ויספר ברוך לשרה את כל אשר קרהו ברחוב העיר, בעת היריד, את העלמה אשר ראה ואת האהבה אשר אהבה .

דעת לקורא נקל עד-מה נרעש לב שרה, עד מה המו מעיה בקרבה לשמע הדברים האלה. היא נוכחה לדעת כי צדקה שפרה באמרה כי גם הוא יאהבנה, ותתאפק שרה, ותדע למשול ברוחה, ובקרת רוח אמרה :

— לוּ תשמעני, עלם נחמד, איעצך ויהי ה' עמך; הן מאד מצאת חן בעיני, ועל כן אמרתי: שב נא אתי כיום תמים, לעת הערב יבוא אישי הלום, ויחדו נועצה על מצפונך, ואולי יעלה בידנו להמציא לך ישע ופדות לכל אשר תתאוה נפשך, וכל חפציך נשלים . . .

"מציאה באה בהסח הדעת", חשבה שרה בנפשה, — "לוּ היתה שפרה עתה בבית, כי אז ראתה ושמחה בלבבה . . . לא אגלה גם לו את המסתרים אשר בביתי, למען אשר בפתע פתאום יבוא אשרו".

— לך רחץ, וסעד את לבך, אחר כן תנוח מעמל הדרך אשר הלכת כל הלילה, ובערב ונדע את אשר לנו .

"מציאה באה בהסח הדעת", חשב גם ברוך בלבבו, — "מי מלל לי כי אמצא בזה אשה טובת לב אשר תחיש לעזרתי, ואשר תאבה לתת לי יד עזרה, ככל אשר מצאתי באשה הזאת . . . "

וברוך שמע לקול שרה לכל אשר אמרה, וישאר בבית המלון ההוא, ויחכה לבוא אישה כאשר דברה אליו .

ז.

לְמָצוֹא חֶשְׁבּוֹן !

אכסניא עברית בעיר קטנה אשר בפולין, איננה רק בית מלון אורחים למען עוברים ושבים, איננה רק בית מעון לאנשים זרים הבאים לשכון בעיר הזאת ימים אחדים, — אכסניא היא גם בית-מקלט לכל הולכי בטל אשר בעיר, לאנשים אשר אין עבודה מוצאת להם, ואשר יבקשו להם בית וענין לבלות עתם ; בבית האכסניא ימצאו תמיד בית רחב ידים, שלחן וכסא, ולעתים גם איש אורח אשר נטה שמה ללון ואשר יתן גם על פיהם ; ועל כן יבחרו את האכסניא למו למושב, שם ישיחו וידברו בכל אנשי העיר, בתקנות הקהלה, בהרב ובהחזן, ושם יספרו איש לרעהו את כל החדשות אשר קרו בעיר, אף יפלפלו בדברים כאלה ויחוו דעם לשבט אם לחסד.

אכסניא כזאת היתה גם בעיר יקנעם, והיום הזה בבקר היה הבית מלא אנשים מפה לפה, כלם העמיקו דברו בהדשה אשר נהייתה בעיר ביום ההוא, ואשר השתוממו עליה כל שומע.

— הן קיימא-לן כי אין עיר בלא משגע, אמר אחד האנשים היושבים סביב לשלחן הגדול אשר בתוך הבית : — ועירנו יקנעם דינה ככרך, ואם-כן מה זה תתפלאו לשמע המשגע הזה, הן אין משגע אחר בעיר בלתו ! . . .

— „לטעמך", ענה איש אחד מבינות ליושבים, בנגון הגמרא : — לדבריך הלא המשגע נועד להיות בעיר, והן עינינו הרואות כי הוא ברח ממנה ועקבותיו לא נודעו ? . . .

— אבל הוא הוא שגעונו, לברוח מבית אביו . . .

עודם יושבים ומדברים, והנה עגלה באה ותעמוד לפני פתח בית האכסניא, וירדו ממנה ר' נחום איש-שרה ובתו שפרה, ויבואו הביתה.

— „שלום עליכם !" הריעו לקראתו כל הנאספים קול גדול : — הן לעת מצוא באת ר' נחום, הנה, לעת אשר חדשה נפלאה וענין נכבד בעיר . . .

— מה-לי ולחדשה ? ענם ר' נחום ברוגז : — אנכי באתי הנה בדבר שאלה גדולה ועמוקה מאד, שאלה אשר זה ימים שנים לא תתן לי מנוח, ותגזל גם שנתי ממני בלילות, ואשר הקושיא בה „ממה-נפשך" . . .

כל הנאספים הטו אזן, להוסיף חדשות על חדשות.

— מה זה ? שאלו כל האנשים פה אחד : — מה השאלה הזאת ?

— הנה לי לדעת באר היטב, אמר ר' נחום בכבר-ראש : — מתי „נפטר" הרב הזקן בעיר הזאת, אם קודם השרפה או אחריה ?

המסבים השתאו איש בפני רעהו.

— מה לך ולרבנים ולמתים ? אמר זקן אחד אשר ישב בראש המסבים :

— הגד נא לי, ר' נחום, האם לא פגשת אותו בדרך ?

— את מי ? את הרב המת ?

— הלא שמעת, הלא ידעת כי המשגע ברח מן העיר בלילה הזה . . .

— לא שמעתי כל דבר.

— היתכן ? ... ואם-כן צוה נא ויתנו לפנינו יין-שרף ורקיקי שמן, ואנחנו נספר באזניך את כל הדברים האלה, ככל אשר תתאוה נפשך . . .

— האמנם כי תדעו באר היטב את העת אשר בה „נסתלק" הרב הזקן, נוחו עדן, אם קודם השרפה או לאחריה ?

— ינוח הרב על משכבו בשלום, ענהו ראש המדברים בין המסבים האלה,

וינע במו ראשו : — אפס כי נספר הפעם באזניך על דבר בן ר' שמעיה הסוחר, אשר עזב את העיר בלילה הזה, ועקבותיו לא נודעו עוד . . .

ופני שפרה חורו.

— את אלה לא אובה לדעת, ענה ר' נחום בשפה רפה : — מה מני יהלוך, אם השתגע הבן ואם יצא מזה ? אנכי רק על אדות הרב . . .

— מה זה תספרו בזה ? שאלה שפרה בגעגועים גדולים : — מי הוא זה הבורח ? ספרו נא לי . . .

— לא לבתולת ישראל לשאול על דברים כאלה ! ענו לה האנשים בנזיפה : — מה לך ולהמשגע ? . . .

ועיני שפרה חשכו בארובותיהן, לבבה כקולם פעם, נפשה עליה תשוח, ורעיונותיה נבוכו. לאט לאט קרבה אל גברת הבית, לשאול את פיה בדבר החדשות אשר יספרו האנשים.

בעלת הבית לא כחדה ממנה דבר, ספרה באזניה כי בימים האחרונים ראו האנשים והתבוננו מאד כי ברוך בן שמעיה נודד כל היום בשדות וביערים, וגם בלילה ישכנו רגליו על ההרים שעות רבות מאד, כרגע הבירו בו אותות שגעון, ואבותיו שמרוהו מאד ; פעמים אחדות גם וימלט מפניהם, אך לא הרחיק ללכת, וישיבוהו העירה ; ובלילה הזה יצא את פני העיר ולא נמצא עוד עד עצם העת הזאת . . . אבותיו שלחו אנשים רוכבים על סוסים לבקשו וגם המה שבו ריקם, כי לא מצאוהו . . .

ושפרה שומעת את הדברים האלה ולבבה כים נגרש, לבה עזבה, ועשתנותיה הומות, וכמעט אשר נפשה יצאה בשמעה, ותאנק דם ולא ענתה דבר.

— לחיים ! לחיים ! קראו שם על השלחן, אחרי אשר ר' נחום צוה ויתנו לפניהם מן היין-השרף : — הן אם אמנם תאבה, ר' נחום, לדעת את העת ההיא בצמצום, נתנה נא ראש למצוא חשבון ; אולם לאט נא לי עם החשבונות האלה:

הן זאת זכר אזכר עד מאד, כי השרפה היתה אחרי הימים אשר ארשתי לי את אשתי הראשונה . . .

— מה הדברים אשר בפיך, פושק שפתים ? ענהו השני והוא זקן נכבד בעיר : — הן השרפה היתה ימים רבים לפני יום חתונתך . . . אנכי אכלתי אז את מת-בני על שלחן חותני, עליו-השלום . . .

— מה לי לחותנך ולמת-בנך ? הן אחי הצעיר למד אז בחדר ר' זרח, מלמד נמרא, ובחדר הזה בא אחרי אשר היה „לבר מצוה" ותפילין על ראשו . . .

עודם מדברים, ואבר אחד מכפר אשתאל הטה את סוסו אשר רכב עליו

לפתח האכסניא הזאת, ובחפזה בא הביתה, ויגש אל שפרה ואל נחום אביה, ובבהלה גדולה אמר בעבי-קולו :

— מהרו ושובו הביתה! שרה צותה עלי להשיבכם הכפרה עד מהרה !...

— מה זה ? האם אסון קרה ? מה שלום אמי ? צעקה שפרה בחרדה .

— אין דבר, בבית אך שלום והשקט, אבל שרה שלחה אותי הנה להשיבכם לכפר, ואנכי אמהר להסגיר גם את המכתב אשר בידי לאשר לו .

— למי המכתב הזה ? ומי האיש אשר אליו שלח ? שאלה שפרה.

תחת השב מענה, פנה האכר את שכמו ויצא .

— אבי, הלא שמעת את דברי אמי אשר שלחה ביד ציר-מיוחד . . . הנה דבר נפל בכפר, נמהרה נא ונשובה הביתה .

— חכי נא, בתי, כמעט קט, עד אשר נמצא חשבון . . .

— לא עת חשוב חשבונות הפעם ! גם רגע אחד לא אתנך לשבת פה בבית . . .

— אבל, הן נשל עלי לדעת את העת . . .

— אף רגע לא נתמהמה בזה ! צעקה שפרה בקול נגיד ומצוה : — מי יודע את אשר שם בבית-המלון, את שלום אמי . . .

גם כל האנשים אשר שם בבית הסכימו לדעת שפרה ויתנו לדבריה צדק, וביד חזקה הושיבו את ר' נחום על העגלה אשר בא בה .

— ואם-כן איך נמצא את החשבון הזה ? צעק ר' נחום מתוך העגלה אשר כבר נדה ממקומה : — הן לוּ לקולי תשמעו, כי אז הואלתם נא בזה ללבן ולברר את הדבר, והיה כי תמצאו חשבון, ותדעו את העת בסמניה, אזי תודיעו גם אותי דבר . . . ואם אין אאלץ לבוא הנה עוד הפעם בעוד ימים אחדים . . .

ח.

הָאָבוֹת וְהַבָּנִים יַחְדָּו.

על פני כל הדרך הרעיפו עיני שפרה דמעות, לבבה סָעַר בקרבה כסופת תימן, כל יצורי גוה רעדו, ראשה עליה כגלגל לפני רוח, ועל עפעפיה כמו ענן כבד.

„הוא ברח, הוא הנהו משגע, — ואנכי הנני אמלטה ! . . . חשבה שפרה בנפשה, — ה' יודע אם אשוב לראות את פניו, וה' הוא היודע מה נעשה בבית, הן לא לשוא שלחה אמי שליח מיוחד, להשיבנו הביתה . . ."

ותתן את קולה בבכי .

— מה לך כי תבכי ? פתיה אין לב ! הואיל ר' נחום לנחמה : — הן אם אנכי הנני מוכרח לשוב הביתה מבלי לדעת את יום פטירת הרב, — ואחשה, ומה לך כי תזעקי ? יגון לבי גדל, ובכל זאת אבליג ואתאפק . . .

— הניחה לי, אבי ! אמרה שפרה בדמעותיה .

ובעוד שעה קלה והנה הנם בכפר .

שרה יצאה לקראתם, ובשרם עוד עמדו רגלי הסוסים לפני פתח המלון, מהרה שרה לגשת אל כתה אל שפרה, ובקול ששון ושמחה, אמרה:

— אַל נא תבכי, בתי! הנה אורח נכבד בבית, אשר ידעתי כי תשמחי בו מאד, ועל כן מהרתי לשלוח רַכָּב אחד להשיבך הנה.

— מי הוא זה?

— בואי נא הביתה, ותראי את פניו; אך רחצי נא, והיטיבי את פנך, כי לא יאות להתראות לפניו בעינים מלאות דמעה.

— מי הוא האורח הזה? שאל גם נחום ברגזו: — האם למענו שלחת אחרי ותפריעני מענין רב הערך אשר לפני?

— בעוד שעה קלה תדע גם אתה את כל אשר קרה בזה, ענתה לו שרה בצחוק שפתים: — ואַתְּ, בתי, רחצי נא את פנך, ולכי קבלי את פני האורח, הנה הוא בחדר השלישי, הן אדע כי תדעי אותו גם אַתְּ...

ושפרה היתה כנדהמה. היא לא הסכינה כי אמה תדבר אַתָּה ברמזים, ולא תגלה לפניה את כל אשר בלבה.

„מי הוא זה, אשר למענו חרדה אמי לקראתי? חשבה בנפשה כאשר צחנה מעל הענלה, — אורח נכבד מאד אשר למענו שלחה להביאנו מן העיר...“

בלב נפעם ובידים רועדות אחזה בכפת המנעול אשר לדלת החדר השלישי, ומה נבהלה לראות — את ידיד נפשה, את אהוב לבבה, את ברוך בן שמעיה יושב שם על הכסא.

כנציב שיש עמדה על מקומה בלי נוע, עיניה השפילו הבט, לבה עזבה, ומחשבותיה נדמו.

גם ברוך נבהל מאד למראה פניה. הוא קם ממקום מושבו ויואל לרוץ לקראתה, אך רגליו כמו לנחושתים הגשו...

רגעים אחדים עמדו משתאים איש לקראת משנהו, עד אשר שפרה הפריעה את הדממה למבראשונה.

— פה הנך?!... אמרה בדממה.

— ואַתְּ גם אַתְּ סרת הנה?!...

— הלא פה הגני בבית אבותי!

— והאשה הזאת, גברת הבית, היא אמך?...

והנאהבים השנים התנפלו איש בזרועות משנהו, רגעי הבהלה הראשונה עברו, ויספר האוהב, ותספר האוהבת, ויגידו קשט אמרי אמת את כל אשר עבר עליהם מיום התראו פנים בפעם הראשונה ברחוב העיר, וידע ברוך כי היא היא האהובה „והכלה“ גם יחד, היא היא בת הכפר אשר אביו חפץ בה לתת לו על פי תנחום השדכן, היא היא אשר לה תאות נפשו, ואשר מפניה נם וימלט היום הזה... ותדע גם שפרה כי אָהֵב יאהבנה גם הוא, ותדע סבת מאנו בשדוך אשר בפי תנחום, ותדע את שנעונו כי הוא הוא אהבתו, ותדע גם סבת נוסו מתוך העיר...

שעות אחדות עברו והם לא שמו לב, הם דברו ככל אשר בלבבם, העמיקו דברו, הרבו לספר, אף שפכו רגשות לבבם —רגשי אהבה, איש בחיק משנהו.

והנה שרה אם שפרה באה החדרה ותאמר:

— הן דברתם די שבעה, בָּנַי, בואו נא הפעם הביתה, כי גם שם אורח נכבד, אשר יאבה לראות את פניכם.

„עוד הפעם אורח נכבד! והרשות עוד תצמחנה!" חשבה שפרה.

בדממה הלכו אחרי גברת הבית, בדממה פתחו את הדלת, — וברוך נבהל מאד ויתר ממקומו.

— אבי!...

— בני!...

ר' שמעיה היה האורח הנכבד השני אשר אמרה שרה, והוא הוא האיש אשר האכר השלוח מאתה להשיב את ר' נחום ושפרה הביתה, נשא מכתב לו מאת שרה לבשרו כי בנו הנהו בבית מלונה, וכי יבוא חיש מהר הנה לראות את פניו, — ויבוא הפעם גם הוא.

— מה לך, בני? שאל שמעיה את ברוך.

אך שרה לא חכתה למענה פיו, ותספר היא לו את כל אשר עבר, את אהבתו, ואת מצוקות רוחו, את מחשבותיו ואת הגות לבו, ותוסף ותספר לפניו גם את אהבת בתה, גם את מחשבות נפשה.

— ועל כן שלחתי להביאך הנה, ר' שמעיה, הוסיפה עוד אחרי אשר נתנה את לבה לכלות את אשר החלה: — הן תנחום השדכן כבר דבר באזנינו על כל פרטי הדברים, וכבר נאותו גם שנינו לדבר השדוך הזה, ומדוע זה נחכה עוד? למה נתמהמה להשיב לב בנינו?

אחרי דברים מעטים, אשר נדברנו עוד, ואחרי אשר גם ר' נחום — אשר בשעה הראשונה היה גם הוא כנדהם לקראת החדשות האלה — הסכים לדברי אשתו, שלחו עגלות העירה עוד הפעם, אשר הביאו הנה את יענטע אשת ר' שמעיה אם ברוך החתן, ואת תנחום השדכן, גם את הרב, גם את החזן, גם את השמש הביאו, וגם אחדים מקרובי „שני הצדדים" באו הנה, — ובלילה ההוא כתבו את „התנאים", והנאהבים והנעימים היו לחתן וכלה לעיני כל ישראל.

* * *

ככה יעשה לאיש אשר איננו יודע לשאול!... לוּ שאל שאל

ברוך אז ביום ראותו את פני שפרה ברחוב העיר, על שמה ועל בית אבותיה, לוּ ידע לשאול, וידע גם למי הנערה הזאת, — כי אז לא חשב מחשבות רבות, בני העיר לא חשבוהו למשגע, לא ברח מבית הוריו, וימנע יגון וצער מנפשו, מנפש אבותיו ומנפש שפרה ואבותיה, ולא נטל גם עלי את העבודה הזאת — לכתוב את הספור הזה על ספר!...

ראובן א. ברודס.

הָאִשָּׁה וְיַלְדָּהּ.

(רגע קטן בחיי משפחה בישראל.)

ספור.

הימים ימי קיץ. קוי שמש הראשונים אך יצאו על הארץ, אך האדימו פני קדים, כרצים הבאים לבשר את בוא המלך ולפנות לו דרך; השמש עוד התחבאה בסתר המדרגה, עוד לא יצאה על הארץ, עוד לא העירה ישנים, לא הקיצה נרדמים; מעל מגדל העיר השמיע הפעמון: אחת, שתים, ושלש; כל בני העיר הזאת עודם הוזים שוכבים איש איש על משכבו, עודם מתענגים בחיק השנה, מלכת הלילה, ינוחו מעמל היום ויחליפו כח; הבתים סגורים על מסגר, גם דלתי החלונות סגרו; בכל רחובות העיר הקטנה הזאת השלך הם, דממה נעימה שוררת במקום הזה...

ומי היא האשה אשר בצעדי רגליה תפריע את הדממה הזאת? מי היא האשה אשר תלך לעת כזאת יחידה ברחוב העיר? — הן מלבושי כבוד אשר עליה ובגדיה החמודות אשר תלבש, יתנו עדיהם כי לא בת דלת העם הנה, וכי לא מאשר אין לה בית לנוח תנוד בחוצות קריה, והם המעידים כי גם המלתחה הקטנה אשר תשא בידה לא נגובה היא אתה, גם לא מראה גם לא מבישה תליט עתה את פניה במטפחת אשר על ראשה...

מי היא האשה הזאת?

הנה היא תרחיב צעדיה, תסב לאחד המבואים הקטנים, תבוא עד לפני משפת הגן אשר מאחורי בית א ב י ג ד ו ר, בידים חרוצות תפתח את דלתו הקטנה ותבוא אל תוכו... וראה זה פלא, כי גם הכלב הגדול, העבד הנאמן, שומר הגן הזה, לא הרין לשונו לה, לא השמיע קולו, אף רץ לקראתה וילכך עפר רגלה, ויקק את ידה, ויתן אותותיו אותות כי שמח הוא לקבל פניה בעת הזאת...

והשושנים והפרחים אשר בגן הזה, כי הגן גן-שעשועים הנהו, גם הם כמו נמו שנתם, גם המה לא פתחו עוד את עליהם, לא התיפו עוד בשלל צבעם, וראשיהם הכפופים עוד סגורים בעליהם, וכמו אשר גם הם יחכו על צאת השמש להעירם ולהקיצם, לפתוח סגור ראשם, ולהפיח במו רוח חיים...

והאשה לא שמה עתה לב להנצנים האלה, בדממה הלכה על קצות בהונות רגליה, ותקרב אל אחד החלונות, ותבט בו רגעים אחדים. שתי דמעות נראו בעיניה, ותשב על עקבה, ותשב על אחד הכסאות אשר שם בסבה הקטנה, את המלתחה שמה בחיקה, הסירה את המטפחת אשר על ראשה, עיניה השפילה לארץ, ותחשוב מחשבות רבות...

הן נראה הפעם גם את הזות פניה: האשה הזאת צעירה היא לימים, כבת עשרים שנה וחמש שנים, טובת מראה ויפת תאר; אולם שערות ראשה לא הוטבו, גם בגדיה, בגדי-בקר, אשר עליה לא סדרו, וכל עין תחזה בם כי בחפזון

מלבֵּשים המה, וכי לא שָׂמה האשה הזאת עתה לב להתהדר ולהתיפה.

הכלב בא גם הוא לסִפָּה הזאת, וישכב מרגלותיה, ויגהר לנגדה, אף שת בחלקות לה, אך היא לא שָׂמה לב, גם לא הביטה עליו, — שקועה היא במחשבות אין-קץ.

לפני עיניה יעברו עתה כבני מרון ימי עלומיה, הימים אשר ישבה בבית דודה העשיר, כי אין לה אב ואם, ויקח אותה דודה, אשר גם אשתו גם בניו ובנותיו מתו על פניו, לו לבדו, והיא עודה באביב ימיה, עוד לא הגיע עֵתָהּ, עת דודים, עוד תתענג על ימי נעוריה, היא ורעותיה עמה . . . הנה פני דודה נצבו כמו חי לפני עיניה עתה, כמו תראה את חזות פניו האימים, כמו תשמע את קולו העב, אשר אך נערה שמעה אוניה כל הימים, רוח-חן כמו זר נחשב לו, ובכל אשר אהבה כנפשו, בכל אשר התפאר בה תמיד כל היום, ויתנחם בה תחת אשתו בניו ובנותיו, — בכל אלה לא ידע לקחת את לבה הרך בדברים טובים ונעימים, ואך בגערות וצעקות דִּבֵּר אִתָּהּ כל הימים . . .

„לא מרוע לב, חשבה עתה להצדיקו ולהפוך בזכותו, — כי אם מאשר הסכין לעשות ככה מימיו" . . .

כי גם דברי ימיו לא נכחדו מאתה, ידעה עד מאד כי בעל-עגלה היה דודה מנעוריו, ויחסיר חק לחמו ולחם ביתו, ויקבץ על-יד את כל הנותר לו מִמַּכֶּלֶת הביתו, ויהי סוחר בסוסים, עד אשר באה מלחמה בשערי הארץ, ויצבור כעפר כסף, וזהב רב אסף, ויבנה לו בית חומה בעיר הזאת, ואת הכסף נתן בנשך, ויהי מלוה-בריבית, ויהיו לו ריב ומדון, דין ודברים, טענות ותביעות לאשר נושה בם, ויהי איש משפטים, ונפשו מרה עליו, ובעת ההיא מתה אשתו וכל בניו בחלי-הרע יום אחד, — וחן וחנינה איך תבקש ממנו?

תזכור גם את העת אשר באה כבר בימים, כבר מלאו לה שבע עשרה שנה, ותיך בגדלה, ותתעלה ביפיה על כל בנות העיר, ושמעה הטוב הולך וגדול כי היא כלילת יופי מאין כמוה, וישאו עין אליה כל בחורי המר אשר בעיר הזאת, ואשר בערים הקרובות והרחוקות, הן גם כסף תועפות לה, כי היא היורשת את כל הון דודה . . . ודודה זה התאוה תאוה ליחם משפחות, לאמר: יתחתן הסעם באיש ממשפחה כבודה בישראל ונאצל מן כבוד יחוסו גם עליו, ויתן עין בבן ישישכר, אשר בעיר מגורו, ואשר מיוחס נעלה הנהו, נוסף על עשרו וכבוד ביתו . . .

ואת בן יששכר הזה הלא ידעה, הלא לא מוזר הוא לה, — הבן הזה נודע בעיר בשם „ה ת ם", לא על תם דרכו וישרת מפעליו, לא בעד מעשיו הטובים ודרכי מוסרו, — כי אם על סכלות לבבו, על דרכי החיים והתנועה אשר יחסרו לו, על כי כל מעשיו יעשה לתמי, בלי כונה ורצון נמרץ, על כי בכל דבריו אין חדוה, אין רגש ואין תבונה . . .

דמעות רב שפכו עיניה עתה לזכרונות האלה, זכרה את הדמעות אשר כנחל שוטף זרמו עיניה אז, זכרה את הערב אשר התנפלה לרגלי דודה כי ישוב ממחשבתו אשר חושב לתתה לנער „התם" הזה לאשה, בבכי ובתחנונים בקשה את פניו כי לא יענה את נפשה, ולא ימית את לבה בקרבה בשדוך הזה, — אולם דמעותיה היו לשוא, ודבריה שבו ריקם; „אם לא תשמעי בקולי," ענה דודה ואמר לה, וקול נערתו סלח כבדה, — „אם לא תטי לכך לאמרי פי, כי אז גרש אגרשך כלה, וכספי ונחלתי אתן לטוב ממך" . . .

„ועל אפי ועל חמתי היתי לו לאשה, חשבה עתה האשה הזאת ודמעותיה על לחיה, - למרות חפצי ורצוני הלכתי תחת החופה לקחת מאתו את טבעת הקדושין...

ומה היה לאל ידי לעשות ? קצרה ידי אז מהושיע, כי ידעתי את דודי אביר-הלב וקשי ערפו לא נכחד ממני... הה ! אמרתי כי בחברת „חתן" תתענג בדשן נפשי, כי ישביעני הוא עדן, ירוני נחת, בחן ונעם יסובבני, ובו אשתעשע, תחת אשר קול נוגש שמעתי עד היום ההוא ; אמרתי : עתה אשם ואשוף רוח צח, עתה אשמע קול ערב, קול מדבר אהבה, קול אומר רכות באזני, עתה אשפוך שיחי לפני איש שומע דברי באהבה, את כל לבי אגלה, כל הגיוני אביע וכל רגשותי יחד יהיו במו פי . . . והנה נתן לי דודי „חתן" תם, אשר לא יבין להגשותי ולא יחוש ללבי, אשר ברחתי מפניו ולא אביתי בוא בחברתו, אשר אין שכל ואין רגש בלבבו, ואשר מרר את חיי מאד . . . והחתן הזה היה לי לאיש ! . . . "

✦ ✦ ✦

ובין כה וכה והשמש נראתה על חוג השמים בירכתים, האדימה מאד פאת קדים, וכעין זהב פרויים התראו מנגה נגדה כל אשר בארץ, כל אשר למראה עין אדם ; והן גם השושנים גם הפרחים, גם כל אשר תוציא האדמה בגן-שעשועים הזה פתחו עליהם, נתנו ריח אף נשאו ראשם לקראת השמש כי יצאה ; גם הצפרים נעורו, הקיצו כל בעלי כנף, והמה נתנו בשיר קולם, וירנו יחד רנת הבקר !

גם האשה היושבת עמנו בזה התעוררה, גם נפשה הקיצה לקול הצפרים, ולקטורה אשר ישימו באפה הנצנים אשר בגן .

„הן את הגן הזה נטעה ימיני, חשבה בנפשה עוד, — פועל כפי הוא זה, ומה-שנו גם פניו ! . . . אז כאשר הביאני אביגדור התם חדריו אלה, ובן ישישכר, בעל הבית הזה, כאשר היה לי לאיש וימשכני אחריו, אז כוננה ידי את הגן הזה, ואמר בנפשי כי עת אשר אקוץ לשבת בחברתו בבית, אז יהיו לי הנטעים האלה חברים מקשיבים, השושנה תהיה לי לרעיה, בין שדי תלין, החבצלת תהיה לי כילד שעשועים, והעצים הרעננים ינודו לי, ויחד נבכה על ימי עלומי כי נזעקו . . "

וזכרונותיה שבו לשוח לנגדה מחזות ימי נעוריה המעטים והרעים, זכרה כי לא ארכו הימים אשר השתעשעה עם הפרחים בגן הזה, זכרה כי אחרי עבור ימים לא-כבירים, נתן ה' לה הריון, ועוד מעט קט ושעשעה נפשה „בשושנה חיה" — בפרי בטנה אשר ילדה לו . . . זכרה כי גם הנוחם הזה לא השיב לבה ללב אישה, זכרה כי פעמים לא-מעטות, בעוד דודה חי, ברחה מבית אישה, ותבוא בית דודה ; הוא אמנם קצף בראשונה, שפך עליה זעמו, אך בין רגע שב וינחם, שב וראה כי אמנם הסכיל לעשות, כי „הזנג הזה אינו מן השמים", אבל את הנעשה אין להשיב . . . זכרה כי „רודפי שלום" אשר בעיר עשו בהשכל ודעת את מעשיהם, וישובו ויחברו את האיש והאשה, ותשב גם היא לבית אישה, עד אשר היתה עוד הפעם מריבה בינותם ותשב שנית לבית דודה, וישובו גם „רודפי השלום" לעשות את אשר להם, וכה הלכה, הלוך ושוב, מבית דודה לבית אישה, ומבית אישה לבית דודה . . . וכפעם בפעם לא שבה ריקם — כי כבר ילדה לו שתי בנות ובן אחד . . .

„הה, ילדי הם אשר חנן ד' אותי ! חשבה עוד ועיניה זלגו דמעות, — ילדי הנאהבים והתמימים ! . . . ילדי, אשר למענם אמרתי להפקיר את ימי חיי פה עלי אדמות, למענם נמרתי אמר כי אשא ואסבול, כי אשב פה בבית לעולמי עד, כי אך בהם חיי רוחי, ואך בם כל הגיוני . . "

שטף דמעות פרץ על לחיי האישה הרכה והענוגה הזאת.

„למענכם אמרתי לעזוב את כל חלדי, ולמענכם נדדתי גם הלילה ובאתי הנה, למענכם, אך למענכם, ילדי הרכים! . . .“

ותפתח את המלתחה אשר בחיקה, ותתן את ראשה בה, ותבך בקול גדול רגעים אחדים.

* * *

והשמש צעדה בצעדי ענק על פני השמים, השחר חלף עבר, אדם הרקיע לפאת קדימה שב ויהי לתכלת, השמש עלתה מעלות אחדות, — ויהי יום! הפעמון השמיע את השעה הרביעית, ולקולו התעוררה גם היא, הרימה את ראשה, ותנגב את עיניה במטפחת אשר בידה, ותקרב עוד הפעם אל החלון, אשר הביטה אליו בבואה הגנה ראשונה, וגם בפעם הזאת עמדה רגעים אחדים, ותבט על ילדיה, אשר ישכבו שמה בחדר וינומו שנתם, בעיני חמלה ורחמים, וגם הפעם התאפקה ותשב על עקבותיה, ותשב לשבת בסכה ולהעמיק במחשבות נפשה.

הן כל בני העיר ינומו עוד שנתם, הדממה אשר ברחובות ובשוקים עוד לא נפרעה, אין איש ער בעיר הזאת בלתה.

„כמתי עולם נדמו האנשים בעיני עתה, ובתיהם כמו קבריהם המה להם!“ חשבה האשה בשובה אל סכתה.

ורעיונה זה הזכירה את מות דודה, הזכירה את העת אשר דודה „שבק חיים לכל חי“, ובטרם מותו נתן את צוָאתו הכתובה והחתומה ליד שר העיר, צוָאתו אשר בה כתב את „רצונו האחרון“ מאשר ומקים כדתי המלך, כי היא, אך היא לבדה תהיה היורשת האחת לביתו, לנחלתו, לכספו ולכל אשר לו, ואך לידה ממש ינתן את כל אשר ישאר אחריו במותו; זכרה כי בימים ההם והיא היתה בבית דודה, אחרי ריב ומדון אשר עברו בינה ובין אישה, זכרה גם את מחשבות נפשה בעת ההיא, „עתה הנני חפשי! אמרה אז בלבבה, — עתה כי בידי טובי, והעשר הרב הזה לי הוא, — עתה הבלינה שני עניי ומרודי ותחלינה ימים טובים לי, ימים אשר כחפץ לבבי אעשה, וכל חפצי אשלים . . .“ אך לעין רואים בכתה אז את בכיה, אך לצאת ידי חובת האנשים ישבה על הארץ שבעה ימי אבל, וביום השמיני ותקח את צרור הכסף אתה, ואת שתי בנותיה הגדולות, ותקם ותסע לעיר הגדולה היא עיר-הסלך לראות חיים על הארץ, שמה שכחה את עירה ואת בית אישה, שמה נתנה לבה לענג ושעשועים, שמה שכנו רגליה בבתי הטיהר ובבתי המחול, שמה סנקה גם בשרה, וכל אשר ראו עיניה לא אצלה ממנה, שמה קנתה לה גם עדי עדיים וכל כלי יקר, ושמה . . . אך זכרונותיה כמו נדמו הפעם, מחשבותיה נדדו, כי זכרה את השעה אשר שמה — ראתה את פני אדאלף ראשונה . . . את פני אדאלף אשר לקחו את לבה מאד מאד, אשר רגש נפלא הרגישה מדי ראתה את פניו . . .

לא בעשרו אף לא בחכמתו לקח אדאלף את לבבה. הוא היה הסוכן בבית ממכרת מטוה-משי בעיר הגדולה ההיא, עלם נחמד למראה, קומתו דמתה לתמר, עיניו כשני לפידי אש, שערות ראשו סדורים לו תלתלים, ושמעו עשויה בטוב טעם; היא באה לקנות לה בגד משי, ותקנה שם את לבב אדאלף; כי ראתה את פניו ראשונה מצא חן בעיניה מאד, וכאשר שמעה את קולו הערב, את

צחות לשונו ונעם נאמו — נפשה יצאה בדברו . . . היא צותה לתת על ידה ממבחר הסחורות, וכאשר ברדה לה את אשר הפצה, בקשה את פני אדאלף כי ישלח את הסחורה לחדר מלונה אשר בהאטעל דע אירופא, וכי הוא בעצמו יבוא והשבונותיו בידיו, והיא תשלם לו . . .

„אֲבָדה נא כי מצאתי חן בעינך, עלמה יפהפיה" ענה לה אדאלף, ובערב והנה הוא בא לבית משכנה . . . עוד זכור תזכר את השיחה הנעימה אשר שוחחו אז יחדו, השיחה הנעימה הראשונה לימי חייה . . . זָכר תזכר כי כל הלילה ההוא לא נמה שנתה: פני אדאלף נצבו כפני מלאך אלהים לפני עיניה, גם דבריו צלצלו כזמרת שרפי עליון באזניה, בבקר למחרת הערב ההוא באה עוד הפעם לחנות ההיא ותאָנה בפיה כי שכחה ביום אתמול לקנות עוד, וגם בפעם הזאת בקשה את פני אדאלף כי יבקר בבית מלונה, — ותדע כי באה אהבה בלבבה, וכי תאהב את אדאלף אהבה נצחת; גם אדאלף דבר אהבים באזניה, גם הוא פזר חלקות לרגליה, בחן ונעימות התהלך אִתָּהּ בהשכל ודעת צדה את נפשה, — ומה נעמו לה מדבריותיו! מה מתקו לחכה נשיקות פיו! מה מאד מצאה עדן בכל תהלוכותיו! . . . לאט לאט התחזקה האהבה הזאת, לאט לאט שבה ותהי כל חיי רוחה, ואדאלף נשמת אפה, — „בלתו, למה לי חיים?" חשבה אז, והנה הם חושבים מחשבה ליסד אגדתם באמת ובאמונה . . . ותהי העצה היעוצה כי היא תכונן לה בכספה בית מסחר למטוה-משי בעירה ובביתה, אדאלף יהיה סוכן בבית מסחרה, עד אשר תפטור את אישה בגט, והוא יהיה לה לאיש „כדת משה וישראל" . . .

„הה! אדאלף, אדאלף חמדת לבבי! טובה עצתך, והיא גם הוקמה! חישבה עתה בנפשה בישבה בתוך הסכה אשר בגן, — אבל מי עוד כמוך יודע את עקת נפשי וצרות לבבי עקב העצה הזאת! מי עוד כמוך יודע מאד עד מה סבלתי ואסבול עוד למען אהבתך, ומי עוד כמוך יתפאר עלי כי למענו אעשה את אשר גמרנו אמש בלילה לעשות . . ."

וכמו רתת וחלחלה אחזה את בשרה לזכר הרעיון האחרון הזה, לבבה יסעם בחזקה, ומקור דמעה היו עיניה עוד הפעם.

הן תדע עד מאד כי תוסיף סרה בדרכה זאת אשר תלך עליה, תדע כי דחוה היהודים גם אז בבוא אדאלף העירה ויואל לשבת אתה יחד בביתה, כי קראו אחריה „זונה" „אשת-איש" וינבלו את שמה מאד, כי נתנוה לחרפ, כל רואיה סנו לה עורף, אף גרי בית חומה אשר לה עזבו את משכנותיהם וילכו לגור באשר מצאו, כי לא קנו ממנה כל דבר אף לא מכרו לה דבר, — והן תדע כי גם היא תוסיף לעשות הרע הפעם כי תעזוב את עמה ואת דתה גם יחד . . .

הן אמנם מצבה רע ומר מאד בימים האלה: גם כספה גם הונה ורכושה, גם אהבת אדאלף לא יצילוה מרעתה. הן מאז שבה מעיר הגדולה הנה לא מצאה מנוחה בנפשה, היהודים אשר בעיר ירדפוה עד חרמה, יחידה וגלמודה היא עתה בעיר הזאת, כל רעיותיה נדדו הלכו ממנה, גם לחמה מיד הנוצרים תקנה כי אין מוכר לה מבני ישראל דבר, גם כל חדרי בית החומה אשר ירשה, ואשר היו מלאים „שכנים" כרמון יָשָׁאו מאין יושב . . . והן אבי גדור אישה הראה גם הוא הפעם כי יאהבנה, מדי יום ביומו ישלח מלאכים הרש, גם מכתבים יכתוב לה, לאמר כי תשוב אליו ובל תפצה ישלים . . .

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

„אולם כל זאת כאין וכאפס בעיני, כל אלה אשא ואסבול, חשבה מחשבות עתה, — אפס כי ילדי האהובים לי כנפשי . . . עד עולם לא אשכח את הערב ההוא, אשר אביגדור שלח לקחת ממני את שתי בנותי אשר אתי בבית ביד חזקה, עד נצח לא אשכח את מרי יגוני אז . . . הה, כי אחיה עוד לפניך, ה' אלהי אבותי . . . „אלהי אבותי?" — אשר בעוד יום אכחש בו . . . אשר נגדה נא לכל עמי אמיר את דתו . . . הה, צדקת, אדאלף, כי אין דרך לפנינו עתה, בלתי לפנות ערף אל היהודים אשר פנו אלינו ערף, לעזוב את הדת אשר האהבה עון פלילי הוא בעיניה, אנחנו נמיר את דתנו, ואחרי כן נִכָּנֵם לחפה על-פי הדת החדשה, ואת היהודים לא נדע עוד, ומשאתם לא נפחד . . . אמנם, נתתי לך צדק, אף אמרתי בדרכך זו אלך גם אנכי . . . והנה כגנב בלילה יצאתי היום מביתי לנשק את ילדי בפעם האחרונה, לקחתי את בגדי בנותי, אשר הנחתים אתי, אז בערב ההוא, — הה, הערב ההוא! . . . אנכי ושתי בנותי בכינו בכי רב, אנכי אחזתי בזרועות ידיהן, ולא נתתי לגעת בהן, צעקתי מנהמות לבי, כמשגעת רצתי בחדרי, אחזתי בבגדותי ולא הרפיתין . . . אך פתאם בא אדאלף החדרה, ובשחוק שפתים, ובלעגי מעוג אמר אלי: „עד מתי תואלי לשגות בילדים האלה? — עוד תוסיפי ימים, עוד תלדי בנים ובנות טובים ויפים מהן" . . . אנכי נפנתי לארץ מאין אונים לשמע הדברים האלה, והאנשים חטפו את בנותי כשבויות חרב וילכו אתן לבית אביהן, ואנכי נשארתי כבול עץ כנציב מלח . . . אך רגע קטן עבר, וכלביאה קמתי ממקומי ואריץ בחמת רוחי ואצעק מר באזני אדאלף: „הבה את בנותי! למה מכרתין בלא כסף? מדוע נתת לנגוע בהן?..."

ואמר לדדף אחרי האיש, ואמר לטרוף נפשי בכפי, ואמר לקרוע את בגדי אשר עדי, ואבך בכי תמרורים . . . אך אדאלף עמד עלי אז, ובקולו הערב, ובחן שפתיו, ובאמרו הרכים ובעתרת נשיקות השיב את רוחי אלי, וכל הלילה ההוא לא סר מעל משתי . . . והנה נשארו בביתי עוד בגדים וכתנות אשר להן, ואת אלה הנני לתת על ידן את הנשיקה האחרונה . . . הה, בנותי היקרות! הה, בני הנחמד! עוד יום — ויתומים תהיו, יתומים ואם-יש . . . אך, לא, לא אמכם אהיה מעתה, בת אל נכר אהיה . . . ואנשי העיר יצעקו אחריכם: „בני המשומדה"! כי תבואו בחברת רעים, ירחקוכם בשאט בנפש, כי תבואו בבתי הספר, יבזו את צלמכם, וכי תבואו בימים ועתכם עת דודים, אז לא יאבה כל איש להשדך עם „בני המשומדה" ויזרוכם כמו דוה . . . אהה, ה' אלהים! אהה, אדאלף! אהה, בני! אהה, בנותי! . . ."

פניה חורו כפני מת, עיניה שפכו דמעות במים, כל יצורי גוה רעדו מאד, ובידיה הרועדות הוציאה את בגדי בנותיה מן המלתחה ותשם את פניה בם, ותבך בקול גדול.

* * *

והשמש עלתה עוד מעלה אחת במרום פסגת השמים; האנשים החלו כבר לנוע בחוצות, אחד הנה ואחד הנה; ומעל המגדל נשמע קול הפעמון, משמיע את השעה החמישית.

האשה התעוררה מאד.

„השעה החמישית! . . . הנה אנשים סובבים בעיר, ועוד מעט וגם אדאלף יעור משנתו, ישתומם לראות כי אינני, וילך לבקשני . . ."

AKADEMIE

וברגלים ממהרות עברה דרך הגן, הוציאה מחיקה מפתח אחד ותפתח את דלתי הבית, ותבוא עד לחדר המטות אשר הילדים הוזים שוכבים שמה וינומו שנתם... רגע קטן הבישה בפניהם ולבבה כים סוער, הומה כמשק מים כבירים, עשתנותיה שבו ויהיו לדמיונות, ראשה סחרחר, וברכיה דא לדא נקשן, ויפול המלתחה מבין ידיה, ויפלו בגדי בנותיה ממנה, ותתנפל גם היא על המטה, על חזה הילדים ותתן את קולה בבכי גדול . . .

ופתאם נפתחה הדלת השניה אשר ממול פניה, ואביגדור, אשר קם בבהלה מעל מטתו לשמע הבכי אשר בחדר הילדים, בא החדרה, אך כתנת בד אשר ישכב בה בלילה ואך מכנסי בד אשר על בשרו, אך המה כסו את מערומיו, רגליו יחפות, שערות ראשו פרועות, עיניו כמו קמו בחוריהן, כי ראה— את אשתו את מרים שוכבת על מטת בניהם ויורדת בבכי . . .

גם היא התעוררה לשמע צעדות אביגדור אישה, ותגביה את ראשה, ואת עיניה השפילה לארץ . . .

רגעים אחדים התיצבו האיש והאישה אלה מול אלה, אין דובר דבר, אין מניד שפה . . .

— מרים! . . . מרים אהובת לבי! . . . הגו שפתיו ברעדה .

— את בגדי בנותי הבאתי לך, אמרה מרים בשפל קולה, כי בושה להביט בפניו : — ואמר אישקה נא לבנותי, כי אם אנכי . . .

— אנכי אנכי הנני הפעם גם אב גם אם למו . . . כל הלילה, אניד שנת מעיני, למען אשמור אותם מאד . . .

ועיניו היו גם הן כנחל נובע, ויתן את קולו בבכי גם הוא .

ומרים בכתה לעומתו בכי גדול יתר מאד .

לאט לאט הרימה גם היא את עיניה המלאות דמע, ותבט רגע קטן בדמעות אשר שפכו עיני אביגדור, ותהיינה בעיניה כרגשות לב חיים וקיימים, ויתראו לה כגשמי ברכה ללבה העטוף, כקוי אור שמש לנפשה אשר ענן חשך ועיפל סביבה . . .

— אהבת בנינו הביאה גם שנינו לחדר הזה בבקר השכם! . . . אמרה מרים ובכל כחה התאפקה מבכי .

— תהי האהבה הזאת לנו לעדה! ענה לה אביגדור בקול בכי : — תחדש נא גם אהבתנו, תשוב נא לב האישה על אישה! . . .

ובאין אמר ובאין דברים התנפלו גם שניהם איש בזרועות משנהו, ובאהבה גדולה חבקו יחד . . .

ובעצם היום ההוא ידע כל איש בעיר הזאת, כי בלילה הזה שבה מרים לבית אביגדור, שבה לאישה ולבניה, שבה לעמה ולדתה, שבה מבלי לשוב עוד .

ראובן א. ברודם

לעמבערג. י"ד ניסן, תרמ"ז .

תְּבוּאַת הַשָּׁנָה

(בעין השקפה כללית על מעשה השנה העברה בנוגע למצב עם בני ישראל בארצות פזוריו, בחיים, בחברה ובספרות).

„אכל השנה ספיח! . . . "
(יסעיהו ל"ז, ל').

מאת

Dr. E. Sabura.

[מעשה נדכאן וחמד. — ניר חלק. — המלחמה נפלאה. — לחכי והדרכן — לין קדם תחת השמש. — יש התולדה ונתן הנלח. — לרות ישראל. — התנוצעמיטיזמום עלה מעלה. — הדיפלומאטיה והיהודים. — המכה והכוונה. — עשרה קנין שנאה. — נימאלרק ולאלסקער, לאנעראום וגאלדסמידט. — ימי הפורים מזכירים. — נכזב ודם. קמן לנדיאות דממה. — התנועה הפנימית. — הרומנית והנסמית. — דממת-מות. — תנועת העט והנולה. — מכתבי-העת והספרים. — לותיות פוליטות. — תמונות מנהיגות. — התחרות גדולה. הדרכן נא. — תפלה קלרה.]

ויהי בימי פרידריך-הגדול, הוא פרידריך המולך בארץ פרייסען, ואשר שמעו הולך בכל הארץ, כי יותר שהיה מלך רב במדינות, עוד למד דעת וחכמה, אוהב את המדעים ומוקיר את החכמים; בימים ההם פרחה התבונה בעיר מלכותו, ברלין הבירה, והפלוסופים והחוקרים, המשוררים והמליצים, החכמים והמבקרים הרימו ראש, כי המלך הגדול היה מבטח עז למו, ובשמו שגבו ישע. — ובימים ההם התהלך איש צעיר לימים סביבות היכל המלך, ועל סביבותיו שב ללכת עד שבע פעמים, הלוך והתבונן, הלוך וחפש, — והאיש יפה פנים וטוב רואי ומלבושיו כבגדי החניכים אשר לכהני הדת הפראטעסטאנטית ומטיפיהם; והנה ראהו המלך ויקרא אליו לבוא הביתה. — „מה תבקש בזה?" שאלהו המושל החכם. — „אוהב ורע!" ענהו האיש. — „ספר נא לי, אולי אמצאהו אנכי", ויספר העלם למלכו,

כי זה ימים לא כבירים כלה את חק למודו בבית-הספר אשר לכהני הדת, וכי הוא בוטח בכשרונותיו ובלשון למודים אשר חננו ה', כי יכל יוכל לשרת את העדה אשר תבחר בו, — אפס כי יחסרון לו אוהבים ורעים אשר ימליצו בעדו לפני העדה, ואשר יפרסמו את שמו. — „אם אמנם כנים דבריך, ענהו המלך בענות חן, הנני אנכי האיש אשר תבקש; ועתה הבן נא לקראת יום הראשון לשבוע הבא, כי יעדתיך לדרוש אז בבית-התפלה אשר בהיכלי, — אפס כי הענין אשר יהיה לנושא מדברותיך אותו אתן על ידך כתוב בכתב ידי, אז בבואך ביתה התפלה, למען דעת כי לך לבדך המה הדברים, ובין רגע נודעו על ברכי כשרונותיך". . . הדרשן הצעיר יצא מלפני המלך, ויחכה ליום ההוא, אשר עתידותיו נצפנו בו; ובהגיע היום הראשון, והדרשן בא בית-התפלה, וימצא את כל רבי-המלוכה נאספים

שמה, שרים ויועצים גם יחד, והנה גם המלך בכבודו הופיע בבית הזה, ויתן לו אות לעלות הבמתה, לאמר: שם ימצא את אשר יבקש; בידים רועדות לקח את הגליון, אשר בו ימצא כתוב את נושא דרשתו בעת הזאת, ולבו פחד ורחב... ומה נבהלה נפשו לראות כי הגליון ריק, אין עליו אף תמונת אות אחת! ... פתאם שבה רוחו אליו וירם את הגליון לעיני כל הנצבים בבית התפלה, הפכהו מצד אל צד לעיניהם, ובאזניהם קרא את הדברים האלה: „מעבר מזה אין דבר כתוב, וגם מעבר מזה אין, — אבל הלא מלא דבר ברא האלהים את השמים ואת הארץ, יש מאין . . . " והרעיון הזה היה לנושא מדברו אז, אשר הפליא את אזני השומעים, ואשר מצא חן גם בעיני המלך והשרים.

הספור הזה עלה ברעיוני, עת באתי לכתוב הפעם השקפה כללית על מעשי השנה העברה בנוגע למצב אחינו בני ישראל; גם אנכי, כהרשין ההוא, אפרוש את הקורות לעיני כל העדה, וגם לי לקרוא בקול גדול: „מעבר מזה אין דבר, וגם מעבר מזה אין . . . " אין דבר אשר יאמר עליו כי הוא זה חדש הנולד בשנה הזאת, אין דבר, אף לא חצי-דבר, אשר השנה העומדת מאחרי כתלנו ילדה או השלימה אותו, מצבנו עומד על עמדו והוא לא פנים שנה, לא צער במשך השנה העברה קדימה בצעדים גדולים, אף לא נסג בה אחור עד מאד; מקרים גדולים אשר יעמדו לה לנס לא גולדו על ברכיה, ומעשים בכל יום ויום מימי הוותה — הנם אמנם מעשים-בכל-יום ...

שובי, שובי, השנה החולפת! שובי, ונחזה בך!

מה תחזו בשנה? —

„עוד נטף מים אחד בים התולדה", כאשר יאמרו המליצים אשר בקרבנו, או: עוד שם"ה ימים

„לגרון הנצח את אחד נאספו

„והוא (כ"ל הגלח) לא שמן, לא בטנו העדיפה (!!)"

כאשר שר אחד המשוררים אשר לנו 1) . . .

אמנם כן, אך בדברים האלה וכאלה נוכל לציר לנו את השנה העברה:

אך נטף מים בים התולדה, אך שם"ה ימים בבטן הנצח! . . . והים איננו מלא עוד, וגם בטן הנצח לא העדיפה עדנה, עוד לא אמר שדי לאלה „די", והמלה הקטנה הזאת לא נשמעה עד היום גם לצרותינו, גם לשפל מצבנו בארצות רבות, גם לשונאינו ומנדינו . . . גם בשנה הזאת גרדפו אחינו, „גוי ממשך ומורט, גוי קו קו ומבוסה", בארצות רומניה ומאראקא; גם בשנה הזאת הוחקו חקים לא-טובים בעד קהל עדת ישראל, ומכתבים בכתבי-העת עמל כתבו, להביא את דבתנו רעה אל העם, להריע באזניו כי בשלנו כל הרע הזה אשר ישורר עלי תבל ארצה, וידי השופטים והשוטרים מלאות עבודה להעיק לנו וכלות אפס בנו . . . גם בשנה הזאת שרר האנטיסעמיטיזמום בארצות אשכנז ואוסטריה אף כי שם סתר פנים לו; האנטיסעמיטיזמום הרע הזה עלה מעלה אחת במעלות החברה, ותחת אשר בראשיתו שם משכנו בין המון-העם, עושי-מלאכה והפועלים, — אוה הפעם למושב לו את חדרי האצילים, המחוקקים

1) „סניס קדמוניות" ליוסף בן מתתיהו ווילנא תרכ"ט לד 8.

והמורים ; הן אמנם אלה לא ברעש ידברו, לא בסופה וסערה דרכם, ולא בקול שאון והמולה רבה יביעו את מחשבותיהם, הן המה אנשי מעלה הם, בני „החברה הטובה", אנשי „הסאלאן" אשר מעולם, אנשים אשר בשובה ונחת ירשיעון לעשות, אנשים דיפלומאטים ... והנה אין פורענות באה לעולם

נאמר כמליצות התלמוד, אלא בשביל הדיפלומאטים, ואינה מתחלת אלא מן היהודים תחילה! . . . גם השר ברימיאנו, צורר היהודים אשר ברומעניה, רודף אותנו ומבקש לאבדנו למטרה מדינית, גם שונאינו ומנדינו בארצות אחרות אך ענינים מדינים לנגד עיניהם, והן גם האנטיסעמיטיזמוס נולד על ברכי הדיפלומטיה, וגם אותו יצר אביו מחולל, לפי דבת רבים, השר ביסמארק, לתכלית מדינית,— ואף גם פרעה מלך מצרים, צורר היהודים הראשון, אמר: „והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו", ואם-כן אך סבה מדינית הניעה גם אותו לקום לנו לצר, לענותנו בסבלות ולמרר את חיינו בעבודה קשה . . . באהר גליני „Fliegende Blätter" יספר כי כאשר

הכה שר חמישים את אחד מחניכי-הצבא מכת-לחי, אמר לו בקול מלמד להועיל: „דע לך כי כאשר אפגע בכבודך, או גם כי אמרט את שער ראשך לא לך כונתי באלה כי אם לענין אשר לפנינו" . . . אבל הענין איננו מרגיש, ובלחי ישנם עורקים וגידים המרגישים מאד מאד את המכות, מבלי לדעת את כונת המכה הטובה . . .

גם לנו עורקים וגידים מרגישים, גם לגויות ישראל תכאב המכה, גם אם לא שנאת הדת מקורה, ואך בענינים מדינים יסודתה . . . והאם שנאת הדת היתה מקורה הראשון? — הן לשוא פלפלו סופרינו בימים האחרונים לדעת סבת „שנאת עולם לעם עולם", לשוא בקשו לה מקורים זה בכה וזה בכה, — לוּ אמנם ראינו כי כל בני האדם למיניהם, כל גוי הארצות לארצם ולשונם, יאהבו את אחיו, אין ביניהם לא שנאה, לא קנאה ולא מלחמת תנופה, ורק אך את בני ישראל ישנאו, כי אז לבקש למו סבות מיוחדות; אולם הן עינינו הרואות כי עם יצור את משנהו, גוי את גוי ישנא, ומשפחה במשפחה תתחרה, עינינו הרואות כי גם איש את רעהו, בני עם אחד ושפה אחת, ישנא, כי „אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו", כי מן עשרה קבין שנאה שירדה לעולם נטל כל אחד ואחד את—כלם, וכי גם קין והבל, שני אחים ושני אנשים במלא רוחב הארץ, רבו וישנאו איש את אחיו עד כי „בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו", — ומה זה נלכה לבקש סבת השנאה, אשר ישנאונו העמים? שנאה היא הקבועה בלב האדם-ההמוני, בטרם תבוא הדעת לשרשה, בטרם ימלא עם-הארץ דעה, ובטרם תבוא העת-המאשרת אשר חזזה הנביאים ברוח קדשם . . . שנאה היא, אשר הכהנים לפנים שמו לה מסוה הדת, והמחוקקים בימינו ישימו אפר מדיני על פניה, כאלה וכאלה יקחוה למו לתואנה, יַלְבִּינוּ את אִשָּׁה הנוראה

למען מצוא חפץ ולמען הקם את משאלות לבם . . .

ומשאלות לב הנסיך ביסמארק הוקם, לפי דבת רבים, לרגלי האנטיסעמיטיזמוס אשר כוננו ידיו. היו ימים ומלחמה גדולה, מלחמת דברים, התלקחה בין „נסיך הברזל" ובין בעלי „נאציאנאל-ליבעראלים" אשר באשכנז הבירה, ואחינו עדוארד לאסקער, אשר היה הראש והמנהל לכת-המדינית הזאת, דבר דברים בועד-המחוקקים, אשר גם הוא היה מבחיריו, דברים קשים אשר ירדו חדרי בטן הנסיך, לקלקל מחשבתו ולהפר עצתו; הנסיך בקש עצות ותחבולות —בהגיע ימי הבחירה החדשה— לבלי יבוא עוד לאסקער לועד, ולבלתי יהיה בחיר העם, ואחת התחבולות היתה, יאמרו, כי עשה לו את האנטיסעמיטים, צוה להסת את ההמון

ביהודים, לאמר כי ארץ אשכנז מתיהדת על פיהם, והיא שעמדה לו, כי נדחה לאסקער מפני איש רצונו ולא נבחר עוד; לאסקער נפל בנופלים ובני בלי-שם גברו בארץ, ומכתבי-עת אחדים אשר ליהודים אמרו כי אשמת הקולר הזה תלוי בצואר לאסקער כי הוא אשם בדבר, וכי לוּ וַתֵּר על דעתו לבלתי התנגד „לנסיך הברזל"

כי אז לא קרא גם הוא את האנטיסעמיטיזמום מתהו. כדברים האלה שמעו החכמים לאצערוס וגאלדשמידט ויאמרו לתקן את המעות, וכאשר בשנה הזאת בא ביסמארק בריב שנית עם הועד, על דבר „הסעפטאנאט" אשר אבר לכונן, ויקרא לבחירות חדשות, — עתה הוציאו החכמים ההם קול קורא לאחינו יושבי ארצות אשכנז, לאמר: כי יבואו ימי הבחירה, וכי תעמדו על הפקודים, אזי תשכחו את דעתכם הפרטית בעניני מדינה, אל תשעו לדברי הולכי-קדימה, בעלי החפש והדרור, ובחרו באיש אשר ביסמארק חפץ ביקרו, — גם אם על בני בלי-שם יתחשב! . . . לאמר: שכחו את האנשים אשר אך מהם משפטכם יצא — משפט אזרה בארץ, שכחו את בעלי-האור אשר תמיד לחמו בעדכם ובעד זכיותיכם, שכחו גם את הדעת, מגדל עזכם בגוים, ולכו כרעו ברך לאליל הברזל, יוצר האנטיסעמיטיזמום, כי נתן מוראו וחתתו בלבנו . . . כי תחת אשר המנוח לאסקער לא אבה שמוע בקולו, היה לנו לאויב . . . אנחנו בני ישראל אשר להמנו תמיד בעד דעותינו, אנחנו אשר מסרנו את נפשותינו על קדושת האמת ולא יגרנו מפני איש, אנחנו נכחש היום במלחמה קדושה ההיא ונשתחוה אפים ארצה וינשק את ידי מכינו, — יען וביען כי בחרות אף הנסיך בלאסקער איש הרמו, נהפך לשונא לכל עדת בני ישראל . . .

מדי חשבי בדברים האלה, מדי אזכור זאת לאסקער ואת ביסמארק אזכור — כמו בעל כרחי — גם את מרדכי ואת המן (מראש אגיד כי לא אובה בזה להשוות את האנשים ההם, — לא להם אכון כי אם להענין), אזכור את דברי הכתוב: „ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי לבדו"... המן היה הקאנסלער במלכת אחשורוש, אשר שם „את כסאו מעל כל השרים אשר אתו", ומרדכי היהודי „ישב בשער המלך"; „וכל עבדי המלך היושבים בשער המלך כורעים ומשתחוים להמן, ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה", „וימלא המן חמה" „ויבקש המן להשמיד את כל היהודים אשר בכל ממלכת אחשורוש—עם מרדכי"! . . . מאר מאד ישתוו יחד שני המקרים האלה! לא אוכל לחשוב באחד מבלי אשר אזכור גם את השני!... גם מרדכי גם לאסקער אמרו בלבם: אנכי אכונן מעשי וגם דברי על פי דעתי, על פי הצדק והיושר לפי אמונת לבי, לא אירא איש ולא אכחש בדעותי, ואחרים שקלקלו עתידים לתת את הדין! ככה חשבו שני האנשים האלה, וככה יחשוב כל איש ישראל . . . ידעתי כי מצוים אנחנו מפי ה' לשמוע בקול מושל, לבלתי למרוד במרכות, ולסור למשמעת המלך; ידעתי כי היהודים מאז מעולם נאמנים היו, ונאמנים המה עד היום הזה, למלכם ולמושל אשר בארץ מגורם;— אבל אשכנז הן הנה ארץ אשר למשפט ועד המחוקקים תחיה הועד הזה הנהו ממשלת הארץ, וכל השרים ורבי המלך, וגם ביסמארק בתוכם, הנם מצוים לשמוע בקול הועד והגם אחראין לבחירי העם, מרדכי והמן היו אנשים פרטים בדבר מחלוקותם: האיש מרדכי לא חפץ לכרוע לפני האיש המן,— לא כן ביסמארק ולאסקער: הם היו שני כתות מדיניות, שם לחמו שתי השקפות שונות בממשלת הארץ, שני אופני מלוכה . . .

והנה שָׁמו בשנה הזאת את צדקת המשפטים האלה לְאֵל, כחשו בם, יען כי יראו מפני האיש אשר „ברזל ודם" חרות על דגלו, „ברזל ודם" לקח לו למנהלים בכל דרכיו, — וישכחו כי עם „ברזל ודם" הננו גם אנחנו, עם אלהי אברהם! שכחו כי ברזל ודם לוו גם אותנו על דרכנו בגולה מאז ועד היום!

בברזל ודם נלחמו גם אנחנו תמיד מלחמת האור, הצדק והיושר!... גידי ברזל גם לנו לעמוד כצור ולחצות בדמים עד צואר בעד משפטי אדם בארץ, תורת אזרחים במדינה, וחקים צדיקים אשר יחיו האנשים במו!...

אך, רב! נסב נא עין מן הארצות האלה, אשר צר ומצוק מצאונו שם, מן הארצות אשר בחרב וחנית, בגזרות רעות ובחקים מעיקים באים עלינו, גם מן הארצות אשר בבני בלי-שם יכעיסונו, ונביטה ונראה את אשר היה לנו בארצות צרפת, איטליא ואנגליה, — והנה קול דממה דקה, אין אמר ואין דברים, אין דובר בנו דבר, שם "היהודי" לא נשמע לא בבית המחוקקים, לא בבית הממשלה, אף לא בכתבי-העתים; מן המעלה אשר עלו בה אחינו בארצות ההם, במעלות האזרחים, לא ירדו, ואין איש בארץ אשר יאמר להורידם; שרים רבים גם מהם בכל אשר לממשלה, שרים לצבא, שרים לכל פקודה, ובכל בני הארץ יחשבו, בלי נשמע קול "יהודי", לא בפי הנוצרים לגדפם ולחרפם, וגם לא בפי היהודים להתהלל ולהתפאר, — בנים הגם לארץ מולדתם, בנים כבל בני הארץ, אם כי גם דתם שונה היא.

אדם כי יחלה את חליו, כי אחד מאבריו יכה במכאוב, אך אז ירגישנו, ידבר עליו כל היום, יששש בידיו, יביט עליו בעיניו, ויישם את כל מעינו בו; לא כן אם בריא אולם הגהו האדם, אז לא ירגיש לא ראשו ולא את רגליו, לא את עיניו אף לא את לבו וכל קרביו, אות הוא למצב בני ישראל בכל ארצות פזוריהם לדורותם!...

✦✦✦

אפס כי נהפוך הוא האות הזה בכל אשר נוגע לתנועתו פנימה. אוי לו לאיש אשר גם בקרבו פנימה אין תנועה ואין רגש; אבר-מת יקרא האבר אשר דמו בקרבו לא יתנועע, ואם דם הלב יעמוד מלבת, אם הרוח בכנפי הריאה לא ישם, אז מות יומת האיש ההוא. — אות גם הוא למצב בני ישראל הפנימי בשנה העברה!... בשנים האחרונות ראינו תנועה בחיי היהודים, תנועה גדולה או קטנה: בארצות אשר ללב אירופא תתחשבנה, ואשר מצב היהודים הגשמי הוטב, ראינו תנועה רוחנית: תקנות בדת, סדרים בבתי התפלה, בהנהגות הקהלות, ובכל אשר נוגע להם לבדם; וכאשר מ... בא סער, ויתחולל על ראשי היהודים להומם ולאבדם, אז ראינו גם תנועה גשמית: תנועה ממקום למקום, עניי ישראל הלכו למסעיהם, הלכו לבונן למו מושבות וקוליניאות, אלה בארץ-החדשה, אמעריקא, ואלה בארץ אבותם ארץ ישראל הישנה, והעשירים בעם עזרו על ידיהם, וחברות רבות ושונות נוסדו בארץ, ועצות והצעות נכתבו אף נדפסו, והנה גם הצעירים אשר בנו, גם תלמידי בית-הספר, גם חניכי האוניוורזיטעט, אשר כמעט אמרנו לא לנו המה, אשר כמעט כזרים היו לנו כילדי נכר, — גם אלה התעוררו לקול הרעם הנורא והאיום ההוא, גם אלה התחשבו על דגלנו וגם בקרבם רבתה התנועה. אות חיים, אות לטובה, היתה התנועה ההיא בעם, — והנה רפתה ידה, לאט לאט שבה למנוחתה, מנוחת-מות, העשירים שבו לצרורות כספם והעניים לשקם ולתעניתם, בעלי לשון למליצותיהם, והעלמים לחדרם, חדלו החברות חדלו, ולטובת הכלל אין איש שם על לב... השנה העברה הוסיפה ליישן את הרגשות, להסיל תרדמה על עיני העם, לעצור בעד התנועה, ולהביא קר וקרח בלב ישראל, ושלג עולמים בנפשו...

דממת-מות שוררת בחיינו הפנימים, דממה דקה אשר תדאיב כל לב רגש, תביא דאגה בלבנו, ותבקש לה אות-חיים, וכמו הרופאים ימששו כבר בעורק "הדופק" אשר לנו, וכמו הגשים הזקנות מניחות כבר עט ונוצה על אפנו להתבונן אם עוד ינועו...

✦✦✦

תנועת העט והנוצה... ואלה הלא התנועעו בשנה הזאת בחזקה! תנועתם רבה היתה, רבה מאד!... האם לא בשנה הזאת החלו לצאת לאור שלשה מכתבי-עת מדי יום ביומו לבני ישראל בשפת עברית?

האם לא שגים המה ספרים-שנתים אשר הופיעו לעם ישרון ? האם לא רבו מודעותיהם וריקלמותיהם, תשורותיהם ופרעמיען אשר לכל אחד ואחד ?...

אמנם, אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה !

והנה לפני המון גליונות שונים, המון מכתבי-העת, אשר לימים ואשר לשבועות ואשר לחדשים, המון מחברות קטנות עם גדולות, וספרים עבי-הכרס על גביהם . . . הבטתי באותיותיהם השונות, הבטתי מה למעלה ומה למטה, הבטתי — עד כי כמו האותיות רקדו לפני, כמו תמונות חיות נצבו וגם קמו לנגד עיני, והנה אשה את רעותה תתלכדנה, ואיש את אחיו יהדופו, אות באות דבקו, וגליון מגליון נפרדו : וכמו קרבו עצם אל עצם, זו תעלה מעלה, וזאת תתיצב על ידה, וכמו תאמרנה להיות לבשר אחד ... וראה זה פלא ! הנה כמו גם גידים ובשר עלי התמונות עלו, וכמו עור רוקם עליהם מלמעלה, וכמו גם נשמת רוח חיים נפח ה' באפיהם, וכמו היו לאנשים רבים, וכמו ילחמו איש באחיו וגבר על עמיתו יתחזק, איש איש מהם נושא המון מודעות וריקלמות אין מספר בידו האחת, ותשורה ופרעמיע בידו השניה, איש איש יצעק בקול גדול: „סורו נא הנה! אריתי מורי עם בשמי ! שתו ביין מסכתי, ונפת צופי ישעם לחכככם ! . . . זה יחזיק בידו סכלות נושנה, ויחשוב בלבבו כי מרוב ימים אשר בלתה בבתי עקד הספרים באה גם חכמה בלבה, ויתפאר בה לעיני כל הנצבים עליו לאמר: „קדושת הנושנות והדרת שיבה חופפות על ראש מנחתי זאת ! . . . ומשנהו יחזיק באזני אולת שנולדה בו ביום, ויתברך בלבבו כי מילדי דור החדש הנהו ויצעק גם הוא בקול גדול : „וישן מפני חדש תוציאו !" ... האחר יבשר בשורות טובות, ויפיח לקץ ויבטיח הבטחות ; והשני לעומתו יבכה את העבר ויקונן על ההוה . . . זה יצעק בקול המולה רבה : אדם הנני !", וזה יפתח פיו בשיר ורנה לאמר „עברי אנכי!" . . . אלה ואלה ירעשו יהמו ויסערו . . . התבוננתי בכל אשר מסביב לי, — והנה גם הם ראוני וכדבורים סביב שתו עלי, סבוני גם סבבוני, ויתנו עלי בקולם, וימשכוני בכחם כי עז, ויסחבוני זה בכה וזה בכה, ואהיה בעיני כאותה טלית אשר רבים אוחזים בה : „זה אומר אני מצאתיה וזה אומר אני מצאתיה, זה אומר כלה שלי וזה אומר כלה שלי . . . " ומכתבי-עת וספרים רבים ושונים, ומודעות באותיות גדולות עד מאד ומודעות-המודעות עד אין סוף, ותשורות ומנחות אין קץ עפו ממעל לראשי, וירים רבות מלאו את אמתחותי, את כנפי בגדי, ואת מלתחתי, מהם ; ולאזני חרד קול קורא מאחרי פיות: „אתי תלך ! למשכני תדרוש !!"... פלצות אחזה את בשרי ואמר לנוס מתוך הקהל הזה הנאסף עלי, לברוח מפני לקהת האנשים וספריהם ומכתביהם, — והנה כמו חומה בצורה סבבה אותנו גם יחד, כמו קירות בית סביבותנו וכמו ספון על ראשינו, והבית כדמות בית תפלה לו, והנה הבמה לנגד עינינו, והנה הדרשן עומד עליה, באצבעו יראה סביב סביב, ומפיו יתן אמר :

„מעבר מזה אין דבר, וגם מעבר מזה אין ! . . . "

השתוממנו כלנו, והדרשן נתן בקולו, קול-עז :

„אמנם כן ! מאפס ותהו ברא אלהים את השמים ואת הארץ ! אך, „התחת אלהים אתם, כי תאמרו גם אתם לברוא לכם עולם חדש מתהו ובהו ? המאפס ואין תבנו הפעם ארמון נשגב ? . . . "

כל הנאספים כרעו על ברכם, הדרשן קרא לפניהם תפלה קצרה, והם ענו אחריו בקול דממה, לאמר :

„ה' צבאות ! בורא יש מאין ! שלח אורך ואמתך, האצל נא מרוחך על סופרי עמך בית ישראל, תן למו לשון למודים ולב מבין, השכילם באמתך, והאר עיניהם בחכמתך, וידעו מה העבודה הזאת למו ! "

„אמן ! ! " קראו כל הנאספים קול גדול וחזק, והתמונה חמקה עברה, ואתעורר, ואור עיני שב לאיתנו, וארא והנני יושב על יד השלחן והגליונות מפזרות לפני, — הבטתי עליהם עוד, ושפתי נעות לקרוא בפעם השניה את התפלה הקצרה ההיא, בתקותי כי כל קהל קוראי יענו ויאמרו : „אמן ואמן!!...

מקץ חדש ניסן, תרמ"ז.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

הוספה לספרי או"ח

מאמר א'

זה כמעט קבלתי הספר היקר ושמו: רשימת כ"י העברים הנמצאים באקספורד מאת הח' הגדול מו"ה אברהם נייבויער נ"י, ושם מצאתי (בצד תרפ"א) את הדברים האלה המפיצים אור על תולדות האחים פראנסים: וז"ל: „עמנואל בן דוד בן שמואל בן אברהם בן יוסף פראנסים, נולד בלעזהארן ביום השבת בכ"ט לחדש תמוז שנת ש"ע"ח"; ובהיותו בן ע"ג שנה בתשלום חבר תוכחה, והנוסח על מצבתו עשה בעצמו, אך הבית האחרון, והוא; „לו אדעה קצי כתבתיו אך התום יהיה עד בא גזר קוני"; צוה מבלי לחקוק אותו על מצבתו.

ד. כ

הערות מאירות

א) נתולדות מ"כ (דף 3.) נריך להוסיף על שלשת הספרים שנמ"כ. גם הספר הרגיעי ד) פי' ע"ד הקבלה לתפלות נסדור הנדפס (דף קמ"ג) מתחיל: „דברים שנקדושה" נדף קע"ו ג': והוא רחוס ומעניין ע"כ הניחור על המעל הגדול כמהר"כ בעה"ר נעל מתנות כהונה, אשר שלח להמנוח מו"ה יעשיה הורוויטץ ס"ג"ל". (כמ"ש החכם הגדול מהר"ח נייבויער נרשימתו המדפס פי' 2277) היולא לנו מזה: שהיה גם נחברת נעל השל"ה. —

ב) נדף 9 שם על הערתי נשם הרפואות לאשה יש להוסיף מכ"י לקקספורד (דף קמ"ו) „משקה זה עשה שמואל יחזיקאלי לר' יהודה הנשיא נחליו נחולי מיפייקום ונתרפא מחליו. —

ג) נמחלקת תולה"ח נהערותי למאמר נוכן (דף 5.) שורה ו': שלשה ל"ל שכ"ח ושפר זה נשלש פז' שנע שנת שכ"ח נשוקת דרוין נגיה ר' חייס דויץ. — המערך.

הערות

לד 4. נתולדות נעל מתנות כהונה מניח החכם ר"י רייפמאן נשם קונטרס המניד להחכם ר"ח יעללינעק כי „המדפים דשום ג' נקלקלה וכו' מעיד ומודיע שהניח הנ"מ היכנות על מקומו עד ס' שנות וח"ב נא לניו קול המחבר שיתקן וידפים מיד פניס המדפס עפ"י הגהותיו וכן עשה נשער הספר הפרט על דשום ג' מקלקלה היא שם"ק למנס נרלה כי כן הוא כנר נדשום רחשון (קלקלה שנ"ו) כי כן נמלא גם נדשום שלשוניקי שכ"ד. —

לד 7 ע' מה שכתבתי נכבוד הלבנון שנה שניה עמוד 313 כי פי' שדר טהרות היא נחלת מרע הפי'. —

לד 20-31 ע"ד ר' להרן ווירמש ע' גם נמ"ע רעוויע כרך י"ג (1886) עמוד 120.

לד 60 מ"ש הרב ר' מרדכי עמרם הירש נ"י כי ל"ל: ונגלס דמות תניניתו התקין וכו', ע' גם מ"ש החכם ר' זלמן כוכב טוב נסידור הנדפס נוויען נשנת 1858 נסופו דף קע"ס: „נסוסף נרכת לירושלים וכו' נגלס דמות תניניתו וכו' כבר נתקשה גם וכו' ר"ב לשכנזי נשיטתו לכתובות וכו' ושמעתי מתוכי לאמר וכו' וכך ל"ל: וגגלס דמות תניניתו התקין לו וכו' ונפניס נרכת לירושלים תקנתי גם כן עפ"י הנסה זו. אשר כן מלאתי כי המעתיק הרשמן פריעדלענדער וכו' השמיטו כתיקון זו ע"י"ם ואחריו הלכו כל המעתיקים. —

לד 102 „נסי' מלאכת מעשה נדפס נש"ר ש"ח קל"ח" ל"ל „ס"ח תק"כ" —

לד 4 מולר החכמה: ר' אליעזר טריוום ונשערה ט) „נסודע למחבר הנאור לשערי דורא" ע' גיהרניקער לר"ב נרילל שנה לאשונה עמוד 106 כי הנאורים השם ליעם לר' אליעזר טריוום הנ"ל.

ביעליטץ כ"ד למב"י תרמ"ז שזה"ה

MTA KÖNYVTÁRA

תקונים והערות

דף	שורה	טעות	תיקון
I	הערה 5)	ר״י בר יפת	ר״י בן ישיש
V	1 ובהערה 5)	חס׳דאי	הסדאי
〃	32	עקרא . . .	יקרא התורה
IX	42	תבת בן קרה נשמט	ושיך לשורה מ״א
XII	15	או	את
XIII	34	שטעו	שאמרו
XXIV	19	ומלחמת	ומלחמה
〃	32	יטבחא	וטבחא
32	5	אומן	אמונת אומן
〃	〃	היתה	לא תהיה
53	25	תלאובת	תלאבות
54	12	אידיסערעענטיזמוס	אינדיפערענטיזמוס
55	43	מענשהאהער	מענש האהער
90	בהערה	קאראטשינסקי מעיר	ז״ל מעיר
92	19 מלמטה	וכאשר תא׳	וכאשר ת״א. ויש להוסיף בכלל באות א׳. ומצינו כי ש׳ עבר בהתפעל אין ענינו דוקא מענין עברה וכעס, כי אם מש׳ עבר, פניה והסרה בהוראת ההתפעל לדעת מפרשים, כמו : חכם ירא וסר מרע, וכסיל מתעבר ובוטח (משלי י״ד ט״ז) פירש״י : מתחזק לעבור בחזקה .
94	10	ראה לך	ראה ל״ק (לקושי קדמוניות)
〃	23	מי יושם לכם	מי אשם לכם
95	3	ובב״ר כו׳: עד דממרא	צ״ל מקודם שת׳ השמרוני שוה לדעת ר״י
128	30	בן	כן
132	19	המכ״ע . . .	המכ״ע „עץ חיים״
65	אוצר חכמה 27	קשרו	קראו
69	2 מלמטה	נעבור	נביא
8	אוצר השיר 15	פִּשי	פּוּשי
〃	27	מרדבת	מרהבת
18	21	הנה	הזה
23	20	חזיתי	חייתי
24	11	נפלאות אל	נפלאות כן
31	16	נדפס בטעות סי׳ III	לפני השורה השייכת להבית II
〃	25	תירצא	מירצא
40	נתחלף שורות	„ולהשחית על צד 41	ושייכים לשורה „פרצות החומתים״
47	5 מלמטה	המסאף	המסאף
48	3	האביונה	האבינה
49	28	הרב העליליה	הרב העליליה
51	הערה 6)	סוריא	רוסיא

B 1108
38. I

בית אוצר
הספרות

I